

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**TARİH ALANINDA RİZE İLE İLGİLİ KİTAP VE TEZLERİN
AÇIKLAMALI KAYNAKÇASI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Öznur KARAAĞAÇ

**Danışman
Doç. Dr. Gülşah KURT GÜVELOĞLU**

**RİZE
2025**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında, Doç. Dr. Gülşah KURT GÜVELOĞLU danışmanlığında, Öznur KARAAĞAÇ tarafından hazırlanan *Tarih Alanında Rize ile İlgili Kitap ve Tezlerin Açıklamalı Kaynakçası* adlı bu tez çalışması, 04/07/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/~~oy çokluğuyla~~ başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Ünvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Doç. Dr. Özlem YILDIRIM KIRIŞ	
Üye	: Doç. Dr. Gülşah KURT GÜVELOĞLU	
Üye	: Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU	

ETİK BEYAN

Tarih Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Tarih Alanında Rize ile İlgili Kitap ve Tezlerin Açıklamalı Kaynakçası” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

04/07/2025

Öznur KARAAĞAÇ

ÖN SÖZ

Tarihi araştırmalar, geçmişin izlerini doğru ve derinlemesine ortaya koyarak bugünü şekillendirir. Bu çalışmanın temel amacı, Rize’ye dair tarihî literatürü derli toplu bir şekilde sunarak, bu alandaki boşluğu doldurmaktır. “Tarih Alanında Rize ile İlgili Kitap ve Tezlerin Açıklamalı Kaynakçası” başlıklı bu yüksek lisans tezi, Rize üzerine yapılmış olan kitap ve tezlerin kapsamlı bir kaynakça çalışmasını sunmayı hedeflemektedir. Tez, Rize’nin tarihsel, kültürel ve sosyal yapısını inceleyen araştırmalara ışık tutarak, özellikle yerel tarih çalışmalarının ülkemizdeki azlığına dikkat çekmektedir. Rize, tarihî açıdan son derece zengin bir il olmasına rağmen, üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olması, bu tezi daha da değerli kılmaktadır.

Bu çalışma, Rize’ye dair önemli bir boşluğu doldurmayı ve bu alandaki eksiklikleri gidermeyi amaçlamaktadır. Yerel tarih çalışmaları, sadece bölgesel bilincin artmasına değil, aynı zamanda genel tarihsel süreçlerin daha derinlemesine anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır. Bu tez, Rize ile ilgili yapılan araştırmaları sistemli bir şekilde sunarak, bu alanda daha kapsamlı projelerin geliştirilmesine zemin hazırlamayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, gelecekteki araştırmalara da önemli bir kaynak olma niteliği taşımaktadır. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, her zaman bana rehberlik eden ve kıymetli zamanından bana ayırarak beni destekleyen değerli danışmanım Doç. Dr. Gülşah KURT GÜVELOĞLU hanımefendiye içten teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans eğitimimde bana en büyük desteği veren aileme, özellikle sevgili babam Mehmet Şirin KARAAĞAÇ’a minnettarım. Ayrıca, bana ilham kaynağı olan sevgili ablam Nur Büşra Aycın Kuşlu’ya, Rize Valiliği kütüphanesine erişimimde yardımlarını esirgemeyen Abdullah Büyük ağabey’e ve her zaman yanımda olan dostlarıma teşekkür eder; bu çalışmanın tarih, kültür ve ilim dünyamıza faydalı olmasını temenni ederim.

Öznur KARAAĞAÇ

RİZE/2025

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	XIV
ABSTRACT.....	XV
KISALTMALAR	XVI
GİRİŞ	1
1. RİZE TARİHİ ÜZERİNE YAYINLANMIŞ KİTAPLAR.....	18
1.1. Genel Tarih Çalışmaları	20
1.1.1. Abdullah Bay, Bir Sahil Kasabasının Kentleşme Süreci (İstanbul: Revak Yayınları,2023,176s.)	20
1.1.2. Ali Taşpınar, Rize Tarihi (İstanbul: Şan Matbaacılık, 2004, 749 s.).....	23
1.1.3. Burak Gani Erol, Ali Güveloğlu, Eyüp Kul, Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarihi (Ankara: RTEÜ Yayınları, 2020, 373 s.)	27
1.1.4. Fatih Sultan Kar, Bir Zamanlar Rize (Rize: Karali Yapım, 2020, 437 s.).....	31
1.1.5. Fatih Sultan Kar, Rize'nin Yüzü (İstanbul: Rize Dernekler Federasyonu, 2014, 469 s.).....	33
1.1.6. Haşim Karpuz, Rize (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, 182 s.).....	33
1.1.7. İhsan Topaloğlu, Bölge Tarihinde Rize (Trabzon: Topaloğulları Kültür-Dayanışma Derneği,1998, 302 s.)	36
1.1.8. İshak Güven Güvelioğlu, Rize Bibliyografyası (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, 213 s.)	39
1.1.9. İshak Güven Güvelioğlu – Yasemin Baki, Rize'de Tasavvuf Kültürü, Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, 162 s.)	41
1.1.10. İsmail Kara, Rize Defteri 1 Tarih, Folklor, Hatırat (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, 236 s.)	44

1.1.11. İsmail Kara, Rize Defteri 2 tarih, folklor, hatırat (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, 295 s.)	56
1.1.12. İsmail Kara, Rize Defteri 3 Tarih, Folklor, Hatırat (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, 256 s.)	59
1.1.13. İsmail Kasap, Rize Defteri 4: Tarih-Edebiyat-Folklor-Hatırat (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 274 s.)	65
1.1.14. İsmail Kasap, Rize Defteri 5: Tarih-Folklor-Hatırat (İstanbul: Revak Yayınları, 2021, 336 s.)	67
1.1.15. İsmail Kasap, Rize Defteri 6: Tarih-Folklor-Hatırat (İstanbul: Revak Yayınları, 2022, 414 s.)	69
1.1.16. Muzaffer Arıcı, Her Yönüyle Rize (Anakara: Odak Ofset Matbaacılık, 1993, 232 s.)	76
1.1.17. Muzaffer Arıcı, Her Yönüyle Rize Şiveleri (?, Elma Basım Matbaacılık, 1993, 120 s.)	81
1.1.18. Orhan Naci Ak, Rize Tarihi (Rize: Rize Halk Eğitim Müdürlüğü, 2000, 283 s.)	82
1.1.19. Orhan Naci Ak, Rize'nin Yönetim Tarihi (Rize: Çınar Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, 2008, 130 s.)	84
1.1.20. Seyfi Başkan, Rize (Ankara: Ofset Yayıncılık, 1997, 191 s.)	86
1.1.21. Sümeyra Sinoğlu Yılmaz, Rize'de Halk Hekimliği (İstanbul: Revak Yayınları, 2023, 143 s.)	88
1.1.22. Yusuf Karşlıoğlu, Doğu Karadeniz Tarihi: Otokton Halkları ve Etnik Yapısı (İstanbul: The Universal Yayınları, 2009, 704 s.)	90
1.2. Osmanlı Döneminde Rize	92
1.2.1. Abdullah Bay, Resul Turan, 19. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Rize (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2021, 226 s.)	93
1.2.2. Adem İmdat Kesici, Çayeli'nin Seferberlik Şehitleri ve İstiklal Kahramanları (İstanbul: Beyan Yayınları, 2022, 299 s.)	98
1.2.3. Canan Hanoğlu - Recep Koyuncu, Rize Çayeli Mezar Taşları (İstanbul: Yıkılmazlar Basın, 2019, 256 s.)	101
1.2.4. Cevat Ekici, Osmanlı Arşivlerinde Rize Belgeleri (Ankara : T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, 240 s.)	104

1.2.5. Eyüp Kul, Osmanlı Döneminde Rize (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2020, 343 s.).....	106
1.2.6. Hüseyin Saraç, Osmanlı'nın Son Devri'nde Rizeli Devlet Adamları (İstanbul : Revak Yayınları, 2019, 348 s.).....	108
1.2.7. Hüseyin Saraç, Osmanlı İdaresinde Atina (Pazar) kazası : (1875- 1920) (Ankara : Pazar Kaymakamlığı, 2015, 357 s.)	113
1.2.8. Hüseyin Albayrak, Trabzon ve Doğu Karadeniz illeri milli mücadele basını (1918-1923) : Trabzon - Artvin - Rize - Gümüşhane - Bayburt - Giresun - Ordu - Samsun - Amasya -Tokat – Çorum (Trabzon : Ortahisar Belediyesi, 2019).....	118
1.2.9. İhsan Topaloğlu, Rize'nin Kurtuluşu (Trabzon: Trabzon Haber Gazetesi, 2003, 106 s.).....	122
1.2.10. İhsan Topaloğlu, Rus İşgalinde Rize (Trabzon: Karadeniz Yazarlar Birliği, 1997, 73 s.).....	125
1.2.11. İshak Güven Güvelioğlu, Rize'nin Tarihe Gömülen Vakıf Eserleri (İstanbul: Rize Araştırmaları Vakfı, 2017, 236 s.)	129
1.2.12. Murat Ümit Hiçyılmaz, Çayeli'nden Oyani: 1835 Arhavi-Hopa-Fındıklı Nüfus Kayıtları (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 520 s.).....	135
1.2.13. Murat Ümit Hiçyılmaz – Burhan Okutan, Ardeşen'in İnsanları: 1835 Nüfus Kayıtlarına Göre Ardeşen Sülale Envanteri (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, 218 s.).....	137
1.2.14. Murat Ümit Hiçyılmaz – Burhan Atıf Okutan – Özcan Baştopçu, Rize Ardeşen İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri (İstanbul: Marmara Reklam ve Pazarlama, 2012, 221 s.)	139
1.2.15. Murat Ümit Hiçyılmaz – İshak Güven Güvelioğlu, Rize - Çamlıhemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitâbeleri (Ankara: Çamlıhemşin Eğitim ve Kültür Derneği, 2021, 176 s.)	141
1.2.16. Orhan Naci Ak, Rize Medreseleri ve Medrese Alimleri (Rize: Rize Halk Eğitim Merkezi, 1994, 51 s.).....	148
1.2.17. Orhan Naci Ak, Akmehmetoğulları Soyağacı (İstanbul: Yaymat Matbaacılık, 2013, 123 s.).....	156

1.2.18. Osman Coşkun, Kayıtlara Göre Rize Sülaleleri ve Seferberlik Şehitleri (İkizdere: ?, 2012, 167 s.)	157
1.2.19. Recep Koyuncu – Canan Hanoğlu, Rize Der pazarı İl çesi Tarihi Mezar Kitabeleri (İstanbul: Akbulut Baskı, 2011, 256 s.)	158
1.3. Cumhuriyet Dönemi Rize	161
1.3.1. Fikri Sözer, Yaş anılan Son As ırda Çayeli'ne İz Bırakanlar (İstanbul: ?, 2011, 170 s.)	161
1.3.2. Hasan Tütün, Cumhuriyetimizin 75. yılında Rize (Ankara: Yayla Yayınları, 1998, 238 s.)	163
1.3.3. Recep Koyuncu, Ankara İstiklâl Mahkemesinin Rize Duruşmaları (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2021, 323 s.)	167
1.3.4. Zehra Aslan- Sinan Başaran, Cumhuriyet Döneminde Rize-III (1950-1980) Sosyo-Ekonomik ve Kültrel Temeller (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 360)	172
1.3.5. Sinan Başaran, Rize'de Şapka Hadisesi ve İstiklal Mahkemesi Duruşması (İstanbul: Revak Yayınları, 2023, 535.)	178
1.3.6. Sinan Başaran, Cumhuriyet Döneminde Rize'de Siyasal Hayat: 1923–1950 (İstanbul: Revak Yayınları, 2021, 275 s.)	180
1.3.7. Tuğba Eray Biber, Savaş ın Gölgesinde: II. Dünya Savaş ı Yıllarında Giresun, Trabzon ve Rize'nin Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumu (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020, 384 s.)	185
1.3.8. Zehra Aslan- Mustafa Arıkan, Cumhuriyet döneminde Rize I (1923-1950) (Rize : Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2018, 392 s.)	190
1.3.9. Zehra Aslan- Mustafa Arıkan, Cumhuriyet döneminde Rize II (1950-1980) siyasî temeller (Ankara : Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2019,349 s.)	204
1.3.10. Kaan Cem Geniş, Türk Siyasi Tarihinde Rize (1946–1980) (İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2023, 335 s.)	207
1.4. Sosyal Kültürel Ekonomik Ve Ticari Hayat	213
1.4.1. Adem İmdat Kesici, Tarihi Olaylar ve Halk Edebiyatıyla Çayeli (Trabzon: Gündüz Ofset Yayıncılık, 2015, 490 s.)	213

1.4.2. Adnan Solak, Gelenek Ve Görenekleriyle Pazar (?, Kent basım, ?, 103 s.).....	216
1.4.3. Ahmet Çavuş, Rize İlinde Sanayi (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2016, 240 s.).....	217
1.4.4. Ali Gündüz, Hemşinliler: Dil-Tarih-Kültür (Ankara: Ardanuç Kültür Yardımlaşma Derneği, 2002, 161 s.).....	220
1.4.5. Burhan Okutan, Ardeşen Kültür-Toplum Yapısı- Şahsiyetler (İstanbul: Revak Yayınları, 2022, 488 s.)	224
1.4.6. Elif Şebnem Demirci – Gülşah Şişman – Gül Yılmaz Çal, Rize Halk Kültürü Derlemeleri (Rize: RTEÜ Yayınları, 2019, 179 s.).....	227
1.4.7. Hasan Özyurt, Türkiye’de Çay Tarımının Yaratdığı Sosyo-Ekonomik Etkilerin Ölçümü (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi, 1989, 122 s.).....	230
1.4.8. Haşim Karpuz, Geleneksel Rize Mimarisi Üzerine Araştırmalar (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 166 s.).....	231
1.4.9. Hikmet Haberal, Rize Pazar (Athena) Tarih-Kültür-Turizm (Ankara: Elma Basım Matbaacılık, 2019, 311 s.)	236
1.4.10. İhsan Topaloğlu, Rize Folklorunda Tulum-Horon ve Düğünler (Rize: Ofset Matbaacılık, 2005, 218 s.)	239
1.4.11. İhsan Topaloğlu, Yöresel Folklor Araştırması: Rize’de Eski Köy Düğünleri (Rize: Ofset Matbaacılık, 2006, 217 s.)	242
1.4.12. M. Hanefi Bostan, Rize’nin Sosyal Tarihi (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2020, 273 s.).....	243
1.4.13. Orhan Naci Ak, Rize Kültür Derlemeleri (Rize: Rize Halk Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 2011, 354 s.).....	245
1.4.14. Osman Coşkun, Doğu Karadeniz Yer Adları ve Söz Varlığı (Artvin–Rize–Trabzon) (İstanbul: Çatı Kitapları, 2013, 427 s.)	247
1.4.15. Recep Koyuncu – Nazif Arıman, Çayın Anadolu Serüveni (Rize: Erol Ofset Yayıncılık, 2013, 160 s.)	251
1.4.16. Recep Koyuncu – Yunus Emre Koyuncu, Çay Bibliyografyası (Ankara: Pan Ajans Danışmanlık, 2011, 111 s.).....	252

1.4.17. Salih Sabri Yavuz – Ümit Erkan, Güneysu’da Dini-Sosyal-Kültürel ve Sanatsal Hayat (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2017, 335 s.).....	253
1.4.18. Süleyman Kazmaz, Çayeli Geçmiş Günler ve Halk Kültürü (Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1994, 292 s.) ..	257
1.4.19. Turan Aksoy, Rize El Sanatları (Rize: Ofset Matbaacılık, 1995, 52 s.).....	259
1.5. Yerel Tarih, Monografik ve Seyahatname Türündeki Çalışmalar	265
1.5.1. Adem İmdat Kesici, Mapavri’den Çayeli’ne Tarihi Araştırmalar (Ankara: Vova Yayınevi,2024, 215 s.).....	266
1.5.2. Ahmet Rıza İrfanoğlu, Çayeli Beyazsu Köyünden İrfanoğlu İsmail Efendi’nin Hatıraları: Sarıkamış, Esaret ve Sonrası (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, 470 s.)	268
1.5.3. Ali Adem Yörük, Müderris ve Hukukçu Rizeli Hafız Kasım Efendi (İstanbul: Dergah Yayınları,2014,250s.).....	270
1.5.4. Azmi Kandemir, Ekrem Orhon (? , Kendi Yayınları, 1985, 283 s.)	272
1.5.5. Ergün Hiçyılmaz, İpsiz Recep: Kaldırım Silahları Şafak Boyu (İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2005, 190 s.)	274
1.5.6. Hakan Şeker Tavukçuoğlu, Her Yönüyle Güneysu Rize (İstanbul: Güneysu Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği Yayınları, 1996, 388 s.).....	277
1.5.7. İbrahim Karaca, Bir Avuç Hemşin (İstanbul: Su Yayınları, 2019, 304 s.)	280
1.5.8. İbrahim Balcı, Rizeli Milis Yüzbaşı İpsiz Recep Reis (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2011, 576 s.).....	283
1.5.9. İhsan Topaloğlu, Rize-Pazar Suçatı (Apso) Köyü (Trabzon: Ofset Matbaacılık, 2008, 264 s.).....	284
1.5.10. İshak Güven Güvelioğlu, Hüseyin Efendi ve Karadere / Rize Medresesi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, 96 s.)	285
1.5.11. İshak Güven Güvelioğlu, İpsiz Recep (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010, 272 s.).....	290
1.5.12. İshak Güven Güvelioğlu, İyidere Tarihi (İstanbul: İyidere Kaymakamlığı Kültür Yayınları, 2012, 204 s.)	296

1.5.13. İshak Güven Güvelioğlu, Osmanlı Belgeleri'nde Rize Sütölçe Köyü (Rize: Çınar Yardımlaşma Derneği, 2009, 92 s.).....	299
1.5.14. İshak Güven Güvelioğlu, Rize-Kalkandere Hüseyinhoca Köyü ve Hüseyin Efendi (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007, 207 s.).....	303
1.5.15. İshak Güven Güvelioğlu, Kalkandere Karadere'den Kalkandere'ye: Tarih, Halkiyat ve Şahsiyetler (İstanbul: Revak Yayınları, 2023, 670 s.)	308
1.5.16. İsmail Kara, Gümüşhanevî Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce-Rize'deki Tekkesi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009, 47 s.)	315
1.5.17. İsmail Kara, Güneyce/Rize Sözlüğü: Bir Doğu Karadeniz köyünün hafızası ve nâtıkası (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, 249 s.).....	319
1.5.18. İsmail Kara, İlk Rize Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi (İstanbul: Dergâh Yayınları,2004, 126 s.)	321
1.5.19. İsmail Kara, Kutuz Hoca'nın Hatıraları (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019, 350 s.)	325
1.5.20. İsmail Kara, Rize Müftülerinden Yusuf Karalı Hoca (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, 80 s.)	330
1.5.21. Murat Ümit Hiçyılmaz, Çamlıhemşin Seyahatnamesi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, 467 s.)	334
1.5.22. Murat Ümit Hiçyılmaz, Fındıklı Seyahatnamesi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014,187s.)	347
1.5.23. Murat Ümit Hiçyılmaz, Güneysu'dan Potomya'ya Yolculuk: GüneysuSeyahatnamesi (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 272 s.).....	352
1.5.24. Mümin Yıldıztaş,İpsiz Recep Emice (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2009, 147 s.)	356
1.5.25. Nazmi Arıcı, Altaylar'dan Kaçkarlar'a Hemşin (İstanbul : Elif Yayınları, 2004, 157 s.)	358
1.5.26. Orhan Naci Ak, Rize Güneysu Tarihi (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 123 s.).....	360
1.5.27. Osman Coşkun, Her Yönüyle İkizdere (Kocaeli: Gebze Eğitim Matbaa, 2005, 240 s.)	370
1.5.28. Öznur Demirkıran, Çayırüzünden Ėvandi'ye: Rize'de Bir Köyün Halk Bilimi Monografisi (İstanbul: Revak Yayınları, 2023, 768 s.)	372

1.5.29. Prof. Karl Koch, 1843–44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü, çev. Tahir Deveci (Ankara: Yayla Yayınları, 1995, 81 s.)	377
1.5.30. Remzi Yılmaz, Hemşin’in Tarihi Köklerine Doğru (İstanbul: Kum Saati Yayıncılık, 2003, 216 s.).....	378
1.5.31. Süleyman Kazmaz, Milli Mücadele’de İpsiz Recep ve Rizeli Gönüllüler (Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtım Vakfı Yayınları, 2008, 196 s.)	381
1.5.32. Yusuf Kenan Karaalioğlu, Yakup Şevki Karaalioğlu: Erken Göçmüş Rizeli Bir Tabip (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016, 72 s.).....	383
1.5.33. İlker Şevketbeyoğlu, Doğu Karadeniz’de Bir Aile: Hacılibeyzadeler (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, 200 s.).....	385
2. RİZE TARİHİ ÜZERİNE YAYINLANMIŞ LİSNASÜSTÜ TEZLER.....	387
2.1. İdari ve Siyasi Tarih Konulu Çalışmalar	388
2.1.1. Bilge Fırat, “Rize’de Sosyal Hayat Ve Asayiş Sorunları (1683-1774)” (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2024, 179 s.)	388
2.1.2. Burak Sinan, “Rize’de Seçimler Ve Siyasi Hayat 1938 – 1960” (Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi, 2022, 206 s.)	389
2.1.3. Makbule Sarıkaya, “Milli Mücadele Döneminde Rize” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2000, 294 s.).....	394
2.1.4. Sümeyye Topçu, “Rize Kazasında Asayiş (1900-1922)” (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, 2025, 94 s.).....	400
2.1.5. Tuba Dalardıç, “Trabzon, Gümüşhane Ve Rize’de Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri” (Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2024, 117 s.)	401
2.1.6. Özay Yıldırım, “Rize’de Asayiş (1806-1876)” (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2022, 247 s.).....	406
2.2. Sosyo- Kültürel Ve Ekonomik Konulu Çalışmalar	411
2.2.1. Ayşe Ayçiçek, “Rize’de Kıpçak İzleri” (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016, 115 s.).....	411
2.2.2. Elif Yormaz, “Rize Gazetesi’ne Göre Rize’de Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Hayat” (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2016, 115 s.)	415

2.2.3. Emine Türkay Demircioğlu, “Türk Kültüründe Ocak: Karadeniz Bölgesinin Şifacı Kadınları: Rize İli Uma Köyü Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2023, 92 s.)	417
2.2.4. Fatma Yılmaz, “Osmanlı Öncesi Dönemde Rize Ve Çevresinde Türklük İzleri” (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2010, 142 s.) ..	422
2.2.5. Özlem Topçu, “Rize Atina (Pazar) Nikah Kayıtlarına Göre Osmanlı’da Nikâh Ve Evlilik (1890-1915)” (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2024, 595 s.).....	425
2.2.6. Züleyha Hanedar, “XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Rize ve Çevresinde Haberleşme, Ulaşım Ve Bayındırlık” (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2023, 119 s.)	427
2.3. Yerel Tarih Ve Şer’iyye Sicilleri Konulu Çalışmalar	433
2.3.1. Arif Gülbay, “7198 Numaralı Rize Şer’iyye Sicili (1854-1857) Metin Ve Değerlendirme” (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2020, 609 s.).....	433
2.3.2. Arzu Pehlivan, “1495 Numaralı Şer’iyye Sicili Defterine Göre Rize’nin Ekonomik Ve Sosyal Hayatı” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008, 664 s.)	434
2.3.3. Arzu Yıldız, “Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Aile Hayatı” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017, 577 s.) ...	438
2.3.4. Erkan Ümit, “Rize Şer’iyye Sicilleri I 1509 No’lu Sicil: Metin ve Tahlil” (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, 121 s.).....	443
2.3.5. Mehmet Kazdal, “1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri’nin Değerlendirmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2014, 528 s.)	446
2.3.6. Memiş Murat Atar, “1486 Numaralı Rize/Pazar Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2017, 248 s.).....	449
2.3.7. Mustafa Doğuş Güner, “1497 Numaralı Rize Şer’iyye Siciline Göre Rize’de Sosyal ve Ekonomik Hayat (1292/1875-1293/1876)” (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2020, 417 s.).....	454

2.3.8. Seher Başaran, “1498 Numaralı Rize Şer‘iyye Sicil Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (101-200 Arası Sayfalar)” (Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2012, 213 s.)	456
2.3.9. Sinan Başaran, “1948 Numaralı Rize Şer‘iye Sicil Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2011, 230 s.)	458
2.3.10. Şengül Karaloğlu, “Şer‘iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Rize (H. 1295-1296)” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007, 281 s.)	460
3. SONUÇ	464
KAYNAKÇA	467
EKLER	475

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Tarih
Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi
Danışman : Doç. Dr. Gülşah KURT GÜVELOĞLU
Hazırlayan : Öznur KARAAĞAÇ
Yıl : 2025
Sayfa Sayısı : 473

ÖZET

TARİH ALANINDA RİZE İLE İLGİLİ KİTAP VE TEZLERİN AÇIKLAMALI KAYNAKÇASI

Bu çalışma, Rize ili üzerine tarih alanında yapılmış kitap ve lisansüstü tezlerinin açıklamalı bir kaynakça halinde derlemeyi amaçlamaktadır. Yerel tarih araştırmalarının sınırlı sayıda olması ve mevcut çalışmaların da dağınık biçimde bulunması, bu tez çalışmasının çıkış noktasını oluşturmuştur. Geçmişten günümüze uzanan süreçte Rize ile ilgili akademik çalışmalar incelenmiş, içeriklerine göre değerlendirilmiş ve araştırmacılara rehberlik edebilecek nitelikte bir literatür bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle tez, hem Rize özelinde yerel tarih yazımına katkı sunmayı hem de ileride bu alanda çalışacak araştırmacılar için temel bir başvuru kaynağı oluşturmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Literatür, Rize, Yerel Tarih, Kaynakça, Kitaplar, Tezler.

Recep Tayyip Erdogan University**Institute of Graduate Studies**
Department : History
Thesis Type : Master Thesis
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Gülşah KURT GÜVELOĞLU
Author : Öznur KARAAĞAÇ
Year : 2025
Pages : 473

ABSTRACT

ANNOTATED BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND THESES RELATED TO THE HISTORY OF RIZE

This study aims to compile an annotated bibliography of books and postgraduate theses in the field of history that focus on the province of Rize. The limited number of local historical studies and the fragmented nature of existing research constitute the starting point of this thesis. Academic works concerning Rize, spanning from past to present, have been examined, evaluated based on their content, and organized in a manner that seeks to provide a coherent body of literature to guide future research. In this respect, the thesis aims both to contribute to the development of local historiography specific to Rize and to serve as a fundamental reference source for researchers working in this field.

Keywords: Literature, Rize, Local History, Bibliography, Books, Theses.

KISALTMALAR

bk.	:	Bakınız
çev.	:	Çeviren
drl.	:	Derleyen
ed.	:	Editör
H	:	Hicri
haz.	:	Hazırlayan
H.	:	Hazret, Hazreti
MÖ	:	Milattan önce
MS	:	Milattan sonra
No.	:	Numara
S	:	Sayı
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfadan sayfaya/sayfalar
t.y.	:	Basım tarihi yok
vb.	:	Ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	:	Ve devamı; ve diğerleri
vs.	:	Vesaire
yy.	:	Yüzyıl

GİRİŞ

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Rize, Karadeniz kıyısında yer alan stratejik konumu ve doğal zenginlikleriyle dikkat çeken önemli bir yerleşim yeri olarak bu gün hala değerini korumaktadır. Bölgenin coğrafi yapısı, tarihsel süreç içinde burada yaşayan toplumların ekonomik ve sosyal yapısını belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Rize'nin tarihi, antik çağlardan başlayarak Osmanlı idaresine, oradan da modern Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan uzun ve zengin bir geçmişe dayanmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi, coğrafi yapısı nedeniyle tarih boyunca büyük medeniyetlere merkezlik yapmamış ve yoğun nüfus hareketlerinden uzak kalmıştır. Bölge, güneyde sarp dağlar, batıdan doğuya uzanan derin vadiler ve bol sulu akarsular nedeniyle hem göçlere hem de savaşımlara kapalı bir yapı sergilemiştir. Ayrıca, iklim koşulları ve tarıma elverişsiz arazi yapısı, bölgenin tarihî kayıtlarda da sınırlı biçimde yer almasına neden olmuştur.¹

XIX. yüzyılda Rize'yi ziyaret eden gezginler, bölgenin doğal güzelliklerini ve coğrafi yapısını ayrıntılı bir şekilde betimlemişlerdir. Prof. Karl Koch'un 1843-44 yıllarındaki seyahatnamesinde Rize'ye vardığında ki ilk görüşleri, bölgenin XIX. yüzyıldaki doğasını ve yerleşim yapısını anlamak açısından önemli bir kaynaktır. Onun gözlemleri, Rize'nin coğrafi konumu, bitki örtüsü ve yerleşim dokusu hakkında değerli bilgiler sunmaktadır.

Prof. Karl Koch, 1843-44 yıllarındaki seyahatinde Rize'ye ulaştığında, "Rize hakkında duyduğum her şey gerçektir" sözleriyle başlamıştır yazısına. Koch, Rize'yi dağların ortasında, sahile doğru uzanan bir yerleşim olarak tanımlamış, çevresini ise farklı tonlardaki yoğun yeşilliklerle kaplı olduğunu belirtmiştir. Bulutların alçakta ve yağmurun atmosferi doldurduğu bir ortamda, köy evlerinin peyzajın içine zarif bir biçimde yerleştiğini, yüksek kayalıklardaki kalıntıların ise manzaraya tarihi bir boyut kattığını ifade etmiştir.²

¹Nazan Karakaş Özü, "Rize Şehri'nin Kuruluş ve Gelişmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 13.

² Rize : Prof. Karl Koch'un 1843-44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü, Çev. Tahir Deveci (Ankara, Yayla Yayınları,1995), 7.

Alman botanikçi Karl Koch, Sürmene ile Rize arasındaki mesafeyi deniz yoluyla on saatte almıştır. Bu seyahati sırasında şehirde bir anda konaklayan Koch, şehrin hilâl şeklinde, içeri doğru kıvrılan dağların arasında yer aldığını ve yukarıdan kıyılara doğru uzandığını gözlemlemiştir. Burada 300 ailenin yaşadığını, sahil boyunca birkaç dükkân, iş yeri ve kahvehane bulunduğunu, ayrıca keten ticaretinin yapıldığını belirtmiştir. Rize'deki meyve bahçelerinin düzenli ve verimli olduğunu gözlemleyen seyyah, şehirdeki caddelerin taş döşeli olduğunu, evlerin ise ticaret alanlarından ayrı geniş bahçeler içinde yer aldığını, evlerin alt katlarının taş, üst katlarının ise tahta malzemeden yapıldığını ifade etmiştir.³

Bu gözlemler, Rize'nin XIX. yüzyıldaki doğal ve kültürel dokusunun canlı bir tasvirini sunmakta ve bölgenin geçmişten günümüze değişmeyen coğrafi karakterini gözler önüne sermektedir.

Rize'nin tarihine dair bilgilere ulaşmak, bölgenin coğrafi yapısı, iklimi ve arkeolojik çalışmaların yetersizliği nedeniyle oldukça güçtür. Bölgedeki yoğun bitki örtüsü, sel ve heyelan gibi doğal afetler, tarihî yapıların günümüze ulaşmasını engellemiştir. Antik Yunan ve Roma kaynakları, Doğu Karadeniz halkları hakkında bazı bilgiler sunsa da, bu anlatımlar genellikle dış gözlemcilerin bakış açısıyla şekillendiği için kesin doğrular içermektedir demek doğru olmaz.⁴

Rize adının kökeni konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Yaygın bir görüşe göre, Yunanca “Rhisî” (pirinç) kelimesinden türemiştir. Bu, bölgede pirinç tarımının yapıldığını ve bunun kolonizasyon döneminde ticaret unsuru olabileceğini düşündürmektedir. Diğer bir görüş ise, ismin “Rhizion”dan türediğini ve “toplanma yeri” anlamına geldiğini öne sürmektedir. Coğrafi açıdan bakıldığında, Rize'nin sık ormanlarla kaplı, dağlık bir araziye sahip olması, yerleşimlerin genellikle yüksek tepelerde kurulmasına neden olmuştur. Bu durum, bölgede arkeolojik izlerin bulunmasını zorlaştırmaktadır.⁵

Bölgenin tarih öncesi dönemine dair ilk bilimsel çalışmalar 1940'lı yıllarda yapılmış ve Samsun ile çevresinde bazı buluntulara rastlanmış olsa da, doğu kesimde

³ Koch'un 1843-44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü, 7-9.

⁴ Burak Gani Erol - Ali Güveloğlu - Eyüp Kul, Başlangıçtan 19. yüzyıla Rize tarihi (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2020), 23 s.

⁵ Erol - Güveloğlu - Kul, Başlangıçtan 19. yüzyıla Rize tarihi, 24-25.

herhangi bir somut veri elde edilememiştir. Ancak 2007 yılında Rize'nin Çamlıhemşin ilçesinde bulunan bazı arkeolojik kalıntılar, Kalkolitik ve Tunç Çağı'na kadar uzanan bir yerleşimin var olabileceğini göstermektedir.⁶

Hititler, Anadolu'da güçlü bir devlet kurmalarına rağmen Doğu Karadeniz'e tam anlamıyla hâkim olamamış, ancak kısa bir süre için bölge halklarını itaate zorlamıştır. Hitit kaynaklarında Rize ve Gümüşhane'nin "Azzi" olarak adlandırıldığı, Erzurum ve çevresinin ise "Hayasa" bölgesi içinde değerlendirildiği belirtilmektedir. II. Murşili döneminde Azzi, Hitit kontrolüne alınmış ve bu bölge Kapadokya'yı kuzeyden gelebilecek saldırılara karşı bir tampon bölge olarak kullanılmıştır.⁷

Bölgeye ait ilk yazılı bilgiler, M.Ö. VIII. yüzyıla ait Urartu yazıtlarında yer alan "Kolhis" adından elde edilmiştir. Anadolu'nun kuzeydoğusunda yer alan bu coğrafya, kuzeyde Kafkas Dağları, batıda Karadeniz ve doğuda ise İberia⁸ ile sınırlandırılmıştır. Ancak, bu sınırların kesin bir şekilde tanımlanması konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kolhis, bölgenin tarihsel kaynaklarındaki en erken adlandırmalarla bilinse de, sınırları ve kapsamı üzerine farklı yorumlar söz konusu olmuştur.⁹ Rize'nin en eski dönemlerde hangi uygarlıkların etkisinde olduğu konusunda net bilgiler olmamakla birlikte, bölgenin Urartu Krallığı ile temas hâlinde olduğu düşünülmektedir. Urartu Kralı II. Sarduri'nin M.Ö. 8. yüzyılda Qulha adı verilen bir bölgeye sefer düzenlediği bilinmektedir. Qulha'nın tam olarak neresi olduğu tartışmalı olsa da, bu bölgenin Doğu Karadeniz ile bağlantılı olduğu yönünde görüşler mevcuttur.¹⁰

Urartuların baş tanrısı Khaldi ile bağlantılı olarak, Doğu Karadeniz'de bir "Khaldık Ülkesi"nin varlığı kaynaklarda tartışılmıştır. Bazı kaynaklar, Urartu'nun yıkılmasının ardından Khaldi dinine bağlı kalan toplulukların Erzurum ve çevresine

⁶ Ayşe Ayçiçek, Ortaçağda Rize ve Çevresinin Tarihi Gelişimi (2019), erişim 7 Temmuz 2025, https://www.academia.edu/41480852/ORTAÇAĞDA_RİZE_VE_ÇEVRESİNİN_TARİHİ_GELİŞİMİ.

⁷ Orhan Naci Ak, Rize tarihi, (Rize : Rize Halk Eğitim Müdürlüğü, 2000), 1 s.

⁸ Antik Çağ'da, bugünkü Gürcistan'ın doğusunda yer alan İberiya Krallığı, batısında bulunan ve Karadeniz kıyısına sahip Kolhis Krallığı ile komşuydu. İberler doğrudan Karadeniz kıyısında yer almasa da Kolhis ile siyasi ve kültürel ilişkileri sayesinde bölgenin ticaret ve denizcilik faaliyetlerine dolaylı olarak katılmışlardır.

⁹ Bayram Arif Köse, "Ortaçağda Rize ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bir Değerlendirme", History Studies International Journal Of History 6/4 (2014), 1.

¹⁰ Köse, "Ortaçağda Rize ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bir Değerlendirme", 1.

çekildiğini ve bölgeye adlarını verdiklerini öne sürerken, bu adın Urartu boylarıyla mı yoksa Khaldi diniyle mi bağlantılı olduğu konusu belirsizliğini korumaktadır. Bayburt'un da bu Khaldi ülkesi içinde yer aldığı ve sahilde yaşayan halkın iç kesimlerde yaşayanları "Hald" olarak adlandırdığı bilinmektedir.¹¹

Rize ve çevresinin bilinen en eski sakinleri, tarihî kaynaklara göre Kolh'lar ve Makron'lar gibi eski Karadeniz halklarıdır. Antik Çağ'da bölge, Doğu Karadeniz kıyılarını kontrol eden Kolkhis Krallığı ve Pers İmparatorluğu'nun etkisi altında kalmıştır. Daha sonra MÖ 64. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun bölgeye hâkim olmasıyla birlikte, Rize ve çevresi Roma egemenliğine girmiştir. Roma döneminde bu bölge, askeri ve ticari yolların bir parçası olarak stratejik bir öneme sahip olmuş, Roma'nın doğu sınırlarını koruyan bir nokta haline gelmiştir.¹²

Antik dönemde Rize'nin, Kolkhis Krallığı'nın sınırları içinde yer alıp almadığı da kesin olarak bilinmemektedir. Rize'de yapılan arkeolojik kazılar sonucu bulunan iki tunç balta, Kolkhis ile ilişkili olabileceğini düşündürse de, bu buluntuların bölgeye sonradan getirilmiş olma ihtimali de göz önünde bulundurulmaktadır.¹³

Herodot, Karadeniz'in doğusundan Kolhis'e kadar uzanan bölgeden bahsetse de Doğu Karadeniz için doğrudan bir yer adı vermemiştir. Kolhis'in merkezi Rion Nehri çevresi olmakla birlikte, bazı tarihçiler bu bölgenin Çoruh Nehri'nden İyidere'ye kadar, hatta Trabzon'a kadar uzandığını ileri sürmektedir. Mısır Kralı Sesostis'in Kolhis'e kadar ulaştığı ve ordusunun bir kısmının burada yerleştiği yönündeki iddialar, bölge halkının Mısırlılarla benzer fiziksel ve kültürel özelliklere sahip olduğu söylemleriyle desteklenmiştir.¹⁴

Kolkhis'in tarihî coğrafyası Antik Yunan yazarları tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Herodotos, Kolkhis halkını Mısırlılarla ilişkilendirmiş, Strabon ise bölgenin sınırlarını daha kuzeyde göstermiştir. Arrianus'a göre, Kolkhis'in batı sınırı günümüz Rize'sine kadar uzanmaktadır. Ancak Çoruh Vadisi ve çevresinde Urartu

¹¹ Ak, Rize tarihi, 2.

¹² Orhan Naci Ak, Rize'nin Yönetim Tarihi (Rize: Çınar Eğitim Kültür Ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, 2008) 8-9.

¹³ Züleyha Hanedar, "XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Rize Ve Çevresinde Haberleşme, Ulaşım Ve Bayındırlık" (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2023), 17.

¹⁴ Ak, Rize tarihi, 24-26.

kültürüne ait arkeolojik bulguların eksikliği, Rize'nin Qulha veya Kolkhis sınırları içinde olup olmadığına dair belirsizlikleri artırmaktadır.¹⁵

Sonuç olarak, Doğu Karadeniz, Eski Çağ'da büyük uygarlıkların doğup geliştiği bir merkez olmamış, ancak Hititler, Urartular ve Kolhis gibi güçlerin sınırında yer almıştır. Bölgenin coğrafi ve iklimsel özellikleri, tarihî süreçte dış dünyayla etkileşimini sınırlamış, ancak yine de farklı kültürel ve siyasal yapıların etkisi zaman zaman hissedilmiştir.

Doğu Karadeniz kıyılarının, Yunan kolonilerinden önce yerleşime açıldığı ve M.Ö. VIII. yüzyılın başlarında, Güney Rusya ile Kafkaslar'dan gelen Kimmerler'in Rize ve çevresine göç ettikleri bilinmektedir. Kimmerler'in ardından, bu bölgeye İskitler de gelerek yerleşmiş ve kendi izlerini bırakmışlardır. Bu yerleşimler, Karadeniz'in doğusundaki toprakların kültürel ve demografik yapısını derinden etkilemiş, bölgenin tarihsel gelişimini yönlendiren önemli bir dönem yaratmıştır.¹⁶

Yunan kolonizasyon dönemi ve sonrası Rize ve çevresine baktığımızda, Rize'nin, Yunan kolonizasyon hareketlerinden etkilendiği görülmektedir. M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren bölgeye gelen Yunan tüccarlar, kıyı boyunca ticaret merkezleri kurmuş ve yerel halkla etkileşim içinde olmuştur. Ancak bu döneme dair somut arkeolojik kanıtlar sınırlıdır.¹⁷

Karadeniz Bölgesi, insanlık tarihi ve tarih öncesi dönemlere kadar uzanan derin bir geçmişe sahip olup, bölgenin önemi özellikle Yunan Kolonileri'nin yerleşmeye başlamasıyla artmıştır. Bu dönemde, Rize de tarih sahnesinde daha görünür hale gelmiştir. Yunan kolonilerinin Karadeniz'e yerleşmeye başladığı tarihlerle ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte, genel olarak M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren özellikle Miletoslular tarafından Karadeniz sahillerinde 75 ila 90 arasında koloni kurulduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır. Bu yerleşimler, bölgenin kültürel yapısını önemli ölçüde şekillendirmiştir.¹⁸ Özellikle Sinop ve Trabzon gibi stratejik

¹⁵ Ak, Rize tarihi, 26.

¹⁶ Karakaş Özür, "Rize Şehri'nin Kuruluş ve Gelişmesi", 25.

¹⁷ Erol - Güveloğlu - Kul, Başlangıçtan 19. yüzyıla Rize tarihi, 31-34.

¹⁸ Osman Emir, "M.Ö.VI. Yüzyıllarda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri", Samsun Sempozyumu 13-16 Ekim 2011 ed. Mahmut Aydın- Bekir Şişman vd. (Samsun: Ceylan Ofset Yayını, 2012), 664.

liman kentlerinde koloniler kuran Yunan kavimleri, Rize ve çevresinde de maden işletmeciliği yapmışlardır.¹⁹

Karadeniz Bölgesi'ne Yunan kavimlerini çeken başlıca faktörler arasında bölgedeki zengin maden yatakları, canlı ve kurutulmuş balık, gemi yapımında kullanılan ağaçlar, köle ticareti, hayvan ticareti, zift, keten tohumu ve bal mumu gibi değerli ticaret malları yer almaktadır.²⁰ Bir süre Pers egemenliğinde kalan Karadeniz'in Doğu kıyıları, M.Ö. 331'de Büyük İskender'in fetihleriyle onun kontrolüne geçmiş, İskender'in ölümünün ardından ise bölge Sinop'taki Pontus Krallığı'nın egemenliğine girmiştir. Bu dönemde, Yunan Kolonileri'nin etkisi giderek azalmaya başlamıştır.²¹

M.Ö. 180 civarında Pontus Krallığı'nın egemenliği, Rize'ye kadar ulaşmıştır. M.Ö. 64'te Roma İmparatorluğu, Pontus Devleti'ni ortadan kaldırarak bölgeyi kendi hakimiyeti altına almış, burada Sasaniler ve Ermeni ile Gürcü krallıklarıyla çeşitli çatışmalara girmiştir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasının ardından, Doğu Roma (Bizans) dönemi başlamış ve bu dönemde Hristiyanlık, Karadeniz'in doğu kıyılarında hızla yayılmaya başlamıştır. Müslümanların bölgedeki etkisi ise ilk olarak, Arapların Ermenistan'a gerçekleştirdiği seferler sırasında, Hz. Osman döneminde görülür; bu dönemde Rize ve çevresi kısa bir süreliğine vergiye bağlanmış olsa da, bölge yeniden Bizans yönetimine geçmiştir. Ancak, Emeviler Dönemi'nde bölgeye gelen Müslüman orduları, Rize'yi ele geçirmiştir.²²

Roma ve Bizans dönemlerinde Rize, Karadeniz ticaret yolları üzerinde önemli bir konumda yer almış, ancak coğrafi zorluklar nedeniyle büyük bir şehirleşme süreci yaşamamıştır. Orta Çağ boyunca bölge, Trabzon İmparatorluğu ve Osmanlılar arasında el değiştirmiştir. Osmanlı döneminde Rize, stratejik bir liman olarak önem kazanmış ve zamanla ekonomik ve sosyal yapısı gelişmiştir.²³

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Rize, Bizans İmparatorluğu'nun toprakları içinde kalmıştır. Bizans dönemi boyunca şehir, Trabzon

¹⁹ Köse, "Ortaçağda Rize ve çevresinin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bir Değerlendirme", 1.

²⁰ Emir, "M.Ö. VI. Yüzyıllarda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri ", 666.

²¹ Köse, "Ortaçağda Rize ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bir Değerlendirme", 2.

²² İdris Bostan, "Rize", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 147.

²³ Erol - Güveloğlu - Kul, Başlangıçtan 19. yüzyıla Rize tarihi, 43-49.

ve çevresiyle birlikte İmparatorluğun doğu sınırını teşkil etmiş, özellikle Sasani ve Arap akınlarına karşı bir savunma hattı olmuştur. Ortaçağ'da, özellikle 1204'te Latin istilasının ardından kurulan Trabzon İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmıştır. Bu dönemde Rize, küçük bir sahil yerleşimi olmasına rağmen bölgesel ticaretin bir parçası olmayı sürdürmüştür.²⁴

1071 Malazgirt Zaferi'nden önce de Türkler Anadolu'ya akınlar yapmışlardır, ancak bu zaferin ardından Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır ve bu durum Doğu Karadeniz kıyılarını da etkilemiştir. Zafer sonrası Bizans İmparatorluğu'nun otoritesi zayıflamış, Trabzon ve çevresi üç yıl boyunca Selçuklu egemenliği altına girmiştir. Türklerin bölgedeki etkilerini artırma çabaları ve güç mücadelesi ise devam etmiştir.²⁵ Anadolu Selçukluları döneminde, Rize, Erzurum valileri tarafından yönetilmekteydi. Ancak I. Haçlı Seferi'nin ardından bölge yeniden Doğu Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiştir. III. Haçlı Seferi'nin ardından ise Trabzon Rum Devleti, Komnenos ailesinin yönetimi altında bölgeyi kontrol etmeye başlamıştır.²⁶

Rize, 15. yüzyılın ortalarına kadar Trabzon İmparatorluğu'na bağlı kalmış, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon Seferi sonucunda Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı egemenliğine girdikten sonra bölge, idari olarak Trabzon Eyaleti'ne bağlanmış ve zamanla gelişmeye başlamıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı'nın doğu sınırlarında önemli bir konumda bulunan Rize, Osmanlı-Safevi mücadelelerinde askeri açıdan stratejik bir rol üstlenmiştir.²⁷

1461 yılında Fatih Sultan Mehmet Han'ın Trabzon Seferi'ni gerçekleştirmesiyle Trabzon Rum Devleti'ne son verilmiş ve bölge Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına katılmıştır. Trabzon'un fethinin ardından Rize, Pazar, Arhavi ve Artvin gibi bölgeler de Osmanlı yönetimi altına girmiştir. Bu süreç, yerel halkın yeni Türk yönetimine büyük ölçüde itaat etmesiyle şekillenmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği, bölgedeki sosyal ve idari yapıyı önemli ölçüde değiştirmiştir.²⁸

²⁴Ak, Rize'nin Yönetim Tarihi,27-28.

²⁵ Erol- Güveloğlu- Kul, Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarih, 177.

²⁶ Bostan, " Rize", 147.

²⁷Ak, Rize'nin Yönetim Tarihi, 45-56.

²⁸ Ak, Rize'nin Yönetim Tarihi,13.

1461’de Trabzon’un fethinin ardından Rize, herhangi bir direnişle karşılaşmadan Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı yönetimine girdikten sonra Trabzon’a bağlı küçük bir kale şehri olarak kalmıştı. İlk Osmanlı yöneticisi olan Kaptan-ı Derya Kasım Bey, bölgedeki idari yapıyı kurarak Rize’nin topraklarını tımar sistemine göre düzenlemiştir. Bu dönemde Rize, Trabzon’a bağlı bir kaza olarak yönetilmiş ve sınırları bugünkü Çayeli (Mapavri)’nin batısından başlayıp Kalkandere, Güneysu, İyidere, Der pazarı ve İkizdere’yi kapsayan geniş bir alanı içine almıştır. Rize, yapılan idari düzenlemelerle XVIII. yüzyıla kadar kaza statüsünü devam ettirmiştir.²⁹

Osmanlı İmparatorluğu, bölgeyi taşra yönetim sistemine dahil etmiş ve tımar sistemi ile ekonomik ve sosyal düzeni yeniden şekillendirmiştir. Bu sistem, toprakların, devletin hizmetinde bulunan sipahilere verilmesi ve karşılığında bu topraklardan gelir elde etmeleri ilkesine dayanıyordu. Rize ve çevresinde de bu uygulama sayesinde, Türk hâkimiyeti pekişmiş ve bölge, Osmanlı döneminin sonlarına kadar Türk yönetiminde kalmıştır.³⁰

Osmanlı yönetimi, bölgeye çeşitli kültürel, dini ve idari yapıların yanı sıra inşa ettikleri yapılar ve geliştirdikleri tarım teknikleriyle de izler bırakmış, bu süreçte Rize’nin ve çevresindeki kasabaların ekonomik yapıları ve sosyal hayatları derinden etkilenmiştir. Bu uzun süreli hâkimiyet, bölgenin Türk kültürü ile harmanlanmasına ve Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olarak gelişmesine olanak sağlamıştır.³¹

Osmanlı döneminde Rize’nin en önemli ekonomik faaliyetlerinden biri tarım ve denizcilik olmuştur. Bölgede mısır, fındık ve keten üretimi yaygınlaşmış, aynı zamanda balıkçılık ve gemicilik faaliyetleri de önem kazanmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde Rize, Osmanlı Devleti’nin ticarî ağları içinde daha belirgin bir konuma ulaşmış, bölgedeki ticaret faaliyetleri gelişmiştir.³² Özellikle bu dönemde, Osmanlı’nın idarî yapısında yapılan düzenlemeler sonucunda Rize, 1878 yılında

²⁹ Abdullah Bay-Resul Turan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Rize’nin İdaresi” , 19. Yüzyıldan Cumhuriyet’e Rize, (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2021), 23.

³⁰ Ak, Rize’nin Yönetim Tarihi, 46-49.

³¹ Ak, Rize’nin Yönetim Tarihi, 50-52.

³² Bay- Turan, 19. Yüzyıldan Cumhuriyet’e Rize, 146-156.

sancak statüsü kazanmış ve Trabzon Vilayeti'ne bağlı bir sancak olarak yönetilmiştir.³³

Osmanlı Devleti'nin idari yapısında, Rize de dahil olmak üzere birçok bölgede kadılar, önemli yetkilere sahipti. Kadılar, hem kanunları uygulamak hem de mali ve idari emirleri yerine getirmekle sorumluydu. XVII. yüzyıldaki idari değişiklikler, kadıların görev ve yetki alanlarını etkilemiş, bazı yetkiler yerel ayanlara devredilmiştir. Bu değişim, Rize'de de etkisini göstermiştir. Bölgenin önde gelen ailelerinden biri olan Tuzcuoğulları, sahil boyunca önemli bir yer edinmişti. İlk başlarda devlete faydalı hizmetler sunan bu aile, Faş Kalesi'nin alınmasında da yardımcı olmuştur. Ancak zamanla güçlenip nüfuzlarını arttıran Tuzcuoğulları, isyanlar çıkarmaya başlamışlardır. Bu aileden Memiş Ağa, isyanları nedeniyle idam edilmiştir. Rize'de meydana gelen bu isyanlar, düzenin sağlanması için yerel yönetim tarafından bastırılmaya çalışılmıştır.³⁴

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde idari alanda yenilikler yapılmış, kaza birimi oluşturulmuş ve başına kaza müdürü atanmıştır. Başlangıçta yenilikler tam olarak uygulanamamış, ancak zamanla bu değişiklikler kabul edilip uygulanmaya başlanmıştır. 1842'de Rize'de bir kaza meclisi kurulmuş ve askeri işlemlerde kura usulü uygulanmıştır. İlk başta yerel kişiler idari görevlere atanmış, ancak bu durum suiistimallere yol açmıştır. Bunun üzerine, müdür atamaları için Mekteb-i Mülkiye mezunlarının yer aldığı bir komisyon kurulmuş ve yerel kişilerden seçilen görevliler azaltılmıştır.³⁵

Rize, XIX. yüzyıla kadar Trabzon Sancağı'na bağlı bir kaza olarak kalmıştır. 1864'te Rize, Trabzon Sancağı'na bağlı altı kaymakamlıktan biri olarak 164 köy ve Kura-i Seba adlı tek nahiyesiyle yönetiliyordu. XIX. yüzyılın ortalarında "Lazistan" adı idari yapıya dahil edilmiş ve 1869'dan itibaren Lazistan Sancağı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1878 Rus Savaşı'ndan önce Batum, Lazistan Sancağı'nın merkeziydi ve Rize, Trabzon Sancağı sınırları içinde yer alıyordu. Rize'nin bağlı olduğu sancağın sınırları, batıda Trabzon, güneyde Erzurum, doğuda Rus sınırı ve

³³ Bay- Turan, 19. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Rize,36.

³⁴ Züleyha Hanedar, "XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Rize Ve Çevresinde Haberleşme, Ulaşım Ve Bayındırlık" (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2023), 19.

³⁵ Ak, Rize'nin Yönetim Tarihi, 39-41.

kuzeyde Karadeniz ile belirlenmişti. Savaş öncesi Batum, Livane, Acara-i Sufla, Acarateyn, Çürüksü, Hopa ve Atina gibi yedi kazayı kapsayan sancağın sınırları savaş sonrası değişmiş, Hopa ve Atina kazaları ile Arhavi ve Hemşin nahiyeleri Osmanlı topraklarında kalmış, diğer bölgeler ise Rusya'ya katılmıştır.³⁶

Lazistan'ın merkezi kaybedildikten sonra, 1878'de yeni bir idarî düzenleme yapılması gerekiyordu. Bunun sonucunda, Rize, Hopa ve Atina kazalarını kapsayacak şekilde merkez haline getirilmiştir. 1878'de Şurayı Devlet kararıyla Rize, köy ve nahiyeleriyle birlikte mutasarrıflık merkezi olmuştur. Yeni sancak merkezi; Atina (Pazar), Hopa kazaları ve doğrudan merkeze bağlı Mapavri (Çayeli), Karadere (Kalkandere), Kura-i Seba (İkizdere) ve Of'tan oluşuyordu. Of kazası, merkeze olan uzaklığı ve zaptiye işlemlerindeki kolaylıklar nedeniyle 1880'de bu yapıya dahil edilmiştir. Lazistan Sancağı'na bağlı yerlerden biri olan Vakıf nahiyesi, Erzurum Sancağı'na yakınlığı nedeniyle Erzurum'a bağlanması önerilmişti. Ancak, yerel halk mevcut durumun devam etmesini istemiş ve yapılan incelemeler sonunda Vakıf nahiyesi Erzurum Sancağı'na bağlanmıştır.³⁷

Rize, 1878'de sancak merkezi yapıldıktan sonra üç ana kaza olarak teşkilatlandırılmıştır: Rize, Atina ve Hopa. Hopa kaymakamlığı, Arhavi nahiyesiyle, Atina kaymakamlığı ise Atina kazası ve Hemşin nahiyesiyle oluşturulmuştu. Rize kaymakamlığı ise Kura-i Seba, Karadere ve Mapavri nahiyeleriyle yönetiliyordu. Of kazası, Rize'ye yakınlığı nedeniyle kısa bir süreliğine sancak sınırları içine alınmış ancak bu durum uzun sürmemiştir. 1889'da Of kazası Trabzon Sancağı'na bağlanmıştır. Of'un tekrar Rize'ye bağlanması için yapılan başvurular, potansiyel karışıklıklara neden olabileceği gerekçesiyle reddedilmiştir. 1888 itibarıyla Rize Sancağı'na bağlı Atina'da 1 nahiye ve 111 köy, Hopa'da 2 nahiye ve 51 köy, Rize'de ise 3 nahiye ve 161 köy bulunuyordu. 1910 yılı itibarıyla Rize Merkez Liva'sına bağlı 123 köy, Mapavri nahiyesine 28 köy, Kura-i Seba nahiyesine 27 köy, Karadere nahiyesine ise 23 köy bağlanmıştı. 1908'den sonra Lazistan Sancağı, Atina, Hopa ve Rize kazalarıyla yapılandırılmış, bu düzenleme 1916'ya kadar sürmüştür. 1887'de dört kaza bulunan Lazistan Sancağı, 1889'da Of'un Trabzon'a bağlanmasının

³⁶ Hanedar, "XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Rize Ve Çevresinde Haberleşme, Ulaşım Ve Bayındırlık", 11.

³⁷ Hanedar, "XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Rize Ve Çevresinde Haberleşme, Ulaşım Ve Bayındırlık", 11.

ardından üç kazaya düşmüş, 1910'da ise Rize, Kura-i Seba, Mapavri ve Karadere nahiyeleriyle yönetilmeye devam edilmiştir.³⁸

Rize, sancak merkezi olduktan sonra çeşitli kamu yapılarının inşa edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. XIX. yüzyıla kadar, devlet işleri için idarecilerin evlerinin bazı bölümleri kullanılırken, diğer kamu binaları ya kiralama yöntemiyle ya da halkın yardımlarıyla yapılmıştı. Ancak Rize'nin sancak merkezi olmasıyla birlikte şehirde büyük bir hükümet konağı, kışla, hapisane, ahşap iskele, askerler ve halk için bir hastane ile telgrafhane gibi önemli yapılar inşa edilmeye başlanmıştır.³⁹

1924 yılında sancak sistemi kaldırılarak birçok sancak vilayet statüsü kazandı. Bu kapsamda Lazistan Sancağı, Rize Vilayeti olarak yeniden adlandırıldı. Vilayet sınırları Sarp'tan İyidere'ye kadar uzanıyor, içinde çeşitli kazalar ve nahiyeler bulunuyordu. 1933'te Rize ve Artvin vilayetleri birleştirilerek merkezi Rize olan Çoruh Vilayeti oluşturuldu. Ancak bu birleşme Artvin'de memnuniyetsizlik yarattı. 1936'da vilayet merkezi Artvin'e taşındı ve Rize yeniden vilayet oldu. Bu süreçte Rize toprak kaybına uğradı; Fındıklı'dan Sarp'a kadar olan sahil Artvin'e bağlandı. 1948'de Fındıklı yeniden ilçe yapılarak Rize'ye dahil edildi.⁴⁰

Osmanlı döneminde 1864 Vilayet Nizamnamesi ile şekillenen taşra teşkilatı, Cumhuriyet ile birlikte gelişerek devam etti. 1924 yılında sancakların büyük çoğunluğu vilayet yapıldı. 1982 Anayasası ve çeşitli kanunlarla il, ilçe, bucak ve köy yönetimleri düzenlendi. İl yönetimi vali, il idare şube başkanları ve il idare kurulundan oluşurken, ilçelerde kaymakam görev yapar. Bucaklar ve köyler de belirli yönetim organlarına sahiptir.⁴¹

Rize, tarihi boyunca pek çok önemli dönüm noktasına tanıklık etmiş ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli bir rol üstlenmiştir. XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar uzanan süreç, Rize için hem zorlu hem de belirleyici bir dönem olmuştur. Rus işgali sırasında gösterdiği kahramanlık,⁴² ardından gelen Kurtuluş Savaşı'ndaki

³⁸ Hanedar, "XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Rize Ve Çevresinde Haberleşme, Ulaşım Ve Bayındırlık", 14.

³⁹ Bostan, "Rize", 150.

⁴⁰ Ak, "Rize'nin Yönetim Tarihi", 59.

⁴¹ Ak, "Rize'nin Yönetim Tarihi", 60-61.

⁴² Bay- Turan, 19. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Rize, 68-71.

mücadelesi, bu bölgenin Türk milletinin bağımsızlık mücadelesindeki kararlılığını simgelemiştir. Milli Mücadele yıllarında, Rize halkı, düşman işgaline karşı gösterdiği direnişle, Türk milletinin bağımsızlık ve özgürlük mücadelesine önemli katkılarda bulunmuştur.⁴³

Milli Mücadele sürecinde Anadolu'nun dört bir yanında olduğu gibi Rize'de de vatan savunması için büyük mücadeleler vermiştir. Bölge halkı hem iç tehditlere karşı direniş göstermiş hem de Kurtuluş Savaşı'na lojistik ve insan gücü desteği sağlamıştır. Mondros Mütarekesi sonrası Pontusçu çetelerin Karadeniz'de artan faaliyetlerine karşı Rizeli direnişçiler, yerel milis güçleri oluşturarak bağımsızlık mücadelesine katkıda bulunmuştur.⁴⁴

Bu süreçte Rize'den birçok kahraman çıkmış, halkın örgütlenmesi ve düşmanla mücadelede önemli roller üstlenmiştir. İpsiz Recep, Tuzcuoğlu Memiş Ağa ve Yahya Kaptan gibi liderler, bölgedeki çetelere karşı mücadele ederken, Rizeli gönüllüler de cephede savaşarak Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına katkı sağlamıştır.⁴⁵

Rize, Milli Mücadele döneminde yalnızca coğrafi konumuyla değil, halkının mücadelecı ruhuyla da bağımsızlık savaşında önemli bir yer edinmiştir. Bölgenin kahramanları, yalnızca yerel direniş değil, ulusal kurtuluş hareketini de güçlendirmiştir. Rizelilerin gösterdiği fedakârlık ve vatanseverlik, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına büyük katkı sağlamış, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasında kritik bir rol oynamıştır. Bu dönemin yanı sıra, Rize'nin Türkiye'nin siyasi tarihinde de önemli bir yeri vardır. Yerel yönetimler ve toplumsal yapısındaki katılımcılık ile mücadelecı ruhu, Rize'yi yalnızca bölgesel değil, ulusal düzeyde de öne çıkarmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde, kaza ve nahiyeler düzeyindeki idari yapı, Türkiye genelinde olduğu gibi Rize'de de önemli ölçüde gelişmiştir. 1936 yılı itibarıyla ise Rize, il statüsüne kavuşmuştur.⁴⁶

⁴³Ak, "Rize'nin Yönetim Tarihi",196.

⁴⁴Ak, "Rize'nin Yönetim Tarihi",1944-201.

⁴⁵Ak, "Rize'nin Yönetim Tarihi",201-206.

⁴⁶Ak, "Rize'nin Yönetim Tarihi" 207.

Cumhuriyet dönemi, Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve idari yapısında köklü değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu süreç, aynı zamanda yerel yönetimler, sosyal yapılar ve ekonomik düzen açısından da önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönemi ifade eder. Rize, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan sürecin etkilerini derinden hissetmiş bir şehir olarak, bu değişimlere özgün bir şekilde tanıklık etmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye genelinde olduğu gibi Rize'de de siyasal ve toplumsal değişimler yaşanmıştır. Bu süreçte, özellikle devrimlerin uygulanışı ve halkın tepkileri, Rize'nin siyasi yapısını doğrudan etkilemiştir. Şapka Kanunu, medreselerin kapatılması, ezanın Türkçe okunması gibi reformlar, Rize'de önemli tartışmalara yol açmış, halkın bazı kesimlerinde direniş hareketleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca, CHP'nin Rize'deki teşkilatlanması ve çok partili hayata geçiş süreci, kentin siyasi dönüşümünü belirleyen temel unsurlar arasında yer almıştır.⁴⁷

Cumhuriyet rejimi, eğitimin tek bir çatı altında toplanması amacıyla medreseleri kapatmıştır. Rize'de bu karar, halkın ve özellikle dinî eğitim almış kişilerin tepkisini çekmiştir. Bazı gruplar, bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk'e doğrudan taleplerini iletmış ancak merkezi yönetim reformları taviz vermeden uygulamıştır. 1925 yılında çıkarılan Şapka Kanunu, Rize'de ciddi tepkilerle karşılandı. Halkın bir kısmı bu değişimi kabullenmekte zorlanırken, bazı gruplar açıkça direniş gösterdi. Rize'deki protestolar, merkezi yönetimin sert müdahalesiyle bastırıldı. Olayların ardından reform uygulanmaya devam etti ve zamanla halk yeni düzenlemelere uyum sağladı. Dinsel reformlar kapsamında ezanın Türkçe okunması uygulaması, Rize'de farklı tepkilere yol açtı. Bazı kesimler değişime hızlı uyum sağlarken, muhafazakâr gruplar bu karara karşı çıktı. Yerel düzeyde kimi itirazlar olsa da süreç devletin kontrolü altında ilerledi ve uygulamaya devam edildi. Tek parti döneminde CHP, Rize'de teşkilatlanmasını ağırlıklı olarak eşraf ve memur kesimden oluşturdu. Ancak parti teşkilatının merkezi yönetimin beklentilerinden uzak kaldığı, halkla yeterince bağ kuramadığı görülmüştür. 1946 yılına kadar CHP, Rize'de etkin olmaya çalışsa da ekonomik sıkıntılar ve toplumsal koşullar nedeniyle halkın desteğini tam anlamıyla sağlayamamıştır. 1946 seçimleriyle başlayan çok partili

⁴⁷ Sinan Başaran, Cumhuriyet döneminde Rize'de siyasal hayat : (1923-1950) (İstanbul: Revak Yayınları, 2021), 141-154.

süreçte Demokrat Parti'nin (DP) sahneye çıkması, Rize'nin siyasal yapısını kökten değiştirdi. 1950 seçimlerinde DP'nin Rize'de büyük bir destek görmesi, CHP'nin uzun süredir süregelen siyasi etkisini kaybetmesine neden oldu. Rize halkı, DP'nin halkla daha yakın bir ilişki kurduğunu düşünerek bu partiye yönelmiş ve 1950 seçimlerinde DP'ye %70 oy vererek büyük bir destek sağlamıştır.⁴⁸

Genel olarak baktığımızda bu merhale içerisinde Cumhuriyet reformlarının Rize'deki yansımaları, halkın tepkileri ve siyasi dönüşümler açısından önemli bir inceleme alanı oluşturmaktadır. CHP'nin uzun süreli iktidarı döneminde halkla kurduğu bağın zayıflığı, çok partili hayata geçişle birlikte DP'nin yükselişine zemin hazırlamıştır. Rize, Cumhuriyet dönemi boyunca hem toplumsal hem de siyasal anlamda önemli değişimler yaşamış, bu süreç yerel düzeyde halkın beklentileri ve merkezi yönetimin politikaları arasındaki dengeyi anlamak açısından büyük bir örnek teşkil etmiştir.

Coğrafi olarak Karadeniz'in güneydoğusunda yer alan Rize, özellikle tarım, denizcilik ve ticaretle geçimini sağlayan bir bölge olarak öne çıkmaktadır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, bu alanlarda yaşanan dönüşüm, Rize'nin sosyal yapısını, ekonomik faaliyetlerini ve idari yapılanmasını doğrudan etkilemiştir. Rize'deki bu değişimlerin izini sürerken, aynı zamanda yerel yönetimlerin gelişimi, nüfus yapısındaki değişiklikler ve bölgenin kalkınma sürecine dair detaylı bir inceleme yapmak, Cumhuriyet dönemi Rize'sinin daha iyi anlaşılmasına olanak tanıyacaktır.

20. yüzyılın ilk yarısında ekonomik ve sosyal olarak gelişmeye başlayan şehir, özellikle 1940'lı yıllardan itibaren çay tarımı ile büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Rize'nin günümüzdeki en önemli ekonomik kaynağı olan çay tarımı, ilk olarak 1918'de Ali Rızâ Bey, 1933'te Zihni Derin ve ardından Asım Zihnioğlu'nun çabalarıyla başlamıştır. 1947 yılında ise bölgedeki ilk çay fabrikası kurulmuş ve faaliyete geçmiştir.⁴⁹

⁴⁸ Başaran, Cumhuriyet döneminde Rize'de siyasal hayat : (1923-1950), 141-154.

⁴⁹ İdris Bostan, "Rize" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları,2008), 35:147-151.

Türkiye’de çay üretiminin merkezi haline gelen Rize, bu ürün sayesinde hem ekonomik anlamda büyümüş hem de göç veren bir bölge olmaktan çıkıp nüfusunu koruyabilen bir şehir haline gelmiştir.

Günümüzde Rize, Türkiye’nin çay üretiminde lider konumda olup, çay sanayisiyle öne çıkmaktadır. Bunun yanında, son yıllarda turizm faaliyetleri de artış göstermiş, özellikle doğa turizmi açısından Ayder Yaylası, Anzer Yaylası ve Fırtına Vadisi gibi bölgeleri ile ön plana çıkmıştır. Coğrafi olarak Karadeniz’e kıyısı bulunan Rize, zengin kültürel yapısını koruyarak modern Türkiye’nin önemli şehirlerinden biri olmaya devam etmektedir.

Sonuç olarak, tarih boyunca farklı kültürlerin etkisi altında şekillenen Rize, coğrafi konumu ve ekonomik potansiyeli sayesinde önemli bir şehir olmuştur. Antik dönemden Bizans ve Osmanlı’ya kadar uzanan süreçte, bölge Karadeniz’in doğusundaki önemli ticaret ve yerleşim noktalarından biri olarak gelişmiştir. Osmanlı döneminde sancak statüsüne sahip olan Rize, Cumhuriyet döneminde ise il statüsüne kavuşarak idari anlamda güçlenmiştir. Özellikle çay tarımı, Rize’nin ekonomik anlamda büyük bir dönüşüm yaşamasını sağlamıştır.

Günümüzde Rize, hem tarihi hem de doğal güzellikleriyle dikkat çekmekte olup, geçmişten gelen zengin kültürel mirasını koruyarak gelişimini sürdürmektedir. Ancak tarih öncesi döneme ve antik çağa dair arkeolojik çalışmaların artırılması, bölgenin geçmişine dair daha net bilgilere ulaşılmasına olanak sağlayacaktır. Bu bağlamda, Rize’nin tarihi, kültürel ve ekonomik yapısının derinlemesine incelenmesi, şehrin gelişim sürecine daha kapsamlı bir bakış açısı kazandıracaktır.

Genel olarak bu tez çalışması, Rize ili özelinde tarih alanında yapılmış akademik üretimleri derleyip açıklamalı bir kaynakça hâline getirerek, yerel tarih çalışmalarındaki dağınıklığı gidermeyi ve literatüre sistematik bir katkı sunmayı hedeflemiştir. Çalışma sürecinde ulaşılan kaynaklar; içerikleri, kapsamı ve katkıları açısından değerlendirilmiş, böylece Rize tarihi üzerine yapılacak yeni araştırmalara zemin hazırlayacak bütüncül bir kaynak havuzu oluşturulmuştur.

Yerel tarihin gelişimi açısından önemli bir boşluğu dolduran bu tez, hem araştırmacılar için yol gösterici bir başvuru kaynağı hem de Rize’nin akademik hafızasını görünür kılan bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Elde edilen bulgular,

Rize üzerine yapılan çalışmaların arttırılması ve bu alanda daha derinlemesine araştırmalar yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yerel tarihe duyulan ilgi, son yıllarda akademik çevrelerde artış göstermiş; kent, kasaba ve köy ölçekli çalışmaların toplumların belleğini koruma açısından taşıdığı değer daha görünür hâle gelmiştir. Rize ili özelinde yapılan tarih araştırmaları ise çoğu zaman dağınık, erişimi zor veya sistematikten uzak kaynaklara dayanmaktadır. Bu çalışma, Rize ili ile ilgili tarih alanında yazılmış 22 lisansüstü tez ve 102 kitabı açıklamalı kaynakça biçiminde inceleyerek, bu alanda yapılacak yerel tarih araştırmalarına kaynaklık etmeyi ve araştırmacılar için yol gösterici bir başvuru eseri oluşturmaya hedeflemektedir.

Tezimin amacı, Rize'nin tarihsel sürecine dair yazılmış akademik ve popüler metinleri bir araya getirerek bu eserlerin içerik, kapsam, yöntem ve katkı açısından değerlendirilmesini sağlamaktır. Bu bağlamda, daha önce dağınık hâlde bulunan, bir kısmı kamu erişimine kapalı olan ya da zamanla unutulmuş bu kaynaklar sistematik biçimde sınıflandırılmış; özetlenerek açıklamalı şekilde sunulmuştur. Çalışma, Rize tarihi üzerine yapılmış çalışmaları tanıtmanın yanı sıra, ileride bu alanda araştırma yapmak isteyenler için bir yön haritası sunmayı amaçlamaktadır.

Bu tezde, hem nicel hem nitel yöntemlerden faydalanılmış, eserlerin içerik analizi yapılarak açıklamalı kaynakça yöntemi benimsenmiştir. Veriler çeşitli kurumsal kütüphanelerden ve kişisel çabalarla temin edilmiştir. Ankara Milli Kütüphane, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Eğitim Fakültesi Kütüphanesi ile Rize Valiliği Kütüphanesi ve Rize Halk Kütüphanesi çalışmanın temel kaynak temin merkezleri olmuş; bunlara ek olarak bazı kitaplar şahsi imkânlarla temin edilerek derlenmiştir. Kaynaklara erişim süreci oldukça zorlu ve zaman alıcı olmuştur; ancak uzun süren bu çaba sayesinde dağınık durumda olan bilgi birikimi sistematik bir yapıya kavuşturulmuştur.

Bu alanda daha önce yapılmış çalışmalar sınırlı sayıdadır ve genellikle bibliyografik düzeyde kalmaktadır. Oysa bu çalışma, yalnızca bir liste sunmakla kalmayıp, her eseri içeriği, yöntemi, değindiği dönem ya da konu ve araştırmaya katkısı yönünden çözümlemektedir. Bu yönüyle benzer çalışmalardan ayrılmaktadır. Ayrıca kaynakların sunuluş biçimi, özellikle yerel tarih alanında çalışacak araştırmacılara pratiklik kazandıracak şekilde yapılandırılmıştır.

Tez, Giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, 102 adet kitabın açıklamalı kaynakçası değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise Rize ile ilgili yazılmış 22 lisansüstü tezin açıklamalı tanıtımı yer almaktadır. Sonuç kısmında, bu eserlerin genel bir değerlendirmesi yapılarak yerel tarih araştırmaları açısından taşıdığı önem vurgulanmıştır.

Bu çalışma, Rize tarihine ilgi duyan araştırmacılar, öğrenciler, yerel tarih meraklıları ve akademisyenler için yol gösterici bir başvuru kaynağı oluşturmayı hedeflemekte, aynı zamanda Rize ilimizin yerel tarih yazımına daha sistematik ve erişilebilir bir zemine kavuşmasına katkı sunmaktadır.

1. RİZE TARİHİ ÜZERİNE YAYINLANMIŞ KİTAPLAR

Rize tarihi üzerine yapılan çalışmalar, ele aldıkları konular ve yöntemler bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bazı eserler kentin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını genel hatlarıyla ele alırken, bazıları Osmanlı arşiv belgeleri, şer‘iyye sicilleri ve diğer yazılı kaynaklar üzerinden detaylı incelemeler sunmaktadır. Bunun yanı sıra bu bölümde, Rize’nin mimari mirası, demografik yapısı, halk kültürü ve etnografik özellikleri gibi spesifik konulara odaklanan araştırmalar da mevcuttur. Bu bölümde Rize tarihi alanında yayınlanmış kitapların açıklamalı kaynakçası hazırlanarak bu çalışmalar özetlenecek, içerikleri değerlendirilecek ve konularına göre beş alt başlıkta sınıflandırılarak ele alınacaktır.

Bu bölümde, Rize’nin tarihine dair yapılmış kapsamlı çalışmalar bir araya getirilmiş ve farklı dönemler ile temalar çerçevesinde sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir. Toplamda yüzün üzerinde kitabın incelendiği bu bölüm, Rize’nin geçmişine dair akademik ve popüler kaynakları bütüncül bir bakış açısıyla sunmayı amaçlamaktadır.

Genel tarih çalışmaları kapsamında, 1992-2023 yılları arasında yayımlanmış 23 eser incelenmiştir. Bu kitaplar, Rize’nin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel geçmişini ele alarak şehrin tarihsel gelişimini geniş bir çerçevede değerlendirmektedir. Akademik düzeydeki yayınların yanı sıra daha geniş okuyucu kitlesine hitap eden eserler de yer almakta ve bu kaynaklar içerik, yöntem ve tarih yazımı açısından ele alınmaktadır.

Osmanlı Dönemi Rize başlığında ise, 1994-2022 yılları arasında yayımlanmış 19 eser açıklamalı kaynakça yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu kitaplar ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv belgelerine dayanmakta ve özellikle 19. yüzyıla odaklanmaktadır. Eserlerde Rize’nin idari yapısı, nüfusu, sosyal hayatı, dini kurumları ve eğitim faaliyetleri gibi konular detaylı bir biçimde işlenmiştir. Ayrıca, seferberlik yılları, Millî Mücadele süreci, Rizeli şehitlerin kaydı, cami ve medrese yapıları gibi konular da belgelerle desteklenerek ele alınmış ve bu yönüyle yerel tarih yazımına önemli katkılar sağlanmıştır.

Cumhuriyet Dönemi Rize ile ilgili bölümde, 1998-2023 yılları arasında yayımlanmış 9 eser değerlendirilmiştir. Bu kitaplar, Osmanlı’nın son dönemlerinden

başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar uzanan süreçte Rize'nin geçirdiği toplumsal ve ekonomik dönüşümleri kapsamlı şekilde ortaya koymaktadır. Yerel yönetim yapıları, kalkınma politikaları, eğitim sistemi, tarım ve ticaret gibi pek çok alanda sunulan bilgilerle, Rize'nin modernleşme süreci belgelenmiştir. Ayrıca, günümüzde ulaşılması güçleşen eski yerel kaynakların derlenmesiyle bu alanla ilgilenen araştırmacılar için değerli bir başvuru kaynağı oluşturulmuştur.

Sosyal, kültürel ve ekonomik yapı başlığında ise 1989-2022 yılları arasında yayımlanmış 19 eser analiz edilmiştir. Bu çalışmalar; halk kültürü, gelenek-görenekler, çay tarımı, etnik yapı, esnafılık, mimari ve günlük yaşam gibi konuları ele almaktadır. Rize'nin sosyal dokusunun geçmişten bugüne nasıl bir değişim geçirdiği bu eserler aracılığıyla gözler önüne serilmiştir. Yerel yaşam tarzlarının tarihsel sürekliliği, folklorik öğeler ve kültürel yapılar açısından zengin bilgiler içeren bu kaynaklar, yerel tarih yazımında disiplinler arası bir yaklaşımın önemini de ortaya koymaktadır.

Son olarak, yerel tarih, monografi ve seyahatnameler başlığı altında 1985-2024 yılları arasında yayımlanmış toplam 33 eser değerlendirilmiştir. Bu kitaplardan 13'ü yerel tarih, 16'i monografik çalışma, 4'ü ise seyahatname türündedir.

Genel olarak bu çalışma, dağınık halde bulunan yerel tarih araştırmalarını ve erişimi giderek zorlaşan eski kitapları bir araya getirerek, Rize tarihine ilişkin literatürü düzenli ve sistematik bir yapıya kavuşturmayı hedeflemektedir. Farklı dönemlerde sınırlı sayıda basılmış ve çeşitli kaynaklara dağılmış bu eserlerin tek çatı altında toplanması, hem bilgiye ulaşımı kolaylaştırmakta hem de araştırmacılar için sağlam bir başvuru zemini oluşturmaktadır. Kitapların konularına ve dönemlerine göre tasnif edilmesi sayesinde, araştırma süreci daha verimli hâle gelirken, yeni çalışmalar için de yol gösterici bir kaynak altyapısı sunulmaktadır.

Bu bölümde yer alan değerlendirmeler, Rize'nin tarihsel, sosyal ve kültürel yapısını farklı yönleriyle ele alan çok sayıda eseri bir araya getirerek, hem akademik araştırmalara hem de yerel tarih meraklılarına kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Arşiv belgelerine dayanan ve bilimsel titizlikle hazırlanmış bu çalışmalar, Rize'nin geçmişine ışık tutarken, bölgenin toplumsal hafızasını koruma ve gelecekteki araştırmalara sağlam bir temel oluşturma açısından da önemli bir katkı niteliğindedir.

1.1. Genel Tarih Çalışmaları

Bu bölümde, Rize'nin genel tarihine dair kaleme alınmış toplam 23 eser değerlendirilmiştir. Kitaplar, 1992 ile 2023 yılları arasında yayımlanmış olup, sayfa sayıları 124 ile 704 arasında değişmektedir. İncelenen bu çalışmalar, şehrin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel geçmişine dair kapsamlı bilgiler sunmakta; Rize'nin tarihsel gelişimini bütüncül bir bakış açısıyla ele almaktadır. Akademik nitelikli çalışmaların yanı sıra popüler tarih anlatımına sahip eserlerin de yer aldığı bu bölümde, her bir kitap; içeriği, kaynak kullanımı ve tarih yazımı açısından değerlendirilmiştir. Bu sayede, Rize'nin tarihine dair literatürde ki genel eğilimler ve yaklaşımlar ortaya konulmuştur.

1.1.1. Abdullah Bay, Bir Sahil Kasabasının Kentleşme Süreci (İstanbul: Revak Yayınları,2023,176s.)

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Abdullah Bay tarafından kaleme alınan Bir Sahil Kasabasının Kentleşme Süreci: Rize adlı kitap, yerel tarih alanında ki bu eksikliğe katkı sunacak bir çalışmadır. Kitap, eski Rize fotoğrafları, haritalar ve arşiv belgeleriyle zenginleştirilmiş. 176 sayfalık bu çalışma, arşiv belgeleri ve kapsamlı bibliyografyasıyla Rize'yi araştırarak herkesin başvuru kaynağı niteliğindedir.

Eser; Giriş, Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Kaynak olarak Osmanlı Arşivi (BOA) başta olmak üzere çeşitli kütüphane ve arşivlerdeki belgeler kullanılmış; ayrıca görsel materyal desteği sağlanmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde, şehir; kalabalık nüfusu, ekonomik ve sosyal yapısı, idari ve kültürel işlevleriyle farklı şekillerde tanımlanır. Antik çağlardan itibaren surlarla çevrili yerleşimler olarak görülen kentler, zamanla ticaret, sanayi ve yönetsel özerklik temelinde gelişmiştir. İslam ve Osmanlı kentleri ise cami, çarşı, vakıf ve mahalle etrafında şekillenmiş; Batı kentlerinden farklı sosyo-kültürel özellikler taşımıştır. Osmanlı'da 16. yüzyılda kent yapısı oturmuş, 19. yüzyılda ise geleneksel yapıyla modern unsurların bir arada bulunduğu düalist bir yapı oluşmuştur. Cumhuriyet döneminde ise kentleşme, 1950 sonrası hız kazandığına değinilmiştir.

Kent tarihçiliği, 1960’lardan itibaren ayrı bir disiplin olarak gelişmiştir. Türkiye’de ilk çalışmalar kadı sicilleri ve vakıf kayıtlarına dayanmıştır. Bu alanda, Osmanlı kenti kavramsallaştırması ön plana çıkmıştır. Rize gibi şehirlerin tarihi; Tahrir, Avarız, Nüfus, Ceride, Cizye defterleri, kadı sicilleri ve vakfiyeler gibi arşiv belgeleriyle araştırılmıştır. Ayrıca mezar taşları, mimarî yapılar ve hatıratlar da kent tarihi araştırmaları için önemli kaynaklardır. Rize özelinde 19. yüzyıldan itibaren yazılı belgeler mevcuttur.

Rize’den Batum’a kadar uzanan Doğu Karadeniz kıyı şeridi, engebeli arazi yapısı ve bol yağışlı iklimi nedeniyle yerleşim açısından zor bir bölgedir. Dağların denize dik uzanması, yerleşimleri dar vadi ağzlarına ve küçük koylara yönlendirmiştir. Kıyıdaki yerleşmeler genellikle “iskele-pazar” veya “kale-iskele” tipi yerleşmelerdir. İskele-pazar yerleşmeleri, küçük bir iskele, çarşı, cami ve bunların çevresinde toplanmış evlerden oluşur. Kale-iskele tipinde ise sahilde çarşı ve iskele bulunur, evler ise yüksek kesimlere dağılmıştır. Bu iskeleler hem ticaretin hem ulaşımın merkezleri olmuştur. Ancak bataklıklar, hastalıklar ve yaylacılık gibi etkenler kalıcı yerleşimi zorlaştırmıştır. Osmanlı döneminde kıyı yerleşmeleri gelişmiş, ancak 17. yüzyılda korsan saldırıları ve ticaret yollarının değişmesiyle gerilemiştir. 18. yüzyıldan itibaren güvenliğin artması ve 19. yüzyılda Karadeniz’in uluslararası ticarete açılmasıyla Rize, Hopa, Pazar gibi yerleşmeler büyümüş; buharlı gemiler ve vapur seferleriyle kasaba kimliğine kavuşmuşlardır.

Rize’nin tarihi, Antik Çağ’da Kolhis ve Miletos kolonileriyle başlayan, Roma ve Bizans dönemlerinde önemli bir sınır bölgesi hâline gelen bir süreçtir. Bizans egemenliğindeki Rize, 1204 sonrası Trabzon İmparatorluğu’na bağlanmış, 1461’de Fatih Sultan Mehmed’in seferiyle Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı döneminde Rize, Trabzon’a bağlı bir nahiye, ardından kaza olarak teşkilatlandırılmış; 1878’de sancak olmuş, 1924’te ise il statüsünü kazanmıştır. Osmanlı öncesi yerleşmeler dağınık köy yerleşmeleri biçimindeyken, Tanzimat sonrası merkezi yönetimin etkisiyle kırsaldan kasabaya geçiş başlamış, idari, ticari ve sosyal yapı zamanla dönüşerek bugünkü Rize kentinin temelleri atılmıştır.

Birinci bölüm, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Rize kentinin mekânsal değişimini detaylı şekilde ele alıyor. Öncelikle klasik dönemde kentin gelişimi incelenirken, Tanzimat modernleşmesiyle birlikte kent yapısında yaşanan dönüşüm ve yerel

idarenin kurulmasıyla belediye teşkilatının ortaya çıkışı vurgulanıyor. Kazadan sancağa yükselen bölgesel bütünleşme süreci, kentin fizikî mekânı ve kamu yapıları üzerinden değerlendiriliyor. Meydanlar ve parklar gibi kamusal alanların şekillenmesiyle birlikte, sivil mimarinin önemli örneklerinden cumbalı evlerin kent dokusuna katkısı öne çıkıyor. Kentin etkisini artırmak için yapılan iskele, telgraf ve yol gibi altyapı yatırımları da ele alınırken, göç hareketleri ve nüfus dinamikleri kentleşme sürecindeki rolüyle değerlendiriliyor. Böylece, birinci bölüm Rize'nin Osmanlı son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan mekânsal ve toplumsal dönüşümünü kapsamlı biçimde ortaya koyuyor.

İkinci bölüm, Cumhuriyet sonrası Rize kentinin mekânsal çözümlemesine odaklanmakta ve farklı dönemler üzerinden kentsel dönüşümü analiz etmektedir. İlk olarak, 1923-1938 yılları arasındaki erken Cumhuriyet döneminde kent mekânında yaşanan dönüşüm, modernleşmenin simgesi olan meydanlar ve anıtlar ile Rize-İspir yolu gibi altyapı hamleleri çerçevesinde ele alınmaktadır. 1939-1960 döneminde ise 1946 tarihli imar planı etrafında şekillenen ancak tam olarak hayata geçirilemeyen projeler, örnek mahalle ve konut tasarımları ile birlikte değerlendirilmektedir; bu süreçte çay tarımının gelişimi kentin sosyo-ekonomik yapısını köklü biçimde dönüştürmüştür. 1960-1980 yılları arasındaki planlı kentleşme çabaları ise “İdeal Rize” tasarımıyla öne çıkmakta, Ekrem Orhon'un liderliğinde yürütülen sahil dolgusu gibi projelerle Rize'nin fizikî sınırları deniz yönünde genişletilmektedir. 1980 sonrası dönemde, örnek ev tipolojileri ve sınır ticaretiyle şekillenen “Doğu Karadeniz’de tüccar patlaması” gibi olgular, kentsel yapıda yeni dönüşümleri beraberinde getirir. Son olarak, 21. yüzyılda modern yaşam ve kamusal mekân anlayışı bağlamında kentteki mekânsal kurgu yeniden inşa edilmekte, çağdaş kent tasarımı yaklaşımları Rize'nin kentsel kimliğini belirlemektedir.

Rize'nin mekânsal gelişimi, tarihî çekirdeğini uzun süre koruyarak liman özelliği taşıyan koy ve onun arkasındaki kale-tepe etrafında şekillenmiştir. Kent, başlangıçta doğu-batı yönünde sahil boyunca uzanmış, 17. yüzyıldan 19. yüzyıl sonuna kadar fazla değişmeden durağan bir yapı sergilemiştir. 1878’de sancak olmasıyla birlikte Rize, idarî bir merkez hâline gelmiş; hükümet konağı, hastane, iskele, gümrük gibi birçok kamu yapısı inşa edilmiştir. Bu gelişmeler kente canlılık kazandırsa da kara yolu eksikliği kentin çevresiyle bütünleşmesini engellemiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise şehirde planlı düzenlemeler yapılmış, yeni kamu binaları inşa edilmiştir. Ancak esas değişim 1950'li yıllarda çay tarımıyla başlamış, bu sayede sermaye birikimi sağlanmış, sanayi ve ticaret gelişmiştir. 1960 sonrası kent doğu-batı ve kuzey yönünde büyümüş, geleneksel mahallelerin dışına taşmıştır. Son dönemlerde ise kent, güneydeki vadi boylarına doğru yayılma eğilimi göstermektedir. Bu büyümede nüfus artışının da önemli etkisi olmuştur.

Genel olarak kitap, klasik Osmanlı şehir dokusundan Cumhuriyet sonrası modernleşme hamlelerine kadar geçen süreci, yalnızca fiziksel bir dönüşüm olarak değil, aynı zamanda toplumsal hareketlilik, ticaret, göç ve kültürel değişim dinamikleriyle bütünlüklü biçimde ele alıyor. Eserin en önemli katkılarından biri, yerel tarih literatüründe ki boşluğu doldurması ve Rize gibi şehirlerin kentleşme serüvenine dair güçlü bir perspektif sunması. Ayrıca Rize'nin coğrafi ve iklimsel koşullarının mekânsal örgütlenmeye etkisi, kitabın özgünlük iddiasını güçlendiren unsurlardan biri olarak dikkat çekiyor.

Sonuç olarak, Bir Sahil Kasabasının Kentleşme Süreci: Rize, hem akademik hem de yerel tarih meraklıları için referans niteliğinde bir eser. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, oradan günümüze kadar uzanan süreçte Rize'nin nasıl bir kentsel kimlik kazandığını, hem belgeler hem de yazarın analitik bakışıyla ortaya koyması açısından önemli bir başvuru kaynağı niteliğinde.⁵⁰

1.1.2. Ali Taşpınar, Rize Tarihi (İstanbul: Şan Matbaacılık, 2004, 749 s.)

Eser, içindekiler, önsöz diziniyle başlayarak; Rize'nin tarih öncesi dönemlerinden 1950'li yıllara kadar olan süreci ana hatlarıyla ve derinlemesine ele almıştır. Kitap, toplamda on bir bölümden oluşmaktadır.

Kitabın birinci bölümü, Rize'nin coğrafi özelliklerini ana hatlarıyla ele almaktadır. Bölümde ilin yer ve sınırları, dağları, yaylaları, akarsuları, bitki örtüsü, iklimi, gölleri ve madenleri tanıtılmış; ayrıca doğal yapının turizm potansiyeline katkısı vurgulanmıştır. Bu bilgiler, Rize'nin fiziki çevresini tanımak açısından temel bir zemin oluşturmaktadır.

⁵⁰Abdullah Bay, Bir Sahil Kasabasının Kentleşme Süreci (İstanbul: Revak Yayınları,2023, 176 s.).

Kitabın ikinci bölümü, Rize'nin tarih öncesi çağlardan Roma dönemine kadar olan sürecini özetlemektedir. Taş ve Maden Çağlarındaki yerleşimlerden başlayarak, Kimmerler, Sakalar ve Balkarların bölgeye etkileri anlatılmış; Sakaların Gogar ve Azgur boylarıyla Rize'ye olan ilgisi vurgulanmıştır. Kolonizasyon dönemi, Pontos Devleti ve Roma İmparatorluğu dönemlerindeki gelişmeler aktarılmış, son olarak Lazların bölgeye yerleşmeleri ve Lazika Krallığı üzerinde durulmuştur. Bu bölüm, Rize'nin etnik ve kültürel kökenlerine dair önemli veriler sunmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü, Rize'nin Bizans döneminden Osmanlı fethine kadarki süreci ele alınmaktadır. Doğu Roma (Bizans) hâkimiyetiyle başlayan süreçte, İslâm akınlarının Kür, Aras ve Çoruh boyları üzerinden bölgeye ulaştığı belirtilmiştir. Ardından Büyük Selçuklu fetihleri ve özellikle Çepni Türkmenleri ile Kuman/Kıpçak Türklerinin Rize'ye yerleşmeleri anlatılmıştır. 1204'te kurulan Trabzon Devleti dönemindeki gelişmelere de yer verilmiştir. Bölüm, ayrıca Rize'nin tarihî kalelerini tanıtarak hem kıyı hem iç bölgedeki önemli kale yapılarını sınıflandırmıştır. Bu yönüyle askeri ve stratejik mirasa ışık tutmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümünde, 15. yüzyıldan itibaren Rize ve çevresinin Osmanlı hâkimiyetine girişi ve sonrasındaki gelişmeler ele alınmaktadır. Dünya ve Osmanlı'daki genel siyasi atmosferin ardından, Akkoyunluların Gürcistan seferleri ile bölgedeki güç dengeleri aktarılmıştır. 1461'de Trabzon'un ve ardından Rize'nin Osmanlılarca fethi, iskân politikalarıyla birlikte işlenmiştir. Abaza ve Gürcü korsan saldırıları gibi tehditler de belgelenmiştir. Ayrıca Rize, Atina (Pazar), Arhavi ve Hemşin kazalarının idari yapıları ile nüfus durumları değerlendirilmiştir. Bölüm, aynı zamanda 15. yüzyılda Rize'nin ekonomik durumu ve imar faaliyetlerine dair bilgilerle dönemin genel yapısını kapsamlı şekilde yansıtmaktadır.

Kitabın beşinci bölümünde, 16. yüzyılda Rize ve çevresinin Osmanlı idaresi altındaki gelişimini detaylandırmaktadır. Dönemin dünya ve Osmanlı siyasi durumu özetlenerek başlayan bölümde, Rize, Trabzon, Hemşin, Atina ve Arhavi kazalarının idari yapısı ile tapu tahrir defterlerine dayalı köy ve mahalle kayıtları sunulmuştur. Nüfus yapısı, kazalara göre ayrı ayrı ele alınmış; ekonomik faaliyetler, camiler gibi imar çalışmaları da değerlendirilmiştir. Ayrıca bölgede yaşayan Türk boylarına ve önemli Rizeli devlet adamlarına yer verilerek 16. yüzyılın toplumsal ve yönetsel yapısı kapsamlı biçimde ortaya konmuştur.

Kitabın altıncı bölümünde, 17. yüzyılda dünyada, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Rize çevresinde meydana gelen genel siyasal gelişmelere kısaca değinildikten sonra, Rize'deki imar faaliyetlerine odaklanılmıştır. Özellikle cami inşaları dikkat çekmektedir. Kale Camii, Haytef (Gürgenli) Camii, Camiönü Camii ve Çinçiva (Şenyuva) Camii gibi yapılar, dönemin dini ve mimari izlerini taşımakta olup Rize'nin toplumsal ve kültürel dokusunu yansıtmaktadır. Bu yönüyle bölüm, 17. yüzyılda bölgenin hem siyasi hem de mimari gelişimine değinilmektedir.

Kitabın yedinci bölümünde, 18. yüzyılda dünyada, Osmanlı'da ve Rize çevresinde meydana gelen genel siyasal gelişmelere kısaca değinilmiştir. Ardından, dönemin öne çıkan Rizeli şahsiyetlerine yer verilmiştir. Bölümün büyük kısmı, Rize'nin mimari ve kültürel dokusuna odaklanmaktadır. Şeyh Camii, Taşçıoğlu Camii, Orta Cami gibi çok sayıda tarihi cami tanıtılarak bölgenin dini hayatı yansıtılmıştır. Ayrıca sivil mimariden kemer köprülere, mezar kitabelerinden koç-koyun heykellerine ve özgün kapı menteşelerine kadar pek çok kültürel unsur işlenmiştir. Vakıflar başlığı ise sosyal dayanışmanın 18. yüzyıldaki karşılığını gözler önüne serer. Sekizinci bölüme geçmeden önce, bu kısım Rize'nin kültürel sürekliliği ve mimari zenginliğine ışık tutar niteliktedir.

Kitabın sekizinci bölümünde, 19. yüzyılda dünya ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki genel siyasal olaylara kısa bir bakış sunulmuştur. Rize'deki imar faaliyetlerinin yanı sıra, eşkıyalık olaylarına da yer verilmiş ve bölgede yaşanan ayaklanmalar detaylı bir şekilde incelenmiştir. 1811-1834 yılları arasında yaşanan ayaklanmalar, yerel güç mücadelesi ve toplumsal yapıyı yansıtır. Ayrıca, Prof. Dr. Karl Koch'un 1843-44 yıllarında gerçekleştirdiği Rize gezisiyle ilgili gözlemler aktarılmıştır. Bölümde, Rize'deki eğitim-öğretim durumu, ekonomik yapısı, idari durumu ve nüfus yapısı gibi konulara da yer verilmiştir. Ayrıca 19. Yüzyıl'da, Rize'de Camiler başlığında camilere de değinilmiştir.

Kitabın dokuzuncu bölümünde, 20. yüzyılda dünyadaki ve Türkiye'deki genel siyasal olaylar ele alınmış, özellikle I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler detaylandırılmıştır. Ruslarla yapılan savaşlar, Karadeniz kıyılarındaki çatışmalar ve Rize'nin Rus işgali gibi önemli olaylar tarihsel bir perspektifte sunulmuştur. Aynı zamanda, Milli Mücadele sürecinde Rize'nin katkıları, Rizelilerin Kuvayi Milliye'ye katılımları da geniş bir şekilde irdelenmiştir. Atatürk'ün Rize'ye gelişinden,

Rize'deki ilk kurumların kurulmasına kadar pek çok gelişme incelenmiştir. Ayrıca, şapka isyanı gibi yerel direnişler de yer bulmuştur.

Rize'nin 20. yüzyıldaki nüfus durumu, eğitim öğretim durumu ve ekonomik yapısı da detaylandırılmıştır. Rize'deki el sanatları, ulaşım, geleneksel müzik ve dans kültürleri (tulum, kemençe, horon) gibi kültürel öğelerle zenginleşmiştir. Ayrıca, bölgedeki eski kelimeler ve deyimler ile eski yer adları da çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Bölümde, dış politika bağlamında Yunanistan ve Ermenistan'ın Doğu Karadeniz'deki emelleri, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve misyonerlik faaliyetlerinin etkileri de incelenmiştir.

10. bölümde, 20. yüzyılda Rize'nin önemli şahsiyetleri tanıtılırken, 11. bölümde ise kaynakça, dizin, biyografi ve fotoğraflar gibi tamamlayıcı unsurlara yer verilmiştir.

Sonuç olarak bu kitap Rize'nin tarihsel, kültürel ve sosyo-ekonomik gelişimini derinlemesine inceleyen kapsamlı bir çalışmadır. Her bir bölüm, farklı bir dönem ele alarak, bölgenin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar olan sürecindeki önemli olayları, şahsiyetleri ve değişimleri detaylı bir şekilde sunmaktadır. Özellikle yerel tarih üzerine yapılan bu derinlemesine analiz, Rize'nin sadece coğrafi değil, kültürel kimliğini de ortaya koymaktadır. Mimari, eğitim, ekonomik faaliyetler ve toplumsal yapılar gibi birçok yönüyle Rize'nin tarihi, sık sık örnekler ve kaynaklarla zenginleştirilmiştir. Bununla birlikte, kitabın son bölümü, önceki içerikleri tamamlayıcı şekilde, kaynakça, biyografiler ve fotoğraflar gibi unsurlarla okuyucunun bilgiye daha kolay ulaşabilmesini sağlamaktadır. Genel olarak, kitap, Rize'yi yalnızca tarihsel bir yer olarak değil, aynı zamanda bir kültür ve kimlik bulgusu olarak derinlemesine tanıtan önemli bir eserdir.⁵¹

⁵¹Ali Taşpınar, Rize Tarihi (İstanbul: Şan Matbaacılık, 2004, 749 s.)

1.1.3. Burak Gani Erol, Ali Güveloğlu, Eyüp Kul, Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarihi (Ankara: RTEÜ Yayınları, 2020, 373 s.)

Eser, İçindekiler, Takdim, Önsöz ve Giriş bölümleriyle başlamaktadır. Ardından üç ana bölümden oluşmaktadır: Eski Çağ'da Rize ve Çevresi, Orta Çağ'da Rize ve Çevresi ve Yeni Çağ'da Rize ve Çevresi. Alanında uzman akademisyenlerden oluşan bir kadro tarafından hazırlanan bu eser, Rize tarihine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Yazarlar “Rize Tarihi” kitabını, Rize'nin yaklaşık üç bin yıllık geçmişini ele alarak Eski Çağ, Orta Çağ ve Yeni Çağ olmak üzere üç bölümde inceliyor. Her bölüm, farklı editörler tarafından yönetilen disiplinler arası bir çalışmanın ürünü olarak hazırlanmıştır.

- Eski Çağ: Bölüm, Rize'nin tarih öncesinden Klasik Dönem'e uzanan süreçteki sorunları, ulaşım ağlarını ve liman yapılarını ele alıyor. Ayrıca Roma dönemindeki stratejik önemi ve Ammianus Marcellinus'un Karadeniz tasvirleri üzerinde duruluyor.
- Orta Çağ: Bu dönemde, ilk Türk yerleşimlerinden Trabzon Rum İmparatorluğu ve Selçuklularla olan ilişkiler inceleniyor. Bölüm, Köseadağ Savaşı ve Moğol işgali gibi dönemin önemli olaylarını da kapsıyor.
- Yeni Çağ: Osmanlı dönemi Rize'sini merkeze alarak sosyal ve ekonomik yapıya odaklanıyor. Vakıfların şehrin Türk-İslam kimliği kazanmasındaki rolü, Trabzon Şer'iyeye Sicilleri ışığında şehrin toplumsal hayatı ve ticari faaliyetleri detaylı bir şekilde inceleniyor.

Kitabın birinci bölümü, Eski Çağ'da Rize ve Çevresi başlığını taşımaktadır ve Ali Güveloğlu, Kamil Doğancı, Fatih İnan, Osman Emir-Fatih İnan ve Hatice Tuğba Akdoğan Akbulut'un katkılarıyla hazırlanmıştır. Kitabın birinci bölümünün ilk başlığı olan Rize'nin Eski Çağ Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Sorunlar Üzerine Notlar başlıklı bu çalışma, Rize'nin Eski Çağ tarihine dair araştırmalarda karşılaşılan coğrafi zorluklar, arkeolojik kalıntıların yokluğu ve yazılı kaynak eksikliği gibi sorunları ele almaktadır. Bölge hakkında bilgiler, genellikle Yunan ve Romalı yazarların eksik ve önyargılı aktarımlarına dayanmaktadır.

Rize adının “Rhisi” (pirinç) veya “Rhizion” (toplanma yeri) terimlerinden türediği düşünülmekte, bu da bölgenin tarım ve ticaret geçmişine işaret etmektedir. Ancak coğrafyanın yapısı ve yüksek yerleşim yerleri, tarihsel izlere ulaşmayı güçleştirmektedir. Çalışma, Rize’nin Eski Çağ’daki önemine dair sınırlı verilere rağmen zengin bir tarihsel perspektif sunmaktadır.

Bu bölüm, Rize’nin Eski Çağ tarihine çok yönlü bir bakış sunmakta, bölgedeki ulaşım ağları, limanlar, siyasi stratejiler ve tarih yazımı gibi konuları ele alarak kapsamlı bir perspektif oluşturmaktadır. Beş ana konu etrafında şekillenen bölüm, Rize’nin Eski Çağ’daki tarihine farklı açılardan ışık tutarken, akademik katkılarıyla bölgenin bilinmeyen ya da eksik kalan yönlerini aydınlatmakta ve zengin bir içerik sunmaktadır.

Kitap, birçok yayın, arşiv ve kaynaktan yararlanarak Rize Tarihi’ni derinlemesine ele almıştır. Birinci bölüm, “Eski Çağ’da Rize ve Çevresi” başlığını taşımakta ve beş farklı konuyu içermektedir. Ali Güveloğlu tarafından kaleme alınan ilk konuda ele alınan başlıklar şu şekildedir:

- Rize’nin Eski Çağ Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Sorunlar Üzerine Notlar
- Tarih Öncesi Döneme Ait Bulgular
- Qulha-Kolkhis Denkliği ve Güneydoğu Karadeniz Bölgesine Etkileri
- Büyük Kolonizasyon Faaliyetleri: Trapezos’un Doğusunda Nasıl Bir Etki Bıraktı?
- Kronolojisi Belirsiz Kaleler

Eski Çağ’da Rize ve Çevresinde Ulaşım: Limanlar ve Kara Yolları Kamil Doğançıcı’nın Katkılarıyla Hazırlanmıştır. Bu bölümde, Rize ve çevresindeki ulaşım ağları, limanlar ve kara yolları ele alınmaktadır. Aşağıdaki on iki alt başlık, bölümü oluşturan temel konuları içermektedir:

1. Karadeniz Sahil Yolu
2. Rhizaion’u İç Bölgelere Bağlayan Kara Yolları ve Geçitler
3. Limanlar
4. Rhizaion ve Çevresinde Tespit Edilen Muhtemel Limanlar ve Der Atma Yerleri (Batıdan Doğuya Doğru)

- Pryxites
- Prytanis Limanı
- Athenai
- Adienos
- Askouros
- Rhizaion
- Kalos
- Psykhros Limanı

Antik Çağ'da Doğu Karadeniz Liman Yapıları ve Athenai (Pazar) Limanı Fatih İnan tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölümde, Antik Çağ'daki Doğu Karadeniz liman yapıları ve özellikle Athenai (Pazar) Limanı üzerinde durulmuştur. Yazar, aşağıdaki başlıklara değinmiştir:

1. Antik Çağ'da Doğu Karadeniz Limanları'nın Genel Karakteri
2. Athenai/Atina (Pazar) Limanı

İmparator Neron'un Doğu Politikasında Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Stratejik Önemi Osman Emir ve Fatih İnan Ortaklığıyla Ele Alınmıştır. Bu bölümde, İmparator Neron'un doğu politikasında kuzeydoğu Anadolu bölgesinin stratejik önemi incelenmiştir. Yazarlar, aşağıdaki iki alt başlık altında bu konuyu ele almışlardır:

- 1) İmparator Nero'nun Doğu Politikası
- 2) İmparator Nero'nun Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Siyasi Düzenlemeleri ve Karadeniz Politikası

Birinci bölümün son başlığı Ammianus'un Karadeniz Tasviri Hatice Tuğba Akdoğan Akbulut'un katkısıyla hazırlanmıştır. Bu başlıkta, Ammianus'un Karadeniz'i tasvir ettiği metin ele alınmış olup, hem orijinal metin hem de Türkçe çevirisi değerlendirilmiştir.

Kitabın ikinci Bölüm Orta Çağ'da Rize Ve Çevresi başlığını taşımaktadır. Bu bölüm Burak Gani Erol ve Sevgi Kübra Akdemirel tarafından hazırlanmıştır. Kısaca Doğu Karadeniz, ilk Türk devletleri için stratejik ve ekonomik açıdan büyük önem taşıdığına değinilmiştir. Karadeniz'e açılan limanlar ve deniz yolları sayesinde ticaretin merkezi haline gelirken, Bizans sınırına yakınlığı savunma açısından kritik bir rol

oynamıştır. Ayrıca, bölgenin zengin kaynakları, Türk devletlerinin ekonomik kalkınmasına katkı sağladığı için bölgenin zaptı büyük öneme sahip olmuştur.

Bu bölümde, Orta Çağ'da Rize ve çevresindeki tarihi gelişmeler ve bölgenin stratejik önemi ele alınmıştır. Bölümdeki başlıklar, Doğu Karadeniz'in ilk Türk yerleşimlerinden başlayarak, Selçuklu ve Osmanlı dönemi fetihlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır.

- Doğu Karadeniz'deki ilk Türk yerleşimleri, Kimmerler, İskitler, Kıpçaklar, Çepniler gibi farklı kavimlerin bölgeye etkisiyle şekillenmiştir. Bu halkların bölgede bıraktığı izler, Türklerin Anadolu'daki yerleşimleri için bir temel oluşturmuştur.
- Malazgirt Zaferi, Türklerin Anadolu'daki kalıcı yerleşimlerinin başlangıcı olarak kabul edilir. Çağrı Bey'in keşif seferinden Sultan Alparslan'ın Anadolu fetihlerine kadar olan süreç, Türklerin bölgedeki güç kazanışını simgeler.
- XI-XIII. Yüzyıllarda Rize ve Çevresi bu dönemde, Rize ve çevresi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine girmiş ve Haçlı Seferleri ile Trabzon Rum İmparatorluğu'nun etkisi gibi dış unsurların da etkisi altında kalmıştır. Ayrıca, Trabzon Limanı'nın Karadeniz ticaretindeki rolü ve önemli Seferler (Sinop, Suğdak, Trabzon Seferi) bölgenin ekonomik ve askeri önemini arttırmıştır.
- Köseadağ Savaşı (1243), Anadolu'nun Moğollar tarafından işgal edilmesinin başlangıcıdır. Bu olay, Türk siyasi yapısını derinden etkilemiş ve Rize ve çevresi de bu değişimden nasibini almıştır. Kitabın bu bölümü, Orta Çağ'da Rize'nin jeopolitik önemini ve Türkler ve Türk Devletleri için bölgenin stratejik değeri vurgulamaktadır. Bu süreçler, aynı zamanda bölgenin kültürel ve ticari gelişimini şekillendiren temel unsurlardır.

Kitabın son bölümü olan “Üçüncü Bölüm: Yeni Çağ'da Rize ve Çevresi”, Eyüp Kul, Sıtkı Dal ve Aslan Kansız'ın katkılarıyla hazırlanmıştır. Bu bölümde, Rize'nin Yeni Çağ'daki sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümleri ele alınmış; vakıf yapılarının şehrin Türk-İslam beldesine dönüşümündeki rolünden, ticaret, toplum ve adli kayıtlara kadar birçok konu detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Bu bölüm, Rize'nin Yeni Çağ'daki sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümünü ele almaktadır. Bölgedeki vakıf yapılarından şehirleşme sürecine, ticari faaliyetlerden toplumsal ilişkiler ve adli kayıtlara kadar geniş bir yelpazede konular işlenmiştir. Vakıflar, Rize'nin şehirleşme sürecinde önemli bir rol oynamış, camiler, medreseler ve muallimhaneler gibi yapılar aracılığıyla kentsel ve kültürel dokunun oluşumuna katkı sağlamıştır.

Bu dönemde Rize, seferlerin etkisiyle şekillenen ekonomik ve sosyal değişimlere sahne olmuştur. Borç-alacak ilişkileri, miras davaları ve ticari faaliyetler, bölgedeki toplumsal düzenin bir yansımasıdır.

18. yüzyılda Rize, asayiş sorunlarının yanı sıra askeri faaliyetlerdeki stratejik rolüyle öne çıkmıştır. Rizeli gemiciler Karadeniz ticaretinde önemli bir yere sahipken, keten bezi (feretiko) gibi ürünler ticari faaliyetlerin odak noktalarından biri olmuştur. Arazi idaresi, köle ticareti ve miras davaları gibi konular ise bölgenin sosyo-ekonomik yapısını yansıtmaktadır.

Bu başlıklar, Yeni Çağ'da Rize'nin hem bir ticaret merkezi hem de toplumsal dönüşümün yaşandığı bir bölge olarak önemini ortaya koymaktadır. Rize'nin yerel özellikleri, bu dönemde Osmanlı'nın genel politikalarıyla uyumlu bir gelişim göstermiştir.

Kitap, kapsamlı arşiv ve literatür taramalarıyla Rize'nin tarihini derinlemesine sunuyor. Ancak bazı konuların eksik veya sınırlı bilgiyle ele alınması, bölgedeki arkeolojik ve yazılı kaynak yetersizliğini işaret ediyor. Yine de, disiplini ve dönemi aşan iş birliğiyle zengin bir içerik sunarak Rize'nin tarihine önemli bir katkı sağlıyor.⁵²

1.1.4. Fatih Sultan Kar, Bir Zamanlar Rize (Rize: Karali Yapım, 2020, 437 s.)

Bir Zamanlar Rize adlı bu eser, Fatih Sultan Kar'ın yıllara yayılan titiz arşiv ve saha çalışmaları sonucu ortaya çıkan, Rize'nin yakın tarihine ışık tutan çok yönlü bir albüm-kitaptır. Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarını odağına

⁵²Burak Gani Erol, Ali Güveloğlu, Eyüp Kul, Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarihi (Ankara: RTEÜ Yayınları, 2020, 373 s.)

alan kitap, yalnızca belgeler ve fotoğraflarla değil, aynı zamanda güçlü bir kültürel bilinçle hazırlanmış olmasıyla dikkat çeker. İstanbul'daki sahaflardan, müzayede salonlarına kadar uzanan araştırmalarla derlenen bu görseller, Rize'nin tarihî belleğini canlandırmakla kalmaz; aynı zamanda bölgedeki arşivcilik kültürüne önemli bir katkı sunmuştur.

Fatih Sultan Kar'ın bu çalışması, geçmişin izini sürerken sadece bilgi değil, duyguyu da aktarır; geçmişte unutilan hatıraları bugüne taşır. Eserde, arşiv çalışmasının bir gönül meselesi, memleket sevdası olduğu vurgulanırken; kültürel kimliğe yönelik küresel tehditlere karşı yerelden verilen bir cevabın da altı çizilir. Ayrıca kitap, Rize'de tarih, kültür ve kimlik inşasında bireysel çabanın ne kadar önemli olduğuna değinilmektedir.

Bir Zamanlar Rize adlı albüm kitap, Rize'nin Osmanlı Dönemi'nden Cumhuriyet'in ilk yıllarına ve 1980'lere kadar uzanan tarihsel süreçteki sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşümünü görsel belgeler eşliğinde ortaya koyan arşiv niteliğinde bir çalışmadır. Eser, kronolojik yapıda tasarlanmış olup yıllara göre sınıflandırılmış fotoğraflar ve kısa metinlerle desteklenmiştir. Bu yönüyle, hem tarihsel belgelerin korunmasına katkı sunmakta hem de bölgeye yönelik mikro tarihsel araştırmalar için birincil kaynak işlevi görmektedir.

Kitabın Osmanlı Döneminde Rize başlıklı bölümü, Rize'nin imparatorluk dönemi içindeki yerini ve sosyo-kültürel yapısını yansıtırken, takip eden yıllara dair bölümler, şehrin Cumhuriyet sonrası dönüşümünü belgelemektedir. Ayrıca, Çay Tarihi, Spor, Geçmişten Portreler ve Rize'yi Onurlandırdılar gibi tematik başlıklarla zenginleştirilen içerik, yalnızca görsel bir anlatım sunmakla kalmayıp, Rize'nin ekonomik ve toplumsal gelişimini farklı boyutlarıyla ele almaktadır.

Bu çalışma, özellikle arşiv fotoğraflarının temini ve sınıflandırılması açısından gösterilen titizlik sayesinde, hem kent tarihi hem de yerel bellek çalışmaları açısından örnek teşkil eden bir yayındır. Görsel tarih yazımına katkı sunan bu nitelikli eser, Rize'nin tarihsel kimliğinin belgelenmesi ve kamuoyuna aktarılması açısından önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Kısacası, Bir Zamanlar Rize hem görsel hem de metinsel zenginliğiyle yalnızca nostalji değil, gelecek kuşaklara bırakılmış bir kültürel mirastır; Rize'ye gönül vermiş herkes için kıymetli bir başvuru kaynağıdır. Bu yönüyle Fatih Sultan

Kar, Rize tarihine hizmet eden “karıncalar”dan biri olarak takdiri fazlasıyla hak etmektedir.⁵³

1.1.5. Fatih Sultan Kar, Rize’nin Yüzü (İstanbul: Rize Dernekler Federasyonu, 2014, 469 s.)

Rize’nin Yüzü adlı eser, hemşehri dayanışmasının somut bir ürünü olarak, Rize ilinin kültürel, sosyal ve tarihsel birikimini görünür kılma amacı taşıyan kapsamlı bir portre çalışmasıdır. Kitap, Rize’nin zengin doğasını, tarihsel mirasını ve toplumsal belleğini estetik ve duygusal bir anlatım içinde sunmaktadır.

Çalışma, Rize’nin coğrafi güzellikleriyle başlayan bir tasvirin ardından, yüzyıllar boyunca hem ekonomik gerekçelerle göç vermiş hem de bu göçün sonucu olarak ülkenin pek çok yerinde söz sahibi olmuş Rizelilerin başarı öykülerine odaklanır. Milli Mücadele’den itibaren Cumhuriyet döneminde siyasetten spora, sanattan bilime kadar pek çok alanda adını duyurmuş başta Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere 100 Rizelinin hayat hikâyesi, alfabetik bir sistemle okuyucuya sunulmaktadır. Bu kişilerin çocukluk anıları, fotoğrafları ve bilinmeyen yönleri aracılığıyla kent belleği canlı tutulmakta; bireylerin yaşamı üzerinden Rize’nin sosyokültürel tarafı vurgulanmaktadır. Akademik ve arşiv değeri taşıyan bu kitap, yerel biyografi çalışmaları arasında dikkate değer bir yer edinmekte; aynı zamanda kent hafızasına kurumsal bir katkı sunmaktadır.⁵⁴

1.1.6. Haşim Karpuz, Rize (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, 182 s.)

Bu kitap, Rize ve ilçelerindeki tarihî eserleri kapsamlı biçimde ele alan, yerel mimarinin, kültürün ve tarihin izini süren bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Kitap içindekiler, önsöz ve giriş başta olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü, okuyucuya çalışmanın amacını, kapsamını ve yöntemini açıklayarak genel bir çerçeve sunar.

Rize, yalnızca doğal güzellikleriyle değil, tarihî yapılarıyla da dikkat çeken bir şehir olmasına rağmen, bu zengin miras bugüne dek yeterince araştırılmadığı

⁵³ Fatih Sultan Kar, Bir Zamanlar Rize (Rize: Karali Yapım, 2020, 437 s).

⁵⁴ Fatih Sultan Kar, Rize’nin Yüzü (İstanbul: Rize Dernekler Federasyonu, 2014, 469 s.)

vurgulanmaktadır. Yapılan bu çalışma yayınlandığı tarih çerçevesinde, bu alandaki eksikliği gidermeye yönelik ilk adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Şehrin vadilere serpilmiş kaleleri, camileri ve geleneksel evleri coğrafya ile iç içe geçmiş estetik bir uyum sergilerken; özellikle Türk dönemine ait anıtsal mimarinin ayrıntılı biçimde incelenmesine ihtiyaç duyulması gerektiğine değinilmiştir.

Çalışmada, tespit edilebilen cami, köprü, medrese gibi yapılar kısa ve özlü biçimde tanıtılmış; özellikle camilerde görülen ahşap süslemelerin zenginliği ve yerel motiflerin klasik üsluplarla başarılı bir şekilde harmanlandığı gözlemlenmiştir. Ancak modernleşme süreciyle birlikte bu küçük ve sanatsal değeri yüksek camilerin yerini beton yapılara bırakması, kültürel kimliğin kaybı açısından ciddi bir tehdit olarak öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda, yalnızca bilimsel çevrelerin değil, bölge halkının da bu yapılara sahip çıkması gerektiği vurgulanmakta; geçmişin izlerini taşıyan bu eserlerin yaşatılması için ortak bir bilinç geliştirilmesi hedeflenmektedir. Çalışma, hem yerel tarih bilincini pekiştirmeyi hem de Rize'nin kültürel mirasını görünür kılmayı amaçlayan öncü bir adım olarak değerlendirilebilir.

“Coğrafya, Tarih ve Kültür” başlığı altında Rize'nin doğal yapısı, tarihî gelişimi ve kültürel kimliği incelenmiştir. Coğrafya kısmı bölgenin fiziki yapısını tanıtırken, tarih kısmı Rize'nin geçmişteki yönetsel ve toplumsal evrimini özetlemekte, kültür kısmı ise geleneksel yaşam biçimlerini yansıtmaktadır.

“Rize ve İlçelerindeki Tarihi Eserler” bölümü, kitabın en geniş kapsamlı kısmıdır. Rize merkezinden başlayarak tüm ilçeler (Ardeşen, Çamlıhemşin, Çayeli, Fındıklı, Güneysu, Hemşin, İkizdere, İyidere, Kalkandere, Pazar) ayrı başlıklar altında ele alınmış, her ilçedeki cami, köprü, hamam gibi yapılar tanıtılmıştır. Bu bölüm, yerel mimarinin çeşitliliğini ve tarihî sürekliliğini ortaya koyan önemli bir kaynak niteliği taşır.

Kitapta yer alan bilgiler doğrultusunda Rize ve ilçelerindeki tarihî eserler incelendiğinde, en yoğun yapılaşmanın il merkezi ve merkez ilçede olduğu görülmektedir. Bu bölgede toplamda 29 eser yer almakta olup, bunlar cami, hamam, çeşme, kale, muvakkithane ve kütüphane gibi çeşitli fonksiyonlara sahip yapılardır.

İlçelere bakıldığında ise Ardeşen'de cami, kilise ve türbe olmak üzere 8; Çamlıhemşin'de kale, cami, köprü ve heykel olmak üzere 9; Çayeli'nde cami ve

köprülerden oluşan 4; Fındıklı'da cami, köprü ve konut yapılarından oluşan 5 eser tespit edilmiştir. Diğer ilçelerde ise yapı sayısı daha sınırlıdır: Güneysu'da 2, Hemşin'de 4, İkizdere'de 4, İyidere ve Kalkandere'de ise yalnızca birer cami yer almaktadır. Pazar ilçesi ise 3 kale ve bir cami ile öne çıkmaktadır. Bu dağılım, tarihî yapıların özellikle merkezî yerleşimlerde yoğunlaştığını, kırsal ve küçük yerleşim alanlarında ise daha sınırlı kaldığını göstermektedir. Ayrıca yapılar genellikle dini ve askeri işlevli olmakla birlikte, sosyal ve kültürel yapılar da merkezde yer almakta, bu da şehrin tarihî ve idari önemine işaret etmektedir.

Genel olarak bu çalışma, Rize ve çevresindeki Türk dönemi yapılarına dair yapılmış sınırlı sayıdaki araştırmalara katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında erişilebilen ve hakkında bilgi temin edilebilen yapılar tanıtılmış, ancak ulaşılması mümkün olmayan pek çok köyde başka tarihî eserlerin de mevcut olduğu kabul edilmiştir. Özellikle zengin konut mimarisi ve çok sayıdaki köprünün tamamı inceleme kapsamına alınamamış, yalnızca örnek teşkil edecek seçili yapılar değerlendirilmiştir.

Bizans dönemine ait eserler büyük oranda askeri yapılardan oluşmaktadır. Rize Kalesi başta olmak üzere bölgedeki kaleler stratejik noktalarda inşa edilmiştir. Bu kalelerin bir kısmı Osmanlı döneminde de kullanılmış ve onarılmıştır.

Türk dönemine ait camilerde ise yerel halk mimarisinin etkileri açıkça görülmektedir. İl merkezindeki İslam Paşa Camii, klasik Osmanlı mimarisini temsil eden nadir örneklerden biridir. Diğer camiler ise mimari açıdan daha sade, ahşap ve taş gibi yerel malzemelerle inşa edilmiş, zamanla çeşitli müdahalelerle özgünlüklerini kısmen kaybetmiş yapılardır. Özellikle cami cephelerinde ve iç mekânlarında yer alan ahşap süslemeler, bölgeye özgü bir sanat anlayışının geliştiğini göstermektedir. Geometrik ve bitkisel motiflerle bezeli bu süslemeler, "Doğu Karadeniz Ahşap Üslubu" olarak tanımlanabilecek özgün bir karakter ortaya koymuştur.

Halk mimarisinin diğer unsurları olan konutlar, seranderler, samanlıklar, köprüler ve değirmenler, bölge yaşam kültürünün fiziksel izdüşümleri olarak değerlendirilmiştir. Arazinin yapısı, iklim koşulları ve yerel ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenen bu yapılar, mimari çeşitliliğin önemli göstergelerindendir. Özellikle

Çağlayan Murşit Bey Konağı gibi örneklerde, ahşap işçiliği ve iç mekân süslemeleri dikkat çekmektedir.

Ancak son yıllarda yaşanan hızlı betonlaşma süreci, bu tarihî yapıların büyük bir kısmını tehdit altına almıştır. Şehir merkezinden başlayan bu dönüşümün köyleri de etkilemesiyle, bölgenin kültürel ve mimari mirası ciddi ölçüde zarar görmektedir.

Bu çalışma, bölgedeki mimari mirasın korunmasına yönelik daha kapsamlı çalışmalara zemin hazırlamak amacı taşımaktadır. Gelecekte arşiv belgeleri, vakıf kayıtları ve usta biyografileri gibi kaynakların da incelendiği, disiplinler arası ekiplerce yürütülecek detaylı çalışmalarla bu mirasın daha sağlıklı belgelenmesi ve korunması mümkün olacaktır. Zamanla yarışılan bu süreçte, gecikmeksizin adımlar atılması büyük önem arz etmektedir.

Bibliyografya kısmı, araştırmada başvuru kaynakları ortaya koyar ve çalışmanın akademik dayanağını gösterir. Çizimler ve Resimler bölümü ise metinde anlatılan yapıların görsel belgeleriyle desteklenmesini sağlar, okuyucuya daha somut bir izlenim sunar.

Sonuç olarak, Rize ve ilçelerindeki tarihî yapıları türlerine ve bulundukları yerlere göre sınıflandırarak kapsamlı bir envanter sunmaktadır. Yapılan incelemeler, bölgenin özellikle cami, kale ve köprü gibi yapılar açısından zengin bir mirasa sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bazı eserlerin tahrip olduğu ya da belgelenmediği gözlemlenmiştir. Bu durum, Rize'nin kültürel varlıklarının korunması ve daha geniş kapsamlı bilimsel çalışmalarla desteklenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çalışma, bu alanda yapılacak araştırmalar için önemli bir zemin oluşturmaktadır. Genel olarak kitap, Rize'nin tarihî ve kültürel mirasını belgeleyen, hem akademik hem de yerel tarih meraklıları için değerli bir başvuru kaynağı niteliğindedir.⁵⁵

1.1.7. İhsan Topaloğlu, Bölge Tarihinde Rize (Trabzon: Topaloğulları Kültür-Dayanışma Derneği, 1998, 302 s.)

İhsan Topaloğlu tarafından kaleme alınan “Bölge Tarihinde Rize” adlı eser, Rize ilinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimini çok yönlü bir biçimde ele alan

⁵⁵Haşim Karpuz, Rize (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, 182 s.)

kapsamlı bir çalışmadır. Kitap, içerik açısından sadece siyasi ve idari tarihle sınırlı kalmamakta; coğrafya, mimari, folklor, ekonomi ve sosyokültürel unsurlar gibi pek çok alanı bütüncül bir yaklaşımla incelemektedir. Eser, klasik yapının dışında düzenlenmiş olup, içindekiler ve kaynakça bölümleri kitabın sonunda yer almaktadır.

Kitap, “Rize İsmi Nereden Geliyor?” başlığı ile başlamakta; bölge adının kökenine dair farklı etimolojik yaklaşımları değerlendirmektedir. Rize isminin kökeni üzerine birçok görüş bulunsa da kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Antik kaynaklarda Rhizaion gibi farklı adlarla anılan şehirle ilgili olarak Yunanca, Farsça ve Lazca gibi çeşitli dillerden türemiş olabileceği düşünülmektedir. Rivayetlere göre ismin pirinç kelimesinden geldiği vurgulanmaktadır. Tarih boyunca Fenikeliler, Huriler, İskitler ve Sakalar gibi pek çok kavim Rize’ye uğramış; bu da bölgenin zengin kültürel geçmişine işaret etmektedir. Rize’nin ismi ve geçmişi, hem coğrafi hem de efsanevi anlatılarla iç içe gelişmiştir.

Rize Yöresinin İlk Sakinleri başlığında ise Kimmerler, Sakalar ve İskitler gibi Ön Asya kökenli göçebe toplulukların bölgedeki varlığı anlatılmış; devamında Medler, Persler, Selevkoslar gibi antik dönem imparatorluklarının hâkimiyetine yer verilmiştir. Bu kronolojik yapı, Rize’nin tarihsel bağlamını sağlam temellere dayandırmaktadır.

Roma ve Bizans Dönemleri başlıkları, Rize’nin Doğu Karadeniz’in stratejik bir parçası olarak imparatorluk sınırlarında nasıl konumlandığını göstermektedir. Özellikle Bizans Dönemi’nde bölgede Hristiyanlığın yayılması, kilise yapılarının inşası ve siyasi-dini merkezlerle olan ilişkileri bakımından dikkat çekicidir. Anadolu Selçukluları ve Trabzon Komninosları Dönemi bölümü ise Rize’nin bir geçiş sahası olma niteliğini sürdürdüğünü ortaya koyar. Bu dönem, Müslüman ve Hristiyan yönetimler arasında geçen bir mücadele süreci olarak betimlenmiş; özellikle Trabzon Rum İmparatorluğu’nun (Komninoslar) bölgedeki etkisi ele alınmıştır.

Osmanlı Döneminde Rize ve Rize İlinin İdari Tarihçesi başlıklarında, bölgenin Osmanlı idaresine dâhil oluş süreci, sancak ve kaza yapılanmaları, Tanzimat sonrası meydana gelen idari reformlar gibi konular detaylı bir biçimde sunulmuştur. Bu bölümler, arşiv belgeleri, özellikle Trabzon Vilayet Salnameleri ve resmi yazışmalara dayanmakta; böylece çalışmaya akademik bir nitelik kazandırmaktadır.

Rize'nin yakın tarihinde önemli bir kırılma noktası olan Rus işgali, Rus Savaşının Çıkış Nedeni, Rus İşgalinde Rize ve Kurtuluşun Gözyaşları başlıklarıyla geniş bir biçimde ele alınmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında bölgenin maruz kaldığı işgal ve akabinde yaşanan direniş hareketleri, yerel halkın hafızasında derin izler bırakan olaylar olarak işlenmiştir. Bu anlatılar arasında Taşlıdere Şehitleri gibi yerel kahramanlık örnekleri de önemli yer tutmakta, bölgesel belleğin yapı taşlarını oluşturmaktadır.

Eserin önemli bölümlerinden biri de Rize'nin doğal ve coğrafi özelliklerine ayrılmıştır. Rize İlinin Coğrafi Konumu başlığı altında dağlar, yaylalar, akarsular, iklim yapısı, bitki örtüsü gibi unsurlar detaylandırılmış; bu bölümde aynı zamanda bölgedeki biyolojik çeşitlilik ve yaylacılık kültürü gibi unsurlar da ele alınmıştır. Yeraltı Servetleri başlığında ise altın, bakır, kömür ve maden suyu gibi kaynaklar üzerinden bölgenin ekonomik potansiyeli vurgulanmıştır. Bu bölüm, doğal zenginliklerin hem tarihsel hem de günümüz ekonomik yapısındaki yeri açısından önemli veriler sunmaktadır.

Kültürel Miras başlığı altında ise camiler, köprüler, kaleler, medreseler ve geleneksel ahşap yapılar gibi tarihî eserler mimari ve estetik yönleriyle ele alınmış; Rize'de Günümüze Ulaşamayan Tarihsel Yapıtlar gibi başlıklar aracılığıyla kaybolan kültürel varlıkların izleri sürülmüştür. Rize mimarisi içinde özellikle ahşap cami mimarisine dair sınıflamalar ve örneklemeler dikkat çekmektedir.

Folklor ve Müzik Kültürü bölümü, Rize'nin müzikal kimliğini kemençe ve tulum gibi geleneksel enstrümanlar üzerinden açıklarken; Rize Sporunun Tarihçesi başlığıyla birlikte halkın sosyal yaşantısına dair önemli ipuçları sunulmaktadır. Aynı zamanda Rize Basını başlığı altında yerel gazeteciliğin gelişimi, basının bölge halkı üzerindeki etkisi ve Rize'deki ilk basın faaliyetleri ele alınarak kültürel dönüşümün medya yoluyla nasıl şekillendiği gösterilmiştir.

Siyasi ve idari yapının sürekliliği açısından ise Trabzon Salnamelerinde Görev Alan Rize Kaymakamları", Rize'de Görev Alan Valiler, Belediye Başkanları ve Müftüler gibi başlıklar bölgenin idari yapısını kronolojik olarak gözler önüne sermektedir. Bu bölümler, dönemin yöneticileriyle ilgili biyografik ve arşivsel bilgiler içermekte, yerel yönetimlerin dönüşümünü belgelemektedir.

Eserin son bölümlerinden biri olan Rize İlinden Yetişen Ünlüler, halk şairlerinden din adamlarına, eğitimcilerden sanatçılara kadar geniş bir kesime yer vererek Rize'nin toplumsal belleğine katkıda bulunmaktadır. Son olarak Türkiye'de Çayın Tarihçesi ve Çaykur'un İşleyişi başlıkları ise çayın Rize'nin ekonomisi, kültürü ve kimliği üzerindeki etkisini ortaya koyarak, çayın sadece tarımsal bir ürün değil; sosyoekonomik bir simge haline geldiğini vurgulamaktadır.

İhsan Topaloğlu'nun "Bölge Tarihinde Rize" adlı eseri, Rize tarihini yalnızca bir olaylar silsilesi olarak değil; aynı zamanda mekân, kimlik, hafıza ve kültürel süreklilik çerçevesinde ele alan çok yönlü bir başvuru kaynağıdır. Yerel tarihin ihmal edilen yönlerine ışık tutan bu eser, hem akademik çalışma yürüten araştırmacılar hem de bölgeye ilgi duyan genel okuyucular için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Arşiv belgeleriyle desteklenen tarih anlatısı, görsel ve betimleyici unsurlarla da zenginleştirilmiş; böylece bölgesel tarihin daha anlaşılır ve bütünlüklü biçimde sunulması sağlanmıştır. Çalışma, yerel tarihin Türkiye genelinde yeterince işlenmeyen bir alan olduğu düşünülürse, Rize gibi özel coğrafi ve tarihsel konuma sahip bir şehrin belleğinin korunması açısından büyük bir katkı sunmaktadır.⁵⁶

1.1.8. İshak Güven Güvelioğlu, Rize Bibliyografyası (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, 213 s.)

Eser, Rize şehir tarihi çalışmalarının Türkiye'de ve dünya genelinde henüz yeni bir alan olduğunu vurgulamaktadır. Sosyal tarihin yükselmesi, üniversitelerdeki yerel tarih çalışmaları ve belediyelerin tarihsel ve kültürel projelere verdikleri destek gibi faktörler, bu alandaki araştırmaların artmasına olanak sağlamıştır. Rize'nin geçmişi üzerine yapılan çalışmalar, hem akademik hem de amatör çabalarla ilerlemiş; ancak bu çalışmalar hala önemli eksiklikler ve göz ardı edilen birçok konu içermektedir.

Rize ile ilgili yapılan çalışmalar, 1930'lu yıllardan itibaren artış göstermiş, özellikle 1980'lerden sonra hız kazanmıştır. Bu çalışmaların tematik alanları tarih, edebiyat, folklor, dinî kültür, dil, eğitim, sosyal tarih ve biyografiler gibi geniş bir

⁵⁶İhsan Topaloğlu, Bölge Tarihinde Rize (Trabzon: Topaloğulları Kültür-Dayanışma Derneği, 1998, 302 s.)

yelpazeyi kapsamaktadır. Ancak, belediyeçilik, imar meseleleri, dinî kültür, dil hususiyetleri gibi alanlarda ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Ayrıca, Rize'nin tarihi, sosyal hayatı ve biyografik verileri üzerine daha derinlemesine araştırmalar yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

Eser, Rize'nin tarihi ve kültürel mirasının korunmasının, yalnızca akademik çevreler değil, aynı zamanda yerel yönetimler, kültür müdürlükleri ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğiyle gerçekleştirilebileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, planlı çalışmaların yapılması gerektiği, arşivlerin ve müzelerin önemli bir rol oynayarak geçmişin doğru bir şekilde kaydedilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Eserin yapısı, Sunuş, İçindekiler, Kısaltmalar, Taranan Kütüphaneler ve Ön Söz dizini ile başlamaktadır. Bu eserde, Rize üzerine yapılmış çalışmaların derlendiği kapsamlı bir bibliyografya oluşturulmuştur. Yazar, başlangıçta bu kadar çok çalışma olduğunu tahmin etmemiş, ancak araştırmaları ve taramaları sonucunda 428 kitap, 202 tez, 222 süreli yayın (gazete, dergi, bülten, vb.), 154 rapor, 242 harita-kroki, 536 makale-tebliğ ve Rize ile doğrudan ilgili olmayan fakat Rize'de yazılan veya basılan 151 eser tespit etmiştir.

Bu eserler, alfabetik olarak sıralanmış ve her bir eserin künyesi ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bibliyografya yedi ana bölümden oluşmaktadır: “Kitaplar”, “Süreli Yayınlar”, “Tezler”, “Raporlar”, “Harita ve Krokiler”, “Makaleler ve Tebliğler” ve “Rize Kaynaklı Eserler”. Eserlerin tek nüsha veya nadir olanları ayrıca belirtilmiştir. Bununla birlikte, eksiksiz bir bibliyografya oluşturmanın zorluklarına değinilerek, yeni yayınların ve araştırmaların da bu bibliyografyaya dahil edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, eserlere daha kolay erişilebilmesi için alfabetik indeksler de eklenmiştir.

Sonuç olarak, eserdeki bibliyografya, Rize ile ilgili yapılmış önemli çalışmaları toplu bir şekilde sunmakta ve bu alanda yapılacak daha fazla araştırmaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Yazar, Rize'nin tarihi ve kültürel mirasının korunmasının önemine vurgu yaparak, araştırma alanındaki boşluklara dikkat çekiyor. Ayrıca, yerel yönetimlerin, kültürel müdürlüklerin ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliği içinde hareket etmeleri gerektiği konusunda bilgilendirici bir bakış açısı sunuyor.

Metin, bibliyografyanın içeriğini ve yapısını net bir şekilde anlatıyor ve eserlerin nasıl sınıflandırıldığını, hangi kategorilere ayrıldığını detaylandırıyor. Rize ile ilgili yapılan çalışmaların sayısal bir karşılaştırmasını sunarak, 1980'lerden sonraki artışı vurgulaması da anlamlı. Ayrıca, eksiksiz bir bibliyografya oluşturmanın zorluklarına değinerek, yeni çalışmaların ve eserlerin sürekli eklenmesi gerektiğini kabul etmesi, eserin dinamik bir kaynak olarak değerlendirilebileceğini gösteriyor.

Rize üzerine yapılan tüm çalışmaları tarayıp derleyerek önemli bir boşluğu dolduruyor. Genel olarak, eserin amaçlarına uygun olarak başarılı bir şekilde hazırlanmış olduğu söylenebilir. Rize üzerine yapılan araştırmalara kapsamlı bir bakış sunmakla kalmayıp, bu alandaki gelecekteki çalışmalar için önemli bir kaynak oluşturuyor.⁵⁷

1.1.9. İshak Güven Güvelioğlu – Yasemin Baki, Rize’de Tasavvuf Kültürü, Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, 162 s.)

Kitap iki temel bölüme ayrılmıştır; Birinci bölüm, Rize’nin tarihi, İslamiyet’in bölgede yayılışı, tasavvufun Rize’deki yerleşimi ve tekkelerin tarihçesine odaklanır. Rize’nin tarihi antik çağlardan (M.Ö. VII. yüzyıl) başlayarak Pontus, Roma, Bizans, Trabzon Rum Devleti ve Osmanlı dönemlerine kadar geniş bir zaman diliminde anlatılmıştır. Bölgeye gelen farklı topluluklar (İskitler, Kuman-Kıpçaklar vb.) ve etkileri detaylı biçimde ele alınır.

Bu bölüm, Rize’nin tarihî gelişimini ve İslamiyet’in, özellikle de tasavvuf kültürünün, bölgedeki etkilerini önemli ölçüde aydınlatıyor. İslamiyet’in Rize’de yayılma sürecinin sadece dini değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir dönüşüm süreci oluşturduğu vurgulanıyor. Tekkeler, tasavvuf tarikatları ve bölgedeki dini yapılar, hem halkın manevi ihtiyaçlarını hem de sosyal organizasyonu etkilemiş görünüyor.

Rize’deki İslamlaşma ve tasavvuf kültürünün bölgedeki gündelik yaşamla iç içe geçtiği, halkın zihniyetini ve toplumsal yapısını şekillendirdiği ve yerel kültürün

⁵⁷İshak Güven Güvelioğlu, Rize Bibliyografyası (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, 213 s.)

özgün bir şekilde bu dini formlarla harmanlandığı sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca, bu kültürel sürecin Rize'nin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar olan dönemindeki sosyal yapısını da nasıl dönüştürdüğü önemli bir tespit olacaktır.

Bu bölüm, tarihsel ve kültürel bir bakış açısıyla Rize'yi anlamaya yönelik değerli bilgiler sunuyor ve yerel tarih açısından zengin bir kaynak teşkil ediyor. Rize'nin özgün kimliğini ve kültürünü, özellikle İslamiyet'in bölgedeki yayılışı ve tasavvufun etkisiyle şekillenen toplumsal yapısını daha iyi anlamamıza yardımcı oluyor.

İkinci bölüm, Rize'deki tasavvuf kültürünü şekillendiren şeyhlerin biyografilerini içerir. Sadece Rize'de yaşayanlar değil, Rizeli olup başka yerlerde faaliyet gösteren tasavvuf ehline de yer verilmiştir. Bu biyografiler halk arasında anlatılan menkıbelerden arındırılarak daha belgesel temele dayandırılmaya çalışılmıştır.

Bu bölüm, Rize'deki önemli tarikatların etkisiyle şekillenen tasavvuf kültürünü daha iyi anlayabilmek için, her tarikatın mensubu olan şeyhlerin biyografilerini ele almıştır. Tarikatlar, sadece dini bir öğretiyi yaymakla kalmamış, aynı zamanda Rize'nin sosyal yapısını da etkilemişlerdir. Bölümde, her bir tarikat grubuna ait şeyhler, ayrı ayrı biyografilerle tanıtılmakta ve her bir tarikatın Rize'deki etkileri incelenmektedir.

Kadiri tarikatı, Rize'deki en eski ve en etkili tasavvuf hareketlerinden biridir. Bu alt başlıkta 14 Kadiri şeyhinin biyografisi yer almaktadır. Bu şeyhler, bölgedeki dini ve manevi hayatı derinden etkilemiş, her biri kendi dönemlerinde halk arasında büyük bir saygı görmüştür.

Öne çıkan isimler arasında Osman Baba, Hacı Ahmed Şemseddin Baba ve Ali Hamza Baba gibi erken dönem şeyhleri bulunur. Ayrıca, Mehmed Hulusi Efendi ve Şeyh Ali Baba gibi sonraki dönem şeyhleri de Rize'deki Kadiri tarikatının izlediği yolu ve halkla ilişkisini şekillendiren önemli figürlerdir.

Nakşîlik, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygınlaşan ve Rize'de de geniş bir takipçi kitlesi bulan bir tarikat olarak bu bölümde ele alınmıştır. Nakşi tarikatına bağlı 12 şeyhin biyografisi sunulmuştur. Bu şeyhler, Nakşîliğin öğretilerini Rize'de yayarak, halkın manevi hayatını yönlendirmiştir.

Hacı Abdullah Efendi ve Hacı Mustafa Efendi gibi erken dönem Nakşî şeyhleri, bu tarikatın temellerini atarken, Osman Niyazi Efendi ve Zavendikli Mustafa Efendi gibi daha sonraki dönem şeyhleri de tarikatın gelişimine büyük katkılar sağlamıştır.

Halvetîlik, içsel bir manevi yolculuğu savunan bir tarikat olarak Rize’de önemli bir yer tutmuştur. Bu başlık altında, 3 Halvetî şeyhinin biyografisi yer almaktadır.

Zırhlı Hüseyin Efendi, Hacı Cemal Efendi ve Mehmed Ali Efendi gibi Halvetî şeyhleri, tarikatın öğretisini Rize’de yayarak, halkın manevi arayışına katkıda bulunmuşlardır. Halvetî şeyhleri, gizli bir iç yolculuğun savunucuları olarak, toplumun manevi hayatına derinlemesine nüfuz etmişlerdir.

Rifâî tarikatı, özellikle halk arasında büyük bir popüleriteye sahip bir diğer önemli tarikat olarak Rize’de etkili olmuştur. Bu alt başlıkta, 1 Rifâî şeyhinin biyografisi sunulmaktadır. Aziz Efendi, Rifâîlik akımının önemli temsilcilerindendir ve Rize’deki Rifâî şeyhlerinin manevi öğretisini halk arasında yaymıştır.

Alt başlık olarak tarikatları kesin olarak belirlenemeyen bazı önemli şeyhlerin biyografilerine de yer verilmiştir. Bu başlıkta 5 şeyhin biyografisi ele alınmıştır. Şeyh Ali Semerkandî, Şeyh Ebulhasan Er-Rizevî gibi isimler, Rize’deki dini hayatı şekillendiren, ancak hangi tarikatla bağlantılı oldukları net olarak tespit edilemeyen şahsiyetlerdir. Bu şeyhler, halkın manevi dünyasında derin izler bırakmış, ancak tarikatları tam olarak belirlenememiş kişilerdir.

Rize’deki tasavvuf kültürünü ve tarikatları daha iyi anlamak için önemli bir kaynaktır. Her bir tarikat (Kadiri, Nakşî, Halvetî, Rifâî) ve onların şeyhleri, bölgedeki manevi hayatı şekillendiren ve halkla yakın ilişki kuran önemli figürlerdir. Kadiri tarikatı en fazla şeyh biyografisine sahip olan tarikat olarak 14 şeyh ile öne çıkarken, Nakşî tarikatı 12 şeyhiyle bir diğer büyük etkiye sahip olmuştur. Halvetîlik ve Rifâîlik gibi diğer tarikatlar, daha az sayıda şeyh ile yer almış olsa da, her biri kendi dönemi ve öğretileriyle bölgeye önemli katkılarda bulunmuşlardır. Tarikatı tespit edilemeyen şeyhler ise, Rize’deki dini çeşitliliği ve tasavvufî geleneklerin zenginliğini yansıtan isimlerdir.

Bu biyografiler, Rize’deki dini yapının ve tarikatların toplum üzerindeki etkisini daha iyi anlamamıza olanak tanımaktadır. Bu çalışma, hem tarihî hem de

tasavvufi yönüyle Rize üzerine yapılmış en önemli derlemelerden biridir. Rize'nin kültürel dokusunu anlamak isteyenler için kıymetli bir başvuru kaynağıdır. Ancak, araştırma metodolojisinin ve biyografik verilerin genişletilmesiyle daha güçlü bir akademik zemine kavuşabilir. Bu tür çalışmaların yerel tarihe ve sözlü kültüre olan ilgiyi artırması açısından da önemi büyüktür.⁵⁸

1.1.10. İsmail Kara, Rize Defteri 1 Tarih, Folklor, Hatırat (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, 236 s.)

Rize Defteri, Rize ile ilgili zengin bir içerik oluşturmayı hedefleyen, yıllık olarak yayımlanacak bir kitap-dergi formatında düzenlenmiştir. Bu eserde Rize'ye dair makaleler, metinler, biyografiler, belgeler, fotoğraf yayımları, bibliyografyalar, röportajlar ve hatıralar gibi çeşitli türlerde yazılar yer almaktadır. Ayrıca, ulaşılması zor olan önemli raporlar ve metinler, notlar ve eklemelerle birlikte desteklenerek okuyuculara sunulmuş zengin bir kaynaktır.

İlk sayıda, farklı bölümlerde yer alan yazılar şunlardır:

- Araştırma ve Derlemeler
- Biyografiler
- Röportajlar
- Hatıralar
- Ekler

Yazılar, nitelikli ve renkli görsellerle desteklenmiş; emek harcanmış bir tasarım şekliyle hazırlanmıştır. Projenin gerçekleşmesine katkı sağlayan farklı yazarlar, tasarımcılar çalışmaya katkı sağlamışlardır. Genel olarak, eser Rize'nin kültürel, tarihi ve sosyal birikimini kapsamlı ve erişilebilir bir şekilde sunmayı amaçlayan önemli bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

Kitap, Sunuş ve İçindekiler diziniyle başlamaktadır ve beş ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın ilk bölümü olan Araştırma ve Derlemeler bölümünde üç farklı yazar tarafından yazılan makaleler yer almaktadır: Makaleler aşağıdaki sırayla bulunmaktadır.

⁵⁸İshak Güven Güvelioğlu – Yasemin Baki, Rize'de Tasavvuf Kültürü, Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, 162 s.)

- Davut Hut: Doğu Karadeniz’de Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sosyo-Ekonomik Etkileri
- İshak Güven Güvelioğlu: Rize Eğitim Tarihine Bir Bakış
- Murat Ümit Hiçyılmaz: Başköy Mahalli Konuşma Sözlüğü

Bu bölümün il makalesi olan Davut Hut: Doğu Karadeniz’de Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sosyo-Ekonomik Etkileribölümünde, Rize’nin geleneksel dokumacılığından eğitim tarihine ve yerel dil kullanımına kadar çeşitli konularda derinlemesine bilgiler sunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda geleneksel dokumacılık, yerel endüstrilerin önemli bir parçası olduğuna, sosyo-ekonomik yapıyı şekillendiren temel unsurlardan biri olduğuna değinmiştir. Karadeniz Bölgesi’nde ise özellikle Rize keten bezi, diğer adıyla feretiko, dikkat çeken bir dokuma türü olduğundan bahsedilmiştir.

Rize bezi, adında keten geçmesine rağmen aslında Hint kenevirinden üretildiği, bu bitkinin, hem dokumacılıkta hem de ilaç, boya ve yağ sanayisinde kullanılabilecek lif ve tohumlar olduğuna değinmiştir. Yazar, kenevir tarımı, Rize ve Trabzon bölgelerinde eskiçağlara kadar uzanmakta ve burada yüzyıllardır geleneksel yöntemlerle dokumacılık yapıldığına değinmiştir.

Karadeniz’in bol yağışlı ve verimli toprakları, kenevir tarımı için ideal bir ortam oluşturduğu, özellikle kendir adıyla bilinen bu lifler, ketenden daha verimli olduğu için tercih edilmiştir. Genellikle mısır tarlalarının kenarında yetiştirilen kendir, bölgedeki başlıca sanayi ürünlerinden biri olmuştur.

Bu geleneksel dokumacılık türü, yalnızca bölge ekonomisini değil, aynı zamanda sosyo-kültürel yapıyı da etkilemiş, Rize bezini hem yerel hem de uluslararası alanda tanınan bir ürün hâline getirmiştir.

Rize ve Trabzon çevresinde binlerce yıldır süregelen kendir tarımı ve geleneksel dokumacılık, yalnızca yerel ihtiyaçları karşılamakla kalmamış, Osmanlı İmparatorluğu’nun farklı bölgelerine ihraç edilen önemli bir ürün olarak ekonomik faaliyetlere de katkı sağlamıştır. Feretiko adıyla tanınan bu keten bezi, bölgedeki üretimin geniş ölçekli ve ticarete dönük bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Kendir tarımı ve dokumacılığının izleri, yöredeki folklorik unsurlar ve sosyo-kültürel kalınlarda bugün dahi görülebilmektedir. Bu miras, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel bir değer taşıyarak, Rize ve çevresindeki toplumsal

yaşamı şekillendirmiş ve Türk kültürünün önemli bir parçası haline gelmiştir. Genel olarak yazar, feretiko dokumacılığı, yerel kimliği koruyarak ekonomik ve kültürel bir köprü kurmuş, tarihî önemiyle dikkate değer bir endüstri ürünü olarak varlığını hala koruduğunu vurgulamıştır.

Bu bölümde yer alan ikinci çalışma ise, İshak Güven Güvelioğlu tarafından kaleme alınan “Rize Eğitim Tarihine Bir Bakış” başlıklı çalışmadır. Bu makale, Osmanlı Devleti’nin Rize’de uyguladığı eğitim sistemini ele almakta, özellikle medreseler ve vakıf kayıtlarına dayanarak 1898 yılında Rize’deki eğitim kurumlarını incelemektedir.

Vakfiyelere göre, 1898 yılında Rize’deki eğitim ve dini yapıların detaylı dökümü şu şekildedir:

- 75 adet: Sadece mektep (sıbyan/mahalle mektebi)
- 72 adet: Mektep ve cami
- 19 adet: Mektep ve mescit
- 12 adet: Cami
- 9 adet: Medrese
- 2 adet: Medrese ve mektep
- 1 adet: Medrese ve cami
- 1 adet: Mektep, medrese ve cami

Bu veriler, Rize’de eğitim kurumlarının yaygın olduğunu ve yerleşim yerlerinin en ücra köşelerine kadar ulaştığını göstermektedir. Ayrıca, mekteplerin bir kısmının bağımsız olduğu, diğerlerinin ise cami, mescit ve medreselerle birlikte faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde Rize’de toplam 169 sıbyan mektebi ve 13 medrese bulunduğu da kayıtlarda belirtilmiştir.

Yazar, vakıf kayıtlarını incelemenin yanı sıra Osmanlı Devleti salnamelerine dayanarak Rize’deki eğitim kurumlarını detaylı bir şekilde ele almıştır. 1869 yılından itibaren Rize ve çevresindeki eğitim kurumlarına dair önemli bilgiler sunan salnameler, dönemin eğitim yapısını anlamak için değerli bir kaynaktır. Ancak, taşra bölgelerine ulaşım zorlukları nedeniyle özellikle iptidai (sıbyan) mektepleri ve medreselerle ilgili rakamların dikkatle değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Buna rağmen, bu kayıtlar, bölgenin eğitim yapısını genel hatlarıyla anlamak açısından önemini korumaktadır.

1869 Trabzon Vilayet Salnamesi Verilerine Göre Eğitim Kurumları

Sıbyan Mektepleri:

- Rize ve İkizdere: 205 mektep, 6331 öğrenci
- Pazar: 67 mektep, 1437 öğrenci
- Hemşin: 41 mektep, 1362 öğrenci
- Arhavi: 44 mektep, 1890 öğrenci
- Hopa: 27 mektep, 925 öğrenci

Medreseler:

- Rize ve İkizdere: 9 medrese, 180 öğrenci
- Pazar: 4 medrese, 54 öğrenci
- Hemşin: 1 medrese, 15 öğrenci
- Arhavi: 3 medrese, 70 öğrenci
- Hopa: 3 medrese, 140 öğrenci

1898-1899 Maarif Salnamelerine Göre Rüşdiye (Orta) Mektepleri

1. Rize Rüşdiye Mektebi:

- Öğretmenler: İbrahim Ethem Efendi, Dursun Efendi, Mustafa Efendi (Fransızca), Süleyman Tevfik Efendi (Hat)
- Öğrenci sayısı: 65
- Hizmetli sayısı: 1

2. Fındıklı (Viçe) Rüşdiye Mektebi:

- 1882’de halkın yardımıyla (10.000 kuruş) inşa edilmiştir.
- Öğretmenler: Raşid Efendi, Ali Rıza Efendi (Hat)
- Öğrenci sayısı: 27
- Hizmetli sayısı: 1

3. Çayeli (Mapavri) Rüşdiye Mektebi:

- 1895’te halkın yardımıyla (12.000 kuruş) inşa edilmiştir.
- Öğretmen: Ahmed Hamdi Efendi
- Öğrenci sayısı: 43

- Hizmetli sayısı: 1
- 4. Hopa Rüşdiye Mektebi:
 - Öğretmen ve Hat Öğretmeni: Ömer Lütü Efendi
 - Öğrenci sayısı: 34
 - Hizmetli sayısı: 1
- 5. Arhavi Rüşdiye Mektebi:
 - 1883'te halkın yardımıyla (20.000 kuruş) inşa edilmiştir.
 - Öğretmen ve Hat Öğretmeni: Ömer Lütü Efendi
 - Öğrenci sayısı: 71
 - Hizmetli sayısı: 1

Bu veriler, Osmanlı döneminde Rize ve çevresinde eğitim kurumlarının halkın desteğiyle inşa edildiğini ve bölgedeki eğitim faaliyetlerinin oldukça canlı olduğunu göstermektedir. Sıbyan mektepleri, medreseler ve rüştiye mektepleri, hem yerel halkın eğitime verdiği önemi hem de Osmanlı'nın taşra bölgelerindeki eğitim politikalarının etkisini ortaya koymaktadır.

Özellikle halkın maddi katkıları, bölgedeki eğitimin toplumsal dayanışmayla desteklendiğini ve yerel ihtiyaçlara göre şekillendiğini göstermektedir. Çalışma, dönemin eğitim sisteminin sosyal ve dini yapılarla nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyarak Rize'nin eğitim tarihine ışık tutmaktadır.

Bu bölümün son çalışması olan Başköy Mahalli Konuşma Sözlüğü çalışmasında Başköye' genel bir bakış atarak, aile adlarına, yer adlarına ve yerel konuşma sözlüğüne yer verilmiştir. Başköy'e Genel Bakış başlığında, Başköy'ün, Rize'nin Pazar ilçesine bağlı, Hemşin sınırında yer alan bir köy olduğu söyleniyor. Eski adı "Petre" olan köy, Osmanlı öncesinde "Petre-Nikola" isimleriyle de anılmıştır. İlk kez 1486 tarihli Osmanlı tapu tahrir defterinde kaydedilen köy, başlangıçta 93 hanelik bir tımar olarak yer almıştır. Sonraki defterlerde (1515, 1530, 1554) hane ve nüfus artışıyla birlikte, Müslüman ve gayrimüslim nüfusun bir arada yaşadığı görülmektedir. Zamanla köy, Osmanlı yönetimi altında önemli bir yerleşim olarak kayıtlarda yer almıştır.

Başköy, tarih boyunca "Petre" ve "Petre nam-ı diğer Başköy" adlarıyla Osmanlı tapu tahrir defterlerinde yer almıştır. İlk kez 1520-1550 yıllarına tarihlenen

defterde “Başköy” adı geçmiştir. 1626’ya tarihlenen belgede köydeki hane sayısının arttığı görülmektedir. Avarız Defteri’nde ise köy dört yerleşim birimi olarak kaydedilmiştir: Petre, Nikola, Buan ve Patava. 1835 nüfus sayımında Başköy, nahiye statüsünde Atina kazasına bağlıdır. 1876 ve 1905 kayıtlarında köyün hane sayısı ve nüfus artışı gözlemlenmiştir. Cumhuriyet döneminde adı Başköy olarak kayıt edilmiştir.

Başköy’ n tarihsel kayıtları, köyün Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan demografik ve idari gelişimini ortaya koymaktadır. Köyün adı ve statüsü, dönemselsel değişikliklere rağmen, tarihsel kimliğini koruduğuna vurgu yapılmıştır.

Başköy’deki aile adları, yer adları ve yerel konuşma sözlüğü başlıklarında, köyün Laz ve Hemşin kültürlerinin etkisi altında şekillendiğine değinilmiştir. Bu bölümde, Başköy’de yaşayan soyların, köydeki yerlerin ve halkın günlük yaşamında kullanılan kelime ve kısaltmalar yer almaktadır. Bu kelimeler ve ifadeler, yerel kültürlerin izlerini taşıyarak Başköy’ n sosyal yapısını ve kültürel etkileşimlerini yansıtmaktadır. Lazca ve Hemşince, bölgedeki yaşam tarzını ve halkın tarihsel kökenlerini anlamada önemli bilgiler sunmaktadır.

Başköy’ n yerel konuşma sözlüğü, hem bölgedeki kültürel çeşitliliği hem de etnik etkilerin yerel dildeki yansımalarını gösteriyor. Laz ve Hemşin kültürlerinin bir arada yaşadığı bu köydeki kelimeler, sadece dilsel değil, aynı zamanda kültürel bir miras da temsil etmektedir. Aile adları ve yer adları da, köyün tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamını anlamada önemli bir kaynak sunmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü “Biyografiler ve Tipler” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, dört yazar belirli kişilerin biyografilerine yer vermiştir. Makaleler ve yazarlar şu sıra ile derlenmiştir:

1.Ali Adem Y r k – Osmanlı Hukuk Eğitiminin Son Devrinde  slup Arayışları (1908-1924) ve Rizeli Hafız Kasım Efendi (Varlı, 1876-1961)

2.Kamil Büyüker – İstanbul’da Rize’li Bir Bestekâr, Nazariyatı ve Sahaf: Ekrem Hul si Karadeniz

3.Mahmut Dilbaz – Güneyce’den Yemen’e Bir  m r: Alay Müftüsü Vardalı Alemdarz de Hacı Receb Hilmi Efendi

4.Melek Paşalı – Derdinden Derman Yaratan Bir Kadın: Firdevs Hala

Yukarıda verdiğimiz makalelerin ilki, Osmanlı Hukuk Eğitiminin Son Devrinde Üslup Arayışları (1908-1924) ve Rizeli Hafız Kasım Efendi (Varlı, 1876-1961) başlığını taşımaktadır. Yazar, bu çalışmada giriş ve özet niteliğinde kısa bir başlangıç yapmıştır. Osmanlı hukuk modernleşmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir hukuk eğitiminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, yapılan reformlar sayesinde hem kanun ve mahkeme düzenlerinde hem de hukuk bilgisinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Yeni hukuk bilgisi, Osmanlı toplumunun farklı kesimlerine yayılmış, bürokrasi, eğitim kurumları ve halk ihtiyaçları doğrultusunda işlenmiş ve yeni nesillere aktarılmıştır. Ayrıca, bu dönemde hukuk eğitimi alanında dikkat çekici yeni girişimler gerçekleştirilmiştir. Özellikle medrese dışındaki hukuk eğitiminin etkisinin artması ve modern hukuk bilgilerinin medrese müfredatına dahil edilme çabaları önemlidir.

Bu bağlamda, Hafız Kasım Efendi'nin şahsi evrakları incelenerek dönemin hukuk eğitimi hakkında değerli bilgiler elde edilmiştir. Kasım Efendi, Süleymaniye Medresesi Fıkıh Şubesi ve Medresetü'l-Kudat gibi farklı hukuk okullarında eğitim almış, ardından 1926'da İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Bu eğitim geçmişi, dönemin hukuk okulları arasındaki farklılıkları anlamak açısından önem taşımaktadır. Süleymaniye Medresesi'ni anlamak için Darü'l-Hilafeti'l-Aliye Medresesi etrafındaki reformlara, Medresetü'l-Kudat'ın dönüşümünü değerlendirmek içinse 1908 sonrası reformlara bakılmalıdır.

Sonuç olarak, Kasım Efendi'nin hayat hikâyesi üzerinden Darü'l-Hilafeti'l-Aliye Medresesi Fıkıh Şubesi ve Medresetü'l-Kudat, mevzuat, idari yapı, ders programları ve müderrisler açısından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu iki okul, Osmanlı hukuk eğitiminin iki farklı yaklaşımını temsil etmekte ve modernleşme sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu süreç, medrese geleneği ile modern hukuk eğitimi arasındaki ilişkiyi anlamak açısından oldukça önemlidir. Çalışma aşağıdaki beş başlıktan oluşmaktadır.

- Kasım Efendi'nin Hayat Hikâyesi
- Medrese Islahatı Sürecinde Bir Talebenin Serencamı
- Darü'l-Hilafeti'l-Aliye Medresesi Kısım-1 Ali (Sahn Medresesi)
- Medresetü'l Mütahassısın (Süleymaniye Medresesi) Fıkıh Şubesi

- Medresetü'l-Kudat'tan İstanbul Hukuk Fakültesi'ne

Bu bölümün ikinci makalesi İstanbul'da Rize'li Bir Bestekâr, Nazariyatçı ve Sahaf: Ekrem Hulûsi Karadeniz başlıklı çalışmadır. Yedi başlıkta incelenmiştir. Bu başlıklar aşağıdaki gibidir.

- Hayatı
- İlk Musiki Hayatı
- Türk Musikisi İle Tanışması Ve Hocası Abdülkadir Töre
- Ekrem Karadeniz'de Musiki'nin Tanımı Ve Türk Musikisi'nin Ayrıca Vasfı
- Türk Müziği Ve Batı Müziği Mukayesesi
- Ekrem Karadeniz'in "Türk Musikisinin Nazariye Ve Esasları" Kitabı Ve Kitap Etrafında Yapılan Tanışmalar
- Sahaf Ekrem Karadeniz

Bu çalışma Ekrem Hulûsi Karadeniz'in, Türk musikisine katkıları ve sahaflık geleneğine olan bağlılığı ile tanınan önemli bir şahsiyet olduğuna değinilmiştir. Kısaca hayatından bahsetmek gerekirse; 14 Şubat 1904 tarihinde Rize'de dünyaya gelen Karadeniz, beş çocuklu bir ailenin en büyük çocuğuydu. Babası Mustafa Hulûsi Bey, Rize'nin tanınmış simalarından olup avukatlık ve sahaflık yapmıştır. Ekrem Karadeniz, Rize'deki ilk eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul Erkek Lisesi'ne kaydolmuş, ardından İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni kazanarak 1933 yılında mezun olmuştur.

Hukuk alanında memuriyet hayatına atılan Karadeniz, Tütün İnhisar Muhasebesi'nde çalışmış ve burada geçirdiği bir iş kazası sonucu görme yeteneğini büyük ölçüde kaybetmiştir. 1944'te malulen emekli olmuştur.

Emekliliğinden sonra, babasının mesleği olan sahaflık işine yoğunlaşan Ekrem Karadeniz, Beyazıt Sahaflar Çarşısı'nda, babasından miras kalan Karadeniz Sahaf isimli dükkânda Türk kültürü ve müziğine hizmet etmeye devam etmiştir. Bu dükkân, bir dönemin ulema ve üdeba (sanatçı) topluluklarının buluşma noktası olmuştur. Ekrem Karadeniz, aynı zamanda bilimsel yayınlar yaparak adını duyurmuş, bu alandaki çalışmaları nedeniyle bazı çevrelerden eleştiriler almıştır. Ancak, ilmi alandaki mücadelesini sürdürerek, sözde bilginlere karşı durmayı bilmiştir. 17 Ekim

1981’de beyin kanaması geçirerek vefat etmiş ve Merkez Efendi Mezarlığı’na defnedilmiştir.

Ekrem Karadeniz’in hayatını en iyi özetleyen açıklamalardan biri, dostlarından Mustafa Rona’ya aittir. Rona, Karadeniz’i zarafet, tevazu ve gönül alıcılığıyla tanıtmış, ilmi yayınlarındaki mücadeleyi ve toplumda kazandığı saygıyı vurgulamıştır. Karadeniz, bilginlik iddiasında olmayan fakat bu alanda tartışmalara giren kişilere karşı cesurca durarak haklı olanı savunmuş, doğruyu anlatmaktan çekinmemiştir.

Ekrem Karadeniz, yalnızca Türk Musikisi’ne hizmetiyle değil, aynı zamanda Türk ilim, kültür ve irfan hayatına yaptığı katkılarla da önemli bir iz bırakmış bir figürdür. Karadeniz, müzikle tanışmasını 10-12 yaşlarında, o dönemdeki hocası Sotiri’den aldığı ud dersleriyle başlatmıştır. Zamanla keman ve kanun da öğrenmiş, nihayetinde kanunda karar kılmıştır.

Ancak, müzik hayatında gerçek dönüm noktası, 1930’lu yıllarda İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencisi olduğu dönemde, ünlü müzik üstatlarından Seyyid Abdülkadir Töre ile tanışmasıyla gerçekleşmiştir. Töre, sadece onun müzik bilgisiyle yetinmeyip, aynı zamanda Türk Musikisinin teorik altyapısına dair önemli bir öğretici olmuştur. Abdülkadir Töre’nin 41 aralıklı ses sistemi kuramı gibi yenilikçi fikirleri, Ekrem Karadeniz’in müzik anlayışını derinleştirmiştir.

Karadeniz, hocasının tavsiyesi üzerine ve onun vasiyeti doğrultusunda, Türk Musikisinin Nazariye ve Esasları adlı eseri tamamlamış, bu sayede Töre’ye olan borcunu ödemiştir. Ayrıca, 1926 yılına kadar hocasının Cerrahpaşa’daki Gülşen-i Musiki mektebine devam etmiş ve hocasının vefatına kadar da onun yanından ayrılmamıştır. 1941 yılında, Türk Musikisini Koruma Cemiyeti’nin kuruluşunda da yer almış ve bu alandaki çalışmalarına devam etmiştir.

Ekrem Karadeniz’in Türk Musikisi’ne katkıları yalnızca teorik bilgilerle sınırlı kalmamış, pratiğe de yansımıştır. O, Türk Musikisi’ne otuza yakın beste ve güfte sunmuş ve unutulmaya yüz tutmuş makamlarımızdan Necdi Hüseyinî makamını canlandırmaya gayret etmiştir. Karadeniz’in bu çabası, hem müzik repertuarını zenginleştirmiş hem de geleneksel Türk Musikisi’nin korunmasına yönelik önemli bir adım olmuştur.

Sonuç olarak, Ekrem Karadeniz'in müziğe katkıları, hem akademik hem de pratik alanda büyük bir öneme sahiptir. Müzikal mirası sadece bestelerinden ve güftelerinden değil, aynı zamanda müzik teorisine yaptığı katkılardan da anlaşılmaktadır. Bu açıdan Ekrem Karadeniz, Türk Musikisinin hem geçmişine hem de geleceğine hizmet eden önemli bir şahsiyet olmuştur. Hayatı, müzik ve kültür alanındaki katkıları, sahaflık geleneğine olan bağlılığı ve entelektüel duruşuyla dikkat çekmektedir. Bu çalışma, musiki alanında değerli bir şahsiyetin hayat mücadelesini ele alarak, yapılacak araştırmalar için önemli bir kaynak sunmaktadır.

Bu bölümün üçüncü makalesi olan Mahmut Dilbaz – Güneyce'den Yemen'e Bir Ömür: Alay Müftüsü Vardalı Alemdarzâde Hacı Receb Hilmi Efendi başlığına sahip çalışmadır. Bu başlıklar aşağıdaki yedi alt başlıktan oluşmaktadır.

- Doğumu Ve Tahsili
- İlk Vazifesi
- Askeriyeye İntisabı
- Varda'daki Halidi-Nakşi Tekkesi'nde Halvete Girişi
- Kur'a Mümeyyizliği
- Yemen'in Hudeyde Kazasında Alay İmameti Ve Vefatı
- Ailesi Ve Çocukları

Kitap, Hacı Receb Hilmi Efendi, Osmanlı'nın son dönemlerinde dini ve askeri alanlarda görev yapmış, ancak hayatı hakkında yeterince bilgi bulunamayan önemli bir şahsiyet olan Hacı Recep Hilmi Efendi'nin hayatını anlatmaktadır. 1865-66 yıllarında Rize'nin Güneyce köyünde dünyaya gelen Receb Efendi, ilk eğitimini memleketinde almış ve hafızlığını burada tamamlamıştır.

İlim yolculuğuna devam etmek için İstanbul'a gitmiş, ancak bu yolculuğun detayları günümüze ulaşan kaynak yetersizliğinden dolayı belirsizdir. İstanbul'a gidişinde, aynı köyden Nakşî-Halidi Şeyhi Osman Niyazi Efendi'nin etkili olmuş olabileceği düşünülmektedir. Fatih Medresesi'nde eğitimini tamamlayan Receb Efendi, 1895-96 yıllarında müderris Mustafa b. el-Hac Abdullah'tan icazet almıştır.

Kısaca, meslek hayatında Hudeyde'de alay imamlığı görevinde bulunan Receb Efendi, 6 Aralık 1912'de vefat etmiştir. Ancak kütüphanesinin kaybolması ve ailesinden yazılı bilgi aktarılmaması, onun hayatının ayrıntılarını anlamayı zorlaştırmaktadır. Yazar yaptığı bu çalışmayı onunla ilgili bilgiler, arşiv belgeleri ve

torunlarından alınan sözlü anlatımlara dayandırmaktadır. Receb Efendi'nin hayatı, Osmanlı'nın son dönemindeki dini, ilmi ve toplumsal yapıyı yansıtan önemli bir örnektir. Ancak, mevcut bilgi eksiklikleri, onun etkisini daha geniş bir çerçevede değerlendirmek için yeni araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Bu bölümün son çalışması olan *Derdinden derman yaratan bir kadın: Firdevs hala* başlıklı çalışmada ise, Rize'de genç yaşta kendisinden oldukça yaşlı bir adamın ikinci eşi olarak, eşinin çocuk sahibi olma umudunu taşıyan şifacı bir kadının hayatını anlatır.

Ancak yıllar süren çabalarına rağmen bu umut gerçekleşmez ve sorun eşinde olduğu anlaşılır. Çocuk sahibi olma sürecinde kapı kapı dolaşarak akıl danışan, çare arayan Firdevs Hala, bu süreçte annesinden ve çevresinden öğrendiklerini geliştirerek kadın kısırlığı üzerine uzmanlaşır. Zamanla, “sorun kadında olduğu sürece” çözüm üretmede oldukça yetkin hale gelir ve kısırlık konusunda aranan bir isim olur.

Hekimlikte gösterdiği bu büyük başarıya rağmen, Firdevs Hala gündelik yaşamında etkisiz ve sıradan bir figür olarak görülür. Ancak bu durum, onun bireysel hayatındaki kırılganlığın aksine, başkalarının hayatlarına umut ve çözüm getiren güçlü bir figür olduğunu gözler önüne serer. Firdevs Hala'nın hikâyesi, bireysel acıların toplumsal bir faydaya dönüşebileceğini etkileyici bir şekilde anlatmaktadır.

Kitabın Üçüncü Bölümü olan Röportaj başlığında aşağıdaki iki farklı röportaj yer almaktadır:

1.Rize'den Bir Sada: Yanık Ömer, Saadettin Kaynak'ı Anlatıyor

Cemal Kalyoncu'nun hazırladığı bu çalışmada, Rize'nin unutulmaz isimlerinden Yanık Ömer'in, Türk sanat müziği dünyasının önemli bestecilerinden Saadettin Kaynak'la ilgili anıları aktarılmaktadır. Röportaj, Yanık Ömer'in, Saadettin Kaynak'ın kişiliğini ve müziğe olan katkılarını anlatırken, aynı zamanda yakınlarından alınan bilgilerle Kaynak'ın yaşamına dair derin bir içgörü sunmaktadır. Bu sohbet, Saadettin Kaynak'ın müzik dünyasına katkılarının yanı sıra, kişisel yönlerini de gözler önüne serer.

2.Murat Hutoğlu ile Koleksiyonu Üzerine Bir Sohbet

Ümit Erkan'ın gerçekleştirdiği bu röportajda, koleksiyoner Murat Hutoğlu'nun topladığı eserler ve koleksiyonculuk serüveni hakkında bir sohbet

yapılmaktadır. Röportajda, Hutoğlu'nun koleksiyonundaki eserler ve bunların kültürel miras açısından taşıdığı değer tartışılmaktadır. Bu çalışma, Hutoğlu'nun koleksiyonculuk yolculuğu üzerinden, kültürün korunması ve yaşatılmasının önemi hakkında önemli bilgiler sunar. Ayrıca, röportajda Hutoğlu'nun koleksiyonuna dair yakın çevresinden alınan bilgilerle, koleksiyonculuk anlayışına dair derinlemesine bir bakış açısı sağlanmaktadır.

Her iki röportaj da, bahsedilen şahısların yakınlarıyla yapılan görüşmelerden ve kişisel anılardan oluşarak, bu isimlerin yaşamlarına dair samimi ve zengin bir perspektif sunmaktadır.

Kitabın kalan Son İki Bölümü: Hatıralar ve Ekler başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümlerin içeriği aşağıdaki iki başlıkta değerlendirilmiştir.

1.Hatıralar

Hatıralar bölümünde, yazar İsmail Kara tarafından kaleme alınan “Tarih Olmuş Hakikatler: Güneyce/Rize’den Birkaç Hatıra” başlıklı çalışma yer almaktadır. Yazar, adından da anlaşılacağı üzere, Güneyce’de yaşadığı anılarına odaklanmaktadır. Bu bölümde, yazarın kişisel gözlemleri ve yaşadığı döneme ait önemli anekdotlar aktarılmakta, aynı zamanda Rize’nin tarihsel dokusu ve kültürel zenginliği üzerine değerli bilgiler sunulmaktadır.

2.Ekler

Ekler bölümünde ise, Vali Hüsnü Uzungören’in “Rize Vilayetin Genel Durumuna Ait Rapor”u yer almaktadır. Bu rapor, 24 Mayıs 1941 tarihli olup, Rize’nin o dönemdeki genel durumu hakkında önemli veriler ve analizler sunmaktadır. Vilayetin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını detaylı bir şekilde ele alan bu rapor, dönemin yönetim anlayışına ve bölgenin gelişim sürecine dair orijinal bir bakış açısı sağlamaktadır. Raporun aslına yer verilmesi, bu dönemin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunur.

Bu iki bölüm, hem bireysel hatıraların hem de resmi raporların bir araya geldiği, geçmişin ve dönemindaha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayan önemli kaynaklardır.⁵⁹

⁵⁹İsmail Kara, Rize Defteri 1 Tarih, Folklor, Hatırat (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, 236 s.)

1.1.11. İsmail Kara, Rize Defteri 2 tarih, folklor, hatırat (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, 295 s.)

Rize Defteri 2, Rize'nin kültürel ve tarihsel mirasını kayıt altına almayı amaçlayan özgün bir çalışmanın ikinci kitabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Eser, Rize'ye dair farklı türlerden yazıları bir araya getirerek zengin bir kaynak sunar. Makalelerden biyografilere, belgelerden fotoğraf koleksiyonlarına kadar geniş bir içeriğe yer verilen bu çalışma, aynı zamanda nadir bulunan raporları ve metinleri okuyucuyla buluşturur.

Eklenen açıklamalar ve detaylı notlar, eserin bilgi derinliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda Rize tarihine ışık tutar. Derli toplu bir şekilde bir araya getirilen bilgi, belge ve kaynaklar, tarih araştırmacıları için değerli bir rehber niteliği taşır ve araştırmalarını kolaylaştıracak kıymetli bir eserdir.

Kitap, İçindekiler diziniyle başlamaktadır ve aşağıdaki yedi ana bölümden meydana gelmiştir. Bu bölümler:

- Araştırma ve derlemeler
- Biyografiler- tipler
- Röportajlar
- Matbuat
- Vefeyat
- Hatıralar
- Ekler'dir.

Kitabın birinci bölümü olan Araştırmalar ve Derlemeler başlığı, Rize'nin tarihsel, kültürel ve sosyal dokusunu ele alan çalışmaları içeriyor. Osmanlı döneminden Rize vakıflarına, Pazar-Hemşin bölgesindeki toplumsal yapıdan geleneksel el sanatlarına kadar geniş bir yelpazede konu işlenmiş. Araştırma ve derleme bölümü, Osmanlı döneminden itibaren vakıfların sosyal dayanışmadaki rolünü ve bu yapıların yerel kalkınmaya olan katkılarını detaylı bir şekilde inceleyerek, Rize'nin toplumsal geçmişine dair önemli ipuçları sunmuştur.

Örneğin, “Osmanlı Dönemi Rize Vakıfları” başlığı, vakıfların Rize'deki sosyal ve ekonomik hayattaki rolüne ışık tutarken, bölgenin Osmanlı dönemi sosyal ve ekonomik yapısına ışık tutmaktadır. Tespit edilen en eski vakıf, 1632 yılına kadar uzanarak, Rize'nin geçmişindeki dayanışma ve sosyal sorumluluk anlayışını ortaya

koymaktadır. Rize merkez ve ilçelerinde kurulan vakıfların listelenmesiyle birlikte, bu yapıların toplumdaki rolü ve etkileri daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Araştırma kapsamında, vakfiyesi belli olan 236 vakıf detaylı bir şekilde incelenmiş, vakfiyesi bulunmayan yaklaşık bin civarında vakıf ise arşiv belgeleri ve diğer tarihi kaynaklar üzerinden tespit edilmiştir. Bu durum, Rize’de vakıfların yalnızca dini bir kurum olmaktan öteye geçerek eğitim, sosyal yardım ve ekonomik faaliyetlerde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle cami, medrese, köprü, su yolu ve hamam gibi yapıların inşasında ve bakımında vakıfların oynadığı rol, bölgenin kalkınmasında belirleyici olmuştur.

Bu vakıflar sayesinde Rize, Osmanlı dönemi boyunca yerel dayanışmanın ve kolektif çalışmanın somut bir örneği haline gelmiştir. Bu araştırma, yalnızca geçmişe ışık tutmakla kalmayıp, günümüzde de sosyal yapının temellerini anlamamıza katkı sağlamaktadır.

“Rize Tarihinden Bir Köy, Bir İnsan: Sütlüce (Aron) Köyü ve Muhacir Hoca” başlığı yerel bir köyün tarihini ve bir şahsiyetin etkilerini anlatıyor. Bu bölüm, Rize’nin tarihsel zenginliğini belgeleyen önemli çalışmalar sunuyor.

Kitabın ikinci bölümü olan, Biyografiler ve Tipler başlığı altında, Rize’nin yetiştirdiği önemli şahsiyetler ve onların hikâyelerine yer verilmiş. Örneğin, “Kemençe Sanatkârı Rizeli Hasan (Fehmi) Sözeri” gibi çalışma, Rize’nin kültürel mirasında önemli yer tutan kişileri tanıtıyor. Ayrıca, masalsı bir karakter olarak “Emine Ana” gibi konular, yöresel anlatıların yaşatılmasına katkıda bulunuyor. Bu bölüm, bireylerin Rize’nin kimliğine kattığı değerleri gözler önüne seriyor.

Kitabın üçüncü bölümü olan Röportajlar başlığı, Rize’nin geçmişine ve bugününe dair derinlikli görüşler içermektedir, öne çıkan konular arasında siyaset, gündelik yaşam ve gelenekler yer alıyor. Örneğin, “Sami Kumbasar’la Geçmişe, Rize’ye ve Siyasete Dair...” röportajı, Rize’nin geçmişini anlama konusunda önemli bir bakış sunuyor. Ayrıca, “Hedik Yapmak mı Zor, Kar Üstünde Yürümek mi?” gibi röportajlar, halkın günlük yaşamındaki zorlukları ve kültürel değerlerini ortaya koyuyor.

Kitabın dördüncü bölümü olan Matbuat başlığının içeriğinde, Rize’de basın ve yayın faaliyetlerinin tarihine odaklanılmış. “Adı Rize’de Kendisi Ankara’da: Ayane Dergisinin Menkıbesi” gibi başlıklar, bölgenin entelektüel birikimini ve yazılı

kültürünü ele alıyor. Ayrıca, “Rize Ağzı Üzerine” başlıklı yazı, bölgenin dilsel özelliklerini inceleyerek Rize’nin kimlik öğelerine dikkat çekiyor.

Kitabın beşinci bölümünde Rize’ye önemli katkılarda bulunmuş şahsiyetlerin yaşam öyküleri ve anıları bu bölümde yer alıyor ve bu bölüm Vefeyat başlığı ile öne çıkmaktadır. Örneğin, “Kutuz Yıldızı Bir Âlim: Zavendikli Mustafa Yıldız Hocaefendi” ve “Bir Rize Kültürü Sevdalısı: İhsan Topaloğlu” gibi yazılar, bölgeye yön veren önemli isimleri tanıtarak onların miraslarını yaşatıyor.

Kitabın altıncı bölümü olan Hatıralar başlığı, bireysel anılar ve tanıklıklar üzerinden Rize’nin geçmişine bir pencere açıyor. Örneğin, “Nâtıkası Kuvvetli Bir Muallim, Gayretli Bir Hoca... Hacı Süleyman’ın Hatıraları ve Evrakı Arasında Bir Cevvalan” başlıklı yazı, kişisel anılarla toplumsal belleği birleştiriyor. Bu yazılar, tarihî olayların ve sosyal değişimlerin bireyler üzerindeki etkilerini yansıtarak esere derinlik katıyor.

Kitabın son bölümü olan Ekler başlığında, Rize’ye dair özel raporlar ve belgeler yer alıyor. Örneğin, “1935 Yılında Rize’de Kancalıkurt Enfestasyonu ve Mücadelesine Dair Fransızca Rapor”, tıbbi ve çevresel bir konuyu tarihsel bir perspektiften ele alıyor. Bu tür belgeler, bilimsel araştırmalara kaynaklık edebilecek nitelikte.

Sonuç olarak eserin içeriği, Rize’nin tarihine, kültürüne ve sosyal yapısına kapsamlı bir bakış sunuyor. Bu zengin içerik, hem araştırmacılar hem de kültürel mirasla ilgilenen okuyucular için değerli bir kaynak oluşturmuş; Rize’nin geçmişine dair kapsamlı bir anlayış geliştirilmesine önemli bir katkı sunmuştur. Her bölüm, Rize’nin farklı bir yönünü aydınlatmış ve yerel tarihi yalnızca bir inceleme konusu olmaktan çıkarıp yaşayan bir miras haline getirmiştir. Böylece eser, geçmişini anlamakla yetinmeyip, gelecekte yapılacak çalışmalara da güçlü bir zemin hazırlamıştır.

Akademik ve popüler yazılar bir araya getirilerek bölgeyle ilgili hem derinlemesine bilgi edinmek isteyen araştırmacılara hem de kültürel mirasla ilgilenen okuyuculara hitap eden bir çalışma ortaya konmuş. Her bölüm, Rize’nin farklı bir yönünü aydınlatıyor ve bölgeye dair bütüncül bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlıyor.

Sonuç olarak, Rize Defteri 2 sadece bir kitap değil; Rize'nin tarihsel, kültürel ve sosyal kimliğini belgeleyen bir rehber niteliğindedir. Bu çalışma, Rize'nin mirasını geleceğe taşımak ve daha geniş bir kitleyle buluşturmak adına eşsiz bir katkı sunarak bölgenin değerlerinin korunmasına ve yaşatılmasına olanak tanımaktadır.⁶⁰

1.1.12. İsmail Kara, Rize Defteri 3 Tarih, Folklor, Hatırat (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, 256 s.)

Rize Defteri 3, Rize'nin kültürel ve tarihî zenginliklerini belgeleyen, özgün bir çalışmanın üçüncü kitabıdır. Eser, Rize'ye dair farklı türlerdeki içerikleri bir araya getirerek hem kapsamlı hem de eşsiz bir kaynak sunar. İçeriğinde makaleler, biyografiler, belgeler ve fotoğraf koleksiyonları gibi çeşitli materyaller yer almakta, nadir bulunan yazılar ve anılar okuyucuyla buluşturulmaktadır.

Eser, Rize ve çevresinin kültürel ve tarihî değerlerini kayıt altına alarak korumayı, geçmişten bugüne uzanan mirası araştırmalarla zenginleştirmeyi hedeflemektedir. Şehrin dönüşen ve yenilenen yönlerini incelemekle birlikte, sürekliliği olan geleneklerin de yaşatılmasına dikkat çekilmektedir. Bunun yanı sıra, bölgenin mevcut durumunu analiz ederek güçlü ve zayıf yönlerini tespit etmek ve bu doğrultuda çözüm önerileri sunmak amaçlanmaktadır.

Rize'nin mimari yapılarından doğal zenginliklerine, tarihî belgelerden sözlü tarih çalışmalarına kadar çok yönlü araştırmaların ve yayınların hayata geçirilmesi önerilmektedir. Belge ve bilgilerin titizlikle işlenerek daha güvenilir hale getirilmesi, yerel tarih ve kültürün tartışmaya açılmasıyla hem bu mirasın korunması hem de gelecek kuşaklara aktarılması hedeflenmektedir. Sonuç olarak, Rize'nin yerel değerlerini Türkiye'nin ortak kültürel birikimine dahil etmek, bu mirası geleceğin inşasına katkı sunacak bir temel haline getirmek temel düşüncüyü oluşturmaktadır.

Eserdeki makaleler, ayrıntılı açıklamalar ve ek bilgiler, yalnızca içeriğin derinliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda Rize tarihine dair yeni ufuklar açar. Bir araya getirilen belgeler ve bilgiler, tarih araştırmacıları için kolaylaştırıcı ve rehber niteliğinde bir kaynak oluşturur.

Kitap, İçindekiler bölümünden sonra yedi ana başlık altında düzenlenmiştir:

⁶⁰İsmail Kara, Rize Defteri 2 tarih, folklor, hatırat (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, 295 s.)

- Araştırmalar ve derlemeler
- Biyografiler ve tipler
- Röportajlar
- Matbuat
- Vefeyat
- Hatıralar
- Ekler

Kitabın birinci bölümü olan Araştırmalar ve Derlemeler bölümü, Rize'nin kültürel, tarihi ve coğrafi zenginliklerini çeşitli perspektiflerden ele alan değerli çalışmalardan oluşmaktadır. Her biri titizlikle hazırlanmış bu yazılar, Rize'nin yerel ve bölgesel kimliğini anlamak için önemli bir katkı sunar.

Murat  mit Hiçyılmaz'ın “Rize'nin Doğu Bölgesinde Petroglifler, Piktogramlar ve Damgalar” başlıklı çalışması, bölgenin tarih öncesi dönemlerine ışık tutarak, taş üzerindeki çizim ve semboller aracılığıyla Rize'nin kültürel geçmişine dair yeni kapılar aralamaktadır.

Davut Hut'un kaleme aldığı “Rize'de Osmanlı Dönemi Vapur Ulaşımı”, Osmanlı dönemi taşımacılık sistemi içinde Rize'nin konumunu ve vapur ulaşımının bölge için ne denli önemli olduğunu detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Bu  alışma, Rize'nin ekonomik ve sosyal hayatındaki ulaşım ağının etkilerini gözler önüne sermektedir.

Mehmet Serdar Bekar'ın “Nahiye Müdürleri İdaresinde Hemşin (1849-1915)” başlıklı araştırması, Osmanlı idari sistemi içinde Hemşin'in tarihine ve bu süreçteki yönetim yapısına ışık tutmaktadır. Yerel yönetimlerin dinamiklerini ve bölgedeki sosyal dönüşümleri ortaya koyan bu yazı, dönemin siyasi atmosferini anlamak için önemli bir kaynaktır.

D. Hüseyin Baran'ın “Meşecilik: Varda'da Orman Yahut Karakovan Arıcılığı”  alışması ise doğal yaşam ve geleneksel üretim yöntemleri üzerine odaklanmaktadır. Bölgedeki orman kaynaklarının kullanımı ve karakovan arıcılığı geleneği, Rize'nin doğayla uyumlu yaşam kültürünü gözler önüne sermektedir.

Atalay Yılmaz'ın “Karadeniz'in Mimari İncisi: Serander” başlıklı yazısı, Karadeniz'e özgü ahşap yapı geleneğini, özellikle de seranderlerin işlevselliğini ve

estetik değerini detaylandırmaktadır. Bu yapıların, yalnızca bir mimari eser değil, aynı zamanda bölgenin yaşam biçiminin bir parçası olduğu vurgulanmaktadır.

Şaban Dal'ın "Rize'de Bakırcılık: Bakır Mutfak Eşyalarının Yapılma Aşamaları" başlıklı çalışması, Rize'nin geleneksel el sanatlarından biri olan bakırcılığı detaylandırmaktadır. Bakır mutfak eşyalarının yapım süreçlerini ele alan bu yazı, ustalık ve emeğin harmanlandığı bir zanaatı okuyuculara tanıtmaktadır.

Bu bölümde yer alan çalışmalar, Rize'nin tarihi, kültürel ve ekonomik yönlerini farklı boyutlarıyla ele alarak, okuyuculara kapsamlı bir bilgi birikimi sunmaktadır.

Eserin ikinci bölümü olan Biyografiler-Tipler bölümü, Rize'nin manevi, kültürel ve sosyal hayatına iz bırakmış isimleri ve şahsiyetleri ele alarak, şehirde yaşayan önemli ve iz bırakmış insan hikâyelerine odaklanmaktadır. Bu bölüm, hem bireylerin yaşamlarını hem de onların temsil ettiği toplumsal değerleri anlamak açısından önemli bir pencere sunmaktadır.

Mahmut Dilbaz'ın "Kur'an Hizmetinde Bir Ömür: Güneyceli Hafız Şaban Efendi" başlıklı çalışması, ömrünü Kur'an hizmetine adanmış Güneyceli Hafız Şaban Efendi'nin hayatını ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Bölge insanına dini ilimler konusunda rehberlik eden bu önemli şahsiyetin, inanç ve eğitim alanındaki katkıları okuyucuyla buluşturulmaktadır.

Mustafa Kara'nın "Rizeli Ahmed Hamdi Efendi ve Bazı Tasavvufî Görüşleri" başlıklı yazısı, Ahmed Hamdi Efendi'nin tasavvuf dünyasındaki yerini ve düşünce yapısını ele almaktadır. Bu biyografi, yalnızca bir şahsiyetin yaşamını değil, aynı zamanda dönemin tasavvuf anlayışını da yansıtmaktadır.

Melek Paşalı'nın kaleme aldığı "Köyümüzün 'Düzencisi' Halam" başlıklı yazı, köy hayatının önemli bir figürü olan Asiye Halam'ı, onun toplum içindeki yerini ve üstlendiği özgün rolü anlatmaktadır. Halam, insanları bir araya getiren, onları yönlendiren, cesareti ve bilgi birikimiyle çevresine ışık tutan bir "cemiyet insanı" olarak resmedilmektedir.

Kendi döneminde "düzencilik" mesleğini icra eden Asiye Hanım, evlilik hazırlıkları yapan ailelerin rehberi olmuş, gelinlerin her detayına özen göstererek onları köyden şehre kadar farklı yerlerde temsil etmiştir. Geleneksel kurallar ve

yazısız normlarla şekillenen kadınlık dünyasında, süslenmeyi ve gösterişi pek tercih etmese de, zarafeti ve düzen anlayışıyla köy hayatında güçlü bir etki bırakmıştır.

Bu makale, bir bireyin hikâyesi üzerinden toplumsal rollerin, geleneklerin ve dönemin kadınlık algısının bir yansımasını sunmaktadır. Asiye Halam'ın hayatı, hem kişisel bir portre hem de kültürel bir bellek olarak değerlendirilebilecek niteliktedir.

Ömer Arısoy'un "Kara Kazım: 1970'li Yılların Rize'sinde Bir Demirci Ustası" çalışması ise demirci ustalığını bir meslekten öte, bir yaşam biçimi olarak ele almaktadır. Kara Kazım'ın hikâyesi, dönemin ekonomik ve sosyal şartlarını bir bireyin emeği üzerinden anlatan etkileyici bir kesit sunmaktadır.

Bu bölüm, Rize'nin toplumsal dokusunu oluşturan insanları ve onların hikâyelerini canlandırarak, bireylerin kültürel miras içindeki yerini vurgulamaktadır. Anlatılan yaşamlar, hem bireysel çabaların hem de toplumsal değerlerin önemini ortaya koyan örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü olan Röportajlar bölümü, Rize'nin geçmişine, kültürüne ve insanlarına dair önemli kesitler sunan samimi ve derinlikli sohbetlerden oluşmaktadır. Bu röportajlar, bireylerin kişisel hikâyeleri aracılığıyla bölgenin tarihine ve toplumsal yapısına ışık tutmaktadır.

İsmail Kahraman, hem siyaset hem de sivil toplum alanındaki faaliyetleriyle dikkat çeken, mücadeleci bir isimdir. Hukukçu kimliğiyle başlayan kariyeri, sanayicilik, teşkilatçılık, milletvekilliği ve bakanlık gibi pek çok önemli görevle şekillenmiştir. Babasının Tulumpınar köyünden başlayıp Karabük ve İstanbul'a uzanan göç hikâyesi, Kahraman'ın çalışkan ve cesur kişiliğinin temellerini oluşturmuştur. Hayırseverliği, dost canlısı yapısı ve yılmaz tavrıyla çevresinde takdir toplamış bir liderdir.

Bu röportajda, onun Rize'den İstanbul'a uzanan yaşam yolculuğu detaylarıyla ele alınmış; ailesi, gençlik yılları, siyasi ve iş dünyasındaki tecrübeleri gibi pek çok konuya yer verilmiştir. Türkiye'nin kültürel meseleleri konusundaki fikirleri ve uzun soluklu mücadelesi, onun çok yönlü karakterini ortaya koyarken, hayat hikâyesi ilham verici bir portre sunmaktadır.

"Bir Ömre Neler Sığmaz ki? Ardeşenli Mustafa Kulaber'le Dereden Tepeden Bir Sohbet" adlı röportaj, 91 yaşındaki Mustafa Kulaber'in yaşamının farklı evrelerine dair derinlemesine bir bakış sunuyor. 1924 doğumlu Kulaber, Rize'nin

Ardeşen ilçesinin Aşağıdurak köyünde doğmuş ve demircilik gibi köyünün geleneksel mesleklerinin dışına çıkarak, hayatı boyunca pek çok farklı alanda çalışmıştır. İstanbul boğazlarında sandalcılıktan Yeni Taksim Sineması'ndaki büfe işletmeciliğine kadar uzanan bir yolculuk yapmıştır. Ayrıca, köyünde bakkallık yapmış ve muhtar olarak yerel yönetimde de önemli görevler üstlenmiştir.

Röportajda, Kulaber'in köydeki eğitim hayatından İstanbul yıllarına kadar olan dönemleri detaylı şekilde ele alınmıştır. Farklı mesleklerdeki deneyimlerini samimi bir şekilde anlatırken, yaşadığı anıları sanki o anları yeniden yaşıyor gibi aktarır. Röportajda, Kulaber'in hatıraları kadar, oğlunun da babasından dinlediği bazı anekdotları paylaşması, sohbeti daha da zenginleştirmiştir.

Röportajın dilinde, Lazca ve Türkçe'nin harmanlanması, hem bölgenin kültürünü hem de halkın kendine özgü dil yapısını etkili bir biçimde ortaya koymaktadır. Mustafa Kulaber'in hayat öyküsü, kişisel bir geçmişin ötesinde, dönemin sosyal yapısını, iş dünyasındaki değişimleri ve köy hayatını derinlemesine anlamamıza olanak tanımaktadır. Bu röportaj, geçmişin izlerini bugüne taşıyan kıymetli bir bellek çalışmasıdır. Rize'nin tarihî ve siyasal gelişmelerini, bu süreçlerdeki kişisel tecrübelerle harmanlayan bir perspektif sunmaktadır. İsmail Kahraman'ın hatıraları ve yorumları, şehrin geçmişine dair önemli ipuçları barındırırken, siyasetin Rize üzerindeki etkilerini de okuyuculara aktarmaktadır.

Mustafa Kulaber'in deneyimleri, hem bireysel bir yaşam öyküsü hem de Rize'nin toplumsal dokusunu yansıtan bir aynadır. Sohbet, bölgenin geleneklerini, doğasını ve insan ilişkilerini birinci elden bir bakış açısıyla ele almaktadır.

Bu bölüm, bölge insanlarının kişisel hikâyeleri üzerinden Rize'nin sosyo-kültürel yapısını daha yakından anlamaya olanak tanımaktadır. Samimi ve akıcı anlatımlarıyla okuyucuları geçmişin izlerini sürmeye davet eden bu röportajlar, Rize'nin kimliğini oluşturan bireylerin sesi olmaktadır.

Eserin dördüncü bölümü Matbuat bölümü, Rize'nin tarihî ve kültürel mirasını gelecek nesillere aktaracak önemli kaynaklara ışık tutmaktadır. Recep Seyhan'ın "Rize'yi Geleceğe Taşıyan İki Kaynak" adlı çalışma, Rize'nin geçmişine dair kritik iki kaynağı inceleyerek şehrin kültürel kimliğinin korunması ve bu mirasın günümüze taşınması konusunda önemli bir perspektif sunar. Seyhan, bu iki kaynağın

şehrin toplumsal yapısı ve tarihî gelişimi üzerine olan katkılarını vurgularken, bölgenin tarihî belleğinin nasıl canlandırılabilirliğine dair ipuçları verir.

Kamil Yeşil'in "Rize Halkıyatına Dair İki Kitap" adlı çalışması ise, Rize'nin halk kültürüne dair derinlemesine bir inceleme sunmaktadır. Bu kitaplar, Rize halkının günlük yaşamını, geleneklerini ve sosyal yapısını ortaya koyarak, yerel kültürün zenginliğini gözler önüne serer. Yeşil, eserlerinde halk edebiyatı ve kültürünün korunması gerektiğine dair önemli mesajlar verirken, bölgedeki kültürel birikimin önemi üzerinde durur.

Her iki eser de, Rize'nin kültürel mirasını geleceğe taşımak ve bu değerleri daha geniş bir kitleye tanıtmak adına kıymetli birer kaynak işlevi görmektedir. Rize'nin tarihine ilgi duyanlar ve araştırmacılar için, bu kitaplar, önemli referans noktaları sunmaktadır.

Eserin Vefayat bölümü, kaybedilen önemli şahsiyetlerin hatıralarını ve onların yaşamlarına dair derinlemesine bir bakış sunmaktadır. Muhsin Mete'nin "Geç Buldum, Erken Kaybettim..." adlı çalışması, İmdat Demir'in "Kışkırtıcı Kanatlarında Kendi Anlamını Arayan Aykırı Adam: Mehmet Sancaktutar" adlı çalışması ve Murat Ümit Hiçyılmaz'ın "Kaleli Orhan nam-ı diğer Orhan Bayramoğlu" adlı eseri, bir başka önemli şahsiyetin hayatını ve mücadelesini ele alır.

Bu bölümdeki eserler, kaybedilen kişilerin hayatlarına dair unutulmaz izler bırakırken, aynı zamanda onların toplumsal ve kültürel mirasa kattıkları değerlere de ışık tutmaktadır. Her bir eser, kaybolan bir insanın hatırlanması ve toplumdaki etkilerinin daha iyi anlaşılması adına önemli bir katkı sunar.

Geriye kalan son iki bölüm ise Hatıralar ve Ekler bölümü, Hatıralar bölümü, Mahmut Karali'nin "Ve Güvercinler Yetim Kalıyor..." çalışmasını kişisel anıların ve dedesi Yusuf Karali hocanın hayatına değinmiştir. Karali, geçmişin etkilerini ve hatıralara değinir. Ekler kısmı ise "Çay Çiçeği Dergisi'ne yer vererek Rize'nin kültürel mirasını pekiştirir. Dergi, şehrin sosyal ve kültürel hayatını anlamaya yönelik önemli içerikler sunar, Rize'nin entelektüel yaşamına katkı sağlar. Her iki bölüm de, Rize'nin kültürel belleğini korumak ve geleceğe taşımak adına değerli bilgiler sunmaktadır.⁶¹

⁶¹İsmail Kara, Rize Defteri 3 Tarih, Folklor, Hatırat (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, 256 s.)

1.1.13. İsmail Kasap, Rize Defteri 4: Tarih-Edebiyat-Folklor-Hatırat (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 274 s.)

Eser sunuş ve içindekiler diziniyle başlamaktadır. Rize Defteri'nin dördüncü sayısı, derginin yayın politikası açısından yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmektedir. Yayın yönetmenliğini İsmail Kasap'ın üstlendiği dergi, bir yayın kurulu oluşturarak daha kurumsal bir yapıya kavuşmuştur.

Rize'nin kültürel belleğini yazılı, görsel ve işitsel malzemelerle kayıt altına almayı ve gelecek kuşaklara aktarmayı amaçlamaktadır. Araştırmalar ve Derlemeler bölümünde Rize'nin sosyal, kültürel ve basın tarihine dair altı yazı yer almakta; "Araştırmalar ve Derlemeler" başlığı altında yer alan bölüm, Rize'nin kültürel, toplumsal ve tarihsel yönlerine dair dikkat çekici altı makaleden oluşmaktadır. İshak Güven Güvelioğlu'nun kaleme aldığı "Rize'de Kurulmuş İlk Dernek: Hemşin Terakki ve Teâli Cemiyeti", Rize'deki sivil toplum hareketlerinin erken dönem örneklerinden birini ele alırken; Elif Yormaz'ın "Rize Gazetesi" başlıklı çalışması, şehrin basın tarihine önemli bir katkı sunmaktadır.

Hüseyin Saraç ise "Geleneksel Kültürün Bir Parçası Olan Yaylaların Turizm Mekânlarına Dönüşüm Süreci: Rize Yaylaları Örneği" başlıklı yazısıyla, Rize yaylalarının geçirdiği sosyo-kültürel değişimi incelemektedir. İhsan Safi'nin "Abdülhak Hamid Tarhan'ın Rize Hayatı" adlı yazısı, ünlü edebiyatçının Rize'deki izlerini sürerken; Saliha Kasap, Nahit Sırrı Örik'in hikâyesindeki Zehra karakteri üzerinden bir 'Rizeli kadın' tipini çözümlediği "Eri Cenge Gitti, Cenkten Döndü Hikâyesinde Bir Rizeli Kadın Tipi Olarak Zehra" başlıklı yazısıyla dikkat çekmektedir.

Son olarak Yusuf Turan Günaydın'ın katkısıyla hazırlanan "Türk Tarih Kurumu Arşivinde Birkaç Rize Fotoğrafı" başlıklı çalışma, arşiv belgelerindeki Rize'ye ait görsel kayıtları gün yüzüne çıkararak önemli bir görsel hafıza çalışmasına dönüşmektedir. Bu bölüm, yazarlarının uzmanlık alanlarıyla birleşerek Rize'nin tarihî ve kültürel derinliğini çok boyutlu bir şekilde ortaya koymaktadır.

Biyografiler ve Tipler bölümünde ise üç önemli Rizeli şahsiyetin hayatı tanıtılmaktadır. Ömer İleri'nin kaleme aldığı "Ahmet Tevfik Oğlu Cahit İleri" başlıklı yazı, bölgedeki sosyal ve siyasal gelişmeler içinde etkin bir rol oynamış bir ismin portresini çizerken; Kamil Yeşil'in "Sefîne-i Evliyâ'nın Yüzbaşı Eczacı İlyas

Ketenci” başlıklı yazısı, hem eczacılık mesleği hem de manevî yönüyle dikkat çeken Ketenci’nin çok yönlü kişiliğini gözler önüne sermektedir.

Muhammet Karaosman ise “Kısa Hayata Çok Şey Sığdırabilen ve Hafızalarda Derin Bir Etki Bırakan Rahmetli Muhsin Solak Hoca’nın Hayat Öyküsü” başlıklı biyografik çalışmasında, eğitimci ve kanaat önderi kimliğiyle tanınan Solak Hoca’nın hayatını, onun insani yönleriyle birlikte samimi bir dille sunmaktadır. Bu bölüm, Rize’nin toplumsal dokusunu oluşturan şahsiyetlerin izini sürerek bölgeye dair güçlü bir hafıza inşasına katkı sağlamaktadır.

Röportajlar kısmında, Rize’nin farklı yönlerini yansıtan üç kişiyle yapılan görüşmelere yer verilmiştir. “Röportajlar” bölümünde üç söyleşi yer almaktadır. Murat Ümit Hiçyılmaz tarafından gerçekleştirilen ilk söyleşi, “Dededen Toruna, Ağaçtan Ahşaba...” başlığıyla Muzaffer Usta (Hiçyılmaz) ile yapılmıştır. İkinci söyleşide Orhan Naci Ak, Yunus Emre Koyuncu ile bir sohbet gerçekleştirmiştir. Üçüncü söyleşi ise Yusuf Turan Günaydın tarafından hazırlanmış olup, Engin Nar ile yapılan görüşmede babası Öğretmen Mustafa Nar hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde yer alan söyleşiler, Rize’nin kültürel ve toplumsal yapısına dair sözlü tanıklıklar sunmaktadır.

Dördüncü bölüm olan “Matbuat” bölümünde Rize konulu kitap ve yayın tanıtımlarına yer verilmiştir. Alev Öztürk Merdin, “Rize Atma Türkü Geleneği ve Halk Şairlerinden Derlemeler” başlıklı yazısıyla bu geleneğin kültürel önemine dikkat çekmektedir. Kamil Büyüker, “Dağların Arasında, Bulutların Altında Saklı Cennet: Anzer” başlıklı yazısıyla Anzer bölgesini ele alırken; Recep Seyhan ise “Rize’ye Dair Beş Kıymetli Çalışma Daha” adlı değerlendirmesiyle Rize hakkında yayımlanan beş önemli eseri tanıtmaktadır. Son olarak Ahmet Rıza İrfanoğlu’nun kaleme aldığı “Allahuekber Dağları’ndan Sibiry’a Hatıralar” başlıklı yazı, hatırat türünde bir çalışmayı okuyucuya sunmaktadır. Bu bölüm, Rize’ye dair literatüre katkı sağlayan yayınları görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Beşinci bölümde İsmail Efendi’nin Sarıkamış ve esaret günlerini anlattığı hatıratın özeti sunulmuştur. Son olarak, derginin ekinde Şubat 1957 tarihli Modern Türkiye dergisinin Rize özel sayısı yer almaktadır. Rize Defteri, yalnızca yerel bir dergi değil; aynı zamanda bir kültürel hafıza aracı ve gelecekte oluşturulması planlanan Rize ansiklopedisinin bir nüvesi olma iddiasındadır. Akademik bir kaygı

taşımaksızın, kalem gücüne bakılmaksızın herkese katkı çağrısı yapan dergi, Rize’yi merkeze alarak aslında Türkiye’nin kültürel zenginliğine hizmet etmeyi hedeflemektedir.⁶²

1.1.14. İsmail Kasap, Rize Defteri 5: Tarih-Folklor-Hatırat (İstanbul: Revak Yayınları, 2021, 336 s.)

Eser sunuş ve içindekiler diziniyle başlayıp yedi ana bölümden oluşmaktadır. Rize Defteri’nin beşinci sayısı, içeriğini genişleterek Rize’nin kültürel birikimine katkı sunmaya devam ediyor. Bu sayıda ilk kez “Klasiklerimiz” bölümüyle Osmanlıca yazılmış bir eserin hem çeviri yazısına hem de tıpkıbasımına yer veriliyor.

Araştırma yazılarında Rize’nin tarihi ve toplumsal yönleri arşiv belgelerine dayanarak ele alınıyor. Bu sayının “Araştırmalar ve Derlemeler” bölümünde yedi yazı yer alıyor. Abdullah Bay, Osmanlı dönemine ait İslam Paşa (Kurşunlu) ve Gülbahar Hatun camilerinin banilerini belgelere dayanarak ortaya koyuyor. İsmail Bilgin, 1914 Sarıkamış Harekâtı öncesinde Rizeli kadınlar ve çocukların katkılarını anlatıyor. İshak Güven Güvelioğlu, Hasan Tahsin Efendi’nin tarih notlarını değerlendiriyor. İsmail Kasap, Martti Räsänen’in 1926 tarihli mani derlemesinde yer alan ve bugüne dek dikkat çekmemiş Rize manilerini inceliyor. Yunus Pustu, 1924 yılında kurulan Rize Muallimler Birliği hakkında bilgi verirken; Saliha Kasap, bu birliğin yayın organı olan 1958-1959 tarihli Rize Kültür dergisini tanıtıyor ve kapsamlı bir dizin sunuyor. Son olarak Şaban Dal, Rize Bakırcılar Sokağı’nın geçmişine ve burada faaliyet gösteren esnafa dair kısa bir araştırma paylaşıyor.

Biyografiler, Portreler, Vefeyât bölümünde Rize’nin yetiştirdiği önemli isimlere dair yedi yazı yer alıyor. Yusuf Turan Günaydın, Likzadeler ailesine dair elyazması bir tarihçeye ve Hafız Hüseyin Rıza Efendi’nin (1857-1915) hayatına ışık tutuyor. İshak Güven Güvelioğlu, Hemşinli mutasavvıf Hacı Hulûsi Baba’yı (1871-1936) çok yönlü kişiliğiyle anlatıyor. Süleyman Zeki Bağlan, dedesi Mehmed Rüşdü Efendi’nin (1879-1929) ilmi yönünü aktarıyor. Murat Ümit Hiçyılmaz, Çamlıhemşinli şair Mustafa Hilmi Dereci’nin (1881-1939) şiir dolu hayatına değiniyor. Hasan Hüseyin Bahadır, Tevfik İleri’yi (1911-1961) hemşehrilik bağıyla

⁶²İsmail Kasap, Rize Defteri 4: Tarih-Edebiyat-Folklor-Hatırat (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 274 s.)

ele alıyor. Ekrem Demirli, babası Hüseyin Demirli'yi (1945-2013) kişisel bir anlatımla tanıtıyor. Son olarak Revak imzasıyla A. Mesut Yılmaz'ın (1947-2020) hayatına yer verilirken, Adnan Onay da onun üzerinden dönemin siyasi gelişmelerini değerlendiriyor.

Röportaj bölümünde göç ve kimlik üzerine bir görüşme yer alıyor. Röportaj" bölümünde Cenk Beyaz'ın, Rizeli göçmenlerin kimlik, aidiyet ve bağlılık üzerine yaklaşımlarını anlamak amacıyla Muhsin Mete ile yaptığı söyleşiye yer veriliyor. Söyleşi, daha önce Karabatak dergisinin Mayıs-Haziran 2013 tarihli 8. sayısında yayımlanan "İyidere Tarihi" başlıklı ekten alıntılar da içeriyor. Bu çalışma, sözlü tarih yaklaşımıyla göçmen kimliğinin bireysel anlatılar üzerinden nasıl şekillendiğini ortaya koyuyor.

Matbuat kısmında Rize üzerine yazılmış kitaplar tanıtılıyor. Matbuat bölümünde, Rize üzerine yapılmış önemli eserlerin tanıtımına yer verilmektedir. Ömer Erdoğan, Cumhuriyet dönemi arasında Rize'ye dair yazılmış iki ciltlik kapsamlı eseri ele alıyor. Ayrıca, Hasan Afşin Can, Rize biyografik çalışmalarına katkı sağlayan dört eseri inceleyerek Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e kadar olan süreci ele alıyor. Bunlar arasında Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı'nın Son Devrinde Rizeli Devlet Adamları, Rize'nin Yüzü, Görünen Köyün Kılavuzları ve Yaşanılan Son Asırda Çayeli'ne İz Bırakanlar yer alıyor. Ulvi Özdemir, "Çaylar Şirketten" adlı romanıyla yeşillikler içindeki Rize'nin sosyal yapısına dair izlenimler sunuyor. Ayrıca, Ömer Asan'ın Karadeniz Topografyası Üzerine eseri de bölgedeki doğal yapıyı ele alıyor.

Klasiklerimiz bölümünde, Rizevî Ahmed Hamdî Efendi'nin "Bahru'l-Hayât" adlı eseri yer almaktadır. Bu eser, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış ve Yusuf Turan Günaydın tarafından çeviriyazı hâlinde sunulmuştur. Eserin tıpkıbasımıyla birlikte, okuyuculara tarihi bir bakış açısı sunulmakta.

Hatıralar bölümünde ise üç farklı kişisel anlatı bulunuyor. Bu bölümde yer alan "Layidra ve Ali Dede: Seksenli Yılların Başında Çamlıhemşin Topluca Köyünde Hayat" başlıklı yazı Ömer Arısoy tarafından, "Köyümde Unutulmuş Bir Hayattan Kesitler: Ortaköy (Setoz)" başlıklı yazı Muhammet Erdoğan tarafından, "İkizdere Günleri 1975/76" başlıklı yazı ise Eczacı İsmail Kıralı tarafından kaleme alınmıştır.

Ayrıca bu sayıya Ekler bölümüne, Rize Kültür dergisinin ilk sayısının tıpkıbasımı da eklenmiş.⁶³

1.1.15. İsmail Kasap, Rize Defteri 6: Tarih-Folklor-Hatırat (İstanbul: Revak Yayınları, 2022, 414 s.)

Rize Defteri'nin 6. cildi, şehir tarihi alanında ciddiyle hazırlanan yayınlar arasında önemli bir yere sahiptir. Bu ciltte, Rize'nin antik çağlardan günümüze uzanan tarihine ve özellikle Türk kültürünün izlerine odaklanılmıştır. Prof. Dr. İbrahim Tellioğlu, Sümeyra Sinoğlu ve Prof. Dr. Abdullah Akat gibi akademisyenlerin yazıları Rize'nin tarihî ve kültürel zenginliklerine ışık tutmaktadır.

Araştırma ve Derleme bölümünde Rize'nin müzik kültüründen muhtarlık kurumuna, halk hekimliğinden destanlara kadar çeşitli konular ele alınmıştır. M. Rüşdü Efendi'ye ait icazetnamenin tanıtımı dikkat çekerken, halk ozanlarının eserleri ve mahalle esnaflarının tarihine dair yazılar da yer alır.

Bu bölümde yer alan yazılar, Rize'nin tarihi ve kültürel yapısını çeşitli yönleriyle ele almaktadır. Tarihsel süreçte Rize'de Türk varlığı, halk hekimliği uygulamaları, geleneksel müzik ve çalgılar gibi konular üzerinden bölgenin sosyo-kültürel zenginliği ortaya konmuştur. Ayrıca mahalli oyun kültürü, idari yapıdaki ilk muhtarlar, önemli bir din âlimine ait icazetname ve halk şiiri örnekleriyle yerel edebiyat belleği incelenmiştir. Son olarak Rize'nin coğrafi adlarına dair etimolojik bir araştırma ve kent esnaf hayatına dair kısa bir tarih çalışması da yer alarak bölüme bütünlük kazandırılmıştır. Çeşitlilik açısından zengin olan bu bölüm, hem tarih hem de halk bilimi araştırmaları açısından önemli bir kaynak niteliğindedir.

Biyografiler, Portreler, Vefeyât bölümünde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Rize'nin önemli şahsiyetlerinin biyografileri sunulmaktadır. Ayşe Morgül, Selim Yapıcı, Burhan Okutan, Adnan Onay ve Ahmet Albayrak gibi yazarlar bu portreleri kaleme almıştır.

Rize'nin toplumsal hafızasında önemli yer tutan şahsiyetlerin hayat hikâyelerine, ilmî katkılarına ve toplum nezdindeki etkilerine ışık tutmaktadır. Bölümde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte yaşamış müderris, mebus, din

⁶³İsmail Kasap, Rize Defteri 5: Tarih-Folklor-Hatırat (İstanbul: Revak Yayınları, 2021, 336 s.)

adamı, siyasetçi ve akademisyenler tanıtılmış; onların kişisel ve meslekî yönleri belgeler ve tanıklıklarla ortaya konmuştur. Ayşe Morgül, Selim Yapıcı, Burhan Okutan ve İbrahim Sırmalı gibi yazarlar bu şahsiyetleri arşiv belgeleriyle ve hatıralarla anlatırken, Adnan Onay'ın kaleme aldığı dört siyasî portre yazısı güncel bir vefayla geçmişe köprü kurmuştur. Ayrıca Kemal Sandıkçı için yazılmış iki ayrı metin, akademik bir ismin ardından duyulan saygıyı ve minneti gözler önüne sermektedir. Bu bölüm, bireysel hikâyeler üzerinden Rize'nin ilmî, siyasî ve toplumsal kimliğine dair önemli bir panorama sunmaktadır.

Röportajlar bölümünde Cenk Beyaz'ın Köksal Toptan ile yaptığı söyleşi dikkat çekerken, Hanefi Bostan'la yapılan ikinci röportaj da yer almaktadır. Cenk Beyaz, Köksal Toptan ile; Dilara Avcı, Hanefi Bostan ile Rize tarihi üzerine yaptığı eser hakkında sohbet etmiştir. Bu bölüm, Rize'nin tarihi ve kültürüyle ilgili önemli görüşler sunmaktadır.

Matbuat bölümünde Rize ile ilgili yayımlanmış kitapların tanıtımı yapılmaktadır. Rize'nin sosyal tarihi ve kültürel mirası üzerine önemli eserler tanıtılmaktadır. Dilara Avcı, Rize'ye dair bir kitap sunarken; Hasan Afşın Can, Rize'nin çeşitli ilçelerindeki tarihi mezar taşları üzerine üç ayrı eser tanıtılmaktadır. Ömer Erdoğan, Rize tarihini başlangıçtan 19. yüzyıla kadar ele alırken; Alev Öztürk Merdin, Rize halk kültürüne ve sözlü geleneğe dair bir çalışmayı tanıtılmaktadır. Ayrıca, Mustafa Karaosmanoğlu, geleneksel Rize mimarisi üzerine yapılan bir araştırmayı okurlarına sunmaktadır. Bu bölüm, Rize'nin kültürel ve tarihi birikimine dair kapsamlı bir bakış açısı sunuyor.

Klasiklerimiz bölümünde İshak Nuri Rizevî'nin Zübdetü'l-İzhar adlı eseri çeviriyazı ve tıpkıbasımıyla yer almaktadır. Hazırlayan: Tuba Satır.

Hatıralar bölümünde, üç önemli şahsiyetin anıları yer almaktadır. İlk olarak, İshak Güven Güvelioğlu, Kalkandereli bir Sarıkamış gazisinin hatıralarını ve esaret kampı notlarını sunuyor. Ardından, Revak, merhum Hacı İsmail Kahraman'ın hac hatıralarını ve kendi kaleminden tercümeihâlini yayımlıyor. Son olarak, Metin Gültan, İdris Yamantürk'ün anılarını kaleme alarak okurlara sunuyor. Bu bölüm, geçmişin izlerini taşıyan değerli hatıralarla Rize'nin tarihsel ve kültürel mirasına ışıktutuyor.

Genel olarak kitap, Rize'nin tarihini, kültürünü ve önemli şahsiyetlerini derinlemesine inceleyen zengin bir kaynak sunuyor. Araştırmalar, biyografiler, portreler, röportajlar ve hatıralar gibi çeşitli bölümlerle şehrin sosyal, kültürel ve siyasi yapısına dair önemli bilgiler sağlıyor. Rize'nin geçmişine dair derinlemesine analizler, yöresel gelenekler, halk müziği, tıp uygulamaları gibi konuları ele alarak hem akademik hem de toplumsal anlamda değerli bir eser ortaya koyuyor. Ayrıca, yerel hafızayı canlandıran anıların ve biyografilerin sunulması, geçmişin anlaşılmasına önemli katkı sağlıyor.⁶⁴

1.1.16. Muzaffer Arıcı, Her Yönüyle Rize (Anakara: Odak Ofset Matbaacılık, 1993, 232 s.)

Her Yönüyle Rize adlı eser, Rize'nin tarihî, kültürel, coğrafi ve sosyo-ekonomik yapısını kapsamlı bir şekilde ele alan derinlikli bir çalışmadır. Kitap, şehrin geçmişten günümüze uzanan süreçte geçirdiği dönüşümleri, farklı disiplinlerin perspektifinden inceleyerek okuyucuya geniş bir bilgi sunmaktadır.

Eser, Muzaffer Arıcı'nın Rize tarihi konusundaki merakı ve araştırmaları ile başlamaktadır. Bu giriş, kitabın ana temasını belirleyen önemli bir çerçeve çizmektedir. Ardından, Rize'nin isminin kökenine dair farklı görüşler ve yörede yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen buluntulara dayalı tarihî dönemlendirmeler ele alınmaktadır.

Yazar, Rize İsmi Nereden Geliyor başlığı altında, Rize'nin adının kökenine dair detaylı bilgi vermektedir. Rize'de Eski Kalıntılar-Buluntular ve Rize İlimizde Yapılan Kazı ve Buluntulara Göre Devirler başlıklarıyla eski dönemlere dair arkeolojik bulgulara ve tarihî devirlere dair önemli bilgiler sunulmaktadır. Aynı şekilde, Rize Kalelerinin İl İçinde Dağılışı ve Eski İbadethaneler başlıklarında ise bölgedeki önemli yapılar ve bu yapıların tarihî önemi vurgulanmaktadır.

Rize'deki eski yapılar, özellikle kaleler ve ibadethaneler üzerinden değerlendirilirken, bölgenin tarihsel süreç içindeki önemine vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Rize'nin siyasi ve idari yapısı

⁶⁴İsmail Kasap, Rize Defteri 6: Tarih-Folklor-Hatırat (İstanbul: Revak Yayınları, 2022, 414 s.)

incelenmiş, özellikle Osmanlı fethinden sonraki değişimler detaylandırılmıştır. Ayrıca, XVI. yüzyılın başlarındaki Rize'nin durumu ve bölgedeki isyanlar, özellikle Tuzcuoğlu İsyanları, kitabın tarihî olaylara yönelik anlatısını güçlendiren önemli başlıklar arasında yer almaktadır.

Rize'nin tarihî süreci, Yöre Tarihçesine Özet Bir Bakış ve Yöreye Gelen İlk Türklere Ait Bilgiler-Uzmanların Görüşleri başlıklarıyla ele alınırken, Müslüman Selçukluların Karadeniz'deki İlk Hakimiyetleri ve Osmanlı Fethinden Sonraki Rize başlıklarında ise Osmanlı dönemine dair önemli analizler yapılmaktadır. Ayrıca, XVI. Asır Başlarında Rize ve Tuzcuoğlu İsyanları gibi dönemin toplumsal olayları da detaylıca incelenmektedir.

Kitap, Rize'nin coğrafi yapısını, Rize Coğrafi Konum ve Zeminin Karakteristik Yapısı başlıklarıyla tanımlayarak, bölgenin doğal kaynakları, Toprağın Kimyasal Özellikleri ve İklim gibi unsurlarını da kapsamlı bir şekilde işlemektedir. Meskenler ve Yayla Evleri başlıkları, Rize'nin yerleşim düzenine ve yapılaşma özelliklerine dair bilgiler sunmaktadır.

Kitabın devamında Rize'nin coğrafi konumu ve fiziki yapısı ele alınmaktadır. Bölgenin toprak yapısı, kimyasal özellikleri, iklimi ve yerleşim dokusu, ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Rize'deki meskenlerin ve yayla evlerinin yapısal özellikleri, yöresel mimari açısından değerlendirilirken, nüfus yapısına dair önemli istatistiklere de yer verilmektedir.

Ekonomik yapı da kitabın önemli bir parçasıdır; Ürünler, Madenler ve Turizm başlıkları, Rize'nin geçim kaynakları ve ekonomik faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Cumhuriyet Dönemine Kadar Halkın Geçim Kaynağı başlığı altında, halkın ekonomisini şekillendiren faktörler ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Ekonomik yapı başlığı altında, Rize'nin geçim kaynakları, tarım ve madencilik faaliyetleri incelenmektedir. Salnamelerden elde edilen veriler ışığında, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi boyunca halkın ekonomik faaliyetleri ele alınmıştır.

Kitap, aynı zamanda Rize'deki eğlence kültürü, düğünler, geleneksel müzik aletleri ve halk oyunlarına da geniş bir yer ayırmaktadır. Tulum ve kemençenin tarihçesi, yapısı ve yöredeki müzikal mirastaki önemi, halk kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak incelenmektedir.

Ayrıca, Halkın Eğlenceleri-Düğünler-Çalgılar ve Çalgılar: Tulum Kemençe başlıklarında, bölgenin geleneksel kültürel zenginlikleri ve müzik aletleri üzerinde de durulmaktadır.

Kitap, Osmanlı Padişahları-Saltanatları ve Salnamelere Ait Resmi Bilgiler başlıklarıyla, Osmanlı yönetim sistemine dair detaylı bilgiler sunarak, Lazistan Sancağı ve bölgedeki yerel yönetimler hakkında kapsamlı bir analiz yapmaktadır. Bir Hemşinli Babadan Oğluna Mektup (150 Yıl Önce) başlığı, Hemşinlilere ait sosyal ve kültürel bir kesit sunarken, Sada-i Millet Gazetesi ve Yazarı başlığı, dönemin medya ve edebiyatını ele almaktadır.

Rize'nin yerel yapısı, Rize Köylerine Ait Koordinatlar ve Rize'de Hizmet Veren Köy Hizmetleri Müdürleri başlıklarıyla da kapsamlı bir şekilde işlenmektedir. Kitap, Kale-i Zir Tarihçesi ve İlin Belediye Teşkilatı başlıkları ile Rize'nin idari yapılanmasını da detaylı bir şekilde ele almaktadır.

Son olarak, Lazlar ve Lazlara Ait Kaynaklar başlıkları, bölgedeki etnik yapı ve Lazların tarihî rolüne dair derinlemesine incelemeler sunarken, Bilinmeyen Tarih Gerçekleri başlığıyla Rize'ye dair az bilinen önemli olaylar gün yüzüne çıkartılmaktadır. Kitabın sonunda yer alan Zümrüt Rize 1950 Senesinde başlığı ise şehrin eğitim ve toplumsal yapısına dair önemli bir dönemi değerlendirmektedir.

Tüm bu başlıklar, kitabın geniş bir perspektif sunarak Rize'nin tarihî, coğrafi, kültürel ve sosyal yapısını derinlemesine ele aldığını göstermektedir.

Osmanlı yönetim sistemine dair bölümlerde, Osmanlı padişahları, Lazistan Sancağı ve salnamelerde yer alan resmî bilgiler aktarılmaktadır. Kitap, Rize'nin idarî yapılanmasını da detaylandırarak, ilin belediye teşkilatından görev yapan valilere ve TBMM üyelerine kadar uzanan bir liste sunmaktadır. Bunun yanı sıra, Osmanlı dönemine ait bazı önemli belgeler, Trabzon Kanunnameleri ve arşiv kayıtları üzerinden analiz edilmektedir.

Rize'nin sosyal ve kültürel yapısına yönelik bölümler, Laz kimliği ve tarihine geniş bir perspektif sunmaktadır. Lazlara dair kaynaklar, kökenleri ve tarih boyunca oynadıkları roller değerlendirilirken, etnik yapıya dair tartışmalar da ele alınmaktadır. Ayrıca, Rize'nin eğitim, yönetim ve medya alanlarındaki geçmişi, yerel gazeteler ve devlet adamları aracılığıyla incelenmiştir.

Son olarak, kitap, Rize'nin tarihî süreçteki genel durumu ve şehrin sosyo-kültürel mirasını vurgulayan haritalarla desteklenmiş, bölgeye dair bilinmeyen veya az bilinen tarihî gerçekleri de gün yüzüne çıkarmıştır.

Sonuç olarak Her Yönüyle Rize, adından da anlaşılacağı gibi Rize'yi her yönüyle ele alan, geniş kapsamlı ve çok boyutlu bir araştırma niteliğindedir. Tarih, coğrafya, ekonomi, kültür ve toplumsal yapı gibi farklı disiplinleri bir araya getiren bu eser, Rize'nin geçmişine dair önemli bir başvuru kaynağı olma özelliği taşımaktadır.

Kitabın en güçlü yönlerinden biri, arşiv belgelerine ve tarihî kaynaklara dayanarak oluşturulmuş olmasıdır. Osmanlı salnameleri, Trabzon Kanunnameleri, arkeolojik buluntular ve resmi kayıtlar üzerinden yapılan analizler, eserin tarihî doğruluk açısından değerini artırmaktadır. Özellikle, Rize'nin Osmanlı dönemi yönetsel yapısını detaylandıran bölümler, bölgenin imparatorluk içindeki konumunu anlamak açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Ayrıca, halk kültürüne dair bölümler, Rize'nin sosyal yaşamına ve geleneklerine dair kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır. Geleneksel çalgılar, düğün ritüelleri, halk oyunları ve türküler gibi konuların ayrıntılı bir şekilde ele alınması, eserin yerel kültürü koruma ve aktarma açısından da önemli bir katkı sunduğunu göstermektedir.

Kitabın dikkat çeken bir diğer yönü, Rize'nin doğal yapısını, iklimini ve coğrafi özelliklerini ele almasıdır. Toprak yapısı, maden kaynakları ve tarım ürünleri gibi konuların incelenmesi, Rize'nin ekonomik potansiyelini ortaya koymak açısından önemlidir. Bu bölümler, yalnızca tarihsel bir perspektif sunmakla kalmayıp, bölgenin ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliği açısından da fikir vermektedir.

Genel olarak, Her Yönüyle Rize, bölgenin tarihî, coğrafi, sosyal ve ekonomik yapısını anlamak isteyen herkes için kapsamlı bir başvuru kaynağıdır. Akademik çevreler için önemli bir araştırma eseri olmasının yanı sıra, Rize'ye ilgi duyan okurlar için de zengin içerik sunmaktadır. Kitap, Rize'nin tarihî mirasını ve kültürel kimliğini gelecek kuşaklara aktarmak adına önemli bir çalışma olarak değerlendirilmektedir.

Her Yönüyle Rize, Rize'nin çok yönlü yapısını kapsamlı bir şekilde ele alarak, hem bölgenin geçmişine dair derinlemesine bir bakış sunmakta hem de günümüz okuyucusuna şehrin kültürel, ekonomik ve sosyal dokusunu tanıtmaktadır. Muzaffer Arıcı'nın titizlikle yaptığı araştırmalar, Rize'nin tarihsel süreçlerdeki dönüşümünü ve bu süreçlerin bugünkü toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğini gözler önüne sermektedir.

Eser, Rize'nin yerel kültürünü ve halk geleneklerini detaylı bir şekilde aktarırken, şehrin tarihî yapılarından kültürel öğelerine kadar birçok farklı unsuru bir araya getiriyor. Kitapta, Osmanlı dönemi yönetim yapısından, yöresel müzik ve halk oyunlarına kadar uzanan geniş bir yelpazede bilgi sunuluyor. Bu da Rize'nin sadece coğrafi değil, aynı zamanda kültürel kimliğini de derinlemesine anlamamıza olanak tanıyor.

Rize'nin doğal zenginliklerine ve iklimsel özelliklerine dair yapılan açıklamalar, şehrin ekonomik yapısının anlaşılmasında önemli bir yer tutuyor. Tarım ve maden kaynakları gibi ekonomik faaliyetlerin yanı sıra, bölgenin çevresel özellikleri de kitapta yerini buluyor, bu da eserin çok yönlü bir yaklaşım sergilemesini sağlıyor.

Sonuç olarak, Her Yönüyle Rize, yalnızca Rize hakkında bilgi edinmek isteyenler için değil, aynı zamanda bölgenin kültürel ve tarihsel mirasını anlamak isteyen her okur için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır. Eser, bölgenin çok katmanlı yapısını gözler önüne sererken, Rize'nin tarihsel birikimini ve kültürel zenginliğini gelecek kuşaklara aktarmayı amaçlayan değerli bir çalışma olarak öne çıkmaktadır.⁶⁵

1.1.17. Muzaffer Arıcı, Her Yönüyle Rize Şiveleri (?, Elma Basım Matbaacılık, 1993, 120 s.)

Eser içindekiler, sunuş ve amaç, önsöz diziniyle başlamaktadır. Bu kaynak eser, uzun süren araştırma ve çabaların sonucunda ortaya çıkarılmış, Rize'nin dili üzerinden Türk lehçeleri, şiveleri ve tarihsel göç hareketleri ile kültürel etkileşimlerini inceleyen kapsamlı bir çalışmadır. Atatürk'ün Türk dili üzerine

⁶⁵Muzaffer Arıcı, Her Yönüyle Rize (Anakara: Odak Ofset Matbaacılık, 1993, 232 s.)

sözleriyle başlayan eser, bilimsel ve kültürel bir çerçeve sunuyor. Rize şivelerine ait kelimeler alfabetik olarak sıralanırken, harf bilgisi ve Türk dünyası şiveleriyle ilgili bilgiler çalışmaya geniş bir perspektif kazandırıyor.

Eserde, Rize ağzının Türkiye'nin diğer bölgelerinde rastlanmayan şekilde çeşitli Türk boylarının şivelerinden izler taşıdığı, bunun da bölgeye farklı dönemlerde yerleşen Türk topluluklarının etkisiyle oluştuğu belirtilmektedir. Yabancı dillere karşı dirençli yapısıyla dikkat çeken Rize Türkçesinin, öz Türkçe kelimeleri koruduğu ve bir Rizelinin Orta Asya'daki birçok Türk topluluğuyla kolaylıkla anlaşabildiği savunulmakta; bu da Rize şivesinin Türk Dünyası lehçelerine en yakın ağızlardan biri olduğunu göstermektedir.

Eserde, Rize'nin coğrafi ve iklimsel şartlarının bölge insanının dilini ve konuşma hızını nasıl etkilediği örneklerle açıklanmakta, aynı zamanda bazı kelimelerin Korece ve Macarca ile olan benzerlikleri dile getirilerek, bu durumun köken araştırmaları açısından önemine vurgu yapılmaktadır. Rize halkının dili aracılığıyla kimliğini nasıl muhafaza ettiği anlatılırken, yer adları, halk ağzı, Osmanlıca ve çeşitli yabancı dillerle yapılan karşılaştırmalar ışığında zengin bir sözlük çalışması sunulmuş; bu sözlükte yer alan özel isimler ve kelimeler aracılığıyla gelecekte kaybolma riski taşıyan kültürel değerlerin kalıcılığı amaçlanmıştır.⁶⁶

1.1.18. Orhan Naci Ak, Rize Tarihi (Rize: Rize Halk Eğitim Müdürlüğü, 2000, 283 s.)

Rize, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde yer alan ve tarihi oldukça eski dönemlere dayanan, aynı zamanda Karadeniz'in stratejik bir konumunda bulunan önemli bir şehirdir. Coğrafi konumu, Rize'nin tarihsel sürecinin, zamanla bölgedeki kültürel ve ticari hareketlilikle şekillenmesine olanak tanımıştır. Rize'nin tarihi, antik dönemlere kadar uzanmakta olup MÖ 7. yüzyıldan itibaren izlenebilir bir kronolojiye sahiptir. Bu süreç, şehrin bulunduğu bölgenin, Roma ve Bizans hâkimiyetlerinden Türklerin Anadolu'ya hâkimiyet mücadelesine kadar pek çok tarihi olayın etkisinde kalmasına neden olmuştur.

⁶⁶Muzaffer Arıcı, Her Yönüyle Rize Şiveleri (?, Elma Basım Matbaacılık, 1993, 120 s.)

Orhan Naci Ak, Rize Tarihi adlı eserinin birinci bölümünde, Rize tarihinin köklerini derinlemesine incelemiş ve özellikle İlkçağ ile Ortaçağ'dan başlayarak Rize Tarihi'nin MÖ 180'e kadar olan dönemini detaylı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca yazar, şehrin coğrafi yapısı, iklimi ve çevresinin, Rize'nin dış dünyadan izole bir yapıya sahip olmasına ve nüfus hareketliliğinin sınırlı kalmasına yol açtığını vurgulamıştır. Bu durum, Rize'nin tarihi gelişim sürecini hem etkileyen hem de şekillendiren önemli faktörlerden biri olmuştur.

Şehrin yer şekilleri, mevcut iklimi ve etrafının dağlarla çevrili olmasının şehrin hem zabtını hem de yaşam koşullarını etkilemesi hasebiyle savaflara, göçlere ve nüfus hareketliliğine oldukça kapalı kaldığına değinmiştir.

Yazar, bu kitabında birçok yayın, arşiv ve kaynak kullanarak Rize Tarihi'ni derinlemesine ele almıştır. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm İlkçağ ve Ortaçağ ana başlığından ve aşağıdaki 7 alt başlıktan oluşmaktadır:

- Pontus Krallığına Kadar (M.Ö. 180)
- Pontus Krallığı
- Roma Dönemi (M.Ö. 64-M.S.395)
- Yerleşim Yerlerinin İsimleri Ve Anlamları
- Rize Ve Yakın Çevresinde Türk İzleri
- Bizans Dönemi
- Trabzon İmparatorluğu (1204-1461)

Kitabın ikinci bölümü Fatih sultan Mehmet han'ın Trabzon'u fethetmesiyle başlayan doğu Karadeniz hâkimiyeti Rize, Hemşin ve Arhavi'nin de Osmanlı devletine itaatini beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır. Bu bölüm Osmanlı Dönemi (1461-1923) ana başlık ve aşağıdaki 8 farklı bölüme ayrılıp, 43 alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde de aşağıdaki alt başlıklarla ilgili açıklamalar ve örneklendirmeler bulunmaktadır.

- Trabzon'un Fethinden Sonra Bölge'nin Durumu
- 16. Yüzyılda Rize Tarihi Osmanlı Tarihine Kısa Bir Bakış
- 16.Yüzyıl Sonrasında Rize
- 17. Yüzyılda Rize Tarihi
- 18. Yüzyılda Rize
- 19. Yüzyıl Rize Tarihi (Yüzyılın İlk Yarısında Rize)

- 19. Yüzyıl İkinci Yarısında Rize
- 20. Yüzyıl Başları (Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi)

Üçüncü bölüm Cumhuriyet Dönemi Cumhuriyetin Kuruluşundan Çok Partili Döneme (1923-1950) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde de aşağıdaki alt başlıklar altında konuyla ilgili gerekli açıklamalar ve misaller bulunmaktadır.

- Cumhuriyet Dönemi Cumhuriyetin Kuruluşundan Çok Partili Döneme (1923-1950)
- 20. Yüzyılın 3. Çeyreğinde Rize (1950-1975)
- 20. Yüzyılın Son Çeyreği

Yazar, kitabın son bölümü olan üçüncü bölümünde yer alan “Cumhuriyet Dönemi Cumhuriyetin Kuruluşundan Çok Partili Döneme (1923-1950)” başlığı altında, eser boyunca ele aldığı konular çerçevesinde değerlendirmeler yapmıştır. Bu bölümde Rize tarihi; siyasi, idari, nüfus, ekonomik, sosyal, kültürel ve mahalli yönetim birimleri dâhil olmak üzere birçok yönüyle ele alınmıştır. Ayrıca yazar, bu süreci bir bütün olarak değerlendirip “Rize Tarihi” açısından önemli bir kaynak niteliği taşıyan belge ve bilgilere dayalı bir araştırma ortaya koymuştur.

Kitabın sonuna resimler, tablolar, haritalar ve belgeler listesiyle beraber bibliyografya bölümü eklenmiştir.⁶⁷

1.1.19. Orhan Naci Ak, Rize'nin Yönetim Tarihi (Rize: Çınar Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, 2008, 130 s.)

Kitap İçindekiler, Takdim ve Giriş Diziniyle başlamaktadır. Eser beş bölümde incelenmiştir. Orhan Naci Ak “Rize'nin Yönetim Tarihi” adlı eserinin girişinde, Rize'nin tarihsel değişim ve gelişim sürecini, özellikle idari yapıya odaklanarak yönetim, yöneticiler, yönetilenler ve yönetim kurallarının anlatılacağına vurgu yaparak çeşitli kaynaklardan alınacak belge ve bilgilerle eseri ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir. Rize'nin Yönetim Tarihi ile ilgili kaynak ve belgelere dayanarak eseri aşağıdaki beş bölümde ele almaktadır.

- Trabzon'un Fethinden Önceki Rize Tarihi
- Trabzon'un Fethi ve Fetihden Sonraki Durum

⁶⁷Orhan Naci Ak, Rize Tarihi (Rize: Rize Halk Eğitim Müdürlüğü, 2000, 283 s.)

- Ayanların Taşra Yönetiminde Etkin Olduğu Dönemler
- Tanzimat Dönemi (1864 Vilayet Nizamnamesi Ve Trabzon Salnamelerine Göre Rize'nin Yönetimi)
- Cumhuriyet Döneminde Rize'nin Yönetimi

Kitabın birinci bölümü olan Trabzon'un Fethinden Önceki Rize Tarihi, Osmanlı öncesi dönemde bölgenin sosyal ve yönetsel yapısını inceleyerek, Trabzon'un fethiyle başlayan yeni dönemi detaylandırmaktadır. Bu toprakların tarihi geçmişini M.Ö. 400' e kadar dayandırıldığı ve bu dönemde kaynaklar İranlıların yönetiminde olduğunu ifade etmektedir.

Rize, Trabzon'un da içersinde olduğu bu bölge de farklı kavimlerin varlığını sürdürdüğünden bahsetmektedir. Büyük İskender'in Persler'i mağlup etmesi sonucu Rize ve çevresi bir müddet bölgede nüfus sahibi yerel beyler tarafından yönetilmiş akabinde M.Ö. 180 yılında önce Pontus Devletinin daha sonra ise Roma İmparatorluğunun yönetimine geçmiştir. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi sonucunda bölge Doğu Roma İmparatorluğu olan Bizans'a tabi olmuştur. Yazar; IV. Haçlı savaşı sonucu Bisans'tan kaçan Rumlar'ın Trabzon'a yerleşerek Trabzon Rum Devletini kurarak bölgenin hâkimiyetini bu şekilde üstlendiğine dikkat çekiyor.

Kitabın ikinci bölümü olan Trabzon'un Fethi ve Fetihten Sonraki Durum bölümünde Fatih Sultan Mehmet Han'ın 1461 yılında Trabzon seferine çıkması üzerine Trabzon Rum Devleti'ne son vermesi bölgenin Osmanlı yönetimine geçmesini beraberinde getirmiştir. Rize, Pazar, Arhavi ve Artvin'in de dâhil olduğu bu bölge yeni Türk yönetimine itaat etmeyi tercih etmiştir. Bölge Osmanlı Taşra yönetim sistemine göre şekil almış ve tımar sistemi uygulanarak günümüze kadar Türk hâkimiyeti altında kalmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü olan Ayanların Taşra Yönetiminde Etkin Olduğu Dönemler, Tapu Tahrir Defterlerine Göre Rize'nin Yönetimi, yerel belgelerin kullanımı Trabzon Ahkâm Defterleri ve Osmanlı salnameleri gibi birincil kaynaklara yer verilmesi, kitabın tarihsel güvenilirliğini ve değerini arttırmakla beraber Rize tarihine ışık tutmaktadır. 1743 ve 1876 yıllarını kapsayan Trabzon Ahkâm Defterlerinde, Rize'nin yönetimi ile ilgili bilgiler mevcuttur. Kaynakta, Trabzon'un en yüksek yöneticisi vali, Rize'de kadıdır. Kadı Mevlana unvanına sahip bir ilim

adamı olarak görev yapmaktadır. 1743 tarihli Ahkâm Defterinde, ilgili yöneticilerin halktan hukuksuz bir şekilde vergi talebinin olduğu, halkın itiraz ve şikayetlerine değinmiştir. Ancak devlet bu haksız vergi talebi olan kimselerle baş edemiyor, bununla beraber Yazar, güçlü ayan sınıfının varlığına da değinmektedir.

Yazar, kitabın dördüncü bölümü Tanzimat Dönemi (1864 Vilayet Nizamnamesi Ve Trabzon Salnamelerine Göre Rize'nin Yönetimi) başlığı Tanzimat öncesi ve sonrası idari düzenlemeleri ayrı ayrı ele alarak, modernleşme sürecinin bölgeye etkilerini net bir şekilde analiz etmektedir.

Tanzimat Dönemi'nin bütün alanlarda beraberinde getirdiği yenileşmenin idari alandaki değişim ve dönüşüm sürecini detaylı olarak inceleyerek; Osmanlı-Rus savaşı sonucu imzalanan Berlin Antlaşmasıyla Artvin, Ardahan, Kars ve Batum gibi şehirlerin Rus idaresine bırakılması sonucu, Rize'nin serhat ili olması bu bağlamda Lazistan Sancağı'nın merkezinin Rize'ye taşınmasını beraberinde getirmiş ve Rize idaresinde meydana gelen değişiklikleri analiz etmiştir.

Kitabın son bölümü olan Cumhuriyet Döneminde Rize'nin Yönetimi başlığı 20 Nisan 1920 yılında çıkarılan bir kanunla bütün sancaklar, vilayete dönüştürüldüğü ve Lazistan Sancağı olan Rize ilimizin ismi değiştirilerek bugün kullandığımız ismini almıştır. Bir süre Rize iline bağlı belli ilçelerin Artvin iliyle birleştirilip Çoruh vilayeti adını almasının Rize'ye olan zararlarına değinip daha sonra bununda değiştirildiğine değinmiştir.

Sonuç olarak; fetihten sonraki idari düzenlemeler ve taşra yöneticilerinin etkisi gibi özgün konular, eserin diğer genel tarih çalışmalarından farklılaşmasını sağlamaktadır. Kitap, Osmanlı öncesi dönemde bölgenin sosyal ve yönetsel yapısını inceleyerek, Trabzon'un fethiyle başlayan yeni dönemi detaylandırmakta ve Tanzimat reformlarının Rize üzerindeki etkilerini açıklamaktadır.

Eserin giriş bölümü sistematik bir şekilde fetihten önceki durumu, Osmanlı idaresindeki değişim süreçlerini ve taşradaki yerel otoritelerin (ayanlar) etkisini incelemesi, tarih yazıcılığı açısından kapsamlı bir bakış açısı sunuyor. Bu durum, bölgenin siyasi ve idari dönüşümünün yalnızca merkezden değil, taşra yönetiminden de nasıl şekillendiğini anlamak için değerli bir perspektif sunmaktadır.

Kitap daha çok Rize özelinde yoğunlaşmış gibi görünmekle birlikte, çevre bölgelerle ve illerle olan ilişkileri de ele alınmıştır. Özellikle Doğu Karadeniz'deki

diğer sancaklarla olan etkileşimler, Rize'nin tarihsel bağlamını daha iyi ortaya koymaktadır. “Rize'nin Yönetim Tarihi”, Rize'nin idari geçmişini anlamak isteyen araştırmacılar ve yerel tarih meraklıları için önemli bir başvuru kaynağıdır. Kitap, Rize'nin Osmanlı dönemi taşra yönetimi ve Tanzimat reformlarıyla şekillenen modernleşme sürecine dair detaylı bir analiz sunmaktadır. Kitap yerel tarih yazımına önemli bir katkı sağlamıştır.⁶⁸

1.1.20. Seyfi Başkan, Rize (Ankara: Ofset Yayıncılık, 1997, 191 s.)

Kitap içindekiler diziniyle başlamaktadır. Kitapta yer alan bölümler, alanında uzman isimlerin katkılarıyla hazırlanmıştır. Kitapta yer alan bölümler, Rize'nin tarihsel, kültürel, mimari ve sosyal-ekonomik yönlerini çok boyutlu biçimde ele alan kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Bu çalışma, Rize'nin Anadolu tarihi ve coğrafyası içindeki önemini vurgulayan bir değerlendirmedir. Rize, jeopolitik konumuyla tarih boyunca Doğu ile Batı arasında bir geçit ve köprü olmuştur. Türk fethinden önceki dönemlere dair bilgimiz sınırlıdır; ancak kent özellikle Yeniçağ'dan itibaren önemli siyasal ve askeri gelişmelere sahne olmuş, Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün yanında yer alarak Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde aktif rol oynamıştır.

Doğal güzellikleri ve kültürel zenginliğiyle dikkat çeken Rize'nin yayla turizmi potansiyeli büyüktür, ancak bu değerın korunması için doğal çevrenin bozulmaması önemlidir. Son yıllarda yaşanan sağlıksız kentleşme ve sosyal-kültürel değişimlere rağmen geleneksel sanatların yaşatılması sevindirici bulunmuştur. Bu monografi, Rize'yi bilimsel bir yaklaşımla tanıtmayı ve değerlendirmeyi amaçlayan kapsamlı bir çalışmadır

Mehmet Bilgin'in “Rize'nin Tarihine Bir Bakış” adlı çalışması, bölgenin geçmişine dair genel bir tarihsel çerçeve sunarken, Prof. Dr. Haşım Karpuz'un katkısıyla hazırlanan “Rize İl Merkezi ve İlçelerindeki Tarihi Eserler” bölümü, Rize'nin somut kültürel mirasını belgelemektedir. Prof. Dr. H. Örcün Barışta'nın “Rize El Sanatları” başlıklı bölümü, yerel üretim kültürünün estetik ve teknik yönlerini ortaya koyarken; Prof. Dr. Cengiz Eruzun'un “Ahşabın Kimlik Bulduğu

⁶⁸Orhan Naci Ak, Rize'nin Yönetim Tarihi (Rize: Çınar Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, 2008, 130 s.)

Rize Geleneksel Mimarisi” çalışması, bölgenin iklimine ve yaşam tarzına uygun olarak gelişen yapı geleneğini yansıtmaktadır.

Süleyman Kazmaz’ın kaleme aldığı “Rize Halk Kültürü” bölümü, sözlü geleneklerden yaşam pratiklerine uzanan geniş bir halkbilimsel perspektif sunarken; Prof. Dr. Hasan Özyurt’un “Rize İlinde Çay Tarımının Yaptığı Sosyo-Ekonomik Etkiler” başlıklı yazısı, çay üretiminin bölge halkının yaşam tarzı üzerindeki dönüştürücü etkilerini gözler önüne sermektedir. Son olarak, Solmaz Karabaşa tarafından hazırlanan “Rize’de Yaylacılık” bölümü, yayla kültürünün toplumsal, ekonomik ve kültürel anlamlarını değerlendirmektedir. Bu bölümler bir araya geldiğinde, Rize’nin zengin yerel kimliğini tarih, mimari, ekonomi ve kültür düzleminde bütünsel biçimde sunan değerli bir kaynak ortaya çıkmaktadır.⁶⁹

1.1.21. Sümeýra Sinođlu Yılmaz, Rize’de Halk Hekimliđi (İstanbul: Revak Yayınları, 2023, 143 s.)

Bu eser; içindekiler, sunuş, önsöz ve dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmada, tıbbın ilk adımlarını atan halk hekimlerinin zamanla gelişen şifa yöntemleriyle bu yöntemlerin kültürel temelleri ele alınmakta; özellikle Rize yöresindeki halk hekimliği uygulamaları belgelenmektedir. Geleneksel tıbbın temel taşları arasında yer alan telkin, ritüel, dini pratikler ve bitkisel tedavi yöntemlerine odaklanılmış; modern tıbbın gelişmesine rağmen bu uygulamaların tamamen ortadan kalkmadığı, hatta bazı durumlarda hâlâ tercih edildiği vurgulanmıştır.

Geleneksel halk tıbbı yalnızca bir hastalıkla mücadele yöntemi değil; toplumun doğayla, inançla ve insan bedeniyle kurduğu ilişkinin bir yansımasıdır. Bu bağlamda halk hekimliğinin üç ana yönü öne çıkmaktadır: bitkisel tedaviler, büyüsel–ritüelistik uygulamalar ve dini temelli yöntemler. Özellikle halk arasında “kocakarı ilaçları” olarak küçümsenen tedavi şekillerinin, modern farmakolojinin kökenlerini oluşturduğu hatırlatılarak, bu kadim bilginin korunması için etnobotanik ve etnofarmakolojik çalışmaların gerekliliği vurgulanmaktadır.

⁶⁹Seyfi Başkan, Rize (Ankara: Ofset Yayıncılık, 1997, 191 s.)

Bu çerçevede yürütülen saha araştırması, Rize’de hâlen yaşamakta olan geleneksel şifa pratiklerini kayıt altına almayı, sözlü kültüre dayalı bu bilgileri geleceğe aktarmayı ve kültürel belleğin korunmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışma, halk bilgeliğinin bilimsel yöntemlerle birleşmesi gerektiğini savunarak hem kültürel hem de tıbbi bakımdan önemli bir katkı sunmaktadır.

Çalışmada, Rize’de uygulanan halk hekimliği yöntemlerinin tespiti ve belgelenmesi temel amaç olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, farklı yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve meslek grubundan toplam 150 kaynak kişiyle görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılarla sohbet havasında gerçekleştirilen bu görüşmeler, onların izniyle ses kaydına alınmış; böylece halkın hafızasında yer eden bilgilerin özgünlüğü korunmuştur. Sözlü kaynaklardan aktarılan anlatılar, çalışmanın içeriğini zenginleştirirken, halk hekimliği pratiklerinin bireysel ve toplumsal boyutlarını daha anlaşılır hâle getirmiştir.

Elde edilen veriler doğrultusunda, halk hekimliğinin büyük ölçüde kadınlar tarafından sürdürüldüğü ve eğitim düzeyi düştükçe geleneksel inançlara olan bağlılığın arttığı gözlemlenmiştir.

Bu çalışmada vurgulandığı üzere, halk hekimliği yaşayan bir gelenek olarak Rize’de varlığını sürdürmekte, yazıya geçirilerek kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamaktadır. Kaynak kişiler aracılığıyla aktarılan bilgi, etnografik bir değer taşımakta ve modern tıbbın dışında kalan tedavi anlayışlarını anlamada önemli bir referans oluşturmaktadır.

Araştırmada halk hekimliği uygulamaları üç grupta incelenmiştir: sadece dini ve büyüsel nitelikli olanlar, hem büyüsel hem de gerçekçi yönler taşıyanlar ile bitkisel temelli tedaviler. Tedaviye yönelik pratiklerin yanı sıra hastalıklardan korunma davranışları da ele alınmış, bunların yazılı olmasa da geleneksel bilgiye dayandığına dikkat çekilmiştir. Tedavi süreci “koruma–uygulama–bekleme” olarak üç aşamada değerlendirilmiş, kurallara uyumun tedavinin başarısı açısından önemli olduğu belirtilmiştir.

Kırsal bölgelerde yaşayan, sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlı ya da modern tedaviden fayda göremeyen bireyler için halk hekimliği önemli bir alternatif olarak varlığını sürdürmektedir. Rize’nin dağlık coğrafi yapısı, ilçeler arası farklılıklara yol

açmakta ve geleneksel tedavilerin yaylalarda daha yoğun olarak uygulanmasına neden olmaktadır.

Bitkisel ilaç kullanımında, Uygur şamanlığından izler taşıyan uygulamalara rastlanmakta; nesneler, sözcükler ve belirli günler bu inanç sisteminden alınan anlamlarla şekillenmektedir. Çalışmada belirtildiği gibi, bazı materyallere cinsiyet atfedilmekte, göksel unsurlar (ay, yıldız, güneş) tedavi sürecine sembolik olarak dahil edilmektedir. Şifa süreçlerinde hasta ile kullanılan nesne arasında bağ kurulmakta, böylece hastalığın nesneye geçeceği inancı sürdürülmektedir.

Rize’de halk hekimliği genellikle yaşlı kadınlar tarafından uygulanmakta ve bilgiler nesilden nesle gözlem, anlatı ve “el verme” geleneği ile aktarılmaktadır. Bu uygulamalar zamanla değişse de özünde taşıdıkları kültürel ve inançsal yapı korunmakta, toplumsal hafızada yer edinmiş biçimiyle yaşamaya devam etmektedir. Kitabın ek bölümünde, halk arasında yaygın olarak kullanılan şifalı bitkilere ait fotoğraflara da yer verilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma halk hekimliğinin yalnızca alternatif bir tedavi yöntemi değil; aynı zamanda bir toplumun dünya görüşünü, inanç sistemini ve yaşam biçimini yansıtan tarihsel bir süreç sonucunda günümüze kadar geldiği ve bir kültürel yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen veriler, halk hekimliğinin özellikle kadınlar eliyle sürdürüldüğünü ve geleneksel uygulamalara bağlılığın, yaş ve eğitim düzeyiyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Çalışmada vurgulandığı gibi, halk hekimliği modern tıp dışı bir bilgi sistemi olmakla birlikte, tarihsel ve toplumsal bağlamda önemli bir yere sahiptir. Bu tür araştırmalar, sözlü geleneği kayıt altına alarak hem kültürel sürekliliğe katkı sunmakta hem de farklı bilim dallarına kaynak teşkil etmektedir. Rize örneği bu anlamda, yerel bilgiye dayalı sağlık pratiklerinin hâlâ canlı olduğunu gösteren önemli bir saha çalışmasıdır.⁷⁰

1.1.22. Yusuf Karshoğlu, Doğu Karadeniz Tarihi: Otokton Halkları ve Etnik Yapısı (İstanbul: The Universal Yayınları, 2009, 704 s.)

⁷⁰Sümeysra Sinoğlu Yılmaz, Rize’de Halk Hekimliği (İstanbul: Revak Yayınları, 2023, 143 s.)

Eser, Doğu Karadeniz özelinde Türkiye'nin milli kimliği, tarihi belleği ve toplumsal bütünlüğü konularında güçlü bir uyarı ve farkındalık metni olarak değerlendirilebilir. Globalleşmenin hızla dönüştürdüğü dünyada, Türkiye'nin bu süreçten nasıl etkilendiğini ve dış güçlerin etnik, kültürel ve tarihsel çatlakları kullanarak bölge üzerinde oynadıkları oyunları somut örneklerle açıklamaya çalışmaktadır.

Kitap, özellikle Doğu Karadeniz'deki etnik tartışmalar, Pontus iddiaları, Ermeni-Horum ayrışmaları gibi konulara tarihsel belgeler ışığında yaklaşmakta; bölge halkının kökenlerine dair yanlış bilinenleri düzeltmeyi ve yerel halkı kendi tarihiyle barıştırmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda devletin ve aydınların tarih yazma konusundaki ihmallerini eleştirerek, ciddi ve bilimsel çalışmalarla bölgesel hafızanın yeniden inşasını savunmaktadır.

Genel olarak kitap; milliyetçi bir dille, yer yer duygusal ama kaynaklı bir yaklaşımla, tarihsel gerçekleri savunmayı hedeflemektedir.

Kitabın giriş bölümü, insanın etnik kökeni, dili, rengi ya da coğrafyasına göre değil; takva ve fazilet gibi evrensel değerlere göre değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yunus Emre, Sadi-i Şirazi ve Muhammed İkbal gibi düşünürlerin sözleriyle desteklenen bu görüş, İslam'ın evrensel mesajını ve eşitlikçi yapısını merkeze alır. Kur'an'ın "En üstün olanınız, Allah'tan en çok sakınanınızdır" ayeti temel referans olarak sunulur.

İnsanın kendi seçimi olmayan unsurlar üzerinden (ırk, soy, doğum yeri) üstünlük iddia etmesi, ilahi düzene karşı gelmek ve zulüm olarak nitelendirilir. Bu bağlamda, milliyetçilik, etnik köken temelli ayrımcılık ve üstünlük arayışları eleştirilmekte; İslam'ın bu tür ayrımları reddettiği belirtilmektedir.

Tarihi süreçte, özellikle Emeviler döneminden itibaren İslam dünyasında da ırk temelli ayrışmaların başladığı, modern dönemde ise Fransız İhtilali sonrası milliyetçilik akımlarının Osmanlı coğrafyasını da etkilediği ifade edilir. Osmanlı'nın çok milletli yapısı bu süreçte zayıflarken, Türkçülük, Arapçılık, Kürtçülük gibi etnik temelli hareketlerin ayrışmalara neden olduğu vurgulanmaktadır.

Cumhuriyet döneminde ise Türklük kavramının hem vatandaşlık hem de etnik kimlik olarak çelişkili biçimlerde tanımlandığına değinilir. Bu durumun toplumsal yapıda kafa karışıklığına neden olduğu, dış güçlerin de bu karmaşadan faydalanarak

Türklüğün varlığını sorgulayan kampanyalar yürüttüğü iddia edilir. Anadolu coğrafyasında Türklerin tarihsel varlığına dikkat çekilirken, son dönemlerde Türk kimliğinin bilinçli şekilde itibarsızlaştırılmaya çalışıldığı savunulmaktadır.

Bölüm, etnik kökenin araştırılmasının doğal bir hak olduğunu kabul etmekle birlikte, bu bilginin başka gruplara karşı üstünlük iddiasına dönüşmesinin ise tehlikeli ve yanlış olduğunun altını çizer. Genel olarak metin, hem dini hem de tarihsel perspektiften hareketle, evrensel insanlık değerlerini ve İslam'ın eşitlik anlayışını ön plana çıkarmaktadır.

Bu eser, Rize ve çevresinin tarihini çok geniş bir çerçevede ele alıyor. İlk bölümlerde Türklerin tarih boyunca yaşadığı kimlik sorunları, iç çekişmeler ve asimile oluşları anlatılıyor. Ardından Kimmerler, İskitler/Sakalar, Kıpçaklar gibi Orta Asya kökenli toplulukların bölgeye etkileri detaylı biçimde inceleniyor.

Rize özelinde en dikkat çekici bölümlerden biri 1509 ve 1497 numaralı Rize Şer'iyye Sicillerinin değerlendirilmesi. Bu bölümlerde o dönemde Rize'de yaşayan sülaleler, Müslim ve gayrimüslim ailelerin isimleri, bölgede kimlerin hangi köyde yaşadığı, hangi işlerle uğraştıkları gibi bilgiler sunuluyor. Bu, hem sosyolojik hem de tarihsel açıdan önemli bir kaynak sunuyor.

Kitapta Hemşin bölgesi geniş yer bulmuş. Kıpçak ve Kuman Türklerinin Hemşin'e olan göçleri, sülalelere olan etkileri, Akkoyunluların yerleşimi, mezar taşları ve kalıntılar üzerinden yapılan analizler dikkat çekici. Ayrıca Hemşinli ailelerin soyağaçları, yöreye ait gelenekler (tulum, kemençe, puşi, Vartavor gibi) üzerinden kimlik ve kültür aktarımı anlatılmış.

Madenli beldesi ve Büyükdere vadisi de kitabın odak noktalarından biri. Bu bölgelerdeki sülale isimleri, göç yolları, Osmanlı kayıtlarında geçen bilgiler, madencilik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin ekonomik-sosyal yapıya etkisi detaylı biçimde verilmiş. Kitapta Madenli'de çinko, bakır, demir gibi madenlerin çıkarıldığı, bunların Osmanlı'dan günümüze nasıl kullanıldığı gibi konulara da yer verilmiş.

Göç ve iskân politikaları, Çepniler, Avarlar, Dulkadirli, Akkoyunlular, Selçuklular gibi toplulukların Rize'ye nasıl geldiği, nerelere yerleştirildiği açıklanıyor. Bu bilgiler bugünkü Rize halkının etnik kökenini ve kültürel çeşitliliğini anlamada önemli.

Cimil, Hodoçur (Sırakonaklar), Havira Vadisi gibi Rize'nin farklı bölgelerine dair anlatılan hikâyeler, tarihi kişiler ve çatışmalar da kitabın dikkat çeken kısımlarından. Ayrıca bölgede Yahudi, Ermeni, Gürcü, Laz gibi toplulukların izlerine de yer verilmiş; ancak bu bölümlerde milliyetçi vurgular zaman zaman öne çıkıyor.

Son bölümlerde Rize'nin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki siyasi tarihi, Kurtuluş Savaşı, Şapka Kanunu isyanı gibi olaylar da ele alınmış. Genel olarak kitap, Rize'nin tarihini bir bütün olarak anlamak isteyenler için geniş bir kaynak sunuyor. Yerel tarih, soy bilgisi ve kültürel kimlik açısından zengin malzemeler içeriyor.⁷¹

1.2. Osmanlı Döneminde Rize

Bu başlıkta, Osmanlı dönemine odaklanan ve Rize özelinde kaleme alınmış toplam 19 eser açıklamalı kaynakça yöntemiyle değerlendirilmiştir. 1994 ile 2022 yılları arasında yayımlanan bu çalışmaların sayfa sayıları 51 ile 520 arasında değişmektedir. Ele alınan eserler, büyük ölçüde Osmanlı arşiv belgelerine dayanmakta olup, özellikle 19. yüzyıl ve sonrasına odaklanmaktadır. İncelemeye alınan kaynaklarda Rize'nin sosyal yapısı, nüfus özellikleri, idari teşkilatlanması, eğitim faaliyetleri, dini kurumları ve günlük yaşamına dair zengin bilgiler yer almaktadır.

Özellikle seferberlik yılları, Millî Mücadele süreci ve bu dönemlerde Rize'nin oynadığı rol gibi tarihsel dönüm noktaları detaylı biçimde işlenmiştir. Ayrıca, Rizeli şehitlerin tespiti, askerlik kayıtları, seferberlik çağrıları gibi konular arşiv belgeleriyle desteklenerek ortaya konmuştur. Vakıf yapıları, cami ve medrese kayıtları, mezar kitabeleri üzerine yapılan çalışmalar ise hem Osmanlı döneminin kültürel izlerini belgelemekte hem de kentin tarihî kimliğine dair önemli veriler sunmaktadır.

Bu yönüyle söz konusu eserler, yalnızca Osmanlı dönemine ışık tutmakla kalmamakta, aynı zamanda Rize'nin yerel tarihinin detaylandırılmasına ve bilimsel temellere dayalı şekilde yeniden inşasına katkı sunmaktadır. Bölgeye ilişkin tarih yazımının gelişmesinde arşiv temelli metodolojinin nasıl uygulandığını göstermesi açısından da bu çalışmalar, literatürde önemli bir yer tutmaktadır.

⁷¹Yusuf Karşlıoğlu, Doğu Karadeniz Tarihi: Otokton Halkları ve Etnik Yapısı (İstanbul: The Universal Yayınları, 2009, 704 s.)

1.2.1. Abdullah Bay, Resul Turan, 19. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Rize (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2021,226 s.)

Rize, M.Ö. 7. yüzyıla kadar uzanan köklü bir geçmişe sahiptir ve farklı kültürler ile inanç yapılarına uzun süre ev sahipliği yapmıştır. 1461 yılında Osmanlı egemenliğine girerek yeni bir döneme adım atan şehir, Osmanlı yönetimi altında farklı bir kimlik kazanmıştır. Bu kitap, 19. yüzyıldan Cumhuriyet dönemine kadar Rize'nin siyasi, idari, kültürel, sosyal, beşerî ve ekonomik yapısını ele almayı amaçlamaktadır. 1789-1923 yılları arasındaki döneme ve Rize'nin çevresine odaklanan eser, Osmanlı'nın en buhranlı dönemi olan 19. yüzyıldaki yerel durumları incelemektedir.

Altı bölümden oluşan çalışma, idari yapı, siyasi gelişmeler, nüfus ve göç gibi beşerî konular, ekonomi, eğitim ve sosyal tarih başlıkları altında detaylı analizler sunmaktadır. Araştırma, arşiv belgeleri, akademik çalışmalar, makaleler, tezler ve bildiriler gibi çeşitli kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmış ve konular tablolar ile grafiklerle desteklenmiştir.

Bu eser, Rize tarihine önemli bir katkı sunmakta ve Osmanlı şehir tarihi yazımında mevcut bir boşluğu doldurma amacı taşımaktadır. Çalışmanın titizlikle hazırlanmış olması ve özgün arşiv kaynaklarına dayanması, araştırmacılara ve okuyuculara güvenilir bir kaynak sunmaktadır. Ancak yazarlar, bu çalışmanın eksiksiz bir tarih anlatımı olmadığını ifade ederek daha geniş araştırmalar için teşvik edici bir zemin oluşturmayı hedeflemiştir. Bu anlamda, hem bölgesel hem de genel tarih yazımına değerli bir katkı sağlanmıştır. Eser, Rize tarihine ilgi duyan araştırmacılar için temel bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

Kitap İçindekiler, Takdim, Ön Söz ve Giriş diziniyle başlamaktadır. Altı bölümden oluşan kitabın birinci bölümü Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Rize'nin İdaresi başlığını taşımaktadır. Bölüm, üç konu etrafında şekillenmiştir. Bu bölüm Doç. Dr. Abdullah Bay'ın katkılarıyla hazırlanmıştır. Bu bölümde Rize'nin Osmanlı taşra yönetimindeki yeri ve ayanlık kurumunun etkisini detaylı şekilde ele almıştır.

Rize'nin klasik Osmanlı taşra yapısından ayanlık dönemine geçiş süreci, yerel güç mücadeleleri ve Osmanlı merkezi otoritesinin zayıflamasıyla ortaya çıkan sorunlar başarılı bir şekilde aktarılmıştır. Ayanların merkezi yönetimle ilişkilerindeki gerilim, yerel düzeydeki toplumsal ve ekonomik etkileriyle birlikte

değerlendirilebilir. Bu, Osmanlı taşra idaresindeki değişimlerin somut bir örneğini sunmaktadır.

Rize, 1461 yılında Trabzon'un fethi sonrası Osmanlı'ya savaşız bağlanmış ve Trabzon Sancağı'na bağı bir kaza olarak teşkilatlandırılmıştır. İlk kadı olarak 1486'da Mevlâna Bedreddin atanmış, kazada kadılar belediye işleri, vakıf denetimi, asayiş ve sefer lojistiğı gibi önemli görevler üstlenmiştir. 18. yüzyılda Osmanlı taşra yönetiminde ayanlık kurumunun etkinliğı artmış, Rize ve çevresinde birçok ayan ailesi güç kazanmıştır.

Tuzcuoğulları, bölgede etkili bir ayan ailesi olarak öne çıkmış, özellikle Memiş Ağa döneminde nüfuzlarını genişletmiştir. Ancak Trabzon Valisi ile girdiğı mücadeleler sonucunda Memiş Ağa isyan etmiş ve idam edilmiştir. Aile, sonraki yıllarda da çeşitli isyanlar başlatmış, 1821-1834 arası tekrar ayaklanmış. Son isyanlarının bastırılmasından sonra aile görevden alınmış ve yerlerine Hacısalihoglu Ali Ağa atanmıştır. Ancak bu dönemde de yöredeki otorite boşluğu ve yolsuzluk iddiaları devam etmiştir.

Bu bölümün birinci konusu, Tanzimat sonrası Rize'nin idari yapısındaki dönüşümü ve yerel yönetim organizasyonunu kapsamlı şekilde ele almak üzere tasarlanmıştır. Rize kazasının Tanzimat reformları sonrası idari yapısını incelerken, idareciler, meclisler ve kazanın idari taksimatı gibi temel unsurlara odaklanmaktadır. Bu, Osmanlı taşra yönetiminin yerel düzeydeki işleyişini anlamak açısından önemlidir.

Bu bölümün ikinci konusu ise Rize'nin sancak merkezi haline gelmesiyle oluşan yeni idari yapıyı ve sancak düzeyindeki idareciler ile meclislerin görev ve organizasyonunu detaylandırmaktadır. Sancağın idari birimleri, belediye teşkilatı gibi modern yönetim anlayışını yansıtan yeniliklerin hayata geçirilmesine vurgu yapar. Kazalar, nahiyeler ve köyler üzerinden alt birimlerin organizasyonu da taşra yönetiminin kapsamını ortaya koyar.

Bu bölümün bir diğerk konusu ise kamu yapılarının incelenmesiyle bölgedeki idari ve sosyal altyapının fiziksel boyutunu ele alır. Bu başlık, Tanzimat'ın getirdiğı idari reformların yerel hayattaki yansımalarını tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir. Genel olarak bu yapılar, Rize'nin Tanzimat sonrası idari ve toplumsal dönüşümünün çok boyutlu bir analizine olanak sağlar.

Kitabın ikinci bölümü 19. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Rize'de Siyasi Gelişmeler başlığını taşımaktadır. Bu bölüm Doç. Dr. Hüseyin Saraç'ın katkılarıyla hazırlanmıştır. 19.yüzyıldan Cumhuriyet'e kadar olan süreçte Rize, sürekli bir dönüşüm ve mücadele içinde olmuştur. Ayanlar Devri, bölgenin kendi iç dinamikleriyle yönetildiği, yerel otoritelerin güç kazandığı bir dönemdir. Ancak bu yapı, Osmanlı merkezi yönetiminin reformlarla yeniden güç kazanmayı amaçladığı Tanzimat Dönemi ile değişime uğradı. Tanzimat, bölge halkını modern devlet yapısına entegre etmeye çalışırken, yerel aktörlerin etkisini zayıflattı.

Bu dönüşüm süreci, Meşrutiyet Dönemi'nde siyasal bilincin artmasıyla devam etti. Meşrutiyet, Rize halkının siyasi katılımını artırırken, toplumsal değişimlere olan duyarlılığı da yükseltti. Halk artık sadece yönetilen değil, aynı zamanda yönetime katılmak isteyen bir konuma evrildi.

Bu dönemin ardından, 93 Harbi'nin (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) Rize üzerindeki etkileri, şehrin hem demografik hem de ekonomik yapısında ciddi değişikliklere neden oldu. Savaş, Rize halkını göç, ekonomik zorluklar ve güvenlik gibi sorunlarla yüzleştirdi. Ancak bu dönem, aynı zamanda halkın dayanışma ve mücadele ruhunu da güçlendirdi. Bu dayanışma, ileride bölgesel kalkınma ve ulusal bütünleşme süreçlerine katkı sağladı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Lazistan bölgesinden seçilen milletvekilleri, Rize'nin ve çevresinin haklarını savunmada önemli roller üstlendiler. İbrahim Şevki Efendi'den Ziya Hurşit Bey'e kadar milletvekillerinin biyografileri ve faaliyetleri, bölgenin ne kadar aktif bir şekilde ulusal siyasete entegre olduğunu gösteriyor.

Özellikle Pontusçu faaliyetler, Rize ve çevresinde etnik ve siyasi gerginliklere neden oldu. Ancak Rize halkının bu tehditlere karşı sergilediği direniş, bölgenin stratejik önemini ve halkın ulusal bütünlüğe olan bağlılığını gözler önüne serdi. Bu süreç, bölgedeki halk-devlet iş birliğinin somut bir örneği olarak tarihe geçti.

Rize'nin 19. yüzyıldan Cumhuriyet'e uzanan siyasi tarihi, bölgenin sürekli bir değişim, uyum ve mücadele sürecinde olduğunu gösteriyor. Ayanlar Devri'nde yerel yönetim güçlüydü, ancak Tanzimat ile merkezi otorite bu gücü yeniden kazandı. Meşrutiyet ve 93 Harbi gibi süreçler, Rize halkının sosyal, ekonomik ve siyasi yapısını yeniden şekillendirdi. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte bölgenin aktif

siyasi temsiliyeti, Rize'nin ulusal bütünleşmedeki yerini güçlendirmiştir. Yazar bu bölümde bahsettiğimiz konulara derinlemesine değiniyor.

Kitabın Üçüncü Bölümü: Yakınçağ'da Rize'de Nüfus, Göç ve İskân başlığına sahiptir. Bu bölüm, Doç. Dr. İbrahim Serbestoğlu tarafından kaleme alınmıştır ve iki ana konu etrafında şekillenmiştir: Rize'nin nüfusu ve göçler. Bölümde, Yakınçağ'da Rize'nin demografik yapısı, nüfus hareketleri ve yerleşim düzeni ele alınmaktadır.

- Rize'nin Nüfusu: Bölümün ilk kısmı, Rize'nin nüfus yapısını tarihsel süreç içerisinde değerlendirerek, bölgedeki demografik değişimlerin sebeplerini ve sonuçlarını ortaya koymaktadır.
- Göçler: İkinci kısımda ise, Rize'den yapılan göçler ve bölgeye yönelik göç hareketleri, bu süreçlerin toplumsal ve ekonomik etkileriyle birlikte incelenmektedir.
- Doç. Dr. İbrahim Serbestoğlu, bu başlıkları derinlemesine ele alarak, Rize'nin tarihsel nüfus dinamiklerine ışık tutmaktadır.

Kitabın Dördüncü Bölümü: Modernleşme Sürecinde Rize'de Eğitim başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, Dr. Öğr. Üyesi Yeliz Usta tarafından kaleme alınmıştır ve Rize'de eğitim konusu etrafında şekillenmiştir. Bölümde, modernleşme sürecinde Rize'nin eğitim yapısı ve bu yapının dönüşüm süreci ele alınmaktadır. Rize'deki eğitim kurumlarının gelişimi, eğitimdeki modernleşme adımları ve bu süreçlerin toplumsal etkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, dönemin eğitim politikalarının bölgeye yansımaları ve halkın eğitime bakışı da analiz edilmektedir.

Dr. Yeliz Usta, bu çalışmasında, eğitimdeki değişim ve dönüşümü tarihsel bir perspektifle ele alarak, Rize'nin modernleşme sürecindeki yerini gözler önüne sermektedir.

Kitabın Beşinci Bölümü: 19. Yüzyılda Rize'de Tarımsal Üretim ve Hayvancılık başlığına sahiptir. Bu bölüm, Öğr. Gör. Zübeyir Uzun'un katkılarıyla hazırlanmıştır ve 19. yüzyılda Rize'nin tarımsal üretim ve hayvancılık faaliyetlerini ele almaktadır. Bölümde, bölgenin coğrafi ve iklimsel özelliklerinin tarımsal üretim üzerindeki etkileri, geleneksel üretim biçimleri ve ürün çeşitliliği detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, hayvancılık faaliyetleri, halkın geçim kaynakları arasındaki önemi ve ekonomik yapı üzerindeki etkileri de değerlendirilmiştir.

Öğr. Gör. Zübeyir Uzun, bu çalışmasında, Rize'nin 19. yüzyıldaki tarımsal ve hayvancılık faaliyetlerini tarihsel bağlamda ele alarak bölgenin ekonomik yapısını aydınlatmaktadır.

Kitabın Altıncı Bölümü 19. Yüzyılda Rize'de Toplumsal ve Kültürel Hayat başlığına sahiptir. Bu bölüm, Dr. Öğr. Üyesi Resul Turan tarafından kaleme alınmıştır ve 19. yüzyılda Rize'nin toplumsal ve kültürel yapısını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

Yazar, bölümde evlilik gelenekleri, giyim kuşam, Müslim ve gayrimüslim toplulukları arasındaki ilişkiler, farklı halk inanışları ve toplumsal hayatı etkileyen suçlar gibi çeşitli konuları detaylı bir şekilde incelemiştir. Ayrıca, eşkıyalık, kan davaları ve adam kaçırmaya gibi dönemin toplumsal yapısına etki eden unsurları derinlemesine analiz edilmiştir.

Dr. Resul Turan, bu çalışmasıyla, Rize'nin 19. yüzyıldaki toplumsal yaşamını, kültürel dokusunu ve halk arasındaki etkileşimleri çok yönlü bir şekilde ortaya koymaktadır.⁷²

1.2.2. Adem İmdat Kesici, Çayeli'nin Seferberlik Şehitleri ve İstiklal Kahramanları (İstanbul: Beyan Yayınları, 2022, 299 s.)

Bu eser, Çayeli'nin askerî tarihini ve şehitlerini ele alan titizlikle hazırlanmış kapsamlı bir araştırmayı içermektedir. Osmanlı Arşivi, Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı gibi resmî kurumlardan elde edilen belgelerle desteklenen bu çalışma, Çayeli'nden Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde savaşa katılan askerlerin kimlik bilgilerini, görev aldıkları cephe ve gösterdikleri kahramanlıkları ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Çayeli'nin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte savaşlar ve mücadeleler içindeki yerini kapsamlı bir şekilde ele alan bu kitap, bölge halkının seferberlik yıllarında, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki büyük savaşlarda ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde oynadığı kritik rolü belgelemektedir. Çeşitli arşiv kaynaklarına dayanarak hazırlanan bu değerli eser, Çayeli halkının savaş

⁷²Abdullah Bay, Resul Turan, 19. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Rize (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2021, 226 s.)

dönemlerindeki fedakârlıklarını ve kahramanlıklarını somut verilerle destekleyerek okuyucuya sunmaktadır.

Ancak kitap, yalnızca askerî tarih açısından değil, aynı zamanda Çayeli'nin tarihî, kültürel ve etnik yapısını da mercek altına alarak bölgenin geçmişine dair bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Osmanlı'nın fetih ve iskân politikalarıyla şekillenen bölge nüfusu, zaman içerisinde gerçekleşen göç hareketleriyle çeşitlenmiş ve kültürel miras açısından zengin bir birikim oluşturmuştur. Çeşmeler, taş köprüler, geleneksel konaklar, camiler ve su değirmenleri gibi tarihî yapılar, Çayeli'nin tarihî dokusunu oluşturan temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Özellikle erken Osmanlı dönemine tarihlenen Cafer Paşa Camii gibi yapılar, bölgenin Osmanlı fethinden sonra kazandığı mimarî kimliği ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, Çayeli'nin bir eğitim merkezi olarak geliştiği ve Osmanlı döneminde burada 11 medresenin faaliyet gösterdiği belirtilmektedir. Bu medreselerde görev yapan 33 müderristen 5'inin padişah huzurunda ders verecek seviyeye ulaştığı bilgisi, ilçenin Osmanlı dönemi eğitim hayatındaki yerini daha da anlamlı kılmaktadır.

Bölgenin etnik yapısının Osmanlı Devleti'nin fetih ve iskân politikalarının bir sonucu olarak şekillendiği görülmektedir. 1461'de Trabzon'un Osmanlı topraklarına katılmasının ardından Çayeli'ne çeşitli bölgelerden göçler gerçekleşmiş, Kafkasya, Kırım, Erzurum, Tebriz ve Şirvan gibi yerlerden gelen göçmenler, bölgenin demografik yapısına katkıda bulunmuştur.

Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan savaşlar, Çayelili askerlerin fedakârlıklarını ortaya koyan önemli olaylar arasında yer almaktadır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi, 1853 Kırım Savaşı ve Yemen Harbi, bölge halkının Osmanlı ordusundaki mücadelesini gözler önüne sermektedir. Kitapta yer alan “Yemen İllerinde Mapavri Taburu ve Mapavrili Askerlerin Künyeleri” gibi başlıklar, bireysel hikâyeler üzerinden savaşın bölgedeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde işlemektedir.

Bununla birlikte, seferberlik yıllarında Çayeli'nin sosyal yapısında meydana gelen değişimler de ele alınmıştır. “Seferberlikte Mapavri'nin Sosyal Durumu” ve “Seferberlik Yıllarından Bir Kumanya Borç Senedi” gibi bölümler, savaşın halk üzerindeki ekonomik ve toplumsal etkilerini somut örneklerle gözler önüne sermektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Çayeli'nin karşılaştığı zorluklar ve bölge halkının direniş hareketleri, kitabın en dikkat çeken bölümlerinden biridir. “Çanakkale Savaşı, Sarıkamış Felaketi ve Mapavri'nin İşgali” başlıkları altında Çayelili askerlerin bu cephelerde gösterdiği kahramanlıklar detaylandırılmaktadır. Rus işgali sırasında Çayeli'nin verdiği mücadele ve bu döneme ait bireysel tanıklıklar ise “Rus İşgalinde Çayeli Savunması” ve “Hatıralarda Rus İşgali” bölümlerinde aktarılmaktadır.

Kitap, Millî Mücadele yıllarında Çayeli'nin katkılarını da ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. “Millî Mücadele’de Rizeliler”, “İstiklâl Madalyası Yasası” ve “İstiklâl Madalyası Alan Çayeli Kahramanları” gibi bölümler, bölgedeki mücadeleyi ve kahramanlıkları belgelemektedir.

Kitapta yer alan verilere göre, Yemen’de Mapavri Taburu’nda görev yapan Çayelililerin sayısı 837 olarak belirlenmiş, bu taburda şehit düşenlerin sayısı ise 440 olarak kaydedilmiştir. Osmanlı’nın en zorlu cephelerinden biri olan Yemen Cephesi, Anadolu’nun dört bir yanından gelen askerler için büyük kayıplara sahne olmuş, Çayeli de bu süreçte ağır bedeller ödemiştir.

Seferberlik döneminde (I. Dünya Savaşı ve sonrası) 1667 Çayelili’nin şehit düştüğü kayıtlara geçmiştir. Çanakkale ve İstiklâl Savaşı’nda şehit düşenlerin sayısı ise 35’tir. Bunun yanı sıra, farklı dönemlerde görev başında şehit olan 19 asker, 4 polis ve 15 Temmuz darbe girişimi sırasında şehit olan bir Çayelili de kayıt altına alınmıştır. Genel toplamda Çayeli’nin askerî mücadelelerde verdiği şehit sayısı 2.176’ya ulaşmaktadır.

Tarihî miras açısından bakıldığında ise:

- 1467 tarihli Cafer Paşa Camii ve 1708 tarihli Eskicami gibi önemli yapılar günümüze ulaşmıştır.
- Osmanlı döneminde faaliyet gösteren 11 medresede toplam 33 müderris görev yapmıştır.
- 45 tescilli tarihî eser, 9 taş kemer köprü ve 7 su değirmeni hâlâ ayaktadır.
- Osmanlı döneminde bölgenin önde gelenleri arasında 12 ağa ve ayan bulunmuştur.

Bunların yanı sıra, Çayeli yalnızca askerî tarihte değil, siyaset ve edebiyat alanında da önemli isimler yetiştirmiştir. Eski Başbakan Ahmet Mesut Yılmaz ve

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Fahri Kasırğa gibi isimler Çayeli kökenlidir. Ayrıca, bölgeden 58 halk şairi çıkmış ve bu şairlerin eserleri halk arasında destan olarak anlatılmıştır.

Sonuç olarak, bu eser, Çayeli'nin askerî tarihini ve kültürel mirasını detaylandıran, titizlikle hazırlanmış bir çalışma olarak değerlendirilmektedir. Hem akademik hem de toplumsal bellek açısından büyük bir öneme sahip olan bu kitap, gelecek nesillere aktarılması gereken kıymetli bir kaynak niteliğindedir.

Çayeli'nin askerî tarihine ışık tutan bu kapsamlı çalışma, bölge halkının vatan savunmasındaki fedakârlığını, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte yaşanan mücadeleleri ve bireysel kahramanlıkları detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Arşiv belgeleriyle desteklenen bu eser, yalnızca savaşların seyrini aktarmakla kalmayıp, Çayeli'nin sosyal, kültürel ve demografik yapısına dair önemli bilgiler sunarak, tarihî hafızanın korunmasına da katkı sağlamaktadır.

Toplam 2.176 şehit ile Çayeli halkının geçmişte ödediği ağır bedel, bu kitabın satırlarında somut bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Çanakkale'den Yemen'e, Millî Mücadele'den Rus işgaline kadar geniş bir tarihî yelpazede bölgenin verdiği mücadeleler, bireysel anlatılar ve arşiv kayıtlarıyla desteklenerek titizlikle işlenmiştir. Ayrıca, Çayeli'nin yalnızca savaş meydanlarında değil, eğitim, kültür ve siyaset alanlarında da önemli bir geçmişe sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Bu eser, akademik araştırmalar için güçlü bir referans kaynağı olmanın ötesinde, bölge halkının kolektif hafızasını canlı tutan ve yeni nesillere tarih bilinci kazandıran önemli bir çalışmadır. Geçmişten günümüze uzanan bu derinlikli anlatım, Çayeli'nin tarihî kimliğini ve vatanperver ruhunu gelecek kuşaklara aktarmak adına değerli bir miras niteliği taşımaktadır.⁷³

1.2.3. Canan Hanoğlu - Recep Koyuncu, Rize Çayeli Mezar Taşları (İstanbul: Yıkılmazlar Basın, 2019, 256 s.)

Derepazarı ilçesi, Rize şehir merkezine yaklaşık 7 kilometre uzaklıkta yer almakta olup Karadeniz'e kıyısı olan küçük bir yerleşimdir. İlçenin yüzölçümü 28 km²'dir ve 2022 yılı verilerine göre toplam nüfusu 7.057'dir. Bu nüfusun 3.739'u ilçe

⁷³Adem İmdat Kesici, Çayeli'nin Seferberlik Şehitleri ve İstiklal Kahramanları (İstanbul: Beyan Yayınları, 2022, 299 s.)

merkezinde, 3.318'i ise köylerde yaşamaktadır. İlçede 1 belde ve 10 köy yer aldığı kitapta vurgulanmaktadır.

Tarihî süreç içerisinde farklı adlarla anılan Derepazarı, 1950 yılına kadar “Yolbaşı” ismiyle bilinmekteydi. Rize’nin il olmasıyla birlikte bu adı taşımaya devam eden bölge, 1953 yılında bucak, 1990 yılında ise ilçe statüsü kazanmıştır. 1953’te kurulan bucak teşkilatına bağlı olarak Kocaköprü, Subaşı, Sandıktaş ve Uzunkaya köyleri idari yapıya dâhil edilmiştir. 1987’de çıkarılan bir kanunla bu köyler Derepazarı Belediyesi’ne bağlanarak merkezi yönetimi güçlendirmiştir.

Coğrafi açıdan Doğu Karadeniz Dağları’nın eteklerine kurulmuş olan ilçede, araziler oldukça engebeli ve eğimlidir. Akarsu bakımından zengin olan bölgede, küçük dereler doğal sınırlar oluşturmaktadır. Bu su kaynakları, geçmişte hem yerleşim hem de mezarlık alanlarının seçiminde belirleyici olmuştur. Derepazarı’nın doğusunda Rize Merkez, batısında Pazar ilçesi, güneyinde Güneysu ilçesi, kuzeyinde ise Karadeniz yer almaktadır.

Derepazarı’nın tarihî geçmişi, bölgenin genel tarihî gelişimi ile birlikte ele alınmalıdır. Rize yöresi, tarih boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. İlk olarak M.Ö. 8. yüzyılda Urartular, ardından M.Ö. 6. yüzyılda Persler bu topraklara hâkim olmuşlardır. M.Ö. 4. yüzyılda Büyük İskender’in seferleriyle birlikte Helenistik kültür etkisi yayılmış, sonrasında Roma ve Bizans yönetimleri bölgeye egemen olmuştur. Bu dönem boyunca bölgede Hristiyanlık yaygınlaşmış ve önemli merkezlerden biri hâline gelmiştir.

1071 Malazgirt Zaferi sonrasında Türkler bölgeye akınlar düzenlemeye başlamış, ancak Karadeniz kıyıları coğrafi koşullar nedeniyle uzun süre Bizans ve yerel beyliklerin kontrolünde kalmıştır. 1461 yılında Trabzon’un fethiyle birlikte Osmanlı hâkimiyeti Rize’ye kadar ulaşmış, Derepazarı ve çevresi de bu süreçte Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Osmanlı dönemi boyunca bölge, idari olarak önce Trabzon eyaletine, sonra Lazistan sancağına bağlı olarak yönetilmiştir. 19. yüzyılın sonlarında ise Rize sancağı kurulmuş, Derepazarı da bu sancağın Pazar kazasına bağlı bir köy olarak varlığını sürdürmüştür.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, Derepazarı 1950’li yıllarda Yolbaşı adıyla anılmakta olup 1953’te bucak, 1990’da ise ilçe olmuştur. Bu süreçte köylerin

idari yapısı yeniden düzenlenmiş, merkezî yönetimin etkisi artırılmıştır. İlçe statüsünün kazanılmasıyla birlikte, belediye hizmetleri genişletilmiş, eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetleri yaygınlaştırılmıştır.

Eser içindekiler ve sunuş diziniyle başlamaktadır. Osmanlı mezar kitabeleri, yalnızca bir taş değil; aynı zamanda birer sanat eseri ve tarihî belgedir. Özellikle Rize ili Derrepazarı ilçesindeki mezar taşları incelendiğinde, dönemin estetik anlayışını ve zanaatkârlığını açıkça görmek mümkündür. Ne yazık ki, bilinçsizlik ve ilgisizlik nedeniyle bu eserlerin birçoğu yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle korunmaları ve kayıt altına alınmaları büyük bir zorunluluktur.

Bu çalışmada Derrepazarı ilçesinde toplam 366 adet mezar kitabesi tespit edilmiştir. Ayrıca ilçeye ait 4 adet çeşme kitabesi de çalışmaya dâhil edilmiştir. Kitabelerin günümüz Türkçesine çevrilmesinde metne tam sadakat gösterilmiş, orijinal yazının birebir okunuşu esas alınmıştır. Kitabelerdeki tarihlerin çoğu hicri, az bir kısmı ise rumi takvimle yazıldığından dolayı, eserin son kısmına bir tarih çeviri kılavuzu eklenerek okuyucunun metinleri anlaması kolaylaştırılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, Derrepazarı ilçesinin tarihî ve kültürel mirasını odağa alarak mezar taşı kitabeleri üzerinden kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Kitap, “Sunuş” ile başlayarak, okuyucuya araştırmanın amacı ve yöntemi hakkında bilgi verir. Ardından, “Derrepazarı İlçesine Genel Bakış”, “Tarihi” ve “Nüfusu” başlıkları altında ilçenin coğrafî, idari ve demografik yapısı anlatılmakta; “Giriş” bölümüyle çalışmanın çerçevesi çizilmektedir. “Mezar Taşlarına Genel Bir Bakış” ve “Mezar Kitabelerinde İçerik” bölümleri, Osmanlı dönemi mezar taşı kültürüne dair genel bilgiler sunarken, “Derrepazarı Mezar Kitabelerinin İçerik Olarak Değerlendirilmesi” ile yerel örnekler ışığında sosyokültürel çözümlemelere gidilmektedir.

Kitabın devamında, “Aile Ünvanları”, “Baş Taşlarından Örnekler”, “Ayak Taşlarından Örnekler” ve “Derrepazarı Mezar Taşlarında Süsleme” gibi başlıklarla mezar taşlarının yapısal ve estetik özellikleri değerlendirilmiştir. Araştırma, ilçeye bağlı mahalle ve köylerdeki mezarlıkları tek tek inceleyerek “Eriklimanı”, “Fıçıcular”, “Subaşı”, “Tersane”, “Bahattin Paşa”, “Çakmakçılar”, “Çukurlu”, “Esentepe”, “Kirazdağı”, “Maltepe”, “Sandıktaş”, “Uzunkaya” ve “Yanıktaş” gibi yerleşim yerlerinin camii hazirelerindeki mezar taşlarını ayrıntılı şekilde ele

almaktadır. Ayrıca “İlçedeki Çeşme Kitabeleri” ile diğer yazılı kültür unsurlarına da yer verilmiştir. Kitabın sonunda, tarihî belgeleri okuyabilmeyi kolaylaştıran “Tarih Çevirme Klavuzu”, terimlerin açıklamalarını içeren “Lugatçe” ve kullanılan kaynakların listelendiği “Kaynakça” yer almaktadır. Bu bütüncül yapı, Derepazarı’nın Osmanlı döneminden günümüze uzanan kültürel sürekliliğini ve toplumsal belleğini ortaya koyan özgün ve kıymetli bir çalışmayı temsil etmektedir.⁷⁴

1.2.4. Cevat Ekici, Osmanlı Arşivlerinde Rize Belgeleri (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, 240 s.)

Rize, Karadeniz’in hırçın dalgalarıyla Anadolu’nun yeşil vadilerinin buluştuğu, köklü geçmişi ve zengin kültürel dokusuyla öne çıkan bir şehir olarak varlığını sürdürmektedir. Tarihi izleri antik dönemlere kadar uzansa da, özellikle Osmanlı yönetimi altında önemli bir dönüşüm geçirmiş ve Türk-İslam kimliğiyle şekillenmiştir. Doğal güzellikleri, tarihi yapıları ve eşsiz lezzetleriyle Rize, sadece bir şehir değil, aynı zamanda yaşanmışlıklarıyla derinleşen bir kültür hazinesidir.

Osmanlı arşivlerinde yer alan binlerce belge, Rize’nin geçmişine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bölgenin sosyal yapısından ekonomik dinamiklerine, eğitim faaliyetlerinden gündelik yaşama kadar pek çok konu, bu belgelerde ayrıntılı şekilde yer almaktadır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün yürüttüğü bu çalışma, Rize tarihinin daha iyi anlaşılmasını sağlarken, bilinmeyen yönlerini de gün yüzüne çıkarmaktadır.

Arşivlerde yer alan kayıtlar, Rize’nin Osmanlı döneminden Cumhuriyet’e uzanan süreçte nasıl bir değişim geçirdiğini gözler önüne sermektedir. Milli Mücadele’deki rolü ve Cumhuriyet’in inşasına sunduğu katkılar, bölgenin tarih içindeki yerini daha da anlamlı kılmaktadır.

Bu araştırma, Rize’nin geçmişini daha derinlemesine anlamak isteyenler için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Rize’nin tarihi mirasını geleceğe taşımak adına yapılan bu çalışma çok kıymetlidir.

⁷⁴Canan Hanoğlu - Recep Koyuncu, Rize Çayeli Mezar Taşları (İstanbul: Yıkılmazlar Basın, 2019, 256 s.)

Osmanlı Arşivlerindeki Rize Belgeleri adlı eser, kısa bir sunuş yazısıyla başlayarak Rize'nin tarihine ışık tutan önemli belgelere yer vermektedir. Çalışma, Osmanlı dönemine ait fermanlar, salnameler, çeşitli resmi belgeler ve fotoğraflardan oluşmaktadır. Arşiv kayıtları hem orijinal halleriyle hem de Latin harflerine transkripsiyonlarıyla sunulmuş, her belgenin tarihi belirtilerek özet bilgiler verilmiştir.

Eserde, Osmanlı dönemine ait pek çok kıymetli belgeye yer verilmiştir. III. Murat döneminden bir ferman, 1668 yılına ait bir atama belgesi (tevcih), 1679 tarihli tımar gelirlerinin Hasan Efendi'ye tahsis edilmesiyle ilgili bir buyruldu ve 1071 yılına ait Rize Kalesi'ndeki mühimmat listesi gibi önemli belgeler bunlardan bazılarıdır. Ayrıca, Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde II. Mahmut'un asker toplamak amacıyla Rize'ye gönderdiği el yazısı ferman da eserde yer almaktadır. Valiler tarafından padişaha gönderilen arzlar, çeşitli atama kararları, ilçelere ait nüfus verileri ve toplumsal düzenin korunmasına yönelik belgeler de çalışmada dikkat çeken unsurlar arasındadır.

Özellikle, Osmanlı Devleti'nin farklı dönemlerinde Rize'nin idari ve sosyal yapısını yansıtan bu belgeler, bölgenin tarihini anlamak adına büyük bir değer taşımaktadır. Abdülmecit döneminde eşkıyalık faaliyetlerinin önlenmesine yönelik fermanlar gibi, dönemin toplumsal meselelerine dair bilgiler sunan kayıtlar da bulunmaktadır. Harf İnkılâbı'ndan sonra hazırlanan, İçişleri Bakanlığı ve mülki idareler arasında yapılan yazışmalar da çalışmaya dâhil edilerek, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Rize'nin idari yapısına dair bir perspektif sunulmuştur.

Bu eser, Rize'nin tarihi gelişimini Osmanlı arşiv belgeleri üzerinden incelemek isteyen araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısına ışık tutan bu belgeler, tarih araştırmalarına katkı sağlayacak önemli bilgiler içermektedir. Sonuç olarak, Osmanlı Arşivlerinde Rize Belgeleri adlı eser, Rize'nin Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e uzanan tarihini, birinci elden kaynaklarla ele alan önemli bir çalışmadır. İçerdiği fermanlar, atama belgeleri, nüfus kayıtları, padişah emirleri ve idari yazışmalar, bölgenin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısını ayrıntılarıyla gözler önüne sermektedir.

Bu çalışma, Rize'nin Osmanlı Devleti içindeki konumunu anlamak, idari yapısını incelemek ve tarihi olayların bölge üzerindeki etkilerini değerlendirmek

açısından büyük bir katkı sunmaktadır. Arşiv belgelerinin orijinal halleriyle birlikte Latin harflerine aktarılmış ve özetlenmiş olması, araştırmacılar için önemli bir kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca, harf inkılâbından sonra düzenlenen resmi yazışmaların da çalışmaya dâhil edilmesi, Rize'nin tarihsel sürecinin daha geniş bir perspektifle ele alınmasına olanak tanımaktadır.

Sonuç itibarıyla, bu eser Rize'nin geçmişine ışık tutarken, aynı zamanda Osmanlı arşiv belgelerinin sunduğu tarihî gerçeklikleri gün yüzüne çıkarmakta ve tarih bilimine önemli bir katkı sağlamaktadır. Rize'nin tarihini merak eden araştırmacılar, akademisyenler ve bölge halkı için kıymetli bir başvuru kaynağı olan bu çalışma, arşiv belgeleri üzerinden tarih okumalarının ne denli önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.⁷⁵

1.2.5. Eyüp Kul, Osmanlı Döneminde Rize (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2020, 343 s.)

Bu eser; İçindekiler, Önsöz ve Giriş bölümlerinin ardından üç ana bölüm ve bir Sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde kullanılan kaynaklar tanıtılmış, Rize'nin genel tarihine dair çerçeve bilgiler sunulmuştur. Birinci bölümde vakıf medeniyetine dair genel çerçeve çizilmiş; hurufât defterleri aracılığıyla dini kurumların kuruluşu, görevli atamaları ve maaş düzenlemeleri belgeler üzerinden incelenmiştir. İkinci bölümde Rize'nin şehir kimliği, mahalle yapısı ve merkezdeki vakıf eserleri detaylı biçimde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Rize, Mapavri, Hemşin ve Atina kazalarına bağlı köylerdeki dini yapıların gelişimi köy köy incelenmiş; cami yapım tarihlerine dair yeni bilgilerle adeta bir envanter çalışması ortaya konmuştur.

Bu çalışma, yerel tarih ile akademik tarihçilik arasındaki boşluğu doldurmayı hedefleyen nitelikli bir araştırmadır. Rize örneğinde, vakıf sistemi, yerleşim dokusu ve tarihî kaynak kullanımı bakımından metodolojik titizlikle hazırlanmıştır. Özellikle hurufât defterleri gibi birincil kaynakların kullanımı, çalışmanın akademik değerini artırmaktadır. Ayrıca kitabelerle arşiv belgelerinin karşılaştırılması, zaman içinde

⁷⁵Cevat Ekici, Osmanlı Arşivlerinde Rize Belgeleri (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, 240 s.)

bilgilerin nasıl değişebileceğini göstermesi bakımından tarih yazımı açısından önemli bir yaklaşım sunmaktadır.

Rize'nin liman kenti oluşu, coğrafi yapısı ve tarihsel sürekliliği, hem doğal çevre hem de insan yerleşimi açısından bütüncül bir bakışla ele alınmıştır. Bu yönüyle eser, hem kaynak değerlendirmesi hem de yerel tarihin bilimsel temelde yazımı için güçlü bir örnek oluşturmaktadır. Aynı zamanda tarihî olarak geri planda kalmış bir yerleşim olan Rize'nin geçmişine dair yeni ve güvenilir bilgiler ortaya koymaktadır.

Eserin birinci bölümü, hurufât defterlerinin tarihsel kaynak olarak önemini vurgularken, bölgedeki dini yapıların işleyişini belge temelli bir yaklaşımla ele alır. Camiler, mescitler ve tekkelerin kuruluş süreçleri, bu kurumlara yapılan atamalar ve görevlilere ödenen maaşlar gibi veriler, dönemin sosyal ve ekonomik yapısını anlamada önemli ipuçları sunar. Rize ve çevresindeki kazaların karşılaştırmalı incelenmesi, taşra uygulamaları arasındaki benzerlik ve farklılıkları da ortaya koymaktadır.

İkinci bölümde, Rize'nin tarihsel gelişimi, mahalle yapısı ve vakıf eserleri detaylandırılmıştır. Kadı ve naipilerin görev alanları üzerinden şehrin idari işleyişi açıklanmış, Rize'nin Osmanlı döneminde bir yönetim merkezi olarak taşıdığı önem vurgulanmıştır. Şehirdeki camiler, medreseler ve muallimhaneler, bulundukları mahalleler, banileri ve mimari özellikleriyle birlikte değerlendirilmiş; kitabelerle arşiv belgeleri karşılaştırılarak bilgi doğrulaması yapılmıştır. Bu yaklaşım, yerel tarih yazımı açısından önemli bir yöntem örneği sunmaktadır.

Üçüncü bölüm, Rize sancağına bağlı kazalardaki köylerde bulunan dini ve eğitim yapıları üzerinden taşra vakıf sistemini ortaya koymaktadır. Camiler, mektepler, muallimhaneler ve türbeler köy bazında incelenmiş, bu yapılara dair yeni bilgiler sunulmuştur. Bölüm, kırsal yerleşimlerin dinî ve sosyal yapısını anlamaya yönelik kapsamlı bir envanter çalışması niteliğindedir.

Sonuç bölümünde ise 1461'de Osmanlı topraklarına katılan Rize'nin, fetihten sonra iskâna açıldığı; ancak coğrafi zorluklar, ekonomik yetersizlikler ve güvenlik sorunları nedeniyle istenilen gelişimi uzun süre sağlayamadığı vurgulanmıştır. Osmanlı belgelerine göre Rize, uzun yıllar dağınık ve köylerden oluşan bir yerleşim olarak kalmıştır.

Şehrin gelişiminde en büyük katkı, hayırseverlerin kurduğu cami ve vakıf yapılarına aittir. Özellikle kıyı bölgelerinde inşa edilen bu yapılar, zamanla şehir merkezinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Ancak bazı köylerdeki vakıflar uzun ömürlü olamamış, halk katkısı ile ayakta kalmaya çalışmıştır. Bazı camilerin, banileri tarafından bir geçim alanı oluşturma amacıyla inşa edildiği, bu kişilerin görevli olarak atandığı da belgelerden anlaşılmaktadır.

Zamanla camilerin yenilenmesi ve banilerinin değişmesi, tarihî bilgilerin karışmasına yol açmıştır. Hurufât defterlerinde yer alan bilgiler, Rize'nin zamanla küçük bir kasabadan dini yapılar etrafında gelişen bir yerleşime dönüştüğünü göstermektedir. Eğitim kurumlarına dair kayıtların sınırlı oluşu, bu görevin büyük oranda cami personeline bırakıldığını düşündürmektedir.

Genel olarak, cami, mescit ve vakıf sistemleri Rize'nin Müslüman-Türk kimliği kazanmasında önemli rol oynamıştır. Ancak bu eserlerin zamanla korunamaması, tarihî mirasın kaybına neden olmuştur.

Sonuç olarak bu çalışma, hem Rize'nin hem de Osmanlı taşrasının sosyal ve dini yapısını anlamada özgün bir katkı sunmakta; hurufât defterleri gibi arşiv belgelerinin tarih yazımı açısından taşıdığı önemi güçlü biçimde ortaya koymaktadır.⁷⁶

1.2.6. Hüseyin Saraç, Osmanlı'nın Son Devri'nde Rizeli Devlet Adamları (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 348 s.)

Osmanlı Devleti'nde biyografi türü yazım geleneği olan “tercüme-i hâl” metinleri, şahısların yaşam öykülerini aktarırken, aynı zamanda dönemin toplumsal, kültürel ve siyasal yapısına ışık tutmaktadır. Bu biyografik kayıtlar, padişahlardan vezirlere, alt düzey devlet memurlarına kadar geniş bir kesimi kapsamış ve özellikle Tanzimat döneminden itibaren daha sistematik bir hale gelmiştir.

Bu sürecin kurumsallaşması ise II. Abdülhamit döneminde gerçekleşmiş ve 1879 yılında kurulan Sicill-i Ahvâl Komisyonu, devlet memurlarının davranışlarını ve sicillerini düzenli olarak kayıt altına almaya başlamıştır. Komisyonun hazırladığı Sicill-i Ahvâl Defterleri, Osmanlı bürokrasisinin işleyişine dair önemli bir arşiv niteliği taşımaktadır.

⁷⁶Eyüp Kul, Osmanlı Döneminde Rize (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2020, 343 s.)

Kitap, 1547-1920 yılları arasında Rize ve çevresinde doğmuş 232 devlet memurunun Sicill-i Ahvâl kayıtlarını incelemektedir. Araştırmanın ilk bölümünde Osmanlı bürokrasisinin teşkilatlanma süreci, memur istihdam politikaları ve Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun faaliyetleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Rizeli memurların aile yapıları, sosyal ve ekonomik durumları, görev yerleri, aldıkları maaşlar gibi ayrıntılı bilgiler incelenmiştir. Üçüncü bölümde 203 Rizeli memurun biyografileri detaylı bir şekilde aktarılırken, dördüncü bölümde Sicill-i Ahvâl Defterlerinde yer almayan ancak farklı kaynaklarda adı geçen 29 Rizeli devlet adamı tanıtılmıştır.

Bu kitap, Rize doğumlu devlet memurlarının Osmanlı bürokrasisindeki yerini anlamaya yönelik önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Sicill-i Ahvâl Defterleri, dönemin biyografi çalışmaları açısından değerli bir temel sunmaktadır.

Kitap, içindekiler, ön söz ve giriş bölümüyle başlamakta, ardından dört ana bölüm ve sonuç kısmıyla devam etmekte, son olarak kapsamlı bir bibliyografya ile tamamlanmaktadır. Giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, kısa sürede bir dünya devleti haline gelme süreci ve bu başarının ardındaki faktörler ele alınmaktadır. Osmanlı'nın toprak düzeni, vakıf sistemi ve toplumsal ihtiyaçlara yanıt veren idari modeli gibi unsurların devletin güçlü temellerini oluşturduğu vurgulanmaktadır. Ancak 17. yüzyıldan itibaren yaşanan iç ve dış sorunlar, bu sistemde aksaklıklara neden olmuştur.

Tanzimat Fermanı ile başlayan reform sürecinin ele alındığı bu bölüm, II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde gerçekleştirilen bürokratik değişimlere de yer vermektedir. Bu reformlar, özellikle II. Abdülhamit döneminde derinleşmiş ve devlet memurlarının sicil kayıtlarının düzenlenmesi amacıyla Sicill-i Ahvâl Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun çalışmaları, yalnızca devletin işleyişine dair düzenlemeleri belgelemekle kalmamış, aynı zamanda bireylerin görev ve kimlik bilgilerini sistematik bir şekilde arşivlemiştir.

Kitabın giriş bölümü, Osmanlı'nın modernleşme sürecinde yaşanan dönüşümleri ve Sicill-i Ahvâl Defterleri'nin bu sürece olan katkısını vurgulamaktadır. Bu kayıtlar, yalnızca tarihsel bir veri kaynağı değil, aynı zamanda Osmanlı'nın idari ve toplumsal yapısını derinlemesine anlamak için detaylı bir analiz sunmaktadır.

Kitabın birinci bölümü Osmanlı Bürokrasisinde Memur İstihdamı Ve Sicill-i Ahval Defterleri başlığını taşımaktadır. Dört alt başlıkta bu konu ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi Kavramının Gelişimi alt başlığında Osmanlı Devleti'nde bürokrasi, Orhan Gazi döneminde Divan-ı Hümâyûn'un kurulmasıyla başlamış, ancak asıl gelişimini Fatih Sultan Mehmet döneminde gösterdiğini vurgulamaktadır. İlk dönemlerde, devletin ihtiyaçları doğrultusunda nişancı ve kâtipler gibi az sayıda memurla yürütülen işler, devletin büyümesiyle kurumsallaşmış ve 16. yüzyılda bürokrasi hızla gelişmiştir. 17. yüzyılda Babîâlî'nin önem kazanmasıyla yeni bir yönetim merkezi oluşturulmuş, Sadaret Kethüdası, Reisü'l-Küttab ve Çavuşbaşı gibi görevler ön plana çıkmıştır.

18.yüzyılda Osmanlı bürokrasisi çeşitlenmiş, mukataa gibi mali işlerden sorumlu birimler artmış ve kalemiye sınıfı bürokrasinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Tanzimat Dönemi'yle birlikte modernleşme sürecine giren Osmanlı Devleti, bürokratik yapıyı yeniden düzenlemiş, memur hak ve görevlerini belirlemiş ve sivil bürokrasiyi güçlendirmiştir. II. Mahmut'un reformlarıyla bakanlıklar kurulmuş, müsteşarlık kavramı ortaya çıkmış ve taşra teşkilatlarının temelleri atıldığına değinilmiştir.

Tüm bu gelişmeler sonucunda Osmanlı bürokrasisi seyfiye (askerî), ilmiye (dinî ve hukukî), kalemiye (idari) ve Tanzimat sonrası mülkiye (sivil) sınıflarına ayrılarak modern bir yönetim anlayışı kazanmıştır.

İkinci alt başlık Osmanlı Devleti'nin Geleneksel ve Modern Döneminde Memur İstihdamı başlığını taşımaktadır. Osmanlı'da memuriyet, Tanzimat öncesi ve sonrası olarak iki farklı dönemde değerlendirilir. Geleneksel dönemde memurluk bir meslekten ziyade devlet ve millete hizmet anlayışıyla yürütülmüş, memurlarda ahlak, sadakat ve adalet gibi değerler ön planda tutulmuştur. Bu dönemde memurlar genellikle medrese eğitimi almış ya da kalemelerde usta-çırak ilişkisiyle yetişmiştir. Enderun ve medreseler önemli memur yetiştirme kurumlarıydı.

19. yüzyılda, Tanzimat ile birlikte modern eğitim kurumları kurulmuş ve memuriyet, bu okullardan diploma alma şartına bağlanmıştır. Rüştîyeler, Mekteb-i Mülkiye ve diğer okullar bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. 1846 tarihli Talimat-ı Umumiye Nizamnamesi ile memurların yetki ve sorumlulukları tanımlanmış, işe devam ve disiplin esasları belirlenmiştir.

Islahat Fermanı ile gayrimüslimlerin de devlet memuru olmasının önu açılmış, bu reformlar II. Abdülhamit döneminde devam etmiştir. Kanun-i Esasi, memuriyeti ehliyet ve liyakate bağlamış, memurların görev güvencesi sağlanmış. 1879'da Sicill-i Ahval Komisyonu kurulmuş, memur sicilleri tutulmaya başlanmış ve yeni düzenlemelerle emeklilik, terfi ve disiplin kuralları geliştirilmiştir. Bu reformlarla Osmanlı'da modern bir memuriyet sistemi oluşturulduğuna dikkat çekilmiştir.

Üçüncü alt başlık Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri başlığını taşımaktadır. Sicill-i Ahvâl Komisyonu, Osmanlı Devleti'nde memurların sicil kayıtlarını düzenlemek amacıyla 1879 yılında kurulmuştur. Daha önce farklı birimlerde dağınık şekilde tutulan biyografi ve sicil kayıtları, bu komisyon sayesinde merkezi bir yapıya kavuşturulmuştur. İlk olarak mülkiye, dâhiliye, adliye ve maliye gibi dairelerde çalışan tüm memurların özgeçmişleri detaylı şekilde kayıt altına alınmıştır.

Komisyonun amacı, memurların tayin, terfi ve görevden alınmalarını kayıtlarla yönetmek, performans ve ahlaki durumlarını değerlendirmektir. 1909 yılına kadar 201 büyük boy sicil defterinde yaklaşık 92.000 memurun bilgileri toplanmıştır. Bu sistem, hem personel yönetiminde hem de Osmanlı tarihine yönelik araştırmalarda önemli bir kaynak oluşturmuştur.

Komisyon, fiziksel yetersizlikler, personel eksikliği ve yanlış beyan gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu problemler, bilgilerin resmi belgelerle doğrulanması yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. 1908'de II. Meşrutiyet ile memurların sicil kayıtları, her daire tarafından ayrı tutulmaya başlanmış ve komisyonun görevine son verilmiştir.

Bu bölümün son alt başlığı Sicill-i Ahvâl Defterlerinin Tanzim Şekli ve Fonksiyonları adını taşımaktadır. Sicill-i Ahvâl Defterleri (1879-1908), Osmanlı memurlarının kimlik, eğitim, dil bilgisi, görev yeri, maaş, terfi ve disiplin durumlarını ayrıntılı şekilde kaydetmiştir. 201 defterde 51.652 memurun sicili tutulmuş, bu bilgiler Osmanlı'nın idari, mali ve eğitim politikalarını incelemek için önemli bir kaynak olmuştur. Defterler, memurların kariyer gelişimlerini ve görev süreçlerindeki başarı ve eksikliklerini belgeleyen temel arşiv niteliğinde olduğuna vurgu yapılmıştır.

Sonuç olarak bu bölüm Osmanlı bürokrasisinin gelişimini ve Sicill-i Ahvâl Defterleri'nin önemini kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Tarihsel süreç açık, kronolojik ve sistematik bir şekilde sunulmuş. Her alt başlık, konunun bir yönünü detaylandırıyor ve Sicill-i Ahvâl Defterleri'nin hem yönetim hem de tarihsel araştırmalar için taşıdığı önemi vurguluyor.

Kitabın ikinci bölümü, Rizeli Memurların Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumları başlığı altında, Rizeli memurların yaşamlarını kapsamlı bir şekilde ele alıyor. Bu bölüm, memurların aile yapıları, toplumsal statüleri ve mesleki durumlarına dair ayrıntılı veriler sunuyor.

Rizeli Memurların Aile Durumları ve Toplumsal Statüleri alt başlığı, memurların doğum tarihleri ve yerleri gibi temel kişisel bilgilerle başlar, ardından inançları, aile geçmişleri, babalarının meslekleri ve sülale lakapları gibi toplumsal kimlik unsurlarına değinir. Bu kısımlar, Rizeli memurların sosyal yapılarını ve toplumsal konumlarını anlamada önemli bir rol oynar. Memurların ailelerinin iş geçmişi ve sosyal bağları, Osmanlı toplumunun memur sınıfına dair kültürel bir perspektif sunar.

Rizeli Memurların Meslek, Maaş, Madalya, Nişan, Ceza, Eğitim ve Lisan Bilgileri başlığı, memurların mesleki hayatları ve ödülleri inceler. Görev yerleri ve alanları, maaş durumları gibi ekonomik göstergelerle memurların sosyo-ekonomik statüleri belirlenirken; rütbe, madalya ve nişanlar gibi ödüller, bireylerin kariyerlerindeki başarıları ve devletle olan ilişkilerini ortaya koyar. Madalya türleri, örneğin Liyakat Madalyası ve Yunan Muharebe Madalyası, memurların askerî ya da sivil başarılarını simgelerken, eğitim durumları ve yabancı dil bilgileri ise kişisel gelişimlerini ve devletin eğitim reformlarıyla uyumlarını gösterir.

Son olarak, Memurların Cezaî Durumları başlığı, disiplinsiz davranışları veya cezai geçmişleri olan memurların durumunu ele alır. Bu kısım, Osmanlı memur yapısında adalet ve disiplinin nasıl sağlandığına dair önemli bilgiler sunar.

Genel olarak, bölüm, Rizeli memurların sosyal ve profesyonel yaşamlarını çok yönlü bir şekilde inceleyerek, dönemin bürokratik yapısı ve memurların toplum içindeki rollerini anlamamıza olanak tanır. Her bir alt başlık, memurların yaşamlarıyla ilgili farklı açılardan önemli veriler sunar ve Osmanlı'daki memuriyet sisteminin ayrıntılarını daha net bir şekilde gözler önüne serer.

Üçüncü bölümde, Rizeli Memurların Biyografileri başlığı altında, 232 memurun biyografileri ilçelere göre ayrılarak incelenmiştir. Hemşin, Pazar, Rize, Çayeli, Fındıklı, İkizdere gibi ilçelerde doğan memurların yanı sıra İstanbul, Trabzon gibi dış bölgelerde doğan Rizeli memurlar da ele alınmıştır. Bu sınıflandırma, memurların sosyal ve kültürel kökenlerini ortaya koyarak Osmanlı bürokrasisindeki çeşitliliği ve yerel halkın devletle ilişkisini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Kitabın son bölümü olan dördüncü bölümde Sicill-i Ahvâl defterlerinde yer almayan 29 Rizeli memurun biyografilerini ele alıyor. İlk başlık altında, Sicill-i Ahvâl Defterlerinde sicil kayıtlarına rastlanmayan Rizeli devlet adamlarının ailevi, memleket ve meslek bilgileri, hatta ölüm tarihlerine kadar önemli bilgilere yer verilmektedir. Bu durum, bazı memurların kayıtlara geçmemiş olabileceğini veya başka kayıtlarda yer alabileceklerini gösteriyor.

İkinci başlıkta ise, farklı kaynaklardan elde edilen verilerle tespit edilen Rizeli devlet adamlarının biyografileri sunulmaktadır. Bu memurların kayıtları, genellikle başka resmi belgelerde veya arşivlerde yer almakta olup, Sicill-i Ahvâl defterlerine geçmeyen isimlerin izini sürmek açısından önem taşır. Bu başlık, hem eksik verileri tamamlamak hem de daha geniş bir araştırma perspektifi sağlamak adına değerli bilgiler sunmaktadır.

Sonuç olarak Yazar, Osmanlı bürokrasisinin gelişimini ve Rizeli memurların sosyal, ekonomik ve kültürel durumlarını derinlemesine incelemektedir. Sicill-i Ahvâl defterlerine dayanarak, memurların biyografileri, görev yerleri, maaşlar ve disiplin durumları gibi detaylar sunulmuş. Ayrıca, defterlerde yer almayan memurların biyografileri farklı kaynaklarla tamamlanarak çalışmanın kapsamı genişletilmiştir. Bu eser, Osmanlı yönetim yapısını ve memurların toplumsal rollerini anlamak isteyenler için değerli bir kaynak oluşturuyor.⁷⁷

⁷⁷Hüseyin Saraç, Osmanlı'nın Son Devri'nde Rizeli Devlet Adamları (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 348 s.)

1.2.7. Hüseyin Saraç, Osmanlı İdaresinde Atina (Pazar) kazası : (1875-1920) (Ankara: Pazar Kaymakamlığı, 2015, 357 s.)

Bu eser, Takdim, Önsöz, Özet ve Giriş kısımlarının ardından dört bölüm, Sonuç ve geniş bir bibliyografya ile şekillenmiştir. Araştırma, Osmanlı Devleti'nin son dönemi kabul edilen 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki dönemde Atina (Pazar) Kazası'nı ele almaktadır. Çalışmada, döneme ilişkin basılı kaynakların yanı sıra Osmanlı arşiv belgelerinden yararlanılmıştır.

Atina Kazası'nın incelenmesinin temel nedeni, bu konuda kapsamlı bir çalışmanın eksikliğidir. Doğu Karadeniz'deki bu kazâ, tarih boyunca farklı idari yapılar içinde yer almış ancak merkezlerden uzaklığı nedeniyle stratejik önem kazanmamıştır. Osmanlı döneminde ise taşra idari merkezi olarak önem kazanmıştır.

Bu çalışma, Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak Atina Kazası'nın 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki idarî, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, bölge tarihine katkı sağlamak ve alandaki bilgi eksikliğini gidermek hedeflenmiştir.

Eserin giriş kısmında 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin reformlarla modernleşmeye çalıştığı, aynı zamanda savaşlar ve isyanlar nedeniyle krizlerle sarsıldığı bir dönem olduğuna değinilmiştir. III. Selim ile başlayan yenilik hareketleri, II. Mahmut döneminde kurumsal reformlarla hızlanmış, Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi girişimlerle devletin yönetim yapısında köklü değişiklikler yapılmıştır. Ancak Kırım Savaşı, Balkan isyanları ve 93 Harbi gibi gelişmeler bu süreci zorlaştırmıştır. II. Abdülhamid dönemi ve 20. yüzyıl başındaki savaşlar, devleti yıkıma götüren süreci hızlandırdığına dikkat çekilmiştir.

Bu dönüşüm süreci, Osmanlı taşrasını ve Atina Kazası'nı da etkilemiştir. Lazistan Sancağı'na bağlı olan Atina, Tanzimat reformlarıyla ulaşım, haberleşme ve ticaret alanlarında ilerleme kaydetmiş, idarî yapıda yenilikler yaşamıştır. Ancak bu reformlar merkezle eş zamanlı değil, gecikmeli olarak uygulandığından bahsedilmiştir. 93 Harbi'nin ardından Batum'un Rus işgaline uğramasıyla Atina, Rize'nin bir kazası haline getirilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında ise düşman işgali, göç ve ticari kayıplar gibi sorunlarla karşılaşmıştır.

Atina Kazası'nın ismi de bu süreçte değişim göstermiştir. Antik çağlardan gelen “Atina” adı, Osmanlı döneminde kazanın ticaret merkezi rolüne atfen “Pazar”

olarak anılmaya başlanmıştır. Bu isim değişikliği, bölgenin tarihsel ve kültürel dönüşümünün bir göstergesidir. Sonuç olarak, eser Osmanlı'nın reform ve krizlerle şekillenen dönüşüm süreci, Atina Kazası'nda idarî, ticari ve sosyal alanlarda önemli etkiler yarattığına değinilmiştir.

Kitabın birinci bölümü, Kazanın Siyasi Tarihi başlığını taşımakta olup, Atina (Pazar) Kazası'nın tarihî ve siyasi geçmişini detaylandırmaktadır. İlk olarak, kazanın isminin kökenine değinilmiş, "Atina" adının antik çağlara dayanan anlamı ve Osmanlı döneminde "Pazar" ismini nasıl aldığı açıklanmıştır.

Bölümde, kazanın tarihçesi kronolojik olarak ele alınmış; Koloni Öncesi Dönem, Kolonileşme Dönemi, Medler ve Persler, Pontus Devleti, Roma ve Bizans, Trabzon Rum İmparatorluğu, Selçuklular ve Osmanlı dönemlerindeki siyasî ve sosyal gelişmeler değerlendirilmiştir. Her dönemde kazanın stratejik konumu, kültürel yapısı ve bölgesel önemi vurgulanmıştır.

Bu yaklaşım, Atina'nın tarih boyunca farklı medeniyetlerin etkisiyle şekillenen kimliğini ve Osmanlı egemenliğiyle birlikte kazandığı idarî yapıyı ortaya koymaktadır. Bölüm, kazanın tarihî gelişimini bütüncül bir bakış açısıyla sunmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü, İdarî Yapısı ve Şehir Yönetimi başlığını taşımakta olup, Atina (Pazar) Kazası'nın idarî yapısı ve şehir yönetimine odaklanarak kazanın Osmanlı yönetim sistemindeki yerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bu bölümde, Trabzon Vilayeti'ne bağlı Lazistan Sancağı'nın genel yapısından başlayarak, Atina Kazası'nın sınırları, merkezi, nâhiyeleri ve köyleri detaylı bir şekilde tanımlanmıştır.

Kazanın yönetim yapısı, Osmanlı idaresindeki kurumlar ve görevliler çerçevesinde incelenmiştir. Kazâ Müdürü, Mal Müdürü, Tahrirât Müdürü, Nüfus Memuru ve diğer idari görevliler gibi ehl-i örf ve ehl-i şer ayrımıyla yürütülen yönetim mekanizması açıklanmıştır. Ayrıca, Kaza İdare Meclisi, Maarif Meclisi, Ticaret ve Ziraat Meclisi, Belediye Meclisi gibi kurulların işleyişi ve kazanın sosyal yapısına etkileri değerlendirilmiştir.

Nâhiyeler ve köy yönetimleri, özellikle Hemşin ve Ardeşen nâhiyeleri üzerinden ele alınmış; bu birimlerin yerel yönetimdeki rollerine dikkat çekilmiştir. Bölümde ayrıca mahalle ve köy yönetimleri, haberleşme ve ulaşım sistemleri gibi

taşradaki günlük hayatı etkileyen idari unsurlar kapsamlı bir şekilde işlenmiştir. Deniz ve kara ulaşımındaki durum, ticaret ve halkın hareketliliği açısından analiz edilmiştir.

Bölümde son olarak sağlık ve güvenlik hizmetleri ele alınmış, kazanın bu alanlardaki sorunları ve çözüm çabaları değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, taşradaki temel idari yapı ve günlük yaşam, detaylı bir çerçeve içerisinde aktarılmıştır. Bu bölüm, Osmanlı taşra yönetiminin işleyişini ve Atina Kazası'na özgü özellikleri ortaya koyan bir bölümdür.

Kitabın üçüncü bölümü, Atina (Pazar) Kazası'ndaki sosyal ve kültürel yaşamı geniş bir çerçevede ele almaktadır. Aile yapısı, evlenme, boşanma ve miras konuları, geleneksel Osmanlı toplumunun bireyler arasındaki ilişkileri ve sosyal düzeni hakkında bilgi sunmaktadır. Evlenme süreçleri, kız isteme, nişan ve düğün gelenekleri detaylı bir şekilde açıklanmış, aynı zamanda boşanma ve vasi tayinleri gibi sosyal düzenin dinamikleri de incelenmiştir.

Giyim-kuşam, Atina halkının sosyal statüsünü ve kültürel kimliğini anlamamıza olanak tanırken, demografik yapı başlığında kazanın nüfusunun ve etnik-dini yapısının nasıl şekillendiği üzerinde durulmuştur. Eğitim-öğretim başlığı, medreselerden rüştiyelere kadar çeşitli eğitim kurumlarının varlığını ve toplumsal hayatta nasıl bir yer edindiğini anlatmaktadır.

Atina Kazası'ndaki yapılar, özellikle kaleler ve köprüler, bölgenin tarihsel ve stratejik önemini vurgulamaktadır. Kız Kulesi, Cihar Kale gibi yapılar bu bölümde incelenmiş, kazanın savunma ve ulaşım açısından önemli noktaları aktarılmıştır. Ayrıca, sosyal hadiseler arasında doğal afetler ve eşkıyalık faaliyetlerinin etkileri de ele alınmıştır.

Son olarak, Atina'nın Rus işgaline uğraması, bu bölümdeki en çarpıcı gelişmelerden biridir. Kazanın Ruslar tarafından bombalanması, çevre yerleşimlerin de etkilenmesi, Atina'nın savaşın yıkıcı etkilerini nasıl hissettiğini gözler önüne seriyor. Bu bölüm, Atina Kazası'nın sosyal, kültürel ve tarihsel yapısını tüm yönleriyle kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

Kitabın dördüncü bölümü, Atina (Pazar) Kazası'nın ekonomik, sosyal ve dini yapısını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bölümde öncelikle kazadaki ticarî hayat incelenmiş, çeşitli iş kollarına yönelik bilgiler verilmiştir. Balıkçılık, ormancılık,

emlakçılık ve madencilik gibi kazada öne çıkan ekonomik faaliyetler, bölgenin geçim kaynakları hakkında fikir vermektedir. Çarşılar ve pazaryerleri başlığı altında, ticaretin şehir ve çevre köyler üzerindeki etkisi detaylandırılmıştır.

Ziraî hayat, kazadaki tarımsal üretim ve aşâr vergisi gibi uygulamaların, ekonomik ve sosyal yaşam üzerindeki etkisini yansıtırken, değirmenler ve hayvancılık gibi diğer ekonomik faaliyetler de kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Hayvancılık bağlamında yayla-kışlak teşkilatına dair detaylar, bölgenin doğal yapısına uygun geçim pratiklerini ve yaylaların sosyoekonomik işlevini açıklamaktadır. Atina Kazası'nın yaylalarının her biri ayrı ayrı tanıtılmış, bu yaylaların hayvancılık ve göçebe hayat açısından oynadığı rol vurgulanmıştır.

Dini yapılar ve vakıflar başlığı, kazanın manevi ve kültürel yönünü ortaya koymaktadır. Merkezdeki ve köylerdeki cami ve türbeler ayrıntılı şekilde açıklanmış, Gülbahar Sultan Camisi ve Pazar Camisi gibi önemli dini yapılar ile vakıfların kazanın sosyal hayatındaki önemi vurgulanmıştır. Ayrıca köylerdeki camilerin isimleri ve bulundukları yerler tek tek belirtilmiştir. Bu bölüm, kazanın dini ve kültürel kimliğini anlamaya katkı sağlayan detaylı bir perspektif sunmaktadır.

Sonuç olarak, dördüncü bölüm, Atina Kazası'nın ekonomik, dini ve sosyal yaşamını bütüncül bir şekilde ele alarak, kazanın tarihsel süreç içindeki önemini ve bölgesel karakterini kapsamlı bir şekilde açıklamaktadır.

Kısaca eseri özetleyecek olursak; Atina, eski çağlardan günümüze kadar farklı medeniyetlerin egemenliği altında bulunmuş önemli bir yerleşim bölgesidir. Medler, Persler, Roma, Bizans ve Pontus İmparatorlukları'nın ardından, Türklerin Anadolu'ya girmesiyle Türk nüfusunun yerleşim yeri olmuştur. Selçuklular ve Akkoyunlular bu topraklarda hüküm sürerken, özellikle Akkoyunlular dönemine ait bazı kültürel izler, bu hâkimiyetin izlerini taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin fetihleri sırasında Atina, 1461'den sonra Trabzon Eyâleti'nin bir parçası hâline gelmiş ve bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Atina, 15. yüzyılın sonlarından 16. yüzyılın başlarına kadar nâhiye olarak yönetilirken, zamanla kazâ statüsüne yükselmiş ve 17. yüzyılın sonlarından itibaren bu statüsünü korumuştur. Bu süreçte, Atina yerleşimi çeşitli idari birimlere bağlanmış, yerel yönetim ve organizasyonları şekillenmiştir.

19. yüzyılın ilk yarısında, Atina kazası Gönye Sancağı'na bağlı olarak yönetilmekteydi ve bu dönemde 3 nâhiye ile 70 köy bulunmaktaydı. Atina'nın sosyo-ekonomik yapısında tarım ve hayvancılık ön planda yer alıyordu. Mısır, üzüm, fındık gibi tarım ürünleri yaygın şekilde üretilirken, inek, keçi ve koyun gibi hayvanlar da çiftliklerde yetiştiriliyordu. Bunun yanı sıra, yaylak-kışlak sistemine dayalı hayvancılık, bölgede büyük önem taşımaktaydı.

Atina'da dini yapılar ve vakıflar, sosyal yapıyı ve toplumsal ilişkileri pekiştiren önemli unsurlardı. 19. yüzyıl boyunca cami ve mescitler, eğitim kurumları ve vakıf yapıları sosyal yaşamın önemli bir parçasıydı. Bunun yanında, şehirdeki pazaryerleri ve çarşılar ticari faaliyetlerin yürütüldüğü yerler olarak öne çıkıyordu.

Bölgenin yönetiminde yer alan kadroların, 1870-1900 yılları arasında yer değiştirmesi ve yenilikçi uygulamalara geçiş süreci, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel yönetimindeki değişimle paralel bir seyir izlemiştir. Bu dönemde, Atina'nın nüfusu da belirli değişiklikler göstermiştir. 19. yüzyılın sonunda nüfus artmış, 20. yüzyılın başlarında ise yeniden bir azalma görülmüştür.⁷⁸

1.2.8. Hüseyin Albayrak, Trabzon ve Doğu Karadeniz illeri milli mücadele basını (1918-1923) : Trabzon - Artvin - Rize - Gümüşhane - Bayburt - Giresun - Ordu - Samsun - Amasya -Tokat – Çorum (Trabzon: Ortahisar Belediyesi, 2019, 671 s.)

Eser, sunuş, önsöz ve içindekiler dizini ile başlamaktadır. İki ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü “Milli Mücadeleye Doğru”, ikinci bölümü ise “Milli Mücadele Yılları” başlığını taşımaktadır.

Çalışma, 1918-1923 yılları arasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde basın faaliyetlerini ele almakta; dönemin gazetelerini, dergilerini ve ajanslarını tanıtan kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Bölgeye özgü basın tarihine dair ilk olma özelliği taşıyan bu eser, özellikle yerel basının Milli Mücadele'ye katkısını vurgulamaktadır.

Dönemin haberleşme araçlarının sınırlı olduğu göz önüne alındığında, gazetelerin ve mecmuaların yalnızca bilgi aktarmakla kalmayıp aynı zamanda

⁷⁸Hüseyin Saraç, Osmanlı İdaresinde Atina (Pazar) kazası : (1875- 1920) (Ankara: Pazar Kaymakamlığı, 2015, 357 s.)

mücadele ruhunu diri tutma misyonu üstlendiği ifade edilmektedir. Ancak, bu yayınların büyük bir kısmının günümüze ulaşamaması, Osmanlıca metinlere yönelik bilinçsiz yok etme girişimleri ve harf inkılâbı sonrası eski yazılı kaynakların anlaşılabilmesi gibi sebeplerle ilişkilendirilmektedir. Bu noktada, tarihsel belgelerin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasının önemi vurgulanmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde yapılan antlaşmalar, Milli Mücadele öncesinde basının rolü, dönemin gazeteleri ve cemiyetler üzerinden sürecin toplumsal ve siyasi yönünü ele almaktadır.

Antlaşmalar başlığı altında Osmanlı Devleti'nin aleyhine yapılan gizli antlaşmalar ve Mondros ile Sevr gibi Osmanlı'nın çöküşünü hızlandıran resmi antlaşmalar ele alınmaktadır. İstanbul, Londra, Sykes-Picot, Petrograd ve Saint Jean de Maurienne antlaşmaları Osmanlı topraklarının paylaşımını öngörmüş; Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı'nın fiilen işgal edilmesine zemin hazırlamış; Sevr Antlaşması ise Osmanlı'nın parçalanmasını resmileştiren bir belge olduğuna değinilmiştir.

Milli Mücadele İçin Ön Hazırlıklar başlığında ise Milli Mücadele'yi destekleyen basın organlarının doğuşu bu başlık altında incelenmektedir. İrade-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri, Anadolu halkını bilinçlendirmek amacıyla çıkarılmış, Anadolu Ajansı ulusal haberleşmeyi sağlamak için kurulmuştur. Ayrıca, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi ile devletin basın üzerindeki denetimi artırılmış ve Ceride-i Resmiye gibi yayınlar ile halk bilgilendirilmiştir.

Milli Mücadeleye Başlarken Ülkenin Basın Durumu başlığı bu bölümde, dönemin basınının Milli Mücadele'ye karşı tutumu değerlendirilmektedir.

- Milli Mücadeleyi Destekleyen Basın: İstanbul ve Anadolu'daki bazı gazeteler, Kurtuluş Savaşı'nı destekleyerek halkın direniş ruhunu güçlendirmiştir.
- Milli Mücadele'ye Öncülük Eden Basın: Açık Söz, Ahali, Akşam, Albayrak, İleri ve Tasvir-i Efkâr gibi gazeteler, Milli Mücadele'yi açıkça destekleyen ve halkı bilgilendiren yayınlar arasında yer almıştır.
- Milli Mücadele'nin Karşısında Olan Basın: İstanbul ve Anadolu'daki bazı yayın organları, özellikle Alemdar, Peyam-ı Sabah ve İstanbul gazeteleri,

işgalcilerle işbirliği yaparak Milli Mücadele karşıtı bir propaganda yürütmüştür.

- Azınlıkların ve Yabancıların Kontrolündeki Basın: Özellikle Doğu Karadeniz bölgesinde faaliyet gösteren Epohi ve Faros Tis Anatólis gibi gazeteler, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını destekleyen yayınlar yapmıştır.
- Milli Mücadele'de Cemiyetler başlığı altında, Milli Mücadele sürecinde faaliyet gösteren farklı cemiyetler ele alınmaktadır.
- Zararlı Cemiyetler: Azınlıklar tarafından kurulan Mavri Mira, Pontus Rum, Etnik-i Eterya, Taşnak-Hınçak gibi cemiyetler, Osmanlı topraklarında bağımsız devletler kurmayı hedeflemiştir. Ayrıca, Kürdistan Teali Cemiyeti gibi yapılar, bölgesel ayrılıkçılığı körüklemiştir.
- Milli Varlığa Düşman Cemiyetler: İngiliz Muhipler Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Wilson Prensipleri Cemiyeti, Osmanlı'nın parçalanmasını destekleyen gruplar arasında yer almıştır.
- Milli Mücadele'ye Hizmet Eden Cemiyetler: Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, işgallere karşı halkın örgütlenmesini sağlamış ve direnişin temel taşlarından biri olmuştur. Özellikle Trakya-Paşaeli, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri, bulundukları bölgelerde bağımsızlık mücadelesine öncülük etmiştir.

Kitabın ikinci bölümünde, Osmanlı'nın yıkılış sürecindeki uluslararası anlaşmalar, Milli Mücadele'nin hazırlık aşamasında basının oynadığı kritik rol ve halkın örgütlenmesine öncülük eden cemiyetler üzerinden, sürecin geniş bir değerlendirmesini sunmaktadır. Doğu Karadeniz ve çevresindeki illerde basın faaliyetleri, Milli Mücadele yıllarında yayıncılığın rolü ve bu dönemde basının etkisi ele alınmaktadır.

Doğu Karadeniz İllerinde İlk Matbaa ve Vilayet Salnameleri başlığı, Trabzon Vilayet Matbaası, bölgedeki ilk basım faaliyetlerine öncülük etmiş ve Trabzon Vilayet Salnameleri, yerel yönetim, ekonomi ve toplumsal gelişmeler hakkında önemli veriler sunmuştur.

Trabzon'da Milli Mücadele Öncesi ve Sırasında Basın başlığında Trabzon, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren aktif bir basın hayatına sahip olduğuna değinilmiştir. Trabzon, Saadet, Karadeniz, Tahsil gibi gazeteler, halkı bilgilendiren

yayın organlarıydı. II. Meşrutiyet döneminde ise Feyz, Posta, Meşveret, Pulathane, İntikam gibi gazeteler basın faaliyetlerini çeşitlendirmiştir. Milli Mücadele döneminde ise İkbal, Yeşil Yurt, Selamet, İstikbal, Hak, Kahkaha gibi gazeteler, direnişin sesi olmuştur.

Artvin’de Milli Mücadele Döneminde Basın başlığı Artvin’de Milli Mücadele döneminde Yeşil Yuva Mecmuası, bağımsızlık mücadelesinin sesi olmuştur. Artvin’in kurtuluş sürecinde basının halkı bilinçlendirme görevini üstlendiği görülmektedir.

Rize’de Milli Mücadele Basını başlığı, Rize’de yayınlanan Yeni Ay Mecmuası, bölgedeki ilk yayınlar arasında yer almakta ve halkın bilgilendirilmesine katkı sağladığı vurgulanmaktadır. Milli Mücadele sürecinde Rize basını, bağımsızlık hareketine destek vermiştir. Rize ve Doğu Karadeniz, Millî Mücadele sürecinde büyük tehditlerle karşı karşıya kalmış ve bölge halkı hem işgal güçlerine hem de Rum ve Ermeni çetelerinin saldırılarına karşı direniş göstermiştir.

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı ordusunun terhis edilmesiyle birlikte, Pontus Devleti kurma amacı taşıyan Rum çeteleri ve destekçileri faaliyetlerini artırmıştır. Ermenilere ise Samsun’dan Erzincan ve Van’a kadar uzanan bir bölge vaat edilmiştir.

Bu tehditlere karşı Rize’de, Çakıroğlu Miktat Ağa, İpsiz Recep, Hafız Osman Tatoğlu ve Hakkı Mataracı gibi yerel önderlerin öncülüğünde milis güçleri oluşturulmuş ve halkın savunulması sağlanmıştır. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti’nin Rize şubesi kurulmuş, Erzurum ve Sivas Kongrelerine de Rizeli temsilciler katılmıştır. Ayrıca, TBMM’ye Lazistan Sancağı’ndan mebuslar seçilmiş, halk kendi yönetimini oluşturma çabasına girmiştir.

Rize ve çevresinde asayişsizlik ciddi bir sorun haline gelmiş, kan davaları ve çete faaliyetleri nedeniyle bölge istikrarsız bir hâl almıştır. Halk önderleri ve milis güçleri, bu düzensizliği gidermek ve bölgeyi korumak için büyük bir mücadele vermiştir. İngiliz savaş gemilerinin Karadeniz kıyılarında dolaşması ve yabancı güçlerin müdahale ihtimali ise tehdidi daha da artırmıştır.

Rize ve çevresi, Millî Mücadele sürecinde yalnızca işgale karşı değil, aynı zamanda içeriden ve dışarıdan gelen tehditlere karşı da direnmek zorunda kalmıştır. Rum ve Ermeni çetelerinin faaliyetleri, bölgenin etnik yapısını değiştirme çabasıyla birleşmiş, ancak yerel halkın örgütlenmesi ve milis güçleri sayesinde bu girişimler

engellenmiştir. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kurulması ve bölgesel direniş, ulusal bağımsızlık hareketinin Karadeniz'deki en önemli unsurlarından biri olmuştur. Yerel liderlerin ve halkın gösterdiği direnç, Rize'nin işgal edilmesini engellemiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

Gümüşhane, Bayburt ve Giresun Basını başlığı, Gümüşhane'de İrfan Yolunda İlk Adım Mecmuası, halkı eğitmek ve bilinçlendirmek için önemli bir işleve sahiptir. Bayburt'ta ise basın faaliyetlerinin ilk adımları bu dönemde atılmıştır. Giresun'da Maarif, Giresun, Karadeniz, Kavlak gibi gazeteler yayınlanmış, Milli Mücadele döneminde ise Işık, Gedikkaya, Halk Sesi gibi gazeteler halkın örgütlenmesinde önemli roller üstlenmiştir.

Ordu'da Milli Mücadele Öncesi ve Sırasında Basın başlığı, Ordu'da Şu'un-i Dâhiliye, Osmanlı Ajansı gibi yayımlar görülmüş, Milli Mücadele döneminde ise Güneş, Azim, Muafakiyyet-i Milliye gibi gazeteler bağımsızlık hareketine destek vermiştir.

Samsun'da Milli Mücadele ve Basın başlığı, Samsun'nun Milli Mücadele'nin başlangıç noktalarından biri olması nedeniyle basının çok etkili olduğu vurgusu yapılmaktadır. Aks-ı Seda, Samsun, Şems-ül Maarif, Fırtına gibi gazeteler, bu dönemin önemli yayınlardır. Milli Mücadele sırasında Işık, Ahali, Rehber, Samsun Hilal gibi gazeteler, halkın direnişe katılımında etkili olmuştur.

Amasya, Merzifon, Tokat ve Çorum'da Basın başlıkları ise Amasya'da Türk Özü, Yeşil Irmak, Hakikat gibi gazeteler yayınlanmış ve özellikle Amasya Genelgesi'nin duyurulmasında basın aktif bir rol üstlendiğine değinilmiştir. Merzifon'da ise Merzifon, Tecelli gibi gazeteler yayınlanmış, ayrıca Amerikan Koleji'nde de basın faaliyetleri yürütülmüştür. Tokat ve Çorum basını ise Ajans, Çorum Gazetesi gibi yayın organlarıyla Milli Mücadele ruhunu yansıtmıştır.

Bu başlıklar altında yer alan gazeteler ve yayımlar, Milli Mücadele sürecinde halkın bilinçlenmesini sağlamış, ulusal birlik ruhunun oluşmasına katkıda bulunmuş

ve işgalci güçlere karşı kamuoyu oluşturulmasında kritik roller üstlenmiştir. Çalışmanın sonunda detaylı ve oldukça uzun bir bibliyografya'ya yer verilmiştir.⁷⁹

1.2.9. İhsan Topaloğlu, Rize'nin Kurtuluşu (Trabzon: Trabzon Haber Gazetesi, 2003, 106 s.)

Bu çalışma, Türk ve Rus milletleri arasında tarih boyunca süregelen siyasi, askeri ve kültürel etkileşimlerin en çarpıcı dönemlerinden birini ele almaktadır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı kayıplar, Karadeniz cephesinde süregelen çatışmalar ve bu süreçte Rize ile çevresindeki direnişin kahramanlık hikâyeleri, tarihimize ışık tutan önemli olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kitap Ön Söz dâhil olmak üzere yirmi iki başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel gelişimini, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşadığı zorlukları ve Karadeniz bölgesindeki işgal ve direniş hikâyelerini ele alan kapsamlı bir araştırmanın çerçevesini oluşturuyor.

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri mücadeleleri, yalnızca devletin kaderini değil, aynı zamanda halkın günlük yaşamını ve kültürel kimliğini de derinden etkilemiştir. Türk-Rus münasebetlerinin tarihçesi, iki milletin karşı karşıya geldiği savaşlardan, iş birliğine ve diplomatik bağlara kadar geniş bir yelpazede değerlendirilmelidir. Bu ilişki, iki tarafın coğrafi ve stratejik çıkarlarının bir yansıması olarak şekillenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın Karadeniz cephesinde yaşadığı çatışmalar, coğrafi koşulların ve lojistik yetersizliklerin askeri stratejilere nasıl yön verdiğini göstermektedir. Sarıkamış Harekâtı ve ardından gelen yerel direnişler, Türk halkının bağımsızlık uğruna verdiği mücadeleyi ve fedakârlığı gözler önüne sermektedir. Rize ve çevresindeki savaşılar, halkın işgal karşısındaki direncini ve ulusal birlik ruhunun coğrafi engellere rağmen nasıl korunduğunu ortaya koymaktadır.

⁷⁹Hüseyin Albayrak, Trabzon ve Doğu Karadeniz illeri milli mücadele basını (1918-1923) : Trabzon - Artvin - Rize - Gümüşhane - Bayburt - Giresun - Ordu - Samsun - Amasya -Tokat – Çorum (Trabzon : Ortahisar Belediyesi, 2019, 671 s.)

Bolşevik Devrimi'nin ardından değişen güç dengeleri, işgalin sona ermesiyle bölge halkına nefes aldırsa da, işgal sırasında yaşanan acılar ve katliamlar derin izler bırakmıştır. Bu olayların insani yönleri, bir şehidin cebinden çıkan şiir ya da halkın tanıklıkları gibi dokunaklı detaylarla somutlaşmaktadır. Bu yönüyle başlıklar, tarihin yalnızca büyük olaylarını değil, aynı zamanda bireylerin hikâyelerini de yansıtarak dönemin ruhunu anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk-Rus ilişkilerinin yeniden şekillenmesi, tarihsel düşmanlıkların yerini stratejik iş birliğine bırakma sürecini temsil etmektedir. Bu dönemde geliştirilen diplomatik bağlar, modern Türk-Rus ilişkilerinin temellerini atmıştır.

Genel olarak aşağıdaki bu başlıklar, yalnızca bir tarihsel inceleme değil, aynı zamanda bir direniş, fedakârlık ve yeniden doğuş hikâyesi sunmaktadır. Türk milletinin tarih boyunca zorluklar karşısındaki azmini ve bağımsızlık mücadelesini anlamak için bu olayları detaylı bir şekilde incelemek büyük bir önem taşımaktadır.

Türk-Rus Münasebetlerinin Tarihçesi bu başlık, iki büyük imparatorluğun tarih boyunca savaş ve barış dengesinde şekillenen ilişkilerini ele almak açısından önemlidir. Osmanlı ve Rusya arasındaki mücadeleler, yalnızca askeri değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel etkiler doğurmuştur. Bu ilişkilerin tarihi, bugünkü diplomatik bağların anlaşılmasında temel oluşturur.

Rus Savaşının Çıkış Nedeni bu başlık, Rusya'nın Osmanlı topraklarına yönelik genişleme arzusu ve Karadeniz'e hâkim olma isteği gibi stratejik hedeflerin tarihsel bir analizini gerektirir. Bu süreçte büyük güçler arasındaki çıkar çatışmaları, savaşın en önemli tetikleyicilerinden biri olmuştur.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devletinin Kayıpları başlığı, Osmanlı Devleti'nin savaştaki askeri ve ekonomik kayıpları, aynı zamanda devletin zayıflamasına ve dağılma sürecine hız kazandırmıştır. Bu kayıpların detaylı analizi, Osmanlı'nın savaştaki rolünü anlamak açısından büyük önem taşır.

Düşman Gemileri Karadeniz'de İlk Taarruz başlığı, Karadeniz'deki ilk deniz saldırıları, Osmanlı'nın stratejik anlamda nasıl zorlandığını ve deniz savaşlarının bölge üzerindeki etkisini ortaya koyar. Bu taarruzlar, Karadeniz bölgesinde yeni bir mücadele dönemini başlatmıştır.

İlk Taarruz Bombardıman Ve Sarıkamış Faciası ve Sarıkamış Harekâtı, Osmanlı ordusunun hem fiziksel hem de moral anlamda ciddi kayıplar yaşadığı trajik bir olaydır. Askerlerin zorlu doğa koşullarına yenik düşmesi, harekâtın başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır. Bu olay, savaştaki stratejik hataların sonuçlarını gözler önüne serer.

Arhavi, Fındıklı, Fırtına Deresi, Çayeli Ve Taşlı Dere Savaşları başlıkları, Osmanlı ordusu ve bölge halkının yerel direnişinin önemini ortaya koymaktadır. Karadeniz'in coğrafi koşulları, bu savaşlarda hem avantaj hem de zorluklar yaratmıştır. Her biri, Osmanlı'nın işgale karşı verdiği mücadelede farklı bir direniş öyküsünü temsil eder.

Rize'nin İşgali Ve Of Baltacı Deresi Savaşı başlıkları Rize'nin işgali, Rus ordusunun Karadeniz'e hâkim olma çabalarının en somut örneklerinden biridir. Baltacı Deresi Savaşı ise halkın ve ordunun işgale karşı birleşerek gösterdiği direnişin simgelerindendir. Bu çatışmalar, bölge halkının bağımsızlık mücadelesine olan inancını yansıtır.

Bolşevik İhtilali Ve Bolşevik İşgalindeki Katliamlar başlıkları Bolşevik Devriminin, Rusya'nın politik yapısını tamamen değiştirmiş ve işgalin sona ermesine giden yolu açmıştır. Ancak bu süreçte yaşanan katliamlar, bölge halkı üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu başlık, hem politik dönüşümü hem de işgalin trajik boyutlarını bir arada incelemeyi gerektirir.

Şehitler Çeşmesinin Tarihçesi Ve Hatıralar başlıkları Şehitler Çeşmesi, işgal ve direniş yıllarının unutulmaması adına inşa edilmiş bir anıt olarak tarihsel bir öneme sahiptir. Bir şehidin cebinden çıkan şiir ve işgali yaşayan tanıkların anlatıları, tarihin insani boyutunu anlamamıza yardımcı olur.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ruslarla Olan Siyasi İlişkilerimiz başlığı Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkiler, tarihsel düşmanlıktan karşılıklı iş birliğine geçişin bir örneğidir. Bu dönem, modern Türk-Rus ilişkilerinin temelini anlamak için önemlidir.

Kısaca bu başlıklardan bahsetmek gerekirse, tarihi olayların çok boyutlu bir şekilde ele alınmasını sağlayarak dönemin siyasi, askeri ve insani boyutlarını

kapsamlı bir şekilde değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Her biri, Türk tarihinin zengin birer parçasıdır ve derinlemesine incelenmeyi hak etmektedir.⁸⁰

1.2.10. İhsan Topaloğlu, Rus İşgalinde Rize (Trabzon: Karadeniz Yazarlar Birliği, 1997, 73 s.)

Eser, Ön Söz, Sunuş ve Giriş diziniyle başlamaktadır. Rize'nin idari tarihçesinden başlayarak 93 Harbi'nden Rus işgaline, halkın direniş hikâyelerine ve şehitlik kavramının toplumsal bellekteki yerine kadar uzanan bu konular, yalnızca bölgesel bir tarih çalışması olmakla kalmıyor; aynı zamanda ulusal tarihimizin önemli kesitlerini de gözler önüne seriyor.

Kitap, Rize ilinin idari tarihçesiyle başlamaktadır. Özellikle Osmanlı idaresine katıldıktan sonraki süreç detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar bölgedeki idari yönetim sistemi hakkında yeterli bilgiye sahip olunmasa da, Osmanlı döneminde Rumeli ve Anadolu Beylerbeyliklerinin kurulmasıyla birlikte bu teşkilatların zamanla eyaletlere dönüştüğü görülmüştür.

Rize, tarih boyunca birçok kez yönetsel değişikliğe uğramıştır. 1509 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1518 tarihli Mufasssal Defter'inde, Rize'nin beş ilçeden oluştuğu, 25 köy ve iki nahiyeden meydana geldiği kayıt altına alınmıştır.

1839 yılında Rize, Batum Sancağı'na bağlanmıştır. Bu tarihe kadar Rize'ye ilişkin idari kayıtlara çok sık rastlanılmamaktadır. Ancak 1864 yılında yayımlanan Vilayet Nizamnamesi ile Rize, “liva” statüsüne yükseltilmiştir. Berlin Antlaşması sonrası Lazistan Sancağı'nın merkezi Rusya'ya bırakıldığında, bu sancak merkezi Rize'ye taşınmıştır.

Bu süreç, Rize'nin idari anlamda geçirdiği önemli değişimlerin ve tarihsel dönüşümlerin bir göstergesidir.

Eser, Rize'nin idari tarihçesi ve 93 Harbi'nin arka planına yönelik değerlendirmeler, tarihsel olayların bölgesel ve ulusal ölçekteki etkilerini anlamak açısından temel bir zemin oluşturuyor. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun

⁸⁰İhsan Topaloğlu, Rize'nin Kurtuluşu (Trabzon: Trabzon Haber Gazetesi, 2003, 106 s.)

idari yapısındaki değişimlerin ve 19. yüzyıldaki büyük savaşlardan bir olan 93 Harbi'nin etkileri derinlemesine analiz edilmiş

Kitabın ikinci başlığı olan Rus Savaşının Çıkış Nedeni başlığı Ruslarla ilk siyasi bağlantımıza değinmiştir. Ruslarla Osmanlı arasındaki ilk siyasi temaslar, 15. yüzyılda Sultan II. Bayezid döneminde başlamış ve bu ilişki Kırım Hanlığı aracılığıyla gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Moskova Prensi III. Ivan, etrafındaki küçük prenslikleri birleştirerek güçlü bir Rusya'nın temellerini atmıştır.

1665 yılında Deli Petro'nun Azak ve Rostov seferleriyle Rusya'nın genişleme politikası hız kazanmış, bu süreçte Hristiyan isyanları ve Osmanlı-Rus savaşları başlamıştır. Ancak 20. yüzyılın başında, 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan Veliahdı Franz Ferdinand'ın bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürölmesi, Avrupa'daki gerilimi doruk noktasına taşımış ve Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışına neden olmuştur.

Savaş başladığında Osmanlı Devleti, Almanya ile gizli bir ittifak anlaşması yaparak savaşta taraf oldu. 4 Ağustos 1914'te genel seferberlik ilan edildi ve 21-45 yaş arasındaki erkekler askere alındı. Almanya'nın etkisiyle Osmanlı donanması, Karadeniz'deki Rus limanlarını bombaladı. Bu olay, Osmanlı'nın savaşta aktif olarak yer almasına ve Rusya ile çatışmaların başlamasına yol açtı.

Osmanlı ordusu, 10 Kasım 1914'te Köprüköy Muharebesi'nde Rusları mağlup etse de, savaş boyunca zorluklarla karşılaştı. 14 Kasım 1914'te Cihad-ı Ekber ilan edilerek Müslüman dünyası savaşa çağrıldı. Ancak Osmanlı Devleti, bu savaşta stratejik hatalar ve yanlış ittifaklarla büyük kayıplar verdi ve nihayetinde bir "ateş çemberi" içinde kaldı.

Osmanlı'nın savaşa katılım süreci, dönemin siyasi ve askeri dengelerinin etkisiyle şekillenmiştir. Almanya'nın etkisi altında alınan kararlar, Osmanlı'yı geri dönüşü olmayan bir çatışmanın içine sürüklemiştir. Bu durum, hem Osmanlı ordusunun hem de halkın büyük kayıplar vermesine neden olmuştur. Ayrıca, savaşın başlangıcındaki hızlı karar alma süreci, Osmanlı'nın uluslararası dengeleri doğru okuyamamasının da bir göstergesidir. Savaş, Osmanlı Devleti için yeni ümitlerle başlasa da sonunda büyük yıkımlar ve kayıplarla sonuçlanmıştır.

Kitabın üçüncü başlığı olan Düşman Gemileri Karadeniz'de 1914'te Rus ordusunun Karadeniz'e saldırısıyla Rize ve çevresi zor günler yaşamıştır.

Sarıkamış'ta ağır kayıplar veren Osmanlı ordusu, yetersiz donanım ve sert kış koşulları nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldığına değinilmiştir. 1915 sonlarında Ruslar Arhavi'ye kadar ilerlemiş. Osmanlı ve milis kuvvetleri savunmaya geçse de Rusların üstün teknolojisi ve deniz desteği karşısında ağır kayıplar verdi.

1916'da Doğu Karadeniz'deki savaşlar şiddetlenirken, Ermeni ve Rum çeteleri halka zulmetti. Bu durum, büyük göçlere ve halkın acılı muhacirlik yolculuklarına yol açtı. Tüm zorluklara rağmen bölge halkı ve Osmanlı kuvvetleri cesur bir direniş sergiledi.

İlk Taarruz ve Bombardıman başlığı altındaki olaylar, Rus ordusunun 24 Ocak 1916'da Karadeniz kıyılarında başlattığı büyük saldırılarla şekillenmiştir. Fındıklı'da 18 gemiyle yapılan bombardıman ve kara taarruzlarına karşı Osmanlı birlikleri ve milis kuvvetleri zorlu bir savunma gerçekleştirmiştir.

Fındıklı ve çevresinde süngü, taş ve sopalarla mücadele eden askerler ve halk, ağır kayıplar vermelerine rağmen direnişlerini sürdürmüşlerdir. Ancak cephe eksikliği, lojistik zorluklar ve Rusların üstün ateş gücü, Osmanlı birliklerini geri çekilmeye zorlamıştır. Teğmen Salim Kadioğlu gibi kahramanlar bu süreçte şehit düşerken, halk ve askerler topyekûn bir savunma sergilemiştir.

Şubat 1916'da Ruslar, Ardeşen ve Pazar'a ilerleyerek stratejik noktalara yerleşmiş, Osmanlı birlikleri ise mevzi değiştirerek direnişe devam etmiştir. Bu dönemde bölgede işgal, yıkım ve sürgün artmış; Ermeni ve Rum çeteleri tarafından halka yönelik zulüm yaşanmıştır. Buna rağmen yerel halkın cesareti ve direnişi, Osmanlı ordusunun zorlu mücadelelerine destek olmuştur.

Kitabın geri kalan başlıkları, İlk Taarruz Ve Bombardıman, Taşlı Dere Şehitleri, Kahraman Askerler, Avni Paşa, Kurtuluşun Gözyaşları, Şehitler Çeşmesi, Bir Şahit Rus İşgalini Anlatıyor, Milli Kahramanlarımızdan Birkaç Tanesi, Rus İşgaline ait Osmanlıca Belgeler ile Halk Şivesiyle Seferberlik Destanları başlıklarını taşımaktadır. Rus işgali sırasında halkın yaşadığı trajediler, direnişi ve kahramanlık hikâyeleri, bireylerin ve toplulukların fedakârlığını gözler önüne seriyor. Taşlıdere Şehitleri ve milli kahramanlar gibi başlıklar, yerel halkın gösterdiği azmi ve bağımsızlık mücadelesini çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor.

Halk şivesiyle kaleme alınan destanlar ve Bayburtlu Hicranî'nin tasvirleri, tarihî olayların yalnızca belgelerle değil, aynı zamanda sözlü ve yazılı kültür yoluyla

da nasıl yaşatıldığını gösteriyor. Bu eserler, tarihin halk belleğindeki yansımaları anlamak açısından büyük değer taşıyor.

Osmanlıca belgelerin incelenmesi, Rus işgalinin etkilerini ve dönemin koşullarını anlamak için bilimsel bir temel sağlıyor. Aynı zamanda, bu belgeler tarihe ışık tutan özgün kaynaklar arasında yer alıyor.

Şehitler Çeşmesi gibi sembolik yapılar ve bu yapılar etrafında şekillenen toplumsal anlatılar, bölge halkının manevi değerlerini ve bu değerlerin tarih boyunca korunarak nasıl bir aidiyet duygusuna dönüştüğünü gösteriyor.

Başvurulan kaynaklar ve kütüphanelerle desteklenen bu çalışma, hem akademik hem de kültürel açıdan zengin bir bütünlük oluşturuyor. Tarihsel belgeler, sözlü tarih, edebiyat ve yerel şive bir araya getirilerek çok yönlü bir analiz ortaya konmuş.

Bu başlıklar, yalnızca bir bölgenin tarihini değil, aynı zamanda o tarihin ulusal ve yerel bağlamdaki yerini anlamamıza olanak tanıyor. Rize'nin bu kapsamlı tarihsel ve kültürel birikimi, geçmişin zenginliğini bugüne taşıyarak toplumsal hafızanın korunmasına önemli bir katkı sağlıyor.⁸¹

1.2.11. İshak Güven Güvelioğlu, Rize'nin Tarihe Gömülen Vakıf Eserleri (İstanbul: Rize Araştırmaları Vakfı, 2017, 236 s.)

Bu kitap, Rize'nin Türk-İslam tarihi bağlamında vakıf eserlerini ve bu eserlerin hazin akıbetini ele alan bir çalışma olarak dikkat çekiyor. 1461'de Osmanlı topraklarına katılan Rize'nin, vakıflar ve mabetler aracılığıyla bir Türk-İslam beldesine dönüştüğü, bu süreçte medreselerde yetişen alimlerin eğitim ve hizmet yolculuklarının izlerini taşıdığı vurgulanıyor. Ancak, bu tarihi eserlerin büyük bir kısmının ihmal edilerek yok edildiği ifade ediliyor.

Kitap, arşiv belgelerine dayanarak bu vakıf eserlerinin kuruluşlarından son dönemlerine kadar olan süreçlerini belgeliyor. Ayrıca, Rize'nin dini, eğitsel ve kültürel değerlerini bir kez daha gözler önüne sererek, geçmişte yapılan hataları ve duyarsızlıkları eleştiriyor. Bu anlamda eser, yalnızca bir tarih anlatısı değil, aynı zamanda gelecek nesillere bir uyarı niteliği taşıyor.

⁸¹İhsan Topaloğlu, Rus İşgalinde Rize (Trabzon: Karadeniz Yazarlar Birliği, 1997, 73 s.)

Yazarın temel amacı, tarih ve kültür mirası konusunda farkındalık oluşturmak, Rizelileri ve ilgili makamları harekete geçmeye teşvik etmektir. Tarih dūřmanlıđına karşı durmayı hedefleyen bu çalışma, geçmişten ders çıkararak elde kalan değerleri koruma bilinci oluşturmayı amaçlıyor.

Kitap İçindekiler, n Söz ve Giriş diziniyle başlamaktadır. İki bölümden oluşmaktadır. Kitabın içeriği, Rize'nin Türk-İslam tarihine ışık tutan önemli vakıf eserlerinin detaylı bir şekilde ele alındığını gösteriyor. Kitabın giriş bölümü, Osmanlı döneminde vakıfların toplum hayatındaki merkezi rolünü vurgulayarak başlıyor. Vakıfların eğitim, dini hizmetler, sağlık ve sosyal alanlarda sunduğu katkılar sayesinde Osmanlı toplumunun bir “vakıf toplumu” olarak nitelendirilebileceği ifade ediliyor. Bu bağlamda, Rize'nin eski şehir merkezinde yer alan vakıf eserleri inceleme konusu edilmiştir.

Çalışma, Rize'nin Çarşı, Piriçelebi, Yeniköy ve Tophane mahallelerinde kurulan 17 vakıf eseri ve bir abideyi ele alırken, bunların tarihsel süreçte karşılaştığı dönüşüm ve kayıpları detaylı bir şekilde anlatıyor. Camiler, medreseler, tekkeler, hamamlar, çeşmeler ve kütüphaneler gibi yapılar, hem dini hem de sosyal ihtiyaçları karşılamak için kurulmuş. Bu eserleri hayatta tutmak amacıyla mülklerini vakfeden hayırseverlerin çabaları da dikkat çekiyor. Ancak, Cumhuriyet döneminde bu vakıf mallarının önemli bir kısmının gazetelerde ilan edilerek satıldığı belirtiliyor.

Çalışmada, yalnızca yenilenerek günümüze ulaşabilen birkaç eser bulunduğu, diğerlerinin ise yok olduğu vurgulanıyor. Tarihsel bilgilerin büyük bir kısmı arşiv belgelerine dayandırılmış; zira sözlü tarih kaynaklarının hafızalarının yetersiz kaldığı ifade ediliyor. Ayrıca, bu konuyla ilgili daha önce yapılan tek çalışmanın, 1960'larda yayımlanan iki gazete mektubundan ibaret olduğu belirtiliyor.

Giriş bölümü, şehir meydanının tarihine ayrılan bir bölümle desteklenmiş ve bu alan, yok edilen eserlerin yoğunlaştığı yer olarak öne çıkarılmıştır. Eserlerin birden fazla adla anılması, tarih boyunca isim değişikliklerinin ve belgelerdeki farklılıkların altını çizmektedir.

Genel olarak giriş, kitabın yalnızca kaybolmuş vakıf eserlerini belgelemekle kalmadığını, aynı zamanda bu eserlerin önemini ve kayıplarının yarattığı kültürel boşluğu gözler önüne sermeyi amaçladığını ortaya koyuyor.

Birinci Bölüm başlığı altında incelenen eserler, medreselerden türbelere, camilerden tekkeler ve kütüphanelere kadar geniş bir yelpazeyi kapsıyor. Bu eserlerin, dönemin eğitim, dini ve kültürel hayatına yön veren kurumlar olduğu anlaşılıyor. Her bir başlık, ilgili yapıların tarihini, işlevini ve toplum üzerindeki etkilerini ayrı ayrı ele almaktadır.

Başlıklara bakıldığında, Hacı Süleyman Efendi Medresesi, Altıkulaçzâde Medresesi ve Camii, Şeyh Ali Semerkandi Türbesi gibi kurumların sadece dini yapılar değil, aynı zamanda eğitim merkezleri olduğu öne çıkıyor. Ayrıca Gümüşhanevi Kütüphanesi gibi bilgi ve birikimlerin saklandığı bir mekânın yer alması, dönemin ilmi faaliyetlerine verilen önemi vurguluyor.

Rus işgali sonrası değişimler, özellikle Kadiri Tekkesi başlığında olduğu gibi, bu yapıların tarihsel süreçte karşılaştığı zorlukları ve yıkımları anlatıyor. Aynı şekilde, Rize Muvakkithanesi gibi eserler ise şehrin sosyal ve kültürel geçmişine ışık tutuyor.

Camilerin isimlerinin ve yapılarının zamanla değişime uğradığı (örneğin Malkoçoğlu Camii, Müftü Hasan Efendi Camii olarak da anılıyor) göz önüne alındığında, bu mekânların hem mimari hem de işlevsel olarak geçirdikleri dönüşüm dikkat çekiyor.

Sonuç olarak, kitabın birinci bölümü, Rize'nin vakıf eserleri aracılığıyla zengin bir dini, eğitsel ve kültürel geçmişe sahip olduğunu gösteriyor. Her bir başlık, okuyucuyu yalnızca tarihle yüzleştirmekle kalmıyor, aynı zamanda bu mirasın korunması gerektiği mesajını da veriyor.

Kitabın ikinci bölümü, Rize'nin vakıf tarihine ışık tutan çeşitli eserlerin ve olayların ayrıntılı analizini içeriyor. Bu bölümde, şehirdeki kültürel ve tarihi değişimin daha somut bir şekilde ele alındığı görülüyor.

Hacı Eşref (Meydan) Çeşmesi başlığı, hem şehrin mimari mirasının bir parçasını hem de Osmanlı döneminde kamusal alanda su teminine verilen önemi simgeliyor. Çeşme, sadece bir yapı değil, aynı zamanda vakıf eserlerinin sosyal hayata katkısını temsil eden bir unsurdur. Hacı Eşref Efendi, Rize'nin hayırsever şahsiyetlerinden biri olarak, Osmanlı döneminde önemli hizmetlerde bulunmuş ve servetini şehrin çeşitli ihtiyaçları için vakfetmiştir. 1900-1904 yıllarında, Çarşı Mahallesinde sahip olduğu evleri ve nakit paralarını, İkizdere ve Kalkandere'deki

camii, medrese, değirmen, yol tamiri ve sıbyan mektepleri için vakfetmiştir. Bunun yanı sıra, Rize'ye içme suyu getirmek amacıyla önemli bir proje başlatmış ve bu vakfiyeye göre suyun şehre ulaşması için belirli bir ödeme yapmıştır. Hayatta iken gerçekleştiremediği bu projeyi tamamlamak için mütevelliler ve nazırlar tayin etmiştir.

Hacı Eşref Efendi'nin vakfettiği parayla yapılan içme suyu şehre ulaştırılmış ve bu su çeşitli çeşmelere akıtılmıştır. Bunlardan biri de Meydan Çeşmesi, halk arasında Hacı Eşref Çeşmesi olarak anılmaktadır. Ancak zamanla bu çeşme tahrip olmuş ve 1980'lerde tamamen yıkılmıştır.

Hacı Eşref Efendi'nin vakıf kurma geleneği, Rize'ye önemli katkılarda bulunmuş ve onun anısı, nesiller boyu hatırlanmıştır. Ömrü boyunca topluma hizmet etmeyi ilke edinmiş ve yaptığı hayırlarla gönüllerde iz bırakmıştır. Ayrıca, belediye binasının yapımında da katkısı olmuş, ölümünden sonra dahi adı minnetle anılmaya devam etmiştir. Onun hayatı, hayırseverlik ve vicdanen yapılan iyiliklerin örneği olarak, Rize halkı tarafından unutulmaz bir şekilde hatırlanmaktadır.

Rize Abidesi başlığı, şehrin tarihini ve kimliğini yansıtan önemli bir yapıyı inceliyor. Abide, şehrin meydanında inşa edilen ilk anıt olarak, 1922'de Kâzım (Karabekir) Paşa tarafından açılışı yapılmış ve çevresi demir parmaklıklarla çevrilmiştir. Başlangıçta üzerinde "Rize Abidesi" yazılı bir Osmanlıca kitabe yer alırken, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte bu yazı "Rize Abide-i Cumhuriyet" olarak değiştirilmiştir. 1928'de ise Latin alfabesinin kabulüyle kitabe kaldırılmış ve boş bırakılmıştır.

Bu anıt, Rize'de düzenlenen resmi törenlerin merkezi haline gelmiş ve önemli etkinlikler, özellikle Rize-Erzurum yolunun açılması gibi büyük işler, bu anıt önünden başlatılmıştır. Ancak 1934'te meydana yapılan düzenleme sırasında kaldırılarak yok edilmiştir. Bu anıt, Rize'nin Cumhuriyet öncesi ve sonrasındaki kültürel belleğinde önemli bir yer tutmaktadır.

Rize Şehir Mezarlıkları ve Hazireler başlığı, Rize'deki tarihî vakıf eserlerinin önemini ve bu eserlerin çevresindeki mezarlıkların durumunu ele almaktadır. Özellikle, Piriçelebi Mahallesi'nde yer alan ve Rize'nin Türk-İslâm tarihine dair önemli belgeler taşıyan mezarlıklar, Osmanlı dönemi vakıf eserleriyle birlikte geniş bir kültürel mirası temsil etmektedir. Bu mezarlıklar, hem yerel halkın hem de

Osmanlı yönetiminin önemli şahsiyetlerini barındırıyordu. Piriçelebi Mahallesiindeki mezarlıklar, camiler ve medreseler gibi vakıf eserlerinin çevresinde oluşmuş ve zamanla bir kültür mirası hâline gelmiştir. Bunun yanı sıra, Rize’deki diğer vakıf eserleri de yerleşim yerlerinin tarihî yapısını ve sosyo-kültürel geçmişini şekillendiren unsurlar olmuştur.

Ancak, bu eserler ve çevresindeki mezarlıklar, 1925-1926 yıllarında ve sonrasında şehirdeki imar faaliyetleri nedeniyle büyük oranda yok edilmiştir. Yine de bu vakıf eserlerinin ve mezarlıkların taşınan kitabelerle korunan kısmı, Rize’nin kültürel mirasının korunması açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Rize Şehir Mezarlıkları ve Hazireler başlığı, vakıf geleneği içerisinde manevi ve dini değerlerin korunmasına yönelik bir alanı işaret ediyor. Mezarlıkların ve hazirelerin, geçmişle kurulan manevi bağın ve toplumsal hafızanın önemli bir parçası olduğu vurgulanmıştır.

Satılan Vakıf Malları, Osmanlı’dan Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde yaşanan dönüşümleri somut bir örnekle ele alıyor. Vakıf mülklerinin kamusal alandan bireysel mülkiyete geçişi, vakıf geleneğinin zarar gördüğüne ve kültürel mirasın kaybına işaret ediyor. Osmanlı toplumunda vakıflar, eğitim, sağlık ve din hizmetlerini içeren geniş bir hizmet yelpazesi sunarak, insanların günlük yaşamlarında önemli bir yer tutuyordu.

Vakıfların kurulmasında hayırseverler, ihtiyaç duyulan hizmetleri karşılamak amacıyla ya nakdi ya da ayni bağışlar yaparlardı. Nakit bağışlar, genellikle camiler, medreseler gibi dini yapılara veya altyapı hizmetlerine harcanırken, ayni vakıflar gayrimenkullerle kuruluyordu ve bu gayrimenkullerden elde edilen gelir, belirtilen hizmetlere aktarılıyordu.

Osmanlı’dan sonra ise vakıf anlayışı değişti ve özellikle 20. yüzyılın ortalarında vakıf gayrimenkullerinin satılmasıyla, birçok vakıf hizmeti yapılamaz hale geldi. Rize’de de bu dönemde vakıf mallarının satıldığına dair kayıtlara rastlanmakta; örneğin 1935-1938 yılları arasında satılan vakıf gayrimenkulleri arasında arsa, dükkân, fırın ve benzeri mallar yer alıyordu. Bu durum, dini hizmetlerin yerine getirilmesinin halkın yardımlarına kaldığı bir döneme işaret etmektedir. Bu değişiklikler, vakıf kurumlarının sosyal hayattaki rolünü ve önemini büyük ölçüde zayıflatmıştır.

Şehir Meydanı ve Sonrası başlığı ise, Rize'nin şehirleşme sürecini ve bu süreçte meydana gelen değişiklikleri analiz ediyor. Rize Meydanı, sadece kentsel bir alan değil, tarih, kültür ve dini mirası yansıtan önemli bir mekândır. Şehir meydanları genel olarak “şehrin kalbi” olarak kabul edilir, çünkü burada toplumun duygusal, kültürel ve toplumsal bağları şekillenir.

Rize Meydanı da bu özellikleri taşır ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet dönemine kadar birçok değişim geçirmiştir. Meydan, öncelikle dini, tarihi ve kültürel bir öneme sahiptir. Osmanlı döneminde meydanın çevresine camiler, medreseler, tekkeler ve türbeler inşa edilmiştir. Öne çıkan yapılar arasında Hacı Süleyman Efendi Medresesi, Şeyh Ali Semerkandî türbesi ve çeşitli vakıf eserleri bulunur. 19. yüzyılda kamu kurumlarının da burada toplanmasıyla meydan, sosyal ve idari işlevlerin merkezi olmuştur.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte, Rize Meydanı önemli değişimlere uğramıştır. Özellikle 1924'te Rize'nin vilayet statüsü kazanmasıyla, valilik binası ve diğer kamu yapıları burada inşa edilmiştir. 1930'larda meydanın yapısal düzenlemeleri yapılmış, Atatürk büstü gibi sembolik unsurlar eklenmiştir. Ancak bu süreçte meydanın tarihi yapıları ve manevi havası kaybolmaya başlamıştır. Özellikle 1920'lerdeki imar çalışmaları ve ardından gelen yönetici değişiklikleri, geçmişe dair pek çok yapının yok olmasına neden olmuştur.

Meydanın son yıllarda yeniden projelendirilmesi, tartışmaları beraberinde getirmiştir. Geçmişteki önemli yapılar ve türbeler, dönemin valisi tarafından yıkılmış ve tarihî eserler kaybolmuştur. Ancak, bu kaybı telafi etme amacıyla çeşitli kamu girişimleri başlatılmış ve tarihin izleri yeniden gün yüzüne çıkmaya çalışılmıştır. 2016 yılında başlatılan proje, hem Rize Meydanı'nın modernizasyonunu amaçlamakta hem de geçmişin hatırlanmasını sağlamaya yönelik adımlar atılmaktadır. Bununla birlikte, meydanın eski haline dair çıkarılan mezar taşları ve belgeler, Rize halkı ve yerel yönetimler için önemli bir tartışma konusu olmuştur.

Rize Meydanı'nın geçmişi, bugün sadece fiziksel değil, toplumsal ve kültürel bağlamda da bir değer taşımaktadır. Bu değerlerin geleceğe taşınması ve kaybolan eserlerin yeniden inşa edilmesi amacıyla çeşitli girişimler hâlâ sürmektedir. Meydanın hem tarihi hem de kültürel kimliği, sadece bir mekân değil, yaşayan bir tarih olarak algılanmaktadır.

Bu başlık, Rize Meydanı'nın tarihsel gelişimini ve anlamını daha detaylı bir biçimde ele alırken, aynı zamanda meydanın dönüşümü sürecindeki kültürel ve toplumsal etkilerini de vurgulamaktadır. Genel olarak, bu bölüm, Rize'nin vakıf eserleri üzerinden tarihsel ve kültürel bir analiz yaparken, modernleşme ve şehirleşme sürecinin vakıf geleneğine etkilerini sorguluyor. Bu eserlerin korunması ve tarihe saygı duyulması gerekliliği konusunda önemli bir farkındalık yaratmayı hedefliyor.⁸²

1.2.12. Murat Ümit Hiçyılmaz, Çayeli'nden Oyani: 1835 Arhavi-Hopa-Fındıklı Nüfus Kayıtları (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 520 s.)

Yazar son yıllarda yerel tarih üzerine yapılan araştırmalar, özellikle Rize ili gibi bazı bölgelerde önemli bir artış gösterdiğine değinmiştir. Bu çalışmalar, Osmanlı dönemine ait vergi kayıtları, Şer'iyye Sicilleri, mahalli sözlük denemeleri ve köy monografileri gibi birçok alanda yapıldığı vurgulanmıştır. Rize'de özellikle sülale/aile tarihleri üzerine yapılan araştırmalar, bu alandaki en güçlü kaynaklardan biri olan Nüfus Defterleri'ni kullanarak yapılmaktadır. 1835 yılında yapılan nüfus sayımına dair Arhavi, Viçe (Fındıklı) ve Hopa nahiyelerinin nüfus kayıtları bu çalışmalara temel oluşturmuştur. Bu defterlerdeki bilgiler, kişilerin isimleri, yaşları, aile bağları, fiziksel özellikleri ve sosyal statüleri gibi önemli tarihi veriler içermektedir.

Kitap, 1165 No'lu Arhavi Nüfus Defteri'ndeki bilgilerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve Osmanlıca metnin Türkçeye transkribe edilmesiyle oluşturulmuştur. Yazar, bu çalışma sayesinde üç ilçedeki sülale adlarını ilk kez bir araya getirmeyi başardığını vurgulamaktadır.

Kitabın birinci bölümünde yazar, Arhavi, Hopa ve Fındıklı ilçelerinin Osmanlı döneminde tek bir kaza olarak kayıtlara geçtiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, bu ilçelerin coğrafi sınırları ve komşuluk ilişkileri üzerinde durarak, her üç ilçenin birbirine yakın konumda olduğunu belirtmiştir. Yazar, her ilçenin sahip olduğu yüzölçümü, köy ve mahalle sayılarının yanı sıra eski ve yeni köy adlarını da ele almış, bölgedeki tarihsel sürekliliği ve yerel adlandırmalardaki değişimleri gözler

⁸²İshak Güven Güvelioğlu, Rize'nin Tarihe Gömülen Vakıf Eserleri (İstanbul: Rize Araştırmaları Vakfı, 2017, 236 s.)

önüne sermiştir. Bu bilgiler, ilçelerin tarihsel yapısını daha iyi anlayabilmek için önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Kitabın ikinci bölümünde yazar, Osmanlı Devleti'nin nüfus sayımına yönelik tarihsel sürecini detaylı bir şekilde ele almıştır. Osmanlı, toprak tescili, vergi oranları ve asker sayısı gibi çeşitli amaçlarla düzenli nüfus sayımları yapmış, bu sayımlar özellikle tahrir defterlerinde yer almıştır. Ancak, tahrir defterleri yalnızca erkek nüfusla ilgili veriler sunduğu için aile bazında detaylı bilgi sağlamamaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk resmi nüfus sayımı 1828-1829 yıllarında yapılmaya başlanmış ancak Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle tamamlanamamıştır.

1831 yılında daha kapsamlı bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiş ve bu sayımda erkek nüfus verileri, vergi mükellefleri ve askerlik hizmeti görebilecek kişiler üzerinden belirlenmiştir. Zamanla nüfus sayımları daha düzenli hale gelmiş ve 1882-1885 yıllarında başarılı sayımlar yapılmıştır. 1903 yılında ise kadınlar da sayılmış ve modern nüfus sisteminin temelleri atılmaya başlanmıştır. Yazar, bu süreçteki çeşitli eksikliklere ve aksaklıklara rağmen Osmanlı'daki nüfus sayımlarının devletin yönetsel işleyişinde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Yazar kitabın üçüncü bölümünde, 1835 tarihli Arhavi, Hopa ve Viçe nüfus kayıtlarını detaylı bir şekilde inceleyerek çeşitli kategorilerde değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu bölümde nüfusla ilgili genel bilgilere yer verilmiş, köylerdeki imamlar ve muhtarlar gibi yerel yönetim organlarının da tespitine odaklanılmıştır. Ayrıca, bireylerin fiziksel özellikleri, hastalıkları ve özürllük durumları gibi toplumsal yapıyı anlamaya yönelik önemli veriler de sunulmuştur. Şahıs adları, akrabalık bağları ve ileri gelen aileler üzerinde yapılan analizler, bölgedeki sosyal yapıyı ortaya koymaktadır. Bunun yanında, sülale adlarının nasıl türediği üzerine detaylı bir sınıflandırma yapılmış; kişi adlarından, lakaplardan, mesleklerden, dini unvanlardan ve yöresel adlardan türeyen sülale adları incelenmiştir.

Bu çalışma, yerel toplumun köklerini ve sosyal yapısını anlamak için önemli bir kaynak sunmakta ve bölgedeki sülalelerin köylere göre dağılımı da ortaya konmaktadır. Yazar, bu başlıklarla, nüfus sayımının ve sülale adlarının tarihsel bağlamda nasıl bir anlam taşıdığına değinmiştir.

Kitabın son bölümünde, 1835 tarihli Arhavi, Hopa ve Fındıklı nüfus kayıtlarının transkripsiyonları, kaynakça ve dizin kısmına yer verilmiştir. Ayrıca, orijinal nüfus kayıtları da sunulmuştur.

Genel olarak bu u kitap, 1835 tarihli Arhavi, Hopa ve Fındıklı nüfus kayıtlarını detaylı bir şekilde inceleyerek, bölgedeki demografik yapıyı ortaya koymaktadır. Yazar, Osmanlı dönemine ait bu nüfus kayıtlarını titizlikle transkribe etmiş ve bu sayede bölgenin sosyo-ekonomik yapısına dair önemli bilgiler sunmuştur. Kitap, köy isimleri, sülale adları, nüfus yapısı, imamlar, muhtarlar gibi unsurları derinlemesine ele alarak yerel tarih araştırmaları için değerli bir kaynak oluşturmıştır. Ayrıca, kişisel ve fiziksel özellikler gibi detaylarla da bireylerin yaşam tarzlarına dair bir pencere açmaktadır. Yazar, bu eserle yöredeki aile tarihleri üzerine yapılacak çalışmalara önemli bir katkı sağlamayı hedeflemiştir.⁸³

1.2.13. Murat Ümit Hiçyılmaz – Burhan Okutan, Ardeşen’in İnsanları: 1835 Nüfus Kayıtlarına Göre Ardeşen Sülale Envanteri (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, 218 s.)

Eser, içindekiler ve önsöz diziniyle başlayıp dört ana bölümden meydana gelmektedir. 1835 Osmanlı Nüfus Sayımı verileri temel alınarak Ardeşen bölgesindeki sülaleleri tespit etmeye yönelik hazırlanmıştır. Osmanlı arşiv kaynakları arasında aile kökeni araştırmaları için en kullanışlı belgelerden biri olan bu sayımda, kişilerin sülale adları, baba adları, yaşları ve yaşadıkları köylerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Kitapta bu veriler sadeleştirilerek sunulmuş, böylece hem akademik çalışmalara hem de halkın kendi aile geçmişini anlamasına katkı sağlanmıştır. Ayrıca 1905 sayımıyla karşılaştırmalar yapılarak, sülale unvanlarının zaman içinde nasıl değiştiği ve günümüzde hangi soyadlarıyla devam ettiği gösterilmiştir. Çalışma, yerel tarih yazımı açısından önemli bir kaynak olup, hem bölge halkı hem de araştırmacılar için değerli bilgiler sunmaktadır.

Eserin birinci bölümü Ardeşen’e Genel Bakış başlığına sahiptir. Ardeşen, Rize iline bağlı ve Rize il merkezine 47 km uzaklıkta bulunan bir ilçedir. Güneyinde Çamlıhemşin, doğusunda Fındıklı, batısında Pazar ve kuzeyinde Karadeniz yer

⁸³Murat Ümit Hiçyılmaz, Çayeli’nden Oyani: 1835 Arhavi-Hopa-Fındıklı Nüfus Kayıtları (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 520 s.)

almaktadır. 585 km²'lik yüzölçümüyle Rize'nin en büyük ilçesidir. İlçede 20 mahalle, 30 köy ve bir belde bulunduğuna değinilmiştir.

Eserin ikinci bölümü Nüfus Sayımlarının Tarihçesi başlığını taşımaktadır. Osmanlı Devleti, ele geçirdiği bölgelerdeki toprakları tescil etmek, vergi oranlarını belirlemek ve halkın durumunu izlemek amacıyla düzenli nüfus sayımları yapmıştır. Bu sayımlar, tahrir defterlerinde kaydedilmiştir. İlk nüfus sayımının Orhan Bey ya da I. Murat döneminde yapıldığı düşünülmektedir. 1828-1829 yıllarında gerçekleştirilen ilk kapsamlı nüfus sayımı, Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle yarıda kalmış, ancak İstanbul'da tamamlanmıştır. 1831'de yapılan nüfus sayımı, müslim ve gayrimüslim nüfusu belirlemiş ve önemli bilgiler sunmuştur. Osmanlı'da nüfus sayımları daha sonra sırasıyla 1844, 1852, 1856, 1870 ve 1877-1878 yıllarında devam etmiştir. 1905'te tüm vilayetlerde nüfus sayım komisyonları oluşturulmuş, bu sayımlar kadınları da kapsayarak günümüz nüfus sisteminin temellerinin atıldığına vurgu yapılmıştır.

Eserin üçüncü bölümü 1835 Nüfus Kayıtlarının Değerlendirilmesi başlığına sahiptir. 1835 yılına ait nüfus kayıtları, Ardeşen bölgesinde yaşayan sülalelerin tam olarak belirlenmesine yardımcı olmuştur. Kayıtlar, köylerdeki imam, muhtar gibi önemli kişiler hakkında da bilgi sunmaktadır. 1835'te kaydedilen erkek nüfus bilgileri, köylerin nüfus yapısını anlamak için önemli bir kaynaktır. Bu veriler, köylerin imam ve muhtarlarının yanı sıra, köylerdeki diğer önemli kişilerin kimliklerine de ışık tutmaktadır. Ayrıca, 1835'teki aile unvanları günümüzdeki soyadları ile karşılaştırılarak ailelerin kökenlerine dair bilgiler sunulmuştur.

Eserin dördüncü bölümü Sülale Adları başlığına sahiptir. 1835 nüfus kayıtları, köylerde yaşayan ailelerin sülale adları ve soy ağacını oluşturmak isteyenler için değerli bir kaynak sağladığına değinilmiştir. O dönemde, sülale unvanları kişilerin aile geçmişi ve etnik kökeni hakkında bilgi verirken, bu unvanlar zamanla farklı alt unvanlarla değişmiş veya kayıtlara geçmemiştir. Ardeşen ve çevresindeki birçok aile, farklı köylere yerleşmiş, bazıları adlarını değiştirdikleri vurgulanmıştır.

Sonuç olarak bu kitap, Ardeşen ilçesinin 1835 yılına ait nüfus kayıtlarını derinlemesine inceleyen ve aynı zamanda sülale adları üzerine kapsamlı bir çalışma sunan önemli bir kaynaktır. Kitap, Ardeşen'in sosyal yapısını anlamak için büyük bir öneme sahip olup, nüfus sayımının tarihçesinden başlayarak, çeşitli sülale adlarının

kökenlerine dair detaylı bir analiz sunuyor. Sülale adlarının farklı türeyiş biçimlerine, mesleklerden, dinî unvanlardan, yer adlarından ve hatta Osmanlı ordusu ile ilişkili ailelere kadar geniş bir yelpazeye yer verilmiş. Bu çeşitlilik, Ardeşen halkının tarihsel bağlamda nasıl şekillendiğini ve sosyal yapısının derinliklerine inmeyi mümkün kılıyor. Ayrıca, her bir köy ve mahallenin özelinde yapılan incelemeler, bölgenin sosyo-kültürel yapısına dair özgün bilgiler sunuyor. Kitap, bölge tarihiyle ilgilenen araştırmacılar ve yerel tarih çalışmaları yapanlar için değerli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır.⁸⁴

1.2.14. Murat Ümit Hiçyılmaz – Burhan Atıf Okutan – Özcan Baştıopçu, Rize Ardeşen İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri (İstanbul: Marmara Reklam ve Pazarlama, 2012, 221 s.)

Bu eser içindekiler, takdim ve önsöz diziniyle başlayıp üç ana bölümden oluşmaktadır. Ardeşen, Rize'nin doğusunda yer alan, tarihî ve kültürel açıdan zengin bir ilçedir. Adının kökeni, Lazca “Ardeşeni” kelimesine dayanır ve “yüksek yerleşim yeri” anlamına gelir. Bu isim, bölgenin coğrafi yapısıyla uyumludur.

Ardeşen'in tarihi, Kolkhis ve Lazika krallıklarıyla bağlantılıdır. Osmanlı İmparatorluğu dönemine 16. yüzyılda girmiştir ve başlangıçta Batum Sancağı'na bağlı bir nahiye olarak varlık göstermiştir. 20. yüzyılda ise kaza statüsüne kavuşmuştur.

Coğrafi olarak, Ardeşen, denizle dağlar arasında sıkışmış bir yerleşim yeridir. Bu durum, hem yaşam tarzını hem de yerleşim biçimlerini etkilemiştir. Tarım, özellikle çay üretimi, halkın geçim kaynağını oluşturur. Ayrıca el sanatları ve dokumacılık da geçmişte önemli bir ekonomik faaliyet alanıydı.

Ardeşen'in kültürel mirası çok çeşitlidir. Özellikle mezar taşları, dönemin estetik anlayışını ve inançlarını yansıtan önemli unsurlardır. Ayrıca halk şarkıları, ağıtlar ve geleneksel kıyafetler gibi kültürel öğeler, somut olmayan mirası oluşturur. Bölgedeki köylerde, Laz kültürüne ait gelenekler hâlâ canlıdır. Dil, müzik ve dans gibi unsurlar günlük yaşamda devam etmektedir. Ancak modernleşme ve göç

⁸⁴Murat Ümit Hiçyılmaz – Burhan Okutan, Ardeşen'in İnsanları: 1835 Nüfus Kayıtlarına Göre Ardeşen Sülale Envanteri (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, 218 s.)

gibi etkenler, bu kültürel yapıyı değiştirmektedir. Bu nedenle Ardeşen'in kültürel mirasının korunması ve belgelenmesi büyük önem taşır.

Bu bölüm, Ardeşen'in Osmanlı idaresine girmesiyle başlayan ve 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan tarihsel sürecini konu edinmektedir. 1461 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu'nun fethiyle Osmanlı topraklarına katılan Ardeşen ve çevresi, kısa sürede vergi ve idari açıdan örgütlenmiş; tapu tahrir defterleri aracılığıyla hane sayıları, üretim miktarları ve köy yapıları kayıt altına alınmıştır.

1486, 1554 ve 1626 tarihli tahrir defterlerinde Ardeşen'e ait köyler, nüfuslar ve vergi kalemleri detaylı biçimde yer almakta; 1681 tarihli Avarız Defteri ise olağanüstü vergiler ve savaş yükümlülükleri hakkında bilgi sunmaktadır. 18. yüzyılda ise merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte bölgedeki eşraf aileleri etkinlik kazanmış, Gereli Seydioğulları gibi aileler asker temininde önemli roller üstlenmiştir.

1814'te Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın başlattığı isyanla birlikte bölgede artan huzursuzluk, 1833 yılına kadar sürmüştür. 1835 ve 1842 yıllarında yapılan nüfus sayımları ise köylerin toplumsal yapısını, erkek nüfusun kimlik bilgilerini ve idari bağlantılarını göstermektedir.

Eser, tapu tahrir ve nüfus defterleri gibi arşiv kaynaklarına dayanarak Ardeşen'in idari, sosyal ve ekonomik yapısını dönemsel olarak incelemekte, Osmanlı yönetim anlayışının yerel düzeydeki izlerini ortaya koymaktadır.

Bu eser, Ardeşen'in tarihî, kültürel ve epigrafik mirasını çok yönlü ele alan, yerel tarih çalışmalarına önemli katkı sağlayan kapsamlı bir alan araştırmasıdır. Kitabın ilk bölümleri, Ardeşen'in isminin kökeni, fetihten önceki ve sonraki tarihî gelişimi gibi temel tarihsel bilgileri sunarken; sonraki bölümler, mezar taşları üzerinden somut kültürel mirası detaylandırmaktadır.

Mezar taşlarına ilişkin kısımlar; kitabelerin yapısal bölümleri (giriş, manzum, kimlik, sonuç ve tarih bölümü), başlık tipolojileri, ayak taşları ve süslemeler gibi teknik ayrımlarla desteklenmiş, bu yönüyle hem epigrafi hem de taş işçiliği açısından değerli analizler içermektedir.

En dikkat çekici bölümlerden biri ise transkripsiyon kısmıdır. Burada Ardeşen'e bağlı mahalle ve köylerdeki mezar taşlarının kitabeleri, yerinde yapılan saha çalışmasıyla belgelenmiş, Latin harflerine aktarılmış ve ilçe genelinde

yerleşimlerin tarihî sürekliliğine dair somut veriler sunulmuştur. Cami Mahallesi'nden Yamaçdere'ye, Tunca Beldesi'nden Akdere'ye kadar geniş bir coğrafi alandaki mezar taşlarının belge altına alınması, eseri yerel tarih açısından arşiv niteliğine kavuşturmuştur.

Sonuç olarak, bu kitap; Ardeşen'in Osmanlı'dan günümüze uzanan tarihî gelişimini hem yazılı hem de taş üzerinde kalan belgeler aracılığıyla ortaya koyan özgün ve kıymetli bir kaynaktır. Yerel kimliğin korunması, geçmişle bağ kurulması ve gelecek kuşaklara aktarılması noktasında önemli bir başvuru eseridir.⁸⁵

1.2.15. Murat Ümit Hiçyılmaz – İshak Güven Güvelioğlu, Rize - Çamlıhemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitâbeleri (Ankara: Çamlıhemşin Eğitim ve Kültür Derneği, 2021, 176 s.)

Mezar taşları, geçmişten günümüze önemli tarihi ve kültürel miras olarak karşımıza çıkar. Dikilen taşlar, ölen kişinin kimliğini bildirmekle kalmaz, kişiye ve o döneme dair bizlere bilgiler verir. Aynı zamanda kişinin yaşadığı dönemin tarihi, sanatı, kültürünü de taşır. Osmanlı döneminde önemli bir boyut kazanan mezar taşı geleneği, Osmanlı Medeniyetine özgü bir sanat dalı haline gelmiştir. Taşların üzerindeki Osmanlıca yazılar, süslemeler, boyutlar ve başlıklar, hem kişisel hem de döneme ait pek çok bilgi verir.

Ancak bu taşlar, iklim koşulları ve halkın bilinçsizliği nedeniyle hızla yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle nemli ve yağışlı bir iklim, mermer taşlarının çabuk deforme olup çürümesine ya da silikleşmesine neden olmaktadır. Bu nedenle önlem alınarak mezar taşlarının korunması ve kayıt altına alınması büyük önem teşkil etmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz nemli ve neredeyse dört mevsim yağış alan Rize'de mezarlık kültürünün, şehir hayatından farklı olarak günümüzde de devam ettiği söylenebilir. Coğrafi yapının dağlık ve yerleşimlerin dağınık olması, insanların ölülerini kendi bahçelerine defnetmelerine yol açmıştır. Bu durum, zamanla bahçelerde aile mezarlıklarının oluşmasına ve bir gelenek olarak sürmesine neden

⁸⁵Murat Ümit Hiçyılmaz – Burhan Atıf Okutan – Özcan Baştopçu, Rize Ardeşen İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri (İstanbul: Marmara Reklam ve Pazarlama, 2012, 221 s.)

olmuştur. Bu nedenle Rize’de son zamanlarda bunun önüne geçmek için ciddi adımlar atıldıysa da yeterli değildir.

Yapılan çalışmalar sonucu, İyidere, Hemşin, Der pazarı, Ardeşen ve Pazar ilçelerinde bulunan mezar taşları tespit edilerek bu eser gibi kitap haline getirilmiştir. Ayrıca Fındıklı ve Güneysu ilçelerinde gerekli saha çalışmaları yapılmış ve bir taslak oluşturulmuştur. Bu eserde Çamlıhemşin Mezar Kitabelerinin yok olmasını önleyecek ve gün yüzüne çıkarılacak, araştırmacılara yol gösterici olması açısından mühim bir çalışmadır.

Eser Önsöz, Teşekkür ve Giriş diziniyle başlayıp dört ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın giriş bölümünde eser ve bölümlerin içeriğine kısaca değinerek yazar yaptığı saha çalışması ve araştırmasına değinmiştir.

Kitabın birinci bölümü dört ana başlık altında incelenmiştir. Birinci bölümde “Çamlıhemşin’e Genel Bakış”, “Çamlıhemşin İlçesi Tarihçesi”, “Fetih Öncesi Dönem” ve “Fetih Sonrası Dönem” olmak üzere dört alt başlıkta ele alınmıştır. Bu bölümde Çamlıhemşin’in coğrafi, tarihi ve kültürel yapısına değinilmiştir. Bölümün içeriği, öncelikle Çamlıhemşin’e Genel Bakış başlığıyla bölgenin coğrafi konumu, doğal yapısı ve yerleşim özellikleri hakkında bilgiler vererek giriş yapar. Bu giriş, okuyucuya bölgenin temel tarihi ve coğrafi özelliklerinin anlaşılmasına yardımcı olur.

Yazar, Çamlıhemşin İlçesi Tarihçesi başlığında bölgenin tarihsel sürecini, Fetih Öncesi Dönem ve Fetih Sonrası Dönem olmak üzere iki farklı zaman diliminde incelemektedir.

Fetih öncesi dönemde, bölgenin yerleşim durumu, etnik yapısı ve sosyo-kültürel yaşamı detaylı şekilde ele alınmıştır. Yazar, M.Ö. dönemlerde Trabzon’un doğusunda ve çevresinde yaşayan toplulukların etnik kökenine değinerek, Çamlıhemşin bölgesinde bulunan farklı kavimlerin tarih boyunca bu coğrafyada nasıl varlık gösterdiklerini aktarmaktadır. Bölge, tarih boyunca çeşitli kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış, bu da Çamlıhemşin’in bir kültür mozaiki haline gelmesine neden olmuştur.

Hemşin kelimesinin kökenine de özel bir vurgu yapılmıştır. Yazar, bu kelimenin vadiler için kullanılan bir isim olmadığına dikkat çekerek, kelimenin etimolojik anlamını açıklamaktadır. Buna göre, Hemşin, birleştirme edatı olan “hem”

ile köy anlamına gelen “şin” kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş bir isimdir. Bu da bölgenin coğrafi ve kültürel yapısının, farklı toplulukların bir arada yaşam alanı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Doğu Karadeniz Bölgesi, 8. yüzyıl başlarında Doğu Roma (Bizans) ile Araplar arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Bölgenin önemli bir geçiş güzergâhında yer alması, sürekli el değiştirmesine ve farklı kavimlerin buraya göç ederek yerleşmesine neden olmuştur. Bizans hâkimiyeti döneminde, Doğu Avrupa ve Balkanlardan gelen Hristiyanlaşmış Kuman/Kıpçak Türkleri bölgeye yerleştirilmiş ve bu nüfus, Bizans ordusuna askerî destek sağlamıştır.

Bölgeye tarih boyunca Avar, Peçenek, Uz (Oğuz) ve Bulgar Türkleri gibi kavimler de yerleşmiştir. Ancak zamanla bu Türk kavimleri asimile olmuş ve Gürcü, Rum ve Ermeni kimliklerini benimsemiştir. Türklerin bu coğrafyadaki varlığını gösteren önemli bir olay ise 1071 Malazgirt Savaşı’dır. Bu savaşta, Bizans ordusunda Kıpçak ve Peçenek Türk askerlerinin önemli bir yere sahip olduğunu, Malazgirt Savaşı sırasında yer değiştirmeleri Doğu Roma’nın, savaşı kaybetmesinde kolaylık sağlayıp bu sayede Anadolu’nun kapılarının Türklere açıldığını biliyoruz. Hatta Bizans tarihçilerinin, bu askerlerin ihanet etmemesi için Türk töresine göre yemin ettirildiğini aktardığı belirtilmiştir.

Sonuç olarak, Çamlıhemşin ve çevresi, tarihin farklı dönemlerinde birçok topluluk tarafından şekillendirilmiş ve bu nedenle çok çeşitli bir kültür yapısına haiz olmuştur. Bölgenin jeopolitik önemi, farklı medeniyetlerin burada iz bırakmasını sağlamış, bu da Çamlıhemşin’in tarihsel ve kültürel zenginliğini artırmıştır.

1204 yılında, Trabzon merkezli Trabzon Rum Krallığı kurulmuş ve bu dönemde Hemşin bölgesi, Rize ve Atina (Pazar) gibi çevre bölgelerle birlikte bu krallığın sınırları içinde yer almıştır. 14. yüzyılda ise Trabzon Rum Krallığı, Müslüman Osmanlı Türkleri ile Akkoyunlu Türkleri arasında kalmış ve giderek zayıflamıştır. Bu zayıflık, krallığın Hemşin gibi uzak bölgeler üzerindeki hâkimiyetini sürdürmesini zorlaştırmıştır.

1458 yılında Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan’ın, Atabekler eliyle yönetilen İspir bölgesini topraklarına katmasıyla birlikte, Hemşin bölgesi Akkoyunluların sınır komşusu olmuştur. Bu dönemde artan ticari ve sosyal ilişkiler,

Akkoyunlu Türklerinin Hemşin'e yerleşmesine olanak sağlamış, böylece bölge İslam diniyle tanışmaya başlamıştır.

1461 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon Rum Krallığını fethederek Osmanlı topraklarına katmasıyla, Trabzon'un doğusunda yer alan Rize ve Hemşin bölgeleri de Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarına dâhil edilmiştir.

Bu bölümün ikinci başlığı olan Fetih Sonrası Dönem, Osmanlı hâkimiyetinin bölgeye getirdiği idari ve kültürel değişimleri ele almaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon Rum Devleti'ni ortadan kaldırmasından sonra, Hemşin ve çevresi Osmanlı topraklarının bir parçası olmuştur. Osmanlı Devleti, fethedilen bölgelerdeki maddi ve manevi unsurları kayıt altına alma konusunda oldukça titiz ve oldukça önemli bir yaklaşım sergilemiştir. Bu süreçte bölgeye gönderilen devlet görevlileri, fetihden hemen sonra kapsamlı kayıtlar tutmuşlardır.

Hemşin bölgesine ait en eski kayıtlar, 1486 tarihli Trabzon Mufassal Tapu Tahrir Defteri'nde yer almaktadır. Bu kayıtlar, fetihden sonra bölgenin Osmanlı yönetimi altına girdiğini ve Osmanlı'nın geleneksel idari yönetim düzenini bu coğrafyada da uygulamaya başladığını göstermektedir. Hemşin'e dair son tapu tahrir defteri ise Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü arşivinde muhafaza edilen, 122 numaralı defterdir. Bu defterin üzerinde tarih bilgisi yer almamakla birlikte yapılan incelemeler, defterin 1583 yılına ait olduğunu ortaya koymuştur.

Yazarın yaptığı araştırmalar, Hemşin'in farklı dönemlerde çeşitli kazalara ya da vilayetlere bağlandığını da göstermektedir. Bu durum, Osmanlı dönemindeki idari yapı değişikliklerinin bölge üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Yazar, Osmanlı arşivlerindeki detaylı kayıtlara ulaşmış olup, bölgenin hem demografik hem de idari yapısına ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü, Çamlıhemşin Mezar Kitabeleri bölümünün ilk alt başlığı olan "Hakkında Temel Bilgiler" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, Çamlıhemşin'deki tarihi Osmanlı dönemine ait mezar taşları, dönemin kültürel ve sosyal hayatına dair önemli bilgiler taşımaktadır. Bu taşlar, bulundukları coğrafyada tarihe ışık tutmakla birlikte Osmanlı Türkçesiyle yazılmış kitabeler aracılığıyla kimlik, meslek ve sosyal statü gibi konularda araştırmacılara yol gösteriyor. Yazar ve ekibinin yaptığı saha çalışması sonucunda toplamda 93 adet mezar taşı tespit

edilmiştir ve bunların büyük bir kısmı aile mezarlıkları veya cami hazirelerinde⁸⁶ bulunmaktadır.

Mezar taşları ilçe merkezinde 10 mahalle ile beraber 24 köyde dağınık durumdadır. En fazla taş, Kavak Mahallesi'ndeki Mikron Cami Haziresi'nde ve Topluca Köyü'ndeki toplu mezarlıkta yer almaktadır. Bazı taşlar evlerde veya serenderlerde korunmuş; bazılarının ise eksik veya zarar görmüş olduğu belirlenmiştir.

Çamlıhemşin mezar taşları, bölgenin tarihi, kültürel ve sosyal yapısını anlamada önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Ancak taşların bir kısmının çeşitli nedenlerden dolayı deforme olması veya kaybolması, bu kültürel mirasın korunması için çeşitli önlemler alınması ve daha fazla çaba gerektiğini bizlere göstermektedir. Kısaca bu yapılan çalışma, bölgenin tarihine ve Osmanlı dönemi Karadeniz'ine dair bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Bu bölümün geriye kalan yedi alt başlığı aşağıdaki şekildedir.

- Mezar Kitabelerinin İçeriği
- Mezar Başlıkları
- Kitabe Bölümü
- Manzum
- Kimlik
- Tarih
- Ayak Taşları Ve Süslemeler

Çamlıhemşin Mezar Kitabeleri başlığının ikinci alt başlığı olan mezar kitabelerinin içeriği kısmında Osmanlı mezar kitabeleri üzerine yapılan çalışmaların, başlık ve metinlerin sınıflandırılması konusunda çalışmalar yapıldığını fakat yeterli ve bütüncül olmadığına dikkat çekmiştir. Ancak bu yapılan sınıflandırmalardaki değişik yaklaşım ve fikirlerin, elde edilen bilgilerin karmaşık bir hal almasına ve birbirinden farklı değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu sorunu ortadan kaldırmak için yapılan çalışmalar, mezar taşlarını belirli bölümlere ayırarak sistematik ve daha anlaşılır bir sınıflama yöntemine dayandırıldığı ifade edilmektedir.

⁸⁶Vakıf yapılarının içinde veya yakınında zamanla oluşan küçük mezarlık demektir.

Genel olarak, mezar taşları şu bölümlerden oluşur: mezar başlığı, giriş bölümü, manzum (şiiirsel) bölümü, kimlik bilgileri bölümü, sonuç bölümü, tarih bölümü ve ayak taşları bölümü. Fakat bu sıralama her daimaynı kalmayıp mezar taşlarının özelliklerine ve yapısına göre değişiklik gösterebilir. Bazı kitabeler sade bir üslupla sınırlı kalıyorken, bazıları uzun ve çok manzum içerikli olabildiği vurgulanmaktadır.

Bu bölümün üçüncü alt başlığı olan “Mezar Başlıkları” bölümü, Osmanlı mezar taşlarının en önemli parçalarından biri olan mezar başlıklarını ve çeşitlerini tasnif ederek detaylı bilgi vermektedir. Mezar Başlıkları, ait oldukları döneme, meslek gruplarına ve sosyal statüleri göre farklı anlamlar taşıdığını ifade etmektedir. Erkek mezar taşlarında sıkça, kadın mezar taşlarında ise daha az görülür. Ancak bu başlıkların sınıflandırılması ve anlamlandırılması yerel ve bölgesel farklılıklar gösterdiğine değinilmiştir. Bu bölümde yazar, mezar başlıklarını, genel olarak kavuklar, fesler ve tarikat taçları olmak üzere üç ana gruba ayırmıştır.

1.Kavuk Türleri:

- Örfi Kavuk: Genellikle ulema ve din görevlileri tarafından kullanılır.
- Kâtibi Kavuk: Saray görevlileri, memurlar ve esnaf gibi gruplara özgüdür.
- Dardağan Sarıklı Kavuk: Yeniçeri ağaları ve zanaatkârlar tarafından tercih edilmiştir.

2.Fes Türleri:

- Mahmudi Fes: Sultan II. Mahmut dönemine ait.
- Azizi Fes: Sultan Abdülaziz dönemine özgü, basık bir görünüm taşır.
- Hamidi Fes: Sultan II. Abdülhamit dönemine ait uzun yapılı bir fes türüdür.
- Yatay Destarlı Fes: Fes üzerine yatay destarın sarıldığı bir modeldir.

3.Tarikat Taçları: Mevlevi, Kadiri, Nakşi, Bektaşî gibi çeşitli tarikatlara özgü çok sayıda tür bulunmaktadır.

Kadın Başlıkları: Kadın mezar taşlarında, hotoz gibi başlık türleriyle birlikte çiçek ve bitki motifleri kullanılmıştır. Ayrıca, bazı başlıklarda gerdanlık ve küpe gibi süslemeler yer alır. Çamlıhemşin ilçesinde bu başlık türlerinden çeşitli örnekleri rastlanmış olup, yöresel farklılıklar taşların zengin çeşitliliğini ortaya koymaktadır.

Kitabın bu bölümünde geriye kalan alt başlıklarla alakalı açıklamalar ve örneklendirmeler bulunmaktadır. Mezar taşlarındaki kitabe metinleri genellikle Allah'ın ebedi ve baki olduğuna vurgu yapan ifadelerle başlar. Ancak Çamlıhemşin ilçesinde bu tür başlangıç ifadeleri her taşta bulunmamaktadır. Sıklıkla kullanılan ifadeler şu şekildedir:

- Hüve'l-Baki (34 kez),
- Ah mine'l-mevt (16 kez),
- Hüve'l-Hayyü'l-Baki (10 kez),
- Hüve'l-Hayyü La-Yemut (2 kez),
- Hüve'l-Hallâkü'l-Baki ve Ya Hû (birer kez).

Toplamda 29 mezar taşında başlangıç ifadesi bulunmamaktadır.

Kitabın Manzum Bölümü alt başlığında Mezar taşı kitabelerinin en geniş bölümü, Allah'tan kabir ve ahiret için dua talepleri ile ziyaretçilerden dua isteklerinden oluşur. Bu bölümler genellikle kafiyeli şiir ve manzumelerle yazılır. Bazı taşlarda kişinin hayatı özetlenir; makam sahibi kişiler övülür, hastalıktan ya da genç yaşta ölenler için özel vurgular yapılır.

Dualar genelde sade ifadelerle, erkekler için “merhum ve mağfur”, kadınlar için “merhume ve mağfure” şeklinde yer alır. Kimi kitabelerde ise günahların affı ve cennet arzusu gibi manzum ifadeler kullanılır. Bu metinler, hem dini hem de kültürel bir anlam taşır.

Kitabın Kimlik Bölümüne, manzum bölümden sonra bu kısımdan bahsedilir. Bazılar unvan ve lakaplarla bazıları ise kişinin direk kimlik bilgilerinden bahseder. Kimi taşlar oldukça detaylı anlatılırken kimisi ise kısaca bahsedilir. Yazar kimlik bölümünü beş ana grupta incelemiştir. Bunlar aşağıdaki şekildedir.

- Yer Adları
- Sülale Adları
- Vasıf Ve Meslek Adları (Ağa, Efendi, Hacı, Alemdar, Molla, Çelebi, Hafız Vb.)
- Şahıs Adları
- Aile Bağları

Alt başlıklardan olan Çamlıhemşin mezar taşlarında Sonuç Bölümü, genellikle mezarı ziyaret edenlerden Fatıha okunmasının talep edildiği kısa ifadelerle

istenir. 70 taşta bulunan bu ifadeler arasında en yaygın olanı “Ruhuna Fatiha”dır. Çeşitli biçimleriyle kullanılan bu istek, hem dua çağrısı hem de geleneksel bir sonlandırma niteliği taşır.

Mezar kitabelerindeki Tarih Bölümü, genellikle kişinin ölüm yılını belirten önemli bir kısımdır. Çamlıhemşin’deki 93 mezar taşından yalnızca birinin tarih kısmı okunmadığına değinilmiştir. Tarih bazen sadece yıl ile verilmişken, daha yakın tarihli taşlarda ay ve gün bilgileri de sıkça yer alır. Ay isimleri genellikle rakamla belirtilirken, gün genellikle “fi” ile ifade edilmiştir. Hicri tarihlerde ise ay adları bazen harflerle sembolize edilmiştir. Bu aylar en sık sırasıyla Cemaziyelahir, Ramazan, Rebiülahir, Rebiülevvel ve Zilkade olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bölümün son alt başlığı olan Ayak Taşları ve Süslemeler bölümü Osmanlı mezar taşları baş ve ayak şahidelerinden bahseder. Ayak taşları bazen sade, bazen ise baş taşlarından daha yoğun süslemelere sahiptir. Bu süslemeler, dönemin kültür ve sanatını büyük ölçüde yansıtır. Ayak taşlarında cennet ve ahiret ile ilişkilendirilen bitkiler, özellikle dini anlamlar taşıyan hurma, gül ve zeytin gibi sembollerle kullanılır. Çamlıhemşin’deki 93 mezar taşından 57’sinde ayak taşı bulunmuş, bunların 29’unda süslemeler görülmüştür. Eski taşlarda ise genellikle sade tasarımlar tercih edilmiştir ve kitabe metni taşıyan ayak taşları Çamlıhemşin’de bulunmamaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü olan Koç Heykelleri bölümünde Osmanlı hâkimiyetinden önce kalma bu tarz iki adet mezar heykelleri tespit edilmiştir. Demir kafes içerisinde bu gün muhafaza edildiğine değinilmiştir. Bu mezar başlıkları İslam öncesi türk kültürünün ürünleri arasındadır. Akkoyunlu Türkmenlerinde, Türkiye de Tunceli yöresinde ve Orta Asya bozkırlarında rastlanmaktadır. Ayrıca Hemşin’de koç ve koyun başlıklarının evlerin girişlerine asılması geleneği de Şamanist kültürden kalma uygulamalar olduğuna değinilmiştir.

Kitabın son bölümü olan Mezar Kitabeleri ve Çevirileri bölümünde, yazarın yaptığı saha çalışması sonucu ulaştıkları toplam 93 adet mezar kitabelerinin bulundukları yerin bilgisi, görselleri ve çevirilerinden oluşmaktadır. Sonuç olarak,

bukitap Çamlıhemşin'in tarihî ve kültürel temellerini geleceğe aktararak yapılacak olan çalışmalara önemli bir zemin oluşturacaktır.⁸⁷

1.2.16. Orhan Naci Ak, Rize Medreseleri ve Medrese Alimleri (Rize: Rize Halk Eğitim Merkezi, 1994, 51 s.)

Kitap İçindekiler, Ön Söz ve on üç başlıktan oluşmaktadır. Yazar, Rize'nin 12 ilçesindeki 30 medreseyi tanıtarak, bölgenin kültürel ve eğitim mirasına dair genel bir bakış sunmaktadır. Aynı zamanda, geçmişte büyük bir saygıyla anılan müderrislerin hatıralarını yaşatmayı amaçlamaktadır.

Rize'deki medreseler başlığı, Osmanlı'nın son dönemlerinde kasaba ve köylere kadar yayılmış, ancak zamanla yükseköğretim işlevlerini yitirerek dini eğitim odaklı kurumlar haline geldiğini vurgulamaktadır. Halkın ve müderrislerin çabalarıyla kurulan bu medreseler, genellikle vakıf binaları olarak inşa edilmiş ve yatılı eğitim sunmuştur. Eğitim, tecvit, fıkıh, hadis ve tefsir gibi dini derslerin yanı sıra bir dönem fen ve edebiyat gibi modern bilimleri de içermiştir. Ancak müderrislerin sayısının azlığı, medreselerdeki eğitimin kapsamını sınırlamış ve bu durum modernleşme sürecinde medreselerin yetersiz görülmesine neden olmuştur.

1869 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre, Rize ve çevresinde az sayıda medrese bulunmasına rağmen, özellikle müderrislerin çevrelerinde önemli bir saygınlığı vardı. Bazı medreseler daha sonra ilkokul veya Kur'an kursu olarak kullanılmaya devam etmiştir. Of ilçesi gibi bölgeler, medrese yoğunluğu ve eğitim seviyeleriyle Osmanlı dönemi eğitiminin merkezlerinden biri olmuştur.

Atatürk'ün 1924'te Rize'ye yaptığı ziyarette medreselerin kapatılmasıyla ilgili yaşanan tartışmalar, yeni dönemin eğitim anlayışına geçişin önemli bir göstergesidir. Atatürk, medreselerin geçmişte milletin ilerlemesini engellediğine vurgu yaparak modern eğitim kurumlarının hızla devreye alınmasını önermiştir.

Yazar, Rize'deki medreseleri, öncelikle şehir merkezi üzerinden tanıtmıştır. Ancak zamanla bu medreselerin izleri silinmiş ve birçok bilgi kaybolmuştur. Yine de, geçmişte bu medreselerde eğitim almış ya da bunları görmüş kişilerle yapılan görüşmeler sayesinde bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Bazı medreseler, 1914'teki

⁸⁷Murat Ümit Hiçyılmaz – İshak Güven Güvelioğlu, Rize - Çamlıhemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitâbeleri (Ankara: Çamlıhemşin Eğitim ve Kültür Derneği, 2021, 176 s.)

seferberlik ilanı ve 1916'daki Rus işgali sırasında kapanmıştır. Özellikle şehir merkezindeki medreseler hakkında bilgi edinmek oldukça zor olduğuna değinmiştir. Ayrıca, bazı müderrislerin şöhretleri zamanla abartılmıştır. Bu tür abartılı anlatımlardan kaçınılarak daha gerçekçi ve objektif bilgiler sunulmaya çalışıldığına değinerek medreseleri tanıtmaya başlamıştır.

Rize merkez medreseleri başlığı, Rize'deki medreseleri ele almıştır. Rize'deki Medreseler uzun yıllar boyunca eğitim veren önemli yapılar olmuştur, ancak çoğu zamanla kapanmış ve izleri silinmiştir. Müftü Efendi Medresesi, Kazdal Camii yakınında yer alan, yığma taş ve ahşap karışımı bir bina olup, son müderrisi Cimilli Ali Efendi'nin 1945'te ölümünden sonra kapanmıştır. Medresede genellikle gündüzlü öğrenciler eğitim almıştır. Şeyh Camii çevresinde ise, tekke olarak kullanılan bir yapının varlığı belirtilmiş, ancak bu yapının bir medrese olmadığı anlaşılmıştır.

Altıkulaç Medresesi, 1870'lerde mevcut olmuş, ancak yeri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ortapazar Medresesi, 1930'larda yıkılan ve ilk mektep olarak kullanılan bir diğer önemli eğitim kurumuydu. Söğütlü Medresesi, 1896'da kurulan ve 1965'te yıkılan, balıkçı barınağının olduğu bölgede yer alıyordu. Salaha Medresesi, 1875-1880 yıllarında kurulmuş ve 1956'da okul olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yiğitler (Tekke) Medresesi, 1917'de yeniden yapılan caminin alt katında medrese olarak kullanılmış, sonrasında ilkokula dönüştürülmüştür. Kendirli Medresesi, 1936'da ilkokula çevrilmiş, ahşap yapısı ve ders veren hocalarıyla tanınmıştır.

Bu medreseler, Rize'deki eğitim tarihi açısından önemli yerler olup, birçok değerli müderris yetiştirmiştir. Ancak, medreselerin büyük kısmı kapanmış ve fiziksel olarak izleri kaybolmuştur.

Ardeşen'deki Medreseler başlığı hakkında bilgi veren bu bölümde, çeşitli medreselerin konumları, kurucuları, müderrisleri ve tarihsel süreçleri anlatılmaktadır. Köprüköy Medresesi, üç katlı ve yığma taştan yapılmış olup, Rus işgali sırasında tahrip edilmiştir. Medresenin kurucusu Osman Efendi olup, son müderrisi oğlu Hamit Efendi'dir. Siyat Medresesi, Ardeşen'de cami avlusunda yer alırken, Hafız Ali Efendi'nin kuruculuğunda inşa edilmiştir. Medresenin son müderrisi Ali Efendi, Rus işgali sırasında görev yapmıştır. Işıklı Medresesi deniz kenarında yer alırken, kurucusu Püsküllü Hamit Efendi'dir. Hamit Efendi'nin mezarı Ardeşen'deki aile

mezarlığındadır. Kavaklı Medresesi ise harabe haldeki iki katlı bir bina olarak tanımlanmakta olup, son müderrisi Ezizi İbrahim Efendi'dir. Bu başlık, bölgedeki medreselerin gelişimini ve eğitim tarihini ele alırken, bu eğitim kurumlarının toplumsal ve dini işlevleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Çamlıhemşin başlığında, Çamlıhemşin'de toplam iki medrese vardır. Bu medreseler, bölgedeki dini eğitim kurumlarının varlığına ve medrese geleneğinin sosyal ve kültürel etkilerine dair bilgiler sunmaktadır. Bu medreseler aşağıda kısaca bahsedilmiştir.

Ülkü Medresesi, Belsu İlkokulu'nun bulunduğu arsada yer alıyordu ve 1941'de çığ düşmesi nedeniyle yıkıldı. 20x25 metre ebadında, iki katlı bir bina olan medresenin temel ve arka duvarları hala mevcuttur. Medresenin son hocaları Molla Mehmet Efendi ve oğlu Ahmet Efendi'dir. Molla Mehmet Efendi'nin mezarı köyde, Ahmet Efendi'ninki ise Erzurum'dadır.

Aşağı Şimşirli Medresesi, Şimşirli İlkokulu yakınlarında asfalt yol kenarında yer alıyordu. Medresenin hocası olarak isimlendirilen kişiler arasında Gobuh Ahmet Efendi, Abdullah Efendi ve Yetim Hoca bulunmaktadır. Yetim Hoca'nın Erzurum'da hocalık yaparak tanınmış bir isim olduğu, adına bir sokağın ve kitabesinin bulunduğu belirtilmektedir. Medresedeki müderrisliği kısa bir süre sürmüştür.

Çayeli başlığında, Çayeli bölgesinde beş önemli medrese bulunduğu değinilmiştir. Bu medreseler, bölgedeki dini eğitim geleneğini ve tarihi mirası yansıtan önemli yapılardır. Kısaca aşağıdaki şekildedir.

1.Madenli Medresesi, 1943'te inşa edilen yeni caminin yanında yer almaktadır. Medrese, taş yapı olarak inşa edilmiş ve alt katında uzak yerlerden gelen öğrenciler için odalar bulunuyordu. Son müderrisleri Hacı Mehmet Efendi, Cigurlu Ali Efendi ve Hacı Şakir Efendi'dir. Bu medrese, aynı zamanda Çayeli vaizlerinden Abdullah Efendi'yi yetiştirmiştir.

2.Âşıklar Köyü Medresesi, Melik Hoca tarafından kurulan bu medrese, köyün üst kısmındaki caminin bitişiğindeydi. Melik Hoca, Madenli Medresesi'nden yetişmiştir. Medreseye dair önemli bir belge, 1909 yılında Melik Hoca'ya yazılan bir mektuptur.

3.Çukurluhoca Medresesi, Çayeli'ne 23 km uzaklıkta yer almakta ve 1876'da inşa edilmiştir. Medrese, taş alt kat ve ahşap üst katla yapılmış olup, hala

Çukurluhoca İlkokulu olarak kullanılmaktadır. Medresenin kurucusu Cigurlu Ali Efendi, Konya’da eğitim almış ve İstanbul’da tanınmıştır. Son müderrisleri, aynı köyden Usta Ali Efendi ve İsmail Hakkı Efendi’dir.

4.Beşikciler Medresesi, Hayfet Camii’nin bitişiğinde yer almakta olup, iki katlı bir yapıya sahipti. 1645 yılında inşa edilen eski caminin yanında, yatılı olarak faaliyet gösteren medresede Kalafat Hoca müderrislik yapmıştır. Kalafat Hoca, Rus işgali sırasında halkı teslim olmamaları için uyarmıştır.

5.Büyükköy Medresesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında faaliyet gösteren ve Yıllancıoğlu Mehmet Efendi gibi önemli hocaları yetiştiren bir medreseydi. Mehmet Efendi, şiirle ilgilenmiş ve Rize’de imamlık yapmıştır.

Fındıklı’da iki önemli medrese bulunmaktaydı. Her iki medrese de Fındıklı’da eğitim tarihinin önemli yapı taşlarıydı ve bölgenin dini eğitim mirasını yansıtmaktadır.

1.Arılı Medresesi (Pishala-ı Sufla), şu anki ilkokulun bulunduğu alanda yer alıyordu. L şeklinde ve taş malzeme ile yapılmıştı, ancak günümüzde medreseden hiçbir iz kalmamıştır. Medrese, 1864 doğumlu Mehmet Hulusu Efendi’nin burada eğitim aldığı kayıtlarda yer almaktadır. Arılı Medresesi, Fındıklı’ya, Arhavi ve Hopa gibi ilçelerden öğrenciler getiren bir eğitim merkezi olarak uzun yıllar faaliyet göstermiştir. Kapandıktan sonra bir süre ilkokul olarak kullanıldı, ardından yıkılarak yerine yeni okullar inşa edildi. Medresede önemli hocalardan Tibuki Fevzi Efendi ve Mollahüseyinoğlu Mustafa Efendi gibi isimler müderrislik yapmıştır. Kadı Mustafa Efendi’nin de burada yetiştiği söylenmektedir.

2.Sümer Medresesi, şu anki ilköğretim okulunun bulunduğu alanda yer alan tek katlı bir yapıyı oluşturuyordu. Birçok odası bulunan bu medrese, Fındıklı’nın Kıyıcık köyünden olan Hacı Mehmet Efendi tarafından uzun yıllar yönetilmiştir. Bazı rivayetlere göre, bu bina bir dönem mahkeme olarak da kullanılmıştır. Medreseler kapandıktan sonra, diğer medrese binaları gibi Sümer Medresesi de ilkokul olarak hizmet vermiştir.

Güneysu ve Ortaköy’de yer alan medreseler, bölgenin dini eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu medreseler, Güneysu ve Ortaköy’de yıllarca eğitim vermiş ve bölgenin dini eğitim geleneğini sürdürmüştür. Güneysu da iki adet medrese vardır. Bunlar aşağıdaki gibidir.

1.Güneysu (Potomya) Medresesi, 1798'te yapılan Güneysu Merkez Camii'nin avlusunda yer alıyordu. Medrese, 1830-1875 yılları arasında Setozlu Hacı Mustafa Efendi'nin imam hatiplik ve müderrislik yaptığı bir eğitim merkezi olarak biliniyor. 40 yıl boyunca Güneysu'da hizmet veren Hacı Sabit Efendi'nin önemli katkıları olmuş, ardından 1928'deki şapka isyanını takiben bölgeden ayrılmıştır. Medrese, kapandıktan sonra birkaç kez farklı amaçlarla kullanılmış, 1940'larda bir ilkokul yapılmış ve sonrasında belediye binası inşa edilmiştir.

2.Ortaköy (Setoz) Medresesi, eski caminin bulunduğu alanda yer alıyordu ve yaklaşık 200 metrekairelik bir alanı kapsıyordu. Medrese, taş ve ahşap malzeme ile inşa edilmiştir, alt katında bir dibek taşı bulunmuş ve bu kat, buğday ile arpaların dövülmesi için kullanılmıştır. Binada, yatılı öğrenciler için ayrı odalar ve şömineler vardı. Medrese, kapandıktan sonra bir ilkokul olarak kullanılmaya devam etmiş ve 1960'larda yıkılarak arsası farklı bir hizmete tahsis edilmiştir. Ortaköy Medresesi'nin kurucusu Keşşaf Hasan Basri Efendi'dir, ardından öğrencisi ve akrabası olan Ömer Efendi burada müderrislik yapmıştır.

Hemşin ilçesinde, tarihsel olarak bilinen bir medrese bulunmamaktadır. Yaltkaya köyünde medrese olduğu iddia edilse de yapılan incelemelerde böyle bir yapı tespit edilememiştir. Köyde cami avlusunda bir okuma odası bulunmakta, ancak bu yapının medrese ile ilgisi doğrulanmamıştır. Osmanlı döneminde Hemşin, Çamlıhemşin, Çayeli ve Kaptanpaşa'yı kapsayan bir nahiye merkeziydi, bu nedenle bu bölgelerdeki medreseler, o dönemde Hemşin nahiyesi sınırları içinde yer alıyordu. Bu durum, Hemşin'in dini eğitim açısından diğer bölgelerle bağlantılı olduğunu göstermektedir.

İkizdere Medresesi başlığında bahsedildiği ilk medrese, Ömer Efendi Camisi'nin avlusunda yer almakta olup, Karaman Ömer Efendi tarafından 1875 yılında yaptırılmıştır. Medrese, iki katlı olup alt katında yatılı öğrenci odaları, üst katında ise derslikler bulunmaktadır. Bina, düzgün taşlarla inşa edilmiştir ve 1940 yılında yapılan bir bina nedeniyle cami ile medrese arasına sıkıştırılmıştır. Medresede ilk müderrislik yapan Karaman Ömer Efendi, eğitimini İstanbul'da almıştır. 1924'te kapatılıp, 1927'de ilkokul olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Güneyce Medresesi ise Hacı Şeyh Camii ile ilişkilidir ve bu cami, Hacı Şeyh Niyazi Efendi tarafından yaptırılmıştır. Hacı Şeyh Niyazi Efendi, gençliğinde

çobanlık yapmış, İstanbul'da medrese tahsili görmüş ve Gümüşhanevi tarikatına intisap etmiştir. 1896-1911 yılları arasında camide irşat hizmeti vermiştir. Camii altındaki iki odanın büyüklüğü medrese için yeterli değildir, bu nedenle cami daha çok bir tekke işlevi görmüştür. Niyazi Efendi, aynı zamanda yerel bir köprü inşaatına da öncülük etmiştir.

İyidere'de başlığındaki medreseye bakıldığında, yalnızca Çiftlik köyünde bulunan Zavendik Medresesi mevcuttu. Bu medrese, Büyük Çiftlik Camisi ve mezarlığının bulunduğu alanda yer alıyordu. 11 odalı ve kare şeklinde inşa edilmiş olan medrese, bir ara ahşap olarak onarılmış ve ilkokul olarak kullanılmıştır. 1960'lı yıllarda yıkılmıştır. Medresenin hocası, aynı köyden Halit oğlu Ali Efendi'dir, 1912 yılına kadar burada ders vermiştir. Ali Efendi'nin mezarı medresenin çevresindeki mezarlıkta bulunmaktadır. Kendisi, birçok hocayı yetiştirmiş ve kütüphanesi torunları tarafından korunmaktadır. Ali Efendi'nin mezar taşına doğum ve ölüm tarihi ile birlikte unvanı yazılmıştır.

Kalkandere de iki medrese vardır. Birincisi Kalkandere Medresesi, 1877 yılında Hüseyin Hüsni Efendi'nin öncülüğünde imece usulüyle inşa edilmiştir ve bu medrese, 1930'larda yıkılarak belediye işyerlerinin inşa edilmesine yer açmıştır. Medresede ilk olarak Hüseyin Efendi, ardından ise Mahmut Efendi müderrislik yapmıştır. Mahmut Efendi, burada 30 yıl boyunca birçok talebe yetiştirmiştir. Medrese, 1916'da Rus işgali nedeniyle faaliyetlerine son vermiştir. Medresenin eski mermer tabelasında yer alan şiir, Rizeli şair Ağâhî Efendi tarafından yazılmıştır.

Çağlayan Medresesi ise daha küçük, altı taş, üstü tahtadan yapılan ve 1926'da yıkılan bir medreseydi. Burada Kaytaz Osman Efendi müderrislik yapmış ve İstanbul'a giderek ruus imtihanlarını başarıyla geçmiştir. Sonrasında, Fatih Camii'nde müderrislik yapmıştır. Medreseler kapandıktan sonra Rize'ye dönerek uzun yıllar Muradiye Camiinde imamlık yapmış ve birçok öğrenciyi özel olarak yetiştirmiştir. Kaytaz Osman Efendi, 1972 yılında vefat etmiştir. Ayrıca, Kalkandere'nin Çağlayan köyünde yer alan eski ahşap cami, yanarak tamamen yok olmuştur.

Pazar Medresesi'nin kesin yeri tespit edilememiştir, ancak Osman Acar'ın hatırladığına göre, bu medrese günümüzdeki 50. Yıl İlkokulu'nun bulunduğu alanda yer alıyordu. Acar, binanın alt katının taş, üst katının ise ahşap olduğunu ve burada

Arap harfleriyle okuma yazma öğretiltiğini belirtmiştir. 1860'larda Pazar Medresesi'nde Ahmet Efendi müderrislik yapıyordu ve 1896-1900 yılları arasında Yusuf Efendi de bu medresede ders vermiştir.

Suçatı (Apso) Medresesi, Merkez Camiine yakın bir konumda bulunuyordu. Eski muhtar Ali Sümer'in aktardığına göre, medrese bodrum katı taş, üst katı ise ahşaptan yapılmıştı. Medresede 10-15 oda vardı ve bölgeden, hatta Of'tan gelen talebeler burada eğitim alıyordu. Kalafat Mehmet Efendi 20 yıl boyunca burada müderrislik yapmış, ardından Maksut Efendi, Ömer Efendi ve Cinali Mustafa Efendi de ders vermiştir.

Merdivenli (Melyat) Medresesi, Merdivenli Camisinin bahçesinde yer alıyordu ancak tamamen yıkılmıştır. Hacı Ali Pasinoğlu'nun müderrislik yaptığı bu medrese, geçmişte pek çok hoca yetiştirmiştir, fakat hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

Kitabın son bölümünde, Rizeli olup farklı illerde müderrislik yapan âlimlerden kısaca bahsedilmektedir. Rize'den çıkıp farklı illerde müderrislik yapan âlimler arasında, İbrahim Hakkı Efendi, İstanbul'da uzun yıllar ders okutan ve pek çok talebe yetiştiren bir isimdir. Köse Ömeroğlu Muharrem Lütfi Efendi, 1924'te fıkıh müderrisliğinden emekli olmuştur. Rize doğumlu Muharrem Efendi ise Amasya'da müderrislik yapmıştır. Musa Kâzım Efendi, Fatih Camiinde ve birçok şehirde hocalık yaptı.

Ferhat Efendi ve Hacı Hafız Ahmet Efendi İstanbul'da müderrislik yapmışlardır. Ömer Lütfi Efendi, Süleymaniye Medresesi'nde uzun yıllar hocalık yapmıştır. Ahmet Hulüsi Efendi, Medine kadılığına kadar yükselmiş, Hafız Ahmet Rıfat Efendi ise Beyazıt Camiinde ders vermiştir. Osman Hilmi Efendi, İstanbul medreselerinde hocalık yaparken, Ali Haydar Efendi Fatih Camiinde ders okuttu.

Cafer Sıtkı Efendi, Edirne Medresesinde müderrislik yapmış, İshak Nuri Efendi Yıldız Sarayı'nda Buhari Hocası olmuştur. Mehmet Hikmet Efendi, Çayeli'nden İstanbul'a gelerek müderrislik yapmıştır. Mehmet Ali Efendi ise İstanbul'da müderris olmuştur. Nuh Toprak, Fatih Camiinde başladığı müderrisliği Rize müftülüğüyle sürdürmüştür. Yusuf Tolon, Rize müftüsü olarak görev yapmıştır. Yusuf Karali, uzun yıllar Rize müftülüğü yaptıktan sonra vefat etmiştir.

Abdülaziz Efendi, Amasya’da müderrislik yapmış, Ahmet Mithat Efendi ise Süleymaniye Medresesi’nde görev almıştır. Osman Nuri Efendi, Süleymaniye Medresesi’nde müderrislik yapmıştır. Yakup Fevzi Efendi, Fatih Camiinde ders verirken, Yakup Hilmi Efendi, kadı yetiştiren Mekteb-i Nüvvab’ın müdürü olmuştur.

Temuşoğlu Mehmet Hulüsi Efendi, Arapça ve Rusça bilerek Fatsa Medresesi’nde müderrislik yapmıştır. Çolakoğlu İsmail Hakkı Efendi, Süleymaniye dersiamları arasında yer almış ve İbrahim Hilmi Efendi, Pazar’da doğmuş ve çeşitli yerlerde kadılık yapmıştır. Akreboğlu Cafer Sıtkı Efendi ve Yusuf Dehrizade Abdülkadir Efendi ise İstanbul ve Edirne gibi yerlerde ders vermiş ve uzun yıllar hizmet etmişlerdir.⁸⁸

1.2.17. Orhan Naci Ak, Akmehmetoğulları Soyağacı (İstanbul: Yaymat Matbaacılık, 2013, 123 s.)

Bu kitap, Rize Güneysu Tepebaşı köyünde yaşayan Akmehmetoğulları soyunun kökeni ve gelişimine dair sözlü ve yazılı kaynaklara dayalı kapsamlı bir aile tarihini ele almaktadır. Ailenin bilinen ilk atası Adem’in 1640 civarında yaşadığı, torunu Akmehmet’in ise 1715 doğumlu olduğu belirtilmektedir. Soy bilgisi, Hafız Lokman ve Molla İbrahim’in anlatımlarına dayandırılmış, 1835 ve 1844 tarihli nüfus defterleriyle desteklenmiştir. Ailenin Gümüşhane-Bayburt bölgesinden geldiği söylene de bu bilgi kesinlik kazanmamıştır. Rize’ye gelen ilk kuşakların Türkçe konuştuğu ve mısır/kendir gibi ürünlere dair yabancı kelimeleri yerleştikten sonra öğrendikleri vurgulanmıştır.

Akmehmetoğullarının bölgeye yerleşmesi, nüfus artışı, toprak yasalarındaki değişiklikler ve 1813’teki veba salgını gibi etkenlerle açıklanmakta; ailenin Tepebaşı köyünden çevre semtlere yayıldığı belirtilmektedir. Bayraktar, Fırat ve Birinci soyadlarını taşıyan diğer ailelerle kardeş çocukları oldukları ifade edilmiştir.

Son olarak, kitap 1990’da yapılan soy ağacındaki dokuz kol beş ana kola indirgenmiş; Ahmehmet’in torunları olan Feyzullah, Emin, Ömer, Ali ve Mehmet merkez alınarak akrabalık yapısı sadeleştirilmiştir. Bu çalışma, hem yerel tarih hem de sözlü kültürün yazıya aktarılması açısından önemli bir örnektir.

⁸⁸Orhan Naci Ak, Rize Medreseleri ve Medrese Alimleri (Rize: Rize Halk Eğitim Merkezi, 1994, 51 s.)

Sonuç olarak bu kitap, Akmehmetoğulları soyunun kökeninden günümüze uzanan geniş bir soy ağacını detaylı biçimde sunmaktadır. İlk bölümde, ailenin geçmişine dair genel bir önsöz yer almakta; ardından Akmehmetoğulları'nın bilinen ilk atalarından itibaren sözlü rivayetlere ve arşiv kayıtlarına dayanan bilgilerle soyağacının temelleri anlatılmaktadır. Kaynaklık eden kişilerin kimler olduğu açıklanırken, 1835 ve 1844 tarihli nüfus defterleri, 1850 yılı vergi kayıtları ve 1872 tarihli tapu defterleri gibi resmi belgelerle ailenin izi sürülmektedir. Bunun yanı sıra Harvel (bugünkü adıyla Güzelköy) bölgesinde yaşayan akrabalarla bağlar değerlendirilmiş, Rize'nin diğer bölgelerinde yaşayan aynı soyadlı ailelerle olası akrabalıklar irdelenmiştir.

Kitabın diğer bölümleri, Akmehmet'in torunlarından gelen beş ana kol üzerinden yapılandırılmıştır. Her bölümde, bu kolların alt kolları ve aileleri ayrı başlıklar altında ele alınarak nesiller boyunca aile yapısı ortaya konmuştur. Özellikle Ahmet oğlu Feyzullah, Ahmet oğlu Emin, Ali oğlu Ömer, Ali oğlu Ali ve son olarak Güzelköy'de yaşayan Mehmet oğlu Şerif koluna dair bilgiler detaylı biçimde işlenmiştir. Her kol, kendi içinde bireylerin soy bağına göre düzenlenmiş, aile fertleri tanıtılmıştır. Son bölümlerde ise Akmehmetoğulları ailesinin özellikleri, aile içindeki kardeşlik bağları ve aynı kökten gelen Bayraktaroğulları, Birincioğulları ve Ferhatoğulları gibi diğer akraba kollar hakkında bilgiler verilmektedir. Kitap, tüm bu bilgilerin daha kolay erişilebilir olması için hazırlanmış alfabetik dizinle son bulmaktadır.⁸⁹

1.2.18. Osman Coşkun, Kayıtlara Göre Rize Sülaleleri ve Seferberlik Şehitleri (İkizdere: ?, 2012, 167 s.)

Bu kitabın içeriği, Rize'nin sosyo-kültürel yapısını, tarihsel süreç içerisindeki kimlik oluşumlarını ve yerel hafızayı çok boyutlu bir biçimde ele alıyor. Kitap, sülale adlarının kökenlerinden başlayarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki isimlendirme biçimlerini, farklı kavim ve azınlık topluluklarına dair izleri ve bunların adlandırmalara nasıl yansıdığını açıklamayı amaçlıyor. Akraba adlarının tarihsel ve kültürel kaynaklarına yönelen bu yaklaşım, özellikle Rize gibi etnik ve kültürel

⁸⁹Orhan Naci Ak, Akmehmetoğulları Soyağacı (İstanbul: Yaymat Matbaacılık, 2013, 123 s.)

çeşitliliğe sahip bir bölgede kimliklerin inşasını anlamaya katkı sunmayı hedeflemektedir.

Kitap, Rize'nin tüm ilçeleri için ayrı ayrı sülale ve soyadı incelemelerine yer vererek, yerel tarih yazımı açısından önemli bir kaynak oluşturuyor. Ardeşen'den Pazar'a, Çamlıhemşin'den Hemşin'e kadar pek çok yerleşim yerinin aile yapıları, soyadları ve köken bilgilerine değinilmiştir. Bu tür bilgiler, özellikle sözlü tarih, etnografya ve mikro tarih çalışmalarında büyük önem taşır. Sülale yapılarına dair bu derinlemesine bölgesel tasnif, hem toplumsal aidiyetlerin izini sürmeye hem de bölge insanının tarihî belleğini yazıya geçirmeye katkı sağlar.

Kitabın önemli bölümlerinden biri de seferberlik dönemine, özellikle Yemen Cephesi ve Osmanlı'nın son dönem savaşlarına katılmış Rize halkına odaklanmasıdır. İlçelere göre şehit listelerinin yer aldığı bu bölümler, hem aile geçmişleriyle ilgilenen okuyucular hem de askerî ve sosyal tarih araştırmaları yürütenler için değerli bir kaynak teşkil eder. Genelkurmay arşivlerinden yararlanılarak oluşturulan bu listelemeler, resmî belgelerle desteklenerek oldukça güvenilir bir çalışma oluşturulmuş. Seferberlik ve savaşlar, yerel düzeyde hafızada nasıl yer etmiş, hangi ailelerde kayıplar yaşanmış gibi sorulara da yanıt bulunabilir.

Kitapta dikkat çeken bir diğer bölüm ise kültürel kimlik ve etnik aidiyetlere yönelik tartışmalardır. “Hemşin Gerçeği”, “Laz Gerçeği”, “Trabzon Gerçeği” gibi başlıklar, bu kimliklerin tarihsel süreç içinde nasıl şekillendiğine değinilmiştir.

Son bölümlerde yer alan makaleler ise kitabın akademik niteliğini artıran katkılar olarak değerlendirilebilir. “Pazar ve Ardeşen'deki Laz Sülaleleri Üzerine Etno-Kültürel Bir Bakış” gibi başlıklar, hem saha araştırmasına dayalı etnografik veriler içerme potansiyeli taşır hem de bölge kimliklerinin kültürel yansımalarını göstermeyi amaçlayabilir. Ayrıca müzik, halk oyunları, ritüeller gibi başlıklarla kültürel unsurların da kitabın kapsamına dahil edilmesi, yerel kültürün canlı ve çok yönlü anlatımına olanak sağlamıştır. “Tulum, kemeçe, horon” gibi başlıklarla halk kültürüne vurgu yapılması da bu kapsamda değerlidir.

Genel olarak kitap, yerel tarih çalışmaları için zengin bir içerik sunarken, özellikle sülale yapıları, kimlik tartışmaları ve savaş hafızası gibi konulara yönelerek Rize'nin çok katmanlı geçmişini anlaşılır ve belgelenebilir kılmayı amaçlıyor.⁹⁰

1.2.19. Recep Koyuncu – Canan Hanoğlu, Rize Der pazarı İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri (İstanbul: Akbulut Baskı, 2011, 256 s.)

Bu çalışma, mezarlıklar ve mezar taşı kitabelerinin tarihî, kültürel ve sanatsal değerini hem genel hem de yerel bağlamda ele alan kapsamlı bir araştırmadır. Yaklaşık 151 mezar taşı örneği üzerinden yapılan inceleme, Rize'nin Çayeli ilçesi özelinde mezar taşlarının tarihsel gelişimini ortaya koyarken, Türklerde mezar kültürünün İslamiyet öncesinden günümüze uzanan evrimini de ayrıntılı biçimde gözler önüne sermektedir. Çalışmanın önemli bir bölümünü mezar taşlarının fotoğrafları ve açıklamaları oluşturmaktadır. Kitabede yer alan ifadelerin yalnızca bireylere dair bilgiler sunmakla kalmayıp, aynı zamanda dönemin sosyo-kültürel yapısını da yansıttığı vurgulanmaktadır.

Çayeli'nde mezar kültürü, gerek doğal tahribatlar gerekse bilinçsiz müdahaleler ve mezarlık taşıma uygulamaları nedeniyle ciddi zarar görmüştür. Buna karşın, çalışmada mevcut kitabelerin belgelenerek günümüz Türkçesine aktarılması, kayıt altına alınması ve halkın da sürece dâhil edilmesi yönünde özendirici bir yaklaşım benimsenmiştir. Araştırma, Orta Asya Türk topluluklarından başlayarak Hun, Göktürk, Uygur ve Oğuz geleneklerine; Şamanizm, Budizm, Maniheizm ve İslamiyet'in ölüm algısına etkilerine de yer vererek mezar mimarisi, balbal ve benzeri unsurlarla kültürel sürekliliği açıklamaktadır.

Türk-İslam mezar taşlarında yaygın olarak görülen bitkisel, geometrik ve figürlü süslemeler estetik değer taşımanın yanı sıra sembolik anlamlar da içermektedir. Bu süslemeler; baş taşının tepelik bölümünde, ayak taşlarının yüzeyinde ve sanduka çevresinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle Osmanlı döneminde yoğun biçimde kullanılan rumi, palmet, kıvrık dal, gül, lale ve sümbül gibi motifler hem natüralist hem de stilize üsluplarla işlenmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda Batı etkisiyle girift bezemeler artmış; taşlar adeta bir natürmort anlayışıyla süslenmiştir.

⁹⁰ Osman Coşkun, Kayıtlara Göre Rize Sülaleleri ve Seferberlik Şehitleri (İkizdere: ?, 2012, 167 s.)

Bu süslemelerin cennet bahçesini hatırlatma amacı taşıdığı ve Hz. Peygamber'in bitki dikmeyi teşvik eden hadisleriyle temellendirildiği ifade edilmektedir. Kadın mezar taşlarında süslemeler genellikle daha yoğunken, erkek mezar taşlarında sadelik ön plandadır.

Çayeli'ndeki 1720–1957 yılları arasına tarihlenen mezar taşlarında da bu geleneksel üslubun yerel yansımaları görülmektedir. Çiçekli dal, kıvrık dal ve yaprak motifleri en sık karşılaşılan süsleme unsurlarıdır. Kadın mezar taşlarında gül ve çeşitli çiçekler ön plana çıkarken, erkek taşlarında lale ve selvi gibi semboller tercih edilmiştir. Ayrıca üzüm salkımı, hurma, çınar ve meşe gibi nadir motiflere de rastlanmaktadır. Geometrik süslemeler arasında ay-yıldız, güneş, kartuş ve kafes desenleri yer alırken, figürlü bezemelere İslam inancı doğrultusunda sınırlı düzeyde yer verilmiştir. Genel olarak bitkisel ve geometrik süslemelerin yerel inanç ve estetik anlayışla şekillendiği, kadın mezar taşlarında daha yoğun, erkek ayak taşlarında ise belirgin şekilde kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Mezar taşı başlıkları ise sanat değeri açısından mezar taşlarının en dikkat çeken unsurlarındandır. Bu gelenek, Orta Asya Türk kültüründe görülen balbal ve ölen kişinin heykelini dikme anlayışının İslamiyet sonrası biçim değiştirerek Anadolu'da Selçuklu, Beylikler ve özellikle Osmanlı döneminde serpuş adıyla gelişmesiyle sürmüştür. Serpuşlar aracılığıyla mezar sahibinin mesleği, cinsiyeti, dini ya da sosyal konumu, kitabeye bakmaksızın anlaşılabilmektedir. 19. yüzyıl başlarına dek kavuk, sarık ve tarikat başlıkları yaygın biçimde kullanılmışken, II. Mahmut'un kıyafet reformuyla fesler yaygınlaşmış; bu dönemde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla yeniçeri mezar taşları da tahrip edilmiştir.

Çayeli'ndeki erkek mezar taşlarında en yaygın başlık türü sarıktır. Genellikle yatay ya da çapraz sarılmış ilmiye sarığı formundaki bu başlıkları; Serdengeçti, Dardağan gibi özel türler izlemektedir. Sarıktan sonra en sık kullanılan başlık fes olup; Azizi, Hamidi ve sarıklı fes gibi türleri vardır. Kavuklar ise Paşalı, Kâtibi ve Nezkeb gibi biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu başlıklar genellikle deriden, keçeden ya da çuhadan yapılmakta, içleri pamukla doldurulmaktadır. Üzerlerine sarılan bezler ise sarık veya destar olarak adlandırılmaktadır.

Kadın mezar taşlarında serpuş yerine çiçek, broş, gerdanlık gibi zarif kadınsı süsleme unsurları yer almaktadır. Osmanlı kadınlarının gündelik yaşamda kullandığı

“hotoz” başlıklarına da bazı taşlarda rastlanmakta; bunun yanı sıra kolye ve alınlık gibi süs eşyaları detaylı biçimde işlenmektedir. Başlıksız olan bazı kadın ve erkek mezar taşlarının üst bölümü ise bitkisel motiflerle veya kemer biçiminde süslemelerle tamamlanmıştır. Tepe bölümü kırılmış olan taşlar ise başlık tespiti yapılamadığı için sınıflandırmalara dahil edilmemiştir.

Tarikat mensuplarına ait başlıklar “tac” olarak adlandırılmakta ve bağlı oldukları tarikata göre şekil, biçim ve semboller içermektedir. Mevlevî, Bektaşî, Kadiri ve Nakşî tarikatlarına ait bu başlık türleri, mezar taşlarında mistik bir sembolizmle yer almaktadır. Ancak Çayeli’nde yapılan incelemelerde tarikat başlıklarına rastlanmamıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Çayeli mezar taşlarında yer alan başlık türleri, süslemeler ve motifler sadece estetik değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel kimlikleri yansıtan önemli göstergelerdir.

Sonuç olarak bu kitap, hem akademik anlamda mezar kültürü üzerine önemli bir kaynak hem de yerel kültürel belleğin korunmasına yönelik bir çaba olarak değerlendirilmelidir. Geçmişe bir vefa, geleceğe ise kültürel sorumluluk bilinciyle kaleme alınan bu eser, Çayeli özelinde Türk mezar geleneğinin izlerini titizlikle belgelemektedir.⁹¹

1.3. Cumhuriyet Dönemi Rize

Bu başlık altında, Cumhuriyet dönemi Rize’sine odaklanan toplam 9 eser araştırmalı kaynakça yöntemiyle değerlendirilmiştir. 1998 ile 2023 yılları arasında yayımlanan bu çalışmaların sayfa sayıları 170 ile 535 arasında değişmektedir. Alanında uzman araştırmacılar tarafından kaleme alınan eserler, Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren Cumhuriyet’in ilanı ve sonrasındaki süreçte Rize’nin geçirdiği siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşümleri çok yönlü bir bakışla ele almaktadır.

İncelediğim kitaplar, Cumhuriyet’in ilk yıllarından günümüze kadar uzanan dönemde, bölgedeki idari yapılanmalar, eğitim politikaları, kalkınma hamleleri, yerel siyaset, tarım ve ticaret gibi pek çok başlık altında zengin bilgiler sunmaktadır. Bu bölümde söz konusu eserleri bir araya getirerek, Rize’nin yakın dönem tarihine dair

⁹¹Recep Koyuncu – Canan Hanoğlu, Rize Derneği İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri (İstanbul: Akbulut Baskı, 2011, 256 s.)

dağınık hâlde bulunan literatürü sistematik bir bütünlük içerisinde sunmak amaçlanmıştır. Özellikle tarihî kaynaklara ulaşmanın güçleştiği, eski basım yerel eserlerin giderek erişilemez hâle geldiği günümüzde, bu tür bir derleme hem araştırmacılar hem de yerel tarih meraklıları için önemli bir kolaylık sağlamaktadır.

Bu çalışmalar, sadece Cumhuriyet döneminin tarihî verilerini aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda Rize'nin toplumsal hafızasını koruma ve gelecek araştırmalara sağlam bir zemin hazırlama bakımından da değer taşımaktadır. Yerel tarih yazımına katkı sağlayan bu eserler, geçmiş ile bugün arasında köprü kurarak bölgenin modernleşme sürecini anlamada önemli bir kaynak bütünlüğü sunmaktadır.

1.3.1. Fikri Sözer, Yaşanılan Son Asırda Çayeli'ne İz Bırakanlar (İstanbul: ?, 2011, 170 s.)

Yaşanılan Son Asırda Çayeli'nde İz Bırakanlar" kitabı, Çayeli'nde son yüzyılda iz bırakmış kişi ve olayları konu alan, hem belgesel nitelikte hem de didaktik yönü kuvvetli bir eserdir. Kitapta; bölgenin kalkınma potansiyeline dair öneriler, özellikle turizm, tarım, enerji, su kaynakları ve eğitim yatırımlarına dair somut tespitler yer almaktadır. Çayeli'nde görev yapmış belediye başkanlarından çay tarımının tarihine, yol ve altyapı yatırımlarına kadar birçok konu işlenmiştir.

Çayeli, 1940'lı yıllara kadar nahiye olarak yönetilmiş, sonrasında belediye teşkilatı kurulmuştur. İlk belediye başkanı Hacı Maksut Ketenci olmuştur. 1940-50 yılları arasında Mehmet Kutlu ve Ahmet Keceli belediye başkanlığı yapmıştır. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti iktidara gelmiş, Çayeli Belediye Başkanlığı'na Fehmi Ozan seçilmiştir. Ozan, sahil yolunu iç kesimden geçirerek bazı ailelere zarar vermesiyle eleştirilmiş ve görevden alınmıştır. Yerine Cafer Çomoğlu atanmıştır.

1960 darbesi sonrasında belediye yönetimi askeri yönetime geçmiş, ardından sivil yönetime geçilerek Sabri Bayraktar belediye başkanı olmuştur. Bayraktar, 14 yıl süren görevinde dürüstlüğüyle bilinmiş fakat fazla icraatta bulunmamıştır. 1977 seçimlerinde Sabri Sözer başkan seçilmiş, kendi kaynaklarıyla belediyeye araç ve ekipman kazandırmış, yol projelerini gerçekleştirmiştir. Ancak 1980 darbesiyle görevine son verilmiş, yerine askeri destekli olarak Tuncay Ergüven atanmıştır.

1983'te sivilleşme süreci başlarken Turgut Özal, Anavatan Partisi'ni kurmuş, Rize ve Çayeli teşkilatlanmalarında Mesut Yılmaz ve Ali Kaşıkçı görev almıştır.

Aynı dönemde Sabri Sözer ve çevresi Büyük Türkiye Partisi'ni desteklemiştir. Ancak seçimlere girmesi engellenen bu parti, ANAP karşısında siyaset sahnesinden silinmiştir. 1984 seçimlerinde Mustafa Kaşıkçı Çayeli Belediye Başkanı olmuştur. Bu dönemde önceki yılların kazanımları büyük ölçüde kaybedilmiş, kamu hizmetlerinde ciddi ilerleme sağlanamamıştır.

Yazar, eserde şahsi hatıralarına da yer vererek kitabı otobiyografik ve yer yer anı türüyle harmanlamış, bölge halkının yaşamını tarihî, sosyolojik ve duygusal boyutlarda gözler önüne sermiştir. Özellikle şiirler yoluyla anlatılan tarihsel olaylar (1916 Rus işgali, Sarıkamış, Yemen, Çanakkale gibi) halk hafızasını diri tutmayı amaçlamaktadır. Kitap, aynı zamanda geçmişten dersler çıkararak genç kuşaklara ilham vermeyi hedeflemektedir. Yazara göre yaşlılar toplumun yükü değil, tecrübe hazinesidir ve bu birikimler aktarılmalıdır.

Kitap, Çayeli gibi yerel tarih çalışmalarının az olduğu bir bölgeye dair hem kronolojik hem de sosyolojik bir bellek kurduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle eserin yerel bir şahsiyet olan Fikri Sözer tarafından kaleme alınmış olması, hem içerden bir gözle yazılmış olması hem de otantik bir anlatım kazandırması açısından önemlidir.

Kitapta bireysel hatıralar ile toplumsal gelişmeler iç içe sunulmuş, böylece okuyucuda hem empati hem de aidiyet duygusu yaratılmıştır. Şiirlerin anlatım biçimi olarak kullanılması da bölgenin sözlü kültür geleneğine bir gönderme niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle kitap, yalnızca bilgi aktaran değil, aynı zamanda duygu yoğunluğu ile okuyucuyu etkileyen bir yapıya sahiptir.

Öte yandan, kitapta verilen mesajlar (yatırım fırsatları, genç kuşaklara çağrılar, yerel yönetimlerin tutumu gibi) bölgesel kalkınma için ciddi öneriler barındırmakta ve bu da eseri sıradan bir anı kitabının ötesine taşımaktadır. Ayrıca yazarın, yaşadığı bürokratik engellere karşı verdiği mücadeleler, hem dönem siyaseti hem de yerel yönetim anlayışına dair ipuçları sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu eser hem yerel tarihe katkı sunan değerli bir kaynak hem de toplumsal sorumluluk bilinciyle yazılmış bir hafıza çalışmasıdır. Yerel tarih yazımı için model olabilecek niteliktedir.⁹²

⁹²Fikri Sözer, Yaşanılan Son Asırda Çayeli'ne İz Bırakanlar (İstanbul: ?, 2011, 170 s.)

1.3.2. Hasan Tütün, Cumhuriyetimizin 75. yılında Rize (Ankara: Yayla Yayınları, 1998, 238 s.)

Bu kitap, Rize'nin tarihini, coğrafi yapısını, doğal kaynaklarını, beşeri özelliklerini ve ekonomik faaliyetlerini ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Rize'nin ana hatlarını ortaya koyarak, ilin jeolojik özelliklerinden, coğrafi ve fiziksel şartlarına, topografyasından iklimine, akarsularından bitki örtüsüne kadar geniş bir perspektif sunmaktadır.

Kitabın ilk bölümleri, Rize'nin tarihini, Rize'nin jeolojik özellikleri ve coğrafi yapısını detaylı bir şekilde incelemektedir. Topografyası, ilin engebeli arazisini, yüksek dağlarını ve vadilerini ele alırken, iklimi Karadeniz ikliminin Rize'de nasıl şekillendiğini açıklamaktadır. Akarsular ve göller bölümü, Rize'nin su kaynaklarını, özellikle Fırtına Deresi, İyidere, Büyükdere ve diğer önemli akarsularını ele almaktadır. Bunun yanı sıra, Rize'nin bitki örtüsü bölümü, ilin zengin florasını, ormanlarını, yaylalarını ele almaktadır.

Rize'nin tarih öncesine dair bilgiler sınırlıdır. Bölgedeki yoğun orman örtüsü, arkeolojik bulguların gün yüzüne çıkmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle Rize'nin tarihi, çevre bölgelerle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Rize adının kökeni hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Yunanca "Rhisos" kelimesi pirinç anlamına gelirken, Rumca'da "Riza" dağ eteği demektir. Osmanlıca'da ise "Rize" kelimesi ufak kırıntı veya döküntü anlamında kullanılmıştır. Ayrıca, Erzincan'ın Sakalar dönemindeki "Eriza" adının zamanla Rize için de kullanıldığı ifade edilmektedir.

Rize ve çevresinde bilinen ilk topluluklar Asya kökenli kavimlerdir. M.Ö. 2000'li yıllarda Kimmerler ve daha sonra Sakalar bölgeye yerleşmiştir. Gürcü ve Osmanlı kaynaklarına göre bu dönemde Rize'de yerleşik topluluklar bulunmaktaydı. M.Ö. 670'te Miletliiler, Karadeniz kıyılarında ticaret kolonileri kurarken, Rize'nin de bu süreçte kolonize edilmiş olması muhtemeldir.

Daha sonraki dönemlerde Persler, Büyük İskender ve Pontus Krallığı gibi farklı medeniyetler Rize'ye hâkim olmuştur. Özellikle Pontus Krallığı döneminde bölge, Laz kavmi ile anılmaya başlamıştır. Roma ve Bizans dönemlerinde de Rize, önemli bir yerleşim noktası olarak varlığını sürdürmüştür.

1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Türkmen akınları ile Rize, Selçuklu etkisine girmiştir. Ancak Bizans, Haçlı Seferleri nedeniyle bölgeyi zaman zaman geri

almıştır. 1204 yılında İstanbul'un işgal edilmesiyle Trabzon'da Pontus Rum İmparatorluğu kurulmuş ve Rize bu imparatorluğun egemenliğinde kalmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in 1461'de Trabzon'u fethetmesiyle birlikte, Rize de 1470 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Osmanlı döneminde Rize'ye yoğun bir Türk nüfusu yerleştirilmiş, özellikle Çepni Türkmenleri bölgede büyük bir etki bırakmıştır. Bu nedenle günümüzde Rize'de yoğunlukla Türkçe konuşulmaktadır.19. yüzyılda Tuzcuoğulları isyanları, Osmanlı yönetimine karşı başkaldırıları oluşturmuş, ancak bu isyanlar bastırılmıştır.

1916 yılında Rize, Rus işgaline uğramış, ancak 2 Mart 1918'de bağımsızlığına kavuşmuştur. 1924 yılında il statüsüne kavuşan Rize, günümüzde 12 ilçesi ile varlığını sürdürmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, 17 Eylül 1924'te Rize'yi ziyaret etmiş, halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Atatürk, halkın taleplerini dinlerken özellikle eğitim konusuna dikkat çekmiş ve medreselerin açılmasını isteyen bir heyete "Milleme mektep lazımdır." diyerek eğitimin önemini vurgulamıştır.

Kitap başka bir başlıkta Rize'nin idari yapısını ele alarak, ilin ilçeleri ve köyleri hakkında bilgi vermektedir. Nüfus ve nüfus dağılışı bölümleri, ilin demografik özelliklerini, göç hareketlerini ve nüfusun sosyal yapısını incelerken, yerleşme konusu Rize'deki köylerin, ilçelerin ve şehirleşme süreçlerinin gelişimini açıklamaktadır.

Rize'nin tarihî yapıları ve kültürel mirası kitabın önemli bölümlerinden biridir. İlde bulunan camiler, medreseler, kaleler ve diğer tarihî eserler detaylı bir şekilde ele alınarak, bölgenin geçmişten günümüze taşıdığı mimari miras anlatılmaktadır. Rize Kalesi, Zil Kale, Ciha Kalesi, İslampaşa Camii ve diğer tarihî yapılar hem tarihî hem de kültürel bağlamda değerlendirilmektedir.

Kitap, Rize'nin ekonomik yapısını çok yönlü bir şekilde ele alarak, ilin ihracatı, enerji kaynakları, hayvancılık, çay sanayisi ve su ürünleri gibi alanlardaki gelişimini incelemektedir.

- İhracat başlığı, Rize'nin dış ticaretteki yerini ve bölgeden ihraç edilen başlıca ürünleri analiz etmektedir.
- Enerji başlığı, Rize'de üretilen hidroelektrik enerjiyi ve enerji yatırımlarını ele almaktadır.

- Hayvancılık başlığı, ilin büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerini ve geleneksel yöntemlerini ele alırken,
- Çay sanayisi, Rize'nin ekonomik hayatında büyük yer tutan çay üretiminin tarihçesini, üretim süreçlerini ve sektörün gelişimini detaylandırmaktadır.
- Su ürünleri başlığı, ilin kıyı şeridinde yapılan balıkçılık faaliyetleri ve su ürünleri yetiştiriciliğini kapsamaktadır.

Rize, engebeli arazi yapısı ve elverişsiz tarım koşulları nedeniyle tarih boyunca göç veren bir il olmuştur. Ancak Cumhuriyet döneminde çay tarımının geliştirilmesiyle ekonomik büyüme yaşanmıştır.

1993-1997 yılları arasında toplamda 416 trilyon liralık yatırım gerçekleştirilmiş, 1998 yılında 25 trilyon lira daha harcanmıştır. 1998'de Rize Serbest Bölgesi açılmış, il 1997'de Kalkınmada Öncelikli İller arasına alınmıştır. Ardeşen ve İyidere'de Organize Sanayi Bölgeleri kurulmuştur.

Rize-Erzurum yolu için tüneller yapılmakta, Sahil Yolu bölünmüş olarak inşa edilmektedir. Rize Limanı iyileştirilmekte, Trabzon-Rize-Batum Demiryolu projesi planlanmaktadır. Ayder Yaylası'nda konaklama ve otel projeleri sürdürülmektedir. Çayın yanı sıra kivi üretimi ve seracılık teşvik edilmektedir.

1996-1998 yılları arasında hayırseverlerin katkısıyla 13 yeni okul yapılmış ve fakülte ve meslek yüksekokulu sayısı altıya çıkmıştır. 1000 kişilik öğrenci yurdu inşaatına başlanmıştır. Rize Üniversitesi kampüsü için çalışmalar başlatılmıştır.

400 yataklı devlet hastanesi inşaatı devam etmektedir. Ardeşen'de yeni bir hastane yapılmaktadır. Fındıklı'da sağlık merkezi projeleri sürmektedir. Çamlıhemşin'de hidroelektrik santrali kurulmuştur. İkizdere'de baraj ve santral projesi ihale aşamasına gelmiştir. Yeni hükümet konakları, adliye binaları ve cezaevi inşaatları hızla devam etmektedir. Belediye altyapı projeleri kapsamında kanalizasyon ve içme suyu çalışmaları yapılmaktadır.

Rize, tarih boyunca birçok medeniyetin etkisinde kalmış, ancak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde güçlü bir Türk kimliği kazanmıştır. Coğrafi yapısı nedeniyle tarih boyunca göç veren bir il olmuştur. Ancak çay tarımının geliştirilmesi, sanayi yatırımları, ulaşım projeleri ve turizm çalışmaları ile ekonomik büyüme sağlanmıştır.

Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Rize'ye yapılan yatırımlarla altyapı, sanayi, tarım ve turizm alanlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Gelecekte bu yatırımların artarak devam etmesi, ilin ekonomik kalkınmasını ve sosyal refahını daha da yükseltecektir.

Rize'nin stratejik konumu, doğal güzellikleri ve gelişen altyapısıyla Karadeniz Bölgesi'nin önemli merkezlerinden biri olmaya devam etmesi beklenmektedir. Özellikle Ayder Yaylası ve Kaçkar Dağları gibi turistik bölgelerin geliştirilmesi, çay üretiminin modernleştirilmesi ve ulaşım ağlarının güçlendirilmesi, Rize'nin geleceğini şekillendiren başlıca faktörler olacaktır.

Bu kitap, Rize'yi tüm yönleriyle ele alan bir rehber niteliği taşımaktadır. Tarihî mirastan doğal kaynaklara, beşeri coğrafyadan ekonomik faaliyetlere kadar geniş bir perspektifle hazırlanmış olan bu eser, Rize'nin geçmişini, bugününü ve geleceğini anlamak isteyen herkes için değerli bir kaynak olacaktır.⁹³

1.3.3. Recep Koyuncu, Ankara İstiklâl Mahkemesinin Rize Duruşmaları (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2021, 323 s.)

Eser, içindekiler, giriş ve dört ana bölüm ve sonsözden meydana gelmektedir. 1925 yılında çıkarılan şapka kanununun ardından yaşanan toplumsal tepkilerden biri olan Rize Şapka Olayı'nı ve bu olayın yargı sürecini konu edinmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra halk arasında tartışmalara neden olan şapka zorunluluğu, özellikle Kasım 1925'te bazı bölgelerde isyan boyutuna ulaşmıştır. Bu bağlamda, 25 Kasım 1925'te Rize'nin Potomya köyünde düzenlenen bir toplantıda hükümet karşıtı dualar ve fetvalar okunmuş, ardından silahlı bir grup jandarma karakolunu basarak askerleri rehin almıştır. Yaklaşık 150 kişilik bu grup Rize'yi ele geçirme girişiminde bulunmuşsa da sonradan dağılmıştır. Olaylar üzerine Hamidiye kruvazörü Rize'ye gelerek güç gösterisinde bulunmuş, aralık ayı başlarında ise failler teslim olmuştur.

Ankara İstiklâl Mahkemesi 10 Aralık'ta Rize'ye gelerek yargılamalara başlamış, neticede sekiz kişi idama, onlarca kişi ise çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. 15 Aralık'ta cezaların infaz edilmesiyle olaylar sona ermiştir.

⁹³Hasan Tütün, Cumhuriyetimizin 75. yılında Rize (Ankra: Yayla Yayınları, 1998, 238 s.)

Eser ayrıca, İstiklâl Mahkemeleriyle ilgili kamuoyunda süregelen eleştirileri ele almaktadır. Özellikle, mahkemelerin hukuka aykırı biçimde çalıştığı ve insanların sadece şapka giymedikleri için cezalandırıldığı iddiaları yaygındır. Ancak arşiv belgeleri, olayın silahlı isyan kapsamında değerlendirildiğini ve iddiaların çoğunun asılsız olduğunu ortaya koymaktadır.

Kitap, olayın belgeler ışığında anlaşılmasını amaçlamakta, hem mahkeme belgelerini hem de konuyla ilgili literatürde yer alan anlatımları karşılaştırmalı biçimde sunmaktadır. Ayrıca, İstiklâl Mahkemeleri'nin işleyişi ve üyeleri hakkında bilgi vererek okuyucunun dönemi daha kapsamlı anlamasını hedeflemektedir.

Birinci Bölüm Rize'de Şapka Olayı Ve İstiklâl Mahkemesi Yargılamaları başlığı altında Cumhuriyet'in ilanından sonra gündeme gelen ve toplumsal tepkiye yol açan şapka meselesi, 1925 yılı Eylül ayında çıkarılan hükümet kararnamesiyle hukuki bir boyut kazandığına değinilmiştir. Bu kararname sonrasında ülkenin bazı bölgelerinde şapka karşıtı olaylar yaşanırken, Kasım ayında Rize'de isyana dönüşen ciddi bir hadise meydana geldi. 25 Kasım 1925'te Rize'nin Potomya (bugünkü adıyla Fırtına) köyündeki Ulucami önünde çevre köylerden gelenlerin katılımıyla bir toplantı düzenlendi. Toplantıda şapka kanununa ve hükümete karşı dualar ve fetvalar okundu. Bu esnada silahlı bir grup, yakındaki jandarma karakoluna saldırarak askerleri rehin aldı. Ardından yaklaşık 150 kişilik bu grup Rize'ye yürümek üzere yola çıktıysa da, durumun ciddiyetini fark ederek dağılmak zorunda kaldı. Olayların bastırılması için bölgeye gönderilen Hamidiye kruvazörü top atışlarıyla gözdağı verdi. Aralık ayı başında aranan kişiler teslim olurken, 10 Aralık'ta Ankara İstiklâl Mahkemesi Rize'ye gelerek yargılamalara başladı.

Mahkeme üyeleri; Başkan Ali Çetinkaya (Kel Ali), üyeler Lütfi Müfit Bey ve Ruşen Eşref Bey, savcı ise Necip Ali Küçüküka idi. 11 Aralık'ta başlayan duruşmalar sonucunda 8 kişi idam cezasına, 19 kişi beş yıl, 22 kişi on yıl, 14 kişi ise on beş yıl hapis cezasına çarptırıldı; 80 kişi ise beraat etti. Bu yargılamalarla birlikte Rize'deki şapka olayı, 15 Aralık 1925'te cezaların infazıyla sona erdi.

Diğer alt başlıklarda ise bu olaylara dair süregelen tartışmalar ele alınmaktadır. Özellikle İstiklâl Mahkemelerinin hukuk dışı yargılamalar yaptığı iddiası, Rize'deki şapka isyanı bağlamında sıkça gündeme getirilmektedir. Oysa mahkemede yargılananların şapka giymedikleri için değil, Cumhuriyet hükümetini

silahla devirmeye teşebbüs ettikleri için cezalandırıldıkları belgelerle sabittir. Yakın zamanda TBMM arşivinde dijital ortama aktarılan yaklaşık 914 bin sayfalık İstiklâl Mahkemesi belgeleri, iddianameler ve karar metinleri bu konuda kamuoyunun doğru bilgiye ulaşmasını sağlamaktadır. Kitap, bu belgeler ışığında hem olayların gelişimini hem de dönemin yayınlarında olayların nasıl ele alındığını ortaya koymaktadır.

Şapka Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme ve medenileşme hedefleri doğrultusunda kıyafet devrimi kapsamında kabul edildi. Geleneksel başlıkların yerini şapkanın alması tartışmalı oldu; özellikle dinî çevreler ve muhafazakâr kesimler şapkaya karşı çıktı. Mustafa Kemal Paşa, şapkanın medeniyet ve ilerlemenin simgesi olduğunu vurgulayarak, halkı bu değişimi benimsemeye çağırdı. 1925'te devlet memurlarına şapka takma zorunluluğu getirilirken, halk arasında şapka karşıtı tepkiler ve protestolar başladı. Bu tepkiler Sivas, Kayseri, Erzurum, Rize gibi birçok ilde gösterilere dönüştü ve hükümet sert müdahalelerde bulundu. Ankara İstiklâl Mahkemesi şapka karşıtı olayların yaşandığı illerde görev yaparak tutukluları yargıladı. Bu süreç, Cumhuriyet'in kıyafet reformunun halk arasında neden olduğu sosyal gerilim ve devletin modernleşme politikalarının toplumda yarattığı çatışmaların önemli bir örneğidir.

1925'te Rize-Potomya'daki şapka karşıtı olaylarda köylülerin çoğu şapkaya karşı olsa da hükümete isyan etmek istememiştir. Karakol baskını sonrası köylüler arasında ayrışma yaşanmış, bazıları silahlı eylemi reddetmiştir.

O dönemde Rize fakir, yolları olmayan, haberleşme ve devlet hizmetlerinden yoksun bir bölgedir. Ekonomi tarım ve gurbetçilik üzerine kuruludur. Köylerde imam, muhtar, ağalar ve eşkıyalar etkili kişilerdir. Devlet otoritesi zayıftır, eşkıyalar halk üzerinde baskı kurmakta, halk ise onlarla iyi geçinmek zorunda kalmaktadır.

Rus işgali ve İstiklal Harbi dönemlerinde devlet otoritesi daha da zayıflamış, bu ortamda bazı kişiler ağa ve kanaat önderi olmuştur. Bu isimler Cumhuriyet döneminde otoritelerini kaybetme sürecine girmiştir. Mahkemede ifade verenler, dönemin eşkıya olaylarını ve bu kişilerin toplumdaki yerini ortaya koymuştur.

Cumhuriyet idaresi din hizmetlerini Diyanet'e bağlamış, icazetsiz hocaları tanımamıştır. Bu durum, geleneksel din adamlarının statü kaybına neden olmuş, bazı hocalar şapka olaylarında aktif rol almıştır.

1924'te medreseler kapatılmış, bu da medrese kökenli kişilerin tepkisine yol açmıştır. 1924'te Mustafa Kemal'in Rize ziyareti sırasında medreselerin yeniden açılması talebi tepkiyle karşılanmıştır. Dilekçeyi veren Hafız Osman Efendi ve kardeşi daha sonra şapka olayları nedeniyle yargılanmıştır. Özetle, olaylar sadece şapkaya değil, Cumhuriyet reformlarına yönelik daha geniş bir tepkinin sonucudur.

1925 Eylül'ünde memurlara şapka giyme zorunluluğu getirilince, Rize'de bu karar uygulanmaya başlandı. Merkez bölük komutanı Rüştü Efendi köy muhtarlarıyla görüşerek şapka giymeleri için belge istedi. Potomya'da bazı muhtarlar ve halk, şapka giymeyeceğini bildirerek karşı çıktı. Şapka giyen Ulucami muhtarı Ali Çavuş'un evi baskına uğradı. 24 Kasım'da ihtiyar heyetine kararlarını değiştirmeleri için 2 gün süre tanındı, ancak tehditlerle karşılaşıldı.

25 Kasım'da Potomya'da toplantı düzenlendi. Bazı köylüler duaya çağrıldıkları için gelirken, bazıları da tehdit sonucu katıldı. Aynı gün, hükümet mektubunu getiren onbaşı ve askerler, Gürgen köyü muhtarı Yakup Çavuş'un liderliğinde karakola kapatıldı. Namaz sonrası Yılancıoğlu Mehmet, "Hükümet kâfirdir, itaat caiz değildir" fetvasını okudu. Bu fetvaların Hoca Muharrem tarafından yazıldığı tespit edildi. Peçelioğlu Mehmet, "İsmet Paşa öldü, hükümet dinsizliğe sürüklüyor" diyerek kalabalığı kışkırttı. Bazı köylüler askerlerin esir alınmasına karşı çıktı. Tartışmalar sonunda askerler serbest bırakıldı. Yakup Çavuş ve 150 kişilik silahlı grup Rize'ye yürümeye çalıştı ama destek gelmeyince dağıldılar.

Takip eden günlerde güvenlik kuvvetleri operasyon başlattı. 29 Kasım'da Rize'ye gelen Hamidiye Kruvazörü, 2 Aralık'ta Taşlıdere açıklarından top atışı yaptı. Bu, isyancıları caydırmak amacıyla yapıldı. Teslim olanlar gözaltına alındı.

Hamidiye Kruvazörü, 25 Kasım'da İstanbul'dan Rize'ye hareket etti, 29 Kasım'da Rize'ye ulaştı. Önce selam atışı yaptı, 2 Aralık'ta Taşlıdere açıklarında top atışı gerçekleştirdi. Bu atışlar herhangi bir fiziksel tahribata yol açmadı; amacı, isyancıların teslim olmasını sağlamaktı. Bu süreçte olaylar yatıştı, yargılama başladı.

İstiklâl Mahkemesi üyeleri 11 Aralık'ta Rize'de yargılamalara başladı. Suçlama: dini siyasete alet ederek silahlı isyan çıkarmak ve Cumhuriyet'i yıkmaya teşebbüstü. Şapka giyenleri cezalandıranlar ve İskilipli Atıf'ın şapka karşıtı kitabını yayanlar da yargılandı. Mahkeme kararı 14 Aralık'ta açıklandı. Hamidiye Kruvazörü

aynı gün Giresun'a gitti, 21 Aralık'ta tekrar Rize'ye dönerek 7 Ocak 1926'ya kadar tedbir amaçlı bölgede kaldı.

TBMM Arşivinde İstiklâl Mahkemelerine ait toplam 874 klasör, 1471 dosya ve 158 defterden oluşan yaklaşık 914.695 sayfa evrak bulunmaktadır. Bu belgelerin dijital ortama aktarılması ve tasnifi, 11 Mart 2010 tarihli TBMM kararıyla başlatılmıştır. Özellikle İkinci Dönem Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne ait T3 rumuzlu belgeler, 197 kutuda 496 dosyadan oluşmaktadır. Mahkeme karar defterleri 2015'ten itibaren TBMM tarafından yayımlanmış ve tüm belgeler TBMM'nin internet sitesinde "İstiklâl Mahkemeleri Kataloğu" adıyla erişime açılmıştır. Bu çalışmada, Rize'deki şapka olaylarına ilişkin duruşmalarla ilgili belgelerin tamamı 23 gömlek halinde incelenmiş; ilk dört gömlek mahkeme zabıtlarını, diğerleri ise duruşma sonrası gönderilen mektup ve telgrafları içermektedir. Ek bölümde ise, toplam 131 sayfa tutan mahkeme zabıtları Latin alfabesine sadık kalınarak aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde, Ankara İstiklâl Mahkemesinin Rize'de gerçekleştirdiği duruşmalar ve bu süreçte ortaya çıkan belgeler detaylı şekilde ele alınmaktadır. TBMM arşivinde bulunan ve dijital ortama aktarılan mahkeme zabıtları, idam, on beş, on ve beş yıl hapis cezaları alanlar ile beraat edenlerin dosyaları incelenmektedir.

Dördüncü bölümde ise şapka olaylarıyla ilgili gazete haberleri, Atatürk ve İsmet İnönü'nün değerlendirmeleri, Ergün Aybars ve diğer tarihçilerin görüşleri, ayrıca din-devlet ilişkileri bağlamında şapka karşıtı hareketlere dair çeşitli yazılar yer almaktadır. Çalışmanın sonunda kaynaklar ve ekler bölümü ile, ilgili kanunlar, idam ve infaz tutanakları ve mahkeme zabıtları gibi belgeler okuyucuya sunulmaktadır. Böylece, Rize'deki şapka olaylarının hukuki, toplumsal ve tarihsel boyutları kapsamlı şekilde değerlendirilmiş olur.

Sonuç olarak, 1925 yılında Rize-Potomya'da yaşanan şapka olayları, Cumhuriyet'in erken döneminde gerçekleştirilen reformlara karşı gelişen tepkilerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu olayla ilgili çok sayıda yayın ve sözlü anlatı bulunmakta; ancak bu kaynakların çoğunda ciddi bilgi kirliliği ve tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Yazarlar, olayları genellikle kendi ideolojik bakış açılarıyla yorumlamış, hatta bazıları hatalı bilgilere yer vermekten çekinmemiştir.

Olayların asıl nedeni, Potomya'daki yerel yöneticilerin (muhtar ve ihtiyar heyeti) şapka giymek istememeleri ve buna karşı çıkan muhtarın halk tarafından cezalandırılmasıdır. 25 Kasım 1925'te Potomya'da cami önünde toplanan ve silahlı olan kalabalık bir grup, jandarma karakolunu basarak askerleri alıkoymuş, daha sonra Rize'ye doğru harekete geçmiş ancak başarılı olamayıp dağılmıştır. Olaylar bir gün sürmüş, failerin teslim olması ise yaklaşık iki haftayı bulmuştur.

Bazı yayınlarda olaylar çarpıtılmış; askerlerin halka ateş açtığı, yüzlerce köylünün öldürüldüğü gibi asılsız iddialar öne sürülmüştür. Özellikle 1990'lardan sonra çıkan bazı metinlerde idam edilen kişiler "din âlimi" gibi unvanlarla anılarak kamuoyu yanıltılmıştır. Oysa Ankara İstiklâl Mahkemesi, olayları devlet otoritesine karşı bir isyan olarak değerlendirmiş ve deliller doğrultusunda 8 kişiyi idama mahkûm etmiştir. Mahkeme kayıtlarında adı geçen bazı kişiler gerçekte idam edilmemiş olmasına rağmen, bazı yayınlarda idam edilmiş gibi gösterilmiş; hatta camide uzun yıllar görev yapmış bir imam (Hacı Sabit Efendi) hakkında da asılsız iddialar ortaya atılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, şapka olaylarıyla ilgili bilgi kirliliğini gidermek ve İstiklâl Mahkemesi zabıtları aracılığıyla olayları tarihsel belgelerle ortaya koymaktır. Kitapta, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin Rize duruşmalarına ait orijinal zabıtlara da yer verilmiştir. Böylece okuyucular, doğrudan birincil kaynaklar üzerinden bilgi edinme imkânına sahip olmaktadır.⁹⁴

1.3.4. Zehra Aslan- Sinan Başaran, Cumhuriyet Döneminde Rize-III (1950-1980) Sosyo-Ekonomik ve Kültrel Temeller (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 360)

Kitap, İçindekiler, Takdim ve Ön Söz bölümleriyle başlamaktadır. Dört ana bölümden oluşan eserde, Rize'nin idari, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Birden fazla kendi alanında uzmanlaşmış akademisyenlerin katkılarıyla hazırlanan kitap, şu şekilde hazırlanmıştır:

Eserin birinci bölüm İdari Yapı, Nüfus ve Valiler başlığını taşımaktadır. Rize'nin idari yapısı, nüfus dinamikleri ve bölgede görev yapmış valilerin çalışmaları

⁹⁴Recep Koyuncu, Ankara İstiklâl Mahkemesinin Rize Duruşmaları (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2021, 323 s.)

detaylı bir şekilde incelenmiştir. Yazar, Rize'nin İdari Yapısı başlığında Rize'nin 20 Nisan 1924'te vilayet statüsü kazandığını, başlangıçta Hopa ve Atina (Pazar) kazalarından oluştuğuna değinmiştir. Ancak 1933 yılında adı Çoruh olarak değiştirilip Artvin ile birleştirilmiş, 1935'te yeniden ayrılarak Hopa Çoruh'a bırakılmıştır. 1944'te Çayeli ve 1945'te Güneyce'nin ilçe statüsüne kavuşmasıyla Rize'nin ilçelerinin sayısı artmıştır.

1950'lerde idari düzenlemeler hız kazanmış, 1951'de Gündoğdu bucağının köyleri Çayeli ve Rize merkez arasında paylaştırılmıştır. 1952'de Güneyce'nin ilçe merkezi İkizdere'ye taşınmıştır. Aynı yıl Çayeli'ne bağlı olarak Büyükköy'de yeni bir bucak kurulmuştur.

1953 yılında Pazar'a bağlı Ardeşen ilçe olmuş, ardından Çamlıhemşin adıyla yeni bir bucak kurulmuştur. 1955'te Fındıklı, Çoruh'tan ayrılarak Rize'ye bağlanmıştır. Aynı yıl Gündoğdu, Karadere, Güneysu ve Hemşin bucakları kurulmuş, 1957'de Çamlıhemşin ilçe statüsü kazanmıştır.

1959 yılında Karadere bucağı Kalkandere adıyla ilçe olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde Rize; 7 ilçe, 8 bucak ve 282 köyden oluşmaktadır. 1960-1975 arasında köy sayısı artış göstermiş, 1980 itibarıyla 311 köye ulaşmıştır. Bu süreçte yapılan düzenlemelerle Rize'nin idari yapısı giderek gelişmiş ve bölge halkına kolaylıklar sağlanmıştır.

Bu alt başlıkta Rize'nin nüfus yapısı, tarihsel süreçte idari sınır değişiklikleri, göç dinamikleri ve çay tarımının gelişimi gibi unsurlardan büyük ölçüde etkilendiğine değinilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında Rize'nin nüfusu 171.667 olarak belirlenmiştir. Bu sayı sonraki dönemlerde vilayetin idari sınırlarının değişmesiyle dalgalanmıştır. Örneğin, 1935'te Hopa'nın Artvin'e bağlanması nüfusu düşürürken, 1953'te Fındıklı'nın Rize'ye dahil edilmesi nüfusu artırmıştır. 1955'te nüfus %16,8 oranında artış göstererek 211.967'ye ulaşmış ve bu artışın önemli bir kısmı idari düzenlemelerden kaynaklanmıştır.

1950'lerden itibaren çay tarımı, vilayetin nüfus dinamiklerinde belirleyici bir faktör olmuştur. Göç oranlarının azaldığı bu dönemde, nüfus artışında doğum oranları ve yerel ekonomik faaliyetler etkili olmuştur. 1960'ta %17,4'lük bir artışla nüfus 248.542'ye ulaşmış, bu artış hem doğum oranları hem de göçün azalmasıyla

gerçekleşmiştir. Ancak 1970'lerden itibaren yurtdışına işçi göçü hızlanmış ve özellikle Almanya'ya göç edenlerin sayısı artmıştır.

1980'de Rize'nin nüfusu 361.258 kişiye ulaşmıştır. Çay tarımına dayalı ekonomik faaliyetler erkek göçünü azaltmış, diğer bölgelerden gelen işçi göçünü artırmıştır. Bununla birlikte, kadın göçü de artmış, aile birleşimleri ve dış göçler nüfus yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur. Çay üretimi, nüfus artışında özellikle merkez ilçeler ve sahil kesimlerinde belirgin etkiler yaratırken, yüksek rakımlı bölgelerde nüfus artışı sınırlı kalmıştır. Göç ve doğum oranları, Rize'nin nüfus yapısını şekillendiren temel unsurlar olmaya devam etmiştir.

Bu bölümün son alt başlığı olan Valiler başlığı 1950-1980 yılları arasında Rize'de görev yapan 14 vali ele alınmıştır. Çalışmanın ana kaynağını, valilerin sicil dosyaları oluşturmaktadır. Kullanılan fotoğraflar ise ilgili kişilerin sicil dosyalarından alınmıştır. Bu valiler sırasıyla; Mehmet Nazım Üner, İsmail Hakkı Ülken, Ertuğrul Necati Ünlüer, Adil Aktan, Fikret Ersanlı, Mehmet Hamdi Ergün, Kamil Nezih Okuş, Mehmet Nüzhet Erman, Ahmet Nazif Demiröz, Kemal Kalender, İlhan Sözgen, Muharrem Bartın, Kurtuluş Şişmantürk, Abdülkadir Aksu'dur.

Eserin ikinci bölümü "Sosyal Hayat" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, Öğr. Gör. Dr. Işıl Tuna ve Dr. Öğr. Üyesi Volkan Aksoy'un katkılarıyla hazırlanmıştır. İkinci bölüm, Rize'deki sosyal hayatın çeşitli yönlerini ele almaktadır. Bu bölümde, toplumsal ilişkiler, yaşam biçimi ve sosyal dokunun bölgeye özgü özellikleri değerlendirilmiştir. Bölüm, Rize'deki sağlık, bayındırlık ve imar faaliyetleri; ulaşım, doğal afetler ve kazalar; asayiş ve adliye teşkilatı; iletişim ve sosyal yaşam; spor ve turizm olmak üzere altı ana konu etrafında şekillendirilmiştir.

Rize'de sağlık alanındaki en büyük sorunlardan biri, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren devam eden "Nekatör" (Kanlı Kurt) hastalığıydı. Bu hastalık, bağırsakta yaşayan parazitler nedeniyle bağışıklık sistemini zayıflatıp ölümlere neden oluyordu. Bu sorunun çözümü için suni gübre kullanımı artırıldı, ayakkabı dağıtımı yapıldı ve halkı bilinçlendirmek amacıyla çeşitli önlemler alındı. 1965-1966 yıllarında yapılan taramalarda hastalık yaygın olarak tespit edilmiştir.

Ayrıca Guatr hastalığı, vücudun yeterince iyot alamaması sonucu ortaya çıkan ve Karadeniz Bölgesi'nde yaygın olarak görülen bir tiroit hastalığıdır. Rize'de en fazla Pazar ilçesinde görülen bu hastalık, bölgedeki karalahana tüketiminin fazla

olması nedeniyle daha yaygındır, çünkü karalahana iyot Emilimini engelleyerek guatrın artmasına yol açmaktadır. Ayrıca, bölgedeki yüksek yağış oranı da hastalığın yayılmasında etkili bir faktördür. Bu nedenle Rize’de guatr hastalığının görülme sıklığı yüksek olmuştur.

Bir diğer yaygın hastalık ise veremdi. 1946 yılında kurulan “Verem Savaş Dispanseri” ve “Sağlık ve Verem Savaş Derneği” sayesinde veremle mücadele artarak devam etti. Ayrıca, 1950’li yıllarda Rize’de sıtma, guatr, romatizma gibi hastalıklar da yaygın olarak görülüyordu. Karadeniz Bölgesi’ndeki nem oranı ve çevresel faktörler, bu hastalıkların yayılmasına zemin hazırlıyordu.

Bu başlıkta Yazar, 1950-1980 yılları arasındaki bayındırlık ve imar faaliyetleri, Rize’nin ulaşım altyapısının önemli ölçüde güçlendirildiğine değinmiştir. Bu dönemde, özellikle Rize-İspir ve Rize-Erzurum yollarının yapımı, bölgenin ulaşımını kolaylaştırmış ve ticaret ile turizmin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca, köy yollarının genişletilmesi ve şehir içi yollarının düzenlenmesi gibi projelerle, yerel kalkınma desteklenmiştir. Ancak, doğal afetler ve ekonomik zorluklar nedeniyle bazı aksaklıklar yaşanmış, yol yapım çalışmaları zaman zaman sekteye uğramıştır. Buna rağmen, yerel halkın ve devletin işbirliği sayesinde bu süreç etkili bir şekilde yönetilmiştir.

1970’lerden itibaren minibüs kullanımındaki artış, bölgedeki taşımacılık sektörünü dönüştürmüş ve toplu taşıma ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamıştır. Öte yandan, taşıt sayısındaki artış, trafik düzeni ve güvenliği gibi yeni zorlukları beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak, 1950-1980 yılları arasında yapılan ulaşım projeleri, Rize’nin ekonomik ve sosyal gelişimine önemli katkılar sağlamış, yerel halkın katkıları ve çevresel faktörlerle başarıya ulaşmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen yatırımlar, Rize’nin ulaşım altyapısının temellerini atmış ve gelecekteki gelişmeler için zemin hazırlamıştır.

Bir diğer başlık olan Köprü İnşa ve Tamir Faaliyetleri içeriğinde 1950-1980 yılları arasında Rize’de önemli köprü inşa ve tamir faaliyetleri gerçekleştirildiğine dikkat çekilmiştir. Bu dönemde, Değirmendere mevkiindeki köprü, ırmak sularının fazla olması nedeniyle yıkılmış ve yerine betonarme bir köprü inşa edilmiştir. 1951 yılında, Rize-İspir yolu üzerindeki ikinci köprü inşaatı tamamlanmış, ancak bazı köprü projeleri demir temini ve diğer zorluklar nedeniyle gecikmiştir.

Ayrıca, Pazar-Ardeşen arasında Fırtına Deresi üzerinde kaldırılan köprü halk tarafından şikâyet edilmiş ve yeniden yapımı talep edilmiştir. 1950’li yılların başında Rize’ye yapılması planlanan iskele tartışma konusu olmuş, çeşitli önerilerde bulunulmuştur. 1958’de iskelenin yapımı tamamlanmış olsa da mendirek inşaatı, ilerleyen yıllarda başlamıştır. Rize Limanı’nın inşası ise 1960’larda başlamış ve çeşitli projelerle geliştirilmeye devam etmiştir. Ancak, liman inşaatı 1983’e kadar tamamlanamamıştır.

Rize’deki köprü inşaa ve tamir faaliyetleri, ulaşım altyapısını güçlendirmiş ve yerel ekonomiye katkı sağlamıştır. Ancak, bazı projeler malzeme temini ve finansal zorluklar nedeniyle gecikmiştir. İskele ve liman projeleri, deniz taşımacılığı ve turizm için önemli olmasına rağmen, inşaat sürecindeki zorluklar nedeniyle beklenen etkilerini zamanla göstermiştir. Bu yatırımlar, Rize’nin kalkınması için önemli bir temel oluşturmuş ancak tamamlanması uzun süren projeler halkın sabır ve işbirliğini gerektirmiştir.

1950-1960 yılları arasında Rize’de altyapı, sosyal yaşam, spor ve turizm gibi pek çok alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Altyapı çalışmaları, şehirdeki ulaşım ağlarını iyileştirme amacı taşımış ve köprülerin inşaa edilmesi ile şehrin iç ve dış bağlantıları güçlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, afetlere karşı duyarlılık artmış ve sel, taşkın gibi doğal afetlerle mücadele için çeşitli önlemler alınmıştır. Asayiş ve adliye teşkilatının gelişimi de önemlidir; güvenlik ve düzenin sağlanması amacıyla adli sistem güçlendirilmiş ve yerel yönetimle birlikte çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Sosyal yaşamda ise halkın iletişim imkânları artırılmış, kültürel ve sosyal etkinlikler daha fazla desteklenmiştir.

Spor ve turizm alanında ise yeni alanlar oluşturulmuş, ancak her iki sektörde de altyapı eksiklikleri ve zorluklar gözlemlenmiştir. Spor faaliyetlerinin yaygınlaşması için yapılan çalışmalara rağmen bu dönemde spor kültürünün tam anlamıyla oturması sağlanamamıştır. Turizm ise potansiyel taşıyan bir alan olarak öne çıkmış, ancak altyapı yetersizlikleri nedeniyle istenilen gelişim sağlanamamıştır. Genel olarak, 1950-1960 yılları arasında Rize’de yapılan çalışmalar, şehirdeki altyapıyı ve sosyal yaşamı iyileştirerek önemli bir dönüşümün temelini atmıştır. Ancak, bazı projeler zaman almış ve halkın sabrını zorlamıştır. Bu dönemdeki çalışmalar, ilerleyen yıllarda Rize’nin kalkınmasına katkı sağlamıştır.

Kitabın üçüncü bölüm “Kültürel Hayat” başlığını taşımaktadır. Kültürel hayatın ele alındığı bu bölümde, Eğitim ve Basın konularını kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. 1950-1980 yılları arasında Rize’deki kültürel hayat, eğitim ve basın alanlarında önemli gelişmeler göstermiştir.

Eğitim faaliyetleri, hem örgün hem de yaygın eğitim alanlarında dikkat çekici bir şekilde gelişmiştir. İlköğretim, ortaokul ve lise düzeyindeki okullarda eğitim imkânları genişletilmiş, meslek ve teknik okullara önem verilmiş, özellikle çay sanayii gibi sektörlerde yetişmiş iş gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemde yükseköğretime yönelik adımlar da atılmış, üniversite eğitimi için çeşitli fırsatlar yaratılmıştır. Ancak, eğitimde bazı olumsuz faktörler de mevcuttur; eğitim altyapısının yetersizliği, kırsal bölgelerdeki okur-yazarlık oranının düşüklüğü gibi sorunlar, eğitimin kalitesini olumsuz etkilemiştir.

Rize’deki basın sektörü, 1950-1980 döneminde önemli bir gelişim göstermiştir. Çeşitli gazeteler ve yayın organları, halkın bilgi edinme ihtiyacını karşılamak ve sosyal olayları duyurmak adına önemli bir rol üstlenmiştir. Rize (Vilayet) Gazetesi, Zümrüt Rize, Rize’nin Sesi, Rize Postası, Güneş, Memleket, Yeni Rize ve Kuzey Ekspres gibi gazeteler, şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatını yansıtan önemli araçlar olmuştur.

Bu gazeteler, Rize’nin toplumsal değişimlerini, kültürel gelişimini ve yerel gündemini halkla buluşturmuş, şehrin kültürel kimliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır.

1950-1980 yılları arasında Rize, eğitim ve basın alanlarında önemli adımlar atmıştır. Eğitimdeki gelişmeler, şehir halkının genel eğitim seviyesini artırmayı amaçlamış, ancak altyapı eksiklikleri ve kırsal alandaki sorunlar bu sürecin önünde engel olmuştur. Basın alanında ise, şehrin kültürel gelişimi için önemli bir bilgi kaynağı haline gelen gazeteler, halkın bilinçlenmesine ve toplumsal olaylar hakkında fikir sahibi olmalarına yardımcı olmuştur. Bu dönemdeki eğitim ve basın faaliyetleri, Rize’nin kültürel hayatına yön veren unsurlar olmuştur.

Kitabın son bölümü olan dördüncü bölüm Ekonomik Hayat başlığını taşımaktadır. Ekonomik yapının detaylı bir şekilde ele alındığı bu bölümde, Rize’nin tarım, sanayi, ticaret ve ekonomik faaliyetleri kapsamlı bir analiz edilmiştir. 1950-1980 yılları arasında Rize’deki ekonomik hayat, tarım, ticaret, sanayi ve hizmet

sektörlerinde önemli değişimlere sahne olmuştur. Bu dönemde özellikle çay tarımı ve ticaret ön planda yer alırken, sanayi ve bankacılık gibi alanlarda da gelişmeler yaşanmıştır.

Çay tarımı, Rize'nin ekonomik yapısının temelini oluşturan sektör olmuştur. 1950'li yıllarda çay, bölgedeki en önemli tarım ürünü haline gelmiş, bu dönemde çay üretimi hızla artmıştır. Çayın yanı sıra, diğer tarım ürünleri de yerel ekonomiye katkı sağlamış, ancak çayın baskınlığı diğer tarımsal faaliyetlerin önünde yer almıştır. Hayvancılık ve balıkçılık, kırsal kesimde önemli geçim kaynakları olmuş, özellikle denizden elde edilen ürünler yerel pazarlarda tüketilmiştir.

Ticaret sektörü, Rize'nin ekonomisinde önemli bir rol oynamıştır. Çayın yanı sıra, iç ve dış ticaret de bu dönemde artmıştır. İthalat ve ihracat dengesi, özellikle çayın dışa satılmasıyla birlikte ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır. Ticarethaneler ve sanayi alanlarında ise, özellikle yerel üretimi destekleyecek küçük ölçekli sanayi işletmeleri ortaya çıkmış, çay işleme fabrikaları önemli bir ekonomik gelişim alanı yaratmıştır. Ekonomik kuruluşlar, bölgedeki ticaretin düzenlenmesi ve sanayinin geliştirilmesi açısından önemli işlevler üstlenmiştir.

Hizmet sektörü bu dönemde yavaş bir gelişim göstermiştir. Ancak ticaretin ve sanayinin artışıyla birlikte hizmet sektöründe de bir büyüme gözlemlenmiştir. Bu dönemde sağlık, eğitim ve ulaşım hizmetlerinin altyapıları da gelişmeye başlamıştır. Bankacılık ve sigortacılık sektörü, 1950-1980 yılları arasında gelişim göstermiş, bölgeye özgü ekonomik ihtiyaçlara yönelik bankacılık hizmetleri artırılmıştır. Ancak bu sektördeki gelişmeler, genellikle büyük şehirlerle karşılaştırıldığında daha sınırlı kalmıştır.

1950-1980 yılları arasında Rize'nin ekonomisi, tarım, ticaret ve sanayi ile şekillenmiştir. Çay tarımının ön planda olduğu bu dönemde, yerel sanayi ve ticaret de gelişmeye başlamıştır. Ancak bu süreçte, hizmet sektörü ve bankacılık gibi alanlar daha sınırlı bir gelişim göstermiştir. Ekonomik faaliyetlerin büyük kısmı, yerel üretim ve ticaretle bağlantılı olmuş, bölgesel kalkınma çabaları bu doğrultuda şekillenmiştir. Kitap, disiplinler arası bir yaklaşımla hazırlanmış olup, okuyuculara

Rize'nin tarihsel, sosyal ve ekonomik gelişimi hakkında zengin bir perspektif sunmaktadır.⁹⁵

1.3.5. Sinan Başaran, Rize'de Şapka Hadisesi ve İstiklal Mahkemesi Duruşması (İstanbul: Revak Yayınları, 2023, 535.)

Bu çalışma, 1925 yılında Rize'nin Güneysu ilçesinde meydana gelen Şapka Olayı'nı ve ardından yaşanan yargı sürecini ele almaktadır. Dönemin toplumsal yapısı içinde halkın bazı inkılaplara gösterdiği tepkiler sonucunda gelişen olaylar, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde sonuçlanan yargılamalara yol açmıştır. Mahkemede bazı sanıklar çeşitli cezalara çarptırılırken, bazıları beraat etmiştir.

Eserin temel dayanağını, mahkeme tutanakları ve Deniz Müzesi Arşivi'nden elde edilen belgeler oluşturmaktadır. Kitapta yalnızca yaşanan olaylar değil, aynı zamanda Şapka Kanunu'nun Rize'de nasıl uygulandığı ve bu sürecin etkileri de ele alınmıştır. Belgelerin transkripsiyonları ve döneme ait bazı kelimelerin açıklamaları da ek bölümlerde sunulmuştur. Bu yönüyle eser, hem belge temelli tarih çalışmaları için kaynak niteliği taşımakta hem de önceki çalışmaların tamamlayıcısı olarak değerlendirilebilir.

Çalışma; içindekiler, ön söz, giriş ve beş ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde sırasıyla İstiklal Mahkemeleri, Mahkemelerin Kurulması, Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri, İkinci Dönem İstiklal Mahkemeleri ile Şapka Kanunu ve Kanuna Yönelik Tepkiler başlıklarına yer verilmiştir. Bu bölümde, mahkemelerin kuruluş amacı, işleyiş süreci ve özellikle Şapka Kanunu bağlamında ortaya çıkan toplumsal tepkiler özetlenmiştir. Giriş, dönemin siyasi ve hukuki yapısını tanıtarak, Rize-Güneysu'daki olaylara zemin hazırlayan genel bir çerçeve sunmaktadır.

Birinci bölüm, Rize'de meydana gelen Şapka Olayı'nı detaylı bir şekilde ele almaktadır. Olayın gelişimi, özellikle Hamidiye Kruvazörünün Rize'ye gelişi ve ardından başlayan yargılamalarla başlar. Şapka giydiği için Ali Çavuş'a suikast girişimi gibi olaylar ve halkı kışkırtmaya yönelik kitaplar da bu süreçte önemli yer tutar. Tavukçuoğulları ailesinden üç kardeşin yargılanması gibi olaylar da kaydedilmiştir. Bölümde, olayla ilgili olarak kaç kişinin yargılandığı, alınan kararlar

⁹⁵Zehra Aslan- Sinan Başaran, Cumhuriyet Döneminde Rize-III (1950-1980) Sosyo-Ekonomik ve Kültrel Temeller (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 360)

(idam, hapis cezaları) ve beraat edenler ayrıntılı bir şekilde açıklanır. Mahkûmların durumu ve infazlar da detaylandırılmış, af kanunuyla birlikte tahliyeler ele alınmıştır. Ayrıca, şapka kanununun 1950 sonrasında Rize'deki etkileri ve halkın gösterdiği tepki de değerlendirilmiştir. Bu bölüm, olayın toplumsal ve hukuki yansımalarını ortaya koyarak, şapka olayının Rize'deki izlerini kapsamlı bir biçimde sunmaktadır.

Bölüm, belgeler ışığında birçok soruya yanıt vererek, yıllardır tartışılan bazı sorulara da açıklık getirmektedir. Şapka Olayı'yla ilgili eksik kalan noktalar, yeni belgelerle ortaya çıkmış ve olayın daha net bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, olayın toplumsal, hukuki ve bireysel yansımaları üzerine yapılan değerlendirmeler, daha önceki çalışmaların eksik kaldığı noktaları doldurmuş ve önemli bir kaynak oluşturmuştur.

İkinci bölüm, “Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtnâmesi Transkripsiyonu”, “Transkripsiyonda Takip Edilen Usul” ve “Mahkeme Tutanaklarının Transkripsiyonu” başlıklarından oluşmakta olup, mahkeme belgelerinin günümüz Türkçesine aktarımına yer verilmektedir.

Üçüncü bölümde, “Mahkûm Dilekçeleri ve Resmî Yazışmalara Ait Belgelerin Transkripsiyonu” yer almaktadır.

Dördüncü bölüm, “Hamidiye Kruvazörü Seyir Jurnalı ve Transkripsiyonu (29 Kanunievvel 1341 - 5 Ocak 1926)” başlığı altında kruvazörün Rize'ye gelişiyile ilgili seyir defteri transkripsiyonunu içermektedir.

Beşinci bölüm ise Ankara İstiklal Mahkemesi zabıtnâmeleri ve mahkûm dilekçelerine yer vererek içeriksel olarak bütünlemektedir.

Sonuç bölümünde, 26 Kasım 1925'te Rize'nin Güneysu ilçesinde meydana gelen olayların ve bu olaylara ilişkin yargılamaların, bölge halkında derin ve unutulmaz izler bıraktığı vurgulanmaktadır. Özellikle verilen idam kararları, Cumhuriyet'in erken dönem uygulamaları arasında en fazla eleştiri alan kararlardan biri olarak öne çıkmıştır. Olayların asıl kaynağı olarak halk arasında yayılan söylentiler ve dönemin alışkanlıklarının bir anda değişmesi gösterilmektedir. Her ne kadar isyan gibi ağır bir kavramla anılsa da, olayların büyüklüğü bu tanımı tam anlamıyla karşılamamaktadır. Gelişmeler bir gün içinde gerçekleşmiş, birkaç gün sonra da tutuklamalar başlamıştır. Ayrıca belgeler ışığında olayın gerçek tarihinin 26 Kasım olduğu anlaşılmış, bu da alandaki yanlış bilgilerin düzeltilmesine katkı

sağlamıştır. Bu bölüm, Şapka Olayı'nın sadece bir isyan değil, aynı zamanda dönemin sosyal yapısının ve devlet-halk ilişkisinin bir yansıması olduğunu göstermektedir.⁹⁶

1.3.6. Sinan Başaran, Cumhuriyet Döneminde Rize’de Siyasal Hayat: 1923–1950 (İstanbul: Revak Yayınları, 2021, 275 s.)

Eser, üç ana bölümden meydana gelmektedir. Yazar, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından başlayarak 1950'ye kadar olan dönemde Rize'deki siyasal hayatı ve dönüşümleri ele almıştır. Eser, yerel siyaseti anlamak için oldukça önemli bir dönem olan Cumhuriyet'in kuruluş süreci ve çok partili sisteme geçiş gibi tarihsel gelişmeleri yerel bir bakışla analiz etmiştir.

Birinci bölümde Rize Vilayetinde Parti Teşkilatlanmaları ve Diğer Gelişmeler başlığıyla Rize'deki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) teşkilatlarının kuruluşu, örgütlenme süreçleri ve karşılaşılan sorunlar ele alınmaktadır. Ayrıca Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) gibi çok partili hayata geçişte önemli role sahip partilerin Rize'deki faaliyetleri ve Demokrat Parti'nin (DP) kuruluşu sonrasındaki siyasi atmosfer tartışılmaktadır. Alt başlıklarda Çoruh Vilayeti dönemindeki teşkilatlanma, parti-devlet ilişkileri, bölgesel taleplerin parti politikalarına etkisi gibi konuları kapsamaktadır.

CHP vilayetlerin taleplerine kulak tıkamamış bilakis halkın istek ve dilekleri için halk taleplerini CHP kurultayında “dilek sistemi” sayesinde duyurma imkânı bulmuştur. Vatandaşın sorunları kategorize edilip il kongresine taşınırdı. Mahalli teşkilatların çözeceği sorunlar onlara intikal ettirilir, geriye kalan sorun ve talepler Parti Genel Merkezinin çözümüne sunulurdu. Talepler genellikle ziraat, eğitim, sağlık ve başta ekonomi gibi konulardan oluşuyordu. Dönemin diğer önemli bir konusu olan yol sorunu ve idari yapıdaki problemlere de dikkat çekilmiştir.

Rize'nin farklı zamanlarda, CHP genel merkezine ilettiği önemli istekler aşağıdaki gibidir.

- Rize’de bir lise açılması
- Yolların yapılması

⁹⁶Sinan Başaran, Rize’de Şapka Hadisesi ve İstiklal Mahkemesi Duruşması (İstanbul: Revak Yayınları, 2023, 535 s.)

- Rize’de bir lise açılması
- Pazar’da bir ortaokul açılması
- Rize-İspir yolunun yapılması
- Yeterli bir kadroyla vilayete bir hastane açılması
- Rize’de bir lise açılması
- Rize-İspir yolunun bitirilmesi
- Rize'deki hastanenin 75 yataklı olması Of ilçesinin Rize’ye bağlanması
- Çayeli nahiyesinin ilçe olması
- Ardeşen ve Fındıklı’nın birleştirilip ilçe hâline getirilmesi ve Rize’ye bağlanması
- Pazar ilçesinde yapılmakta olan ortaokul için öğretmen kadrosunun ve ödeneğinin verilmesi
- 1939 yılında iletilen başlıca talepler
- Rize'de bir lise açılması
- Rize-İspir yolunun devlet yollarına alınması
- 25 yataklı olan hastanenin yatak adedinin 100'e çıkarılması
- Of ilçesinin Rize'ye bağlanması
- Çayeli ve İkizdere nahiyelerini tam teşkilatlı olması
- Fındıklı nahiyesinin ilçe yapılarak Rize’ye bağlanması
- Rize’de bir lise açılması
- Rize'deki hastanenin 50 yataklı olması
- Of ilçesinin Rize’ye bağlanması
- İkizdere nahiyesinin ilçe olması ya da tam teşekküllü nahiyeye çevrilmesi
- Mısır ürününün azlığı nedeniyle, ekmeklik mısır sevkıyatı
- Rize’de ve Pazar’da birer halkevi, ayrıca Pazar’da bir hükümet konağının yapılması
- Rize’de öğretmenleri askerde olduğu için kapanan okulların vekil öğretmenlerle tekrar açılması
- Rize’de hastaneye 10 yatak ilave edilmesi
- Pazar’ın Dutha ve Melyat okullarına öğretmen gönderilmesi
- Pazar’da bir eczane açılması

- 1943 yılında iletilen başlıca talepler
- Ardeşen nahiyesinde belediye teşkili
- Rize’de hastaneye 10 yatak ilave edilmesi

İkinci bölümde Devrimlerin Rize’deki Yansımaları başlığıyla Cumhuriyet devrimlerinin Rize’deki sosyal hayata etkileri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda; medrese olayları ve bu kurumların kapatılması, Şapka devrimi ve halk üzerindeki etkileri, Kadınların peçe ve çarşaf gibi kıyafetlerden uzaklaşması gibi konular işlenmektedir. Ayrıca, ezanın Türkçe okunması gibi dinsel alanlarda yapılan reformların Rize özelindeki yansımaları analiz edilmiştir.

Medrese Olayı Cumhuriyetin ilanından sonra medreselerin kapatılma süreci ele alınmıştır. Özellikle Rize’de medreselerin kapatılmasına karşı halkın tepkisi ve bu süreçte yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’e doğrudan iletilen talepler ve bu taleplerin karşılanma biçimi üzerinde durulmuştur.

Şapka Olayı, Şapka Kanunu’nun çıkarılmasının ardından Rize’deki halkın tepkisi detaylandırılmıştır. Bazı yerel direnişlerin olduğu belirtilmiş ve bu direnişlerin bastırılma süreci ele alınmıştır. Olaydan sonraki durum Reformun uygulanmasıyla halkın şapka devrimine nasıl uyum sağladığı incelenmiştir. Peçe, Çarşaf ve Kafeslerin Kaldırılması, kadınların peçe ve çarşaf gibi geleneksel kıyafetlerden uzaklaşması ve bunun sosyal hayata etkileri üzerinde durulmuştur. Kafeslerin kaldırılması ile kadınların daha özgür bir yaşam alanına kavuşması tartışılmıştır. Bu değişimlerin toplumsal düzeyde nasıl algılandığı ve hangi kesimlerin daha hızlı adapte olduğu ele alınmıştır. Ezanın Türkçe Okunması Dinsel reformların bir parçası olarak ezanın Türkçe okunmasına yönelik düzenleme ve bu düzenlemenin Rize’deki yansımaları anlatılmıştır. Halkın bu uygulamaya verdiği tepki, kimi yerel itirazlar ve bu itirazların sonuçları değerlendirilmiştir.

Bu bölüm, Cumhuriyet dönemindeki reformların Rize’de nasıl karşılandığını ve uygulandığını anlamak açısından oldukça önemlidir. Medrese olayından şapka devrimine, peçe ve çarşafın kaldırılmasından ezanın Türkçe okunmasına kadar uzanan geniş bir yelpazede, toplumsal dönüşüm süreçleri derinlemesine incelenmiştir. Rize’deki toplumsal değişim süreçlerini anlamak isteyenler için bu bölüm önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Kitabın son bölümü olan üçüncü bölümde Rize’de Seçimler ve Seçilen Milletvekilleri başlığıyla Rize’de gerçekleştirilen genel seçimler detaylandırılmakta ve bu seçimlerden çıkan milletvekillerinin biyografileri, siyasi profilleri ve meclisteki çalışmaları aktarılmaktadır.

Sonuç olarak; Yazar, 27 yıl iktidar olmuş CHP’nin çalışmalarını parti teşkilatının eşraf ve memur kesimden olduğu kanaatine varmıştır. Teşkilat’ın genellikle 1946 seçimlerine kadar olan etkinlikleri genel Merkezin hedefinden çok uzakta kalmıştır. Bunun nedeni de tabi ki ekonomik sonuçlar başta gelmekle birlikte toplumsal ve şartlar bakımından çeşitli nedenler başarısızlığın nedenleri ortaya konmuştur. Yapılan yenilikler batılılaşma yönünde olduğu için halkın tepkisiyle karşılaşmıştır. Burada inkılâpların halka anlatılmaması ve parti teşkilatının uzun yıllar aynı kişilerin tekelinde kalması halk ve CHP’yi kutuplaştırmıştır.

CHP genel çerçevede Rize’nin sorunlarına kalıcı çözüm getirememiştir. Yapılan çalışma tarih aralığı toplam sekiz genel seçim ve iki ara seçimi kapsamaktadır. Çok partili hayata geçilmesiyle seçimlere DP’nin katılmasıyla Rize de CHP siyasi olarak varlığını kaybetse de DP’nin eksikliklerini kullanarak halkla birliği önemseyip temel sorunlara el atmıştır; bunun karşılığını 1950 seçimlerinde almıştır. Lakin CHP Rize bazında aldığı oyu katlasa da DP’nin Rize de aldığı %70 oyla en çok oyu Rize’nin vermesi başarısızlığını ortaya koymuştur.

Rize’de ulusal düzeyde ele alınan siyasal dönüşüm ve reformların, Rize gibi bir taşra kentindeki yansımalarını ortaya koyarak bölgesel tarih yazımına önemli bir katkı sağlamaktadır. Parti teşkilatlanmalarından devrimlerin toplumsal etkilerine, seçim süreçlerinden milletvekillerine kadar birçok alt başlık detaylı bir şekilde ele alınmış. Bu da kitabın hem tarih hem de siyaset bilimi açısından derin bir inceleme sunduğunu göstermektedir. Çalışmanın dönemin yerel kaynaklarını, resmi belgelerini ve anekdotları kullandığı görülmektedir. Bu durum, çalışmanın objektifliğini ve güvenilirliğini artırmaktadır. Kitap, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Rize’nin siyasal yapısını anlamak isteyenler için vazgeçilmez bir kaynaktır. Bölgesel tarih yazımına önemli katkılar sunarken, siyasal dönüşümlerin yerel düzeydeki yansımalarını

incelemek için sağlam bir temel oluşturur. Çalışma, dönemin Rize’indeki siyasal dinamikleri anlamak isteyen araştırmacılar için yol göstericidir.⁹⁷

1.3.7. Tuğba Eray Biber, Savaşın Gölgesinde: II. Dünya Savaşı Yıllarında Giresun, Trabzon ve Rize’nin Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumu (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020, 384 s.)

Eser, yazarın yüksek lisans bitirme tezi olup, içindekiler, teşekkür, önsöz ve giriş bölümleriyle başlamaktadır. Bu çalışma, II. Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) Giresun, Trabzon ve Rize şehirlerindeki ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı incelemektedir. Türkiye, savaşta tarafsız kalsa da, ekonomik sıkıntılar ve siyasi gelişmeler halkın günlük yaşamını derinden etkilemiştir. Tek parti döneminde, Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) Anadolu’da ideolojisini yayma çabaları bu yıllara denk gelmiş, halkevleri ve yerel basın, bu sürecin önemli araçları olmuştur.

Kitap, üç ana bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde, savaş yıllarında alınan ekonomik tedbirlerin bölgedeki yansımaları, tarım, hayvancılık ve sanayileşme girişimleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, eğitim ve kültür faaliyetleri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Beşikdüzü Köy Enstitüsü’nün faaliyetleri, tiyatro ve sinema etkinlikleri ile devletin bu alanlardaki yönlendirmeleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, sosyal yapı konuları ele alınmıştır. Bu bölümde, tek parti sisteminde seçim süreçleri, halkevleri aracılığıyla ideolojik yayılım, sosyal yardımlaşma, sağlık politikaları ve pasif korunma tatbikatları incelenmiştir.

Çalışmanın temel kaynakları, Cumhuriyet Arşivi, CHP katalogları ve yerel gazetelerdir. Yeşilgiresun, Yeniyol ve Rize gazeteleri, dönemin ekonomik ve sosyal yapısını anlamada önemli birer belge niteliğindedir. Bu gazeteler, CHP’nin kontrolünde olmasına rağmen, savaşın halk üzerindeki etkilerini ve bölgedeki gelişmeleri gözler önüne sermektedir.

Bu çalışma, II. Dünya Savaşı’nın Türkiye’deki yansımalarına bölgesel bir perspektiften yaklaşarak, Giresun, Trabzon ve Rize özelinde kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Resmi belgeler ve yerel gazeteler karşılaştırılarak dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı sebep-sonuç ilişkisi içinde ele alınmıştır. Tek parti

⁹⁷Sinan Başaran, Cumhuriyet Döneminde Rize’de Siyasal Hayat: 1923–1950 (İstanbul: Revak Yayınları, 2021, 275 s.)

rejiminin uygulamaları, halkın yaşadığı kıtlık ve zorluklarla birlikte değerlendirilerek dönemin siyasi ve toplumsal dinamikleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu yönüyle eser, bölgesel tarih çalışmaları için önemli bir katkı sunmaktadır.

II. Dünya Savaşı, 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırısıyla patlak verdi ve hızla tüm dünyaya yayıldı. Avrupa'dan Asya'ya, Afrika'ya kadar uzanan bir savaş hattı oluşturdu ve savaş, sadece askeri cephelerde değil, dünya genelinde politik, ekonomik ve toplumsal yapıları derinden etkiledi. Hem Mihver Devletleri hem de Müttefikler, birbirine karşı amansız bir mücadele verirken, savaşın etkileri savaşan ülkelerle sınırlı kalmadı, pek çok başka ülke de savaşın gölgesinde kaldı. Küresel güç dengesi büyük bir değişim yaşarken, milyonlarca insanın hayatı sona erdi ve dünya, daha önce görülmemiş bir yıkımla karşı karşıya kaldı.

Türkiye, savaşın başlangıcında tarafsızlık politikasını benimsemiş olsa da, savaşın getirdiği zorluklar ülkenin içyapısını ciddi şekilde etkilemiştir. İsmet İnönü'nün liderliğindeki tek parti yönetimi, dış ilişkilerde dikkatli bir denge kurmaya çalışmış, ancak savaşın ekonomik sonuçları, özellikle gıda ve malzeme sıkıntıları halkın yaşamını zorlaştırmıştır. Türkiye, stratejik konumunu avantaja çevirerek tarafsız kalmayı sürdürse de, savaşın yıkıcı etkilerinden kaçamayarak ekonomik zorluklarla başa çıkmaya çalışmıştır. İç politikada ise CHP'nin ideolojisini pekiştirme ve halkın bu zorluklara uyum sağlaması için yaptığı düzenlemeler önemli bir yer tutmuştur.

Eserin giriş kısmında, II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaşın dünya üzerindeki etkileri ile Türkiye'nin savaş dönemi içindeki durumu ele alınmaktadır. İlk olarak, savaşın başlangıcı ve dünya genelindeki durum analiz edilerek, savaşın küresel çapta yarattığı yıkım ve değişim üzerinde durulmuştur. Ardından, Türkiye'nin savaş sürecinde izlediği tarafsızlık politikası, iç ekonomik ve sosyal zorluklarla mücadelesi ve devletin halk üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin hem dış hem de iç politikada nasıl bir denge kurmaya çalıştığı ve savaşın Türkiye'ye yansıyan sonuçları ele alınmaktadır.

Kitabın birinci bölümü, II. Dünya Savaşı yıllarında Karadeniz bölgesinin ekonomik yapısındaki dönüşümü ele almaktadır. Savaş, sadece askeri cephelerde değil, bölgesel ekonomilerde de derin etkiler bırakmıştır. Türkiye, savaşa tarafsız kalmaya çalışsa da savaşın getirdiği zorluklar, özellikle ekonomik alanda büyük

sıkıntılara yol açmıştır. Karadeniz bölgesi de bu süreçten önemli ölçüde etkilenmiş ve çeşitli ekonomik tedbirler ile halkın yaşamı düzenlenmeye çalışılmıştır.

Savaşın getirdiği ekonomik zorluklarla başa çıkabilmek amacıyla Türkiye’de birçok ekonomik önlem alınmıştır. Milli Korunma Kanunu (Ocak 1940), savaşın etkilerine karşı halkın korunmasını hedeflemiş, piyasa düzenini sağlamaya çalışmıştır. Ekmek Karnesi (Ocak 1942) ise gıda sıkıntılarının önüne geçebilmek adına uygulanmış ve halkın eşit şekilde ekmek alması sağlanmıştır. Diğer taraftan, Varlık Vergisi (Kasım 1942) ve Toprak Mahsulleri Vergisi (1943) gibi vergilerle ekonomik yükler arttırılmıştır. Bu dönemde Karadeniz’deki köylüler, bu tür uygulamalarla daha da zorlanmış olsa da, devletin tarım sektörünü teşvik etme çabaları da sürmüştür.

Karadeniz, tarımın ve hayvancılığın önemli olduğu bir bölge olup, savaş yıllarında bu sektörler de ciddi şekilde etkilenmiştir. Tarımda verimlilik azalmış, özellikle gıda üretimi sıkıntıya düşmüştür. Ancak yine de halk, bu dönemde tarımsal üretimi sürdürme çabası göstermiş ve devletin teşvikleri doğrultusunda üretimi arttırmaya çalışmıştır. Hayvancılıkta da benzer zorluklar yaşanmış, bu alandaki üretim de sınırlı kalmıştır.

Savaş sırasında Türkiye, sanayileşme adına çeşitli adımlar atmaya devam etmiştir. Ancak Karadeniz bölgesinde sanayi, genellikle tarım ürünlerine dayalı küçük ölçekli işletmelerle sınırlı kalmıştır. Savaş koşulları, sanayileşme sürecini yavaşlatmış, bu da bölgenin ekonomik gelişimini engellemiştir.

Karadeniz şehirlerindeki imar faaliyetleri, savaş dönemi boyunca büyük ölçüde duraklama noktasına gelmiştir. Bununla birlikte, altyapı çalışmalarına yönelik bazı gelişmeler yaşanmış ve şehirlerde belirli imar projeleri uygulanmıştır. Bu süreç, savaşın sonlarına doğru hız kazanarak bölgedeki şehirlerin fiziki yapısında değişikliklere yol açmıştır.

Savaş dönemi boyunca iletişim ve ulaşım altyapısının geliştirilmesi de büyük bir öncelik haline gelmiştir. Karadeniz’in coğrafi zorlukları, bölgedeki ulaşım ağını güçlüklerle işlemesini sağlamış olsa da, ulaşımında yapılan iyileştirmeler, hem bölgesel ticaretin hem de halkın günlük yaşamının sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Bölgedeki yolların ve demiryollarının geliştirilmesi, halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında büyük bir kolaylık yaratmıştır.

Bütün bu ekonomik önlemler ve gelişmeler, Karadeniz bölgesindeki halkın savaşa karşı direncini artırmak amacıyla uygulanmıştır. Ancak savaşın getirdiği ekonomik daralmalar, bölge halkını ciddi şekilde etkilemiş, günlük yaşamda önemli zorluklara yol açmıştır. Savaş sürecinde alınan önlemler, ekonomik istikrarı sağlamak adına büyük bir çaba gösterilse de, bu çabalar bölgedeki halkın üzerindeki etkilerini tümüyle ortadan kaldırmamıştır. Karadeniz'in ekonomik yapısındaki bu dönüşüm, savaşın küresel etkilerinin bölgesel düzeyde nasıl hissedildiğini göstermektedir.

Kitabın birinci bölümü, II. Dünya Savaşı yıllarında Karadeniz bölgesinin ekonomik yapısını ve alınan önlemleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde, savaşın etkisiyle uygulamaya konan Milli Korunma Kanunu, Ekmek Karnesi, Varlık Vergisi gibi ekonomik tedbirler incelenmiştir. Bölgeye özel olarak tarım ve hayvancılık faaliyetlerindeki zorluklar ve sanayileşme çabaları da değerlendirilmiştir. Ayrıca, savaşın ekonomik koşulları altında yapılan imar faaliyetleri ve iletişim/ulaşım altyapısındaki gelişmelere de değinilmiştir. Genel olarak, bu bölüm, savaşın bölgedeki ekonomik yapı üzerindeki etkilerini ve alınan tedbirlerle halkın günlük yaşamını sürdürebilme çabalarını kapsamlı bir şekilde sunmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü, Karadeniz bölgesinde II. Dünya Savaşı yıllarında eğitim ve kültür faaliyetlerini ele alır. Bu bölümde, eğitim faaliyetlerinin yanı sıra kutlamalar ve anma törenleri de detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ulusal bayramlar, dini bayramlar, yerel bayramlar, önemli haftalar ve günler gibi kültürel etkinlikler ele alınmıştır. Ayrıca, sinema ve tiyatro faaliyetleri de bölgenin kültürel yapısını anlamak için önemli bir yer tutmaktadır. Bu başlıklar altında, dönemin kültürel ve sosyal dinamikleri, devletin yönlendirmeleri ve halkın bu etkinliklere katılımı incelenmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü, Karadeniz bölgesindeki siyasi ve sosyal yapıyı derinlemesine incelemektedir. Bölümde, siyasi ve idari yapılanma kapsamında, genel ve yerel seçimlerin yanı sıra yerel yönetimlerin işleyişi ele alınmıştır. Ayrıca, halkevleri üzerinden CHP'nin ideolojik yayılımı, Trabzon, Giresun ve Rize'deki faaliyetleriyle detaylandırılmıştır. Sosyal yardımlaşma mekanizmaları ise Kızılay, Türk Hava Kurumu ve Çocuk Esirgeme Kurumu gibi kuruluşlar aracılığıyla incelenmiştir; bunun yanı sıra, askerler için yapılan yardımlar ve dar gelirli kesime sunulan destekler de vurgulanmıştır.

Bölümde ayrıca, toplumsal değişim çerçevesinde, Sümer Bank gibi ekonomik hamlelerin ve yerli mallar pazarı gibi uygulamaların toplumda yarattığı dönüşüm tartışılmıştır. Spor faaliyetleri ve sağlık sorunları da bu dönemde halkın sosyal hayatına etkisiyle birlikte ele alınmıştır. Savaşın getirdiği zorluklarla başa çıkabilmek amacıyla alınan pasif korunma önlemleri, ışık karartma uygulamaları ve tatbikatlar üzerinden savaşın toplum üzerindeki etkileri ortaya konmuştur. Bu bölüm, bölgedeki toplumsal yapıyı, devletin halkla ilişkilerini ve savaşın sosyal yaşam üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde yansıtmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü, Karadeniz bölgesindeki siyasi ve sosyal yapıyı derinlemesine incelemektedir. Bölümde, siyasi ve idari yapılanma kapsamında, genel ve yerel seçimlerin yanı sıra yerel yönetimlerin işleyişi ele alınmıştır. Ayrıca, halkevleri üzerinden CHP'nin ideolojik yayılımı, Trabzon, Giresun ve Rize'deki faaliyetleriyle detaylandırılmıştır. Sosyal yardımlaşma mekanizmaları ise Kızılay, Türk Hava Kurumu ve Çocuk Esirgeme Kurumu gibi kuruluşlar aracılığıyla incelenmiştir; bunun yanı sıra, askerler için yapılan yardımlar ve dar gelirli kesime sunulan destekler de vurgulanmıştır.

Bölümde ayrıca, toplumsal değişim çerçevesinde, Sümer Bank gibi ekonomik hamlelerin ve yerli mallar pazarı gibi uygulamaların toplumda yarattığı dönüşüm tartışılmıştır. Spor faaliyetleri ve sağlık sorunları da bu dönemde halkın sosyal hayatına etkisiyle birlikte ele alınmıştır. Savaşın getirdiği zorluklarla başa çıkabilmek amacıyla alınan pasif korunma önlemleri, ışık karartma uygulamaları ve tatbikatlar üzerinden savaşın toplum üzerindeki etkileri ortaya konmuştur. Bu bölüm, bölgedeki toplumsal yapıyı, devletin halkla ilişkilerini ve savaşın sosyal yaşam üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde yansıtmaktadır.

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye, savaşın ekonomik yükünü hissetmiş, üretim düşüşü ve tüketim maddelerindeki kıtlık sorunları yaşanmıştır. Karadeniz'de tarım ve hayvancılık zayıflamış, halk zorluklarla karşılaşmış, devlet ekonomik tedbirler alsa da halkın durumu ağırlaşmıştır. CHP, ideolojik yayılım için halkevleri ve yerel gazetelerle kültürel faaliyetlere odaklanmış, bayramlar ve kutlamalar aracılığıyla partiye bağlılık pekiştirilmiştir. Savaşın yol açtığı sağlık sorunlarıyla mücadele edilip pasif korunma önlemleri alınmış, sosyal değişim ve

Türkçeleştirme politikaları uygulanmıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği, ekonomik sıkıntılar ve CHP'nin baskın ideolojik etkisidir.⁹⁸

1.3.8. Zehra Aslan- Mustafa Arıkan, Cumhuriyet döneminde Rize I (1923-1950) (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2018, 392 s.)

Cumhuriyet Döneminde Rize I: 1923-1950 başlıklı bu eser, kapsamlı bir çalışmanın ilk cildi olarak karşımıza çıkmaktadır. Rize'nin tarihine dair şimdiye kadar yeterince detaylı ve kapsamlı bir kaynak bulunmaması, bu eseri Rize Tarihi ve Cumhuriyet dönemi araştırmaları açısından benzersiz bir önem taşımaktadır. Kitap, özellikle Cumhuriyet'in ilk 27 yılında Rize ilini sosyal, ekonomik, kültürel ve idari yönleriyle ele alarak çok yönlü bir inceleme sunmaktadır.

Eser, İçindekiler, Kısaltmalar, Takdim, Önsöz ve Editör'den bölümleriyle başlamaktadır ve ardından beş ana bölümden oluşan detaylı bir yapıyla okuyucuyu karşılamaktadır. Her bölüm, dönemin siyasi gelişmelerinden toplumsal dönüşümlere, ekonomik yapıdan kültürel yaşama kadar geniş bir yelpazede Rize Tarihini derinlemesine analiz etmektedir. Bu yönüyle, hem araştırmacılar hem de konuya ilgi duyan okuyucular için değerli bir kaynak niteliğine haiz olmaktadır.

Kitap, Cumhuriyet'in Rize üzerinde bıraktığı izleri takip ederek bölgenin bu dönemdeki değişim ve dönüşüm süreçlerini anlamak isteyenler için önemli bir kaynaktır. Dönemin özelliklerini bölgesel bir perspektifle ele alan bu eser, sadece Rize'nin değil, aynı zamanda Cumhuriyet'in yerel ölçekteki etkilerini anlamak için de bir başvuru kaynağı olma niteliği taşır. Her bölüm, alanında uzman akademisyenlerin uzun soluklu ve titiz çalışmalarının bir ürünü olarak okuyucularla buluşmaktadır.

Kitabın birinci bölümü, "Rize'nin Coğrafi Özellikleri ve İdari Yapısı" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, dört farklı akademisyen tarafından hazırlanmış ve iki ana konu etrafında şekillenmiştir. Rize'nin coğrafi yapısı, Dr. Öğr. Üyesi Pınar Polat tarafından detaylı bir şekilde ele alınırken, Rize'nin idari yapısı Prof. Dr. Rahmi Çiçek tarafından incelenmiştir. Ayrıca, 1933-1950 yılları arasındaki idari teşkilatlanma Dr. Öğr. Üyesi Volkan Aksoy tarafından kapsamlı bir şekilde

⁹⁸Tuğba Eray Biber, Savaşın Gölgesinde: II. Dünya Savaşı Yıllarında Giresun, Trabzon ve Rize'nin Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumu (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020, 384 s.)

değerlendirilmiş, valilik kurumu ise Dr. Öğr. Üyesi Sinan Başaran tarafından derinlemesine analiz edilmiştir.

Bu bölüm, iki farklı konuyu ele alması ve uzman akademisyenlerin çalışmalarıyla desteklenmesi bakımından Rize'nin hem coğrafi özelliklerini hem de idari yapısını derinlemesine anlamak için değerli bir kaynak niteliğindedir. Sunulan bilgiler, bölgenin tarihsel ve coğrafi bağlamını anlamak isteyen okuyucular için zengin bir perspektif sunmaktadır.

Yazar bu bölümde, Rize'nin coğrafi yapısından yola çıkarak, bölgenin doğal ve beşerî özellikleri arasındaki ilişkiyi kavramak için önemli bir zemin sunmaktadır. Dr. Öğr. Üyesi Pınar Polat tarafından kaleme alınan bu bölüm, coğrafyanın Rize'nin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını nasıl şekillendirdiğine dair kapsamlı bir çalışma sunmaktadır.

Genel Coğrafi Özellikler başlığında, Rize'nin konumunun bölgeye kazandırdığı stratejik ve doğal avantajlar ele alınmaktadır. Şehrin Karadeniz kıyısında yer alması, bölgeyi ticaret, ulaşım ve kültürel etkileşim açısından önemli bir noktaya taşımaktadır.

Doğal Çevre Özellikleri altında yer alan alt başlıklar, Rize'nin jeolojik, tektonik ve jeomorfolojik yapısını ayrıntılarıyla açıklamaktadır. Rize'nin jeolojik yapısı ve tektonik özellikleri, şehrin yeryüzü şekillerini nasıl kazandığını ve zamanla nasıl dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle jeomorfolojik özellikler, dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahip olan Rize'nin doğal çevreyle uyumlu bir yerleşim düzeni geliştirdiğini göstermektedir.

Hidrografik Özellikler kapsamında, bölgenin zengin su kaynakları, Karadeniz'in coğrafi çeşitliliğiyle birleşerek Rize'nin tarım, enerji ve ekolojik dengesi üzerinde nasıl bir etki yarattığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, toprak ve bitki örtüsü özellikleri, bölgenin çay üretimi başta olmak üzere tarımsal faaliyetlerdeki önemine işaret etmektedir.

İklim özellikleri, Rize'nin bol yağış alan bir şehir olması nedeniyle hem yerleşim düzenini hem de ekonomik faaliyetleri doğrudan etkilemiştir. Bu durum, hem doğal çevreyi hem de beşerî faaliyetleri şekillendiren başlıca unsurlardan biridir.

Beşerî Çevre Özellikleri, şehrin yerleşme düzenini ve coğrafyanın insan yaşamı üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Bu bağlamda, jeomorfolojik birimler

ile yerleşmeler arasındaki ilişki, coğrafyanın bölge insanının yaşam tarzına nasıl yön verdiğini ortaya koymaktadır. Kıyı morfolojisindeki değişimler ve iç kesimlerdeki yerleşme düzeni, insanların doğal çevreyle nasıl bir uyum içinde olduğunu göstermektedir.

Arazi kullanımı ile jeomorfolojik birimler arasındaki ilişki, özellikle tarım ve hayvancılık gibi ekonomik faaliyetlerde coğrafyanın belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Rize'nin engebeli arazi yapısına rağmen, yerel halkın bu coğrafyayı etkin bir şekilde kullandığı anlaşılmaktadır.

Son olarak, şehri etkileyen afetler, Rize'nin coğrafi özelliklerinin getirdiği zorluklara işaret etmektedir. Özellikle sel, taşkın ve heyelan gibi doğal afetler, bölgedeki yaşamı ve yerleşimleri derinden etkilemiştir. Ancak bu afetlerle mücadele eden Rize halkı, dayanıklılık ve çevreye uyum konusunda dikkat çekici bir örnek sunmaktadır.

Bu bölüm, Rize'nin coğrafi özelliklerinin, doğal çevre ile beşerî yapı arasındaki karmaşık etkileşimi anlamak için nasıl bir temel oluşturduğunu göstermektedir. Şehrin doğal çevresi, bir yandan bölge halkının yaşamını şekillendirirken, diğer yandan ekonomik faaliyetlerin ve toplumsal düzenin belirleyici unsuru olmuştur. Rize'nin jeolojik yapısı, su kaynakları, bitki örtüsü ve iklim özellikleri, hem doğal hem de insani etkileşimlerin merkezinde yer almaktadır.

Doğal afetler gibi zorluklara rağmen, Rize halkının çevreye uyum sağlayarak yaşamını sürdürmesi, bölge insanının çevreyle kurduğu güçlü ilişkiyi göstermektedir. Bu kapsamlı analiz, sadece Rize'nin geçmişini anlamakla kalmayıp, gelecekteki sürdürülebilirlik politikalarına da ışık tutacak niteliktedir.

Prof. Dr. Rahmi Çiçek'in tarafından kaleme alınan bu başlıkta, Rize'nin idari yapısının Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine kadar geçirdiği değişiklikler ele alınmaktadır. 1864'teki Vilâyet-i Umûmîye Nizamnamesi ile Rize, Trabzon vilayetinin bir parçasıydı. 93 Harbi sonrasında Lazistan sancağının merkezi Rize'ye taşındı. I. Dünya Savaşı sırasında Rus işgali altına giren Rize, 1918'de Osmanlı'ya geçti ve 1923'te Cumhuriyet ile Rize adı resmileşti. 1924'te vilâyet merkezi olan Rize, zamanla yeni idari birimlerle şekillendi. Rize'nin idari yapısı, ekonomik ve sosyal zorluklar doğrultusunda değişmiş, özellikle Hopa gibi bölgeler stratejik öneme

sahip olmuştur. Bu süreç, yerel yönetimlerin etkinliğini artırma amacını taşıdığına dikkat etmiştir.

Bu bölümün Nüfus alt başlığında 1924 yılında Rize, merkez kazası ile Atina (Pazar) ve Hopa kazalarından oluştuğuna dikkat çekmiştir. Rize'nin coğrafyası zorlu, arazisi engebeli ve yüksek olduğundan, köyler uzak bölgelerdeydi ve yerleşim yerleri için ihtiyaç duyulan idarî yapı tam değildir. Bu yüzden 1930 yılında İyidere ve Gündoğdu nahiyeleri kuruldu. 1924'teki Rize, nüfus açısından 221.150 kişiye sahipti ve tarım, özellikle meyve ve tütün üretimi ön plandaydı. Rize'nin ekonomisi, tarıma dayalı olup, portakal, elma, üzüm, fındık gibi ürünler üretiliyordu. Ancak, ulaşımdaki yetersizlikler ve orman kaynaklarının verimli kullanılamaması, ekonomik gelişimin zor olduğuna değinmiştir.

Rize'nin idari yapısında 1933'te Çoruh vilâyetinin merkezi olarak değişiklik yapıldı, fakat 1935'te tekrar Rize vilâyeti olarak yeniden yapılandırıldı. Bu dönemde, yerel tarımsal üretim çok önemli bir rol oynasa da altyapı ve ulaşım sorunları çözülemediğini vurgulamıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Rize'de yapılan resmi ziyaretlerin en önemlisi, Mustafa Kemal Atatürk'ün Rize'ye gerçekleştirdiği ziyarettir. Bu ziyaret sırasında, Atatürk mevcut idari birimlerde çeşitli incelemelerde bulunmuş ve yerel yönetim çalışmalarını yakından gözlemlemiştir.

1924 yılında Rize sancağının vilayet statüsü kazanmasıyla birlikte ilin en büyük mülki amiri vali olmuştur. Bu dönemde, Rize'nin idari yapısında önemli değişiklikler yaşanmış ve modernleşme çalışmaları hız kazanmıştır. Rize'de görev yapan valiler, milletvekilleri ve diğer idareciler, bölgenin yönetiminde ve gelişiminde önemli roller üstlenmiştir.

İdareciler başlığı altında, Rize'de Cumhuriyet döneminde görev yapan valiler, milletvekilleri ve idarecilerin sıralaması ve dönemlerine dair kısa bilgiler verilmiştir. Bu, hem bölgenin siyasi ve idari yapısının gelişimini hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki reformların yerel düzeydeki etkilerini anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Belediye Bütçesi ve Şehirdeki Hizmetler alt başlığında Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rize Belediyesi'nin bütçesi ve yaptığı çalışmalar hakkında sınırlı bilgiler bulunmaktadır. 1926 yılında belediye bütçesi 35.000 lira olarak belirlenmiş ancak

yeni kanunlar nedeniyle 23.000 liraya düşeceği öngörülmüştür. Bu dönemde şehirde gerçekleştirilen bazı önemli projeler şunlardır:

- İnşaat Çalışmaları: Modern bir otel, gazino ve lokanta inşa edilmiş; büyük bir danışma ve müsamere salonu yapılmıştır. Belediye bahçesi düzenlenmiştir.
- Altyapı ve Ulaşım: Rize'den Tophane'ye kadar 1.200 metre şose yol yapılmış, dere üzerine iki kârgir köprü inşa edilmiştir ve derenin üzeri kapatılmıştır.
- Su ve Elektrik Hizmetleri: Camisuyu ve Kaplıca Dağı suyunun şehre isale çalışmaları başlamış, eksik kalan elektrik aydınlatma sistemi yenilenmiştir.

Rize'ye bağlı Atina (Pazar) ve Hopa kazalarında da çeşitli idari ve belediye çalışmaları dikkat çekmektedir. Atina'da belediye, mezarlık düzenlemesi ve yeni yerleşim alanları oluştururken; Hopa'da belediye eczanesi açılmış, vapur seferleri için acente binası yapılmış ve imar projelerine önem verilmiştir. Bu dönem, yerel yönetimlerin modernleşme ve altyapı geliştirme çabalarını yansıtmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ülke genelinde olduğu gibi Rize'de de çeşitli asayiş sorunları ortaya çıkmıştır. Refah, güvenlik ve huzurun sağlanması için idari makamlar gerekli önlemleri almış, valiler kanunlar çerçevesinde bu sorunlara karşı mücadele etmiştir. Rize ve çevresinde asayiş problemlerinin temelinde köylerde sıkça rastlanan eşkıyalık olayları yer almıştır. Bu eşkıyalar genellikle asker kaçaklarından ve halkın malına veya canına zarar veren suçlulardan oluşmaktaydı.

Bölgede kamu düzenini tehdit eden bir diğer önemli olay ise Şapka Kanunu sonrasında yaşanan protestolardır. 25 Kasım 1925'te ilan edilen Şapka Kanunu'nun ardından Aralık ayında bölgede kanuna karşı protestolar başlamıştır. Bu protestoların yargılama süreci İstiklal Mahkemeleri tarafından yürütülmüş, alınan kararlar hızla uygulanmıştır. İdam cezasına çarptırılan hükümlülerin infazları, kararların açıklanmasından yaklaşık iki saat sonra gerçekleştirilmiştir. Bu dönem, yeni kurulan Cumhuriyet'in hukuk ve düzenin tesisi konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır.

1933-1950 Yılları Arasında Rize'nin İdari Teşkilatlanması alt başlığında Rize, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Trabzon'a bağlı bir kazaydı. Ancak Batum'un kaybedilmesi sonrası Lazistan Sancağı'nın merkezi Rize'ye taşındı. Bu

süreçte birçok kurum ve kuruluş Rize merkezde hızla yapılandı. Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri ve Rus işgali Rize'yi derinden etkiledi. Ancak Milli Mücadele döneminde Rize, ulusal harekete tam destek verdi. Cumhuriyetin ilanıyla Rize vilayet statüsüne geçti ve büyük bir kalkınma hamlesi başlattı. Ancak 1933-1950 yılları arasında sık sık vali değişimi (yaklaşık 10 kez) istikrarı olumsuz etkiledi. Aynı dönemde belediye başkanlığı daha istikrarlıydı; sadece üç başkan değişti. Vilayet İdaresi alt başlığında, bu dönemdeki idari düzenlemeler ve Rize'nin idari yapısındaki gelişmeler detaylandırılmıştır. Osmanlı'da Tanzimat öncesi kaza ve kadılar temel idari yapıyı oluştururken, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile modern bir idari sistem kurularak sancaklar vilayetlere dönüştürüldü. Rize, 1878'de sancak merkezi oldu ve bu statüsünü Cumhuriyet'e kadar sürdürdü.

Cumhuriyet döneminde 1921 ve 1924 Anayasaları ile iller, kazalar ve nahiyeler şeklinde düzenlenen idari yapı kapsamında Rize il statüsüne geçti. 1933'te Artvin ve Rize, Çoruh Vilayeti adıyla birleştirilse de 1936'da tekrar ayrılarak Rize yeniden il oldu. 1941'de Potamya (Güneysu), nahiye yapıldı. 1933-1950 arasında Rize'de çeşitli valiler görev yaptı. Eski hükümet konağı 1946'da yeni binasına taşındığı vurgulanmıştır.

Belediyeler alt başlığında Rize vilayet olduktan sonra, imar ve iskân faaliyetlerine hız vermiştir. Şehirde yollar, köprüler ve çeşmelerin tamir ve onarımları yapılmış, altyapı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Belediyelerin en çok önemsedığı konuların başında şehrin aydınlatılması ve elektriğin her yere ulaştırılması gelmiştir. Ancak kısıtlı bütçeler, çalışmaların tamamlanmasını geciktirmiştir.

Birinci bölümün son alt başlığı olan Valiler'dir. Valiler alt başlığında, 1933-1950 yılları arasında görev yapan 14 vali hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bu dönemde sık vali değişimi yaşanması, vilayetin yönetiminde istikrarsızlığa yol açtığından bahsedilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü olan Rize'nin sosyal ve kültürel yapısı başlığında Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rize, sosyal ve kültürel alanda önemli değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Bu dönüşüm süreci, sağlık, eğitim, bayındırlık, kültür, spor ve sosyal dayanışma alanlarında yapılan çalışmalarla şekillenmiştir. Sağlık ve Sosyal Dayanışma alanında, bölgedeki sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine yönelik önemli

adımlar atılmış; cemiyetler, sosyal yardımlaşma faaliyetleriyle toplumsal dayanışmayı güçlendirmiştir.

Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri çerçevesinde, yol yapımı, köprü inşası ve restorasyon çalışmaları gibi projelerle kentsel altyapı geliştirilmeye çalışılmıştır.

Rize’de 1924-1931 yılları arasında faaliyet gösteren Rize Türk Ocağı, sosyal ve kültürel hayatın yönlendirilmesinde önemli bir rol üstlenmiş; eğitim, sanat ve halkın bilinçlendirilmesi amacıyla etkinlikler düzenlemiştir.

Eğitim alanında, ilköğretim ve halk eğitimi, Cumhuriyet’in eğitim politikaları doğrultusunda yaygınlaştırılırken; ortaöğretim ve Halkevleri gibi kurumlar kültürel gelişimi desteklemiştir. Ayrıca, sinema gösterimlerinin başlaması, modern eğlence ve kültür anlayışının bölgeye taşınmasında etkili olmuştur. Rize’de basın hayatı, dönemin siyasi ve toplumsal gelişmelerine paralel olarak yerel gazetelerin yayımlanmasıyla canlanmış, halkın bilgiye erişiminde önemli bir araç olmuştur.

Sosyal alanda yapılan devrimler, Rize’de toplumsal yapıyı modernleştirme yolunda etkili olmuş; özellikle giyim-kuşam ve toplumsal yaşamın düzenlenmesinde önemli yansımalar görülmüştür. Son olarak, spor faaliyetleri, hem fiziksel aktivitenin teşviki hem de bölgedeki gençlerin sosyal hayata katılımını artırmak açısından önem kazanmıştır. Bu başlıklar, Rize’nin Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki sosyo-kültürel kimliğinin oluşum sürecine ışık tutarak, bölgenin modernleşme ve kalkınma yolculuğuna dair kapsamlı bir bölüm sunmaktadır. Bu bölüm sekiz akademisyenin çalışmaları sonucunda tamamlanmıştır.

Sağlık ve Sosyal Dayanışma alt başlığı, Doç. Dr. Fevzi Çakmak tarafından ele alınmıştır; Cumhuriyet’in ilk yıllarında Rize’de sağlık alanında yaşanan gelişmeler ve karşılaşılan zorluklar ele alınmıştır. Dünya Savaşlarının yarattığı sefalet ve yoksulluk, beraberinde çeşitli salgın hastalıkları getirmiş, bu sorunlarla mücadele etmek için çeşitli politikalar geliştirildiğine değinilmiştir.

Rize vilayetinin genel sağlık durumu, Anadolu’nun diğer illerine göre daha iyi olmasına rağmen, dönemin Sağlık Bakanı Dr. Mazhar Germen Bey, Rize’de bir hastanenin kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, 1950 yılında Rize’de bir devlet hastanesi inşa edilmiştir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında bölgede görülen en yaygın hastalıklardan biri, “Nekatör” adı verilen bir tür bağırsak parazitiydi. Bu hastalıkla mücadele amacıyla

Atatürk, Doktor Asım Arar'ı incelemelerde bulunmak ve tedavi sağlamak için Rize'ye göndermiştir. Ayrıca, Sıtma hastalığı da bölgede önemli bir sağlık sorunu olmuştur. Doktor Muallim Tevfik Salim Bey'in yaptığı araştırmalar, sıtmanın gemiciler tarafından bölgeye taşındığını ortaya koymuş, bu bulgu doğrultusunda tüm ülkede sıtmayla mücadele çalışmaları başlatılmıştır.

Rize'de görülen diğer hastalıklar arasında verem, çiçek ve kuşpalazı (difteri) da bulunmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan olumsuz koşullar, verem hastalığından ölen hasta sayısında artışa neden olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında görülen bir başka hastalık ise frengi olup, Rize'de bu hastalığın yaygın olmadığı belirtilmiştir.

Bu dönemde sağlık alanındaki sorunların çözümü için gösterilen çabalar, halkın yaşam koşullarının iyileştirilmesine ve salgın hastalıkların önlenmesine yönelik önemli adımları temsil etmektedir.

Cemiyetler ve Sosyal Dayanışma başlığı altında, Rize'deki cemiyetler ve sosyal yardım derneklerinden bahsedilmiştir. Rize'de faaliyet gösteren cemiyet ve sosyal dayanışma derneklerinin başlangıçta çok yeterli olmadığı belirtilmiştir. Rize'de yaklaşık sekiz tane cemiyet ve sosyal yardım derneği bulunmaktadır. 1924 yılında kurulan Türk Ocağı'nın, Rize'de etkin faaliyetler gösteremediği vurgulanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, özellikle çocuk esirgeme kurumu, şehir içinde ve dışında etkin bir şekilde faaliyet göstermiştir. Ayrıca, Kızılay, Türk Hava Kurumu, Ekonomi ve Artırma Kurumu gibi sosyal sorumluluk taşıyan diğer kuruluşlar da aktif bir şekilde çalışmıştır. Bu dönemde, Rize'de sosyal dayanışmayı artırmaya yönelik faaliyetlerde bulunan önemli dernekler arasında Kayıkçılar Cemiyeti de yer almaktadır. Bu kurumlar, toplumun yardımlaşma ve dayanışma anlayışını güçlendirmeye yönelik önemli adımlar atmıştır.

Öğr. Gör. Dr. Işıl Tuna tarafından kaleme alınan Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri bölümünde, Rize'nin bayındırlık ve imar faaliyetleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, hükümet ve yerel yönetimlerin Rize'nin gelişimi için önemli adımlar attığı vurgulanmaktadır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1924'teki Rize ziyaretinde, Rize-Erzurum yolunun inşasına verdiği önemin, şehrin kalkınmasında belirleyici olduğu belirtilmiştir. Yol yapımı ve

iyileştirme çalışmalarına 1930'larda başlanmış, çeşitli gönüllü katkılarla yol ağının genişletilmesi sağlanmıştır. Rize-İspir yolunun inşasında yaşanan mali zorluklar, hükümetin 1936'dan itibaren ekstra bütçe tahsis etmesine yol açmıştır.

Rize şehir içi düzenlemeleri de gözle görülür bir şekilde gelişmiştir. Toprak yollar parke taşlarıyla döşenmiş, bataklık alanlar kurutulmuş, halkın yaşam kalitesi artırılmıştır. Ayrıca, Rize Belediyesi'nin yaptığı yenileme çalışmalarıyla tarihi yapılar korunmuş, çeşitli cami ve hamamlar restore edilerek halkın hizmetine sunulmuştur.

Köprü yapım ve onarım faaliyetlerine de büyük önem verilmiştir. 1923-1950 yılları arasında birçok köprü inşa edilmiş ve mevcut köprüler onarılmıştır. Bu çalışmalar, bölgenin ulaşım altyapısının iyileştirilmesine büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca, elektrik ve telefon hatlarıyla ilgili yapılan altyapı çalışmaları da, şehrin modernleşmesine önemli katkı sağlamıştır.

Genel olarak, bu dönemde Rize'de gerçekleştirilen bayındırlık ve imar faaliyetleri, şehrin altyapısını güçlendirmiş ve ekonomik kalkınmasını hızlandırmıştır. Yollar, köprüler, kamu yapıları ve hizmetler açısından önemli bir dönüşüm yaşanmıştır.

Bu bölümün başlıklarından olan Rize'nin Sosyal Ve Kültür Hayatının Yönlendirilmesine Etki Eden Bir Oluşum Olarak Rize Türk Ocağı (1924-1931) bölümü Prof. Dr. Zehra Arslan tarafından titizlikle ele alınan başlıklar aşağıdaki gibidir.

- Rize'nin Sosyal Ve Kültür Hayatının Yönlendirilmesine Etki Eden Bir Oluşum Olarak Rize Türk Ocağı (1924-1931)
- Rize Türk Ocağının Yönetimi
- Faaliyetleri
- Rize Türk Ocağı'nın Menkul Ve Gayrimenkulleri Ve Halk Fırkası'na Devri

II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çok uluslu yapıya tepki olarak gelişen Türk milliyetçiliği anlayışı, 25 Mart 1912'de Türk Ocaklarının kurulmasına öncülük etmiştir. Türk Ocakları, bu dönemde Türkçülük ideolojisini benimseyerek Osmanlı Devleti içinde önemli bir milliyetçi hareket olarak öne çıkmıştır. Millî Mücadele'ye kadar iki kongre gerçekleştiren bu kuruluş, özellikle Mondros Mütarekesi'nin ardından işgallere ve Osmanlı Hükûmeti'ne karşı siyasi faaliyetlerde bulunmuştur.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türk Ocakları, devletin desteğiyle şubeleşme sürecini hızlandırmış ve 1924 yılındaki genel kongre sonrası 1928'e gelindiğinde şube sayısını 260'a çıkarmıştır. Bu dönemde Rize Türk Ocağı da faaliyetlerine başlamıştır.

Türk Ocakları, Cumhuriyet rejiminin savunucusu olarak hareket etmiş ve yönetimle iş birliği içinde yeni ideolojinin yayılmasında etkili bir rol üstlenmiştir. Ancak 1927'den itibaren Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) artan etkisiyle birlikte, bağımsız kimliğini yitirerek iktidar partisinin kültür politikalarını yürüten bir yapı hâline dönüşmüştür. Nihayet, 10 Nisan 1931'de alınan kararla kapatılan Türk Ocaklarının tüm malvarlığı CHP'ye devredilmiştir.

Türk Ocakları, hem Osmanlı'nın son döneminde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk milliyetçiliğini kurumsallaştıran ve kültürel kimliğin güçlenmesine katkı sağlayan önemli bir yapı olmuştur. Ancak zamanla siyasi gücün etkisi altına girerek bağımsızlığını kaybetmiş ve devlet organı gibi hareket etmeye başlamıştır. 1931 yılında kapatılması, Türk Ocaklarının özgün yapısının sona erdiğini ve siyasi otoritenin kültürel kuruluşlar üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Bu durum, Türk milliyetçiliğinin devlet politikasıyla bütünleşmesinin hem avantajlarını hem de dezavantajlarını ortaya koymaktadır.

1924-1931 yılları arasında Rize'de Türk Ocağı faaliyetleri, Merkez, Hopa ve Pazar şubeleriyle yürütülmüştür. 1924'te kurulan Rize Türk Ocağı, 1925 itibarıyla aktif hale gelmiş ve ilk başkanı Selahaddin Bey'in liderliğinde çeşitli idari üyelerden oluşan bir yönetimle çalışmıştır. 1928'de başkanlık görevini Vali Cemil Bey üstlenmiş, yönetim kadrosunda askerî, eğitim ve sağlık alanlarından isimler yer almıştır. 1931 yılı itibarıyla başkanlık Hüsnü Bey'e geçmiştir. Hopa Türk Ocağı ise ticaretle uğraşan üyelerin ağırlıkta olduğu bir yönetimle faaliyet göstermiştir. Pazar Türk Ocağı, 1928'deki kurultayda bölgeyi temsil etmiştir. Ancak, Rize Türk Ocağı'nın merkezle iletişimde zaman zaman kopukluklar yaşadığı ve bazı yıllarda teftiş edilmediği görülmüştür.

Rize Türk Ocağı, yerelde milliyetçi düşüncelerin yayılması ve halkın yeni rejimle kaynaşması için önemli bir alan sunmuştur. Yönetim kadrosunun farklı mesleklerden kişilerden oluşması, hem toplumsal çeşitliliği hem de yerel dayanışmayı güçlendirmiştir. Ancak merkezle kopukluklar ve bazı yıllarda yeterli

denetimin yapılamaması, organizasyonel işleyişte eksikliklere işaret etmektedir. Buna rağmen Rize Türk Ocağı, dönemin sosyal ve kültürel hayatını şekillendiren öncü yapılardan biri olmayı başarmıştır.

Faaliyetleri Rize Türk Ocağı, bulunduğu il merkezine rağmen sınırlı ve etkisiz faaliyetler yürütmüştür. Milli bilinç oluşturma konusunda kayda değer bir çalışması bulunmamakla birlikte, Ziya Gökalp'ın ölümü ve Menemen Olayı dolayısıyla yayımladığı mesajlar öne çıkmaktadır.

Sanatsal ve kültürel etkinlikler kapsamında 1926'da müsamereler, 1927'de balo düzenlenmiş ve bir kütüphane kurulmuştur. Spor alanında ise futbol ve tenis gibi dallarda faaliyetler yapılmış, ancak bu çabalar 1929'a doğru zayıflamıştır.

Bütçe açısından da zayıf kalan Rize Türk Ocağı, diğer Karadeniz ocaklarının gerisinde kalmış ve ideolojik ya da eğitimsel alanda etkin bir varlık gösterememiştir. Özetle, Rize Türk Ocağı dönemin milli ve kültürel dönüşüm sürecinde etkisiz kalmıştır.

Rize ve çevresindeki Türk Ocaklarının mal varlığı oldukça sınırlıydı ve ekonomik açıdan büyük bir güce sahip değillerdi. 1925 yılında çıkarılan kararname ile terk edilmiş bazı mülkler Türk Ocaklarına tahsis edilmiş, bu çerçevede Rize ve Artvin Ocaklarına birer bina verilmiş, Hopa Ocağı'na ise parti binası yapılması koşuluyla bir arsa tahsis edilmiştir. Ancak, 1931'de Türk Ocaklarının kapatılmasıyla tüm mal ve mülkleri Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilmiştir.

Rize Türk Ocağı, borcu olmayan bir şube olarak dikkat çekerken, 56 liralık bir kasa mevcudu bulunuyordu. Bu para, Halk Fırkası binasının yapımında kullanılmıştır. Ocaktan devredilen eşyalar arasında radyo cihazı, gramofon, tenis takımı ve çeşitli mobilyalar yer almıştır. Hopa Ocağı ise sinema makinesi, filmler, kütüphane ve başka malzemelerle daha donanımlıydı. Bununla birlikte, Hopa Ocağı'nın üzerine parti binası yapılması için tahsis edilen arsası, tapuda Türk Ocağı adına kaydedilmediği için devralma sürecinde bazı sorunlar yaşanmıştır.

Pazar Türk Ocağı, gramofon ve mobilya gibi taşınabilir eşyaların yanı sıra üyelere 548 liralık alacağıyla devredilmiş, aynı zamanda küçük bir kira borcu bulunmaktaydı. Genel olarak Rize ve çevresindeki Türk Ocakları, fazla bir maddi birikim bırakmamış olsa da, sahip oldukları mütevazı varlıklar Halk Fırkası'nın kültürel ve ideolojik faaliyetlerinde kullanılmak üzere devralınmıştır. Bu durum,

Cumhuriyet dönemi ideolojisinin yerel düzeyde kök salmasına yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir.

Prof. Dr. Mesut Çapa'nın kaleme aldığı bu bölümde, Rize'nin eğitim ve kültür hayatı kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Yazıda, ilköğretim ve halk eğitimi alanındaki gelişmeler, ortaöğretim kurumlarının ilerleyişi, Halkevleri bünyesinde yürütülen kültürel etkinlikler ve sinema gösterimlerinin başlaması gibi konulara değinilmiştir. Bölüm, Cumhuriyet dönemi boyunca eğitim ve kültür alanındaki dönüşümleri ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Rize, eğitim ve kültür alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1924'te şehirde bir ortaokul, bir İmam Hatip Okulu ve 71 ilkokulda toplam 4.330 öğrenci eğitim görmüştür. 1931'de matbaanın kurulmasıyla yayın hayatına başlayan Rize Gazetesi, eğitim ve kültüre katkı sundu. 1933'te vilayet statüsünü yeniden kazanan Rize'de eğitim çalışmaları canlılık kazandı.

1928'de harf inkılâbıyla başlayan okuma-yazma seferberliği, millet mektepleri ve gece dersaneleriyle köylere kadar ulaştı. 1930'larda il genelinde 105 ilkokulda 7.469 öğrenci eğitim alırken, 1936-1937'de bu sayı 6.101'e ulaştı. Köylerde okul inşaatlarına halk desteği sağlanırken, 1950'lerde yeni okullar açıldı ve mevcut binalar iyileştirildi.

Ortaöğretimde, Rize Ortaokulu 1928'de karma eğitime geçti ve 1934'te kendi binasına taşındı. 1936'da Pazar'da bir ortaokul açıldı. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde teknik eğitim öne çıktı; 1945'te Orta Sanat ve Yapı Enstitüsü kuruldu, 1951'de Rize Lisesi açıldı. 1950'lerde Rize, teknik eğitim ve ortaöğretimde önemli ilerlemeler kaydettiğine değinilmiştir.

Rize'deki toplumsal ve kültürel dönüşüm, farklı alanlarda gerçekleştirilen çalışmalarla derinlemesine ele alınmıştır. Basın Hayatı başlığı altında Prof. Dr. Mehmet Okur, yerel gazeteler ve yayın organlarının Rize'nin sosyal, kültürel ve siyasi gelişmelerine nasıl ışık tuttuğunu ve halkın bilgiye erişiminde nasıl bir rol oynadığını incelemiştir.

Arş. Gör. Mustafa Arıkan'ın çalışması, Rize Adliyesi ve Arşivi üzerinden bölgenin adalet mekanizmasını ve hukuki süreçlerini değerlendirmiştir. Özellikle Rize Adliye Arşivi ve arşivdeki karar klasörlerinin fiziki özellikleri ile içeriklerinin

incelenmesi, dönemin hukuk sistemi ve toplumsal yapısına dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Dr. Öğr. Üyesi Sinan Başaran, Sosyal Alanda Yapılan Devrimlerin Rize’deki Yansımaları başlıklı çalışmasında, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen sosyal devrimlerin Rize’ye etkilerini ve halkın bu dönüşümlere nasıl adapte olduğunu ele almıştır.

Dr. Öğr. Üyesi Gülşah Kurt Güveloğlu’nun Spor başlıklı incelemesi ise Rize’de Halk evlerinin açılmasıyla beraber sporun gelişimini, toplumsal hayata olan etkilerini ve bu alandaki modernleşme sürecini analiz etmiştir. Sporsal faaliyetler içerisinde ağırlıklı olarak futbol ile ilgili çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar, Rize’nin Cumhuriyet dönemi boyunca yaşadığı değişim ve gelişimin farklı yönlerini ve çok yönlülüğünü ortaya koyarak şehrin tarihine kapsamlı bir bakış sunmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü, Öğr. Gör. Dr. Özlem Yıldırım ve Prof. Dr. Ali Rıza Saklı’nın katkılarıyla hazırlanmıştır. Rize’nin iktisadi yapısı ve hem ülkemiz için hem de Rize için çok büyük öneme sahip olan çayın tarihi serüvenine değinilmiştir. Rize, tarih boyunca tarım, hayvancılık, ticaret ve sanayinin etkisiyle şekillenmiştir. Cumhuriyet öncesinde tarım ve hayvancılıkla sınırlı bir ekonomik yapısına sahipken, Cumhuriyet döneminde sanayileşme ve ticaretin ön plana çıkmasıyla bölge ekonomik anlamda büyük bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Bu gün hala devam eden çay tarımı, Rize’nin simgesi haline gelmiş ve ekonomik kalkınmanın en büyük nedeni olmuştur.

Cumhuriyet öncesinde, Rize’deki ekonomik faaliyetler daha çok yerel düzeyde gerçekleşmiş, ulaşım ve altyapı eksiklikleri ticareti sınırlamıştır. Tarım ve hayvancılık temel geçim kaynakları olmuş, ticaret ise küçük ölçekli kalmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra, bölgedeki tarım ve hayvancılık modernleşmiş, özellikle çayın üretime dahil edilmesiyle ticaret hacmi artmıştır. Bu dönemde kurulan sanayi tesisleri, ekonomik yapının dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Çay tarımı, Rize’nin ekonomik kalkınmasının merkezinde yer almıştır. Osmanlı döneminde çay yetiştiriciliğiyle ilgili çeşitli girişimler yapılmış ancak sınırlı başarı sağlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Zihni Derin ve Ali Rıza Erten gibi öncüler sayesinde, çayın Rize’de yetiştirilebileceği kanıtlanmış ve ilk çay fidanlıkları

kurulmuştur. 407 Sayılı Kanun'un kabul edilmesiyle birlikte çay tarımı yasal bir çerçeveye kavuşmuş ve üretim hızla artmıştır.

1930'lu yıllarda çay tarımı, bilimsel çalışmalara dayanarak geliştirilmiş, Şevket Raşit Hatipoğlu ve Zihni Derin gibi isimlerin katkılarıyla üretim teknikleri iyileştirilmiştir. 3788 Sayılı Çay Kanunu'nun kabulü, çay üretiminin sistematik bir yapıya kavuşmasını sağlamış, bu süreçte çay sanayisinin temelleri atılmıştır. Çay işleme tesisleri ve sanayi kuruluşları, bölgenin ticaret kapasitesini artırmış, yeni istihdam olanakları yaratarak Rize'nin ekonomik kalkınmasına büyük katkı sağlamıştır.

Kitabın dördüncü bölümü Rize'de Siyaset başlığı taşımaktadır. Dr. Öğr. Üyesi Sinan Başaran tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, bu bölümde Rize'nin siyasi tarihini, Türkiye'nin genel siyasi yapısına paralel bir şekilde geliştiğini ortaya koymuştur. İlk yıllarda CHP'nin hâkimiyeti altında şekillenen siyasi yaşam, Demokrat Parti'nin yükselişiyle birlikte çok partili sisteme geçiş sağlamıştır. Parti teşkilatlanmaları ve seçim süreçleri, bölgedeki siyasi kişiliklerin etkisini ortaya koymuş ve Rize'nin ulusal siyasetteki yerini belirlemiştir. Bu süreç, aynı zamanda bölgenin toplumsal yapısının ve siyasal tercihlerinin dönüşümüne de ışık tutmaktadır.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte başlayan dönem, Türk siyasi hayatının gelişiminde önemli bir başlangıç noktası olmuştur. 1923'ten 1950'ye kadar süren bu evrede, siyasal sistem modernleşmek için yol kat etmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tek parti iktidarı hâkim olmuştur. Bu dönemde çok partili sisteme geçiş yönünde bazı girişimlerde bulunulmuşsa da bu çabalar başarılı olmamıştır. Kitabın bu bölümü, 1923-1950 yılları arasında Rize'deki parti teşkilatlanmalarını ve milletvekili genel seçimlerini derinlemesine ele almaktadır. Aynı zamanda bu eserde Rize'de genel seçimler başta olmak üzere milletvekilleri seçimleri de zaman ve dönem olarak incelenmiştir.

Kitabın son bölümü olan Rize Valiliği'nin 28 Ekim 1950 Tarihli Raporu Doğrultusunda 1950 Yılına Gelindiğinde Rize'nin Genel Durumu Ve Nüfusu başlığını taşımakla beraber bu bölüm Prof. Dr. Zehra Aslan'ın katkısıyla hazırlanmıştır. 1950 yılı itibarıyla Rize'nin genel durumu, Rize Valiliği tarafından hazırlanan ve Başbakan Adnan Menderes'e sunulan kapsamlı bir rapor doğrultusunda değerlendirilmiştir. Raporda, Rize'nin karşı karşıya olduğu sorunlar dört ana başlık

altında incelenmiştir. (Emniyet-Asayiş, iktisadi meseleler, bayındırlık işleri, eğitim-sağlık ve nüfus)

Raporda, ilin temel sorunları, ihtiyaçları ve bu sorunların çözümü için bakanlıklardan alınan cevaplar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, 1927-1950 yılları arasında yapılan nüfus sayımları, Rize'nin demografik yapısındaki değişimleri ortaya koymuştur.⁹⁹

1.3.9. Zehra Aslan- Mustafa Arıkan, Cumhuriyet döneminde Rize II (1950-1980) siyasî temeller (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2019,349 s.)

Eser, üç ciltten oluşan bir serinin ikinci kitabı olarak karşımıza çıkmaktadır. İçindekiler, kısaltmalar ve editörden bölümleriyle başlayan kitap, üç ana bölümden oluşmaktadır.

Bu bölüm Dr. Öğr. Üyesi Sinan Başaran'nın katkılarıyla hazırlanmıştır. Yazar, birinci bölümde Demokrat Parti (DP) döneminde DP'nin teşkilatlanması, diğer siyasi partilerin örgütlenmesi, parti liderlerinin Rize'ye gerçekleştirdikleri ziyaretler ve bu dönemde Rize'de yapılan seçimler üzerinde durmuştur. 1950-1960 yılları, Rize'nin siyasi tarihinde önemli izler bırakan bir dönem olmuştur. 1950-1960 yılları arasında Rize, Demokrat Parti'nin iktidarında siyasi hareketliliğin yoğun yaşandığı bir şehir olmuştur. Demokrat Parti'nin güçlü teşkilatlanması ve halk üzerindeki etkisi, diğer siyasi partilerin rekabetçi çabalarıyla şekillenen bir siyasi atmosfer yaratmıştır. Demokrat Parti'nin bölgedeki etkinliğine binaen, diğer siyasi partiler de sahada etkin faaliyet yürütmüşlerdir.

Adnan Menderes ve İsmet İnönü gibi liderlerin ziyaretleri, hem siyasi dengeleri etkilemiş hem de yerel siyaset üzerinde derin izler bırakmıştır. Seçim süreçleri ve belediyede yaşanan sorunlar, dönemin dinamiklerini gözler önüne sererken, partiler arası ilişkiler ise bu rekabetin bir yansıması olmuştur. Bu çalışma, Rize'deki siyasi hareketliliğin boyutlarını ortaya koyarak, dönemin yerel ve ulusal düzeydeki etkilerini daha iyi anlamamıza katkı sağlamaktadır.

⁹⁹Zehra Aslan- Mustafa Arıkan, Cumhuriyet döneminde Rize I (1923-1950) (Rize : Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2018, 392 s.)

Kitabın ikinci bölümü Ara Dönem-Milli Birlik Komitesi Dönemi (27 Mayıs 1960- 25 Ekim 1961) başlığını taşımaktadır. Prof. Dr. Zehra Aslan tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölümde yazar iki ana konu üzerinde durmuştur. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Rize'ye Yansımaları ve Rize Milletvekillerinin Yassıada'da Yargılanmaları konu almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren dış dinamiklerle olduğu kadar iç dinamiklerle de mücadele etme kararlılığını göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve bu savaşın demokrasi yanlısı güçlerin zaferiyle sonuçlanması, dünyada tek partili faşist rejimlerin gözden düşmesine neden olmuştur. Bu süreçte Türk milleti, Cumhuriyet rejimiyle demokrasiden yana olduğunu ilan etmiş, dünyada özgürlükçü ideolojilerin yayılmasıyla Türk gençliği de bu fikirlerden etkilenmiştir.

Özellikle üniversite gençliği, 1940'lı yıllara kadar örgütlenme konusunda çeşitli zorluklar yaşamış olsa da, 1950'li yıllarda öğrenci hareketleri önemli bir siyasi güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, gençlerin toplumsal ve siyasi olaylara müdahil olması, öğrenci hareketlerine yeni bir misyon ve vizyon kazandırmıştır. Demokrat Parti iktidarına karşı dile getirilen eleştiriler ve DP'nin öğrencilere yönelik sert tutumu, üniversite gençliğinin tepkisini arttırmış, öğrenci olaylarının geniş çaplı bir hareket haline gelmesine yol açmıştır.

Bu süreçte öğrenci hareketleri, iktidarın aldığı önlemleri etkisiz hale getirmiş ve toplumsal muhalefetin önemli bir parçası olmuştur. Nihayetinde, bu hareketler, 27 Mayıs 1960 darbesine giden yolda kritik bir rol oynayarak siyasi tarihimizde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır.

1950'li yıllarda öğrenciler arasında belirgin bir ideolojik ayrışma gözlenmesi de, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası bu ideolojik farklılıklar daha belirgin hale gelmiş ve üniversite gençliği arasında kaos ortamına zemin hazırlamıştır. 27 Mayıs'a giden süreçte, Demokrat Parti'nin ekonomik politikaları ve muhalefet ile akademisyenlere karşı sert tutumu, öğrenci hareketlerini tetiklemiş ve bu hareketler dönemin en etkili toplumsal muhalefet unsurlarından biri haline gelmiştir.

DP öncesinde de öğrenci eylemleri görülse de, 1950'li yıllarda bu hareketler hem daha güçlü bir yapı kazanmış hem de etkisini artırmıştır. Muhalefet partileri ve bazı iş insanlarının desteğiyle güçlenen bu hareketler, ilerleyen yıllarda gerçekleşen muhtıralar ve darbeler üzerinde de önemli bir etki bırakmıştır.

27 Mayıs'a giden süreçte, öğrenci hareketlerinin önemli figürlerinden biri olan Osman Çalışkan, Rize ile bağlantılı bir isimdi. Tekke köyünden olan Çalışkan, önce öğretmenlik yapmış, ardından İstanbul Üniversitesi'ne hukuk eğitimi için geçmiştir. 28 Nisan 1960'ta İstanbul Üniversitesi'nde yaşanan polis müdahalesinin ardından, öğrenci hareketlerinin önde gelen isimlerinden biri olarak dikkat çekmiş ve bu nedenle polis tarafından aranmıştır.

27 Mayıs öncesinde, Adnan Menderes'in Rusya'yı ziyaret edeceği haberi, ülke gündeminde geniş yankı uyandırmıştır. 26 Mayıs'ta Rize gazetelerinde Menderes'in Eskişehir'de olduğu belirtilmişken, 27 Mayıs günü müdahale henüz yerel basına yansımamıştır. Ancak 28 Mayıs'ta yayımlanan gazetelerde, ordunun yönetimi devraldığı, sokağa çıkma yasağının ilan edildiği, TBMM'nin feshedildiği ve yeni bir anayasa hazırlıklarına başlandığı haberleri verilmiştir. Ayrıca, DP liderlerinin emniyette tutulduğu, İnönü ve arkadaşlarının iyi olduğu ve hapishanedeki gazeteciler, subaylar ve öğrencilerin serbest bırakıldığı bilgileri de yer almıştır. Bu gelişmeler, 27 Mayıs darbesinin ülke çapındaki yansımalarını gözler önüne sermektedir.

Rize'de 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından örfi idare rejimi uygulanmaya başladı ve mülki idare yerel düzeyde garnizon komutanlarının kontrolüne geçti. Belediye meclisleri ve encümenler feshedildi, 20 belediye başkanı görevden alındı. İlk günlerde sokağa çıkma yasağı uygulandı, ancak günlük hayatta büyük aksaklıklar olmamıştır. Rize'deki durum aşağıda sıralanmıştır.

- Garnizon Komutanı Albay Nevzat Gürle, Rize'de örfi idareyi devralarak halkın kurallara uyması ve ordunun otoritesini kabul etmesi yönünde bir bildiri yayımladı.
- 1 Haziran'da askeri yetkililer DP il binasına el koyarak evrak ve eşyaları topladı. Halkın elindeki silahlar da toplandı.
- Muhtarlar ve mahalle heyetleri değiştirildi, yeni seçilen kişilerin tarafsız olması şartı getirildi.

Yeni Valinin Göreve Başlaması:

- 14 Haziran 1960'da, yeni Rize Valisi Adil Aktan göreve başladı. Karşılama törenlerinde halk büyük ilgi gösterdi. Göreve gelir gelmez halkla buluşarak sorunlarını dinledi ve ilçeleri ziyaret etti.

- Vali Aktan, kamu düzeninin sağlandığını, halkın idareden memnun olduğunu ve mahalli işlerin yolunda gittiğini açıkladı.

Diğer Düzenlemeler:

- Emniyet teşkilatı ve adli birimlerde kapsamlı değişiklikler yapıldı. Yeni emniyet müdürü ve savcı atamaları gerçekleştirildi.
- Rize’de sosyal ve kültürel tesisler, okul tamirleri ve pansiyon inşaatları gibi çalışmalar devam etti.

Sonuç olarak, askerî müdahale sonrasında Rize’de yönetim garnizon komutanları ve yeni atanan sivil yöneticiler tarafından sürdürüldü; halkla iletişime özen gösterilerek asayiş sağlanmaya çalışılmıştır.

27 Mayıs 1960 Darbesi’nin ardından Rize’de basın, darbeye açık bir destek göstermiştir. Gazetelerde, müdahalenin ülkenin refahı ve düzeni için yapıldığı vurgulanmış, askeri yönetimin aldığı kararlar olumlu bir şekilde aktarılmıştır. Bu süreçte üniversite öğrencileri de darbeye desteklerini çeşitli etkinliklerle ifade etmişlerdir.

Rize’nin ilçelerinde, darbenin getirdiği değişimlere olan memnuniyeti yansıtan mitingler düzenlenmiştir. Bu mitinglerin organizasyonunda emniyet mensupları ve misafir üniversite öğrencileri önemli rol oynamış, yapılan konuşmalar ve etkinliklerle halkın yeni düzene olan güveni pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Zamanla, basının ve halkın ilgisi Yassıada’da devam eden yargılamalara yönelmiştir. Gazeteler, davaları yakından takip ederek halkın merakını gidermeye çalışmıştır. Bu dönemde basın ve halk, darbe sonrası şekillenen yeni düzene desteklerini sürdürmüşlerdir.

Bu bölümün son başlığı olan 27 Mayıs Darbesi ve Rize Milletvekillerinin Yassıada Yargılamaları içeriğinde yazar, 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası Demokrat Parti üyeleri, Yassıada’da ağır koşullar altında yargılandığına değinmiştir. Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından oluşturulan Yüksek Adalet Divanı, sanıklara temyiz hakkı tanımamış ve 10 yıllık icraatlarını detaylı şekilde sorgulamıştır. 14 Ekim 1960’ta başlayan davalarda, Celal Bayar’ın “Köpek Davası” ve Adnan Menderes’in aklandığı “Bebek Davası” dikkat çekmiştir.

Yargılamalar sonunda 15 idam cezası verilmiş, bunların 3'ü uygulanmıştır. Diğer sanıklar çeşitli hapis cezalarına çarptırılmış, af yasalarıyla 1974 itibarıyla cezalar kaldırılmıştır.

Rize'den seçilen 6 milletvekili arasında İzzet Akçal, Muzaffer Önal ve Osman Kavrakoglu öne çıkmıştır. Hiçbir Rize milletvekili beraat etmemiş; bazıları müebbet, bazıları ise uzun süreli hapis cezalarına çarptırılmıştır. Yargılamalar, darbe sonrası dönemin siyasi hesaplaşmalarını gözler önüne sermektedir. Yargılanması devam eden 6 Rize'li milletvekilleri sırasıyla aşağıda ki gibidir.

İzzet Akçal

İzzet Akçal, Rize milletvekilleri arasında Yassıada'da yargılanan önemli isimlerden biridir. Demokrat Parti'nin önde gelen temsilcilerinden biri olarak, hem yerel hem de ulusal siyasette etkili bir figür olmuştur. Yassıada yargılamalarında, dönemin hükümet politikaları ve uygulamalarıyla ilgili savunmalar yaparken, parti yönetimindeki rolü nedeniyle ağır eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Akçal'ın yargılanması, dönemin siyasi hesaplaşmalarını gözler önüne seren örneklerden biridir.

Osman Kavrakoglu

Osman Kavrakoglu, dönemin Rize milletvekilleri arasında yer almakla birlikte, Yassıada'da yargılanan isimlerden biridir. Özellikle bölge halkının sorunlarına yönelik çalışmalarıyla bilinen Kavrakoglu, Demokrat Parti'nin politikalarını desteklemiş ve uygulamalarını savunmuştur. Yargılamalar sırasında hem yerel hem de ulusal politikalar üzerinden eleştirilmiş ve savunmaları, dönemin siyasi dinamiklerini anlamak açısından dikkat çekici olmuştur.

Muzaffer Önal

Muzaffer Önal, Rize milletvekilleri içinde Yassıada'da yargılanan bir diğer isimdir. Demokrat Parti'nin iktidar yıllarında aktif olarak yerel ve ulusal projelerde bulunmuş, ancak darbe sonrası başlayan yargı sürecinde bu politikaların sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalmıştır. Önal'ın yargılanması, yerel siyasetin ulusal politikalarla nasıl iç içe geçtiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Hüseyin Agun

Hüseyin Agun, Rize’den seçilmiş ve Demokrat Parti saflarında görev yapmış bir milletvekili olarak Yassıada’da yargılanmıştır. Yargılama sürecinde, dönemin siyasi gerilimlerinin gölgesinde kalmış ve uygulamalara ilişkin yoğun eleştirilerle karşılaşmıştır. Agun’un davası, Rize’nin siyaset sahnesindeki temsilcilerinin dönemin iktidar politikalarına nasıl entegre olduğunu anlamak açısından değerlidir.

Mehmet Fahri Mete

Mehmet Fahri Mete, Demokrat Parti döneminde Rize milletvekili olarak görev yapmış ve Yassıada’da yargılanan bir diğer isimdir. Mete, özellikle ekonomik ve sosyal politikaların savunucusu olarak öne çıkmıştır. Yargılamalar sırasında, bu politikaların halk üzerindeki etkileri ve parti içindeki sorumlulukları üzerine sorgulanmıştır. Mete’nin savunmaları, dönemin siyasal ve toplumsal yapısını yansıtan önemli ifadeler içerir.

Ahmet Morgil

Ahmet Morgil, 1950 senesinde Rize’den milletvekili olarak seçilmiş ve Yassıada’da yargılanan isimlerden biridir. Kendisine yöneltilen suçları reddetmiştir. Ayrıca Menderes’in de bir diktatör olamayacağını söylemiştir. Mecliste belli görüşülen konularda oy kullanmadığını o tarihlerde geçerli sebepleri olup oturumlara katılmadığını ve Cumhuriyet’in değerlerine, Atatürk ve inkılâplarına bağlı olduklarını ifade etmiştir. Sonuç olarak 1962 yılında çıkarılan af kanunuyla beraber serbest bırakılmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü “1961 Referandumundan 12 Mart 1971 Muhtırası’na Rize’de Siyaset” başlığını taşımaktadır ve Doç. Dr. Fevzi Çakmak’ın katkılarıyla hazırlanmıştır. Bölüm, üç ana başlık ve on altı başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıkların kısa değerlendirmesi şu şekildedir:

Yazar, 1961 Anayasa Referandumu Ve Rize başlığında 1961 Anayasa Referandumu ve Rize’deki Durum 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesi sonrası ülke yönetimini devralan Millî Birlik Komitesi (MBK), siyasî partilerin faaliyetlerini yasakladığına ve Demokrat Parti’yi (DP) kapattığına değinmiştir. Yeni anayasa hazırlıklarına başlayan Kurucu Meclis, 1961 Anayasası’nı oluşturdu ve 9 Temmuz

1961’de halkın onayına sundu. Anayasa, özellikle askerler, basın, üniversiteler ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) gibi kurumlarca desteklendi.

Rize’de, anayasa lehine yoğun propaganda yapıldı. CHP İl Başkanı Mehmet Ali Kumbasar, anayasanın faydalarını halka anlatmak için şehir ve köy ziyaretlerinde bulundu. CKMP Lideri Osman Bölükbaşı da Rize’de anayasanın kabul edilmesi yönünde açıklamalar yaptı. Ancak, Demokrat Parti tabanına hitap eden Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) anayasa konusunda net bir tavır almaktan çekindi.

Rize’de anayasa referandumuna katılım oranı %66,9 ile Türkiye genelinin (%81) altında kaldı. Katılımın düşük olmasının nedenleri arasında, yağışlı hava ve askeri idareye karşı pasif direniş gösteren seçmenlerin etkisi olduğu düşünülmektedir. Katılım oranı düşük olsa da, Rize halkı referandumda %60 oranında “Evet” oyu verdi. İlçelerde en yüksek “Evet” oranı Çamlıhemşin (%92,3) ve Ardeşen’de (%83,1) görülürken, Kalkandere ilçesinde “Hayır” oyları çoğunlukta idi.

Referandum sonuçları, Rize’de halkın askerî müdahaleye mesafeli yaklaşımı ve Demokrat Parti’ye duyduğu bağlılığın etkilerini yansıttı. Özellikle Adalet Partisi’nin anayasa aleyhine gizli kampanya yürüttüğüne dair iddialar yerel basında yer aldı. Buna rağmen, anayasa Rize’de Türkiye geneliyle paralel şekilde onaylandı.

1961 Anayasası’nın kabulünden 12 Mart 1971 Muhtırası’na kadar geçen süreçte Rize’deki siyasal gelişmeler, hem ulusal hem de yerel dinamiklerin etkisiyle şekillenmiştir. Bu dönemde yapılan referandumlar, genel seçimler ve yerel seçimler, bölgedeki siyasi atmosferi anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır. 1961 Anayasa Referandumu, halkın demokratikleşme yönündeki beklentileri ile kaygılarını bir araya getirmiş, Rize’de bu dinamikler halkın tercihlerinde belirleyici olmuştur. Referandum süreci, bölgedeki siyasal katılımın ve toplumsal farkındalığın artışı göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Yazar, Siyasi Partilerin Rize’deki Faaliyetleri başlığında bu dönemde Rize’de siyasi partilerin faaliyetleri de rekabetin yoğun olduğunu ortaya koymaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bölgedeki geleneksel tabanını korumaya çalışırken, Demokrat Parti’nin mirasını devralan Adalet Partisi (AP), kısa sürede geniş bir

seçmen kitlesine ulaşmıştır. Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve diğer partiler ise sınırlı etki alanlarına rağmen, siyasi çeşitlilik açısından önemli bir rol oynamıştır.

Yazar, Rize'deki Seçimler başlığı ile seçim süreçlerinin ve bölgedeki halkın siyasi eğilimlerinin ve beklentilerinin yansıdığı kritik dönemleri ele almıştır. 1961'den 1969'a kadar yapılan milletvekili, senato ve belediye seçimleri, hem ulusal siyasetin yerel yansımalarını hem de bölgedeki siyasi partilerin rekabetini gözler önüne sermektedir. Özellikle Adalet Partisi'nin yükselişi, Rize'de muhafazakâr ve kalkınma odaklı politikaların halk nezdinde karşılık bulduğunu göstermektedir.

Rize'deki bu siyasal süreçler, bir yandan Türkiye'deki genel siyasal gelişmelerin bir parçası olurken, diğer yandan bölgenin kendine has özelliklerini ve yerel siyasi dinamiklerini de ortaya koymaktadır. Demokratikleşme ve kalkınma gibi ulusal hedeflerin, yerel siyaset üzerinden nasıl şekillendiğini anlamak açısından bu dönem, Rize'nin siyasi tarihine ışık tutmaktadır.

Yazar, kitabın son bölümü olan dördüncü bölümünde, 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi'ne kadar olan süreçte Rize'deki siyasi hayatı kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bu dönem, Türkiye'nin siyasi tarihinde derin dönüşümlerin yaşandığı ve yerel siyasetin ulusal gelişmelerden doğrudan etkilendiği bir süreçtir. Bölümün Fevzi Çakmak tarafından hazırlanmış olması, akademik derinlik ve bölgeye dair özel bir perspektif sunmaktadır.

- 12 Mart Muhtırası ve Sonrasında Rize'de Siyasi Yaşam başlığında, 12 Mart 1971 Muhtırası'nın Türkiye genelindeki etkilerini, Rize'deki yansımalarıyla birlikte ele almaktadır.
- Türk Siyasetinin Genel Görünümü: 12 Mart Muhtırası sonrası Türkiye'nin siyasi yapısındaki değişiklikler incelenmekte, bu değişikliklerin yerel siyasete etkileri değerlendirilmektedir.
- Rize'de Siyaseti Etkileyen Bir Unsur Olarak Çay Üretimi: Rize'nin ekonomik ve sosyal yapısında önemli bir yer tutan çay üretiminin, yerel siyasette nasıl bir rol oynadığı ele alınmaktadır. Çay üretimi, sadece ekonomik bir unsur değil, aynı zamanda siyasi tercihlerde de etkili bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

- 12 Mart Muhtırası Sonrası Rize’deki Siyasal Gelişmeler: Muhtıra sonrası dönemde Rize’deki siyasi aktörlerin ve partilerin pozisyonları, halkın bu süreçteki tepkileri ve genel siyasi atmosfer analiz edilmektedir.

Rize’de Seçimler başlığı, 1973-1977 yılları arasında gerçekleştirilen genel ve yerel seçimlerde Rize’deki siyasi eğilimlerin değerlendirilmesine odaklanmaktadır.

- 14 Ekim 1973 Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu Seçimleri: 1973 seçimlerinde Rize’deki seçmen davranışları ve siyasi partilerin bölgedeki etkisi ele alınmaktadır.
- 9 Aralık 1973 Belediye Seçimleri ve Rize: Yerel seçimlerde partilerin adaylarının vaatleri ve Rize’deki seçim sonuçlarının değerlendirilmesi yapılmaktadır.
- 1973 Seçimlerinden Sonra Ülke Siyaseti ve Rize’ye Yansımaları: 1973 seçimlerinin ardından ülke genelinde yaşanan siyasi gelişmelerin Rize’ye etkisi tartışılmaktadır.
- 5 Haziran 1977 Millet Meclisi Seçimleri ve Rize: 1977 seçimlerinde Rize’deki siyasi atmosferin nasıl şekillendiği ve seçim sonuçlarının yerel siyasete etkisi incelenmektedir.
- 11 Aralık 1977 Belediye Seçimleri ve Rize: Belediye seçimleriyle Rize’nin yerel yönetim tercihlerindeki değişimler ele alınmaktadır.

1977 Seçimlerinden 12 Eylül’e Rize’de Siyasi Gelişmeler başlığı, 1977 seçimlerinden 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi’ne kadar geçen dönemde Rize’deki siyasi hayatı analiz etmektedir. Bu süreç, siyasi kutuplaşmanın ve toplumsal gerilimlerin arttığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Rize’deki siyasi faaliyetler, bu genel tablonun bir parçası olarak ele alınmıştır.

- 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi ve Rize başlığında 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi’nin Rize’deki etkileri, bu bölümün ana konusudur.
- Askerî Müdahale Sonrası Rize’de Yaşananlar: Darbe sonrası Rize’deki siyasi ve toplumsal durum, yerel dinamikler ışığında analiz edilmiştir.
- 1982 Anayasa Referandumu ve Rize: Türkiye genelinde gerçekleştirilen anayasa referandumunun Rize’deki sonuçları ve halkın bu süreçteki tutumu değerlendirilmiştir.

- Siyasi Partiler ve Rize: Darbe sonrası siyasi partilerin kapatılması ve yeniden yapılandırılması sürecinde Rize'deki etkiler ele alınmıştır.
- 6 Kasım 1983 Milletvekili Seçimi ve Rize: Askerî rejim sonrası yapılan ilk seçimlerde Rize'deki siyasi atmosfer ve seçmen davranışları analiz edilmiştir.

Sonuç olarak dördüncü bölüm, Rize'deki siyasi hayatın, Türkiye genelindeki siyasal değişimlerin bir yansıması olduğunu göstermektedir. 12 Mart Muhtırası'ndan 12 Eylül Darbesi'ne kadar olan süreçte, Rize'deki siyasi partiler, seçim sonuçları ve toplumsal tepkiler, ulusal düzeydeki dönüşümlerle paralel şekilde gelişmiştir. Fevzi Çakmak'ın katkılarıyla hazırlanan bu bölüm, hem bölgesel bir perspektif sunmakta hem de Rize'nin siyasal tarihine dair önemli bir katkı sunmuştur.¹⁰⁰

1.3.10. Kaan Cem Geniş, Türk Siyasi Tarihinde Rize (1946–1980) (İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2023, 335 s.)

Yazarın yüksek lisans tezi olan bu çalışma, Rize'nin 1946-1980 yılları arasındaki siyasi hayatını ele alarak, Türkiye'nin genel siyasal olaylarıyla bağlantılı bir şekilde inceliyor. Rize'nin Türk siyasi tarihinde önemli bir yer tuttuğu vurgulanırken, çok partili hayata geçişten 12 Eylül darbesine kadar geçen süreç detaylı bir şekilde aktarılmıştır.

Çalışma, üç ana bölümden oluşmakta ve sırasıyla çok partili hayata geçiş ile 27 Mayıs darbesi arasındaki dönem, 27 Mayıs'tan 12 Mart muhtırasına kadar geçen süreç ve son olarak 1971 muhtırasından 12 Eylül darbesine kadar olan gelişmeler ele alınmaktadır.

Araştırma, büyük ölçüde arşiv belgelerine ve yerel basına dayandırılarak hazırlanmış, bunun yanında ulusal gazeteler, siyasetçilerin anıları ve TBMM kaynakları gibi ek verilerle desteklenmiştir. Çalışmada sadece seçimler ve siyasi partilerin faaliyetleri değil, aynı zamanda dönemin toplumsal yapısı, siyasal atmosferi ve önemli siyasi figürlerin bölgeye etkileri de değerlendirilmiştir.

Genel olarak bu eser, Rize'nin siyasi tarihine odaklanmakla birlikte, Türkiye'nin siyasal dönüşümlerini de anlamak adına önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Çalışmanın sadece yerel bir tarih anlatısı olmadığı, ulusal siyasetin

¹⁰⁰Zehra Aslan- Mustafa Arıkan, Cumhuriyet döneminde Rize II (1950-1980) siyasî temeller (Ankara : Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2019,349 s.)

taşradaki yansımalarını da içerdği belirtilmektedir. Bu yönüyle, hem bölgesel hem de genel tarih açısından kıymetli bir katkı sunduğu söylenebilir.

Kitabın birinci bölümü, 1946-1960 yılları arasındaki dönemi kapsayan Rize'deki siyasi hayatı detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu bölümde, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecinin Rize'deki yansımaları, Demokrat Parti'nin yükselişi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu dönemdeki faaliyetleri kapsamlı şekilde incelenmiştir. 1946 yerel seçimleri ve 21 Temmuz 1946 milletvekili genel seçimleri gibi önemli dönüm noktaları üzerinden partilerin siyasi stratejileri ve seçim çalışmaları detaylıca aktarılmaktadır.

Bu bölüm, Rize'deki yerel siyasetin nasıl şekillendiğini, partiler arasındaki rekabeti, siyasi figürlerin bölgedeki etkinliklerini ve bu etkinliklerin Türkiye'nin genel siyasi yapısındaki yansımalarını gözler önüne sermektedir. Özellikle 1946 seçim sonuçları ve partilerin yerel faaliyetleri, Demokrat Parti'nin 1950'lerdeki yükselişi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu süreçteki mücadeleleri ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir. Ayrıca, dönemin önemli siyasi olayları ve siyasetçilerin ziyaretleri de yerel dinamiklerin nasıl evrildiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, özellikle Rize'deki siyasi atmosferin, yerel teşkilatlanmaların ve partilerin halkla olan ilişkilerinin dikkatle irdelendiği ve her bir seçim dönemiyle birlikte siyasetin nasıl değiştiği üzerine derinlemesine analizler yapıldığı görülmektedir. Demokrat Parti'nin zaferi ve sonrasındaki siyasi faaliyetler de önemli bir yer tutmakta, dönemin toplumsal ve siyasal dönüşümünü etkileyen faktörler detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

Genel olarak, bu bölüm, Rize'nin siyasi hayatını çok yönlü bir şekilde ele alarak hem yerel hem de ulusal siyasetin iç içe geçtiği bir dönemin izlerini sürmektedir. Rize'nin politik dinamiklerini ve bu dönemdeki değişimleri anlamak için oldukça değerli bir kaynaktır.

Kitabın ikinci bölümü, 27 Mayıs 1960 darbesi ile başlayıp 12 Mart 1971 muhtırasına kadar olan dönemdeki Rize'deki siyasi gelişmeleri kapsamlı bir şekilde ele alıyor. Bu bölümde, Türkiye'nin 1960'larındaki siyasi atmosferi ve buna paralel olarak Rize'deki yerel siyasetin yansıması detaylı bir biçimde inceleniyor.

Başlangıçta 27 Mayıs Darbesi ve onun yaratmış olduğu toplumsal, siyasal değişim üzerinde duruluyor. Bu dönemdeki önemli siyasi olayların incelenmesi,

dönemin daha geniş bağlamda anlaşılmasına yardımcı oluyor. 1961'deki halk oylaması, kurucu meclisin açılması ve 1961 seçimlerine ilişkin yapılan seçim faaliyetlerinin ardından gelen gelişmelerle birlikte, Rize'deki yerel seçimlerin siyasi etkileri ortaya konuyor. Bu tür bölümler, özellikle darbe sonrası dönemin nasıl şekillendiği ve bunun yerel siyasetteki yansımalarının ne şekilde şekillendiği konusunda değerli bilgiler sunuyor.

Kitabın bu bölümünde yer alan siyasi olaylar, partiler arası çatışmalar, kongreler, ziyaretler ve muhalefetin siyasetteki aktif rolü, bu dönemin oldukça dinamik olduğunu gösteriyor. Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin yerel teşkilatlarıyla olan etkileşimler, seçimlere nasıl hazırlık yapıldığı, Rize'deki çeşitli siyasi geziler ve görüşmeler, yerel siyasetin nasıl şekillendiğini gösteriyor. Ayrıca, Rize'deki bu yerel faaliyetlerin Türkiye genelindeki siyasete etkisini de gözler önüne seriyor.

Adalet Partisi'nin yükselmesi, Milliyetçi Hareket Partisi'nin kuruluşu gibi gelişmelerin yanı sıra 1965 ve 1969 seçimlerinin sonuçları ve bunların Rize'deki etkileri, bu dönemin siyasi atmosferini derinlemesine analiz ediyor. Siyasi ziyaretlerin ve parti kongrelerinin, yerel yönetimlerin ve siyasi kutuplaşmaların detaylı bir şekilde ele alınması, dönemin iç yüzünü anlamak açısından oldukça faydalı.

Sonuç olarak, ikinci bölümün içeriği, 1960'lar Türkiye'sinde yaşanan askeri müdahale, siyasi çatışmalar ve yerel seçim sonuçlarını bir arada sunarak, Rize'deki siyasi hayatın büyük resmi içindeki yerine dair kapsamlı bir anlayış sunuyor. Bu detaylı inceleme, yerel siyasetin büyük resimle nasıl bir etkileşimde bulunduğunu gösteriyor.

Kitabın üçüncü bölümü, 12 Mart 1971 muhtırasından 12 Eylül 1980 darbesine kadar olan dönemdeki Rize'deki siyasi gelişmeleri ele alıyor ve Türkiye'nin 1970'lerdeki siyasi hareketlenmelerini detaylı bir şekilde sunuyor. Bu bölümde, ülke genelindeki önemli olaylar ve Rize'deki siyasi yansımaları paralel bir şekilde işleniyor.

Başlangıçta 12 Mart 1971 muhtırasına giden süreçteki gelişmelere değiniliyor. Gençlik hareketleri, işçi olayları ve siyasi partilerde yaşanan bölünmeler gibi toplumsal dinamikler, bu dönemin en önemli özellikleri arasında. Bu gelişmeler,

Rize’deki yerel siyaseti de etkilemiş ve bölgedeki partilerin faaliyetlerine yansımıştır. Kitapta yer alan Türkiye İşçi Partisi’nin bölünmesi, Milli Nizam Partisi’nin kurulması gibi siyasi gelişmeler, dönemin önemli değişimlerini gösteriyor.

12 Mart 1971 muhtırasının sonuçları, partilerin kapatılması ve siyasi hayatın şekillenmesi açısından kritik bir dönüm noktasını oluşturuyor. Bu süreç, yerel siyasetteki hareketliliği artırmış ve özellikle Rize’deki siyasi yapı, bu askeri müdahale ile yeniden şekillenmiştir. Bölümde, 14 Ekim 1973 seçimleri ve sonuçları, bu siyasi ortamda partilerin nasıl mücadele ettiklerini ve Rize’nin bu seçimlerdeki duruşunu nasıl yansıttığını anlamamıza yardımcı oluyor.

1973-1977 yılları arasında Rize’deki siyasi faaliyetler, özellikle yerel siyasetteki yoğunluk ve ziyaretlerle dikkat çekiyor. Önemli ziyaretler, parti içindeki bölünmeler ve kongreler, bu dönemin siyasi atmosferini net bir şekilde ortaya koyuyor. Ayrıca, Adalet Partisi’nin Rize’deki kongreleri, Süleyman Demirel’in bölgeye mesaj gönderme çabaları ve Rize’deki diğer yerel siyasilerle olan etkileşimleri, bu dönemin yerel siyasi yapısının nasıl şekillendiğini gösteriyor.

1977 seçimleri öncesi ve seçim sonuçları da yerel düzeyde önemli etkiler yaratmış. 1977 seçimlerinin Rize’deki yansımaları ve bunun genel siyasete etkisi de kitabın bu bölümünde ayrıntılı olarak ele alınıyor. Bu seçimlerle birlikte Rize’deki siyasi dengeler hakkında önemli ipuçları veriliyor.

Bölümün sonunda, 12 Eylül 1980 darbesine giden süreç ve Rize’deki yansımaları üzerine yapılan değerlendirmeler, bu dönemde yaşanan politik karmaşa ve toplumsal huzursuzlukları ele alıyor. 1970’ler Türkiye’indeki kutuplaşmalar ve siyasi gerginlikler, Rize’deki yerel siyasette de etkisini hissettirmiştir.

Genel olarak bu çalışma, Türkiye’nin Cumhuriyetin ilanından 12 Eylül 1980 darbesine kadar geçen süredeki siyasi gelişmeleri geniş bir perspektifle ele alınmıştır. Cumhuriyet’in erken dönemlerinden itibaren Türkiye’nin çok partili hayata geçme çabalarının ve bu süreçte yaşanan zorlukların altı çizilmektedir. 1920’ler ve 1930’lar gibi erken yıllarda yapılan çok partili deneyimler, genellikle başarısızlıkla sonuçlanmış, ancak bu süreçte toplumsal ve siyasal değişimlerin tohumları atılmaya başlanmıştır. Özellikle Demokrat Parti’nin 1946’da kurulmasıyla başlayan çok partili dönemin etkileri, Türkiye’nin siyasal tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır.

1950'lerde Demokrat Parti'nin büyük zaferi ve sonrasındaki gerileme süreci, Türkiye'nin koalisyon hükümetlerine ve siyasi kutuplaşmalara yatkın yapısının temellerini atmıştır. Adalet Partisi'nin Rize'deki başarısı, yerel siyasetteki dinamiklerin ve genel siyasetin nasıl şekillendiğini gösteriyor. 12 Mart 1971 muhtırası ve 1970'lerdeki koalisyon hükümetlerinin varlığı, siyasi belirsizlik ve ekonomik sorunlarla birlikte Türkiye'deki istikrarsızlık ortamını derinleştirmiştir. Bu durum, 12 Eylül 1980 darbesine zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin çok partili hayata geçişi, zorluklarla ve kesintilerle dolu bir süreçtir. 1946'dan 1980'e kadar geçen dönemde, siyasi partiler demokrasinin gerekliliklerini yerine getirmek yerine, çoğu zaman siyasi çıkarlar ve egemenlik mücadelesi içinde sıkışmışlardır. Bu da Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin kesintiye uğramasına ve askeri müdahalelere açık hale gelmesine yol açmıştır.

Rize özelinde ise, halkın yüksek seçim katılımı, siyasi olgunluğun ve bilinçli bir toplum yapısının varlığını göstermektedir. Yine de, ekonomik sıkıntılar, toplumsal huzursuzluklar ve siyasi krizler, 12 Eylül darbesine giden yolu açmıştır. Türkiye'nin demokratikleşme çabaları bu dönemde tam anlamıyla olgunlaşamamış ve çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır.

Sonuç olarak, üçüncü bölüm, 12 Mart 1971 muhtırasından 12 Eylül 1980 darbesine kadar olan dönemi, toplumsal ve siyasi olaylarla birlikte yerel siyasetin dinamiklerini detaylı bir şekilde analiz ediyor. Bu dönemin Rize'deki etkileri, Türkiye'nin genel siyasi yapısına nasıl yansıdığını anlamamıza yardımcı oluyor ve yerel siyasetin ülke çapındaki gelişmelerle nasıl bir etkileşim içinde olduğunu gösteriyor.

Ekler kısmında ise bu çalışmanın derinliğini ve kapsamını destekleyen önemli belgeler yer almaktadır. Bu belgeler, Rize'nin siyasi hayatına dair önemli verileri sunarak, 1946-1980 yılları arasındaki siyasi değişim ve gelişmeleri daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Aşağıda, ekler kısmında bulunan bazı belgeler yer almaktadır:

1.1946 ve 1950 Seçimlerinde CHP'den Rize Milletvekili Adayı Olmak İsteyen Kişilerin Başvuru Formları: Bu belgeler, Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçimlere yönelik aday belirleme sürecine ışık tutarak, Rize'deki yerel siyasi atmosferi yansıtmaktadır.

2.1954 Seçimlerinde Demokrat Parti'den Rize Milletvekili Seçilmiş Adayların Tutanakları: Demokrat Parti'nin Rize'deki başarısını ve parti içindeki aday seçimi süreçlerini gösteren tutanaklar, dönemin siyasi dinamiklerini anlamada önemli bir kaynaktır.

3.2 Mart 1957 Günü, Rize'nin Düşman İşgalinden Kurtuluşunun Yıldönümünde “Rize'nin Sesi” Gazetesinin Yazarı Engin Tuzcu'nun Yazmış Olduğu Makale: Bu makale, yerel halkın ve gazetecilerin Rize'nin özgürlüğüne kavuştuğu günü nasıl kutladıklarını ve bu olayın yerel halk üzerindeki etkilerini gözler önüne seriyor.

4.Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü'nün 12 Ekim 1957 Tarihli Rize Nutku: İsmet İnönü'nün Rize'de yaptığı konuşma, dönemin siyasi atmosferi ve İnönü'nün Rize'ye dair görüşlerini yansıtmak açısından önemli bir belgedir.

5.1946-1980 Yılları Arasında Görev Yapmış Olan Rize Milletvekillerinin Özgeçmişleri: Bu özgeçmişler, Rize'nin siyasal tarihini şekillendiren ve milletvekili olarak görev yapmış kişilerin hayat hikâyelerini ve siyasi kariyerlerini detaylandırmaktadır.

Bu belgeler, çalışmanın dayandığı verilerin doğruluğunu ve güvenilirliğini artırırken, aynı zamanda dönemin Rize'deki siyasi atmosferine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu tür belgeler, çalışmanın hem tarihsel anlamda derinlemesine bir değerlendirme yapmasına olanak tanımakta hem de Rize'nin politik geçmişine dair daha kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır.

1.4. Sosyal Kültürel Ekonomik ve Ticari Hayat

Bu başlık altında, Rize'nin sosyal, kültürel, ekonomik ve ticari yapısını ele alan toplam 19 eser değerlendirilmiştir. 1989 ile 2022 yılları arasında yayımlanan bu çalışmaların sayfa sayıları 103 ile 427 arasında değişmektedir. İncelenen kitaplar; halk kültürü, gelenek-görenekler, etnik yapılar, aile yaşamı, eğitim faaliyetleri, sosyal ilişkiler, tarım, hayvancılık, esnafılık, ticaret ve sanayi gibi pek çok alanda önemli bilgiler sunmaktadır. Geçmişten günümüze uzanan bir perspektifle ele alınan bu eserlerde; çay tarımının bölgedeki sosyal ve ekonomik etkileri, mimari yapıların

kültürel anlamları, folklorik unsurlar ve yerel yaşam tarzları detaylı biçimde incelenmiştir.

Çalışmalar, Rize'nin sadece tarihsel değil, aynı zamanda sosyolojik ve ekonomik açıdan da nasıl şekillendiğini ortaya koymakta; gündelik hayatın dokusunu oluşturan unsurların tarihsel sürekliliğini ve dönüşümünü gözler önüne sermektedir. Bu yönüyle, ele alınan eserler yalnızca konularına özgü bilgiyi aktarmakla kalmamakta, aynı zamanda yerel tarih çalışmalarına disiplinler arası bir katkı sunmakta; bölge tarihçiliğinde yerel tarih yaklaşımının önemini yansıtmaktadır. Kültürel süreklilik ve değişim süreçlerini belgeleyen bu kaynaklar, Rize'nin toplumsal yapısının anlaşılmasında önemli birer kaynak niteliği taşımaktadır.

1.4.1. Adem İmdat Kesici, Tarihi Olaylar ve Halk Edebiyatıyla Çayeli (Trabzon: Gündüz Ofset Yayıncılık, 2015, 490 s.)

Bu kitap, Çayeli'nin tarihini ve kültürünü gelecek nesillere aktarmak amacıyla hazırlanmış kapsamlı bir derlemedir. Yazar, yaklaşık on yıllık bir çalışmayla hem yazılı kaynakları taramış hem de yüz yaşını aşmış kişilerin anlatılarını kayda geçirerek zengin bir içerik oluşturmuştur. Kitapta; savaş, seferberlik, şehitlik gibi tarihi olaylardan halk edebiyatı örneklerine, unutulmuş geleneklerden yaşanmış hikâyelere kadar pek çok konu yer alır. Çayeli'ne duyulan sevgiyle kaleme alınan bu eser, bölgenin kültürel hafızasını yaşatmayı ve unutulmaya yüz tutmuş değerleri tekrar görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Birinci bölüm, Mapavri'den (günümüzde Çayeli) Çayeli'ne uzanan tarihsel süreci ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Osmanlı döneminde Yemen'e gönderilen Mapavri Taburu'nun dramatik hikâyesiyle başlayan bölüm, bölgenin askerî ve kahramanlık geçmişine ışık tutar. Gazi Cafer Paşa'nın Rize'nin fethindeki rolü, 1. Dünya Savaşı ve Çayeli'nin Rus işgaline uğraması gibi önemli tarihî olaylar aktarılır. İşgalin ardından yaşanan kurtuluş süreci ve Seferberlik dönemindeki şehitler vurgulanarak yerel halkın mücadeleci kimliği öne çıkarılır. Bölüm, savaş ve kıtlık yıllarında yaşanan toplumsal değişimlere, 1940'larda kasaba hayatına, ileri yaşlıların tanıklıklarına ve Mapavri'nin tarihî hafızasına dair anlatılarla zenginleştirilmiştir. Böylece, hem belgelerle hem de halk anlatılarıyla Çayeli'nin tarihsel belleği kapsamlı şekilde yansıtılmıştır.

İkinci bölüm, Sarıkamış Harekâtı'nda Çayeli'nin (eski adıyla Mapavri) verdiği büyük insan kaybını ve halkın bu trajik olayla kurduğu güçlü duygusal bağı ele almaktadır. 1914 yılında Allahuekber Dağları'nda yaşanan felakette 60 bin askerin donarak şehit olması, Çayeli'nden 1300 kişinin bu harekâta katılmasıyla yerel ölçekte derin bir iz bırakmıştır. Bölümde, Çayelili ailelerin bu şehitlerle ilgili anılarını canlı tuttuğu, Sarıkamış'a yapılan ziyaretlerle bu tarihi hatıranın yaşatıldığı aktarılır. Bazı Karadenizli ailelerin, şehit yakınlarına yakın olabilmek için Sarıkamış'a göç ettiği bilgisi, bu aidiyet duygusunu pekiştirir. Harekâttan sağ dönenlerin gazi olarak onurlandırıldığı, şehit ailelerinin ise maaş bağlanmasını kimi zaman “vatan borcu parayla ölçülmez” diyerek reddettiği vurgulanır. Böylece bölüm, hem bireysel hem de toplumsal hafızada Sarıkamış'ın nasıl derin bir yara ve gurur kaynağı olarak yer ettiğini güçlü biçimde ortaya koyar.

Üçüncü bölümde “Mapavri'den Çayeli'ne Âdet ve Geleneklerimiz” başlığı altında, bölge halkının kültürel mirası olan günlük yaşam alışkanlıkları ve geleneksel uygulamalar anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde ise Rize ve Çayeli yöresine ait halk edebiyatı örneklerine yer verilmekte; yerel türkü, mani ve şiirler üzerinden zengin bir sözlü kültür sunulmaktadır. Beşinci bölümde, Çayeli'nde yaşanan sel felaketlerinin halk üzerindeki etkisi ve bu acı olayların toplumsal bellekteki yeri ele alınır. Altıncı bölümde, bölge insanının anıları ve tanıklıklarıyla geçmişe dair önemli hatıralar paylaşılmakta, 12 Eylül 1980 darbesi gibi tarihî olayların yöredeki yansımalarına da değinilmektedir.

Yedinci bölümde, anlatılan efsaneler, masallar ve olağanüstü varlıklar aracılığıyla halk inançları ve hayal dünyası yansıtılırken; sekizinci bölümde unutulmuş eğlenceli âdetlerden örneklerle kültürel değişim vurgulanmaktadır. Dokuzuncu ve on üçüncü bölümlerde yaşanmış gerçek hikâyeler, lâtifeler ve şakalar aktarılırken, onuncu bölümde ise halk arasında yaygın bazı inanışlara yer verilmiştir.

On birinci bölümde, Çayeli halk edebiyatı örnekleri, mahalli deyimler, atasözleri, bilmece ve “Baktum Ağladım Destanı” gibi özel anlatılar sunulmuştur. On ikinci bölüm, Ahmet Hamdi İshakoğlu'na dair anlatılarla yerel bir kanaat önderinin hatırasına ayrılmıştır. Geriye kalan üç bölümde ise Selahattin Kesici Hoca ve Tahsin Çataklı Hoca gibi önemli şahsiyetlerin mizah dolu anlatıları, bölgenin nüktedan geleneğini yansıtmaktadır. Bu bölümler bir bütün olarak ele alındığında,

Mapavri'den Çayeli'ne uzanan kültürel sürekliliğin, halk hafızasının ve sosyal yaşamın zenginliğine vurgu yapılmıştır.

Kitabın onaltıncı bölümünde, Çayeli yöresinde geçmişten günümüze eş bulma, evlilik öncesi süreçler ve aşk anlayışı gibi konular ele alınmaktadır. Onyedinci bölümde, yöre insanının duygularını yansıtan şiir örneklerine yer verilmiş; hasret, geçmişe özlem ve memleket sevgisi gibi temalar işlenmiştir. Onsekizinci bölüm, Senoz'da gerçekleşmiş bir düğün üzerinden geleneksel düğün kültürüne dair bilgiler sunar. Ondokuzuncu bölümde ise yöre halkının yaşadığı ilginç olaylar, anılar ve çeşitli hikâyeler paylaşılmış; kimi zaman mizahi, kimi zaman düşündürücü anlatımlara yer verilmiştir. Bu bölümler genel olarak Çayeli'nin sosyal yaşamına, halk kültürüne ve bireysel hafızalara ışık tutmaktadır.

Kitabın yirminci bölümünde, Çayeli'nde yaşayan insanların anıları, hayat hikâyeleri ve geçmişte yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Yirmibirinci bölümde, eski Türk inançlarının Rize ve çevresindeki halk kültüründeki izlerine yer verilir. Yirmiikinci bölümde halktan derlenen yeni hikâyeler, ilginç olaylar ve dikkat çeken buluşlar paylaşılmıştır. Yirmiüçüncü bölüm, Çayeli İmam-Hatip Lisesi'nde yaşanmış olayları ve okul anılarını içerir. Yirmidördüncü bölümde, Çayeli hakkında yapılan çeşitli gözlem ve tespitler yer almaktadır. Yirmibeşinci bölümde farklı konularda seçilmiş kısa öyküler anlatılır. Son bölüm olan yirmialtıncı bölümde ise, Çayeli'ne özgü yöresel kelimeler sıralanmış ve bu sayede yerel dilin özellikleri ortaya konmuştur. Bu bölümler genel olarak, Çayeli'nin kültürel ve sosyal yapısını sade bir dille tanıtmaktadır.

Kitap, Mapavri'den (günümüzdeki adıyla Çayeli) yola çıkarak bölgenin tarihini, kültürünü, halk edebiyatını, geleneklerini, yaşanmış hikâyelerini ve sosyal hafızasını geniş bir yelpazede ele almaktadır. Her bölüm, Çayeli'nin hem tarihsel hem de kültürel kimliğini oluşturan temel taşları ortaya koymaktadır. Özellikle Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e uzanan süreçte yaşanan savaşlar, göçler, afetler ve toplumsal değişimler detaylı şekilde değinilmiş. Sarıkamış'ta verilen şehitlerden, 12 Eylül gibi yakın tarih olaylarına kadar uzanan anlatımlar, bölgenin Türkiye tarihindeki yerini gösterirken; halkın anlatıları, hatıralar, şiirler ve deyimler ise Çayeli insanının duygu dünyasını yansıtır. Yerel efsaneler, masallar ve inanışlar ise halk kültürünün canlılığını ve çeşitliliğini ortaya koyar. Kitap aynı zamanda sözlü

tarih yöntemine dayalı birçok anekdotu derleyerek, kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel değerlerin korunmasına da katkı sunmaktadır. Bu yönüyle eser, yalnızca bir bölge monografisi değil; aynı zamanda bir kültür hazinesidir.¹⁰¹

1.4.2. Adnan Solak, Gelenek ve Görenekleriyle Pazar (?, Kent basım, ?, 103 s.)

Eser, içindekiler ve önsöz diziniyle başlayıp Yöreme Dair Şiirler başlığı altında bölgeye ait bazı şiirlere de yer vermektedir. Yazar, kitabın ilk bölümünde İlçenin Tarihçesi başlığıyla Pazar ilçesinin tarihine kısaca değinmiştir. Pazar ilçesinin tarihi, coğrafi, iklimsel ve sosyoekonomik yapısını kapsamlı biçimde özetlemektedir. İlçenin tarihi kökeni M.Ö. 64 yılına, Roma konsülü Pompeius'un burada "Athena" adlı bir yerleşim kurmasına dayanır. Dağlık yapısı nedeniyle bölge tarih boyunca çeşitli topluluklar için sığınak işlevi görmüştür. Müslümanlıkla doğrudan teması ise Türklerin İslamiyet'i kabulüyle başlamış, 1461'de Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1864'te ilçe statüsüne kavuşmuş, 1916-1918 yıllarında Rus işgalini yaşamış, Cumhuriyet döneminde ise adı "Pazar" olarak değiştirilmiştir.

Coğrafi olarak Rize'nin doğusunda, Karadeniz kıyısında yer alan Pazar; engebeli arazisi, dağlık yapısı (Kaçkar, Verçenik, Altıparmak, Hipot Dağları) ve zengin akarsularıyla (özellikle Hemşin Deresi) dikkat çeker. Nemli, ılıman iklimin hüküm sürdüğü ilçede yazlar serin, kışlar ılık geçer; yıl boyu yağışlıdır. Tarım ve hayvancılık yaygın olup, özellikle çay üretimi temel geçim kaynağıdır. Bitki örtüsü ve orman çeşitliliği bakımından zengin olan bölgede, yaylacılık ve kırsal yaşam kültürü de sürmektedir. Tüm bu unsurlar, Pazar'ın hem tarihi derinliğe sahip hem de doğayla iç içe yaşayan bir yerleşim olduğunu göstermektedir.

Bu kitap, Pazar ilçesinin toplumsal yaşamını, gelenek ve göreneklerini geniş bir yelpazede ele alan kültürel bir kaynak niteliği taşımaktadır. Evlenme, doğum, ölüm, bayramlar, sünnet ve askere gitme gibi yaşam döngüsü ritüellerinden; giyim-kuşam, çeyiz geleneği ve takı merakına kadar pek çok sosyokültürel unsur detaylı şekilde aktarılmıştır. Ayrıca çocuk oyunları, halk oyunları, bilmece, tekerlemeler, maniler, atasözleri, deyimler, masallar ve fıkralar gibi sözlü kültür ürünleri de

¹⁰¹ Adem İmdat Kesici, Tarihi Olaylar ve Halk Edebiyatıyla Çayeli (Trabzon: Gündüz Ofset Yayıncılık, 2015, 490 s.)

belgelenmiştir. İmece usulü yardımlaşma, sosyal ilişkiler, geleneksel el sanatları ve batıl inançlar gibi konular, ilçenin günlük yaşamındaki işleyişi gözler önüne sererken; falcılık, hava tahminleri, silah tutkusu ve atmaca eğitimi gibi yöreye özgü uygulamalar da kültürel çeşitliliği göstermektedir.

Kitapta ayrıca tarım faaliyetleri, ev yapıları, ev araç-gereçleri, arazi adları ve köylerin eski-yeni adları gibi mekânsal ve maddi kültür unsurlarına da yer verilmiş, görsellerle desteklenen bir anlatım sunulmuştur. Yöresel yemekler ve pazar kültürü gibi yaşamsal detaylarla birlikte, bölge halkının kimliği, hafızası ve yaşam tarzı bütünlüklü biçimde yansıtılmış; böylece hem araştırmacılara hem de yerel kültürü tanımak isteyen okurlara zengin bir başvuru kaynağı sunulmuştur.¹⁰²

1.4.3. Ahmet Çavuş, Rize İlinde Sanayi (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2016, 240 s.)

Eser sunuş, önsöz, içindekiler ve giriş diziniyle başlamaktadır. Rize İlinde Sanayi isimli araştırma, Rize'nin sanayileşme durumunu analiz etmeyi ve bu süreçte karşılaşılan sorunları belirleyip çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, yerinde gözlem, anketler ve çeşitli veri kaynakları kullanarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma yedi bölümden oluşmakta olup, ilk bölümde sanayinin kuruluş yerinin koşulları ele alınırken, diğer bölümlerde sanayinin tarihsel gelişimi, sektörel durumu, yapısal özellikleri, alansal dağılışı, bölgedeki sanayinin yeri ve sanayiye dair sorunlara değinmektedir.

Eser, Rize'nin dağlık yapısı, iklimi ve coğrafi özelliklerinin sanayileşme üzerindeki etkilerini de ele alır. Bununla birlikte, sanayinin gelişimi, iller arası rekabetin bir sonucu olarak, yaşam standartlarını yükselten ve toplumları zenginleştiren bir süreç olarak değerlendirilmiştir.

Kitabın giriş bölümünde, sanayi kuruluşlarını etkileyen ana faktörleri ele almaktadır. Hammadde kaynakları, tarım, hayvancılık ve madenlerle sağlanır. İşgücü, nüfus yapısı ve göç gibi faktörlerle şekillenir. Sermaye, yatırım için gerekli finansmanı ifade ederken, pazar üretilen ürünlerin satış alanını belirtir. Devlet

¹⁰²Adnan Solak, Gelenek Ve Görenekleriyle Pazar (?, Kent basım, ?, 103 s.)

teşvikleri ve ulaşım, sanayinin gelişimine destek sağlar. Kişisel kararlar ise yönetim ve işletme tercihlerinin önemini vurgular. Enerji kaynakları, sanayinin devamlılığını sağlayan temel unsurlardır. Bu faktörlerin hepsi, sanayinin gelişiminde kritik rol oynar.

Birinci bölüm, sanayi kuruluşlarını etkileyen ana faktörleri ele almaktadır. Hammadde kaynakları, tarım, hayvancılık ve madenlerle sağlandığına değinilmiştir. İşgücü, nüfus yapısı ve göç gibi faktörlerle şekillenir. Sermaye, yatırım için gerekli finansmanı ifade ederken, pazar üretilen ürünlerin satış alanını belirtir. Devlet teşvikleri ve ulaşım, sanayinin gelişimine destek sağlar. Kişisel kararlar ise yönetim ve işletme tercihlerinin önemi vurgulanmıştır. Enerji kaynakları, sanayinin devamlılığını sağlayan temel unsur olduğu belirtilmiştir. Bu faktörlerin hepsi, sanayinin gelişiminde kritik rol oynadığına vurgu yapılmıştır.

İkinci bölümde, Rize’de sanayinin tarihsel gelişimi Cumhuriyet öncesi vesonrası olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır. Osmanlı döneminde özellikle Rize Bezi (Feretiko) üretimiyle öne çıkan ilde, sanayi daha çok tarımsal üretime dayalı küçük ölçekli işletmelerle sınırlı kalmıştır.

Cumhuriyet döneminde ise sanayileşme süreci çay tarımının başlamasıyla hız kazanmış, 1947’de kurulan ilk çay fabrikasıyla birlikte devlet öncülüğünde sanayi tesisleri kurulmuştur. 1984’te özel sektörün çay sanayisine girmesiyle sanayileşme ivme kazanmış, özellikle 1990 sonrası küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısında artış görülmüştür. 2013 yılı itibarıyla sanayi işyerlerinin çoğunluğunu özel sektör oluştururken, istihdamın büyük bölümü hâlen Çaykur’da yoğunlaşmaktadır. Rize’de sanayinin gelişimi büyük ölçüde tarıma, özellikle çaya dayalı olmuş; sanayi işyerlerinin kuruluş dönemleri ise genellikle 1980 sonrası artış gösterdiğine değinilmiştir.

Üçüncü bölümde, Rize’de sanayinin sektörel dağılımı ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Sanayi faaliyetleri başta gıda sektörü olmak üzere taş-toprak, metal eşya-makine, orman ürünleri, plastik-kimya ve metal ana sanayi gibi birçok farklı alanda sınıflandırılmıştır. Özellikle çay sanayi, Rize ekonomisinin bel kemiğini oluşturmakta; un, et ürünleri, tatlı-şekerleme, su ve süt ürünleri sanayi ile birlikte gıda sektörü kentteki sanayi yapılanmasının en geniş alanını kapsamaktadır.

Bunun yanı sıra, hazır beton, parke, mermer ve çimento gibi taş ve toprağa dayalı sektörler, inşaat ve altyapı faaliyetleriyle paralel gelişme gösterdiği vurgulanmıştır. Metal ve makine sanayi, sınırlı ölçüde olsa da mutfak eşyaları ve hatta silah üretimiyle çeşitlilik kazanmıştır. Orman ürünleri ve mobilya sektörü, bölgenin doğal kaynaklarını değerlendirme açısından önem taşıırken, plastik ve kimya sanayisinin gelişimi modern tüketim ihtiyaçlarına bağlı olarak şekillenmiştir. Rize'deki sanayi yapısı, genel olarak küçük ve orta ölçekli işletmelerin ağırlıkta olduğu, hammaddesi çoğunlukla yerel kaynaklara dayanan ve tarım-sanayi entegrasyonu ile şekillenen bir şehir olduğuna değinilmiştir.

Beşinci bölüm, Rize'de Sanayinin Alansal Dağılışı ve Bu Dağılışı Etkileyen Faktörler başlığı altında ele alınmakta olup, ilin sanayi kuruluşlarının mekânsal dağılımı ve bu dağılım üzerinde etkili olan coğrafi, ekonomik ve sosyal unsurlar değerlendirilmektedir. Altıncı bölüm ise Rize Sanayisinin Karadeniz Bölgesi Sanayi İçindeki Yeri ve Önemi başlığını taşımakta, bu kapsamda ilin bölgesel ölçekteki sanayi içindeki konumu, katkı düzeyi ve diğer illerle olan karşılaştırmaları incelenmektedir. Yedinci ve son bölüm ise Rize'de Sanayinin Sorunları ve Başlıca Çözüm Önerileri başlığını taşımakta olup, mevcut yapının karşılaştığı temel problemler belirlenmekte ve bu sorunlara yönelik çözüm yolları önerilmektedir.

Sonuç olarak Rize'de sanayileşme süreci, 1940'lı yıllarda çay tarımının başlaması ve 1947'de açılan ilk çay fabrikası ile ivme kazanmıştır. 1984'e kadar devlet eliyle yürütülen bu süreç, 1985'ten sonra özel sektörün katılımıyla hızlanmıştır. Sanayi tesislerinin büyük çoğunluğu 1980 sonrası kurulmuştur.

Sanayi tesislerinin kuruluşunda en önemli etken hammaddeye (özellikle çaya) yakınlıktır. Rize'deki sanayi işletmelerinin %70'ten fazlası gıda sektöründe, bunun da büyük kısmı çay işleme tesislerinden oluşur. Rize, Türkiye'deki çay tarımının merkezi konumundadır. En büyük sanayi kuruluşu devlet destekli Çaykur'dur.

Çaykur'un Rize'de 32 fabrikası bulunmakta, özel sektöre ait 88 tesisle birlikte toplamda 121 çay işleme fabrikası faaliyet göstermektedir. En büyük özel sektör kuruluşu ise Doğu Çay'dır.

Sanayi tesislerinin çoğu küçük ve orta ölçeklidir. Kapalı alan büyüklüğüne göre de en geniş alanlara sahip sektör yine gıda sanayidir. Buna karşılık taş ve toprağa dayalı sanayi daha küçük alanlarda faaliyet göstermektedir. Tesislerin

çoğunda depo ve park alanı varken, çevreye duyarlı üniteler (arıtma tesisi, atık deposu) yeterince yaygın değildir.

İşletme sahiplerinin eğitim seviyesi genellikle lise ve ilkokul düzeyindedir. Sanayi kuruluşlarının büyük bölümü merkez ilçede ve kıyı bölgelerinde toplanmıştır. Sanayi tesislerinin sadece %9'u ihracat yapabilmektedir. Ürünler genellikle yerel ve bölgesel pazarlarda satılmaktadır.

Rize sanayisinde en yaygın şirket türü limitet ve anonim şirketlerdir. Devletin sahip olduğu Çaykur ise sanayinin %18'ini oluşturmaktadır. Kıyı ilçelerinde sanayi yoğunluğu daha fazladır; bu durum hammaddeye erişim, ulaşım ve arazi şartlarının etkisiyle şekillendiği vurgulanmaktadır. Rize'nin dağlık yapısı düz alan sıkıntısı yaratmakta ve sanayinin gelişimini kısıtlayan etkenler arasında gösterilmektedir.¹⁰³

1.4.4. Ali Gündüz, Hemşinliler: Dil-Tarih-Kültür (Ankara: Ardanuç Kültür Yardımlaşma Derneği, 2002, 161 s.)

Eser içindekiler bölümüyle başlamaktadır. Kafkaslar ve Karadeniz'in çok dilliliği ve renkli kimlik yapısı vurgulanmıştır; bu coğrafyanın hem kültürel hem de tabiat zenginlikleri her dönemde dikkat çekmiştir. Ancak Batı'nın, bölgenin yerli halklarını görmezlikten geldiği ve tarihini sadece küçük Grek kolonizasyonlarına indirgeyerek kolaycı bir yaklaşım sergilediği değinilmiştir.

İslam medeniyetinin Osmanlı sayesinde gerçek anlamda tanındığı Kafkaslar ve Karadeniz'de, Osmanlı'nın hoşgörü ve himaye politikası sayesinde kültürel ve medeniyet açısından altın çağların yaşandığı vurgulanmıştır. Fakat Osmanlı'nın bu coğrafyada halkların kimliklerini korumadaki hassasiyetinin zamanla istismar edildiği değinilmiştir.

19. yüzyıldaki “Şark Meselesi” ve günümüzde “globalleşme” kavramları altında süren bu istismar süreçleri vurgulanmıştır. Türk aydınının, bölgenin tarihi ve kültürü hakkında yeterli kaynak üretemediği ve çoğunlukla Batılı seyyahların dokümanlarına mahkûm kaldığı değinilmiştir.

Dil ve kültürün bu istismarlarda başlıca araçlar olarak kullanıldığı vurgulanmış; Batı'nın kendi dillerini korumak için özel yasalar çıkarırken, doğudaki

¹⁰³Ahmet Çavuş, Rize İlinde Sanayi (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2016, 240 s.)

kabile dillerini canlandırarak halkları kendi kültürlerinden koparmaya çalıştığına değinilmiştir.

Karadeniz kültürüne önemli katkı yapan Hemşen Türkmenleri'nin de bu istismlarlardan etkilendiğı vurgulanmış, Hemşen dili ve kültürü üzerine yabancı dillerde çok sayıda belge bulunmasına rağmen Türkçe kaynakların çok az olduğı değinilmiştir. Bu nedenle kaynak eksikliğine katkıda bulunma amacı vurgulanmıştır.

Bu bölümde Kafkasya ve Karadeniz'in tarihî arka planı detaylı biçimde ele alınmaktadır. Antik çağlardan itibaren Kimmerler, Sakalar, Hunlar, Kuman-Kıpçaklar gibi halklara değinilmiş, bu halkların bölgeye etkisi vurgulanmıştır. Lazlar, Gürcüler, Ermeniler gibi yerli halkların tarihî varlığına yer verilirken, Batı kaynaklarının genellikle sadece Grek kolonizasyonlarına odaklanarak bölge tarihini dar bir çerçevede yorumlamaları eleştirel bir şekilde işlenmiştir. Roma, Bizans ve İslâm akınlarının ardından Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine geçilmiş; özellikle Osmanlı'nın iskân politikaları ve hoşgörü anlayışı kapsamında bölgedeki çokkültürlü yapının nasıl korunduğı üzerinde durulmuştur. XIX. yüzyıldaki Osmanlı-Rus savaşları ve 1877-1878 harbi sonrası gelişmeler ayrıntılandırılmış, Avastefanos ve Berlin Antlaşmalarının bölgeye etkisi detaylandırılarak vurgulanmıştır. Ayrıca, Rusların 1878-1917 arasında Elviye-i Selse'de uyguladığı siyaset, I. Dünya Savaşı'ndaki gelişmeler, misyoner faaliyetleri ve Pontusçu hareketler üzerinde durularak hem iç hem dış dinamiklere değinilmiştir.

Bu bölümde "Hemşin" adının kökeni ve Hemşinlilerin bölgeye geliş süreci ele alınmıştır. Hemşin kimliğinin tarihî seyri içinde kavimlerin hareketliliğı ve coğrafi etkileşimler incelenmiş, Hemşinlilerin etnik ve dilsel yapısının şekillenmesinde rol oynayan unsurlara değinilmiştir. Bölgedeki tarihsel değişim içinde Hemşinlilerin nasıl konumlandığı, tarihsel belgeler ve sözlü anlatılar üzerinden yorumlanmıştır.

Bu bölümde Hemşinlilerin bölgedeki coğrafi dağılımı tarihsel belgeler ışığında incelenmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren bölgenin nüfusu ve etnik yapısı değerlendirilmiş, Yavuz Sultan Selim dönemine ait bilgilerle Hopa ve Arhavi köylerine dair tespitlere yer verilmiştir. Osmanlı salnamelerinde yer alan nüfus verileri üzerinden tarihî süreklilik vurgulanmış, günümüzdeki Hemşin nüfusuna dair

değerlendirmeler yapılmıştır. Böylece, etnik yapı ve yerleşim ilişkisi bağlamında tarihî süreklilik ve değişim ortaya konmuştur.

Bu bölümde Batı Hemşin şivesi ve Doğu Hemşin ağzı olmak üzere iki ana ağız biçimi ele alınmıştır. Bu iki ağız türü arasındaki fonetik ve sözcük dağarcığı farklılıkları belirtilmiş, ayrıca Hopa Hemşinliği'ne ait bir sözlük sunularak yerel dilin korunmasına katkı sağlanmıştır. Dilin kültürel kimliğin taşıyıcısı olarak oynadığı rol vurgulanmış; dil üzerine yapılan çalışmaların azlığına ve kaynak eksikliğine değinilmiştir. Ermenice, Gürcüce, Almanca gibi yabancı dillerde çokça belge bulunmasına rağmen Türkçedeki kaynak eksikliği dikkatle işaret edilmiştir.

Bu bölüm, Hemşin halk kültürünün zenginliğini ortaya koymaktadır. Geleneksel kıyafetler (puşi ve şay), halk müziği (tulum ve kemençe), semboller (koç/koyun motifi), inanç izleri, halk mutfağı, takvim, meteoroloji, eğlence ve halk sanatları gibi başlıklarla kültürel çeşitlilik detaylı bir biçimde sunulmuştur. Özellikle koçbaşı mezar taşları örneğiyle halk inançlarının taş işçiliğine nasıl yansıdığı vurgulanmıştır. Yer ve sülale adlarının kültürel belleği yansıttığına, efsanelerin kolektif hafızayı canlı tuttuğuna değinilmiştir. Din, ticaret ve savaş dönemlerindeki Hemşin-Ermeni ilişkileri de ayrıca değerlendirilmiştir. Kültürel süreklilik ve değişim dinamikleri bağlamında zengin bir panorama sunulmuştur.

Kitabın bu son bölümünde Hemşinlilerle ilgili yayımlanmış eserler ve destanlar yer almaktadır. Özellikle Hemşin ağzıyla yazılmış “Nokta Hala Destanı” kültürel kimliğin korunmasına yönelik çaba olarak vurgulanmıştır. Bu bölüm, hem literatür derlemesi hem de sözlü kültürün yazılı hale getirilmesi açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

Her bölüm, Hemşin kimliğini oluşturan tarihsel, dilsel ve kültürel unsurları çok boyutlu biçimde ele almakta; özellikle Batılı kaynakların tek yanlı anlatılarının aksine bölgenin iç dinamiklerine dikkat çekmektedir. Kitapta eksikliği hissedilen Türkçe kaynaklara katkı sağlanması gerektiği birçok yerde özellikle vurgulanmış ve bu eksikliğin altı çizilmiştir.

Sonuç olarak bu eser Hemşinliler üzerine yapılan çalışmaların sınırlılığı vurgulanarak, özellikle Türkçe akademik kaynakların yetersizliğine dikkat çekilmektedir. Hemşinlilerin kökenine dair tarihsel görüş birliği, onların M.S. 200-300 yıllarında Türkistan'dan Horasan'a, oradan da Karadeniz'e uzandığı yönündedir.

Doğu ve Batı Hemşin grupları arasındaki farklar, özellikle dinî geçiş süreçleriyle açıklanırken, Doğu grubunun Gregoryen mezhebinde daha uzun süre kaldığı belirtilmektedir.

Hemşin adının kökeni, coğrafi izlerle birlikte Türkistan'daki “Hemşen” bölgesiyle ilişkilendirilmekte; bu adın “birlikte, şenlik içinde yaşayanlar” anlamına geldiği öne sürülmektedir. Hemşin coğrafyasındaki yer ve sülale adlarının çoğunun Türkçe kökenli olması, Ermeni iddialarına karşı tarihî ve kültürel bir karşı argüman olarak sunulmaktadır. Doğu Hemşin ağzındaki Ermenice ve Kafkas etkileri ise uzun süren Gregoryen geçmişin ve çok dilli çevre koşullarının bir sonucu olarak açıklanmaktadır.

Ermeni göçlerinin bölgedeki geçici varlığı anlatılırken, Hemşinliler ile bu gruplar arasında etnik bir bağ bulunmadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, koçbaşı mezar taşları, geleneksel kadın kıyafetleri ve bölgeye özgü çalgılar gibi unsurlar Hemşinlilerin Türk kültürüne ait olduğuna dair simgeler olarak değerlendirilmektedir. Tüm bu unsurlar, Hemşin kültürünün tarih boyunca Karadeniz'in korunaklı vadilerinde dış etkilere karşı özgünlüğünü muhafaza ettiğini ve bu kültürün yaşatılmaya değer bir miras olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰⁴

1.4.5. Burhan Okutan, Ardeşen Kültür-Toplum Yapısı- Şahsiyetler (İstanbul: Revak Yayınları, 2022,488 s.)

Eser içindekiler ve takdim diziniyle başlayıp Ardeşen tarihine dair oldukça kapsamlı bölümlerden oluşmaktadır. Eser; yerel tarih yazımı kapsamında Ardeşen ilçesinin sosyo-kültürel, demografik ve tarihî gelişimini belgelemeyi amaçlayan kapsamlı bir çalışmadır. Yazar, Osmanlı dönemine ait nüfus kayıtları, mezar kitabeleri ve çeşitli arşiv vesikalarını kullanarak bir bölge tarihçiliği örneği sunmaktadır.

Çalışma, özellikle Osmanlı belgelerinin transkripsiyonuyla tarihî kaynaklara doğrudan ulaşmayı hedeflemiş; kişisel anlatılarla yerel hafızayı pekiştirme çabasıyla da mikro tarih yaklaşımı benimsenmiştir. Medreseler, dinî kimlikler, yerel şahsiyetler gibi konular hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan derlenmiş; bölgenin

¹⁰⁴Ali Gündüz, Hemşinliler: Dil-Tarih-Kültür (Ankara: Ardanuç Kültür Yardımlaşma Derneği, 2002, 161 s.)

sosyokültürel yapısı zaman içinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Ayrıca, yerelden genele ve bazen küresel ölçekli olaylara yapılan göndermelerle, tarihsel bağlamı genişletilmiş bir perspektif sunulmuştur. Akademik bakımdan önemli bir unsur da, eserin yaklaşık 25 yıllık bir birikimi yansıtması ve yerel tarih araştırmaları açısından kaynak teşkil edebilecek belge arşivine dayalı olmasıdır.

Yazar, Ardeşen ilçesinin Osmanlı idaresine girişinden 20. yüzyıldaki idarî statüsüne kadar olan süreci tarihsel belgeler ışığında detaylı biçimde ele almaktadır. Osmanlı egemenliğine 1461 yılında giren Ardeşen, bataklık ve yerleşime elverişsiz coğrafi yapısı nedeniyle uzun süre resmi belgelerde yer almamıştır. Yavuz Sultan Selim'in bölgeden geçerken söylediği "Dere yonga taşıyor, ardı şendir" sözüyle anılan bu bölge, zamanla "Ardeşen" adını almıştır.

Ardeşen'in ismine dair ilk resmi kayıtlar, 1835 ve 1842 tarihli nüfus defterlerinde "Ardeşin" şeklinde geçmektedir. 19. yüzyıl boyunca ismi "Ardeşir", "Ardeşer" gibi farklı biçimlerde belgelenmiş; Cumhuriyet dönemine doğru bugünkü "Ardeşen" formunu almıştır.

İdari olarak Ardeşen, önce Atina (Pazar) Kazası'na bağlı bir köy iken, 1906 yılında nahiye statüsüne kavuşmuştur. Nahiye oluş süreci, halkın coğrafi zorluklar nedeniyle yaşadığı sıkıntılar ve askerî gerekçelerle desteklenmiştir. Fırtına Deresi'nin ulaşımı zorlaştırması, bölgede yaşanan asayiş olaylarının hızlıca kontrol altına alınması ihtiyacı, Ardeşen'in idari merkez olmasını zorunlu kılmıştır. Askeri ve sivil makamlar, bu dönüşümü destekleyen raporlar sunmuş; nihayetinde Ardeşen 1906 yılında resmen nahiye haline getirilmiştir.

1913-1916 yılları arasında, Ardeşen'e bağlı köyler yeniden düzenlenmiş; bazı köylere yeni adlar verilmiştir. Ardeşen Nahiyesi ile birlikte Müftü Nahiyesi de oluşturulmuş, böylece idari yapı daha sistematik hale getirilmiştir. Ancak bu düzenlemelerin I. Dünya Savaşı ve Rus işgali nedeniyle uygulamaya geçirilemediği anlaşılmaktadır.

Ardeşen, 1936 yılında Çoruh Vilayeti'ne bağlanmış; nihayetinde 1953 yılında çıkarılan kanunla Rize'nin bir ilçesi olmuştur. Bugün Ardeşen'e bağlı 42 köy bulunmaktadır.

Bu bölüm, tarihsel süreklilik içinde Ardeşen'in idari dönüşümünü ayrıntılı biçimde ele alarak Osmanlı arşiv belgelerine ve yerel hafızaya dayalı kıymetli bir

yerel tarih anlatısı sunmaktadır. Coğrafyanın idarî kararlar üzerindeki etkisi, yerel ihtiyaçların merkezî yapıyla etkileşimi ve belgeler üzerinden yapılan isim tespitleri, metne tarih metodolojisi açısından özgünlük ve sağlamlık kazandırmaktadır.

Ardeşen tarihine ışık tutan en önemli kaynaklardan biri olan tapu tahrir defterleri, Osmanlı'nın bölgeyi fethetmesinden sonra tutulmuş ve köylerin sosyoekonomik yapısını kayıt altına almıştır. Bu defterlerde hane sayıları, vergi yükümlülükleri ve köy adları gibi ayrıntılar yer almaktadır. Ardeşen'e dair ilk tahrir kaydı, 1486 tarihli defterde görülmektedir. Bunu sırasıyla 1515, 1530, 1554 ve 1554-1566 arasına tarihlenen defterler takip eder. Her bir defterde köy adları, haneler ve vergi bilgilerinin yanı sıra köylerin hangi tımar sahiplerine ait olduğu da belirtilmiştir. En son defter ise 122 numaralı olup, içeriği 1626 tarihli bilgilerle örtüştüğünden dolayı bu tarihe ait olduğu kabul edilmektedir.

Tapu tahrir defterleri, Osmanlı idari sisteminin işleyişi ve taşra coğrafyasının ekonomik yapısını anlamada temel kaynaklardır. Ardeşen özelindeki kayıtlar, bölgenin XVI. ve XVII. yüzyıllardaki idari yapısını, nüfus profilini ve üretim kapasitesini ortaya koymaktadır. Bu defterlerde yer alan köy isimlerinin bugünkü yerleşimlerle karşılaştırılması, tarihsel sürekliliği analiz etme imkânı sunar. Ayrıca tımar sisteminin işleyişi ve mülkiyet ilişkilerinin köy bazında incelenebilmesi, mikro tarih çalışmalarında büyük önem taşır. Ardeşen'e dair tahrirlerin zaman içinde gösterdiği değişim, bölgedeki sosyal dönüşümün ve demografik hareketliliğin izlerini taşımaktadır.

Bu kitap, Ardeşen ve çevresinin tarihî, kültürel, sosyal ve ekonomik yapısını geniş bir perspektiften ele alan kapsamlı bir yerel tarih çalışmasıdır. İçeriğinde: Tarihî Arka Plan başlığı altında Atina (Pazar) ve Ardeşen'in Osmanlı dönemindeki durumu belgeler ve vakfiyeler aracılığıyla sunulmuş. İdari Yapı bölümünde kaymakamlar, belediye başkanları ve hükümet konağı gibi kurumlar üzerinden ilçenin yönetim geçmişi incelenmiştir. Eğitim ve Dinî Hayat kısmında medreseler, camiler, müftülük ve öğretmenlik gibi unsurlar aracılığıyla yerel dinî ve eğitimsel yapıya ışık tutulmuş.

Sosyal Hayat bölümü düğünler, bayramlar, imece geleneği, gurbetçilik ve halk arasında anlatılan mizahi hikâyelerle toplumsal yaşamı yansıtmış. Ekonomik

Faaliyetler kapsamında çaycılık, esnafılık, tarım, kerestecilik, ulaşım ve ticaret gibi üretim ve geçim kaynakları işlenmiş.

Sağlık ve Spor başlığında sağlık hizmetleri, hekimler, yerel hastalıklar ile futbol kulüpleri ve spor faaliyetlerine yer verilmiş. Askerî Tarih kısmı seferberlik dönemi, Çanakkale Savaşı, Rus işgali, Kıbrıs Harekâtı ve şehitliklerle ilgili tarihî anlatılar içeriyor. Kültürel Unsurlar arasında masallar, halk kahramanları, atmaca geleneği ve görgü kuralları gibi unsurlarla kültürel miras aktarılmış.

Portreler ve Anılar bölümünde hocalar, siyasetçiler, iş insanları, sanatçılar ve sendikacılar hakkında biyografik bilgiler ve tanıklıklara dayalı anlatılar yer almış. Ziyaretler başlığıyla ise ilçeyi ziyaret eden cumhurbaşkanları, başbakanlar ve önemli kamu figürlerinin iz bırakan temasları belgelenmiş.

Kitap, sözlü tarih, arşiv belgeleri ve yerel hafızadan beslenerek Ardeşen'in geçmişini çok yönlü bir şekilde kayıt altına alıyor. İlçenin hafızasını diri tutan ve yerel kimliği besleyen önemli bir kaynak niteliği taşıyor. Kitap, sadece bir ilçenin kronolojisini değil; halkın hafızasını, kültürel kimliğini ve tarihî mirasını da ortaya koyan bir hafıza eseri olarak değerlendirilebilir. Ardeşen özelinde hazırlanmış bu eser, yerel tarih yazıcılığı açısından zengin ve örnek teşkil eden bir kaynak niteliğindedir.¹⁰⁵

1.4.6. Elif Şebnem Demirci – Gülşah Şişman – Gül Yılmaz Çal, Rize Halk Kültürü Derlemeleri (Rize: RTEÜ Yayınları, 2019, 179 s.)

Eser, İçindekiler, Önsöz ve Giriş bölümleriyle başlamaktadır. Bu giriş kısımlarının ardından, sekiz ana bölüm ve bir Sonuç bölümü yer almaktadır. Eser, Rize'nin kaybolmaya yüz tutmuş sözlü kültürel mirasını belgelemeyi amaçlamaktadır. Rize'nin tarihi ve kültürel birikimi göz önünde bulundurularak, sahada birebir görüşmeler yoluyla yapılan derlemelerle mani, halk şiiri, atma türküsü, ağıt, menkıbe, memorat, efsane ve halk inanışları gibi sözlü kültür ürünleri kayıt altına alınmıştır. Çalışmada 76 kaynak kişiyle görüşülmüş, ses ve görüntü kayıtları yazıya geçirilerek Rize ağız özellikleri korunmuştur. Derleme faaliyetleri, kültürel açıdan zengin ve geleneklerini yaşatan köylerde yoğunlaştırılmış; elde edilen

¹⁰⁵Burhan Okutan, Ardeşen Kültür-Toplum Yapısı- Şahsiyetler (İstanbul: Revak Yayınları, 2022, 488 s.)

verilerle hem kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması hem de bilimsel araştırmalara kaynak oluşturulması hedeflenmiştir.

Eserin giriş bölümünde Rize'nin tarihi, coğrafi konumu, iklimi, nüfusu ve ekonomik yapısına kısaca değinilmiştir. Rize, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan ve çok çeşitli tarihi, coğrafi ve sosyo-ekonomik özellikler barındıran bir ildir. İsminin kökeniyle ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte, Bizans döneminden itibaren çeşitli medeniyetlerin etkisinde kalmış, Pontus Krallığı, Roma ve Bizans gibi devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir. 1461'de Osmanlı topraklarına katılmış, 1924'te vilayet olmuştur.

Coğrafi olarak Rize, Karadeniz kıyısında, dağlık ve engebeli bir arazide yer almakta, Kaçkar Dağları gibi yüksek tepeleri barındırmaktadır. Yüzölçümü 3.920 km² olup, çok sayıda akarsu, orman ve yayla ile zengin bir doğal yapıya sahiptir. İklimi bol yağışlıdır; bu da zengin bitki örtüsüne ve tarıma olanak tanımaktadır.

Nüfus yapısında, sınırlı düz alanlar nedeniyle yerleşmeler genellikle sahil şeridi ve vadi tabanlarına kurulmuştur. Dağınık köy yerleşmeleri yaygındır, ancak çay tarımının gelişmesiyle birlikte yol kenarlarında “yol boyu yerleşme” modeli de ortaya çıkmıştır. 2018 yılı itibarıyla nüfus 348.608'dir.

Ekonomisi büyük ölçüde çay tarımına dayalıdır. Bunun yanında geçmişte kenevir ve puro tütünü önemli tarım ürünleri arasındaydı. Hayvancılık daha çok iç tüketime yöneliktir. Arıcılık da yaygındır ve Rize'nin Anzer balı gibi özgün balları meşhurdur. El sanatları, dokumacılık, kayık yapımı gibi geleneksel üretim biçimleri çayın gelişimiyle gerilemiş olsa da varlığını sürdürmektedir.

Rize'nin tarihsel zenginliği, doğal güzellikleri, geleneksel ekonomisi ve kültürel yapısıyla çok yönlü bir halk kültürü zeminine sahip olduğu söylenebilir.

Kültür, bir toplumun sözlü ve yazılı olarak kuşaktan kuşağa aktardığı değerlerin bütünüdür. Halk kültürü ise toplumların kendi şartlarıyla oluşturduğu maddi ve manevi ürünleri kapsar. Rize halk kültürü, farklı dönemlerde bölgeye yerleşen çeşitli etnik grupların etkisiyle zengin bir yapıya sahiptir. Bu kültürel çeşitlilik, halk edebiyatı ürünlerine de yansımıştır.

Rize'nin doğal güzellikleri ve iklimi, halk şairlerinin yetişmesinde etkili olmuş; mani, türkü, ağıt gibi halk şiiri türleri bölgede yaygın şekilde kullanılmıştır. Ayrıca menkıbe, memorat ve efsaneler gibi anlatı türleri ile doğum, ölüm gibi

olaylara ilişkin halk inanışları da Rize'nin sözlü kültüründe önemli bir yer tutmaktadır.

Kitabın “Sözlü Kültür Ürünleri” bölümü, Rize yöresine ait sözlü halk edebiyatı ürünlerini sistematik ve kapsamlı bir biçimde ele almaktadır. Bölümde yer alan başlıklar, hem türlerine hem de içeriklerine göre sınıflandırılmış; bu da okuyucunun yöresel sözlü kültür ürünlerini anlamasını kolaylaştırmıştır. İlk olarak manilere yer verilmiş, bu ürünler kafiye düzenlerine göre “aaba” ve “abcb” şeklinde alt başlıklara ayrılarak biçimsel yönden incelenmiştir. Bu sınıflandırma, manilerin hem yapısal özelliklerini hem de şiirsel çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Ardından gelen halk şiiri başlığı altında toplum hayatı, milli duygular, yöresel temalar ve dini içerikler bağlamında derlenmiş şiir örneklerine yer verilmiş; böylece halkın duygu ve düşünce dünyası şiir üzerinden analiz edilmiştir.

Atma türkü geleneği, Rize'nin sosyal yaşamındaki sözlü etkileşim kültürünü temsil eder biçimde sunulmuş; doğaçlama söyleyişin halk arasında nasıl canlı tutulduğu aktarılmıştır. Ağıtlar ise bireysel yasları kolektif hafızaya dönüştüren bir tür olarak ele alınmış, bu ürünlerin yöreye has duygusal ifade biçimlerini nasıl yansıttığı gösterilmiştir. Anlatı türleri arasında yer alan menkıbe, memorat ve efsaneler, halkın inanç dünyasını, doğaüstü algılarını ve toplumsal değerlerini yansıtmaktadır.

Özellikle efsanelerin yaratılış, oluşum, dönüşüm ve olağanüstü varlıklar gibi alt türler halinde sunulması, anlatıların tematik çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Son olarak halk inanışları başlığı altında günlük yaşam, doğum ve ölüm gibi hayatın temel evrelerine dair inanç ve uygulamalara yer verilmiş; bu unsurlar halk kültürünün günlük hayata nasıl sirayet ettiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Sonuç olarak Rize, tarihsel süreçte birçok kültürün etkisiyle zengin bir sözlü kültür birikimine sahip olmuştur. Nesilden nesile aktarılan bu ürünler, zamanla bazı değişikliklere uğrasa da özlerini koruyarak günümüze ulaşmıştır. Saha çalışması sonucunda, özellikle maniler, halk şiirleri, atma türküler, efsaneler, menkıbeler, memoratlar ve halk inanışları gibi sözlü kültür unsurları detaylı şekilde tespit edilmiştir. Maniler eğlence ve gelenek amacıyla yaşatılırken, halk şairleri şiirlerinde milli, dini ve yöresel temaları işler. Atma türküler ise sosyal yaşamda önemli bir

iletişim biçimidir. Efsaneler, menkıbeler ve memoratlar halkın inanç dünyasını yansıtırken; doğum, evlenme ve ölüm gibi geçiş dönemlerine dair inanışlar da kültürel sürekliliği göstermektedir. Sonuç olarak, Rize'nin sözlü kültür mirası hem içerik hem de işlev bakımından canlılığını sürdürmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde bu bölüm, Rize'nin zengin sözlü kültür mirasını hem edebi hem de sosyolojik açıdan belgelemektedir. Söz konusu ürünlerin derlenip sınıflandırılmış olması, yöresel kimliğin ve halk belleğinin yazılı olarak korunmasına katkı sunmaktadır. Aynı zamanda bu çalışma, araştırmacılar için hem kaynak hem de yöntem açısından örnek teşkil edecek niteliktedir.¹⁰⁶

1.4.7. Hasan zyurt, Türkiye'de ay Tarımının Yarattığı Sosyo-Ekonomik Etkilerin lm (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi, 1989, 122 s.)

Eser oldukça eski basımlar arasında yer almaktadır. Eser nsz, teşekkür, içindekiler ve giriş diziniyle başlamaktadır. Sekiz ana başlıkta kitap ele alınmaktadır. 1972 yılından bu yana çay ekonomisi üzerine araştırmalar yürüten yazar, Türkiye'de çay tarımının sosyo-ekonomik etkilerine dair kapsamlı bir çalışmanın bulunmadığını fark etmiş ve bu eksikliğin, uygulanan çay politikalarındaki belirsizliklerin temel nedenlerinden biri olduğunu savunmuştur. ayla ilgili mevcut çalışmalar genellikle teknik ve ekonomik alanlarla sınırlı kalmış; üretim bölgelerinde çayın toplumsal ve ekonomik yaşama etkileri yeterince incelenmemiştir.

Eserin giriş bölümünde, Türkiye'de çay tarımının sosyal ve ekonomik etkilerini ortaya koymak amacıyla yapıldığına değinilmiştir. Çalışmanın nedeni; üreticilerin şikyetleri, çayla ilgili yanlış algılar, bölgedeki hızlı nüfus artışı ve çayın gelecekteki rolüne dair belirsizliktir. Daha önce bu konuda yeterli ve güvenilir araştırma yapılmamıştır.

Anket yöntemiyle 1985 yılında, Rize, Trabzon ve Artvin illerinden 1000 çay üreticisiyle görüşülmüş; veriler yaş, gelir, istihdam, yaşam koşulları ve kültürel değişim gibi başlıklar altında değerlendirilmiştir. Sorular, ay tarımından önce ve sonra yaşanan değişimleri kapsayacak şekilde hazırlanmıştır.

¹⁰⁶Elif şebnem Demirci – Gülşah şişman – Gl Yılmaz al, Rize Halk Kültürü Derlemeleri (Rize: RTEÜ Yayınları, 2019, 179 s.)

Araştırma, hem bilimsel bilgi üretmek hem de bölgeye yönelik tarım politikalarının geliştirilmesine katkı sunmak amacı taşımaktadır. Elde edilen bulgular sade bir dille sunulmuş, halkın da anlayabileceği şekilde yorumlanmıştır.

Kitap, Türkiye’de özellikle Doğu Karadeniz’de gelişen çay tarımını tarihsel, ekonomik ve toplumsal yönleriyle kapsamlı biçimde ele almaktadır. Çay tarımının başlangıcından itibaren üretim alanlarının genişlemesi, işletme büyüklükleri ve çay ekonomisinin genel yapısı açıklanmakta; tarım ve sanayi kesiminde yarattığı sosyo-ekonomik etkiler detaylandırılmaktadır. Eserde, çay tarımının bölgedeki istihdam yapısını nasıl dönüştürdüğü, çiftçi aileleri ve ücretli işgücü üzerindeki etkileri ile kırsal kesimde yaşam standartlarına katkıları incelenmektedir. Ayrıca, tarımsal gelir artışıyla birlikte tüketim alışkanlıkları, konut yapılarında ve aile yapısında meydana gelen değişimler de sosyolojik boyutuyla ele alınmaktadır. Çay tarımının kültürel etkileri, örf ve adetlerdeki dönüşümler ve eğitim seviyesi üzerindeki olumlu yansımalar da kitabın dikkat çeken bölümlerindendir. Genel olarak eser, çay tarımının sadece ekonomik değil, aynı zamanda yapısal, kültürel ve sosyal dönüşümler yaratan çok boyutlu bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak araştırmada, çay tarımının Doğu Karadeniz kırsalındaki sosyo-ekonomik etkileri çok boyutlu biçimde ele alınmış; istihdam, gelir, refah, eğitim, kültürel dönüşüm ve kırsal yapıdaki değişim gibi alanlarda önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Çay tarımının, yüksek nüfus yoğunluğu ve sınırlı tarım arazisine sahip bölgede kırsal istihdamın temel kaynağı hâline geldiği vurgulanmıştır. Özellikle kadın ve genç işgücünün bu süreçte aktif rol aldığına değinilmiştir.

Tarımsal işletmelerin küçük ölçekli olması nedeniyle gelir düzeyinin sınırlı kaldığı, ancak çaydan elde edilen gelirin birçok hane için yaşamsal öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Çay tarımı sayesinde konutların modernleştiği, eğitim düzeyinin yükseldiği ve tüketim alışkanlıklarının şehirli yaşama yaklaştığına değinilmiştir.

Bununla birlikte, çay tarımında monokültür yapının yaygınlaşmasının tarımsal çeşitliliği azalttığı ve bu durumun hayvancılık gibi geleneksel faaliyetlerin gerilemesine yol açtığı vurgulanmıştır. Ahır, serander ve benzeri geleneksel yapıların kullanımdan kalktığına da değinilmiştir.

Çay politikalarındaki belirsizliklerin üreticilerde güvensizlik yarattığı, ancak devlet desteklerinin çay üretiminin sürdürülebilirliğini sağladığı vurgulanmıştır. Genel olarak çay tarımının, sosyal maliyeti düşük fakat sosyal faydası yüksek bir kalkınma aracı olduğu ifade edilmiş, uygulanacak fiyat ve destekleme politikalarının bu çerçevede şekillendirilmesi gerektiğine değinilmiştir.¹⁰⁷

1.4.8. Haşım Karpuz, Geleneksel Rize Mimarisi Üzerine Araştırmalar (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 166 s.)

Eser içindekiler, ön söz, başlarken, özet ve giriş diziniyle başlayıp beş ana bölümden meydana gelmektedir. Her bölüm farklı araştırmacıların katkılarıyla hazırlanmıştır.

Birinci bölüm Prof.Dr. Cengiz Eruzun tarafından kaleme alınmıştır. Rize'nin mimari karakterini belirleyen en temel unsur olarak ahşap malzeme kullanımı ve bu malzeme üzerindeki ustalıklı işçilik ön plandadır. Yazı, öncelikle ahşap yapım tekniklerine (ahşap yığma, karkas, göz dolma, muskalı dolma vb.) değinerek yapı tekniklerinin çeşitliliğini ve işlevselliğini ortaya koyar. Ardından Rize'nin doğal yapısı (iklimi, topografyası, bitki örtüsü) bu mimari biçimlenmenin temel nedeni olarak açıklanır. Yerleşme biçimleri başlığı altında kıyı ve iç kesimlerdeki farklılaşan yaşam tarzları, yerleşim tercihlerinin nedenleri ve mimarinin arazi ile kurduğu uyum anlatılır. Devamında malzeme kullanımı ve ahşap yapı strüktürü üzerinde durularak hangi ağaç türlerinin nerelerde tercih edildiği açıklanır. Son olarak, bu yapı sistemlerinin sınıflandırıldığı bölümde yapı sistemleri (yığma, karkas, karma sistemler) ve mimari detaylar ayrıntılı biçimde ele alınır. Genel olarak metin, Rize'nin doğasıyla bütünleşmiş, estetik ve işlevsel geleneksel mimari anlayışını açıklayan bir çerçevede ilerler.

Kitabın ikinci bölümü Prof. Dr. Haşım Karpuz'un Rize Köy Camilerinde Mimari Süsleme başlığından oluşmaktadır. Rize köy camileri, halk mimarisinin önemli yapıları arasında yer almakta olup, genellikle ahşap malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Bu camilerde, özellikle ahşabın oyma ve kabartma teknikleriyle işlenmesi sonucunda zengin ve özgün bir mimari süsleme programı ortaya çıkmıştır.

¹⁰⁷Hasan Özyurt, Türkiye'de Çay Tarımının Yarattığı Sosyo-Ekonomik Etkilerin Ölçümü (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi, 1989, 122 s.)

Kapı, mihrap, minber, mahfil ve tavan gibi yapı unsurlarında yoğunlaşan bu süslemeler; kapalı ve açık kompozisyonlar olarak iki grupta değerlendirilmiştir. Kapalı kompozisyonlar bordürlerle sınırlandırılmış bütüncül bezemelerden oluşurken, açık kompozisyonlar ise daha çok sınırlayıcı bordürler boyunca devam eden şerit, zigzag, püskül, kıvrım dal ve geometrik desenlerden meydana gelmektedir. Motif repertuvarında geometrik, bitkisel, nesnel ve kartuş türü süslemelere yer verilmiş, özellikle hayat ağacı, mührü Süleyman, çarkıfelek, lale ve stilize ağaç figürleri ön plana çıkmıştır.

Süslemeler, yalnızca estetik kaygı taşımamakta; aynı zamanda sembolik ve ikonografik anlamlar da içermektedir. Karpuz'un uzun yıllara dayanan saha araştırmaları sonucunda elde ettiği veriler ışığında Rize'nin kırsal camilerindeki mimari süslemeler, hem yöresel ustalığın hem de kültürel sürekliliğin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Derepazarı ve çevresindeki camilerde, özellikle 19. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen Uzunkaya Camii gibi yapılar, ahşap işçiliğinin ustalıkla kullanıldığı zengin süslemeleriyle dikkat çeker. Ahşap kapılar, mihrap, minber, mahfil ve tavan gibi ibadet alanlarının çeşitli bölümleri stilize bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir.

Hayat ağacı, şemse, mührü Süleyman gibi semboller, hem İslam kültürünün kutsallığını hem de bölgenin yerel kültürel kodlarını yansıtır. Bu motifler, hem estetik hem de derin anlamlar taşıyarak, ibadetin kutsallığını ve evrensel anlamda yaşamın devamlılığını simgeler. Ancak zamanla bazı motiflerin tahrip edilmesi ya da değişime uğraması, bu kültürel mirasın korunmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu süslemeler, bölgenin sanat anlayışı ve dini inançlarının tarihsel bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

Hamiyet Özen'in "Rize Halk Mimarisi Malzeme ve Yapım Teknikleri" adlı eserinin üçüncü bölümü, Rize yöresinin zengin doğal ve kültürel mirasıyla şekillenmiş halk mimarisini ayrıntılı biçimde inceler. Doğu Karadeniz'in dağları, akarsuları ve derin vadileri arasındaki yerleşmelerde gelişen bu mimari, yerel ustaların becerisiyle doğanın sunduğu ahşap ve taş malzemelerin ustaca kullanımıyla hayat bulur.

Halk mimarisi, kuşaktan kuşağa aktarılan, doğaya uyumlu, sürdürülebilir ve ekolojik bir yapı geleneği olarak; köy evleri, yayla evleri, seranderler, değirmenler, köprüler ve camiler gibi çok çeşitli yapı türlerini içerir. Kitabın bu bölümünde, malzeme kullanımından yapım tekniklerine, ahşap ve taşın ayrı ayrı veya birlikte kullanıldığı yöntemlere, özellikle “Ahşap Yığma (Çantı) Sistemler”, “Ahşap İskelet (Çatma) Sistemler” ve “Karma Sistemler” gibi detaylı yapım tekniklerine yer verilir. Bölüm, halk mimarisinin sosyal, ekonomik, iklimsel ve kültürel koşullarla şekillenen özgün mimari dilini vurgularken, bu mirasın korunmasının gelecek nesillere aktarılması gerekliliğine dikkat çeker. Yapıların estetik ve fonksiyonel özelliklerinin yerel yaşam biçimiyle uyumlu olduğu, modüler ve çivi kullanılmadan geliştirilmiş geçme teknikleriyle inşa edilen yapıların Rize’nin kültürel kimliğini yansıttığı anlatılır. Bu bölüm, halk mimarisinin sadece teknik bir yapı bilgisi değil, aynı zamanda coğrafya ve insanın kolektif belleğiyle şekillenen özgün bir kültürel değer olduğunu ortaya koyar.

Kitabın dördüncü bölümü, Mustafa Reşat Sümerkan tarafından kaleme alınmış olup, Rize yöresindeki geleneksel köy evlerinin mekan kullanımı ve plan tiplerini ayrıntılı şekilde incelemektedir. Bölüm, Doğu Karadeniz bölgesindeki geleneksel yapım ve üretim işlerinden başlayarak, bölge mimarisinin biçimlenmesini etkileyen fiziksel ve kültürel etkenleri ele alır. Rize köy evlerinin arazi eğimine, iklim şartlarına ve yer şekillerine uyum sağlayan yapısal özellikleri, kullanılan yerel malzemeler ve mimari düzenlemeler detaylandırılır.

Plan tipleri ve mekânsal organizasyon, özellikle evlerin iç işleyişi ve dış mekanlarıyla birlikte değerlendirilir. Bodrum ve ahır katları, zemin kat (yaşama katı), aşhane ve yan odalar gibi mekanların işlevleri ile donanımları açıklanırken, bunların olumlu ve olumsuz yönlerine de değinilir. Bölüm, ayrıca yöresel mutfak gelenekleri ve aşhane donatılarını kültürel bağlamda inceler. Üst kat yatak odaları ve depo alanları ile çatı arası mekanlarının işlevselliği ve kullanım biçimleri de kapsamlı şekilde değerlendirilir.

Bölümün önemli bir kısmı, farklı köylerdeki özgün ev örnekleri üzerinden yapılan plan analizlerine ayrılmıştır. Rize’nin çeşitli ilçelerinden ve köylerinden seçilen on dört evin planları, yerleşim özellikleri ve mimari farklılıkları ayrıntılı şekilde sunulmaktadır. Ayrıca Fındıklı, Çağlayan ve Hemşin bölgelerindeki evlere

dair özel notlarla, bu yapıların çok amaçlı kullanımları ve kültürel anlamları da değerlendirilir.

Bu bölüm, Rize geleneksel mimarisinin hem coğrafi koşullarla hem de yerel yaşam biçimiyle ne denli iç içe geçmiş olduğunu ortaya koymakta ve köy evlerinin planlama, malzeme ve işlev açısından bölgeye özgü zenginliklerini gözler önüne sermektedir.

Kitabın son bölümü, Suat İskender tarafından hazırlanmış olup, Rize yöresinde geleneksel mimaride kullanılan bezeme sanatını kapsamlı şekilde ele almaktadır. Bölüm, bezemenin tarihsel ve sanatsal bağlamını kısa bir değerlendirme ile başlatır ve sosyo-kültürel açıdan Rize ve yöredeki geleneksel bina çeşitlerinin bezemeyle olan ilişkisini ortaya koyar.

Geleneksel mimari bezeme teknikleri ayrıntılı biçimde incelenir. Ahşap malzeme üzerindeki başlıca bezeme teknikleri; kesme (dekupaj), yontma, birleştirme-çakma ve boyama olarak sıralanır. Ayrıca ahşap bezemede doku yaratmada kullanılan torna (çekme) tekniği üzerinde durulur. Taş malzeme üzerindeki bezeme tekniği taş oymacılığı şeklindeyken, kalem işleri ve metal (demir) işleriyle gerçekleştirilen bezeme teknikleri de anlatılır.

Bölümün önemli bir kısmı, bezemede kullanılan örgeler yani motiflere ayrılmıştır. Bitkisel, geometrik, simgesel/inançsal ve nesneli örge ya da bezeme öğeleri kategorilere ayrılarak detaylandırılır. Bu motifler, bölge halkının kültürel değerlerini, inançlarını ve yaşam biçimini mimari detaylarda nasıl yansıttığını gözler önüne serer.

Sonuç olarak, bölüm Rize geleneksel mimarisinde bezemenin sadece estetik bir unsur değil, aynı zamanda yerel kültür ve yaşamla iç içe geçmiş önemli bir ifade biçimi olduğunu vurgular. Kullanılan malzeme ve tekniklerin ustalıkla birleşmesiyle ortaya çıkan bezemeler, bu zengin kültürel mirasın önemli bir parçasıdır.

Rize, Doğu Karadeniz bölgesinde halk mimarisinde bezemenin en yoğun olduğu alanlardan biridir. Bezeme programı, önem ve zenginlikle doğru orantılı olarak gelişir; en çok camilerde, sonra evlerde ve son olarak serenderlerde görülür. Camilerde bezemeler daha çok iç mekânda; mihrap, mahfil korkuluğu, duvar ve tavanlarda ahşap oyma ve kalem işleri olarak uygulanır. Bezeme motifleri simgesel anlamlar taşır; örneğin hayat ağacı motifleri yaygındır.

Evlerde bezemeler genellikle iç mekânlarda kapı, tavan, merdiven korkuluğu, ocak ve dikmeler üzerinde yoğunlaşır. Evlerdeki bezemeler camilerdekilerle benzer motif ve kompozisyonları taşır, ancak daha yaygın uygulanır. Serenderlerde ise bezemeler daha az yoğundur ve genellikle su biçimli motifler kullanılır.

Metal süslemeler bölgede çok yaygın değildir, ancak bazı kapı menteşelerinde süslemeler görülür. Rize'deki "göz dolma" ve "muskalı dolma" tipi evlerin görünüşü bile adeta bir bezeme dokusu izlenimi verir.

Bölgede kullanılan bezeme motifleri ve teknikleri, hem bölgesel geleneklerin hem de Barok, Rokoko ve Osmanlı ile Avrupa üsluplarının etkilerini yansıtır. Bu zengin sentez, Rize'de özgün bir ahşap üslubunun 18. yüzyıldan sonra geliştiğini gösterir. Motiflerde lale, asma, tomurcuk ve yöreye özgü stilizasyonlar ile geometrik desenler dikkat çeker. Bu durum, Rize'nin kapalı coğrafi yapısına rağmen kültürel anlamda dış dünyayla etkileşimde olduğunu ortaya koyar.

Genel olarak Rize halk mimarisi, coğrafi koşullar, kültürel yapı ve ekonomik özelliklerin etkisiyle şekillenmiş zengin ve özgün bir yapı geleneğidir. Bölgenin dağlık ve vadili topografyası, iklim şartları ve doğal kaynakların çeşitliliği, mimari yapıları hem malzeme hem de biçim açısından farklılaştırmıştır. Ahşap ve taş, yapı malzemesi olarak başta gelirken, ustaların deneyimi ve yerel teknikler sayesinde bu malzemeler estetik ve fonksiyonel yapılar oluşturmak üzere ustaca işlenmiştir.

Yapıların plan düzenleri, mekân kullanımları ve cephe biçimleri bölge insanının günlük yaşamı, sosyal ilişkileri ve ekonomik durumu ile doğrudan bağlantılıdır. Evler, camiler, serenderler, köprüler gibi çeşitli yapı türleri; hem işlevsel hem de kültürel anlamlar taşıyan mimari öğeler olarak ortaya çıkar.

Rize mimarisinde bezeme sanatı önemli bir yer tutar. Özellikle camilerde ve evlerde yoğun olarak kullanılan ahşap oyma, kalem işi, taş oyma ve metal işleri, bölgenin sosyal ve inançsal yapısını yansıtır. Motifler, geleneksel kültürle Avrupa ve Osmanlı etkilerinin başarılı bir sentezini gösterirken, özgün yöresel unsurlar da ön plandadır.

Bu mimari gelenek sürdürülebilir, ekolojik ve yerel malzeme kullanımına dayalıdır. Yapılar, bölgenin doğal ve kültürel mirasının somut örnekleri olarak korunmalı, yaşatılmalı ve gelecek kuşaklara aktarılmalıdır. Rize halk mimarisi,

sadece geçmişin değil, aynı zamanda günümüz ve geleceğin mimari anlayışına da ışık tutan değerli bir kültürel hazinedir.¹⁰⁸

1.4.9. Hikmet Haberal, Rize Pazar (Athena) Tarih-Kültür-Turizm (Ankara: Elma Basım Matbaacılık, 2019, 311 s.)

Eser içindekiler ve giriş diziniyle başlamaktadır. Altı bölüm ve sonuç bölümleriyle devam ediyor. Pazar ilçesi, tarihi süreç içerisinde farklı adlarla anılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinde Atina veya Atine olarak geçen bu yerleşim birimi, 1928 yılında çıkarılan bir kanunla Pazar adını almıştır. Günümüzde ise Rize iline bağlı dokuz ilçeden biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Eserin birinci bölümünde Pazar ilçesinin tarihini doğru bir şekilde değerlendirebilmek için öncelikle bölgenin tarihsel coğrafyası ve idari yapısındaki değişimleri incelemek gerektiği vurgulanmıştır. Antik Çağ'dan itibaren çeşitli kavimlerin yerleşim yeri olan bu bölge, tarih boyunca birçok medeniyetin egemenliği altında kalmıştır. Özellikle Karadeniz'in doğu kıyılarında yer alması, Pazar'ı hem deniz ticareti hem de kara ulaşımı açısından stratejik bir konuma taşıdığına değinilmiştir.

Osmanlı döneminde ise Atina (Pazar), Trabzon Eyaleti'nin bir sancağı olan Lazistan Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olarak kayıtlara geçmiştir. Bu durum, bölgenin idari yapısında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca şer'iyye sicilleri, temettuat defterleri ve tahrir kayıtları gibi Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde, Pazar'da sosyal, ekonomik ve kültürel yaşam hakkında ayrıntılı bilgiler elde edilebileceği vurgulanmıştır.

Tarihsel süreçte, Pazar halkı büyük oranda tarım, balıkçılık ve küçük ölçekli ticaretle uğraşmıştır. Coğrafi koşulların elverişliliği sayesinde çay tarımı 20. yüzyıldan itibaren bölge ekonomisinde önemli bir yer edinmiştir. Bununla birlikte, geleneksel el sanatları ve folklorik öğeler de Pazar'ın kültürel yapısında önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Hemşinli, Laz ve Türk topluluklarının bir arada yaşadığı bu coğrafyada, kültürel etkileşim sonucu zengin bir halk kültürü oluşmuştur.

¹⁰⁸Haşim Karpuz, Geleneksel Rize Mimarisi Üzerine Araştırmalar (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 166 s.)

İkinci bölümde Pazar ilçesi, tarihsel süreç içerisinde hem somut hem de somut olmayan kültürel miras unsurlarını bünyesinde barındıran zengin bir yerleşim alanı olarak öne çıkmaktadır. İlçede yer alan kaleler (Kız Kulesi, Cihâ Kalesi, Sivrikale), hem savunma mimarisinin hem de bölgenin jeopolitik öneminin izlerini taşıırken; antik liman kalıntıları, bölgenin tarih öncesi ve antik dönemlerdeki ticari faaliyetlerine ışık tutmaktadır.

Osmanlı dönemine ait mezar taşları ve kitabeler, taş işçiliği ve epigrafik unsurlar açısından önemli veriler sunarken; tarihi köprüler, dönemin mühendislik anlayışını yansıtmaktadır. Ahşap, taş ya da her iki malzemeyle inşa edilmiş konaklar, serenderler, mezra yapıları ve değirmenler, Pazar'ın mimari mirasını oluşturmaktadır. Tulum ve horon, atma türküler, yayla şenlikleri ve Vartevor gibi geleneksel etkinlikler, ilçenin sosyal hayatındaki dayanışma ve eğlence kültürünü ifade ederken; atmaca kültürü, el sanatları, geleneksel oyunlar, kullanılan alet ve süs eşyaları, bölge halkının gündelik yaşam pratiklerini ve estetik anlayışını göstermektedir.

Zengin bitki örtüsü (flora), hem ekolojik hem de kültürel çeşitliliğe işaret etmektedir. Yemek kültürü ise mısır, lahana, hamsi gibi yöresel ürünlerle şekillenmiş ve kuşaklar boyu aktarılan kimlik belirleyici bir unsur olmuştur. Bu miras öğeleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Pazar ilçesinin kültürel yapısının yalnızca geçmişi yansıtmadığı, aynı zamanda yaşayan bir gelenek olarak bugünü de şekillendirdiği vurgulanmaktadır.

Üçüncü bölüm Yaylacılık Kültürü, Pazar ilçesindeki yaylacılık geleneğini ve bu geleneğin günümüzdeki yansımalarını ele alır. Pazarda Yaylacılık ve Yaylalar, ilçeye ait yaylaların kullanım şekilleriyle birlikte genel özelliklerini sunarken; Yaylacılık Kültüründe Yapılanlar, günlük yaşam, üretim ve sosyal faaliyetler gibi kültürel unsurlara odaklanır. Pazar Köylerinin Kullanımında Olan Yaylalar başlığı ise yerleşim yerlerinin hangi yaylaları aktif olarak kullandığını gösterir.

Dördüncü bölüm Pazar ile Kaçkarlar Arası Antik Dağlar ve Tarihi İpek Yolu, bölgenin kadim geçit yolları ve dağ silsileleriyle ilişkisini ortaya koyar. Ceğalver Dağı, Çoço Dağı, Hemşin, Üskürt Dağı, Kanlı Boğaz ve Sıra Konaklar (Hodeçur) gibi başlıklar bu dağların hem doğal hem de tarihî değerine dikkat çeker.

Beşinci bölüm Pazar ve Turizm, ilçenin turizm potansiyeline odaklanır. Pazar İlçemizde Yapılabilecek Turizm Çeşitleri, doğa, kültür, yayla ve gastronomi gibi

farklı alanları kapsarken; Kültür ve Turizm Rotaları,  nerilen g zerg hlarla ziyaretçilere rehberlik etmeyi amaçlar. Rize - Artvin Havalimanının Turizme Etkisi, ulaşım altyapısının bölge turizmini nasıl etkilediğine de değinilmektedir.

Altıncı bölüm Ulaşım ve Altyapı (Eski ve Yeni), bölgenin tarihî ve güncel ulaşım yollarını, köprülerini, geçitlerini ve modern altyapı çalışmalarına değinilmektedir. Eserin sonuç bölümü Pazar ilçesi, tarihi İpek Yolu üzerinde yer alması ve zengin kültürel mirasıyla önemli bir turizm potansiyeline sahip olduğu vurgulanmıştır. Doğal güzellikleri, tarihi yapıları ve kültürel çeşitliliği ile hem korunmaya hem de tanıtılmaya değer bir alan olduğuna vurgu yapılmıştır. Ciha Kalesi gibi yapılar restore edilip tanıtılmalı, festivallerle desteklenmeli, mitolojik anlatılarla bölgeye özgün bir kimlik kazandırılmalı şeklinde öneriler de verilmektedir.

Turizm altyapısı güçlendirilmeli, y n tabelaları, konaklama olanakları ve ulaşım imkânları artırılmalıdır. Gastronomi turizmi desteklenmeli, yerel yemekler ve temalı mekânlarla bölge marka hâline getirilmelidir. Yerel halk bilinçlendirilmeli, kültürel miras korunmalı ve kayıt altına alınmalı şeklinde öneriler ile kitap tamamlanmaktadır.

Bu  alışma, Pazar ilçesinin tarihi, kültürel ve doğal zenginliklerini bütüncül bir yaklaşımla ele alan değerli bir kaynaktır. Kale ve köprülerden yaylalara, geleneksel mimariden el sanatlarına kadar birçok unsur titizlikle işlenmiştir. Ayrıca, İpek Yolu'nun bölgeden geçmesi gibi tarihsel ayrıntılar, Pazar'ın kültürel önemini ortaya koymaktadır.

Kitap, sadece tanıtım yapmakla kalmayıp; kültürel mirasın korunması, turizme kazandırılması ve bölge halkının bilinçlendirilmesi yönünde somut öneriler de sunmaktadır. Bu yönüyle hem araştırmacılara hem de yerel yöneticilere yol gösterici niteliktedir.

Pazar'ın kimliğini yansıtan bu çalışma, ilçeyi daha görünür ve değerli kılmak adına önemli bir katkıdır.¹⁰⁹

¹⁰⁹Hikmet Haberal, Rize Pazar (Athena) Tarih-Kültür-Turizm (Ankara: Elma Basım Matbaacılık, 2019, 311 s.)

1.4.10. İhsan Topaloğlu, Rize Folklorunda Tulum-Horon ve Dügünler (Rize: Ofset Matbaacılık, 2005, 218 s.)

Tulum, Karadeniz'in doğu kıyılarında özellikle Artvin, Rize, Trabzon ve Giresun illerinin doğu ilçelerinde yaşayan halkın müzik kültüründe önemli bir yer tutan nefesli bir çalgıdır. Gürcistan, Ermenistan, Doğu Anadolu ve Balkanlar gibi farklı coğrafyalarda benzer form ve adlarla rastlanan tulum, bölgeden bölgeye değişen kültürel anlamlarla yüklenmiş; kimi zaman bir halk kimliğinin sembolü, kimi zaman ise günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu çalışmada, tulum çalgısının etimolojik kökeni, tarihsel gelişimi, coğrafi yayılımı ve kültürel temsilleri ele alınacaktır.

Tulum sözcüğü, Türkçede hayvan postundan yapılma torba anlamına gelir. Bu anlamıyla, çalgının temel yapısını oluşturan hava torbası doğrudan adlandırılmıştır. Ancak bu terim sadece Türkçede değil, bölgedeki diğer halkların dillerinde de benzer biçimlerde karşılık bulur: Lazcada tulum, Gürcücede chiboni, Pontus Rumcasında askaulos, Ermenicede parkapzuk, İngilizcede bagpipe olarak bilinir. Antik Yunan'da askaulos (askos = tulum, aulos = flüt) şeklinde adlandırılan çalgı da bu çalgılar ailesine ait sayılır. Bu çeşitlilik, çalgının hem kadim hem de çok kültürlü bir geçmişe sahip olduğunu gösterir.

Tulum türü çalgıların kökeni çok eskiye, muhtemelen Mezopotamya ve Anadolu'nun erken tarım toplumlarına kadar uzanır. Antik çağda kullanılan çift borulu flütler (aulos) ile tulumun bazı formları arasında yapısal benzerlikler bulunur. Roma döneminde tulum türü çalgıların kullanıldığına dair ikonografik belgeler mevcuttur. Ancak modern anlamda tulumun, bugünkü formuna özellikle Orta Çağ sonrasında ulaştığı düşünülmektedir. Osmanlı döneminde ise tulumun, özellikle Doğu Karadeniz dağ köylerinde ve göçer topluluklar arasında yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Bugün tulum, başta Türkiye'nin kuzeydoğusu olmak üzere, Gürcistan'ın Acara ve Samegrelo bölgelerinde, Ermenistan'ın bazı kırsal kesimlerinde, Azerbaycan'ın batısında ve Balkanlar'ın bazı yörelerinde benzer formlarda karşımıza çıkar. Türkiye'de en yoğun şekilde Artvin'in Borçka, Hopa ve Şavşat ilçeleri; Rize'nin Hemşin, Çamlıhemşin ve Çayeli ilçeleri; Trabzon'un Çaykara, Of ve Maçka ilçeleri bu çalgının merkezî alanlarını oluşturur.

Bu bölgelerde tulum sadece bir çalgı değil, aynı zamanda bir yaşam biçiminin, sosyal dayanışmanın ve topluluk hafızasının da sembolü hâline gelmiştir. Özellikle düğünlerde, yayla şenliklerinde ve imece günlerinde tulumun eşlik ettiği horonlar toplumsal birlikteliği pekiştirici bir işleve sahiptir.

Tulum, Doğu Karadeniz halklarının kültürel kimliğinin önemli bir bileşenidir. Özellikle Laz, Hemşinli ve Gürcü kökenli topluluklar, tulumu geleneksel müzik kültürlerinin merkezine koymuşlardır. Bu anlamda tulum, sadece bir çalgı değil; kültürel aidiyetin, geleneksel yaşam biçiminin ve kolektif belleğin taşıyıcısıdır.

Modern dönemde, tulumun kentli ortamlarda yeniden üretilmesi ve popüler kültürle ilişkilendirilmesi yeni kimlik tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Sanatçılar tarafından yapılan müzikal düzenlemeler, tulumu yalnızca etnik müziğin değil, aynı zamanda ulusal müzik mirasının da bir parçası hâline getirmiştir.

Tulum, sadece bir müzik aleti değildir. O, bir coğrafyanın sesi, bir halkın nefesi, bir geçmişin yankısıdır. Etimolojisinden kültürel işlevine, tarihsel kökeninden günümüz kimlik tartışmalarına kadar çok katmanlı bir anlam dünyasına sahiptir. Bu yönüyle tulum, hem antropolojik hem de müzikolojik açıdan derinlemesine incelenmeyi hak eden bir halk çalgısıdır.

İkinci bölüm, Karadeniz kültürünün en dinamik ve kolektif öğelerinden biri olan horonun etimolojisinden pratiklerine uzanan zengin bir içeriğe sahip. “Horon İsmi Nereden Geliyor” başlığıyla başlayan bölüm, halk oyunlarının tarihsel kökenlerine dair düşünsel bir arka plan sunarken, “Horon Hakkında Bazı Görüşler” ve “Horonlar Diyarı Rize” gibi alt başlıklarla horonun özellikle Rize özelinde kazandığı özgün biçimlere ışık tutar. “Hemşin Horonları” gibi alt bölümler ise altkültürlere ait varyasyonlara dikkat çeker. Tulum eşliğinde oynanan horonlar, komutlar ve figürler, hem teknik hem de ritüel açıdan ayrıntılı biçimde işlenmiş; yerel kaynaklara dayalı olarak horonun halk belleğindeki karşılığı güçlü bir şekilde yansıtılmıştır. “Büyük Horon Ustası Cabir Dayı” gibi özgül örnekler ve horon hikâyeleri ise kültürel aktarımın yaşayan belleğini temsil eder.

Üçüncü bölüm, geleneksel Rize düğünlerinin sosyal yapı, aile ilişkileri ve ritüeller açısından çok katmanlı bir okumasını sunar. Eş bulma ve sevdalanmadan başlayarak, kız isteme, söz kesme, nişan, kına gecesi ve düğün gününe uzanan kronolojik yapı, okuyucuya hem bir halk yaşamı panoraması hem de geçmişin tören

kültürü hakkında bilgi sunar. “Yol Kesme”, “Selim Çekme” ya da “Gelinin Ayağının Yıkanması” gibi yerel özgünlükler, bölgenin kültürel hafızasında taşıdığı farklılıkları ortaya koyar. Düğünde söylenen türkülerden takı törenine, nikâhtan “Kaynana Horonu”na kadar uzanan anlatı, düğünlerin sadece bir evlilik töreni değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve kimlik ifadesi olduğunu gösterir.

Dördüncü bölüm, Rize’de müziği icra edenlerin kültürel taşıyıcılığına odaklanarak önemli bir boşluğu doldurur. Tulumcuların yalnızca çalgıcı değil, aynı zamanda birer kültür aktarıcısı olarak ele alındığı bu bölümde, her ustanın kendi çalma tarzı, horonla kurduğu ilişki ve halk içindeki itibarı üzerinden geleneksel müziğin nasıl biçimlendiği gözler önüne serilir. Ustaların adlarının yaşatılması, sadece bireysel birer başarı hikâyesi değil; aynı zamanda tulumun yerel müzik hafızasında ne derece merkezi bir yer tuttuğunun da göstergesidir. Bu yönüyle bölüm, müzik etnografyası açısından kıymetli bir katkı sunmaktadır.

Kitabın II, III ve IV. bölümleri birlikte değerlendirildiğinde, Rize halk kültürünün ritüel, müzik ve toplumsal yaşam bağlamında ne kadar zengin ve çok katmanlı olduğu anlaşılır. Horon ve tulum gibi geleneksel unsurlar, yalnızca birer folklorik unsur değil, aynı zamanda kimlik, aidiyet ve hafıza taşıyıcısıdır. Düğün anlatıları ise toplumsal işleyişin, cinsiyet rollerinin ve kuşaktan kuşağa aktarılan değerlerin birer yansımasıdır. Anlatım dili, hem akademik ilgiye hitap edecek kadar sistemli, hem de halk anlatıcılığının samimiyetini taşıyacak kadar içtenliktir. Bu yönüyle kitap, yerel kültür araştırmaları açısından hem derinlikli hem de sahaya dayalı özgün bir kaynak niteliğindedir.¹¹⁰

1.4.11. İhsan Topaloğlu, Yöresel Folklor Araştırması: Rize’de Eski Köy Düğünleri (Rize: Ofset Matbaacılık, 2006, 217 s.)

Eser içindekiler, önsöz diziniyle başlamaktadır. Bu kitapta, Rize’nin ilçeleri ve köylerinde geçmişten günümüze aktarılan düğün gelenek ve göreneklere detaylı şekilde ele alınmıştır. Günümüzde hızla kaybolmaya yüz tutan bu kültürel değerleri yaşatmak için, dönemi yaşamış çok sayıda kişiyle yüz yüze görüşmeler yapılmış; şiir, türkü ve destanlar ise kaynak kişilerden alınmıştır.

¹¹⁰İhsan Topaloğlu, Rize Folklorunda Tulum-Horon ve Düğünler (Rize: Ofset Matbaacılık, 2005, 218 s.)

Rize’de Eski Köy Düğünleri adlı bu eser, Rize yöresinin folklorik zenginliğini düğün ekseninde ele alan kapsamlı bir alan araştırması niteliğindedir. Kitap, yalnızca geleneksel düğün ritüellerini sıralamakla kalmaz; aynı zamanda yörenin sosyal yapısını, aile ilişkilerini, kadın-erkek rollerini ve geçmişten bugüne taşınan kültürel değerleri anlamamıza da katkı sağlar.

Kitap düğün sürecini doğum öncesi beşik kertmesi geleneğinden başlayarak, kız isteme, nişan, düğün hazırlıkları, kına gecesi, düğün günü ritüelleri ve sonrasındaki adetlerle birlikte bir bütün olarak ele almaktadır. Gelin odası, damat evinde karşılama, gelinin ayağının yıkanması, enişte sofrası gibi ayrıntılı başlıklar, kitabın hem etnografik hem de antropolojik derinliğini gösterir. Bu da eseri yalnızca bir halk kültürü anlatısı olmaktan çıkarıp, akademik bir kaynak olarak da değerlendirilebilir kılar.

Özellikle Peşe gitme, selim çekme, kaynana horonu gibi birçok kişiye artık yabancı gelebilecek terimlerin yer aldığı başlıklar, unutulmaya yüz tutmuş uygulamaları gün yüzüne çıkarmaktadır. Ayrıca kitabın sonunda eski düğün türkülerine yer verilmiş olması, sözlü kültürün arşivlenmesi açısından son derece kıymetlidir.

Yazarın 1990’dan bu yana sürdürdüğü çalışmaların bir sonucu olan bu kitap, hem yerel halk için bir hatırlama hem de akademik çevreler için belgeli bir referans niteliğindedir. Kaynak kişilerle yapılan röportajlar, şiir ve destanların derlenmesi, alan araştırması yönteminin sahaya dayalı olarak gerçekleştirildiğini ve halk bilimi araştırmalarında izlenmesi gereken doğru bir yöntemi benimsediğini göstermektedir.

Yine, kitabın hazırlanmasında emeği geçen kişi ve kurumlara duyulan minnetin dile getirilmesi; bu çalışmanın sadece bireysel değil, kolektif bir çabanın ürünü olduğunu da ortaya koymaktadır.

“Rize’de Eski Köy Düğünleri”, Karadeniz’in kültürel zenginliğini belgelerken, aynı zamanda bir dönemin yaşam biçimine dair canlı bir panorama sunmaktadır. Sözlü tarih çalışmalarına ve halk bilimi alanına ciddi bir katkı sağlayan bu eser, sadece Rize için değil, Anadolu kültür mirasının bütünlüğü içinde de önemli bir yere sahiptir.

Bu yönleriyle kitap; hem yerel belleği yaşatmak hem de genç kuşaklara köklerini hatırlatmak açısından son derece anlamlı ve değerlidir.¹¹¹

1.4.12. M. Hanefi Bostan, Rize'nin Sosyal Tarihi (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2020, 273 s.)

Bu eser, Rize'nin sosyal tarihi üzerine önemli bir çalışmayı incelemektedir. Bostan'ın eseri, özellikle 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar olan dönemde Rize'nin Osmanlı İmparatorluğu'na katılımı ve sonrasındaki sosyal yapısını derinlemesine ele alır. Bu çalışma, bölgenin tarihine dair önemli boşlukları doldurmakta ve özellikle Osmanlı öncesi ve sonrası etnik, askeri, demografik yapıları gözler önüne sermektedir.

Bostan, Osmanlı fethinden önce Rize'nin çevresinin Türk boyları tarafından çevrelendiğini ve bölgenin bir “Türk gölü” haline geldiğini vurgular. Fetihten sonra ise bölgedeki askeri yapılanmayı, savunma teşkilatını ve bunlara bağlı olarak yerleşim yapısını detaylandırır. Özellikle 1583 yılına kadar Rize'nin gelişiminin oldukça sınırlı olduğunu ve şehirleşme sürecinin ancak bu tarihten sonra hızlandığını belirtir. Rize, bu dönemde bir kasaba özelliği taşımaktadır.

İkinci bölümde, Bostan, Osmanlı fethinden sonra bölgenin sosyal yapısını ele alır. Rize'nin 15. yüzyıldan itibaren çeşitli etnik grupların yerleştiği ve bu grupların ekonomik, sosyal yaşamını nasıl şekillendirdiği üzerine detaylı bilgi sunar. Bu dönemde Hristiyan nüfusun çoğunluğu oluşturduğu ve sonraki yüzyılda özellikle Müslüman Türk nüfusunun artmaya başladığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, Rize'ye yerleşen göçmenler ve buradaki demografik değişikliklere de değinilir.

Bostan üçüncü bölümde, kaynaklar ışığında, bölgedeki ihtida meselesini ve bunun bölgedeki demografik yapıyı nasıl şekillendirdiğini de inceler. Rize'nin Türk-İslam kimliğini kazanma süreci ve bu sürece etki eden göç hareketleri ele alınmaktadır. Bölgeye yönelik dış ve iç iskân politikaları, devletin çeşitli dönemlerde farklı Türk topluluklarını bölgeye yerleştirme amacıyla yürüttüğü uygulamaları kapsamaktadır.

¹¹¹İhsan Topaloğlu, Yöresel Folklor Araştırması: Rize'de Eski Köy Düğünleri (Rize: Ofset Matbaacılık, 2006, 217 s.)

Hristiyan Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi süreci (ihdita), bölgedeki demografik ve kültürel dönüşüm açısından önemli bir yer tutmaktadır. Akkoyunlu, Dulkadirli ve Karamanlı Türkmenlerinin bölgeye iskânı ile bölgenin etnik yapısında belirgin değişiklikler yaşanmıştır. Ayrıca Celali isyanlarının yol açtığı istikrarsızlıklar ve Kazak, Abaza, Megrel gibi toplulukların saldırıları, Rize'de güvenlik sorunlarına ve zorunlu göçlere neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler, Rize'nin bir Türk-İslam beldesi haline gelme sürecinde hem siyasi hem de sosyal açıdan belirleyici olmuştur. Hristiyan Türklerin, özellikle Kıpçaklar, zamanla Müslümanlaşmış ve bölgeye yoğun bir Türk nüfusu yerleşmiştir. Bunun yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli Türkmen boylarını bölgeye yerleştirmesi de Rize'nin etnik yapısını etkilemiştir.

Sonuç olarak, Bostan'ın eseri Rize'nin sosyal yapısını ve demografik değişimini anlamak için kapsamlı bir kaynak sunmaktadır. Özellikle, bölgedeki nüfus değişimleri, etnik yapılar ve dini dönüşüm üzerine yapılan çalışmalar, bu eserin değerini artırmaktadır. Ayrıca, Rize'nin Osmanlı dönemindeki askeri ve idari yapısı da eser boyunca ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışma, bölgenin tarihine dair akademik boşlukları doldurmakta önemli bir yere sahiptir.¹¹²

1.4.13. Orhan Naci Ak, Rize Kültür Derlemeleri (Rize: Rize Halk Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 2011, 354 s.)

Eser içindekiler, önsöz diziniyle başlamaktadır. Eserin uzun yıllara dayanan bir emeğin ürünü olduğu belirtilmektedir. 1996 yılında genişletilerek hazırlanan bu çalışmada, daha önce yayımlanmış bazı konulara (örneğin “Rize El Sanatları”, “Rize Mutfağı” ve “Rize Halk Şiiri Derlemeleri”) tekrar yer verilmemiştir. Derlemelerde bazı kaynak kişilerin belirtilmemiş olmasının eksiklik olduğu kabul edilmekle birlikte, yaşlı insanlardan alınan ortak bilgilerle içeriğin zenginleştirildiği ifade edilmektedir.

1950'lerden sonra başlayan toplumsal değişimin yerel özellikleri zayıflatıldığına değinilerek, bu çalışmanın 1950 öncesi döneme odaklandığı açıklanmıştır. Köylerin kapalı toplum yapısı nedeniyle geleneklerini daha uzun süre

¹¹²M. Hanefi Bostan, Rize'nin Sosyal Tarihi (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2020, 273 s.)

korudukları, bu yüzden şehirlerden çok köylerin araştırma odağı olduğu belirtilmiştir. Son olarak, bu eserin otuz yıllık bir birikim ve ekip çalışmasının sonucu olduğu ve yararlanacak kişilerin çokluğunun emeği karşılayacak en büyük mutluluk olduğu dile getirilmiştir.

Bu eser Rize'nin hem merkez ilçesi hem de çevre ilçeleri (Ardeşen, Çamlıhemşin, Çayeli, Der pazarı, Fındıklı, Güneysu, Hemşin, İkizdere, İyidere, Kalkandere, Pazar) için halk kültürü, gelenek-görenek ve folklorik öğeler bağlamında oldukça kapsamlı bir envanter sunuyor.

Rize ve ilçeleri, zengin halk kültürü ve köklü gelenekleriyle dikkat çeken Karadeniz yöresinin özgün bölgelerinden biridir. Merkez ilçeden başlayarak hemen her ilçede evlilik ve düğün adetleri ayrıntılı biçimde yaşatılmakta; eş bulma, sevdalanma, kız isteme, söz kesme, nişan, düğün hazırlıkları, çeyiz ve bohça düzenleme gibi süreçler halk yaşamında önemli bir yere sahiptir. Düğünler sadece bir evliliği değil, toplumsal dayanışmanın da bir göstergesidir. Düğün günü yapılan geleneksel uygulamalar; gelin çıkarma, kapılık, müjdecî gönderme, ayak yıkama, kına gecesi, kaynana horonu gibi birçok ritüel, bölgeye has toplumsal değerleri yansıtır.

Giysi kültürü, Rize'nin kültürel belleğinde önemli yer tutar. Kadınlar için peştamal, takılar, baş bağlamalar, erkekler için şalvar, gömlek, yelek gibi giysiler, hem günlük yaşamda hem özel günlerde kimlik göstergesi olarak kullanılır. Bu giysiler zaman zaman köy yaşlıları ya da folklorik gösteriler aracılığıyla yaşatılmaktadır. Lohusalık dönemine dair gelenekler, ebe ninelerin rehberliğinde gelişir; beşik alayları ve bebek kıyafetleri gibi uygulamalar, doğumun hem kutsal hem de toplumsal yönünü ortaya koyar. Akrabalık ve hısımlık ilişkileri, belirli günlerde yapılan merasimler —örneğin Ramazan sofraları, dini bayram kutlamaları, sünnet ve asker uğurlamaları— ile kuvvetlendirilir. Bu merasimlerde toplumsal birlik pekiştirilir.

Rize'de dini hayatın halk arasında yaşayan uygulamaları da oldukça zengindir. Hatim duaları, mevlüt okutmak, icazet merasimleri gibi dini törenler, halk inançlarıyla iç içe geçmiş halde yaşatılmaktadır. Doğal hadiseleri etkilemeye yönelik adetler —örneğin yağmur duası, güneş ve ay tutulmaları için yapılan ritüeller— bölge halkının doğayla kurduğu derin ilişkiyi gösterir. Çocuk oyunları ve spor

faaliyetleri, hem eğlence hem de sosyalleşme aracı olarak kültürel sürekliliğe katkı sağlar. Cenaze merasimleri de geleneksel öğelerle zenginleştirilmiştir; ölünün yıkanması, kefenlenmesi, defin süreci, ardından gelen mevlütler ve iskat gibi uygulamalar inanç merkezli yaşam anlayışını gözler önüne serer.

İmece kültürü, toplumsal dayanışmanın somut örneklerinden biridir. Eğratlık (yardımlaşma) uygulamaları özellikle tarım ve yapı işlerinde sıkça görülür. Halk arasında yaşayan fıkralar, mizah anlayışının yanı sıra yöre insanının zeka ve hazırcevaplılığını yansıtır. Tabii ilaçlarla şifa arama, kocakarı ilaçları ve şifalı sular, halk hekimliğinin hâlâ canlı bir şekilde sürdüğünü ortaya koyar. Batıl inançlar, dualar ve manevi tedavi yolları ise halk inanç sisteminin karmaşıklığını ve sürekliliğini gösterir. Atasözleri, deyimler, masal girişleri, ninniler, tekerlemeler ve bilmeceler ise Rize'nin sözlü kültür hazinesini oluşturur.

Halk oyunları Rize'de canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Çayeli'nden Öteye, İki Ayak (Düz Horon), Sallama, Siya Siya, Bıçak Oyunu gibi horonlar, kemençe ve tulum eşliğinde oynanır. Bu oyunlar sadece bir eğlence aracı değil, aynı zamanda kimliğin bir parçasıdır. Mahalli deyimler ve kelimeler sözlüğü ile ağız örnekleri, Rize'nin dil zenginliğini ve yöresel konuşma tarzını ortaya koyar. İlçelere göre değişen ancak birbirini tamamlayan bu kültürel zenginlikler, Ardeşen'de horon kültürüyle, Fındıklı'da giyim tarzıyla, Hemşin'de olağanüstü varlık inançlarıyla, İkizdere'de anlatılar ve yaylacılıkla, Güneysu'da efsanelerle, Çayeli'nde ninnilerle ve Der pazarı'nda halk hekimliğiyle somutlaşır.

Ayrıca, Rize'nin pek çok ilçesinde atmaca avcılığı ve kuş tuzakları gibi özel uğraşlar da halk yaşamının bir parçasıdır. Bu gelenekler hem geçim hem de kültürel miras olarak kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Yaylacılık, özellikle Hemşin, İkizdere ve Çamlıhemşin gibi ilçelerde, hem ekonomik hem de kültürel anlamda yaşam tarzının temel unsurlarındandır. Tüm bu öğeler bir araya geldiğinde, Rize ve ilçelerinde halk kültürünün, geleneksel yaşam biçimlerinin, inanç sistemlerinin ve sözlü kültür ürünlerinin bir bütün olarak yaşatıldığı ve kimliğin önemli bir parçası haline geldiği görülür. Rize'nin halk bilimi açısından sunduğu bu zenginlik, bölgenin kültürel sürekliliği ve yerel hafızası bakımından önemli bir araştırma alanıdır.

Sonuç olarak bu çalışma Rize ve ilçeleri, zengin bir halk kültürü mirasına sahiptir. Doğum, evlilik, ölüm gibi geçiş dönemleri; giysi, oyun, inanç, yemek ve dil

gibi kültürel unsurlar halk yaşamının her alanına yansıdığına değinmiştir Bu gelenekler, toplumsal dayanışmayı güçlendirmekte ve yerel kimliği canlı tutmaktadır.

Yaylacılık, imece, kuşçuluk gibi uygulamalar ise hem ekonomik hem kültürel işlevler taşımaktadır. Rize'nin sözlü kültürü, ağız özellikleri ve anlatı biçimleri, halk bilimi açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu birikimin korunması ve belgelenmesi, kültürel hafızanın sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır.¹¹³

1.4.14. Osman Coşkun, Doğu Karadeniz Yer Adları ve Söz Varlığı (Artvin–Rize–Trabzon) (İstanbul: Çatı Kitapları, 2013, 427 s.)

Eser, önsöz ve içindekiler diziniyle başlayarak yazarın amacını ve yöntemini açıkça ortaya koymaktadır. Yazar, Doğu Karadeniz'in tarihsel ve kültürel kimliğini yer adları üzerinden anlamaya çalıştığını belirtmekte; bölgenin çok dilli, çok dinli ve çok etnikli yapısı nedeniyle araştırmanın zorlayıcı ama zengin bir içeriğe sahip olduğunu ifade etmektedir.

Çalışmada ideolojik ve taraflı yaklaşımlar reddedilmiş, yer adları hiçbir etnik kimliğe mal edilmeden bilimsel ve objektif bir yaklaşımla ele alınmıştır. Araştırma sürecinde kadim halklardan kalan izlere, Türkçe ile diğer dillerin birleşiminden doğan yer adlarına ve zamanla kimlik değiştiren topluluklara dair çarpıcı tespitler sunulmuştur. Özellikle Kıpçak, Kuman ve Hazar gibi eski Türk topluluklarının etkilerine, Türkçeye özgü dil özelliklerinin yer adlarındaki izlerine dikkat çekilmiştir.

Yazar, bölgedeki kültürel birlikteliğe rağmen etnikçi yaklaşımları eleştirerek, yer adlarının ideolojik amaçlarla değil, bilimsel bir zeminde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Halkın bu toprakların gerçek sesi olması gerektiğini savunmakta; farklılıkların çatışmaya değil, ortak değerlerin inşasına hizmet etmesini önermektedir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise bölgede konuşulan farklı dillerin tarihsel gerçekleri çarpıtan yorumlara nasıl zemin hazırladığı tartışılmakta, bazı kişi ve grupların bu dilsel çeşitliliği ideolojik biçimde istismar ettiği ifade edilmektedir.

Hemşin, Hopa/Hemşin, Trabzon ve bölgedeki halklar (Yunanlılar, Lazlar, Gürcüler, Türkler) tarih, coğrafya, dil ve din ekseninde irdelenmiş, bu dört tema

¹¹³Orhan Naci Ak, Rize Kültür Derlemeleri (Rize: Rize Halk Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 2011, 354 s.)

metnin şematik yapısında ortak bir çerçeve sunmuştur. Özellikle Hemşinlilerin zorla Müslüman yapıldığına dair iddialar belgelerle çürütülmeye çalışılmış, Osmanlı'daki din değiştirme sürecinin sistemli, gönüllü ve kayıtlı biçimde işlediği belirtilmiştir. Osmanlı'nın "dinde zorlama yoktur" ilkesine sadık kaldığı vurgulanmış, Hemşin isminin etnik değil coğrafi bir tanım olduğu, Hemşinliler ile Ermeniler arasında yalnızca bazı ortak kelimelerin bulunmasının doğal kültürel etkileşimle açıklanabileceği ifade edilmiştir. Ermeni kaynaklarında Hemşinlilerin zorla İslamlaştırıldığına dair belgeler bulunmadığı gibi, 16. yüzyılda bölgede Hristiyan nüfusun arttığına dair veriler bu iddialarla çelişmektedir. Toplu din değiştirme örnekleri bulunmadığı gibi, bireysel ihtida vakaları da yok denecek kadar azdır. Ermeni tarihçilerin ifadeleriyle, Ermenilerin dinlerine sıkı bağlılıkları nedeniyle topluca din değiştirmeye direndikleri belirtilmektedir. Ermenilerin Hemşin'de 80 bin ya da 2 milyonluk nüfusa sahip oldukları yönündeki iddialar ise abartılı ve arşiv belgeleriyle uyumsuzdur.

Osmanlı'nın dil, vergi ve göç konularında da baskıcı değil, hoşgörülü bir politika izlediği ileri sürülmekte; dil yasaklarının uygulanmadığı, vergi yükünün azaldığı ve göçlerin zorunlu tehcir değil, güvenlik sorunları ve otorite boşluğundan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Genel olarak eser, Hemşin tarihine dair zorla din değiştirme, asimilasyon veya etnik temizlik iddialarını arşiv belgeleriyle çürütmeye çalışan, ideolojik anlatılar yerine somut verilerle desteklenen savunmacı bir tarih yaklaşımı sunmaktadır. Beşinci bölümde Trabzon ve çevresinin tarihsel süreci ele alınmakta; etnik köken, dilsel yapı ve dini dönüşümler Pontos Rum kimliği bağlamında değerlendirilmektedir. Herodot, Evliya Çelebi ve Anna Komnena gibi tarihçilerin kaynaklarına başvurulmuştur.

Lazların tarihi, dili ve kimliği üzerine yapılan değerlendirmeler, bu halkın Karadeniz'in doğu kıyılarında binlerce yıldır varlığını sürdüren kadim bir topluluk olduğunu ortaya koymaktadır. Antik Kolheti Krallığı'ndan itibaren Gürcü boylarıyla aynı siyasi yapıda yer alsalar da Lazlar, din, dil ve kültür bakımından özgünlüklerini büyük ölçüde korumuşlardır. Bizans ve Osmanlı etkisiyle 7. yüzyıldan itibaren Hristiyanlık yayılmış ancak halkın tamamına nüfuz edememiş, Osmanlı ile birlikte İslamiyet daha etkin hale gelmiştir. Osmanlı kayıtlarında Lazların Müslümanlaştığı, isyanlara karışmadığı ve devlete bağlı kaldıkları görülmektedir.

Dil açısından Lazca, Gürcüce ve Megrelceyle benzerlikler taşısa da ciddi yapısal farklılıklar barındırmakta; Lazca zamanla Türkçeden ve diğer bölgesel dillerden yoğun biçimde etkilenmiştir. Bugün Lazcada, Türkçede dahi bulunmayan birçok eski Türkçe kelime yer almakta; bu durum Türklerle Lazlar arasındaki tarihsel etkileşimin izlerini göstermektedir. Lazların yaşadığı coğrafyada yer adlarının büyük kısmının Türkçe kökenli olması, bölgeye gelen Türkmen boylarının Lazlaşarak yerli halkla bütünleştiğine ve halklar arası kaynaşmanın gücüne işaret etmektedir. Günümüzde Lazların etnik kökenine dair bazı çevrelerin ileri sürdüğü iddiaların ise ideolojik saiklerle şekillendiği ve halkın tarihsel sürekliliğini göz ardı ettiği belirtilmektedir. Lazlar, yalnızca Türkiye mozaığının bir rengi değil, aynı zamanda bu mozaığın harcını oluşturan temel topluluklardan biri olarak sunulmaktadır. Sümela Manastırı'nın kökenine dair anlatılar da bu çerçevede değerlendirilmektedir.

Tarih boyunca efsanelerle çevrilen bu yapının gerçek geçmişi muamma olarak kalmış; XIV. yüzyıla kadar belgelerde yer almayan manastırın mimari özellikleri Yunan ve Bizans üsluplarından ayrılarak, yerli halkların ve hatta Budist kültürlerin izlerini taşımaktadır. Sümela isminin Helen dilinde bir anlamı bulunmaması, Altay Türkçesi'ndeki "sümele" kelimesinin "öğüt vermek" anlamına gelmesi gibi etimolojik veriler, bölgedeki kültürel çok katmanlılığı gözler önüne sermektedir. Aynı şekilde "Rize" isminin Yunanca "pirinç" anlamındaki "rizi"ye dayandırılması, bölgede antik çağlardan itibaren Çin menşeli pirinç tarımının varlığını ima ederek Doğu kültürleriyle olası ilişkileri düşündürmektedir. Gürcü ve Kıpçak ilişkileri temelinde yapılan tarihsel analizler, bölgede önemli miktarda Türk kökenli unsurun var olduğunu, hatta Gürcü kraliyet ailesinin Kıpçak-Türk bağlarına sahip olduğunu ortaya koymakta; Gürcüce'deki birçok kelimenin Türkçeden türediği ileri sürülmektedir.

Hemşinliler, Lazlar, Gürcüler ve diğer yerli halkların kültürel kimliklerine dair tartışmalar, etimoloji, mimari, dil ve tarih ekseninde sürerken, modern dönemde bu kimlikler kültürel festivaller, aidiyet tartışmaları ve siyasal söylemlerle yeniden şekillenmektedir. Eser genelinde, Doğu Karadeniz'in kimliğinin yalnızca Yunan, Gürcü ya da Ermeni etkileriyle değil; yoğun bir Türk ve Orta Asya mirasıyla da yoğrulduğu ileri sürülmektedir.

Genel olarak eser Doğu Karadeniz'in tarihsel ve kültürel kimliğini yer adları, dil, din ve etnik kimlikler ekseninde kapsamlı ve arşiv temelli bir yaklaşımla ele alarak, spekülâtif ve ideolojik anlatılara karşı sağlam bir bilimsel duruş sergilemektedir. Çeşitli kaynaklar kullanarak bölgedeki farklı halkların tarihini nesnel biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Yazarın ideolojik yorumlardan uzak durup farklılıkları çatışma değil ortaklık zemini olarak görme yaklaşımı yapıcı ve bölgenin çok katmanlı kültürel yapısını ortaya koyarak tarih, etnografi ve dilbilim alanlarına önemli katkılar sunmaktadır.¹¹⁴

1.4.15. Recep Koyuncu – Nazif Arıman, Çayın Anadolu Serüveni (Rize: Erol Ofset Yayıncılık, 2013, 160 s.)

Rize Ticaret Borsası'nın çayın tarihsel serüvenine yönelik hazırladığı bu çalışma, hem Osmanlı arşiv belgeleri hem de bilimsel araştırmalar ışığında ülkemizde çay tarımının geçirdiği evreleri ayrıntılı şekilde ele almaktadır. Çayın anavatanı Çin'den başlayarak Japonya ve Avrupa üzerinden dünyaya yayılışı, Osmanlı döneminde Anadolu'da yapılan ilk çay denemeleri, dönemin yanlış coğrafi tercihleri nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak 20. yüzyıl başlarında Ali Rıza Erten'in bilimsel gözlemleri ve Zihni Derin'in kararlı girişimleriyle çay, Rize ve çevresinde tarımı mümkün bir ürün olarak görülmüş ve 1924 tarihli 407 sayılı kanunla devlet politikası haline gelmiştir. Belgelerin transkrip edilmesiyle geçmişteki çabalar gün yüzüne çıkarılarak çay üzerine çalışacak araştırmacılara değerli bir kaynak sunulmuş, aynı zamanda kurulması hedeflenen "Çay İhtisas Kütüphanesi" ile bu alandaki ciddi bir boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Bu kapsamlı çaba, yalnızca bir ürünün değil, bir bölgenin kaderini değiştiren kültürel ve ekonomik bir dönüşümün de kaydını tutmaktadır.

1924 yılında çıkarılan bir kanunun ardından Rize'de Bahçe Kùltürleri İstasyonu kurularak çay tarımı ve meyvecilik alanında çalışmalar başlatıldı. Bu çalışmaların başına Ziraat Umum Müfettişi Zihni Derin getirildi. 1925'te Rize Ziraat Memuru çay tohumu ve narenciye fidanı temini için Batum'a gönderildi. Getirilen tohumlar Merkez Fidanlıkta denemeye alındı.

¹¹⁴Osman Coşkun, Doğu Karadeniz Yer Adları ve Söz Varlığı (Artvin–Rize–Trabzon) (İstanbul: Çatı Kitapları, 2013, 427 s.)

Çay fideleri hem yöre halkına dağıtıldı hem de ülkenin çeşitli bölgelerinde denendi; ancak bu bölgelerin çay yetiştiriciliğine uygun olmaması nedeniyle başarısızlık yaşandı. Halkın yeterince bilinçlendirilmemesi de bu süreci olumsuz etkiledi.

1933'te hükümetin “kendi kendine yetme” politikası çay tarımını yeniden gündeme getirdi. 1935 yılında Ziraat Vekili Muhlis Erkmen ve bir heyet Rize’de incelemelerde bulundu. Heyetteki Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu, “Türkiye’de Çay İktisadiyatı” adlı eseriyle çay tarımının ekonomik yönlerini ortaya koydu.

1937-1940 yılları arasında toplam 70 ton çay tohumu Gürcistan’dan getirilerek fidan üretimi genişletildi ve fidan üretme çiftlikleri kuruldu. 1938’de Rize ve çevresi sekiz bölgeye ayrılarak her bölgeye bir memur ve yardımcılar görevlendirildi. Üreticilere çay bahçesi kurmaları için maddi destek verildi. Ancak halk, ikinci ödeme olarak para yerine mısır talep etti. Bu talepler hükümetçe reddedilince halkla memurlar arasında bir süre güvensizlik yaşandı.

1940’tan itibaren çaya olan ilgi arttı, kurutma işlemleri merkez atölyelerde yapılmaya başlandı. 1941’de yerli çay piyasaya sürüldü. Üreticilere faizsiz kredi imkânı sağlandı.

Son olarak, 16 Haziran 1946’da ilk çay fabrikasının temeli Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından atıldı. Bu adım, Rize’nin ekonomik kaderini değiştiren çay sanayisinin başlangıcı oldu. 1966’da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Rize ziyaretinde yerli çay içerek bu başarıya tanıklık etti.

Sonuç olarak, eser çayın Anadolu’daki serüvenine kısaca değinmiş; yaklaşık 65 arşiv belgesine yer vererek bunların transkripsiyonlarını sunmuştur. Kitabın sonunda ise “Fotoğraflar ve Kişiler” başlığı altında, konuyla ilgili tarihi fotoğraflara, önemli kişilere ve özellikle Zihni Derin’in çayla ilgili sözlerine yer verilmiştir.¹¹⁵

1.4.16. Recep Koyuncu – Yunus Emre Koyuncu, Çay Bibliyografyası (Ankara: Pan Ajans Danışmanlık, 2011, 111 s.)

Eser içindekiler, takdim, sunuş ve önsöz diziniyle başlamaktadır. Bu eser, Rize ve çevresi için ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan hayati öneme sahip olan çay

¹¹⁵Recep Koyuncu – Nazif Arıman, Çayın Anadolu Serüveni (Rize: Erol Ofset Yayıncılık, 2013, 160 s.)

tarımının tarihçesini, gelişimini ve bu alanda yapılan akademik çalışmaları bibliyografik olarak derlemektedir. Çay, son yüzyılda Rize'nin kaderini değiştirmiş, bölge ekonomisinin lokomotifine haline gelmiş ve üzerine çok sayıda makale, kitap, tez ve rapor hazırlanmıştır.

Ancak bu yayınların dağınık olması ve bazı kaynakların tek nüsha halinde olması, araştırmacıların işini zorlaştırmaktadır. Bu noktada Recep Koyuncu ve Yunus Emre Koyuncu tarafından hazırlanan “Çay Bibliyografyası”, büyük bir boşluğu doldurmakta ve bu alanda çalışmak isteyenler için kapsamlı bir rehber sunmaktadır.

Eserde:

- Kitaplar bölümünde 1831'den 2010'a kadar yayımlanmış 249 kitap,
- Tezler bölümünde 179 akademik tez (yüksek lisans, doktora vb.),
- Raporlar bölümünde 59 kurumsal rapor,
- Süreli Yayınlar bölümünde 12 dergi,
- Makale ve Tebliğler bölümünde ise 307 makale künyesi yer almaktadır.

Makalelerde mükerrer içerikler ayıklanmış, ilmi değeri düşük yazılar hariç tutulmuştur. Ayrıca, yazarlar ellerindeki özel kütüphanede bulunan birçok eseri dijital ortama aktarma çalışmaları da yapmaktadır.

Bu çalışma, çay üzerine araştırma yapan akademisyenler, öğrenciler ve ilgililer için hem kaynak niteliğinde hem de rehberlik edici önemli bir eserdir. Aynı zamanda çayın ülkemizdeki tarihsel sürecine ve Rize ile özdeşleşen kültürel kimliğine de ışık tutmaktadır.¹¹⁶

1.4.17. Salih Sabri Yavuz – Ümit Erkan, Güneysu'da Dini-Sosyal-Kültürel ve Sanatsal Hayat (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2017, 335 s.)

Eser içindekiler, sunuş, takdim diziniyle başlayıp dört ana bölümden oluşmaktadır. Şehir ve bölge tarihleri, bir ağacın kökleri gibi toplumu besler ve kültürel kimliğin temelini oluşturur. Güneysu Sempozyumu, 20-22 Ekim 2017 tarihlerinde düzenlenmiş; unutulmaya yüz tutmuş şahsiyetler, tarihî miras ve kültürel

¹¹⁶Recep Koyuncu – Yunus Emre Koyuncu, Çay Bibliyografyası (Ankara: Pan Ajans Danışmanlık, 2011, 111 s.)

değerler gün yüzüne çıkarılmıştır. Akademik bildirilerle Güneysu'nun Osmanlı döneminden günümüze dini, sosyal, kültürel ve sanatsal yönleri ele alınmış; bölgenin hafızasına katkı sunmayı hedeflemiştir.

Bu çalışma, yerel tarih çalışmalarının önemini vurgularken mekân ve insan ilişkisinin kültürel boyutuna dikkat çeker. Güneysu gibi küçük yerleşim yerlerinin tarihî, dinî ve kültürel açıdan belgelenmesi; hem kimlik inşasına katkı sağlar hem de kültürel erozyona karşı bir direnç oluşturur. Akademik bakış açısıyla hazırlanan bu sempozyum, yerel değerleri koruyarak gelecek kuşaklara taşımayı hedeflemeye değinilmiştir.

Bu bölüm, Güneysu'nun tarihî kimliğini çeşitli yönleriyle ele alan çalışmalardan oluşmakta ve her biri farklı uzmanlık alanına sahip araştırmacıların katkılarıyla şekillenmiştir. "XIX. ve XX. Yüzyıl Osmanlı Haritalarına Göre Güneysu ve Çevresi" başlıklı çalışmasıyla Abdullah Bay, bölgenin coğrafi ve idarî gelişimini harita verileriyle ortaya koyarak mekânsal değişim sürecine ışık tutmuştur. Güneysu'nun sınırları, yerleşim dokusu ve çevresel dönüşümü görsel belgeler üzerinden değerlendirmiştir.

Orhan Naci Ak, "Rize Güneysu Tarihi" adlı alt başlıkta, bölgenin genel tarihine dair derinlemesine bir çerçeve sunarak Güneysu'nun Osmanlı'dan günümüze sosyo-kültürel gelişim sürecini özetlemiştir.

Ahmet Minder, "Hukukçu-Siyasetçi Kimliğiyle Ahmet Gürkan ve Tek Parti Dönemi ile Demokrat Parti Dönemine Genel Bir Bakış" adlı alt başlıkta, hem bölgenin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden Ahmet Gürkan'ı hem de Türkiye'nin siyasal dönüşüm dönemlerini Güneysu ekseninde ele almıştır.

Mehmet Kazdal, "1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defterine Göre Güneysu'da Demografik Yapı" adlı alt başlıkta, Osmanlı nüfus belgelerine dayanarak Güneysu'nun 19. yüzyıldaki nüfus özelliklerini, hane yapısını ve toplumsal kompozisyonunu çözümlemiştir. Bu belge temelli çalışma, dönemin toplumsal yapısını anlamada önemli bir kaynak sunmaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Ümit Erkan ise "Rize Şer'iyye Sicillerinde Setoz" başlıklı tebliğiyle, Güneysu'ya bağlı Setoz köyüne dair mahkeme kayıtlarını incelemiş ve Osmanlı hukuk sistemi içerisinde yerel yaşam pratiklerinin izini sürmüştür. Sicil

kayıtları üzerinden bölgenin hukukî ve sosyal yapısına dair önemli ipuçları elde edilmiştir.

Genel olarak bu bölüm, Güneysu'nun tarihsel arka planını oluşturan demografik, coğrafi, siyasal ve hukukî yönlerini bir araya getirerek kapsamlı bir tarih panoraması sunmaktadır. Haritalar, nüfus defterleri ve şer'iyeye sicilleri gibi birincil kaynaklara dayalı bu çalışmalar, Güneysu'nun geçmişine dair sağlam ve bilimsel temelli bir hafıza oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Aynı zamanda bölge tarihçiliği için değerli bir başlangıç noktası niteliğindedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Güneysu'nun dinî ve kültürel kimliğini oluşturan, yörede iz bırakmış önemli din âlimlerinin hayatlarına, hizmetlerine ve etkilerine odaklanmaktadır. Her bir katkı, bu şahsiyetlerin hem bireysel öykülerini hem de bölgeyle kurdukları derin ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

İdris Hızır tarafından kaleme alınan “Müderris Ömer Efendi (1876-1961)” başlıklı çalışmada, Güneysu'nun ilim geleneğinde öncü isimlerden biri olan Ömer Efendi'nin eğitici yönü, dini ilimlere katkısı ve bıraktığı miras anlatılmıştır.

Mahmut Karaali, “Yusuf Karali Hoca” adlı biyografik çalışmada, bölgenin en tanınmış âlimlerinden Yusuf Karali'nin ilmi şahsiyetini, eğitime katkılarını ve dinî liderlik rolünü ön plana çıkarmaktadır. Onun yetiştirdiği öğrencilerle Güneysu'nun ilim halkasını genişlettiği vurgulanır.

Prof. Dr. Salih Sabri Yavuz, “Müftü Yusuf Karali'nin Çağdaş Bir Âlime Mektubu” başlıklı çalışmasıyla bu önemli şahsiyetin düşünce dünyasını ve dönemine dair fikirlerini mektuplaşma üzerinden analiz etmiş, birincil belgeyle zenginleştirilmiş değerli bir kaynak sunmuştur.

Yrd. Doç. Dr. M. Necip Yılmaz, “Yusuf Yılmaz Hocaefendi'nin Güneysu'nun Dinî, Sosyal, Kültürel Hayatı Üzerindeki Etkileri ve Ayane Mescidi” adlı katkısında, hem bir şahsiyeti hem de onun etki sahasını incelemiş; özellikle Ayane Mescidi bağlamında toplumsal dönüşüm ve dini liderliğe dikkat çekmiştir.

Muhammet Karaosman, “Muhsin Solak Hoca'nın Hayatı ve Etkisi” adlı çalışmada, adı daha az bilinen ancak Güneysu'nun dini hayatında iz bırakmış bir başka kıymetli hocanın hayatını kayıt altına alarak vefa duygusunu belgeye dönüştürmüştür.

Ali Haydar Yıldız, “Kutup Yıldızı Bir Âlim: Zavendikli Mustafa Yıldız Hocaefendi” başlıklı çalışmasıyla, manevi etkisi bölgeyi aşan bir şahsiyetin portresini çizmiş, onun irşat faaliyetlerini ve halk üzerindeki etkisini detaylandırmıştır.

Dr. Zeki Bıyık ve Dr. Rıza Kurtuluş, “İslam’a Adanmış Mütevazı Bir Ömür: Güneysulu İmam-Hatip İlyas Bıyık Hoca” adlı çalışmasında, İlyas Bıyık Hoca’nın hayatını ele almış, onu Güneysu’nun dini hafızasında kalıcı hale getirmiştir.

Prof. Dr. İbrahim Hilmi Karşlı ise “İlmî ve Sosyal Kişiliği ile Tula Hoca (Mustafa Karşlı)” çalışmasında, hem ilim hem toplumla kurulan ilişki bağlamında Tula Hoca’yı ele alarak, bir din adamının aynı zamanda bir sosyal aktör olduğunu ortaya koymuştur.

Bu bölüm, Güneysu’nun ilim ve irfan geleneğini inşa eden öncü şahsiyetleri belgeleyerek yerel hafızanın dinî ayağını güçlendirmektedir. Her biri kendine özgü yöntemle, bölgedeki din eğitimi, sosyal yapı ve kültürel etkilenme süreçlerini ortaya koymaktadır. Âlimlerin hayatı üzerinden şekillenen bu metinler, aynı zamanda Güneysu’nun manevî, kültürel ve dini iklimini ve değerler dünyasını geleceğe taşımayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Prof. Dr. Ahmet Yıldırım, Güneysu ve çevresinde yetişen din âlimlerinin bölgenin İslamlaşmasına katkılarını ele almıştır. Doç. Dr. Mustafa Özkan, Cumhuriyet döneminde Güneysu’da dini hayatın gelişimini incelemiştir. Doç. Dr. Bayramali Nazıroğlu ve Şeyma Turan, halkın Kur’an kurslarına bakışını ortaya koymuş; Doç. Dr. Muhammed Kızılgeçit ile Arş. Gör. M. Enes Vural ise kişilik ve dindarlık ilişkisini Güneysu örneği üzerinden değerlendirmiştir. Bu çalışmalar, bölgenin dini yapısını sosyolojik ve tarihsel yönleriyle anlamaya katkı sağlamaktadır.

Dördüncü bölümde, Güneysu’nun dini ve kültürel mirası somut örneklerle ele alınmıştır. İsmail Hacıahmetoğlu, dini hüviyetteki tarihi eserleri ve bunların sosyal hayattaki önemini ortaya koymuştur. Ahmet Zeki Yavaş, Güneysu’nun kültür ve sanat hayatını değerlendirmiş; Murat Hiçyılmaz ise mezar taşları üzerinden bölgenin tarihi ve estetik dokusuna ışık tutmuştur. Bu bölüm, mekânsal ve görsel hafızayı diri tutma açısından önemli katkılar sunmaktadır.

Genel olarak bu sempozyum kitabı, Güneysu'nun tarihî, kültürel ve dinî yönlerini çok yönlü olarak ele alarak bölgenin hafızasına önemli katkılar sunmuştur. Birinci bölümde arşiv belgeleri ve haritalar eşliğinde Güneysu'nun Osmanlı dönemindeki yapısı ortaya konmuştur. İkinci bölümde ise bölgenin dinî önderleri tanıtılarak onların ilmî ve manevî katkıları vurgulanmıştır. Üçüncü bölüm, Cumhuriyet dönemiyle birlikte değişen dinî hayatı ve halkın dindarlık algısını sosyal araştırmalarla değerlendirmiştir. Dördüncü bölümde ise mezar taşları, tarihî eserler ve kültürel hayat üzerinden bölgenin somut mirası incelenmiştir. Eser genel olarak, yerel tarihin kayıt altına alınması ve akademik bir bilinçle geleceğe aktarılması açısından değerli bir çalışmadır.¹¹⁷

1.4.18. Süleyman Kazmaz, Çayeli Geçmiş Günler ve Halk Kültürü (Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1994, 292 s.)

Eser içindekiler, önsöz ve üç ana bölümden meydana gelmektedir. Yazar, Çayeli'ndeki çocukluk ve gençlik yıllarına dayanan kişisel gözlemleri ve anıları üzerinden, bölgenin halk kültürüne dair önemli bilgiler sunmaktadır. 1928-1930'lu yıllarda Eskipazar Mahallesi'nde komşuluk ilişkileri, sohbet gelenekleri ve halk anlatıları aracılığıyla kültürel birikim edinmiştir. Çayeli çevresine özgü ya da yerel varyantlarla şekillenen gelenek, inanış, tören ve sözlü anlatılar; hem bir yaşam tarzını yansıtmakta hem de halk kültürünün doğal bir parçası olarak belgelenmektedir.

Eser, bu halk kültürü verilerini iki temel başlıkta ele alır: insana ve topluma dayalı kültürel öğeler (aile yapısı, masal, efsane, tören, türkü vb.) ve tabiat kaynaklarına bağlı yaşamsal pratikler (avcılık, denizcilik, coğrafi koşullar vb.). Çay ekiminin bölgede oluşturduğu ekonomik refah, kültürel yapıyı da etkilemiş ve “çaydan önce / çaydan sonra” şeklinde yeni bir dönemlere ayırma anlayışı ortaya çıkmıştır.

Yazar, halk kültürünü toplumun kendi ihtiyaçlarından doğan, kendine özgü bir üretim alanı olarak görür ve başka kültürlerin bilinçsizce taklidinin sakıncalarına dikkat çeker. Ona göre kalkınmanın temelinde milli kültürden beslenen, toplumsal gerçeklerle uyumlu düşünce sistemleri yer almalıdır. Bu nedenle Atatürk'ün işaret

¹¹⁷Salih Sabri Yavuz – Ümit Erkan, Güneysu'da Dini-Sosyal-Kültürel ve Sanatsal Hayat (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2017, 335 s.)

ettiği gibi, milli kültürün çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarılması için halk kültüründen yararlanmak gerekir.

Bu çalışma, hem bireysel gözlem hem de kaynak kişilerden derlenen bilgilerle hazırlanmış; halkın diline, yaşamına ve belleğine sadık kalınarak düzenlenmiştir. Yöresel sözlük ve yer adları listesiyle desteklenen kitap, kültürel süreklilik için önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

Kitabın birinci bölümü, şu başlıklardan oluşmaktadır: Geçmiş Günler, Çayeli'nin Kuruluşu, Kasabanın Kuruluşu, Kasabada Toplum Hayatı, Düşünceler, Gelenekler ve Özsözler, Kadınlar Pazarı, Sanat Hayatı, Aileler ve Eski Evler, Eğitim, Aydınlatma, Yokluk Dönemleri, Zaferler ve Acılar.

Eserin birinci bölümü Çayeli'nin kuruluşuna dair, bölgede arkeolojik kazıların eksikliği vurgulanırken, Osmanlı döneminde önemli bir figür olan Cafer Paşa'nın yöredeki etkisi öne çıkarılmaktadır. Rivayetlere göre, Trabzon'un fethine katılan ve Rize çevresinde İslamiyet'in yayılmasında rol oynayan Cafer Paşa, Çayeli'nde cami, hamam ve değirmenler inşa ettirmiştir. Özellikle Hicrî 973 (1565) tarihli Cafer Paşa Camii, halk arasında kutsal sayılmakta ve "Tekme Camii" adıyla anılmaktadır. Cami ve çevresiyle ilgili anlatılar; mucizevi olaylar, dini hassasiyetler ve halkın camiye olan bağlılığı üzerinden şekillenmektedir. Aynı zamanda vakıf yapılarının zamanla el değiştirmesi ve halk arasında bu mekânlarla ilgili cin, peri gibi doğaüstü varlıklarla süslenmiş efsaneler dikkat çekmektedir. Bu anlatılar, Çayeli'nin Osmanlılaşma süreci, İslamlaşması ve yerel kültür belleği açısından zengin bir halk tarihini yansıtır.

Bu bölümde, Çayeli'nin tarihsel gelişimi ve toplumsal yapısı çok boyutlu bir şekilde ele alınmaktadır. Kasabanın kuruluş süreci, toplumun yaşam biçimi, gelenek ve görenekler, eğitim ve sanat anlayışı gibi sosyal yönlerin yanı sıra ekonomik zorluklar, savaş yılları, zaferler ve kayıplar gibi tarihî olaylar da anlatılmaktadır. Aynı zamanda kadınların sosyal hayattaki yeri, aile yapısı, eski konutlar ve yerel deyimlerle zenginleşen halk kültürü gibi konulara da yer verilir. Birinci bölüm, yerel belleği canlı tutan anlatılarla, Çayeli'nin hem tarihsel hem kültürel kimliğini ortaya koyan bir çerçeve sunmaktadır.

İkinci bölüm İnsana ve Topluma Dayalı Halk Kültürü başlığına sahiptir ve şu alt başlıklardan oluşmaktadır: Evlenme ile İlgili Gelenek ve Düşünceler, İnanışlar, Hikâyeler-Masallar-Meseller, Pilav Dağı Efsanesi, Horon ve Türkü, İlâç ve Büyü.

Bu bölümde, Çayeli yöresinin insan merkezli halk kültürü incelenmektedir. Evlenme sürecine ilişkin gelenekler, toplumun temel değerlerini ve aile yapısını yansıtırken; inanışlar, halkın doğaüstü olaylara ve kutsal mekânlara yüklediği anlamı ortaya koyar. Hikâye, masal ve mesellerle kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü kültür zenginliği gözler önüne serilirken, Pilav Dağı Efsanesi gibi yerel anlatılar bu kültürün mekâna nasıl kök saldıgını gösterir. Horon ve türkü gibi halk oyunları ve müzik gelenekleri, bölgenin ortak duygularını dışa vurma biçimi olarak öne çıkar. Ayrıca halk arasında yaygın olan geleneksel tedavi yöntemleri ve büyü uygulamaları, kültürel hafızadaki sağlık ve doğa anlayışını yansıtır. Genel olarak bu bölüm, Çayeli halkının yaşam biçimini, inanç sistemini ve sözlü kültürünü kapsamlı bir şekilde yansıtmaktadır.

Üçüncü bölüm Tabiat Kaynaklarına Dayalı Halk Kültürü başlığına sahip olup Tarım Hayatı, Hayvancılık, Yeraltı Kaynakları, Atmaca ve Atmacacılık, Öteki Av Kuşları, Deniz-Göl-Dere ve Yollar, Yer Adları gibi alt başlıklardan oluşmaktadır. Bölüm Çayeli yöresinin halk kültürünün doğayla kurduğu ilişki merkeze alınmıştır. Tarım hayatı ve hayvancılık, bölge insanının geçim yollarını, mevsimsel döngülerle iç içe geçmiş yaşam tarzını yansıtır. Yeraltı kaynakları başlığı altında doğadan elde edilen ekonomik değerlerin halk hayatındaki yeri ele alınırken, atmaca ve atmacacılık bölgeye özgü bir avcılık ve eğlence kültürünü tanıtır. Diğer av kuşları da bu çerçevede değerlendirilir. Deniz, göl, dere ve yollar ise hem doğal ulaşım ağlarını hem de yaşamı şekillendiren coğrafi unsurları içerir. Son olarak yer adları, halk belleğinde doğanın nasıl adlandırıldığına, anlamlandırıldığına dair değerli ipuçları sunar. Genel olarak bu bölüm, halkın doğayla kurduğu yaşamsal, kültürel ve sembolik ilişkiyi göstererek bölgesel halk kültürünün coğrafya temelli yönünü ortaya koyar.¹¹⁸

¹¹⁸Süleyman Kazmaz, Çayeli Geçmiş Günler ve Halk Kültürü (Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1994, 292 s.)

1.4.19. Turan Aksoy, Rize El Sanatları (Rize: Ofset Matbaacılık, 1995, 52 s.)

Bu kitap, Rize'nin unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarını belgelemek amacıyla, 1981 yılında düzenlenen kapsamlı bir serginin ardından başlatılan 15 yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Sergide her ilçeden toplanan yaklaşık 300 el sanatı eseri yüzü aşkın halk eğitim çalışanı tarafından derlenmiş, fotoğraflanarak arşivlenmiş ve daha sonra Rize Atatürk Müzesi'nde sürekli sergilenmeye başlanmıştır.

Zamanla bu sanatların unutulması ve yeni kuşakların ilgisizliği karşısında, bu kitabın yayımlanması kültürel bir mirası yaşatmak adına önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Kitaptaki her bölüm, ilgili ilçe tarafından hazırlanmış olup kullanılan dil ve terimler yerel farklılıkları yansıtmaktadır; bu da el sanatlarının yöresel çeşitliliğini ve motifsel özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Bu çalışma kolektif bir emeğin ürünü olduğu vurgulanmaktadır.

Eser, Rize'nin geleneksel el sanatlarını kapsamlı ve sistematik bir şekilde ele alınmaktadır. İçindekiler, sunuş diziniyle başlayıp yedi ana başlık altında toplanmıştır:

Dokumacılık: Kendir dokumacılığı, Rize bezleri ve ipek böcekçiliği gibi bölgeye özgü dokuma türleriyle yerel üretim geleneklerini yaşatmayı amaçlamaktadır. Bu başlık, tarımsal üretimle bağlantılı olarak gelişmiş ev içi zanaatların izlerini taşır. Rize'nin geleneksel el sanatı olan kendir dokumacılığı (yerel adıyla forotiko/feretiko), yüzyıllar boyunca bölge halkı için önemli bir geçim kaynağı ve kültürel miras ögesi olmuştur. Seyyahların ve Osmanlı belgelerinin aktardığına göre bu bezler, yalnızca Rize'de kullanılmakla kalmamış; Erzurum, Bağdat ve İstanbul gibi şehirlere kadar ihraç edilmiştir.

Üretim süreci tamamen el emeğine dayalıdır: Nisan-Mayıs aylarında ekilen kendir bitkisi, sonbaharda toplanır, odunsu kısımlarından ayrılır, lifleri dövülüp taranarak ipliğe dönüştürülür ve geleneksel tezgahlarda dokunur. İplikler ağartılır, kaynatılır, lavatla dövülür, ardından çeşitli kullanım amaçlarına uygun hale getirilirdi. Dokunan bez; gömlek, çarşaf, sargı bezi, peşkir, dolaylık gibi farklı formlarda kullanılırdı. Özellikle peşkirler; estetik dokunuşlar, nakışlar ve ipek motiflerle süslenerek adeta birer sanat eseri haline getirilirdi.

Kendir dokumacılığı, sadece ekonomik bir faaliyet değil; aynı zamanda imece usulüyle yapılan, türkülerin, bilmecelerin, horonların eşlik ettiği bir sosyal yaşam pratiğiydi. Genç kızların çeyizinde yüzlerce peşkir bulunur, bu bezler aile ilişkilerinin ve yerel kimliğin bir göstergesi olarak taşınırdı.

Kendir dokumacılığı, endüstriyel üretime yenik düşmüş olsa da; dayanıklılığı, estetik zarafeti ve yerel kültürdeki yeri bakımından yeniden canlandırılması gereken kültürel bir zenginliktir. Özellikle sürdürülebilir moda, yerel kalkınma ve kadın kooperatifleri gibi çağdaş projelerle bütünleşerek günümüzde de değerlendirilebilir.

Rize bezleri, II. Dünya Savaşı döneminde yaygınlaşmıştır. O yıllarda her üç evden birinde el dokuma tezgâhı bulunurdu. Günümüzde el dokuması yapılmamakta, bezler birkaç atölyede fabrikasyon olarak üretilmektedir.

Özellikleri: Desenler özgündür, yerel motiflerden esinlenerek üretici tarafından tasarlanır. Merserize pamuk ipliği kullanılır, sentetik karışım yoktur. Ter çeker, serin tutar. Eni 90 cm'dir; cm²'de 18 çözgü, 20 atkılı ipliği bulunur. Apreleme sayesinde parlak ve düzgün bir yüzeye sahiptir. "Döner" tekniğiyle minik deliklerden doğal desenler oluşturulur. Bu işlem, yüksek el becerisi gerektirir.

Rize'de ipek böcekçiliği ise geçmişte az da olsa yapılmış, 1960'a kadar devam etmiştir. Rutubetli iklim ve dut ağacı yetiştiriciliği için elverişli olmasına rağmen, pazarlama ve destek kurumlarının eksikliği nedeniyle yaygınlaşamamıştır.

İpek, genellikle peşkir süslemeleri, ipek peştamal, melez gömlek ve çarşaflarda kullanılmıştır. İki üretim yöntemi vardı:

Kozalar böcekliken kaynatılır, iplik çekilirdi. Delik kozalar sıcak suda işlenir, çıkan pamuksu ipek süslemede kullanılırdı. İpek boyanmaz; doğal krem ve beyaz renklerde kullanılırdı. İpek kozaları, gelin odalarını süsleyen levhaların yapımında da kullanılırdı. 40x60 cm boyutundaki bu levhalara, ikiye kesilen kozalarla desenler yapılır, ortasına damadın resmi yerleştirilirdi.

Örücülük: Çorap, sepet, hasır, kıl ve dantel örücülüğü gibi alt başlıklarla, günlük yaşamda kullanılan işlevsel ve estetik ürünlerin üretim biçimleri tanıtılmaktadır. Bu bölüm, hem kadın emeğinin görünürlüğü hem de üretimdeki çeşitlilik açısından dikkat çekicidir.

Rize'de çorap örücülüğü geçmişte yaygın bir gelenek olup günümüzde özellikle Hemşin, İkizdere (Gölyayla/Kabahor), Ardeşen ve Fındıklı'nın yüksek

kesimlerinde sürdürülmektedir. Bu gelenek, özellikle Hemşinliler arasında kültürel bir kimlik unsuru olarak yaşatılmış ve yörede örülen çoraplar zengin desenleriyle tanınmıştır.

Hemşin çorabı, yüzyıllardır folklorik özelliklerini koruyan Hemşin halkı tarafından örülmüştür. İlk zamanlar koyun yününden tek renk, düz desenlerle yapılan çoraplar zamanla gelişmiş; kadınlar, duygularını ve doğadan esinlendikleri motifleri çoraplara nakşetmiştir. Yörede bulunan bitkilerden kök boya elde edilerek iplikler doğal yollarla renklendirilmiştir.

Çorap desenleri doğadan esinlenmiştir:

- Eğrili (Aşık Yolu Şaşırdı): Dağ yollarının zikzaklı yapısını yansıtır.
- Titer (Kelebek): Kelebeğin hareketliliği ile yöre insanının çalışkanlığı arasında bağ kurulur.

Zamanla püskül gibi süslemeler eklenmiş, kilim ve halı desenleri de örgülere yansıtılmıştır. İki telli ve daha sonra 15 telli gibi teknik yenilikler geliştirilmiştir.

Ancak bugün yün ipliği eğirme ve doğal boya kullanımı neredeyse tamamen yok olmuş; yerini hazır naylon ipliklere bırakmıştır. Yine de Hemşin çorabı, biçim ve desen yönünden diğer illerden farklıdır ve bu farklılık, ona kültürel bir değer kazandırmaktadır.

Bu başlık, Hemşin çorabının sadece bir giyim eşyası değil, aynı zamanda kültürel kimliğin, estetik anlayışın ve el emeği geleneğinin taşıyıcısı olduğunu gösteriyor. Yöre kadınlarının günlük yaşamla iç içe sürdüğü üretim biçimi, aynı zamanda bir ifade biçimidir: Duygular, doğa gözlemleri ve sosyal roller örgüye yansıtılmıştır. Motiflerin isimlendirilmesi ve çoraplara türkü yakılması, çorabın folklorik değerini pekiştirir. Bugün geleneksel yöntemler kaybolmuş olsa da Hemşin çorabı, biçimsel özgünlüğü ve taşıdığı anlatılarla bir kültürel miras ögesi olarak korunmayı hak etmektedir.

Rize’de sepetçilik, hem yaygın hem de fonksiyonel bir zanaat koludur. Bölgede “sepetçilik” ya da “örücülük” olarak anılan bu sanat dalı, daha çok fındık dalı, sarmaşık, mısır kabuğu ve kıl gibi doğal malzemelerle yürütülür. Özellikle kırsal yaşamda tarım ürünlerini taşımak, hayvansal gıdaları muhafaza etmek ya da ev içi düzen sağlamak gibi işlevlere hizmet eden sepetler, farklı boy ve formlarda örülür. Her sepet, hem kullanım amacı hem de yapımında kullanılan malzeme bakımından

bölgenin topografik ve kültürel özelliklerini yansıtır. Örneğin yaylalarda kullanılan taşıma sepetleri genellikle sırt askılı ve büyük hacimlidir; buna karşın mutfak içi kullanım için yapılanlar daha küçük ve zariftir. Sepet örücülüğü, çoğunlukla kadınlar tarafından yapılmakla birlikte, bazı köylerde erkek ustalar da bulunmaktadır. Bu geleneksel sanat, hem geçim kaynağı hem de kuşaktan kuşağa aktarılan bir beceri olarak günümüzde varlığını sürdürmektedir.

Rize'nin yağışlı ve nemli iklimi, bölgede yoğun şekilde sarmaşık türlerinin yetişmesine imkân tanır. Bu bitkiler, dayanıklı ve esnek yapıları sayesinde sepet ve benzeri örme işlerinde sıkça kullanılır. Sarmaşık örücülüğü, kırsal alanda çok yönlü kullanımı olan ürünlerin yapımında tercih edilir. Sarmaşıklar genellikle genç ve taze dallar hâlindeyken toplanır, belli bir süre ıslatılarak yumuşatılır ve ardından örülmeye başlanır. Bu teknikle üretilen eşyalar sadece dayanıklı değil, aynı zamanda estetik bir görünüme de sahiptir.

Mısır tarımı, Rize'nin geleneksel geçim kaynaklarından biri olmuştur. Bu nedenle mısırın yalnızca tanesi değil, kabuğu ve sapı da değerlendirilmektedir. “Mısır kapçığı” olarak adlandırılan kabuklar, kurutularak yumuşatılır ve çeşitli örme teknikleriyle ip, sicim veya küçük el işleri yapılır. Mısır fidesi sapları da benzer biçimde, özellikle yazlık yayla evlerinde kullanılan hasır tabanlıklar, sandalyeler ve duvar süslemelerinde kullanılır. Bu uygulamalar, atık malzemenin değerlendirilmesi açısından da geleneksel çevreci anlayışı yansıtır.

Kıl, keçi tüyünden elde edilen doğal ve dayanıklı bir malzemedir. Rize'nin yüksek rakımlı köylerinde ve yaylalarında kıl, çadır yapımı, urgan, ip ve çuval dokumacılığı gibi alanlarda kullanılmıştır. Kıl örücülüğü, çoğu zaman erkeklerin fiziksel gücünü gerektirdiği için erkek ustalar tarafından yürütülmüştür. Bu sanat dalında örülen ürünler genellikle uzun ömürlü olur, su geçirmez özellik taşır ve ağır hava koşullarına dayanıklıdır. Bugün kıl örücülüğü, kırsal turizm ve etnografik ürün üretimi kapsamında yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır.

Ağaç İşleri Rize ili, doğal kaynakları ve zengin bitki örtüsü sayesinde geleneksel el sanatlarının geliştiği önemli bölgelerden biridir. Bu el sanatlarının başında ise ağaç işleri gelir. Ahşap işçiliği, oyma ve süslemecilik gibi geleneksel tekniklerle bölgenin marangozluk kültürünü belgelemektedir. Estetik kaygılarla işlevselliği birleştiren bu zanaat, mimari ve ev eşyası üretiminde önemli bir yer tutar.

Bölge ikliminin ve coğrafyasının elverişliliğiyle, şimşir, kestane, ceviz, köknar, gürgen, dişbudak, ıhlamur, fındık, komar, armut, kiraz ve kıızılağaç gibi pek çok ağaç türü yetişmektedir. Bu çeşitlilik, halkın ahşapla kurduğu ilişkiyi sadece gündelik yaşamı kolaylaştırmakla sınırlı bırakmamış; aynı zamanda estetik, teknik ve işlevsel bir beceri alanına dönüştürmüştür. Ağaç işleri, yalnızca ev eşyası üretmekle kalmaz; aynı zamanda cami ve ev yapımında, süsleme sanatlarında da ustaların maharetini sergilediği bir alandır.

Yaygın kullanılan eşyalardan biri olan kadı, kullanım amacına göre çeşitli boyutlarda olabilir; genellikle kestane, köknar veya ıhlamur ağacından yapılır. Bu kaplar, turşudan yağa kadar birçok gıdanın saklanması için kullanılır. Kadının yapımında tahtalar kalıba dizilerek kuşak adı verilen çemberlerle sıkıştırılır, tabanı ise dairesel olarak şekillendirilir. Kadının karşısı olarak bilinen gerdel ya da gergen ise daha çok hayvan yemliği olarak kullanılır. Yapım tekniği benzerdir, ancak ağız kısmı daha geniş, tabanı daha dardır. Her iki eşya da kimi zaman doğrudan oyma tekniğiyle de üretilebilir. Bölgede denizle iç içe yaşayan halkın ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilen kayıklar, özellikle kestane ağacından yapılır. Bu tekneler dayanıklı iskelet yapısı, dış kaplamaları ve işlevsel tasarımı ile Karadeniz'in zorlu doğasına karşı dirençlidir. Aynı şekilde ceviz ağacından yapılan konsollar, üstte küçük, altta büyük çekmeceleriyle gelinlerin çeyizlerini yerleştirdiği, estetik ve işlevselliği birleştiren önemli eşyalardır. Bunlarla birlikte, ceviz doğramadan yapılan çeyiz sandıkları da geçmişte genç kızların en değerli eşyaları arasında yer almıştır.

Yeni doğanlar için hazırlanan beşikler genellikle ceviz ya da kestane ağacından yapılır; alt kısmında bebeğin temizliğini kolaylaştıran bir sistem bulunur. Boncuklar ve halkalarla süslenen bu beşikler sadece bir eşya değil, aynı zamanda bir aile yadigarıdır. Şimşir ağacından yapılan koppa, yani kepçeler, sulu yemeklerin karıştırılması ve servisinde; daha küçük olanları ise kaşık olarak mutfakların vazgeçilmezidir. Ardeşen yöresinde ozaşe adıyla bilinen ezmelikler, haşlanan lahanaların ezilmesinde kullanılırken, ceviz, kestane veya ıhlamur ağacından yapılan tepuri isimli yuvarlak sofralar, geleneksel yemek kültürünün merkezinde yer alır. Aynı şekilde, sağra olarak bilinen ekmek tekneleri de hem hamur yoğurma hem de çeşitli gıda maddelerinin saklanması amacıyla kullanılmıştır.

Küçük oturma birimi olan kuliler, yani iskemleler, günümüzde de yapılmaya devam ederken, geçmişte kullanılan koltuklar bazen sallanabilen yapıdadır. L şeklindeki manganalar, taş dibeklerle birlikte tahıl ezmede kullanılır. Arıcılıkla uğraşanlar için ıhlamur ağacından oyulan delme kovanlar önemlidir; arıların giriş çıkış yapabileceği şekilde tasarlanmıştır. Yoğurttan yağ çıkarmak için kullanılan yayıklar da çam ağacından yapılarak kadılara benzer biçimde kuşaklarla sıkıştırılır. Eskiden yaylalarda kullanılan kulek adlı kaplar ise yoğurt ve yağ gibi ürünlerin saklanması görev yapmıştır.

Ayrıca, ölçü birimi olarak kullanılan kot ve ölçek gibi tahta kaplar, ıhlamur ağacından yapılır ve genellikle ev içi ticari dengeyi sağlar. Bunun yanı sıra, likmen adı verilen taşınabilir ışık ayakları, rokopodi olarak bilinen kendir eğirme araçları ve çahra yani çıkırık gibi küçük ağaç işleri de, yörede kadınların ve erkeklerin gündelik üretim pratiklerini kolaylaştıran araçlardır. Bu zanaatlar, sadece geçmişin birer tanığı değil; aynı zamanda kültürel kimliğin somut miraslarıdır.

Demircilik ve Bakırcılık bu bölümler, Rize’de metal işçiliğinin gelişimini ve özellikle günlük yaşamda kullanılan araç-gereçlerin üretimini ortaya koyar. El emeğine dayalı üretimin bölgesel yansımaları burada belgelenmiştir. Plekicilik yöreye özgü ve bugün pek tanınmayan bir zanaat dalı olarak öne çıkar; detaylarıyla belgelenmesi, kültürel hafızanın korunmasına katkı sunar.

Kemençe ve Tulum bölgenin müzik kültürünü yansıtan bu son bölüm, sadece el sanatı değil, aynı zamanda somut olmayan kültürel mirasın da bir parçası olan müzik aletleri üretimini kapsamaktadır.

Genel değerlendirme olarak bu eser, Rize’nin kültürel zenginliğini yansıtan, unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarını hem teknik hem de sosyal boyutlarıyla ele alan, bölgesel belleğe önemli bir katkı sunan bir kaynağın varlığını göstermektedir. İlçelere göre hazırlanmış olması da yerel farklılıkların korunmasına ve kıymetlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu çalışma, unutulmaya yüz tutmuş bir halk sanatını yaşatmak ve belgelemek açısından son derece kıymetlidir. Teknik ayrıntılar ve yerel terimler, sadece dokumacılığın nasıl yapıldığını anlatmakla

kalmaz; aynı zamanda bir yaşam biçimini, kadim bir estetik anlayışını ve kadın emeğinin tarihsel değerini ortaya koyar.¹¹⁹

1.5. Yerel Tarih, Monografik ve Seyahatname Türündeki Çalışmalar

Bu bölümde, yerel tarih, monografik ve seyahatname türlerinde kaleme alınmış toplam 33 eser incelenmiştir. İncelenen eserlerin 13'ü yerel tarih, 16'sı monografik çalışma, 4'ü ise seyahatname türündedir. Kitaplar, 1985 ile 2024 yılları arasında yayımlanmış olup farklı akademik disiplinlerden ve yazar çevrelerinden gelen araştırmacılar tarafından kaleme alınmıştır. Sayfa sayıları 47 ile 768 arasında değişen bu eserler, hem içerik hem de yöntem açısından çeşitlilik göstermektedir. Bu bölümde yer alan incelemeler, eserlerin kapsamı, kaynak kullanımı, yazar yaklaşımları ve tarih yazımı açısından değerlendirilmeleri açıklamalı kaynakça tarzında verilmiştir.

1.5.1. Adem İmdat Kesici, Mapavri'den Çayeli'ne Tarihi Araştırmalar (Ankara: Vova Yayınevi, 2024, 215 s.)

Kitap, 1461 yılından günümüze kadar olan süreçte Mapavri'den (günümüz Çayeli) Çayeli'ne uzanan tarihi gelişimi geniş bir perspektifle ele almaktadır. Osmanlı dönemi arşiv belgeleri, nüfus kütükleri, şer'iyye sicilleri, tapu tahrir defterleri ve savaş kayıtları gibi birçok farklı kaynaktan yararlanarak, bölgenin sosyal, kültürel ve siyasal yapısı ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. Yazar, bu geniş yelpazede yerel tarih çalışmalarına katkı sağlayacak zengin bir arşiv ortaya koymaktadır.

Kitap, içindekiler ve önsözle başlayıp giriş bölümüne geçiş yaparak, Çayeli'nin tarihsel sürecine dair temel bilgilere derinlemesine bir bakış sunar. İlk bölümde, Osmanlı döneminde medrese eğitimi, dini alimler, savaş kahramanları ve şehitlerin kayıtlara yansıyan hayatları detaylandırılır. Bununla birlikte, yerel yönetimle ilgili olarak, Çayeli'nin belediye başkanları, kaymakamları, müftüleri gibi önemli idari figürler ve bölgenin kültürel mirasını taşıyan unsurlar incelenir. Bu

¹¹⁹Turan Aksoy, Rize El Sanatları (Rize: Ofset Matbaacılık, 1995, 52 s.)

bağlamda, tescilli kültürel varlıklar, halk şairleri, yöresel kelimeler ve bölgedeki kültürel yapıların önemine vurgu yapılır.

Yazar, özellikle Osmanlı dönemi arşiv belgeleri üzerinden bölgenin sosyal yapısını, etnik ve dini yapısını titizlikle analiz etmiştir. 16. yüzyıldan itibaren Çayeli'nin Osmanlı yönetimindeki demografik yapısı detaylandırılmakta ve 1530 tarihli Osmanlı muhasebe defterlerine dayanarak, bölgedeki nüfusun büyük oranda “nev Müslüman” (yeni Müslüman) olarak kaydedildiği belirtilmektedir. Bu da bölgedeki İslamlaşma sürecinin göç ve dönüşümle şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Osmanlı döneminde, Çayeli'nde çok sayıda Hristiyan nüfusun bulunduğu ve bölgenin dini yapısının zamanla değiştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Osmanlı arşivlerinde yer alan 1583 tarihli tapu tahrir defterleri, bölgedeki yerleşim yerlerinin düzenini, vergi toplama yöntemlerini ve demografik yapıyı net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kitap, bölgenin dil ve kültür kimliğini de kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Çayeli'nin eski adı olan Mapavri'nin etimolojisi üzerine yapılan farklı görüşler kitapta derinlemesine incelenmektedir. Bir görüşe göre, Mapavri ismi, Lazca “pavri” (yaprak) kelimesinden türetilerek “yapraklı” anlamına gelirken, bir başka görüş de bu ismin Rumca “demir” anlamına gelen “map” kelimesiyle ünlü bir demirci ismi olan “Avri”nin birleşimiyle oluştuğunu savunmaktadır. Diğer bir görüş ise, antik çağlardan gelen “Mapabra” veya “Mapaura” gibi isimlerin kutsal bir yerleşimi tanımlamak amacıyla kullanıldığını ileri sürmektedir.

Bu etimolojik analizler, bölgenin çok katmanlı ve zengin kültürel geçmişine işaret etmektedir. Yazar, bu farklı dilsel ve kültürel izlerin bölgenin kimliğine nasıl şekil verdiğini ve zaman içinde nasıl evrildiğini anlatmaktadır.

Bölgenin ekonomik yapısı da detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çayeli, tarımsal üretimin sınırlı olduğu ancak zengin maden yatakları ve ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu nedeniyle Osmanlı dönemi boyunca önemli bir ekonomik merkez haline gelmiştir. Özellikle, Osmanlı döneminde tarıma dayalı üretim sınırlı olmakla birlikte, Çayeli'nin doğal kaynakları ve bölgesel ticaret yolları, burayı bölgedeki diğer yerleşim yerlerinden ayıran başlıca unsurlar olmuştur. Bu bağlamda, Çayeli'nin Osmanlı yönetimindeki ticaret faaliyetleri, zanaatkarlar ve

bölgeye özgü üretim faaliyetleri, bölgenin sosyo-ekonomik yapısının şekillenmesinde önemli bir yer tutmuştur.

Kitap, savaş tarihine dair de önemli bir yer tutmaktadır. 1912’de Osmanlı yönetimi tarafından Mapavri’nin adı değiştirilerek bölgenin kimliğinde köklü bir değişiklik yapılmış, 1916’da Rus işgali sırasında bölgedeki direniş hareketlerine değinilmiştir. Ayrıca, Seferberlik döneminde şehit düşen 1677 kişi ve Kurtuluş Savaşı’nda İstiklal Madalyası kazanan kahramanlar, kitabın dikkat çeken bölümlerindendir. Çayeli halkının bu tür kritik dönemlerde gösterdiği direniş ve kahramanlık, eserde vurgulanan önemli temalardan biridir.

Kitap, eğitim ve dini yapılar konusunda da zengin bilgiler sunmaktadır. Çayeli’nde yer alan medreseler, ilmiye mensupları, müderrisler ve kadılar hakkında kapsamlı bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı döneminde medrese eğitimi, bölgenin eğitim hayatındaki en önemli kurum olarak öne çıkmış, bölgeden birçok önemli devlet adamı yetiştirmiştir. Ayrıca, medrese programlarına dair yapılan analizler ve Sicill-i Ahval defterlerine dayanan tespitler, bölgenin ilmi hayatına dair derinlemesine bir bakış sunmaktadır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte, Çayeli’nin idari yapısındaki değişimler ve bölgedeki yönetsel değişiklikler de kitabın önemli bir parçasını oluşturur. Çayeli’nin ilçe statüsüne kavuşması ve Çaybaşı adıyla 1944’te ilçe olması, ardından Çayeli adını alması, bölgenin modernleşme sürecine dair bir dizi önemli gelişmeyi gözler önüne serer. Yazar, Çayeli’nin Cumhuriyet dönemiyle birlikte Rize’ye bağlı bir ilçe haline gelmesiyle başlayan dönüşüm sürecini detaylandırarak, bu dönemdeki yerel yönetimlerin ve sosyal değişimlerin etkilerini de analiz etmektedir.

Çayeli’nin kültürel mirası da eserin önemli bir parçasıdır. Eski camiler, mezar kitabeleri, eski okul binaları ve halk şairlerinin eserleri gibi unsurlar, bölgenin kültürel kimliğini ortaya koymaktadır. Bu unsurların korunması, halkın günlük yaşamındaki yeri ve bölgenin kimlik kazanmasındaki rolü, kitabın odak noktalarından biridir. Ayrıca, Çayeli’nin eski ve yeni yer adları, tescilli kültürel varlıklar ve yöresel kelimeler gibi unsurların kitabın kültürel miras bölümlerinde detaylı bir şekilde ele alınması, bölgenin tarihinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Kitap, Çayeli'nin tarihini sadece idari ve askeri belgelerle değil, aynı zamanda halkın gündelik yaşamı, kültürel mirası ve sosyo-ekonomik yapısıyla derinlemesine ele alan kapsamlı bir araştırma niteliği taşımaktadır. Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e kadar olan süreçte, bölgenin tarihi kimliği, sosyo-kültürel yapısı ve ekonomik durumu üzerine yapılan analizler, Çayeli'nin tarihsel geçmişini anlamada önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu çalışma, Çayeli'nin geçmişini hem yerel hem de akademik bir bakış açısıyla ortaya koyarak, bölgenin tarihi ve kültürel mirasına dair önemli bir katkı sağlamaktadır.¹²⁰

1.5.2. Ahmet Rıza İrfanoğlu, Çayeli Beyazsu Köyünden İrfanoğlu İsmail Efendi'nin Hatıraları: Sarıkamış, Esaret ve Sonrası (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, 470 s.)

İrfanoğlu İsmail Efendi'nin oğlu tarafından kaleme alınan bu hatırat, iki ana bölüm hâlinde yapılandırılmış ve yazarın babasından aktarılan bireysel tanıklıklara dayanarak oluşturulmuştur. Kitap, esaret öncesi ve sonrası olmak üzere iki temel döneme odaklanmakta; Birinci Dünya Savaşı'na katılım süreci, Sarıkamış Harekâtı, Sibirya'ya uzanan esaret yılları ve sonrasında yaşanan toplumsal dönüşüm çerçevesinde ilerlemektedir. Eserdeki anlatım, yalnızca bir bireyin yaşam hikâyesi değil, aynı zamanda dönemin ruhunu ve halk belleğini yansıtan bir tarihsel tanıklıktır.

Kitabın başkahramanı İsmail Efendi, Rize'nin Çayeli ilçesine bağlı Beyazsu (eski adıyla Palodya) köyündendir. Ailesi 18. yüzyılda Erzurum'dan Kaçkar Dağları'nı aşarak bölgeye yerleşmiş; zamanla İrfanoğulları olarak bilinen bu soy, çeşitli kollarla genişlemiş ve soyadı kanunuyla birlikte Bilgin, Güray, Gencer gibi yeni soyadları almıştır. İsmail Efendi, Emin-Osmanlar koluna mensup Mehmet Efendi'nin oğludur. Babasının imamlık ve ticaret faaliyetlerinden etkilenen İsmail Efendi, genç yaşta ticarete atılmış, evlenmiş ve ailesini geçindirmiştir. Ancak 1914 yılında yaşadığı ağır bir kişisel kayıp eşini ve iki çocuğunu bir salgında kaybetmesi onu cepheye gönüllü olarak gitmeye yöneltmiştir.

¹²⁰ Adem İmdat Kesici, Mapavri'den Çayeli'ne Tarihi Araştırmalar (Ankara: Vova Yayınevi, 2024, 215 s.)

İsmail Efendi, köyünden Erzincan'a kadar süren zorlu bir yürüyüşle cepheye ulaşmış, burada tabur imamlığı teklifi almasına rağmen doğrudan savaşa katılmayı tercih etmiştir. Sarıkamış Harekâtı'nda yaşanan facia, onun tanıklığıyla çarpıcı bir şekilde aktarılmaktadır. Askerlerin soğukta donarak hayatlarını kaybettikleri, Kur'an okuyarak ölüme hazırlandıkları ve sabah olduğunda cesetlerin sessizce karlar altında kaldığı gibi sahneler, hem savaşın dehşetini hem de askerlerin manevi direnişini gözler önüne sermektedir. Bu bölüm, sadece askerî bir trajedi değil, aynı zamanda iman ve insanlık sınavının da sahnesi olarak sunulmaktadır.

Esaret yıllarında İsmail Efendi Sibiry'a kadar sürgüne gönderilmiş, Rusya'daki Bolşevik İhtilali'ne tanıklık etmiş ve nihayetinde Batum üzerinden memleketine dönmüştür. Hatıratın ikinci bölümü, bu dönüş sonrası yaşananları konu alır. Ailenin Palodya'ya yeniden yerleşmesi, akrabalık ilişkilerinin gelişimi, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemindeki toplumsal yapının değişimi gibi konulara odaklanır. Bu kısımda ayrıca, ekonomik sıkıntılar, imamlık görevi, çocukların eğitimi gibi gündelik hayat unsurlarına da yer verilir.

Yazar, bu hatıraları babasından 1934–1944 yılları arasında, çocuk yaşta iken dinlemiş ve hafızasında biriktirmiştir. Anlatılar, cami sohbetleri formunda işlendiği için vaaz üslubuyla zenginleşmiş ve yorumlarla derinleşmiştir. Yazarın bu hatıratı kaleme almadaki temel motivasyonu, bir vicdanî görev ve tarihî sorumluluk duygusudur.

Sonuç olarak, bu eser; savaş, esaret ve Cumhuriyet'e geçiş süreçlerini bir bireyin gözünden aktararak, hem yerel tarihe ışık tutmakta hem de halk belleğinin yazılı bir ifadesi olarak önem kazanmaktadır. Sözlü kültürden yazılı kültüre aktarılan bu hatırat, bireysel tanıklık üzerinden kolektif hafızayı kurma çabası açısından da dikkate değerdir.¹²¹

1.5.3.Ali Adem Yörük, Müderris ve Hukukçu Rizeli Hafız Kasım Efendi (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014,250 s.)

Eser içindekiler, önsöz diziniyle başlamaktadır. Yedi bölümden oluşmaktadır. Bu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde hukuk eğitiminin geçirdiği

¹²¹Ahmet Rıza İrfanoğlu, Çayeli Beyazsu Köyünden İrfanoğlu İsmail Efendi'nin Hatıraları: Sarıkamış, Esaret ve Sonrası (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, 470 s.)

dönüşümü, Rizeli bir ilim adamı olan Hafız Kasım Efendi'nin (1876–1961) şahsında ve şahsi arşivinden hareketle incelemektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren medrese dışı hukuk eğitiminin yaygınlaşması, yeni hukuk bilgisinin bürokrasi, mektepler ve kısmen halk nezdinde karşılık bulmasıyla birlikte Osmanlı hukuk düşüncesinde köklü bir değişim yaşanmıştır. Kasım Efendi, bu dönüşüm sürecini hem geleneksel medrese eğitimi (Süleymaniye Medresesi Fıkıh Şubesi, Medresetü'l-Kudât) hem de modern hukuk öğretimi (İstanbul Hukuk Fakültesi) bağlamında tecrübe eden istisnai bir şahsiyettir. Onun uzun ve yoğun tahsil hayatı ile ailesi tarafından titizlikle muhafaza edilen ders defterleri, resmi kayıtların ötesine geçen bir öğretim pratiğini ve dönemin zihniyet dünyasını anlamaya imkân tanımaktadır.

Bu bağlamda çalışma, yalnızca bir biyografi sunmaktan öte, Osmanlı modernleşmesiyle şekillenen hukuk eğitiminin biçim ve içerik bakımından geçirdiği evrimi, müfredat, kurumlar, üslup ve bilgi aktarımı düzlemlerinde tarihsel bir bağlam içinde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Kasım Varlı, Osmanlı döneminde resmî kayıtlarda Velioğlu veya Muhaloğlu Hafız Kasım Efendi olarak anılan, 1293/1876-77 yılında Rize'nin Azaklıhoca köyünde doğmuş seçkin bir din adamı ve müderristir. Ailesi, Osmanlı'nın iskân politikalarıyla Orta Anadolu'dan bölgeye yerleştirilmiş. Babası Hacı Zekeriya Efendi, Amasya'da medrese tahsili görmüş bir muallim ve cami mütevellisidir. Kasım Efendi, çocuk yaşta bir gözünü kaybetmesine rağmen eğitim azminden vazgeçmemiş; Rize'deki ilk tahsilinin ardından İstanbul'a giderek ilim yolculuğunu sürdürmüştür. 1895'te muallimlik icazeti alarak taşra mekteplerinde görev almış, ardından İstanbul'da dönemin önemli âlimlerinden Muharrem Lütfi Efendi ve Hasan Şevki Efendi'den icazetnameler almıştır. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin medrese reformlarına bizzat tanıklık eden Kasım Efendi, Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi'nin Fıkıh Şubesi'nden mezun olmuş, daha sonra Medresetü'l-Kudât'a devam etmiş ve buradan İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'ne nakledilerek 1926'da hukuk diploması almıştır. Gümüşhanevî Dergâhı'nda da icazet almış olan Kasım Efendi, ilim ve irfanla yoğrulmuş bir ömür sürmüş, dinî ilimlerle hukuk arasında köprü kuran ender şahsiyetlerden biri olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında dersiam ve müderris olarak önemli görevler üstlenmiştir.

Sonuç olarak birinci bölüm, Kasım Efendi'nin hayat hikâyesini ele alırken, ekler kısmında çeşitli icazetnamelerin görsel örnekleriyle ilmî yetkinliği belgelenmektedir. İkinci bölüm, medrese ıslahatı sürecinde yaşanan dönüşümleri bir talebenin gözünden serimleyerek Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye ve Medresetü'l-Mütehassısîn gibi kurumlarda aldığı eğitimleri, fıkıh mezhepleri ve ders içerikleriyle birlikte detaylandırır. Üçüncü bölüm, Medresetü'l-Kudât'tan İstanbul Hukuk Fakültesi'ne geçiş sürecini ve bu geçişin hem bireysel hem sistemsal düzeydeki yansımalarını inceler.

Dördüncü ve beşinci bölümler, Kasım Efendi'nin zengin kütüphanesi ile şahsî defterlerinin dökümünü sunar. Altıncı bölümde, bu defterlerden alınmış metin örnekleriyle onun ilgi alanları, metodolojisi ve düşünsel derinliği ortaya konur. Fıkıh, hukuk, felsefe ve ceza kanunları gibi alanlardaki notları bu yönünü destekler. Yedinci bölüm, Kasım Efendi'nin evrakından seçilmiş belgeler ve yazışmalar aracılığıyla onun kurumsal ilişkilerini, özellikle İstanbul Müftülüğü ile temaslarını belgelendirir. Bu yapı, hem bireysel bir ilim adamının portresini çizer hem de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte ilmiye sınıfının dönüşümünü örnekli biçimde gözler önüne serer.¹²²

1.5.4. Azmi Kandemir, Ekrem Orhon (?, Kendi Yayınları, 1985, 283 s.)

Bu çalışma, Rize'nin imarına ve gelişimine ömrünü adamış olan merhum Ekrem Orhon'a ithaf edilen bir saygı ve vefa yazısıdır. Ekrem Orhon, 1963-1973 yılları arasında ve 12 Eylül sonrası dönemde Rize Belediye Başkanlığı yapmış; “Denizi kara, karayı para yapan” unvanıyla anılmış, halk arasında “Baba Reis” olarak bilinmiştir.

Yazar, Ekrem Orhon'un Rize'ye olan bağlılığını ve hizmet anlayışını överek, onun eserleriyle ve hayalleriyle halkın kalbinde yaşamaya devam ettiğini vurgular. Ona olan vefa borcunun, heykelinin dikilmesi ve adının yaşatılmasıyla ödenebileceğini belirtir. Ayrıca, bu eserin Orhon'un sağlığında yazılamayacak kadar mütevazı biri olduğu için ancak ölümünden sonra kaleme alınabildiği ifade edilir.

¹²²Ali Adem Yörük, Müderris ve Hukukçu Rizeli Hafız Kasım Efendi (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014, 250 s.)

Çalışma, kişilerin toplumda bıraktığı izlerin büyüklüğünün, insanlarla olan ilişkileri ve hizmetleriyle doğru orantılı olduğunu savunur ve Ekrem Orhon'un bu anlamda kalıcı ve örnek bir şahsiyet olduğunu vurgular. Eser, gelecek nesillere örnek olması için halk diliyle, sade ve yaşayan Türkçeyle yazılmıştır.

1911 yılında Rize Der pazarı'nın Brücek Köyü'nde doğan Ekrem Orhon, Rize eşrafından Gafur Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Rize'de tamamladıktan sonra İstanbul'a gitmiş, Robert Koleji'ni bitirmiştir. Daha sonra ABD'de Illinois Üniversitesi'nden 1936 yılında İnşaat Yüksek Mühendisi olarak mezun olmuştur.

Türkiye'ye döndükten sonra müteahhitlik, şantiye şefliği ve Karayolları Genel Müdürlüğü'nde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1963'te Rize Belediye Başkanı seçilmiş, 1973'e kadar görev yapmıştır. 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında yeniden belediye başkanlığına getirilmiş ve ölümüne dek bu görevde kalmıştır.

Müzmin bir hastalık nedeniyle tedavi için İngiltere'ye gitmiş, dua ve son bir ameliyatla iyileşmiştir. 1983'te Karayolları Genel Müdürü ile çıktığı bir inceleme gezisi sırasında Kars-Göle'de rahatsızlanarak Erzurum'da hayatını kaybetmiştir. Son sözlerinde bile Rize yollarını düşünmüş, Rize için hayaller kurmuştur.

Çocukluğunda Rize'yi zenginleştirmek ve insanlara yardım etmek gibi idealleri olan Ekrem Orhon, hizmeti bir yaşam biçimi haline getirmiştir. Yol mühendisi olma kararı da halkın sıkıntılarına tanık olduğu bir çocukluk anısına dayanır. Hayallerinden bazıları – Rize'nin büyütülmesi, denizin doldurulması, liman ve İspir-Erzurum yolunun yapılması – gerçekleşmiştir. Havalimanı hayali ise ömrü vefa etmediği için gerçekleşmemiştir.

Rize halkı tarafından içtenliği, yardımseverliği, tevazuu ve büyük hizmetleri nedeniyle “Baba Reis” lakabıyla anılmıştır. Yaşlısından gencine herkesin sevgisini kazanmış, bu unvan halkın gönlünde yer etmiş samimi bir saygı ifadesidir.

Ekrem Orhon'un 1955–1973 yılları arasındaki Rize Belediye Başkanlığı dönemi, kent planlaması, altyapı yatırımları ve sosyal yaşam açısından Rize tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Orhon, Rize'nin şehircilik anlayışını köklü biçimde dönüştürerek, dağınık yerleşim yapısına ve yetersiz altyapıya sahip geleneksel kent dokusunu, planlı bir şehir modeline dönüştürmüştür. İstanbul Teknik Üniversitesi ve Alman şehircilik ekollerinden esinlenilerek hazırlanan planlarla,

deniz doldurularak kazanılan alanlarda yeni mahalleler, kamu binaları ve sosyal tesisler inşa edilmiştir. Rize'nin Karadeniz kıyısında yapılan dolgu çalışmaları, hem sahil yolu gibi kara bağlantılarını güçlendirmiş hem de şehir merkezinin genişlemesini sağlamıştır. Özellikle Rize–Trabzon Sahil Yolu projesi, bölgenin ulaşım altyapısında önemli bir gelişme olarak öne çıkmıştır. Orhon'un döneminde içme suyu, kanalizasyon ve yol altyapısı büyük ölçüde yenilenmiş; kırsal mahallelerin kent merkezine entegrasyonu amacıyla çok sayıda yol yapılmıştır. Yerel kaynaklarla finanse edilen bu yatırımlar, belediye hizmetlerinde düzeni sağlarken temizlik işleri için araç filosu kurulmuştur.

Aynı zamanda kamu kurumlarının inşasında da öncülük eden Orhon, Belediye Sarayı, Valilik Binası, Halk Eğitim Merkezi, Öğretmenevi ve çeşitli sağlık tesislerinin yapımını sağlamış, bu yapılar dönemin modern mimarisini yansıtarak Rize'nin kent kimliğine katkıda bulunmuştur. Eğitim alanında Rize Lisesi gibi prestijli kurumların gelişimi desteklenmiş, köylerde okul binalarının yapımına öncülük edilmiş ve halk eğitimi etkinlikleri, tiyatrolar ve konserlerle kültürel hayat canlandırılmıştır. Şehir merkezinde parklar, çocuk bahçeleri, yürüyüş yolları ve sosyal alanlar oluşturulmuş; özellikle Atatürk Parkı, yeşil alanlara verilen önemin sembolü olmuştur. Kent mobilyaları, şehir estetiği ve kamusal düzenlemeler bu dönemde öne çıkan unsurlar arasında yer almıştır.

Ekonomik kalkınma açısından da önemli adımlar atan Orhon, çay tarımına dayalı ekonominin çeşitlendirilmesini savunmuş ve organize sanayi düşüncesini Rize gündemine taşımıştır. Küçük sanayi siteleri inşa edilmiş, liman ve balıkçı barınağı gibi yatırımların temelleri atılmıştır. Ayrıca köy yolları projeleriyle iç kesimlerle şehir merkezi arasındaki ulaşım güçlendirilmiş, minibüs hatları ve belediye otobüsleriyle toplu ulaşım sistemi oluşturulmuştur. Ekrem Orhon'un Rize'ye katkıları yalnızca teknik icraatlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda halkla doğrudan ilişki kuran, yerel dinamikleri gözetten bir belediyecilik anlayışını da beraberinde getirmiştir. Rize'nin kıyı kent kimliği, altyapısı, sosyal ve ekonomik yapısı büyük ölçüde bu dönemde atılan adımlarla şekillenmiş, Orhon'un adı ileri görüşlü bir şehir plancısı ve halk odaklı bir yönetici olarak anılmıştır.

Sonuç olarak bu kitap, Rize Belediye Başkanı Ekrem Orhon'un hayatını, kişiliğini ve hizmetlerini çok yönlü bir bakış açısıyla ele almaktadır. Ekrem Orhon

başlığıyla onun biyografik portresi çizilirken, Hizmetleri ve Eserleri kısmında şehircilik alanında bıraktığı kalıcı izler detaylı biçimde aktarılmıştır. Söz, Yazı ve Söylevleri bölümü, onun düşünce dünyasını ve hitabet gücünü ortaya koyarken; Aile Reisi başlığı, özel hayatındaki sorumluluk ve duruşunu yansıtır. Basın ve Ekrem Orhon bölümünde dönemin medyasındaki yansımaları ele alınmış, Fotoğraflarla Ekrem Orhon kısmı ise görsel bir bellek sunarak okuyucuyu zamansal bir yolculuğa çıkarmıştır. Bütün bu başlıklar, Ekrem Orhon'un sadece bir belediye başkanı değil, aynı zamanda toplumda iz bırakmış bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.¹²³

1.5.5. Ergün Hiçyılmaz, İpsiz Recep: Kaldırın Silahları Şafak Boyu (İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2005, 190 s.)

Eser içindekiler, teşekkür ve giriş diziniyle başlamaktadır. İpsiz Recep, sadece bir milis lider değil, inançla Millî Mücadele'ye katılmış bir halk kahramanıdır. Rize'nin Haldoz (Portakallık) semtinde 1862'de doğmuş, deniz ve kara arasında geçen hareketli bir hayat yaşamıştır. "İpsiz" lakabı, cömertliğinden ve dünyalığa değer vermemesinden gelir.

Hayatının büyük bölümü deniz taşımacılığıyla geçmiş, Batum-Rize hattında silah kaçırarak komitacıları bertaraf etmiş, bu nedenle takip edilmiş, tutuklanmış ve ağır işkencelere maruz kalmıştır. Ancak esaretten kaçmayı başarmış ve Millî Mücadele'ye katılmıştır.

Eşi Nadire Hanım, onun en büyük destekçisidir. Çete hayatında yanında olmuş, siperlerde onunla yaşamıştır. İpsiz Recep, dürüstlüğü, fedakârlığı ve yurtseverliğiyle çevresinde sevilen ama bir o kadar da çekinilen bir figür olmuştur.

Millî Mücadele'nin Karadeniz ayağında önemli roller üstlenmiş, Kazım Karabekir gibi komutanların raporlarında da adı geçmiştir. Resmî belgelerde yer alacak kadar etkili bir yerel kahraman olan İpsiz Recep, halkın içinden çıkmış gerçek bir mücadele adamıdır.

Ayrıca kitapta, Recep Reis'in Millî Mücadele'deki etkinliklerini detaylandıran şu başlıklar da yer alır: Kefken'de Bir Gerillacı, Kefken'de Fransız Torpidosu, Milisler ve Recep Reis Birliği'nin Yapısı, Yoldan Çıkan Gönüllüler,

¹²³Azmi Kandemir, Ekrem Orhon (?), Kendi Yayınları, 1985, 283 s.)

Recep Reis ve Efradı, Alemdar ve Recep Reis, Millî Mücadele’de “İkna” Cephesi, Gizli Teşkilatlanmaya Doğru, Kocaeli Teşkilatı, Kocaeli’nin Askerî Yapısı, Karadeniz’de Kuvva-î Millîye, Recep Reis ve Mustafa Kemal. Bu başlıklar altında, onun halktan milisleri nasıl örgütlediği, Karadeniz’de yürüttüğü silahlı direniş, İstanbul hükümetine karşı izlediği stratejiler ve Mustafa Kemal ile ilişkileri belgelerle ortaya konur.

Recep Reis ve Mustafa Kemal başlığı altında, Recep Reis’in Millî Mücadele’deki yeri ve Atatürk ile ilişkisine ayrıntılı biçimde değinilmiştir. Başta Mustafa Kemal ve Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere Millî Mücadele’nin üst kadrosunun Recep Reis’e duyduğu güven vurgulanmıştır. Atatürk’ün kendisine “amca” diye hitap ettiği ve Ankara’da bizzat kabul ederek maaş bağlattığı anlatılmış, bu maaşın Tayyare Cemiyeti’ne bağışlanması da önemli bir ayrıntı olarak aktarılmıştır.

Recep Reis’in çetesiyle Ankara’ya gelişi, bandoyla karşılanmaları ve Atatürk’ün kendisine gösterdiği iltifatlar detaylı şekilde ele alınmıştır. Ayrıca Meclis’te Atatürk’ün “Yine harp olsa gelir misin?” sorusuna verdiği anlamlı cevap da metinde vurgulanmıştır: “Yanımda bir yeğenim var, ne zaman emredersen atımı ve silahımı alır gelirim.”

Savaş sonrası Karasu’ya yerleştirilen Recep Reis’in tevazu dolu yaşamı, kendisine tahsis edilen arazilerin çoğunu halka dağıtması ve sade hayatı belirgin şekilde işlenmiştir. Zafer Bayramlarını izlerken yaşadığı duygular, mücadeleye omuz vermeyenlerin sonradan kahramanlaştırılmasına karşı duyduğu sitem de metinde dikkat çekici bir şekilde yer almaktadır. Son günlerinde yaşadığı hastalık, Sakarya kıyısındaki evinde hayata veda etmesi ve 1972’de tamamlanan mezarına ilişkin bilgilerle hayatının sonuna da değinilmiştir. Özellikle, Mustafa Kemal’e duyduğu sadakat ve hiçbir karşılık beklemeden verdiği mücadele kitabın genelinde ön plana çıkarılmıştır.

Sonuç olarak Millî Mücadele’nin halk içinden çıkmış, örgütsüz ama yüksek bir bilinç ve fedakârlıkla savaşıyan figürlerinden biri olan İpsiz Recep’in, yalnızca silahlı direnişteki rolünü değil, aynı zamanda Millî Mücadele kadrolarıyla olan manevi ve ideolojik bağını da gözler önüne sermektedir. Metinde özellikle, Mustafa Kemal Atatürk ve Mareşal Fevzi Çakmak gibi dönemin en yetkin askerî-siyasal

şahsiyetlerinin Recep Reis'e duyduğu güven, onun Kuvva-yı Milliye içindeki ağırlığını açıkça vurgulamaktadır.

Recep Reis'in "amuca" yani "amca" olarak anılması, yalnızca bir lakap değil, ona duyulan hürmetin, toplumsal statüsünün ve direnişin vicdanı olarak görülmesinin bir sembolüdür. Onunla ilgili anlatılanlar, Millî Mücadele'nin sadece düzenli ordu ya da resmi komutanlar eliyle değil; yerel güçlerin, gönüllülerin ve halk direnişinin kolektif katkısıyla yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.

Recep Reis'in Atatürk tarafından kabul edilmesi, kendisine maaş bağlanması, çete üyelerinin Ankara'da misafir edilmesi gibi olaylar, Mustafa Kemal'in yerel direnişçilere verdiği önemi ve onların mücadelelerini sahiplendiğini göstermektedir. Bu da, Millî Mücadele'nin yalnızca bir komuta zinciri değil; halkla bütünleşmiş, yatay bir dayanışma ağı şeklinde örgütlendiğini gözler önüne sermektedir.

Öte yandan, Recep Reis'in zafer sonrası gösteriştense uzak, sade ve onurlu yaşamı, onun mücadeleye kişisel çıkar ya da siyasal kazanç için değil, tümüyle bir vatan borcu duygusuyla katıldığını kanıtlamaktadır. Savaştan sonra siyasete mesafeli durması, kendisine yapılan teklifleri geri çevirmesi ve "Savaşta dik duran başımızı siyasette eğmeyiz" sözü, onun karakterini ve inandığı değerleri çok açık bir biçimde yansıtmaktadır.

Hayatının son yıllarında yaşadığı yalnızlık ve unutulmuşluk hissi, mücadele arkadaşlarının çoğunun sessiz sedasız kayboluşu ve son 30 Ağustos'ları bir izleyici gibi karşılaması, hem bir burukluk hem de bir onur anlatısı olarak metne yansımıştır. Tüm bu yönleriyle Recep Reis, Millî Mücadele'nin sadece bir kahramanı değil; aynı zamanda halkın bağrından çıkmış, adanmış bir direniş insanı olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.¹²⁴

1.5.6. Hakan Şeker Tavukçuoğlu, Her Yönüyle Güneysu Rize (İstanbul: Güneysu Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği Yayınları, 1996, 388 s.)

Eser; sunuş, önsöz ve içindekiler diziniyle başlayarak, giriş bölümünün ardından Doğal Yapı, Tarih, Sosyo-Ekonomik Yapı, Kültür ile Mahalleler ve Köyler başlıkları altında beş ana bölümden oluşmaktadır.

¹²⁴Ergün Hiçyılmaz, İpsiz Recep: Kaldırın Silahları Şafak Boyu (İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2005, 190 s.)

Eserin birinci bölümü olan Doğal Yapı, araştırmanın temelini oluşturan coğrafi, ekolojik ve doğal kaynaklara dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bölüm, hem fiziki çevrenin detaylı betimlemesini yapmakta hem de bölgedeki doğal koşulların insan yaşamı ve kültürel yapı üzerindeki etkilerini anlamaya olanak tanımaktadır. Genel Konum başlığı altında bölgenin coğrafi sınırları, komşu alanlarla ilişkisi ve yerleşim düzlemindeki yeri ele alınarak okuyucunun mekânsal bir farkındalık kazanması sağlanmaktadır.

Yeryüzü Şekilleri başlığı altında dağlar, yaylalar, ovalar, vadiler, mezralar, akarsular ve göller gibi fiziki unsurlar detaylandırılmış, her unsurun hem doğal sistem içindeki yeri hem de halkın yaşamıyla olan ilişkisine değinilmiştir. Özellikle yayla ve vadilerin halk yaşamındaki işlevine vurgu yapılması, kültürel coğrafya açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

Bitki Örtüsü ve Doğal Güzellikler başlıkları, bölgenin zengin florasını ve turistik potansiyelini ortaya koyarken, mesire yerleri ve içmeler gibi halkın gündelik yaşamında önemli yer tutan alanlara da yer verilmiştir.

Jeolojik Yapı bölümü, toprak yapısı ve yer altı zenginlikleriyle birlikte değerlendirilmiş; tuğla, granit, kireç, su, bakır ve elmas gibi kaynaklara dair bilgilerle ekonomik potansiyel vurgulanmıştır. Bu başlık, bölgedeki maden ve yapı malzemesi üretimi açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

İklim alt başlığında sıcaklık, yağış ve rüzgâr özellikleri ayrıntılı biçimde açıklanarak tarım, yerleşim ve günlük yaşam üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Hayvan Türleri kısmı ise evcil hayvanlardan yabani türlere, kuşlardan balıklara ve sürüngenlere kadar geniş bir yelpazede biyolojik çeşitliliği sunmakta; bölgenin ekolojik zenginliğini göstermektedir. Son olarak Nüfus başlığı altında ise doğal yapı ile insan yerleşimi arasındaki ilişki kurulmakta; coğrafi koşulların demografik yapıyı nasıl şekillendirdiği değerlendirilmektedir.

Bu bölüm, doğal çevre ile insan yaşamı arasındaki karşılıklı etkileşimi açık biçimde ortaya koymakta; eserin geri kalan bölümlerinde işlenecek kültürel ve sosyo-ekonomik unsurlar için sağlam bir zemin hazırlamaktadır.

Eserin ikinci bölümü olan “Tarih” başlığı, Güneysu’nun hem yerel hem de bölgesel tarihsel gelişimini belgeleyerek, bölge kimliğinin oluşum sürecini ve bu sürece katkıda bulunan aktörleri detaylı şekilde ele almaktadır. Bu bölüm, tarihsel

sürekliliği ve değişimi göstermekle kalmayıp, aynı zamanda yerel belleğin yazılı hale gelmesine de hizmet etmektedir.

Güneysu'ya Katkısı Bulunan Devlet Adamları başlığı, yerel yönetimden ulusal siyasete kadar geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Alt başlıklarda Cumhurbaşkanları, TBMM Başkanları, Başbakanlar, Rize milletvekilleri, valiler, belediye başkanları ve kurum yöneticileri kronolojik ve görev bazlı olarak sıralanmış; bu kişilerin Güneysu'ya olan katkıları kayıt altına alınmıştır. Özellikle “Çaykur Genel Müdürleri” gibi yerel ekonomiye etkisi büyük olan kurumların yöneticilerine yer verilmesi, bölge kalkınması açısından önemli bir detaydır.

Güneysu'da Önemli Olaylar başlığı altında, Güneysu'nun tarihsel hafızasında yer etmiş siyasi, toplumsal, kültürel veya doğal olaylara değinilerek bölgenin geçmişteki önemli tarihi anlara değinmiştir. Bu alt başlık, yerel tarih araştırmaları açısından oldukça değerlidir.

Güneysu'nun İdari Tarihi, bölgenin zaman içindeki idari statü değişimlerini, nahiye, ilçe veya belde gibi yönetim düzeylerindeki evrimini açıklayarak yerel yönetim yapısının tarihsel gelişimini sunmaktadır.

Rize'nin ve Güneysu'nun Tarihi alt başlığı bölgeyi daha geniş bir bağlama oturtmakta, yerel tarihle bölgesel tarihin bağlantısını kurmaktadır. Rize Adının Kaynağı ve Aldığı Adlar ve Güneysu Adının Kaynağı ve Aldığı Adlar başlıkları ise etimolojik ve kültürel hafıza açısından önem taşımaktadır.

Bu bölüm, sadece yerel tarih bilgileri sunmakla kalmayıp, aynı zamanda yerel yöneticiler ve halk arasında bir aidiyet duygusu oluşturarak bölge belleğinin güçlenmesini amaçlamaktadır. Yazılı ve sözlü kaynaklardan derlenen bilgilerle desteklenen bu tarihsel yapı, Güneysu'nun gelişim sürecine ışık tutmakta ve yerel tarih yazımı açısından örnek teşkil etmektedir.

Eserin üçüncü bölümü, Güneysu'nun ekonomik ve toplumsal yapısını bütüncül bir yaklaşımla sunmaktadır. Tarım başlığı altında bölgedeki tahıl, baklagil, sebze ve meyve üretimi ayrıntılandırılmış; özellikle çayın hem ekonomik hem kültürel bir değer olarak önemi vurgulanmıştır. Hayvancılık, arıcılık, ipekçilik gibi geleneksel üretim biçimlerinin yanı sıra sanayi faaliyetleri de küçük ölçekli işletmeler üzerinden incelenmiştir.

Yaylacılık, gurbetçilik ve göç gibi sosyo-kültürel olgular, bölgenin demografik ve ekonomik dönüşümünü anlamada önemli yer tutar. Ayrıca eğitim kurumları, sağlık hizmetleri, haberleşme, ulaşım ve elektrik-su altyapısı gibi başlıklarla Güneysu'daki yaşam koşullarına dair kapsamlı bir tablo sunulmaktadır.

Bölümde dikkat çeken bir diğer yön ise, toplumsal örgütlenmenin hem geleneksel hem de modern yapılarla temsil edilmesidir. İmece, salma, teberrü gibi dayanışma gelenekleri; dernekler, vakıflar ve siyasi partilerle birlikte değerlendirilmiş ve yerel toplumun kolektif yaşam biçimi ortaya konmuştur. Genel olarak bu bölüm, Güneysu'nun geçim kaynaklarını, sosyo-ekonomik dinamiklerini ve toplumsal ilişkiler ağını derli toplu ve zengin içerikli bir biçimde sunmaktadır.

Eserin dördüncü bölümü, Güneysu'nun kültürel dokusunu tarihsel gelişimiyle birlikte ele alarak oldukça kapsamlı bir panorama sunmaktadır. Yerleşimden çayın gelişine, televizyondan 1980 sonrası değişimlere uzanan süreçte kültürün dönüşümü dikkatle izlenmiştir.

Giyim-kuşamdan mutfak kültürüne, batıl inanışlardan halk hekimliğine, doğum-evlilik-ölüm adetlerinden halk edebiyatına ve el sanatlarına kadar kültürün tüm yönleri detaylandırılmıştır. Mimari yapılar, yerel ağız özellikleri, halk müziği ve oyunları gibi başlıklarla da kültürel mirasın somut ve soyut unsurları başarıyla yansıtılmıştır.

Ayrıca yöreye özgü araç gereçler, silahlar, muhtarlar, ünlü şahsiyetler ve sosyal faaliyetler de kültürün toplumsal bağlam içindeki yeriyle birlikte değerlendirilmiştir. Bu bölüm, Güneysu'nun kültürel kimliğini yaşatmak ve gelecek kuşaklara aktarmak adına önemli bir kaynak niteliğindedir. Eserin son bölümü, Güneysu'nun yerleşim dokusunu hem merkez mahalleler hem de köyler düzeyinde detaylı biçimde ele alarak önemli bir yerel bellek çalışması sunmaktadır.

Mahalleler alt başlığı, ilçe merkezindeki dört ana mahalleyi Merkez, Ulucami, Küçükcamı ve Eskicami'yi ayrı ayrı tanıtarak şehirleşme, sosyal yaşam ve tarihsel süreçteki değişimlerine vurgu yapılmıştır. Bu mahalleler üzerinden Güneysu'nun merkezi yapısı, cami adlarıyla şekillenen tarihî hafızası ve mahalle kültürü aktarılmaktadır.

Köyler alt başlığı ise ilçeye bağlı 19 köyü sırayla inceleyerek coğrafi özelliklerinden ekonomik faaliyetlere, geleneksel yaşam biçimlerinden kültürel

mirasa kadar geniş bir perspektif sunmaktadır. Köylerin tek tek ele alınması, bölgenin dağınık yerleşim yapısını, tarımsal üretim ve göç ilişkilerini belgelemekte; ayrıca her bir köyün kendine özgü yapısal ve toplumsal özelliklerini yansıtmaktadır. Bu bölüm genel olarak, Güneysu'nun yerleşim alanlarını sadece fiziksel değil, kültürel ve toplumsal katmanlarıyla da kayda geçirerek bir bellek haritası sunmakta ve yerel tarih yazımına özgün bir katkı sağlamaktadır.¹²⁵

1.5.7. İbrahim Karaca, Bir Avuç Hemşin (İstanbul: Su Yayınları, 2019, 304 s.)

Kitap, İçindekiler ve Önsöz bölümleriyle başlamaktadır ve beş ana bölüm halinde ele alınmıştır. Bu kitap, başlangıçta sadece Khaçapit köyüne ait unutulmaya yüz tutmuş sözcükleri derlemek amacıyla başlamış bir çalışmayken, zamanla daha geniş bir anlatıya dönüşmüştür.

İlk olarak 15 yıl önce hazırlanan çalışma, zaman içinde eklemeler ve düzenlemelerle geliştirilmiştir. Kitap, halkbilimi, tarih veya etnoloji açısından tam anlamıyla akademik bir araştırma olmasa da, bu alanlardan izler taşımaktadır. Yazılanlar, yazarın doğup büyüdüğü kültüre ve coğrafyaya dair kişisel gözlemlerinden oluşmaktadır.

Bu, eserin nesnel bir halkbilimi çalışmasından çok, bireysel bir kültürel çalışma örneği ortaya koymaktadır. Kitap, yazarın gözlemci ve duyarlı yaklaşımını ortaya koyarak, kültürel kayboluşa karşı küçük de olsa bir katkı sunma isteğini yansıtıyor.

Kitabın birinci bölümü, Hemşin'in kültürel ve toplumsal yapısını farklı yönleriyle ele alan başlıklardan oluşmaktadır. Bir Avuç Hemşin başlığıyla başlayan bölümde, gurbetin Hemşin toplumu üzerindeki etkileri, gündelik yaşamda din ve batıl inançların yeri, dünyadaki değişimlerin Hemşinlilere yansımaları, tuluksuz kalan Hemşinlinin kültürel dönüşümü gibi konulara değinilmektedir.

Ayrıca, Hemşinlilerin öfke ve duygularını ifade biçimleri, Khaçapit ve diğer Hemşin köylerinin özellikleri, geçmiş yüzyıllarda yaşanan göç hareketleri, Hemşinlilerin kendilerini Türk sayma nedenleri ve etnik kimliğin temel unsurları gibi

¹²⁵Hakan Şeker Tavukçuoğlu, Her Yönüyle Güneysu Rize (İstanbul: Güneysu Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği Yayınları, 1996, 388 s.)

konular da bu bölümde yer almaktadır. Aşağı Yerliler ve Eksik Parçalar gibi başlıklarla bölgenin sosyal yapısı ve tarihsel boşlukları ele alınırken, Osmanlı dönemindeki Hemşin'in durumu ve coğrafyanın kültür üzerindeki etkileri de tartışılmaktadır.

İkinci bölüm, Hemşin'e özgü geleneksel oyunları, eğlenceleri ve kültürel ritüelleri ele almaktadır. Bugüne Kalamayan Oyunlarımız başlığı altında, Hamam Kızdı, Foli İçi, Pokhluği, Binektob, Ateşluği, Pulluği, Cagluği, Suluği, Dombilis gibi kaybolmaya yüz tutmuş oyunlar tanıtılmaktadır.

Cibul Çalarum Cibul, Un Şeker ve Kurabiye gibi başlıklar, oyunlarla bağlantılı ritüellere değinirken; Nokta Ana ve Bir Yürek Yolculuğu, Tavarış, Toşi ve Başka Türlü Eşkıyalar başlıkları anılar ve toplumsal figürleri anlatmaktadır. Nasıl Yaklaşmalı, Ne Umulmalı? ise bu mirasa bakış açısını ve korunmasına dair bir değerlendirme sunmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü, Khaçapit'te söylenen maniler, yer adları, anılar ve mizahi anlatılar etrafında şekillenmektedir. Maniler ve şiirsel anlatılar, köy isimlerinin değişimi, toplumsal gözlemler ve yerel mizah, siyasi ve sosyal değişimlere dair eleştiriler ile yerel figürlere dair anlatılar bir araya getirilmiştir. Bölüm, Hemşin'in sözlü mirasını şiirsel ve mizahi bir dille aktarmayı amaçlamaktadır.

Bu bölüm, Gülsen Perim'in kendi hayatından kesitlerle, kendi diliyle yaptığı anlatımla Hemşin ağzını ele almaktadır. Röportaj tarzında sorulara verdiği cevaplarla, Khaçapit (Kahaçapit) köyündeki dilin günlük yaşamda nasıl kullanıldığını ve kişisel deneyimleriyle bu dilin nasıl şekillendiği gösterilmek istenmiş. Perim, kendi yaşamındaki anılarını paylaşarak, Hemşin ağzının nasıl kullanıldığını göstermiştir. Bu anlatı, Hemşin ağzının derinliğini ve yerel bağlamdaki önemini, kişisel bir bakış açısıyla gözler önüne sermektedir.

Bu bölüm, kitabın son bölümü olarak, Khaçapit'te yaşayan Hemşinli sözcükler ve fotoğrafçılıkla ilgili çeşitli temaları ele almaktadır. “Bir Avuç Fotoğraf” başlığı altında, siyah beyaz fotoğraflarla insan yaşamı, doğa ve mekân arasındaki ilişki vurgulanırken, Fotoğraflarla Zaman Mekân İnsan ve Renklerle Doğa İnsan Mekân başlıkları, fotoğrafın zaman, mekân ve insan üzerindeki etkilerini araştırmaktadır.

Bölüm, görsel ve dilsel unsurları bir araya getirerek Hemşin kültürünü hem sözcükler hem de fotoğraflarla yansıtmaktadır. Son bölüm olarak, geçmişin ve bugünün izlerini, görsellerle desteklenmiş bir şekilde aktarma amacını taşımaktadır.

Kitap, Hemşin'in kültürel mirasını sadece dil ve geleneklerle değil, aynı zamanda tarihi ve toplumsal yapısıyla da derinlemesine ele almaktadır. Hemşin'in tarihine dair yapılan vurgular, geçmişin izlerini ve yörenin tarihsel dönüşümünü anlamamıza olanak tanımaktadır. Geçmişteki göç hareketleri, coğrafi değişimler ve toplumsal yapılar, kitap boyunca hem sözlü kültürle hem de görsel anlatımlarla desteklenen başlıklar altında aktarılmaktadır.

Hemşin halkının Osmanlı dönemiyle ilişkisi, yerel isimlerin değişimi, etnik kimlik ve dilsel çeşitlilik gibi tarihi unsurlar, yazarın kişisel gözlemleri ve yerel tarih üzerine yaptığı derlemelerle pekiştirilmiştir. Bu sayede kitap, sadece günümüz Hemşin'inin değil, geçmişinin de derinlikli bir analizini sunmaktadır. Tarihin yörenin kültürünü nasıl şekillendirdiğine dair yapılan vurgular, kitabı zengin bir tarihsel belge haline getirmektedir.¹²⁶

1.5.8. İbrahim Balcı, Rizeli Milis Yüzbaşı İpsiz Recep Reis (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2011, 576 s.)

20. yüzyılın başlarında, ülkenin büyük bir kısmının işgal altında olduğu zor zamanlarda, Doğu Karadeniz'in önemli merkezlerinden Rize'de doğan İpsiz Recep Reis, sadece kendi yöresinin değil, Türkiye'nin de bağımsızlık mücadelesinde unutulmaz bir isim olmuştur. Babasının ticaret hayatını sürdürürken, bölgedeki Rum ve Ermeni çetelerin işgalci devletlerin desteğiyle halka uyguladığı baskı ve zulme tanıklık eden Recep Reis, bu zulme karşı direnişin öncülerinden biri oldu.

Kuvay-ı Milliye hareketine katılarak, yerel direnişin sembollerinden biri haline gelen Recep Reis, işgal güçlerine karşı yürüttüğü mücadelede gösterdiği kararlılık ve cesaretle milis yüzbaşı unvanını kazandı. Düzenli orduya katılarak Yunan güçlerine karşı da savaştı. Ona sunulan İstiklal Madalyası'nı ise "Madalyaya değil, milletime hizmet için savaştım" diyerek reddetmesi, onun samimi ve fedakâr duruşunu açıkça göstermektedir.

¹²⁶İbrahim Karaca, Bir Avuç Hemşin (İstanbul: Su Yayınları, 2019, 304 s.)

İbrahim Balcı'nın kaleme aldığı bu çalışma, Recep Reis'in yaşamı ve mücadelesi üzerinden, Kurtuluş Savaşı'nın Karadeniz cephesinde yaşanan siyasi ve etnik çalkantıları, bölge halkının direniş ruhunu ve örgütlenmesini derinlemesine ele almaktadır. Kitap, Türkiye'nin en zorlu dönemlerinden birinde, özellikle Karadeniz insanının işgalci güçlere karşı verdiği kararlı ve fedakâr mücadeleyi anlamak için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Ayrıca, kitapta adı geçen önemli şahsiyetlerin fotoğraflarına, okuyucuların tarihi yüzlerle bağ kurabilmesi amacıyla kitabın sonunda yer verilmiştir. Bu görseller, metindeki anlatımı daha da zenginleştirerek, dönemin atmosferini ve kahramanlarının kişiliklerini somutlaştırmaktadır.

Recep Reis'in hayatı ve duruşu, sadece savaş meydanlarında değil, aynı zamanda milli iradeye olan bağlılığı ve halkıyla kurduğu güçlü bağlarla da örnek teşkil etmektedir. Onun mücadele azmi, bugünün Türkiye'sinde vatan sevgisi ve direniş ruhunun somut bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, İpsiz Recep Reis, yalnızca bir kahraman değil, aynı zamanda milletin bağımsızlık ve özgürlük idealine olan sarsılmaz bağlılığının simgesidir.¹²⁷

1.5.9. İhsan Topaloğlu, Rize-Pazar Suçatı (Apso) Köyü (Trabzon: Ofset Matbaacılık, 2008, 264 s.)

Eser içindekiler önsöz diziniyle başlamaktadır. Apso ismi üzerine farklı görüşler olduğuna değinilmiştir. Dr. Enver Uzun'a göre Farsça “ab” (su) ve Türkçe “so” (su) kelimelerinden türeyerek “suyu bol yer” anlamına gelmektedir. Bazı kaynaklara göre ise “Apso”, eski Kolkhis dilinde “Abhazya yurdu” anlamına gelir. Bir başka rivayete göre de “krallık” anlamına gelir.

Suçatı Köyü, adını birleşen derelerden almıştır ve Pazar ilçesinin en eski yerleşim yerlerinden biridir. Kanuni döneminde 300 nüfuslu bir köydü. Osmanlı döneminde köy, derebeylik sistemiyle yönetilmiş, vergi toplamada zorbalıklar yaşanmıştır. Hatta bazı köyler bu düzene karşı çıkmıştır.

Seferberlik yıllarında köyden 66 kişi askere gitmiş, yalnızca 6'sı geri dönebilmiştir. Rus işgali sırasında köy boşaltılmış, halk dağlara saklanmış, Rus

¹²⁷İbrahim Balcı, Rizeli Milis Yüzbaşı İpsiz Recep Reis (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2011, 576 s.)

askerleri köye gelerek evleri aramış ve silah toplamıştır. Zorunlu göç sırasında köylüler Samsun'a kadar gitmek zorunda kalmış, bir kısmı oraya yerleşmiştir.

Kıtlık yıllarında halk açlık çekmiş, ıhlamur yaprakları ve fındık kabuklarıyla beslenmeye çalışmıştır. Sonraki yıllarda buğday yardımı yapılmış, en yaygın ayakkabı türü ise “çarık” olmuştur. Hasılsız çarık yayginken, hasıllı çarık ve yemeni gibi eşyalar lüks sayılmıştır. Köylüler bu tür eşyaları genellikle kendileri üretmişlerdir. Suçatı Köyü, Rize'nin Pazar ilçesine 12 km uzaklıkta, derin vadilerle parçalanmış dağlık bir alanda yer alır ve Pazar'ın en büyük köylerinden biridir.

Köy, zengin bitki örtüsüne sahip olup, orman gülleri, karaağaç, kestane ve ıhlamur gibi ağaçlarla kaplıdır. Lomanı-Patara sırtı en yüksek noktasıdır; düz alanları ise Dışkapı (Camii Avlusu) ve alt mahalledir. Derinsu, Şentepe, Elmalık ve Başköy ile çevrilidir. Su kaynakları oldukça fazladır; Hemşin Deresi ve ona karışan Apso (Abdullah), Hıncı, Şçarı Çophe, Çemçvadu gibi birçok dere mevcuttur. Yerleşim çevresinde her arazi, tarla ve dere, geçmişe dayalı özel adlar taşır; bunlar arasında Abdullah Kapula, Pazeni, Köroğlu Dağı ve efsanesiyle bilinen Kualona, Kibaroglu Yatağı ve Çarı Avla sayılabilir. Eski dönemlerde bazı bölgelerde değirmenler, mezralar ve hapisaneler bulunduğu aktarılmakta; Katran Ağa'dan adını alan Katrağa Mahallesi gibi yerler, halkın belleğinde yaşayan hikâyelerle zenginleşmiştir.

Sonuç olarak bu kitap, Rize'nin Pazar ilçesine bağlı Suçatı Köyü'nün tarihini, coğrafyasını, mimarisini, kültürel değerlerini ve toplumsal yapısını çok yönlü biçimde ele alan kapsamlı bir monografidir. Yer adlarından efsanelere, geleneksel mimariden su kaynaklarına, halk anlatılarından sosyal yaşama kadar birçok alanda derinlemesine bilgi sunarak yalnızca bir köyün değil, Doğu Karadeniz kırsalının da belleğini kayda geçirir. Kitapta coğrafi yapı, yerel yerleşim adları, akarsular, geleneksel ev ve değirmen yapıları detaylı biçimde açıklanırken; aynı zamanda halk oyunları, düğün gelenekleri, inançlar, çocuk oyunları, eğitim tarihi, akrabalık yapıları, mizah örnekleri ve folklorik öğeler de zengin içerikle sunulmuştur. Sözlü tarih ile yazılı bilgi harmanlanmış; böylece hem halk hafızası korunmuş hem de akademik çalışmalara kaynak oluşturacak nitelikli bir eser ortaya çıkmıştır. Bu

çalışma, yalnızca Suçatı Köyü'nün değil, bölgenin kültürel dokusunu anlamak isteyen herkes için önemli bir başvuru kaynağıdır.¹²⁸

1.5.10. İshak Güven Güvelioğlu, Hüseyin Efendi ve Karadere / Rize Medresesi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, 96 s.)

Eser Önsöz, İçindekiler ve Giriş diziniyle başlamaktadır. Kitap, Rize vilayetinin Kalkandere ilçesinde doğmuş son dönem Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği önemli bir müderris olan Hüseyin Efendi'nin hayatını ve bugün Kalkandere Hükümet Konağı'nın olduğu yerde inşa ettirdiği eğitim kurumu olan medresesini konu almaktadır. Eser 12 ana bölümden oluşmaktadır.

Yazar Giriş bölümünde, Hüseyin Efendi hakkında yeterli bilgi ve belge sunamamaktadır. Bunun temel nedenleri arasında Hüseyin Efendi'nin hayatına dair yeterli bilgi ve belgenin sınırlı olmasıdır. Yaptırdığı Karadere Medresesi'nin günümüze ulaşamaması ve yazma eserleri de dâhil olmak üzere Medrese'ye ait kütüphane ve kitaplar gibi maddi unsurların ortadan kalkması ve Hüseyin Efendi'nin hayatını kısa sürede kaybetmesi bulunmaktadır. Tüm bu unsurlar, onun yaşamına dair bilgilere ulaşmamızı sınırlamıştır.

Dönemin şartlarına binaen yapılan araştırmalar sonucunda ataları, doğum tarihi, eğitim hayatı, müderrisliği, inşa ettirdiği medresesine bağlı vakıfları, şeyhliği, vasiyetnamesi, vefatı, adının doğduğu köye verilmesi, kabrinin taşınması ve geneolojisi hakkında edinilen bilgiler paylaşılmıştır.

Hüseyin Efendi Güvelioğlu sülalesindendir. Sülalenin ilk bilinen atası Salih'tir. Salih, Horasan'dan Bağdat'a gelerek orada dürüstlüğü ve çalışkanlığıyla bölgenin ileri gelen bir ağasının dikkatini çekmiş ve o ağanın yanında çalışmaya başlamıştır. Zamanla ağanın güvenini kazanmış, ağaya damat olmuştur. Zamanla ailesi genişlemiş. Salih, aldığı bir kararla Van bölgesine gelip yerleşmiştir. Uzun yıllar burada yaşamını sürdüren Salih daha sonra ailesini de alarak Doğu Karadeniz Bölgesinin, Rize ilinin, Karadere ilçesinin, Sivene köyüne yerleşmiştir. Hüseyin Efendi'nin doğum tarihinin 1826 olduğuna ulaşılmıştır. Hüseyin Efendi erken yaşta

¹²⁸İhsan Topaloğlu, Rize-Pazar Suçatı (Apso) Köyü (Trabzon: Ofset Matbaacılık, 2008, 264 s.)

babasını kaybetmiştir. İki evlilik yaptığı, ilk eşinden çocuğu olmadığı daha sonra yaptığı evlilikten beş çocuğu olduğuna değinmiştir.

Kitabın ikinci bölümü olan İstanbul'da Tahsili ve Mezuniyeti başlığında Hüseyin Efendi de her çocuk gibi ilk eğitimini mahallesindeki cami imamından almıştır; Bilindiği kadarıyla Hüseyin Efendi, İstanbul'daki bir medreseden mezun olmuştur. Daha sonra Nakşibendi Tarikatı şeyhlerinden olan Gümüşhaneli Ahmed Ziyaaddin Efendi'ye intisap edip, medrese derslerini tamamlamıştır. Şeyhi, müderris olarak kendi memleketi olan Karadere'ye gidip doğduğu yerde müderrislik yapmasını tavsiye etmiştir.

Mezar kitabesi, onun memleketine döndükten sonra Karadere Medresesi'ni kurduğunu ve burada ilk talebelerine icazet verdiğini göstermektedir. Ne var ki, bu öğrencilerin kim olduğu ya da onların icazetnamelerine ulaşılarak Hüseyin Efendi'nin ilmi silsilesine dair daha fazla bilgi edinilmesi mümkün olmamıştır.

Kitabın üçüncü bölümü olan Karadere Medresesi'ni Kurması ve Müderrisliği başlığında; Hüseyin Efendi'nin şeyhinden aldığı tavsiye üzerine 1869 yılından önce Rize'ye gelerek burada müderrisliğe başlayabilmek için bir medrese inşa etme kararını bölgenin ileri gelenlerine iletmiş ve destek almıştır. Başlangıçta küçük dershaneler inşa edildi ancak Hüseyin Efendinin düşlerindeki medrese bu değildir. Hüseyin Efendi, zamanla bu projeye yönelik çalışmalara başlamış ve imkanları elverişli olan bazı kişilere sorumluluklar vererek inşaatı hızlandırmayı hedeflemiştir. Bu süreçte kendisine Kahvecioğlu Mansur Efendi de destek vermiştir. Medrese, yardımlarla tamamlanmış ve Rize sancağının en büyük medresesi olarak hizmet vermeye başlamıştır. Medrese şu özelliklere sahiptir:

- Önde ve arkada iki giriş, ortada bir avlu,
- Köşelerde dört adet dersane ve toplam 36 odadan oluşan bir bina,
- 36 öğrenci hücrelerinde yatak ve ısınma imkânı (ocaklar) bulunmaktadır.

Zamanla Medresenin kapasitesi artırılarak 72 öğrenciye çıkarılmıştır. Ancak bu kapasite, yoğun talepler karşısında yetersiz kalmıştır. 1889 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre, medresede o dönemde 74 öğrenci bulunmaktaydı.

Bu medrese, dönemin Rize'deki en büyük eğitim kurumlarından biri olmuştur. Bu bölümde Medresenin Kitabesi alt başlığında Medrese Kitabesi

incelenmiştir. Kitabe medresenin giriş kapısı üzerinde bulunuyor ve altı satır, on iki mısralık manzum bir kitabedir. Kitabe müderris Şakir Agahi Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Kitabe'nin içeriğinde 1879 yılında yaptırıldığı ve Hüseyin Efendi'nin halka öncülük ettiği, Nakşibendi Şeyhi olduğuna da dikkat çekilmiştir. Medrese çeşitli nedenlerden dolayı yıktırılmış, günümüze gelememiştir lakin kitabesi medresenin yanında bulunan caminin, minaresinin içerisine alınıp muhafaza edilmiştir. Bu sayede günümüze intikal etmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü olan Mahmut Efendi'yi Müderrisliğe Daveti başlığı ile Mahmut Efendi kaza, nahiye ve köylerden artan talebelerin sayısı nedeniyle kendisine bir yardımcı olacak birini düşünmüştür. Of'un Zisino (Bölümlü) köyünden Ganiömerzade Mahmut Efendi'yi kendisine yardım etmesi için çağırmıştır. Gelirken yanında medresenin kitabesini de gelirken getirmesini istemiş bu sayede kendisine yardım etmesini istediği kişiyi de belli sınavlara tabi tutmuştur. Ganiömerzade Mahmut Efendi, türlü denemelerden geçtikten sonra yardımcı müderris olarak medresede göreve başlamıştır.

Kitabın beşinci bölümü olan Hüseyin Efendi'nin Vasiyeti ve Vefatı başlığı içeriğinde vefatı ve vasiyeti konu almaktadır. Hüseyin Efendi 2 Aralık 1888 kışında Memleketi Karadere'de vefat etti. Vasiyet olarakta evinin önüne defn edilmeyi vasiyet etmiştir fakat medresenin yanına gömülmesi daha uygun görüldüğünden vasiyeti yerine getirilmemiştir. Medrese'nin yanında günümüz Kalkandere hükümet konağının arakasına düşecek yerde bir açılan mezara defnedilmiştir. Aynı zamanda bu bölümün alt başlığı olan Mezar Taşı başlığının içeriğinde mezar taşının beyaz mermerden ve İstanbul'daki hocası tarafından hazırlanıp gönderildiğine değinmiştir.

Kitabın altıncı bölümü olan Camisi başlığı Medreseye ait caminin inşaatına geç başlandığı Hüseyin Efendinin vefatından sonra tamamlandığına değinerek caminin yapımında kullanılan malzemelerin ve yapının şekil özelliklerinden bahsedilmiştir. Cami kesme taştan ve kare ölçülerinden oluşmuştur. Tavanı ahşap çatı ile kaplanmıştır. Sağ cephede tek şerefeli bir minaresi vardır. Cami 1940 yılında onarılmış ve bir takım eklemeler yapılmıştır. Artan nüfustan dolayı ileri ki yıllarda büyütülmüş ve şadırvan ilave edilmiştir.

Kitabın yedinci bölümü olan Kütüphanesi başlığının medrese kütüphanesinden bahsetmektedir. Medresenin bir odasının, zengin bir kütüphaneye

ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Ancak, Rus işgali sırasında medrese kapanmış ve bu dönemde hem kütüphane hem de kitaplar kaybolmuştur. Bu durum, bölgenin eğitim tarihi açısından önemli bir kayıp olarak değerlendirilmektedir.

Kitabın sekizinci bölümü olan Hüseyin Hoca'nın Tasavvufi Yönü başlığı Hüseyin Efendi'nin Nakşibendî Tarikatı şeyhlerinden olduğu ve zikirlerini sesiz yapan bir koluna tabi olduğu tarihi kayıtlardan ulaşılmıştır. İnşa ettirdiği medresenin kitabesinde de bundan bahsedildiğini ifade etmektedir. Toplum tarafından sevilen ve ilim sahibi biri olduğu vurgulanmıştır.

Yazar, kitabın dokuzuncu bölümü olan Karadere Medresesi'ne Dair Diğer Bilgiler başlığında; Medresenin Vakıfları, Rus İşgali Üzerine Medresenin Kapatılması, Medreseden Yetişenler, Medresenin İkinci Defa Kapatılması Ve Okul Olarak Kullanılması, Medresenin Yıkıtılması Ve Hüseyin Hocanın Kabrinin Nakli gibi alt başlıklardan bahsederek yukarıda bahsettiğimiz konuları detaylı olarak incelemiştir.

Kitabın onuncu bölümü olan İsminin Köyüne Ad Olarak Verilmesi bölümünde 1913 yılında Rize'nin köy ve kazalarının adları değiştirildiği sırada yerel halkın isteğiyle Sivane Köyü'nün ismi, Hüseyinhoca'ya çevirildi. Cumhuriyet ilan edildikten sonra 1928 yılında içişlerince yayınlanan, yerleşim yerlerinin isimlerinin yayınlandığı bir eserde köyün ismi Hüseyinhoca olarak kayıt edilmesine rağmen nedenin belli olmamasıyla beraber 1959 yılında Hüseyinhoca köyünün adı İncirli'ye çevrilmiştir. Köy muhtarının Ankara'ya giderek gerekli müracaatları yaparak köyün ismini tekrar Hüseyinhoca olarak değiştirilmesini sağlamıştır. Yakın zamanda 2011 yılında köyün adı tekrar İncirli'ye çevirildi ise de, bu durum tekrar köylünün ve halkın tepkisine neden olmuştur. Köy muhtarı ve köy ihtiyar heyeti gerekli dilekçe ve belgelerle mahkemeye başvuru yaparak tekrar köye Hüseyinhoca ismini almasını sağlamışlardır.

Yazar, kitabın on birinci bölümü olan Hüseyin Efendi'nin Bazı Akran ve Arkadaşları başlığında Hüseyin hoca'nın akran ve arkadaşlarının hayatlarına değinmiştir. Bu şahıslar toplum tarafından sevilen alim ve eşraftan olan kişilerdir. Bu kişiler aşağıdaki şahıslardır:

- Şeyh Osman Niyazi Efendi
- Müderris Muhmut Efendi

- Hacı Mustafa Efendi
- Şakir Agahi Efendi
- Hacı Eşref Efendi
- Sadzade Hüseyin Efendi
- Turaboğlu Hacı Süleyman Ağa
- Kahvecioğlu Mansur Efendi
- Kakyanoğlu Hüseyin Efendi

Yazar, kitabın on ikinci aynı zamanda son bölümü olan Hüseyin Hoca'nın Menkıbeleri başlığında halk tarafından bilinen menkıbelere yer vererek, Hüseyin hocanın şeresinin şemasını da ekleyerek kitabı sonlandırmıştır.¹²⁹

1.5.11. İshak Güven Güvelioğlu, İpsiz Recep (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010, 272 s.)

Bu kitap, Recep Reis (İpsiz) ve müfrezesinin Kurtuluş Savaşı'ndaki kahramanca mücadelesini tarihi bir bakış açısıyla ele alıyor. Mondros Mütarekesi'nin ardından işgal edilen topraklarımızı korumak amacıyla gönüllü olarak bir araya gelen Kuvâ-yı Milliye birliklerinin önemine dikkat çekiliyor. Bu bağlamda Recep Reis'in liderliğindeki müfrezenin, Kocaeli Yarımadası ve çevresinde İngiliz, Fransız, Yunan işgal güçlerine ve yerli Rum ile Ermeni çetelerine karşı verdiği mücadele, vatanseverliğin ve fedakârlığın somut bir örneği olarak sunuluyor.

Kitap, Recep Reis müfrezesinin yalnızca işgal güçlerine karşı değil, aynı zamanda iç isyanlara karşı da etkin bir rol oynadığını vurguluyor. Özellikle Abaza gruplarını itaat altına almadaki başarıları, müfrezeye duyulan güvenin ve liderlik yeteneklerinin bir göstergesi olarak öne çıkıyor. Müfrezenin Rize kökenli bireylerden oluşması ise yerel dayanışmanın ve halkın bağımsızlık mücadelesine katkısının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Yazar, bu kahramanların fedakarlıklarının büyük ölçüde kayıtlara geçmediğini, elde edilen bilgilerin ise ancak sınırlı bir kısmını yansıttığını belirterek belgesel nitelikte bir çalışmaya imza atmış. Kitabın üç bölümlük yapısı, hem biyografik hem de tarihi bir anlatım sunuyor. Birinci bölüm, Recep Reis'in ailesi ve

¹²⁹İshak Güven Güvelioğlu, Hüseyin Efendi ve Karadere / Rize Medresesi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, 96 s.)

mücadelesine odaklanırken ikinci bölüm, Ereğli Liman Başkanı'nın tuttuğu ve Arap harfleriyle yayımlanan notların aktarımına yer veriyor. Üçüncü bölüm ise arşiv belgelerini ve Osmanlıca metinlerin çevirim yazılarını içeriyor, böylece araştırmaya tarihsel bir derinlik katıyor.

Bu kitap, İpsiz Recep'in hayatını ve mücadelesini ele alan kapsamlı bir biyografi olduğu anlaşılmaktadır. Eser, yalnızca bir kişinin hikâyesini anlatmaktan öte, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki toplumsal ve askeri atmosferi anlamak için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Ailesi, hayata atılışı ve karakterine dair bölümler, okuyucuyu İpsiz Recep'in kişisel dünyasına götürerek onun lakabını nasıl kazandığını, mücadelecî ruhunun köklerini ve dönemin toplumsal dinamiklerini aydınlatıyor. Özellikle, "İpsiz Lakabı" gibi ayrıntılar, onun halk arasında kazandığı yer ve itibarını anlamak açısından dikkat çekici bir başlangıç sunuyor.

Rize ve çevresinde soyadı kanunu çıkmadan önce her ailenin bir sülale adı vardı. Recep Reis'in ailesi, "Abdullah Emirlioğlu" olarak anılmaktaydı. Aile lakabı, dedesi Abdullah'tan gelmektedir. Babası Sarı Hüseyin, sarı sakallı olması nedeniyle bu lakapla anılmış ve bu lakap zamanla sülale adı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Resmi kayıtlarda 1862 olarak görünse de doğum yılı 1855'tir. Rize'nin Haldoz (Portakallık) Mahallesi'nde doğmuştur. Babası 1859'da vefat etmiştir; bu durum, kayıtlarla desteklenmektedir.

Ailesi gibi o da denizcilikle uğraşmıştır. Ticarete erken yaşta atılmış, Rusya ve çevresine mandalina, limon ve portakal taşıyıp dönüşte temel ihtiyaç malzemeleri getirmiştir. Ağabeyi Abdullah'ın ölümü üzerine ailenin sorumluluğu ona kalmıştır.

Recep Reis, genç yaşlarından itibaren mücadelecî ve kabadayı bir kişilik olarak tanınmıştır. İyi bir nişancı, cömert ve adaletli bir insan olarak çevresinde saygı görmüştür. Kadınların haklarını koruyan, adil ve ahlaki değerlere bağlı bir figürdür. Beş vakit namazını kılan ve halk arasında "Emice" lakabıyla anılan Recep, liderlik özellikleriyle ön plana çıkmıştır.

Portakallık Mahallesi'ndeki malvarlığını satarak cezaevindeki arkadaşlarına ve camiye bağış yapması sonucu mal mülkten yoksun kalmış, halk tarafından "İpsiz" olarak anılmaya başlanmıştır.

Korsanlık yaparak Rus gemilerinden elde ettiği malları halka dağıtmış; yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmiştir. Bu durum, zenginden alıp fakire verme anlayışıyla halk arasında Robin Hood benzeri bir imaj kazanmasına yol açmıştır.

Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'e yönelik suikast girişiminden sonra Recep Reis, Rusya'da Ermeni komitacılara tepki göstermiştir. Bu olaylar sırasında motoruna aldığı 17 Ermeni komitacıyı öldürüp denize atmıştır.

Bu olayın ardından Ruslar tarafından tutuklanarak Sibirya'daki hapishaneye gönderilmiştir. 1917'de buradan firar ederek Rize'ye dönmüştür. Bu dönem, Rus işgali altında geçen yıllardır ve Recep Reis, işgale karşı örgütlenen "Kurtuluş Komitesi"ne katılarak mücadeleye başlamıştır.

Rize'deki işgalin sona erdirilmesinde aktif bir rol oynamıştır. Osman Nuri Bey'in liderliğinde toplanan komitenin bir parçası olarak, Rize'nin kurtuluşunu ilan eden ekipte yer almıştır. Bu süreçte Türk bayrağı çekilmiş ve Rus komutanla anlaşma sağlanmıştır.

Brest-Litovsk Anlaşması sonrası Batum'un Osmanlı'ya bırakılmasına rağmen Rusların çekilmemesi üzerine düzenlenen seferlere katılmıştır. Burada gönüllülerle birlikte önemli zaferler elde etmiş, Türk bayrağını Orek tabyasına çekmiştir.

İstanbul ve çevresindeki işgalci güçlere karşı mücadele etmek için bir müfreze oluşturmuştur. Sarıyer, Şile ve Kefken çevresinde mücadele etmiş, düşman kuvvetlerine karşı etkili operasyonlar düzenlemiştir. Rize'deki gönüllülerden ve mahkûmlardan destek alarak müfrezesini genişletmiştir. Hapisteki gençlerin affedilip müfrezeye katılmasıyla birlik daha da güçlenmiştir. Müfreze üyelerine eğitim verilmiş ve Kuvâ-yi Milliye adına resmi olarak görevlendirilmiştir. İngiliz ve Rum çetelerine karşı mücadele etmiş, İstanbul ve çevresinde düzeni sağlamıştır.

İpsiz Recep, sadece bir savaşçı değil; aynı zamanda halkın sevgisini ve güvenini kazanmış, adil bir liderdir. Cesareti, yardımseverliği ve vatanseverliği onun en belirgin özellikleridir. Bölgesel bir lider olmanın ötesinde, Recep Reis, Kurtuluş Savaşı'nın halk direnişi boyutunda önemli bir figürdür. Özellikle Karadeniz bölgesinde halkın örgütlenmesinde ve işgale karşı direnişte oynadığı rol, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerine katkı sağlamıştır.

“Müfrezesi” ve “Rum ve Ermeni Çeteleriyle Mücadele” başlıkları ise, İpsiz Recep’in örgütlü bir direniş lideri olarak bölgedeki stratejik önemini ve görevlerini ortaya koyuyor. Bu noktada, onun yalnızca yerel bir kahraman olmadığını, aynı zamanda ulusal bağımsızlık mücadelesinde kritik bir rol oynadığını öğreniyoruz. Özellikle, işgal kuvvetlerine karşı düzenlenen saldırılar ve Sakarya dolaylarındaki faaliyetleri, onun vatan savunmasındaki etkisini çarpıcı bir şekilde gözler önüne seriyor.

Kitabın “Anadolu’ya İnsan ve Cephane Nakli” ve “Alemdar Gemisi’nin Kurtarılması” gibi bölümleri ise, İpsiz Recep ve müfrezesinin, yalnızca askeri mücadeleyle sınırlı kalmayıp, lojistik ve stratejik açıdan da savaşın kaderine önemli katkılar sunduğunu vurguluyor. Bu durum, onun liderlik yeteneklerini ve halk üzerindeki etkisini daha iyi anlamamıza olanak sağlıyor.

Bunun yanı sıra, “Müfrezeden Firar ve Şekavet” başlığı, Recep’in mücadelesi sırasında yalnızca dış tehditlere karşı değil, aynı zamanda emir komuta zincirini yok sayarak ihanet suçu işleyenlere ve halka zarar verenlere karşı da mücadele ettiğini vurgulamaktadır. Bu bölümde, müfreme içerisindeki bir grubun firar girişiminden bahsedilmekte ve bu kaçışın Recep’in müdahalesi sayesinde engellendiği belirtilmektedir.

Birinci bölümün son başlıkları ise, İpsiz Recep’in hayatının savaş sonrası dönemi, mezarının bugünkü durumu ve müfrezesindeki kişilerin rolleri hakkında bilgi sunarak bu biyografiyi tamamlıyor. Bu detaylar, bir bireyin mücadelesinin ötesine geçerek, tarihsel bir dönemi daha iyi kavramamıza katkı sağlıyor.

Kitabın ikinci bölümü, İpsiz Recep’in 1927 yılında yayınlanan hatıralarına odaklanmaktadır. Bu bölüm, Recep’in yaşamından kalan ve onun maceralarını, kahramanlıklarını, halkla olan ilişkilerini ve tarih sahnesindeki rolünü gözler önüne seren zengin bir içerik sunmaktadır. Bölümde yer alan başlıklar, İpsiz Recep’in hem bireysel mücadelesini hem de toplumsal dayanışmayı nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Yaklaşık olarak altmış adet hatırası bu bölümde ele alınmıştır.

Hatıralar, İpsiz Recep’in halk kahramanı olarak ün kazanmasının arkasındaki gerçekleri yansıtırken, onun kişisel mektupları ve yaşadığı olaylar aracılığıyla dönemin koşullarını ve mücadelelerini de detaylandırmaktadır. Bölümde yer alan bazı önemli başlıklar şöyledir:

- Hatıraların Yayınlanması ve Recep'in Teşekkürü
- Meşhur İpsiz Receb'in Maceraları
- Recep Reis'ten Haftalık Mecmuaya Bir Mektup
- Karadeniz'in Korsanlar Kralı İpsiz Receb
- Kuva-yı Milliye'deki Hayret Verici Maceraları
- İngilizlerin Silah Toplamasına Karşı Alaplı'yı Kim Basar?
- Kara Mahmud Hareket Ediyor
- Haydi Uşaklar, Göreyim Sizi
- Laz Falakası ve Alaplı Köyüne Baskın
- Pazar Nasıl Basılır?

Bu başlıklar, İpsiz Recep'in yalnızca bir halk kahramanı değil, aynı zamanda zorlu şartlarda liderlik vasıflarını ön plana çıkaran bir figür olduğunu göstermektedir. Onun maceraları, hem bireysel cesaretin hem de toplumsal direnişin önemli örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca, bu bölümde İpsiz Recep'in korsanlık yılları ve bu süreçteki operasyonlarını konu alan hatıraları aşağıda ki alt başlıklarda detaylı bir şekilde ele alınmıştır:

- Kefken Korsanlığının Tarihçesi
- Korsanlığa Karar Veriyorlar
- İlk Av: Bir Manişatura Gemisi
- Reis'in Yüzü Gülüyor
- Sarıyer'de Kahve Tutuluyor
- İngiliz Jandarması Arasından Nasıl Geçilir?
- Gemiler Soyulmaya Başlıyor

Bu hatıralar, sadece İpsiz Recep'in bireysel mücadelesini değil, aynı zamanda bir halk kahramanı olarak dönemin işgal güçlerine karşı gösterdiği direnişi ve halkla birlikte gerçekleştirdiği operasyonları da kapsamaktadır.

Sonuç olarak, bu bölüm, İpsiz Recep'in hayatından kalan tarihi ve kişisel hatıraların bir araya getirilerek Kurtuluş Savaşı dönemi üzerine araştırma yapanlar için önemli bir kaynak olarak sunulmaktadır. İpsiz Recep'in, halkın desteğiyle gerçekleştirdiği mücadeleler ve onun hikâyesini oluşturan olaylar, dönemin zorluklarını ve bağımsızlık ruhunu anlamak için eşsiz bir perspektif sunmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümünde, Recep Reis’le ilgili çeşitli arşiv belgeleri yer almaktadır. Belgeler, 1852 yılına ait, Recep Reis’in babasının isminin geçtiği belgelerle başlamakta olup, her belgenin görüntüsünden sonra metnin çevirisi sunulmaktadır. 47 adet belge Osmanlıca Türkçesi ile olanların transkripsiyonu yapılarak açıklamalara da yer verilmiştir. Günümüz dilinde kullanılmayan kelimeler ise köşeli parantez içinde açıklanmıştır. Çevirilerden sonra belgelerin içeriği özetlenmekte, her birinin önemi ve bağlamı açıklanmaktadır.

Arşiv belgeleri, özellikle Osmanlı Hükümeti’nin Kuvâ-yı Milliye hareketine nasıl baktığını gösteren bazı önemli bilgiler sunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynaklı belgelerdeki benzerlikler, çoğunun aynı dosya içinde yer almasını açıklamaktadır. Bu belgeler, dönemin askeri ve idari hareketlerini yansıtan önemli yazışmaları içermektedir.

Ayrıca, Rize Müzesi’nden alınan ve Recep Reis Ailesi Nadire’nin başlığına sahip dosya, Recep Reis’in ölümünden sonra eşi Nadire’nin devletle yaptığı maaş tahsisi taleplerine ilişkin yazışmaları içermektedir. 1950’lere ait bu belgeler oldukça harabe durumda olup, tarihin korunmasına katkı sağlamak amacıyla yayımlanmıştır. Bu belgeler, Recep Reis’in hayatına dair önemli birer kaynak olarak geleceğe taşınmaktadır.

Bu eser, yalnızca İpsiz Recep’in kahramanlıklarını anlatmakla kalmayıp, onun insani yönlerini ve tarih sahnesindeki yerini de ortaya koymaktadır. İpsiz Recep’in hayatı, bireysel cesaretle toplumsal dayanışmayı birleştiren bir hikâye olarak, Kurtuluş Savaşı’nın bilinmeyen yüzlerine ışık tutmaktadır. Onun adalet anlayışı, ahlaki değerlere bağlılığı ve halk için yaptığı fedakârlıklar, dönemin zor koşullarında umut veren bir liderlik örneği sunmaktadır. Bu hikâye, sadece bir bireyin değil, aynı zamanda bir milletin bağımsızlık mücadelesinin ve dayanışma ruhunun yansımasıdır.

Kitabın değerlendirilmesi açısından, eserin yalnızca bir biyografi değil, aynı zamanda Kurtuluş Savaşı dönemi için önemli bir tarihsel kaynak olduğunu vurgulamak gerekir. Araştırmada hem sözlü tarih yöntemlerinin hem de arşiv belgelerinin etkili bir biçimde kullanılması, eserin güvenilirliğini ve tarihsel derinliğini artırmıştır. Ayrıca, kitabın hazırlanmasında emeği geçen kişi ve kurumlara

teşekkürle yer verilmesi, çalışmanın kolektif bir emeğin ürünü olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, bu eser, vatan savunmasının gizli kahramanlarını hatırlatmak ve onların fedakârlıklarını kayıt altına almak adına önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Tarih meraklıları ve Kurtuluş Savaşı dönemi üzerine araştırma yapanlar için değerli ve kapsamlı bir kaynak sunmaktadır. İpsiz Recep'in hayat hikâyesi, geçmişin fedakârlıklarını anlamanın yanı sıra, toplumsal hafızayı canlı tutarak gelecek nesillere ilham verme açısından da özel bir öneme sahiptir. Bu tür çalışmalar, tarihimizin unutulmaya yüz tutmuş kahramanlarını yeniden hatırlatarak, ulusal kimliğimizin ve dayanışma ruhunun korunmasına katkı sağlamaktadır.¹³⁰

1.5.12. İshak Güven Güvelioğlu, İyidere Tarihi (İstanbul: İyidere Kaymakamlığı Kültür Yayınları, 2012, 204 s.)

Eser içindekiler, takdim ve önsöz diziniyle başlamaktadır. Altı ana bölüm ve kaynakça ve indeks bölümlerinden meydana gelmektedir. Eser de tarih bilincinin, bireylerin ve toplumların geçmişten ders çıkararak geleceğe yön vermesi açısından hayati olduğu vurgulanır. Türk tarihinin zenginliği, bilimsel yöntemlerle incelenerek genç nesillere objektif bir şekilde aktarılmalıdır. Bu eser, Osmanlı arşivlerine dayanan titiz bir çalışmayla hazırlanmış; İyidere'nin tarihî ve kültürel birikimini ortaya koyarak yerel hafızayı canlı tutmayı ve gelecek araştırmalara kaynak olmayı hedeflemiştir.

Birinci bölüm, Rize ilinin en batısında yer alan İyidere ilçesinin tarihini ele almaktadır. İlçenin adının, Osmanlı öncesi Kalopotamoz olan adının Türkçeleştirilmesiyle oluştuğu belirtilmektedir. Kitap altı bölümden oluşmakta, Osmanlı öncesi dönemden Cumhuriyet dönemine kadar bölgenin tarihsel süreçleri anlatılmaktadır.

Osmanlı öncesi bölümde, M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren bölgeye Miletli tüccarların gelişinden, İskit ve Kimmer istilalarına, Pontus ve Roma egemenliğine, ardından Bizans dönemine kadar geçen tarihsel süreç anlatılmıştır. Bizans'ın bölgeyi askeri garnizonlarla tahkim etmesi, Hristiyanlık etkisi ve bölgedeki Heptakoment

¹³⁰İshak Güven Güvelioğlu, İpsiz Recep (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010, 272 s.)

gibi yerli halklardan söz edilmektedir. Deli bal vakaları Ksenophon ve Strabon gibi antik yazarlar üzerinden aktarılmıştır.

Selçuklu ve sonrasında Türklerin bölgeye nüfuzu, Trabzon Rum Krallığı'nın kurulması, buradaki Kıpçak-Türk etkisi, son olarak 1461'de Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u fethetmesiyle Osmanlı topraklarına katılması anlatılmıştır. Ayrıca Clavijo'nun seyahati gibi seyahatnamelerle bölgeye dair bilgi sunulmuştur.

Doğu Karadeniz bölgesinde, özellikle İyidere çevresinde Osmanlı fethinden çok önce Türk varlığının mevcut olduğu, etnik, tarihî ve etimolojik verilerle ortaya konulmaktadır. Hun, Hazar, Peçenek, Kıpçak gibi Türk boylarının bölgeye yerleştiği, bir kısmının Hristiyanlaştığı ve bu nedenle daha sonra "Rum" kimliğiyle anıldıkları belirtilmektedir. Osmanlı tahrir defterlerinde, Hristiyan olmalarına rağmen Türkçe adlar taşıyan birçok kişinin kaydedilmiş olması bu durumu desteklemektedir. Yerleşim yerlerinin eski adlarının etimolojik açıdan incelenmesiyle Kalikoz, Hazar, Tatar, Kaluklar, Pelikana, Turhanlı gibi isimlerin Uygur, Karluk, Kıpçak ve Yörük gibi Türk boylarına dayandığı görülmektedir. Rum kavramının etnik değil, dinsel bir anlam taşıdığı ve yer adlarının Rumlaştırılmasının ise sonradan yapıldığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda yapılan araştırmalar, bölgedeki Türk varlığının fetih öncesine dayandığını ve bölge tarihinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

İkinci bölüm, İyidere'nin Osmanlı idaresine geçiş sürecini ve bu dönem boyunca bölgedeki sosyoekonomik yapıyı ortaya koymaktadır. Osmanlıların Bölgeyi Fethi başlığı altında bölgenin Osmanlı ordusunca nasıl fethedildiği ve stratejik önemine değinilmektedir. Fetih Sonrası ve Tahrir başlığı, fetihle birlikte tutulan nüfus ve toprak kayıtları üzerinden bölgedeki demografik ve tarımsal yapıyı aydınlatmaktadır. Fetih Sonrası Kayıtlarda İyidere Bölgesi ve devam eden başlıklarda, İyidere'nin tahrir ve vakıf kayıtları üzerinden ekonomik yaşamı, vakıfçılık faaliyetleri, köy adları ve mülkiyet yapısı detaylandırılmıştır. Ayan Askerler ve Savaşlar bölümü, Osmanlı'nın taşra idaresinde yer alan yerel güç odaklarını (ayanları) ve bölge halkının askeri hizmetlerini ele alır. Osmanlı Nüfus Sayımlarında İyidere Bölgesi ve Öşür Kayıtları başlıkları ise nüfus yapısı ve vergi sistemini göstermesi açısından önemlidir. Eğitim başlığı bölgedeki medrese, mektep ve dini eğitim kurumlarının izini sürmektedir. Son olarak, Köy Adlarının

Değiştirilmesi kısmı kültürel hafızanın izini sürerken, dilsel ve etnik kimlik tartışmalarına zemin hazırlar. Genel olarak bu bölüm, İyidere'nin Osmanlı sistemine entegre oluş sürecini ve bu süreçteki dönüşümünü belgelemektedir.

Üçüncü bölüm, I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki dönemde İyidere'nin yaşadığı işgal, direniş ve fedakârlıkları anlatmaktadır. “Rus İşgali ve Kurtuluş” kısmı, 1916-1918 yılları arasındaki Rus işgalinin toplumsal ve ekonomik etkilerini aktarmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nda İyiderelilerin Hizmetleri başlığında bölge halkının Anadolu'daki millî direnişe verdiği destek, cepheye insan ve malzeme göndermesi vurgulanmaktadır. İyidere'li Şehitler bölümü ise bu dönemde hayatını kaybedenlerin isimlerini ve hikâyelerini aktararak kolektif belleği canlı tutmayı hedeflemektedir. Bu bölüm, bölge halkının millî mücadeledeki aktif rolünü göstermesi açısından önemlidir.

Dördüncü bölüm Cumhuriyet'in ilanı sonrası İyidere'nin idarî yapısındaki değişimler bu bölümde incelenmektedir. “İdari Birim Olarak İyidere” başlığı, ilçenin nasıl bir yönetsel statüye kavuştuğunu ve çevre birimlerle ilişkilerini göstermektedir. Eyidere (İyidere) Nahiyesi kısmı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bucak sistemi içinde yer alan İyidere'nin geçirdiği idarî evrimi ele alır. İyidere Belediyesi ve Kaymakamlığı bölümleri, yerel yönetimlerin kuruluşu, gelişimi ve bölge halkı üzerindeki etkilerini göstermektedir. Bu bölüm, İyidere'nin Cumhuriyet ideolojisiyle şekillenen modernleşme sürecini belgelemektedir.

Beşinci bölüm, İyidere'nin toplumsal, kültürel ve siyasal tarihinde iz bırakmış önemli şahsiyetleri merkeze almaktadır. Metozade Hüseyin Efendi ve İlyas Sami Efendi gibi isimlerden başlayarak İbrahim Kaptan, Mehmet Fahri Mete, Ferhat Reis gibi şahsiyetlere yer verilmiş, her birinin yaşam öyküsü, hizmetleri ve bölgeye katkıları anlatılmıştır. Bu bölüm; dinî liderlik, denizcilik, eğitim, askerlik ve bürokrasi gibi farklı alanlarda ön plana çıkan İyiderelileri bir araya getirerek, yerel hafızanın korunmasına önemli katkı sağlamaktadır. Bu kişiler üzerinden hem bölgenin sosyoekonomik gelişimi hem de bireylerin bu sürece katkısı görünür kılınmıştır. Binbaşı Kahraman Bey gibi askerî kimliğiyle öne çıkan şahsiyetlerden, Mahmut Celaleddin Efendi gibi dinî liderlere kadar uzanan bu çeşitlilik, İyidere'nin çok yönlü insan kaynağına ve geçmişteki dinamizmine işaret eder. Bölüm, yerel

biyografi geleneğinin güzel bir örneğidir ve genç kuşaklara ilham kaynağı olabilecek niteliktedir.

Altıncı bölüm, İyidere'nin basında nasıl yer bulduğunu; haberler, makaleler, duyurular ve yerel gelişmeler üzerinden gözler önüne sermektedir. 1932-1962 yılları arasındaki dönemi kapsayan bu içerik, Cumhuriyet'in ilk çeyrek yüzyılında İyidere'nin kültürel, ekonomik ve toplumsal yönlerinin gazetelere nasıl yansıdığını göstermektedir.¹³¹

1.5.13.İshak Güven Güvelioğlu, Osmanlı Belgeleri'nde Rize Sütölçe Köyü (Rize: Çınar Yardımlaşma Derneğı, 2009, 92 s.)

Eser, İçindekiler ve Önsöz diziniyle başlayıp, iki bölümden oluşmaktadır. Kitap, Rize'nin Salarha Vadisi'ndeki Sütölçe Köyü'ne dair Osmanlı arşivlerinde tespit edilen belgeleri içeren bir çalışmadır. 15. ve 16. yüzyıla ait Osmanlı Tapu Tahrir Defterleri'nde köyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmazken, en eski belge 1682 yılına tarihlenmektedir. O dönemde köyde yaşayanların tamamı Müslüman vergi mükellefleri olarak kaydedilmiştir.

Kitap, hatırat veya folklor gibi unsurlara değil, tamamen belgeler üzerine odaklanmıştır. Bununla birlikte, okuyucunun köy hakkında genel bir fikir edinebilmesi için Sütölçe Köyüne Bakış başlıklı bir bölüme yer verilmiştir. Belgeler hem orijinal görselleriyle hem de çevirim yazılarıyla sunulmuş, açıklamalar yapılmıştır.

Ayrıca, köydeki tarihi mezar kitabeleri de belgeler kapsamında değerlendirilmiş ve bu tür eserlerin korunmasının mahalli tarih çalışmaları açısından önemine dikkat çekilmiştir. Çalışmada sunulan belgelerin, Sütölçe Köyü ile ilgili mevcut arşivlerin yalnızca bir kısmını oluşturduğu vurgulanmakta, farklı kurumlardaki belgelerin de ilerleyen dönemlerde incelenerek yeni çalışmalar yapılabileceğı ifade edilmektedir. Kitap, köy tarihi ile ilgili yeni bilgilerin ortaya çıkarılmasına katkı sağlamayı amaçlamakta ve yerel halkın elinde bulunan belgeleri paylaşmasının bu sürece destek olacağı belirtilmektedir.

¹³¹İshak Güven Güvelioğlu, İyidere Tarihi (İstanbul: İyidere Kaymakamlığı Kültür Yayınları, 2012, 204 s.)

Kitabın içeriği, Sütölçe Köyü'ne dair tarihi ve sosyolojik verileri Osmanlı arşiv belgeleri çerçevesinde ele alıyor. Kitap incelendiğinde, çalışmanın iki ana bölümden oluştuğu görülüyor: kitabeler ve belgeler. İlk bölümler giriş mahiyetinde köyün genel yapısını tanıtırken, arşiv belgeleri ise nüfus, ekonomi, mülkiyet ve eğitim gibi konuları tarihsel belgeler ışığında detaylandırmaktadır. Özellikle savaş döneminde yaşanan mülkiyet kayıplarına dair dilekçeler, Osmanlı vatandaşlarının savaş sonrası hukuki süreçlerde nasıl bir yol izlediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Genel bilgiler kısmı, köyün fiziki konumunu, sosyal dokusunu ve aile yapısını tanıtmayı amaçlıyor. Köyde yaşayan aileler ve soyadlarıyla ilgili bilgilerin yer aldığı bölüm, yerel tarih çalışmalarına katkı sağlarken, aynı zamanda okuyucuya bölgenin geçmişine dair somut veriler sunuyor.

Belgeler bölümü, Osmanlı dönemine ait resmi kayıtlar üzerinden köydeki nüfus yapısını, ekonomik faaliyetleri ve mülkiyet ilişkilerini ele alıyor. 1682 yılına ait avarız kayıtları ve 1835 erkek nüfus sayımı, köydeki demografik değişimi gösteren önemli kaynaklar arasında. 1850 yılına ait öşür vergisi mükellefleri listesi, tarımsal üretim ve vergi yükümlülükleri hakkında bilgi verirken, 1898 yılında köyde bulunan eğitim ve ibadet yapıları dönemin sosyal yapısını yansıtır.

Özellikle seferberlik yıllarında mülk kayıplarıyla ilgili belgeler, savaşın bölgedeki etkisini anlamak açısından dikkat çekici. Osmanlı vatandaşlarının Batum ve Rusya'daki ticari faaliyetleri, savaş nedeniyle yaşanan mülkiyet kayıpları ve bu kayıpların tazmini için verilen dilekçeler, o dönemin sosyal ve ekonomik zorluklarını gözler önüne seriyor. Bu başvurular, savaş sırasında yurt dışında kalan Osmanlı tebaasının hukuki haklarını arama çabalarını yansıtmaya açısından da önemli belgeler arasında yer alıyor.

Sütölçe Köyü'ne Bakış: Bu bölümde köyün coğrafi konumu, tarihçesi ve genel sosyal yapısı hakkında bilgiler verildiği anlaşıyor. Okuyucunun köyle ilgili genel bir fikir edinmesi amaçlanıyor.

Sütölçe'de Akrabalar ve Soyadları: Aile yapıları ve soy bağları ile ilgili bilgiler sunuluyor. Bu, köy sosyolojisini anlamak ve bölgedeki ailelerin kökenlerini incelemek açısından önemli bir bölüm.

Bu bölüm, Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinden derlenen belgeleri içermekte. Köyün ekonomik, demografik ve toplumsal yapısına ışık tutan başlıklar dikkat çekmektedir:

1682 yılına ait Avarız Haneleri: Osmanlı vergi sistemi kapsamında Sütlüce ve çevresindeki hanelerin tespit edildiği en eski belgelerdendir. O dönemdeki nüfus ve vergi yükümlülüklerine dair bilgiler içermektedir.

1835 yılı Erkek Nüfus Sayımı: Osmanlı dönemindeki nüfus kayıtları erkekler üzerinden tutulduğu için, köyün demografik yapısını anlamamızı sağlıyor. Bu belge, köyde kaç erkek nüfusun bulunduğunu ve aile yapısını görmek açısından önemli.

1850 yılı Öşür Vergisi Mükellefleri: Tarımsal üretime dayalı vergi sisteminin işleyişi ve köydeki ekonomik faaliyetlerin anlaşılması için değerli bir kaynak.

1898 yılı Mektepler, Medreseler ve Camiler: Köydeki eğitim ve dini yapılarla ilgili bilgiler içermekte. Osmanlı döneminde köyde eğitim kurumlarının varlığı ve yaygınlığı hakkında ipuçları sunuyor.

1872 yılı Tapu Yoklama Kayıtları: Toprak sahipliği, mülkiyet ilişkileri ve köydeki toprak düzenlemeleri hakkında bilgi veriyor.

Kitabın önemli bir bölümü, Osmanlı'nın son döneminde ve Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan mülk kayıpları ve bunların tazminiyle ilgili belgelerden oluşuyor.

Gezmişoğlu Tufan'ın Batum'daki mülklerinin tazmini için eşi Hatice'nin dilekçesi: Savaş nedeniyle bırakılan mülklerin geri alınmasıyla ilgili bir başvuru. Osmanlı dönemindeki mülkiyet hakları ve savaş mağdurlarının hak arama süreçlerini anlamamıza yardımcı oluyor.

Karamustafaoğlu Dursun Ali'nin Rusya'nın Nevarusya şehrindeki mülklerinin tazmini: Yine savaş nedeniyle yurt dışında kalan malların geri alınmasıyla ilgili bir belge. Babası Ahmed'in başvurusu, Osmanlı vatandaşlarının uluslararası mülk kayıpları konusunda nasıl bir süreç izlediğini gösteriyor.

Safoğlu Receb Çavuş ve Safoğlu Akif'in Satanof şehrindeki mülklerinin tazmini: Bu kişilerin Rusya'daki büyük ölçekli ticari faaliyetlerde bulunduğu ve savaş nedeniyle memlekete dönmek zorunda kaldıkları anlaşıyor. Fabrika büyüklüğünde bir fırın işleten bu kişilerin zararlarını telafi etmeye çalışmaları,

Osmanlı vatandaşı tüccarların karşılaştığı zorluklara dair önemli bir örnek teşkil ediyor.

Kitabın ikinci bölümü ve ekleri, Sütlüce Köyü'nün tarihine dair farklı yönleri ele alarak çalışmayı daha kapsamlı hale getiriyor. Batum'da bahçıvanlık yaparken seferberlik nedeniyle köylerine dönmek zorunda kalan kişilerin dilekçeleri, Osmanlı vatandaşlarının savaş koşullarında nasıl ekonomik kayıplar yaşadığını ortaya koyuyor. Sofoğlu İbrahim ve oğlu Adem'in yanı sıra, Safoğlu Receb Çavuş ve oğlu Hüseyin'in tazmin talepleri, tarım ve bahçecilikle geçinen köylülerin savaş nedeniyle uğradıkları zararları belgelemeleri açısından önemli bir kaynak niteliğinde.

Bu dilekçeler, sadece bireysel kayıpları anlatmakla kalmayıp, Osmanlı Devleti'nin seferberlik yıllarında ekonomik mağduriyetleri nasıl ele aldığına da ışık tutuyor. Dilekçelerin ekinde bulunan ve köy ihtiyar heyeti tarafından onaylanan mahsul listeleri, kaybedilen tarımsal varlıkların türünü ve ekonomik değerini belirlemek açısından dikkate değer birer belge.

Kitabın ikinci bölümü, mezar kitâbeleri üzerine odaklanıyor. Bölgedeki eski mezar taşları, hem sanatsal hem de tarihî değer taşıyan yazıtlar olarak değerlendiriliyor. Osmanlı dönemi taş işçiliğinin örneklerini barındıran bu kitâbeler, dönemin yazı stilleri, unvanları ve sosyal yapısı hakkında bilgi veriyor. Bu kayıtların korunması, bölgenin tarihî mirasına sahip çıkılması açısından büyük önem taşıyor.

Kitabın son bölümlerinde sözlük ve kaynakça yer alıyor. Osmanlı belgelerinde geçen terimlerin açıklamalarını içeren sözlük, okuyucunun belgeleri daha iyi anlamasını sağlıyor. Kaynakça ise bu çalışmada kullanılan arşiv belgeleri ve akademik yayınları bir araya getirerek, araştırmacılara yol gösterici bir çerçeve sunuyor.

Sonuç olarak bu kitap, Sütlüce Köyü'nün Osmanlı dönemi boyunca geçirdiği değişimleri resmi belgeler ve mezar kitâbeleri üzerinden ele alan, belgesel nitelikte bir tarih çalışmasıdır. Köyün geçmişine dair bilinen en eski kayıtlar, Osmanlı arşivlerinde yer alan belgelerden derlenmiş, nüfus yapısı, ekonomik düzen ve mülkiyet ilişkileri gibi konular tarihsel belgeler ışığında ele alınmıştır.

Kitabın dikkat çeken bölümlerinden biri, seferberlik yıllarında köy halkının yaşadığı mülkiyet kayıplarına odaklanmaktadır. Batum ve Rusya'da çalışırken savaş nedeniyle köylerine dönmek zorunda kalan kişilerin verdikleri dilekçeler, yalnızca

bireysel mağduriyetleri değil, dönemin ekonomik ve sosyal çalkantılarını da gözler önüne sermektedir. Bu belgeler, savaşın halk üzerindeki etkilerini ve Osmanlı vatandaşlarının kayıplarını tazmin etmek için yürüttükleri hukuki süreçleri anlamak açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Kitapta ayrıca, bölgenin kültürel mirasının önemli bir parçası olan mezar kitâbelerine yer verilmiştir. Osmanlı taş işçiliğinin izlerini taşıyan bu kitâbeler, dönemin yazı stilleri, unvan kullanımı ve toplumsal yapısı hakkında bilgi vermektedir. Son bölümlerde ise, Osmanlı belgelerinde geçen kelimelerin açıklamalarını içeren bir sözlük ve çalışmada kullanılan kaynakları listeleyen bir bölüm bulunmaktadır.

Genel olarak bu eser, Sütlüce Köyü'nün tarihini yalnızca anlatılar üzerinden değil, somut belgelere dayanarak ele almasıyla dikkat çekmektedir. Osmanlı taşrasının sosyal ve ekonomik yapısını anlamaya katkı sunan bu çalışma, bölgenin tarihine dair önemli bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.¹³²

1.5.14. İshak Güven Güvelioğlu, Rize-Kalkandere Hüseyinhoca Köyü ve Hüseyin Efendi (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007, 207 s.)

Bu kitap, Rize'nin Kalkandere ilçesine bağlı Hüseyinhoca köyünün tarihi, kültürel ve sosyal yapısını ele alan bir araştırmanın tanıtımı niteliğindedir. Yazar, kültürü önemseyen toplumlarda hatıraların yazıya dökülmesinin önemine vurgu yaparak, bu tür çalışmaların Türkiye'de nadir görüldüğünü belirtir. Yazar geçmişin unutulmaması ve yanlış aktarılmaması adına olayların ilk elden kaydedilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Araştırmanın temel kaynağı, yazarın babaannesi Hacı Fatma Güven'dir. Kuş Fadime olarak bilinen ve güçlü hafızasıyla dikkat çeken Hacı Fatma Güven, yazar için birinci elden bilgi sunan önemli bir şahsiyettir. Araştırmada köyün tarihi, coğrafyası, sosyal yapısı, kültürel unsurları, akrabalık bağları, yerel dil ve adları ile köye adını veren Müderris Hüseyin Efendi'nin hayatı ele alınmıştır.

¹³²İshak Güven Güvelioğlu, Osmanlı Belgeleri'nde Rize Sütlüce Köyü (Rize: Çınar Yardımlaşma Derneği, 2009, 92 s.)

Çalışma, Prof. Dr. İsmail Kara ve Filiz Acar'ın tashih ve katkılarıyla son haline getirilmiştir. Yazar, geçmişe dair değerli bilgilerin kaydedilmesinin kültürel devamlılık açısından önemini vurgulamaktadır.

Kitap İçindekiler, Önsöz diziniyle başlamaktadır. Bu kitap, Hüseyinhoca köyünün kültürel, tarihi ve sosyal yapısını detaylı bir şekilde ele almayı amaçlayan kapsamlı bir çalışmadır. Birkaç Söz ve Önsöz bölümleriyle okuyucuyu eserin amacına hazırlarken, köyün geçmişine ve kimliğine dair genel bir çerçeve sunar.

Kitap, Hüseyinhoca Köyü'nün tarihsel süreçteki isim değişiklikleri, coğrafi özellikleri, nüfus yapısı ve yerleşim geçmişine dair kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Osmanlı döneminden günümüze kadar uzanan bu süreçte, köyün farklı dönemlerde farklı adlarla anıldığı görülmektedir. Köyün ilk bilinen adı Sivagnü olup, zamanla Sivarne, Sivane, İncirli ve son olarak Hüseyinhoca şeklinde değişim göstermiştir. Bu isim değişiklikleri, hem tarihi olaylar hem de yöre halkının talepleri doğrultusunda şekillenmiştir. Özellikle 1913'teki yer adları düzenlemesi sırasında köy, çevrede tanınan bir şahsiyet olan Müderris Hüseyin Efendi'ye atfen Hüseyinhoca adını almıştır.

Köy, 1461 yılında Osmanlı egemenliğine girmiştir. İlk nüfus kayıtları 1554 yılına aittir ve bu dönemde köyde gayrimüslimlerin ağırlıklı olduğu bir topluluk yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak sonraki yıllarda bu topluluğun göç ettiği ve köyün nüfusunun değiştiği belirtilmektedir. 1681 yılına gelindiğinde köy tamamen Müslüman bir nüfusa sahip olmuştur.

Hüseyinhoca Köyü, Rize'nin Kalkandere ilçesine 4 kilometre uzaklıktadır ve denizden yüksekliği 350 metredir. Köyün sınırlarını çizen ve isimleri halk tarafından verilen birçok dere bulunmaktadır. En yüksek noktası olan Gelintaşı, çevredeki köyler ve deniz manzarasını görme imkânı sunan bir tepedir. Bunun yanı sıra köyün düzlük alanları ve tarım yapılan bölgeleri detaylı bir şekilde belirtilmiştir.

Köyün nüfusu tarım ve ekonomik nedenlerle dalgalanma göstermiştir. Özellikle çay tarımından elde edilen gelirlerin azalmasıyla köyden büyük şehirlere göç artmıştır. Buna karşın, köy halkının dayanışma içinde olduğu ve köydeki temel altyapı ihtiyaçlarını (elektrik, telefon hattı vb.) ortak çabalarla çözdüğü anlaşılmaktadır.

Köydeki yer ve arazi adlarının kökenleri oldukça dikkat çekicidir. Bazı isimler eski Türk dillerinden, bazıları ise Pontus Rumcasından gelmektedir. Bu durum, bölgenin farklı kültürlerin etkisi altında kalmış bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir.

Bu metin, köyün ekonomik yapısı, geleneksel el sanatları ve mahalli alet-edevatları üzerine ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Özet ve değerlendirme şu şekilde yapılabilir:

Köy ekonomisi tarih boyunca tarım, hayvancılık ve gurbetçiliğe dayanmıştır:

- Tarım ve Hayvancılık:

1870'lerden itibaren köyde tahıl ürünleri (mısır, fasulye, fındık) ve hayvancılık öne çıkmıştır. Ancak 1960'larda çay tarımı yaygınlaşınca, tarımda ürün çeşitliliği azalmış, hayvancılık terk edilmiştir.

- Gurbetçilik:

İlk dönemde Rusya'ya çalışmaya giden köylüler, Bolşevik İhtilali'nden sonra İstanbul'a yönelmiştir. 1960 sonrası Almanya başta olmak üzere Avrupa'ya, 1980'lerde ise Libya ve Suudi Arabistan gibi ülkelere çalışmaya gidilmiştir. Gurbetçilik köylülerle köy arasında maddi ve manevi bağları korumuştur.

- Göç ve Nüfus Azalması:

Çay gelirlerinin azalması ve alternatif üretim yöntemlerinin terk edilmesi nedeniyle köy halkı büyük şehirlere göç etmiştir. Köy nüfusu azalmış, şehirlerdeki köylü sayısı artmıştır.

- Sanayi:

1985'te açılan Kar-Çay fabrikası iş imkânı sunmuş, ancak kapanmasıyla köy ekonomisi darbe almıştır. Doğuş firmasının yeniden faaliyete geçen fabrika, köy ekonomisine sınırlı katkı sağlayabilmiştir.

Eskiden köyde birçok el sanatı yaygınken, modernleşmeyle birlikte bu gelenekler büyük ölçüde kaybolmuştur:

- Kilim Dokuma: Eski eşyalar ve bezlerden yapılan “purtuli” kullanılarak dokunan kilimler günümüzde unutulmuştur.
- İskemle Çamisi: Mısır yapraklarından yapılan örgülerle iskemle dokunurdu; artık plastik ürünlere geçilmiştir.
- Kendir İpi: Kendir ekimi yasaklandığından bu sanat da sona ermiştir.

- Çarık Yapımı: Hayvan derilerinden yapılan çarık, modern ayakkabılar nedeniyle terk edilmiştir.
- Çeyiz İşlemeleri: Kanaviçe, oya ve dantel gibi işlemler hala genç kızlar arasında yaygındır.

Köyde geçmişte kullanılan ahşap ve bakırdan yapılmış birçok alet modern yaşamla birlikte kullanımdan kalkmıştır. Bunlardan bazıları:

- Ahşap yayık, kepçe, sini.
- Ateşlik zinciri, sac.
- Bakır sini, güğüm, tas ve sahan.

Bu tür aletler, modern mutfak araçları ve teknolojik gelişmelerle yerini daha pratik ürünlere bırakmıştır.

Başlıklar, köyün kimliğini oluşturan çeşitli unsurları farklı yönlerden ele almaktadır. Köyün Adı ve Tarihi bölümleri, köyün kökenlerini ve tarih boyunca yaşadığı değişimleri ortaya koyar. “Nüfus Durumu” ise köyün demografik yapısına dair bilgiler sunar.

Coğrafyası ve Arazi ve Yer Adları bölümleri, köyün fiziki yapısı ve yerel coğrafi isimlerin anlamları üzerinde durarak çevreyi tanıtmayı amaçlar. Lakaplar ve Ay Adları, halk arasındaki iletişimde ve yerel kültürde sıkça kullanılan ifadeleri kayda geçirir.

Ekonomisi ve El Sanatları başlıkları, köy halkının geçim kaynaklarını ve el emeğine dayalı üretimlerini ele alırken, Mahalli Alet-Edevatlar bu üretimde kullanılan araç-gereçleri tanıtır.

Çeşitli Söylenti ve İnançlar, köyde yaşayanların toplumsal hafızasında yer eden anlatıları ve geleneksel inanışları içerir. Sözler, Dualar, Beddualar ve Ninniler bölümleri ise halkın duygusal ve kültürel dünyasını yansıtarak yerel değerleri aktarır.

Dini hayatın merkezi olan Camiler, köydeki üç önemli ibadet alanını detaylandırır. Hüseyinhoca Köyü Merkez Camii, Karaibrahimoğlu Mahalle Camii ve Hüseyinhoca Köyü Sahil (Köprübaşı) Camii, köyün manevi yapısını ve ibadet geleneklerini temsil eden önemli unsurlar olarak anlatılmıştır.

Bu başlıklar, köyün geçmişten bugüne uzanan zengin kültürel ve toplumsal mirasını bir bütün olarak yansıtmakta, okuyucuya derinlikli bir perspektif sunmaktadır.

Kitap'ın geri kalan başlıklarında, Hüseyinhoca köyünün sosyal, tarihi ve kültürel yapısını detaylandırırken, toplumsal organizasyon ve bireylerin yaşamlarına dair önemli bir belge niteliğindedir. Başlıklar, köy halkının eğitimden sağlığa, akrabalık ilişkilerinden ekonomik ve hukuki süreçlere kadar geniş bir yelpazede ele alınmasını sağlamaktadır.

Okullar ve Sağlık Evi bölümleri, köydeki eğitim ve sağlık altyapısını anlatırken, modernleşme süreçlerinin köy hayatına etkisini gözler önüne serer. Değirmenler başlığı, köy ekonomisinin geleneksel üretim araçlarını ve bunların toplumsal önemini vurgular. Mezarlıklar ve Tarihi Mezar Taşları, geçmiş nesillerin anısını yaşatırken, köyün tarihine ışık tutan önemli bir kültürel miras olarak öne çıkar.

Şehitler ve Gaziler bölümleri, köy halkının fedakârlıklarını ve vatan sevgisini anlatırken, Muhtarlar ve Bekçiler yerel yönetim ve güvenlik organizasyonlarına dair bilgiler sunar.

Akrabalar başlığı altında sıralanan alt kategoriler, köydeki ailelerin kökenlerini ve yaşam hikâyelerini detaylı bir şekilde ele alır. Her bir akrabalık grubu, ekonomik ilişkiler, tereke (miras) kayıtları ve hukuki süreçler aracılığıyla belgelenmiştir. Örneğin:

- Sivagnüler, Boşnaklar ve Fazlıbaşoğulları köydeki belirgin aile yapılarını temsil ederken,

Hüseyin'in alacak meselesi, Ayşe Hatun'un vekil tayini gibi olaylar, köy halkının günlük yaşamındaki karmaşık ilişki ağlarını ve hukukî düzenlemeleri gözler önüne serer.

Her bir aileyle ilgili verilen Tereke Kayıtları, köy halkının maddi varlıklarını ve miras düzenlemelerini belgeleyen önemli bir kaynak sunar. Ayrıca, alacak davaları ve vekâlet işlemleri gibi hukuki konular, köyün sosyal ve ekonomik yapısına dair derinlikli bir bakış sağlar.

Bu başlıklar, Hüseyinhoca köyünün zengin tarihini ve toplumsal yapısını belgelerle destekleyerek okuyucuya güçlü bir tarihsel ve kültürel analiz sunar. Çalışma, yerel tarih araştırmalarında örnek teşkil edecek titizlikte bir yöntemle hazırlanmıştır.

Hüseyinhoca Köyü'nün tarihi, sosyokültürel ve coğrafi özellikleri, bir köy monografisi için oldukça zengin bir içerik sunmaktadır. Kitap, Osmanlı'dan günümüze kadar süregelen toplumsal ve coğrafi değişimi kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle yer adlarının kökenleri ve köyün isim değişiklikleri, bölgenin tarihi ve kültürel zenginliklerini yansıtmaktadır.

Köy ekonomisi, tarım ve hayvancılıktan sanayiye ve hizmet sektörüne doğru değişim göstermiş, modernleşme köyün sosyo-ekonomik yapısını ve geleneksel kültürünü dönüştürmüştür. Geleneksel el sanatlarının ve mahalli alet-edevatların kaybolması, kültürel birikim açısından kayıp olarak değerlendirilebilir. Köyden şehirlere göç ise demografik ve sosyal yapıyı büyük ölçüde etkilemiştir. Köy ekonomisinin canlanması için tarımda alternatif ürünlere yönelme ve geleneksel kültürün yeniden canlandırılması önem arz etmektedir.¹³³

1.5.15. İshak Güven Güvelioğlu, Kalkandere Karadere'den Kalkandere'ye: Tarih, Halkiyat ve Şahsiyetler (İstanbul: Revak Yayınları, 2023, 670 s.)

Eser içindekiler, önsöz olmak üzere on iki bölüm ve bir de ek kısmından meydana gelmektedir. Birinci bölüm, Kalkandere Coğrafyası başlığını taşımakta olup, ilçe hakkında genel bir çerçeve sunan dört ana alt başlıktan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla: Kalkandere'nin Umumi Görünüşü, İklim, Bitki Örtüsü ve Sosyal Hayat başlıklarıdır. Bu bölümde ilçenin fizikî yapısı, iklimsel özellikleri, doğal örtüsü ve yerel halkın sosyal yaşamı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Coğrafyanın toplumsal yaşam üzerindeki etkisi vurgulanarak Kalkandere'nin özgün yerel karakteri ortaya konmuştur.

Bu bölüm, Kalkandere'nin coğrafi, iklimsel, bitki örtüsü ve sosyal yapısına dair detaylı bir genel bakış sunmaktadır. İlçe, Rize'nin iç kesiminde, dağlık ve engebeli bir arazi üzerinde yer almakta; bu da hem doğal zenginliğini hem de yaşam koşullarını doğrudan etkilemektedir. Akarsularla şekillenen vadiler, zengin bitki örtüsü ve yoğun orman dokusuyla ilçeye karakteristik bir görünüm kazandırmaktadır.

¹³³İshak Güven Güvelioğlu, Rize-Kalkandere Hüseyinhoca Köyü ve Hüseyin Efendi (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007, 207 s.)

Silyan, Kontralar ve Ayane dağ sıraları ile çevrelenen Kalkandere'nin iklimi ise Rize kıyılarına kıyasla daha serin ve karasalıdır.

Tarım ve yerleşim açısından düz alanların azlığı, çay tarımının başat geçim kaynağı olmasına yol açtığı vurgulanmıştır. 1950 sonrası süreçte çay bahçeleri ilçenin sosyoekonomik yapısını şekillendirmiş; mevsimlik iç göçlerle yaz aylarında sosyal hareketlilik artmış, kış aylarında ise bölge yeniden sakinleşmiştir. Bu döngü, yerel halkın yaşam biçimini doğrudan belirlemekte ve öğrenci sayısından sosyal ilişkilere kadar birçok alanda etkisini göstermektedir.

Sosyal hayatın belirgin özelliklerinden biri, geleneksel dayanışma biçimi olan “eğratluk” sistemidir. Bu sistem, ortak emeğe dayalı işbirliğini temsil ederken, yerel halkın yardımlaşmaya verdiği önemi de gözler önüne serer. Aile yapısında ise ataerkil değerlerin hâkim olduğu, soyun erkek üzerinden devam ettirildiği, ancak kız çocuklarına da haklarının gözetildiği bir anlayış söz konusudur. Kalkandereliler, ata topraklarına güçlü bir aidiyet duygusuyla bağlıdır; bu bağ, bazen modern yapılarla şekillense de, kültürel sürekliliği koruma çabasını yansıtır.

Genel olarak bu bölüm, Kalkandere'nin sadece fiziksel değil, toplumsal ve kültürel özelliklerini de yansıtan bir yerel monografi örneği sunmakta; doğa ile iç içe geçmiş bir yaşam biçiminin izlerini taşımaktadır.

Kitabın ikinci bölümü, Kalkandere Tarihine Umumi Bakış başlıklı kısmı, ilçenin tarihsel sürecine geniş bir perspektiften yaklaşmakta ve üç temel başlık altında şekillenmektedir: Umumi Tarih, Köyler ve Öşür Kayıtları ile Kalkandere Vakıfları.

Umumi Tarih başlığı altında, Kalkandere'nin fetih öncesi ve sonrası dönemleri ele alınmakta; bölgede Osmanlı öncesinde mevcut olan Türk varlığına dair izler ve fetihten sonra yaşanan gelişmeler değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, sürgünler ve iskân politikalarına yer verilerek bölgenin demografik yapısına ışık tutulmaktadır. Tapu Tahrir Defterlerine dayanılarak Kesanos, Çikaris, Tonik ve Besalat gibi köyler özelinde detaylı bilgiler sunulması, mikro tarih yaklaşımı açısından dikkate değerdir.

Köyler ve Öşür Kayıtları başlığında, 1682 ve 1851 yıllarına ait belgelerle bölgedeki tarımsal üretim ve vergi düzeni çözümlenmiş; bu sayede Osmanlı'nın taşradaki ekonomik düzenine Kalkandere ölçeğinde bir bakış sağlanmıştır.

Bölümün son kısmı olan Kalkandere Vakıfları başlığı ise ilçenin dinî, sosyal ve kültürel yapısını ele almaktadır. Cami, mescit ve medrese vakıflarına dair ayrıntılı döküm, sadece ibadethanelerin değil aynı zamanda mahalle ve köylerin sosyal örgütlenmesini de ortaya koymaktadır. Bu vakıf listesi, dönemin halkının dini hassasiyetleri kadar yardımlaşma kültürünü de belgelemektedir.

Genel olarak bu bölüm, tarihsel kaynaklara dayalı derinlemesine bir saha çalışması izlenimi vermekte; Kalkandere'nin tarihsel kimliğini oluşturan yapı taşlarını arşiv belgeleriyle görünür kılmaktadır. Böylelikle hem yerel tarih yazımına değerli bir katkı sağlanmakta hem de bölgesel hafızanın diri tutulmasına hizmet edilmektedir.

Kitabın üçüncü bölümü, Karadere'den Kalkandere'ye başlıklı kısmı, Kalkandere'nin tarihî ve idarî dönüşümünü ele almakta; coğrafi bir yerleşim biriminin zamanla nasıl bir kurumsal yapıya dönüştüğünü çok yönlü bir biçimde incelemektedir.

Karadere Nahiyesi başlığı altında, nahiye'nin sınırları, idari teşkilatlanması ve ilk muhtarlar ile 1880 yılına ait ağalar üzerinden yerel güç dengeleri ele alınmıştır. Bu başlık, özellikle taşrada idari yapının nasıl şekillendiğine dair özgün veriler sunmakta ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte yerel otoritenin kimler tarafından temsil edildiğini göstermektedir.

Kalkandere Belediyesi başlığı ise kurumsal bir yapının inşasını ve Ali Yılmaz'ın kurucu belediye reisi olarak rolünü belgelerle açıklamakta, ilçenin Cumhuriyet dönemindeki modernleşme sürecini gözler önüne sermektedir.

Karadere'de İctimaî Tarih bölümü, toplumsal belleği canlandıran anlatılarla öne çıkmaktadır. 1835'teki askerî görevlerden başlayarak Rus işgali, kurtuluş mücadeleleri ve Kurtuluş Savaşı'nda gösterilen kahramanlıklar detaylandırılmış; Karadereli şehitler farklı kaynaklar üzerinden (şer'îye sicilleri, nüfus defterleri vb.) tasnif edilerek özenle aktarılmıştır. Sarıkamış cephesine gönderilen Karadereliler, Japonya'daki üç şehit ve madalya sahibi vatandaşlar, yurt dışından askere çağrılanlar gibi örneklerle kolektif hafızaya katkı sağlanmıştır.

Yine bu bölümde, köy adlarının değiştirilmesi, yol yapım çalışmaları, han kültürü ve seçmenlik sistemi gibi konularla birlikte Karadere'deki gündelik hayatın

dönüşümü sade fakat etkileyici anlatımlarla sunulmuştur. Özellikle Sarık-Şapka belgesi gibi yerel kaynakların kullanımı, anlatının özgünlüğünü artırmaktadır.

Son olarak Karadere’de Eğitim Hayatı başlığı altında, Osmanlı’dan günümüze eğitim kurumlarının gelişimi aktarılmaktadır. Mektep ve medreselerden günümüz okullarına uzanan bu anlatı, eğitimin coğrafi ve tarihsel yayılımını gözler önüne sermektedir. Karadere Medresesi gibi yerel eğitim kurumları, hem dini hem de kültürel kimliğin taşıyıcısı olarak değerlendirilmiştir.

Bu bölüm genel olarak, bir bölgenin sadece fiziki değil, sosyal, idari ve kültürel katmanlarının da tarihî süreç içinde nasıl dönüştüğünü ortaya koymakta; böylece Kalkandere’nin köklü geçmişine derinlemesine bir bakış sunmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümü, İlçenin Kuruluşu ve Nüfus başlıklı bölümü, Kalkandere’nin idarî birim olarak teşekkül sürecini, bu sürecin aktörlerini ve ilçenin nüfus yapısını tarihsel bir bağlamda incelemektedir.

Karadere Nasıl Kalkandere Oldu? başlığı altında, beldenin isim ve statü değişimi, sadece bir ad değişikliğinden ibaret olmayan; bölgenin kimliğini, bürokrasisini ve toplumsal yapısını etkileyen derinlikli bir dönüşüm olarak ele alınmaktadır. Bu dönüşümün arka planı, sosyo-politik gelişmeler ve yerel talepler doğrultusunda değerlendirilmiş; Kalkandere’nin ilçe olarak yapılandırılmasının sadece idarî değil, aynı zamanda kültürel bir inşa olduğu vurgulanmıştır.

Kalkandere Kaymakamları başlığı ise ilçenin kurumsal kimliğinin oluşmasında önemli rol oynayan kaymakamları merkezine alarak kişisel liderliklerin yerel idare üzerindeki etkisini örneklendirmektedir. Namık Günel’in kurucu kimliğiyle, Recep Yazıcıoğlu’nun halkla kurduğu güçlü bağla, Mesut Şenol’un sıra dışı karakteriyle, Nedim Akmeşe’nin çalışma azmiyle ve Kemal Sefa Gökmenoğlu’nun iz bırakan uygulamalarıyla bu bölüm, Kalkandere idaresinin farklı dönemlerine ışık tutmakta ve yöneticilerin yerel gelişim üzerindeki etkisini belgelere ve hatıralara dayanarak sunmaktadır.

Nüfus başlığı ise, ilçenin demografik yapısına dair bilgiler vererek Kalkandere’nin sosyal dokusunu tanımlamaktadır. Bu bölümde nüfus sayıları, yerleşim dağılımı, yaş grupları gibi teknik verilerin yanında, göç hareketleri ve nüfus yapısının zaman içindeki değişimi de değerlendirilmektedir. Nüfusun gelişimiyle

birlikte bölgenin sosyal dinamiklerinin nasıl şekillendiği, yerel kalkınma ve hizmet planlamaları bağlamında ele alınmıştır.

Bu bölüm, Kalkandere'nin bir ilçe olarak inşa sürecini, bürokratik hafıza ve nüfus yapısıyla birlikte değerlendirerek, hem tarihî belgeler hem de bireysel anlatılar ışığında güçlü bir yerel tarih örneği sunmaktadır.

Kitabın beşinci bölümü Kalkandere'de Din ve Maneviyat başlığı altında, ilçenin dinî hayatı ve bu alandaki öncü şahsiyetler ele alınmaktadır. Bu bölüm, bölgedeki manevî yapının tarihî köklerine inmeyi hedeflerken, dinî kurumların gelişimi ve din adamlarının toplumsal etkisini de gözler önüne sermektedir.

Müftülük Makamı ve Müftüler başlığı altında, Kalkandere'de resmî dinî temsilin nasıl yapılandığına dair bir çerçeve çizilmektedir. Bu bağlamda ilçenin ilk müftüsü olan Ahbap Hoca'nın hatırası, sadece bir şahsiyet tanıtımı değil; aynı zamanda dönemin dinî anlayışı, eğitim biçimi ve halkla ilişkilerinin bir temsili olarak sunulmaktadır. Sonraki müftülerin de katkılarıyla bölgedeki dinî idarenin kurumsallaşma süreci aktarılmıştır. Özellikle Silyan Kur'an Kursu'nun bölgenin ilim ve irfan merkezi olarak nitelenmesi, bu yapının sadece dinî değil, kültürel ve sosyal alanda da güçlü bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

Din Adamları başlığı altında ise bölgeye mâl olmuş beş önemli din âlimi tanıtılmakta; Yetimoğlu Ali Efendi, Güvelioğlu Hüseyin Efendi, Kakıanoğlu Hüseyin Efendi, Zırlı Hüseyin Efendi ve Hacı Cemal Efendi gibi isimler, yaşadıkları dönemin hem ilmî hem de manevî hayatına katkıları bağlamında değerlendirilmektedir. Bu şahsiyetler, sadece camilerde görev yapan imamlar değil; aynı zamanda halkın önderleri, eğitmenleri ve yön göstericileri olarak anılmaktadır. Onların biyografik verileriyle birlikte, yaşadıkları dönemin sosyal ve dinî atmosferine dair ipuçları da okuyucuya sunulmaktadır.

Bu bölüm, Kalkandere'nin dinî yapısını ve bu yapının hem kurumsal hem de bireysel aktörlerini ayrıntılı biçimde ele alarak, ilçenin manevî kimliğinin nasıl şekillendiğine dair bütünlüklü bir portre ortaya koymaktadır. Dinî hayatın sadece ibadetle sınırlı kalmayıp; eğitim, sosyal yardımlaşma ve halkla ilişkiler boyutunda da canlı bir yapı oluşturduğu, örneklerle desteklenerek gösterilmektedir.

Dördüncü bölüm Kalkandere'de Çay ve Ekonomi, ilçenin ekonomik yapısını ve geçirdiği dönüşümü ele almaktadır. Özellikle çay tarımı ve bu alandaki sanayi

yatırımları, bölümün temel konusunu oluşturur. Kalkandere’de kurulan ilk çay fabrikası ile birlikte ilçede çaycılık bir geçim kaynağına dönüşmüş; faaliyet göstermiş ve sonradan kapanmış tesislerle ekonomik canlılık farklı dönemlerde değişiklik göstermiştir.

Şehirleşme süreci ve esnaf kültürü de bu bölümde önemli yer tutmaktadır. Esnaflığın başlangıcı, işyerlerinin yapısı ve Eminoğlu Maksut, Dursunali Adıgüzel, Hacı Ali Doğan gibi öncü esnafılar üzerinden anlatılmıştır. Son olarak madencilik faaliyetlerine kısaca değinilerek ilçedeki diğer ekonomik uğraşlara da yer verilmiştir.

Genel olarak bölüm, Kalkandere’nin ekonomik yapısını geçmişten günümüze sade bir dille sunmakta ve çayın bu süreçteki rolünü öne çıkarmaktadır.

Yedinci bölüm Başarı Hikâyeleri başlığıyla, Kalkandere’nin ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarındaki önemli başarıları ve bu başarıları elde eden kişileri ele almaktadır. Bölümde, sıfırdan zirveye yükselen Yamağın Sultan Şaban Cengiz’in hikâyesi, çay sektöründe öne çıkan Acem Çay ve Akdaş Çay gibi işletmelerin başarıları anlatılmaktadır. Ayrıca, bölgedeki yerel medya organlarından Çay TV’nin gelişimi de başarı hikâyeleri arasında yer almaktadır. Açık Cezaevi’nde üretilen Sayılı Gün Çayı ve Harbiye’de bir ilke imza atan Müberra Öztürk gibi örnekler, bölgedeki ekonomik kalkınmayı ve sosyal sorumluluk projelerini vurgulamaktadır.

Bu bölüm, Kalkandere’nin kendi potansiyelini keşfeden ve çeşitli sektörlerde başarılar elde eden bireyleri ve işletmeleri tanıtarak, bölgenin ekonomik ve kültürel gelişimine katkıda bulunan başarı hikâyelerini paylaşmaktadır.

Sekizinci bölüm Kalkandere’ye Emek Verenler, ilçenin gelişimine katkı sağlayan, çeşitli alanlarda önemli hizmetlerde bulunan bireyleri tanıtmaktadır. Bölümde, Kalkandere’nin ilk postacıları ve eğitim hayatına katkı sağlayan öğretmenler yer almaktadır. Öğretmenler arasında Hızır Kurtuluş (Sefer Eğitimci), Tahsin Yılmaz, Büyük Hızır Öğretmen gibi isimler öne çıkmaktadır. Bu kişiler, Kalkandere’nin eğitim hayatını şekillendiren, emekleriyle iz bırakan önemli figürlerdir.

Bölümde ayrıca, iz bırakanlar arasında yerel yönetimle ilgili önemli kişilikler, halk hekimleri, zanaatkarlar ve çeşitli alanlarda isim yapmış kişiler de yer almaktadır. Örneğin, Karadere’yi Kalkandere yapan Kazım Cengiz, halk hekimi Hüseyin

Kurtuluş ve kalkandere Mimar Sinan olarak bilinen Ali Dede gibi isimler, bölgenin tarihine damgasını vurmuşlardır.

Son olarak, Kalkandere'nin Gülleri başlığı altında Bibi ve Bezat gibi isimler, bölgenin kültürüne ve insanlarına katkı sağlamış önemli figürler olarak anılmaktadır. Bu bölüm, Kalkandere'ye emek veren kişilerin hatırlanması ve onurlandırılması açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Dokuzuncu bölüm Tarihi Eserler başlığında, Kalkandere ve çevresindeki önemli tarihi yapıları ve kültürel mirası ele almaktadır. Bölüm, ilçenin zengin tarihî mirasına ışık tutan camiler, köprüler, diğer tarihi eserler ve mezar kitabeleri gibi unsurları içermektedir.

Bölümde ilk olarak camiler tanıtılmaktadır. Hüseyinhoca Köyü Sahil Camii, Kayabaşı Camii ve Tulun Camii gibi önemli ibadet yerleri, bölgenin dini ve kültürel geçmişine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu camiler, mimari yapıları ve tarihlerindeki derinlik ile yerel halkın manevi hayatının şekillenmesinde önemli roller oynamıştır.

Köprüler kısmında ise Karadere Köprüsü, Tonik Köprüsü, Kaban Köprü gibi ulaşım açısından tarihi önem taşıyan yapılar öne çıkmaktadır. Bu köprüler, bölgenin ulaşım ağını ve coğrafi yapısını yansıtan önemli eserlerdir.

Diğer tarihi eserler arasında Ecine Çeşmesi, Terziömeroğlu Evi, Kayabaşı Kulesi gibi yapılar, bölgenin sosyal yaşamını ve kültürel zenginliğini gözler önüne sermektedir. Ayrıca, yok edilen camilerden kurtarılmış bazı parçalar da bölgenin dini tarihine dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Tarihî mezar kitâbeleri, bölgenin geçmişine dair yazılı belgeler olarak kayda geçmiştir. Son olarak, değirmenler ve namlar da bölümde yer almaktadır. Değirmen Türküleri ve nyla/serender gibi kültürel öğeler, bölgenin geleneksel yaşam tarzını ve ekonomisini yansıtan unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bu eserler, Kalkandere'nin tarihi ve kültürel geçmişinin derinliklerine inmeyi sağlayan önemli unsurlar arasında yer alır.

Onuncu bölüm, İctimai Hayattan Kesitler başlığını taşımaktadır. Karaderelilerin yardımlaşma ve dayanışma kültürüne dair önemli anekdotları içermektedir. İlk olarak, Karaderelilerin çeşitli depremler sonrası gösterdikleri yardımseverlik örnekleri ele alınmıştır. Kırşehir, Erzincan, Balıkesir ve Çanakkale depremleri,

Karadere halkının afet dönemlerinde gösterdiği yardımlar ile dikkat çekmiştir. Ayrıca, Demirel'in başına gelenler ve Ziya Eyüboğlu vurgulanmaktadır. Son olarak, Boya Beldesi'nin tarihi ve kültürel bağlamına değinilmiştir.

On birinci bölüm, Kalkandere'nin halk kültürünü ve folklorik zenginliklerini çeşitli alt başlıklarla ele almaktadır. İlk olarak halk kültürü ürün ve uygulamaları aktarılmakta, bu kapsamda yöreye ait halk hikâyeleri örnekleri sunulmaktadır. Şamatalı Cami, Fadime Nene, Karaloğlu Hacı Muhammet Efendi ve Likevaoğlu Hacı Yusuf'a ait hikâyeler bu başlık altında yer almaktadır. Mahallî unsurlar kapsamında ise halk hekimliği, geleneksel tedavi yöntemleri, ay adları ve meşhur ürünler tanıtılmaktadır. İkinci başlık olan mahalli yemekler kısmında mısır ekmeğinden başlayarak pekmezli kavut helvasına kadar zengin bir yerel mutfak repertuarı sunulmaktadır. Üçüncü başlıkta, Kalkandere'ye özgü bir dokuma türü olan feretiko ele alınmakta, dokuma kültürünün bölgedeki yeri anlatılmaktadır. Son olarak, Kalkandere civarından derlenen türkü, mani ve şiirler yer almakta, bölgenin sözlü edebiyat mirası korunmaktadır. Bu bölümde halk şairlerinin dizelerine ve geleneksel sözlü ifade biçimlerine de yer verilmiştir.

On ikinci bölüm, Kalkandere'deki mahallî basın, spor faaliyetleri ve dernekçilik çalışmalarını kapsamaktadır. İlk olarak yerel basın başlığı altında Kalkandere'de yayımlanmış dergi, bülten ve gazeteler sıralanmaktadır. Kalkandere'nin Sesi, Şirin Kalkandere, Lisemiz, Ayışığı Dergisi, Fide: Sanat Kültür ve Eğitim Bülteni, Çatı Katı, Karadere: Haftalık Bağımsız Siyasi Gazete, Kalkandere'nin Sesi Gazetesi ve Kalkandere Bülteni/Dergisi gibi yayınlar bu alandaki faaliyetleri yansıtmaktadır. Spor başlığı altında ilçedeki sportif faaliyetlere ve gelişmelere değinilmekte, halkın spora olan ilgisi ve bu alanda yürütülen çalışmalar özetlenmektedir. Dernekler başlığı altında ise ilçede faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları ele alınmakta; Kalkandere Derneği, Kalkandere Vakfı, KAVEM ve Yetimoğlu Derneği gibi yapıların ilçeye olan katkılarına değinilmiştir.

Son bölüm olarak ek kısmında basında Karadere/Kalkandere (1936–1963) bölümü, dönemin gazete ve dergilerinden nostaljik kesitler sunar. Kaynaklar kısmı

ise çalışmanın dayandığı arşiv belgeleri, basılı eserler, tezler ve süreli yayınları sınıflı biçimde belirtir. Bu yapı, çalışmanın belgesel niteliğini pekiştirmektedir.¹³⁴

1.5.16. İsmail Kara, Gümüşhanevî Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce-Rize'deki Tekkesi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009, 47 s.)

Kitap, Birkaç Söz (Sunuş), İçindekiler ve giriş diziniyle başlayıp, esere konu olan Şeyh Efendi'nin şeceresi ile beraber aşağıdaki sekiz bölümden oluşmaktadır.

Birkaç Söz

- Giriş,
- Şeyh Osman Niyazi Efendi'nin hayatı,
- Cami/Tekke,
- Tekkenin kütüphanesi,
- Kolekli Kur'an Kursu,
- 1326/1908 senesinde tekkede halvete girenlerin listesi,
- Şeyh Efendi'nin şeceresi,

Kitabın Sunuş bölümü sayılan Birkaç Söz bölümü içerisinde, Yazarın bu eseri yazmasındaki en önemli ve ilgisini çeken hususun, Şeyh Efendi'nin hayatına dair kaynaklarda yeterince bilgi bulunmaması, yakınlarının sözlü aktarımları ve serzenişlerin etkisi neden olmuştur. Bu eksikliği gidermek için yazar, bölgenin yaşlılarıyla sözlü görüşmeler yaparak, yazılı belgeleri inceleyerek ve yerel unsurları araştırmasına dâhil ederek araştırmasına başlamıştır. Ayrıca bu çalışma, ilk olarak İlim ve Sanat dergisinde yayımlanmışdaha sonrasında kitaplaştırılmıştır.

Yazar, Şeyh Osman Niyazi Efendi'nin hayatını, tarikat faaliyetlerini ve Gümüşhanevi geleneği içindeki önemine vurgu yaparak, Osman Niyazi Efendi'nin Halidî-Nakşibendî tarikatı içindeki yeri ve Gümüşhane bölgesindeki dini ve eğitim faaliyetlerindeki etkisinin önemine dikkat çeker. Yazarın büyüdüğü bu köyde Kur'an kurslarının uzun yıllar faal bulunduğu, hafızların yetiştirildiği, eğitimve öğretimin

¹³⁴İshak Güven Güvelioğlu, Kalkandere Karadere'den Kalkandere'ye: Tarih, Halkiyat ve Şahsiyetler (İstanbul: Revak Yayınları, 2023, 670 s.)

toplumda güçlü bir yer kapladığı üzerinde durur. Özellikle köy halkının hafızlık, yazılı ve sözlü kültürü sürdürmede önemli bir rol oynadığına dikkat çeker.

Yazar, Giriş bölümünde, Doğu Karadeniz bölgesindeki tarikatların varlığının Trabzon'un fethi (1461) ile dolayısıyla Fatih Sultan Mehmet dönemine dayandığını vurgulamaktadır. Trabzon'un fethiyle birlikte bölgeye sevk edilen şeyhler ve dervişler, bölgenin hem Türkleşip İslamlaşmasına hem de tasavvuf ve tarikat kültürünün bölgeye intikaline katkı sağlamıştır.

Yakın tarihe bakıldığında, bölgede öne çıkan tarikatlar arasında Nakşibendî tarikatının Halidi-Gümüşhanevi kolunun dikkat çektiği görülmektedir. Şeyh Osman Niyazi Efendi de bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Şeyh Osman Niyazi Efendi'nin hayatına, verdiği eğitime, tekkesine ve tabi olduğu tarikat faaliyetlerine değinmiştir. Şeyh Osman Niyazi Efendi'nin Halidî-Nakşibendi tarikatı içindeki yeri ve Gümüşhanevi geleneğindeki önemine kısaca vurgu yapar.

Kitabın üçüncü bölümü olan Şeyh Osman Niyazi Efendi'nin Hayatı bölümünde, Şeyh efendinin hayatına değinerek 1828 yılında doğduğuna dikkat çekmektedir. Babası Sahipzade Molla Hüseyin. Yazar, Şeyh Efendi'nin babasının eğitiminin tam olmadığı ve İstanbul'a gitmeden evlendiği bilgisine ulaşmıştır. İstanbul'a gitme sebebi ise eğitimini tamamlamaktır. İstanbul'da Şeyh Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi'ye intisap ederek İstanbul'da yaklaşık 25 yıl kalmıştır.

İstanbul çevresinde çeşitli görevler üstlense de hocasının talimatları doğrultusunda memleketi olan Karadeniz bölgesini irşad etme görevine uygun görülmüştür. Doğduğu köy olan Varda'da (Trabzon ve Rize arasında kalan bir yer. Güneyce'ye 26 km mesafede.) görevlendirildi. Üç evliliğinden on çocuğu olmuş, damadı olan Rize Müftüsü Hulusi Alemdar, Mustafa Kemal Paşa'ya medreselerle ilgili bir dilekçe sunmuş, bu olay "Rize Vakası"¹³⁵ olarak anılmıştır.

Kitabın kalan bölümlerinde Gümüşhane ve çevresindeki eğitim faaliyetlerine vurgu yapılır. Şeyh Efendi'nin önemli bir şahsiyet olarak bölgede dini eğitimde önemli bir yer tuttuğu ifade edilir. Özellikle Kur'an kurslarının köyde etkin faaliyet

¹³⁵1924 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Rize ziyareti sırasında gerçekleşmiştir. Dönemin Rize Müftüsü M. Hulusi Alemdar, medreselerin yeniden açılması veya eğitim için kullanılması gerektiğini belirten bir dilekçe sunmuş, bu olay üzerine görevden alınmıştır. Hulusi Efendi'nin Şeyh Osman Niyazi Efendi'nin damadı olması nedeniyle olayın Nakşibendî tarikatıyla bağlantısı da araştırılmıştır.

gösterdiği Şeyh Efendi'nin müritlerinin eğitime olan ilgisi ve bölgedeki yetişmiş hafızlar vurgulanır.

Eğitimle birlikte köy halkının yazılı ve sözlü kültürün taşıyıcısı olduğuna dikkat çekilir, köyün dini liderlerinin etkisinin yanı sıra günlük yaşamda yer alan geleneklerin (ev hayatı, düğünler, cenazeler, giysiler, yemekler, türküler ve dili) tespit edilmesinin gerekliliğini vurgular. Yazar, kendisinin bu kültürün ve dini zümrenin bir parçası olarak gördüğünü ve bu kültürel mirası geleceğe taşıma çabasında olduğunu belirtir. Böylece hem dini hem de kültürel açıdan önemli bir kaynak oluşturulmuştur.

Cami/Tekke bölümünde, Şeyh Osman Niyazi Efendi'nin soy ağacı ve tekkesi detaylı şekilde ele alınmıştır. Caminin giriş kapısının üzerinde bitiş tarihi olarak 1304 (1886) yazdırılmıştır. Bu da bize caminin ne zaman faaliyete geçtiğine dair bilgi vermektedir. Cami yapımının birkaç yıl sürdüğü tahmin edilmekle beraber, caminin yapımında kullanılan kerestelerin komşu köylerden ve şehirlerden toplanarak aynı zamanda maddi destek de istenerek yapıldığına değinilmiştir. Caminin taştan yapılan zemin katı hem cami cemaati için hem de medresede eğitim görececek öğrenciler için dershane olarak kullanılmıştır.

Cami/tekkenin Şeyh Efendi'ye tahsis edilen iki odası, biri kütüphane ve çalışma odası, diğeri ise misafir kabul ve dinlenme odası olarak kullanılmıştır. Cami içindeki mimari ve ahşap süslemeler hâlâ varlığını korumaktadır. Şeyh Efendi, 1909'daki vefatına kadar her yıl Recep ayının ilk cuma gecesi başlayan ve 40 gün süren bir halvet düzenlemiştir. Halvete katılan müritler oruç tutup camide kalırken, sonunda dua merasimi yapılır, civardan gelen cemaatle birlikte hasta kişiler de şifa bulmak için getirilirdi.

Şeyh Osman Niyazi Efendi, bölgenin hem manevi lideri hem de itibarlı bir şahsiyetydi. Rivayete göre İstanbul'da II. Abdülhamid'in kızı veya cariyesi sara hastalığına yakalanmış, Şeyh Efendi'nin duası ile iyileşince padişahın iltifatına mazhar olmuş ve hazine yardımlarıyla Güneyce'de bir cami/tekke yaptırmış, taş köprü ve içme suyu boruları temin edilmiştir.

Şeyh Efendi, vefatında Kolekli'deki cami/tekkenin yakınına defnedilmeyi vasiyet etse de, halifesi Hacı Ferhat Efendi ve ileri gelenlerin kararıyla Büyük Cami'nin arkasındaki mezarlığa gömülmüştür. Türbesi, Samsunlu bir müridi

tarafından yaptırılmış ve ziyaret yeri olmuştur. Rus işgali sırasında bile türbesine saygı gösterilmiştir.

1945'te Güneyce kaza olunca mezarlığın kaldırılmasına karar verilmiş, halkın tepkisi üzerine gece jandarma müdahale ederek Şeyh Efendi'nin mezarı Kolekli'deki cami/tekkenin yanına nakledilmiştir. Böylece vasiyeti yerine getirilmiştir. Eski mezar yerine imam Kutuz Hoca tarafından bir çam fidanı dikilmiştir.

Eserin altıncı bölümü olan Tekkenin Kütüphanesi bölümünde, Günümüzde cami/tekkenin zemin katında bulunan oturma yerindeki kitaplıkta 183 cilt hâlinde 142 yazma ve basma kitap muhafaza edildiğine değinmiştir. Eski kayıtlara göre yaklaşık 50 kitap kayıptır. Bu kitapların okunmak için emaneten alındığı, ancak iade edilmediği düşünülmektedir.

Kitaplıkta, defter düzenlendikten sonra ödünç kitap alan kişiler, defterin boş ön sayfalarına aldıkları tarihi not düşer, iade ettiklerinde de bunu yine tarihle birlikte belirtirdi. Ancak zamanla bu uygulamanın terk edildiği anlaşılmaktadır. Kitaplıkta bulunan mevcut eserler ağırlıklı olarak medresede okutulan kitaplar olup sarf, nahiv, tasavvuf, hadis ve fıkıh konularını içermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Şeyh Osman Niyazi Efendi'nin hayatı, manevi liderliği ve bölgedeki etkisini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, hem dini hem de sosyal açıdan önemli bir şahsiyet olarak öne çıkan Şeyh Efendi'nin, özellikle halk üzerindeki etkisi ve verdiği eğitim de anlatılmıştır. Cami/tekke inşaatı, kitaplık ve türbesi de incelenmiş, zamanla yaşanan gelişmeler aktarılmıştır.

Değerlendirme açısından kitap, bölgenin kültürel ve dini tarihine ışık tutarken, aynı zamanda Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sosyal dönüşümü de yansıtmaktadır. Şeyh Efendi'nin mirası, halkın manevi duygularına ve dönemin idari kararlarının toplum üzerindeki etkisini anlamada önemli bir kaynaktır. Kısaca bu çalışma, Şeyh Efendi'nin liderliğinde köyde şekillenen dini, eğitimsel ve kültürel mirası belgelemeyi ve gelecek nesillere aktarmayı amaçlayan kapsamlı bir çalışmadır.¹³⁶

¹³⁶İshak Kara, Gümüşhanevî Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce-Rize'deki Tekkesi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009, 47 s.)

1.5.17. İsmail Kara, Güneyce/Rize Sözlüğü: Bir Doğu Karadeniz köyünün hafızası ve nâtıkası (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, 249 s.)

Kitap sunuş, içindekiler diziniyle başlayıp; üç ana bölümden oluşmaktadır. Okuma yazma oranının artması ve teknolojinin ilerlemesiyle birlikte medyanın köylere kadar ulaşması, yerel kelimelerin ve şivelerin kaybolmasına neden olmaktadır. 40-50 yaşlarındaki nesil bu kelimelere hâkim olsa da, yeni nesil için aynı durum geçerli değildir.

Yazarın öncelikli amacı, önceki neslin birlikte götüreceği yerel kelimeleri ve deyimleri kaybetmemek, bu değerleri geleceğe taşımaktır. TDK'nın Derleme Sözlüğü gibi çalışmalar yapılmış olsa da, kaybolan dil ve kültürün korunması gerektiğine dikkat çeken yazar, bu eseri kaleme alarak bu amaca hizmet etmeyi hedeflemiştir.

“Güneyce/Rize Sözlüğü”, kaybolmaya yüz tutmuş veya kaybolan dil ve kültürün izlerini sürmek ve bu mirası kayıt altına almak için bir çaba olarak ortaya çıkmıştır. Yazar, yalnızca kelimeleri derlemekle kalmamış, aynı zamanda bölgenin hangi dillerden etkilendiğini, sözlü kültüre olan etkilerini de detaylı şekilde incelemiştir.

Coğrafyanın karışık etnik yapısı ve farklı dillerin etkisi, bu dilsel etkileşimlere neden olmuş ve zengin bir kültür ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmanın amacı, hem dil hem de kültür açısından kaybolan değerleri geleceğe taşımak ve sonraki nesillere aktarılmasını sağlamaktır.

Yöre Türkçesinin kelimeleri üzerinde Pontus Rumcasının etkisi belirgin olsa da, bu kelimelerin özellikle türkülerde kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Yazar, Kudret Emiroğlu ve Ömer Asan'ın çalışmaları, Rumca kökenli kelimelere dair etimolojik bilgiler sunmaktadır. Ancak, “enim” (yayladan inme zamanı), “çikim” (yaylaya çıkma zamanı), “yetuk” (ergin, akıl balığ) gibi kelimeler ve birçok deyim, Türkçenin eski izlerinin günümüzde de bölgede hala devam ettiğini göstermektedir.

Bazı dilciler, bu kelimeleri, Türklerin İslam'a geçmeden önce bölgeye göç eden Kıpçak, Kırğız ve Hazar boylarının bölgeye getirdiğine değinilmektedir. Bu kelime ve deyimlerin kaydedilmesi, Türk dili ve Türk Kültürçalışmalarına katkı sağlaması öncelenmiştir. Ayrıca, şive farklılıkları nedeniyle bazı Arapça ve Türkçe kelimeler, ilk bakışta tanınmayacak şekilde farklı telaffuz edildiğine değinilmektedir.

Eser, kelime, deyim, kişi ve aile lakapları, yer adları gibi dilsel ve kültürel unsurları detaylı bir şekilde ele alan bir çalışmadır. Birinci bölümde kelimeler ve deyimler derlenmiştir. Eklerde bilmeceler ve türküler gibi halk kültürüne ait öğelere de yer verilmiştir. Bu, bölgenin dilinin ve kültürünün daha kapsamlı bir şekilde sunulmasına olanak tanımıştır.

İkinci bölümde ise kişi ve aile lakapları incelenerek, bölgenin sosyal yapısına dair önemli bilgiler edinilmesi sağlanmış.

Üçüncü bölümde yer adlarının yer alması, bölgenin coğrafi ve kültürel bağlamda daha da derinlemesine anlaşılmasına katkı sunuyor. Bu yapı, yerel dil ve kültürün detaylı bir şekilde incelenmesini, kaybolan dil ve kelimelerin belgelenmesini amaçlayan bir çalışmanın temel öğelerini bir araya getirerek geleceğe taşıyor.¹³⁷

1.5.18. İsmail Kara, İlk Rize Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004, 126 s.)

Eser Ön Söz, İçindekiler ve Giriş diziniyle başlayıp iki ana bölümden oluşan kapsamlı bir çalışmadır. Birinci bölüm, tarihî bir olaya ve bu olayın önemli bir figürü olan Mehmet Hulusi Efendi'nin hayatına odaklanıyor. İkinci bölüm ise 1949 yılına ait hac hatıralarını detaylı bir şekilde ele alıyor.

Birinci bölüm Rize Hadisesi ve Mehmet Hulusi Efendi'nin Hayatı, 18 Eylül 1924 tarihinde Rize'de gerçekleşen ve medreselerin açılmasını talep eden önemli bir halk hareketini anlatıyor. Olayın kahramanı olarak Müftü Mehmet Hulusi Efendi ön plana çıkıyor. Onun hayatı, eğitim yılları, memuriyet dönemleri ve özellikle adalet sistemi içindeki görevleri detaylandırılarak okuyucuya sunulmuş. Ayrıca, şahsî arşivi, kütüphanesi ve hac hatıraları üzerinden entelektüel birikimine ve kişisel dünyasına ışık tutulmuş. Ek bölümlerde, Hulusi Efendi'nin kendi kaleminden hayat hikâyesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı arşivindeki belgeler aracılığıyla biyografisi destekleniyor. Bunun yanı sıra, istida (dilekçe) hadisesine dair çeşitli sorular ve tartışmalar ele alınıyor. Bu bölüm, sadece bir biyografi sunmakla kalmayıp, aynı zamanda dönemin sosyo-kültürel ve dini yapısına da ışık tutuyor.

¹³⁷İsmail Kara, Güneyce/Rize Sözlüğü: Bir Doğu Karadeniz köyünün hafızası ve nâtıkası (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, 249 s.)

Eserin giriş bölümünde, 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrası gerçekleşen “Rize Hadisesi”ni konu alır. Mustafa Kemal Paşa’nın Rize ziyareti sırasında, Müftü Mehmet Hulusi Efendi ve bir grup hoca, medreselerin yeniden açılmasını talep eden bir dilekçe sunmuş, ancak bu talep Gazi tarafından reddedilmiştir.

Olay, basın ve tarih kitaplarında farklı şekillerde aktarılmış, bazı yönleri eksik veya çarpıtılmıştır. Eser, hem olayın kahramanı Müftü Hulusi Efendi’nin kimliğini hem de dilekçenin içeriğini aydınlatmayı amaçlamaktadır. Resmi ve sözlü kaynaklara dayanılarak, bu hadisenin Cumhuriyet dönemi siyasi ve kültürel bağlamdaki önemi ele alınmaktadır.

Bu, 18 Eylül 1924’te Mustafa Kemal Atatürk’ün Rize ziyaretinde, Rize ve Pazar (Atina) müftülerinin medreselerin yeniden açılmasını talep eden bir dilekçe sunması üzerine yaşanan olayları ve bu olayın basında nasıl ele alındığını ele alıyor.

1.Olayın Gelişimi:

- Müftüler, Mustafa Kemal’e medreselerin yeniden açılmasını talep eden bir dilekçe sundu.
- Atatürk, dilekçeye sert bir dille cevap vererek, medreselerin açılmayacağını ve modern okulların (mekteplerin) gerekli olduğunu vurguladı.
- Konuşma sırasında halka hitap ederek, medreselerin ülkenin geri kalmasındaki etkisine işaret etti.

2.Basındaki Yansımalar:

- Cumhuriyet Gazetesi:

Haberi “İki Müftünün Garip İstidası” başlığıyla verdi. Atatürk’ün “İaşenizi mi düşünüyorsunuz? Bu millet mektep yapacak!” ve “Bunlar burasını İran gibi mi yapmak istiyorlar?” sözlerine yer verdi. Cumhuriyet gazetesi, olayı detaylı şekilde dramatize etti.

- Tanin Gazetesi:

Cumhuriyet’teki haberi referans alarak daha genel bir yorum yaptı. Atatürk’ün devrimlerdeki kararlılığını övdü ve medrese taleplerine karşı durdu.

- İstikbal Gazetesi (Trabzon):

Haberi daha sade ve soğukkanlı bir şekilde aktardı. Müftülerin azledildiği iddiasını dile getirdi, ancak bu bilgi daha sonra doğru olmadığı anlaşıldı.

- Sebilürreşad Mecmuası:

Olayı usul dairesinde ve hürmetle dile getirilen bir talep olarak nitelendirdi. Medreselerin bilimsel merkezler olduğunu savunarak, taleplerin abartıldığını ve maksatlı yorumlandığını öne sürdü.

3. Resmi ve Yarı Resmi Anlatımlar:

- Olayın sonraki yıllarda tarih kitaplarına ve resmi kaynaklara daha yumuşatılmış bir dille yansıdığı görüldü. Örneğin, müftüler yerine hoca heyeti veya “softa heyeti” gibi terimler kullanıldı.
- Atatürk’ün İsmet İnönü’ye çektiği telgrafta daha ölçülü bir üslup yer aldı.

4. Mahmut Esat Bozkurt’un Yorumu:

- Adliye Bakanı ve İnkılap Tarihi dersi hocası Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk’ün bu olayda söylediği bazı sözlerle kendi yorumunu ekleyerek hocaların para istemesi gibi ifadelerle anlatıyı daha keskin bir hale getirdi.

5. Tanıklık ve Belgeler:

- Rize’de zabıt kâtibi olan bir şahidin mektubu, olay sırasında Atatürk’ün konuşmalarına dair ayrıntılar sunar. Ancak bu mektuptaki ifadelerin gazetelerde çıkanlardan farklı olduğu görülür.

Olay, Atatürk’ün eğitim reformlarına ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na olan bağlılığını gösterir. Medreselerin yeniden açılmasına karşı çıkan sert tavrı, modern eğitimin gerekliliğini savunan Cumhuriyet ideolojisinin bir yansımasıdır. Ancak olayın basında ve sonraki resmi anlatılarda farklı şekillerde çerçevelendiği, bazı ifadelerin abartıldığı veya törpülendiği dikkat çekmektedir.

Mehmet Hulusi Efendi’nin hayatı, dini ve hukuki sorumlulukların yanı sıra toplumsal meselelerde aktif bir rol oynayan, çok yönlü bir liderin örneğini sunmaktadır. Müftülük, hâkimlik, avukatlık ve hayırseverlik gibi alanlarda gösterdiği çabalar, onun yalnızca görev bilinciyle değil, toplumun ihtiyaçlarına duyarlı bir şekilde hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Hem yerel hem de ulusal düzeydeki etkinlikleri, Mehmet Hulusi Efendi’nin yaşadığı dönemde ve sonrasında bıraktığı mirasın önemini vurgular.

Mehmet Hulusi Efendi’nin hayatı ve kariyeri, dini, hukuki ve toplumsal sorumluluklarını üstlenerek dönemin zorlukları içinde çok yönlü bir liderlik sergilediğini ortaya koymaktadır. Hayatının ana hatları şu şekilde değerlendirilebilir:

Mehmet Hulusi Efendi, müderrislik ve müftülük görevlerini üstlenerek hem eğitim hem de dini liderlik alanında önemli roller oynamıştır. Adalar müftüsü olarak başladığı görevinde, maaşının yetersizliği nedeniyle müderrislik görevini de talep etmesi, hem dönemin ekonomik koşullarını hem de aile sorumluluklarını gözettiğini göstermektedir. Rize Müftülüğü döneminde ise sadece bir dini lider olarak değil, aynı zamanda Rize Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alarak Milli Mücadele'de aktif bir şekilde yer almıştır.

Mehmet Hulusi Efendi, dini görevlerinden sonra hukuk alanında da önemli bir kariyer yapmıştır. Sulh hâkimi olarak başladığı görevinde, adaletin tesisine katkı sağlamış ve mesleki bilgisiyle öne çıkmıştır. Emekli olduktan sonra serbest avukatlık yapmış ve özellikle Rize'deki yayla davalarında köy halkının haklarını savunarak toplum nezdinde takdir toplamıştır. Bu süreçte hazırladığı belgeler ve bastırdığı kitapçık, hukuki meselelerde kalıcı bir miras bırakmıştır.

Mehmet Hulusi Efendi, dini ve hukuki kariyerinin yanı sıra, toplumsal sorunların çözümünde de aktif bir rol oynamıştır. Güneyce'de cami yapımı ve organizasyonu sırasında gösterdiği çaba, hem dini mekânların inşasında hem de bu camilere kadro sağlanmasında etkili olmuştur. Sakal-ı Şerif gibi önemli dini emanetlerin köyüne getirilmesi, onun dini liderlik misyonunun bir başka göstergesidir.

Milli Mücadele yıllarında, Rize'deki Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'ndeki aktif rolü ve Anadolu'daki mücadelenin içinde bulunması, onun sadece yerel bir lider değil, ulusal bir bilinçle hareket ettiğini ortaya koyar. Bununla birlikte, 1924'te müftülükten istifa etmesi ve Şapka Kanunu etrafındaki soruşturmalar sırasında gizli takibe alınması, o dönemde karşılaştığı siyasi ve toplumsal baskıları gözler önüne serer.

Rize İmam Hatip Mektebi'nde öğretmenlik yaparak eğitim alanına da hizmet etmiştir. Bu görevinde, genç nesillerin ahlak ve vatani bilinç kazanmasına katkı sağlamıştır. Aynı zamanda mahkeme süreçlerini ve toplumsal meseleleri kayıt altına alması, onun yazılı mirasa olan katkısının bir göstergesidir.

İkinci bölümde 1949 Yılı Hac Hatıraları başlığını taşımaktadır. Mehmet Hulusi Efendi'nin hac yolculuğuna dair detaylı bir anlatım bulunuyor. İstanbul'dan başlayarak Cidde ve Medine üzerinden Mekke'ye uzanan bu manevi yolculuk,

günlük ziyaretlerle adım adım ele alınmış. Medine’de Mescid-i Nebevî, Mekke’de Mescid-i Haram ve Arafat gibi kutsal mekânların tasvirleri ve bu mekânlardaki ibadetler detaylandırılmış. Ayrıca, bu yolculuğun tarihî ve manevî önemi, dönemin hac şartları ve zorlukları üzerinden değerlendirilmiş. Her bir ziyaret günü, tarihi kayıtlar ve kişisel gözlemlerle zenginleştirilmiş bir şekilde okuyucuya sunulmuş.

Bu çalışma, Mehmet Hulusi Efendi’nin hayatı ve kişisel arşivine dayanarak hem bireysel bir biyografi hem de Osmanlı-Türkiye geçiş dönemindeki sosyal ve dini değişimlere ışık tutan değerli bir kaynak niteliği taşıyor. İlk bölümde yer alan Rize Hadisesi ve medreselerin açılması talebi, dönemin toplumsal taleplerini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil ediyor. İkinci bölümdeki hac hatıraları ise kişisel bir yolculuk üzerinden dönemin hac organizasyonunu, kutsal mekânların ruhaniyetini ve manevî yolculukların birey üzerindeki etkilerini gözler önüne seriyor. Çalışma, tarihî belgelere ve birinci elden kaynaklara dayanmasıyla akademik açıdan güçlü bir temel sunuyor.¹³⁸

1.5.19. İsmail Kara, Kutuz Hoca’nın Hatıraları (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019, 350 s.)

Bu eser içindekiler, sunuş diziniyle başlamakta ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Kutuz Hoca’nın Hatıraları kitabı, Cumhuriyet dönemi dinî eğitim ve hocalık geleneğinin zorluklarını, bu süreçte yetişen bir köy hocasının hayatını ve mücadelesini anlatmaktadır. Kitabın yazarı, tek parti döneminde medreselerin ve tekkelerin kapatılmasının ardından gayriresmî dinî eğitimin nasıl sürdürüldüğüne, bu süreçte hoca ve şeyhlerin devletle olan ilişkilerine ve genel tutumlarına odaklanmaktadır.

Kitap, 1918 doğumlu Hafız Mehmet Kara’nın (Kutuz Hoca) hayatını, hocalarını, öğrencilerini ve toplumsal bağlamda üstlendiği rolleri ele alır. Yazar, bu hatıratın temelini 1985’te yayımlanan 32 sayfalık küçük bir kitapçıkla atmıştır. Kutuz Hoca, hocalarına duyduğu derin saygı nedeniyle kendi fotoğraflarının fazla yer almasını istemese de yazar, öğrencilerin de hocayı görmek isteyeceğini belirterek ikna etmiştir.

¹³⁸İsmail Kara, İlk Rize Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004, 126 s.)

Hatıratın derlenmesi uzun yıllara yayılmış, anlatıcının zaman içinde yazdığı anekdotlar, köydeki önemli şahsiyetler hakkında tuttuğu listeler ve yazarın topladığı belgelerle zenginleşmiştir. Kitap, sadece dinî tahsil sürecini değil, aynı zamanda Kutuz Hoca'nın sıvacılık, askerlik, sıhhiye hizmetleri gibi hayatın farklı alanlarındaki deneyimlerini de içermektedir. Yazar, metni titizlikle düzenleyerek kronolojik bir akış sağlamış, bazı bölümlere dipnotlar ekleyerek bağlamı güçlendirmiştir.

Hatıratın mahalli unsurlar taşıması kaçınılmaz olmuş, bu nedenle metinde bölgesel kelimelere yer verilmiş ve görsel malzemelerle desteklenmiştir. Ancak yazar, özel hayatına dair bazı detayları edebe uygunluk gereği paylaşmamış, ayrıca köyün gündelik yaşamına dair unsurları da hacim kaygısıyla dışarıda bırakmıştır.

Yazar, babası ve hocası olan Kutuz Hoca'nın hastalıklarla geçen hayatına rağmen nasıl bir eğitim ve irfan mirası bıraktığını anlatırken, kendi maddi-manevi köklerini ve Türkiye'deki din eğitimi serüvenini de kayda geçirmiştir. Bu tür hatıratların, özellikle tek parti döneminde şehirlerde görev yapan hocaların yaşadıklarıyla daha da zenginleşeceğini belirtmiş ve diğer hoca ve şeyh çocuklarına, ellerindeki hatıraları derleyip yayımlamaları çağrısında bulunmuştur.

Kutuz Hoca'nın hatıralarını içeren birinci bölüm, hayatının farklı dönemlerini ve yaşadığı çevrenin sosyal, kültürel ve dini yapısını yansıtan başlıklar altında şekilleniyor. Bölüm şu başlıklardan oluşuyor:

- Tahdis-ı Nimet
- Kutuz Lakabı, Babaannem ve Halam
- Köyümüzün İlim-İrfan Kaynakları: Büyük Cami Medresesi ve Nakşi Tekkesi
- Babam ve Annem
- Molla Hüseyin
- Hala Asiye
- Tahsil Hayatım ve Velinimetim Hocalarım
- Mahalle Camii'nde İlk Bilgiler ve Kotiloğlu Numan Efendi ile Sivrioğlu İlyas Efendi
- Hafızlık Yıllarım ve Hocam Hacı Hafız
- İlkmektepe İki Sene

- İlk Medrese Dersi ve Kumkum Hoca
- Talim, Tashih-i Huruf, Tecvit ve Hızır Hoca
- Askerde Kıraat Dersi ve Yusuf Bilgin Hoca
- Muntazam Medrese Dersleri ve Hacı Memiş Efendi
- Medrese Tahsilimizin Nihayeti ve Dersiam Yusuf Karali Hoca
- İki Hocam Daha...
- Nakşî Tarikatı Üzere Zikir Telkini
- Demircilik ve Sıvacılık da Yaptım
- Ramazanlıklarım
- Bafra'da İlk Tecrübem
- Rize'de Birkaç Ramazan
- Zeyl: Rize'den Birkaç Hatıra Daha ve Dayım Ahmedefendi
- Giresun Bulancak'ta Ramazanlık
- Osmancık'ta Son Ramazanlık
- Terhisinden Ümit Kesilmiş Uzun Bir Askerlik
- Sevk Zorlukları
- Seferihisar'da İlk Günler ve Hafızlığın Bereketleri
- Yeni Bir Kapı: Sıhhiyelik
- Zevkli Askerlik Hatıraları
- İçimize Ateş Düştü!
- Sıfırdan Ev Kurmak!
- Yangın İçinde Düğün
- Hükümet Tabipliği'nde Sıhhiyelik
- Hem İmam Hem Fahri Sıhhiye
- Mazhariyet: Büyük Cami İmam ve Hatipliği
- İmamlık Tecrübelerim
- Büyük Cami İmamlığı
- Kadrolu İmamlık
- Köy İmamlığı Sadece İmamlık Değil!
- Ramazanlarda Büyük Cami
- Hocalar, Siyaset, 27 Mayıs

- Huffazlık
- Ahşap Kubbenin Çöküşü, Beton Kubbenin Yükselişi
- Asâr-ı Atika: Eski Ahşap Cami
- Genişletme Kararı Yıkıma Dönüşüyor
- Beton Kubbe Yükseliyor
- Müferrik Birkaç Hatıra Daha
- Şeyh Efendi'nin Kabrinin Nakli
- Fes, Kasket ve Jandarma
- Arılarla Hemhal Olmak
- Hatime

Bu başlıklar, Kutuz Hoca'nın çocukluk ve gençlik yıllarından başlayarak eğitim sürecini, mesleki yaşamını, askerlik anılarını ve karşılaştığı zorlukları ayrıntılı bir şekilde ele alıyor. Hatıralar, bireysel bir biyografinin ötesinde, dönemin dini eğitim anlayışı, toplumsal ilişkileri ve din adamlarının toplumsal rollerini anlamak açısından da önemli bir belge niteliği taşıyor.

Özellikle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde medrese eğitimi, imamlık kurumu, tarikatların durumu ve geleneksel-dini yaşamın dönüşümü gibi konular, kişisel anılar çerçevesinde ele alınıyor. Geleneksel yapılarla modernleşme sürecinin çatışması, imam-hatiplik ve dini liderlik perspektifinden irdelenirken, aynı zamanda bireysel inanç ve toplum dinamikleri arasındaki etkileşim de gözler önüne seriliyor.

Eserin ikinci bölümü Baba, Hoca, Meslektaş başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, Kutuz Hoca'nın oğlu Mustafa Kara ve ailesinden diğer isimlerin Hoca hakkındaki anılarını içeriyor. Babam, Hocam, Meslektaşım başlıklı yazıda Mustafa Kara, hem babası hem hocası hem de meslektaşı olarak gördüğü Kutuz Hoca'nın kişiliğini ve ilmi yönünü anlatıyor. Babamla İlgili Hatıralarımdan Bir Demet başlıklı yazıda Hüseyin Kara, babasının günlük yaşamına dair samimi hatıralar paylaşıyor. Dağ Ne Kadar Yüce Olsa Yol Onun Üstünden Aşar başlığında İsmail Kara, Hoca'nın hayatındaki zorluklara rağmen yolunu bulma azmini vurguluyor. Bu bölüm, Kutuz Hoca'nın ailesi ve yakın çevresi tarafından nasıl algılandığını göstermesi açısından önemli bir kaynak niteliğinde.

Üçüncü bölüm Kutuz Hoca'nın Hatıraları Kitabına Dair Yazılar başlığına sahiptir. Bu bölümde farklı yazarların Kutuz Hoca'nın hatıralarını ele alan yazıları yer alıyor. Düccane Cündioğlu, Ahmet Turan Alkan, Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, Hüseyin Akın, M. Orhan Okay gibi isimler, kitabı çeşitli yönleriyle değerlendirerek eserin önemine vurgu yapıyorlar. Bayram Okuması ve Okumadıysanız, Ben Ne Yapayım? gibi yazılar, kitabın okunmaya değer bir eser olduğunu vurgularken, Ahşap Kubbenin Çöküşü, Beton Kubbenin Yükselişi başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölüm, kitabın akademik ve edebi çevrede nasıl yankılandığını anlamak açısından çok değerli.

Dördüncü bölüm ise Kutuz Hoca'nın Vefatından Sonra Çıkan Yazılar başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, Kutuz Hoca'nın vefatından sonra yazılan anma yazılarını içeriyor. D. Mehmet Doğan, Sibel Eraslan, Yusuf Ziya Cömert, Harun Tokak, İlyas Dilbaz gibi isimler, Kutuz Hoca'nın ilmi mirasını ve topluma katkılarını anlatırken, Mustafa Kara ve Hüseyin Kara gibi aile üyeleri de babalarına dair duygusal yazılar kaleme alıyor. “O ‘Dev Adam’ların Attığı Adımlara Borçluyuz” gibi yazılar, Kutuz Hoca'yı bir neslin yetişmesinde önemli bir figür olarak sunuyor. Bu bölüm, onun vefatından sonra bıraktığı etkiyi ve insanların hafızasındaki yerini görmek açısından anlamlı.

Kitabın ek bölümleri, Kutuz Hoca ve benzeri şahsiyetler üzerine yapılmış çalışmaları derleyerek okuyucuya daha geniş bir perspektif sunuyor. Cumhuriyet Devrinde Hoca ve Şeyhlere Dair Hatırat, Biyografi ve Monografi Kitapları başlıklı liste, benzer eserleri incelemek isteyen araştırmacılar için önemli bir kaynak sunuyor. Kutuz Hoca'nın Aile Şeceresi ise onun ailesine dair bilgiler vererek biyografik bağlamı tamamlıyor.

Kutuz Hoca'nın hatıralarını merkezine alan bu eser, sadece bir bireyin yaşam öyküsünü değil, aynı zamanda dönemin sosyal, dini ve kültürel yapısını da gözler önüne seriyor. İlk bölüm, Kutuz Hoca'nın çocukluğundan eğitimine, imamlık görevlerinden askerlik anılarına kadar geniş bir yelpazede hayat hikayesini anlatırken, ikinci bölümde ailesi ve yakınlarının gözünden onun nasıl bir insan olduğu ortaya konuyor. Üçüncü bölüm, eserin farklı yazarlar tarafından nasıl değerlendirildiğini göstererek, hatıratın toplumsal ve akademik önemini vurguluyor.

Son bölüm ise Hoca'nın vefatının ardından kaleme alınan yazılarla, onun ilmi ve ahlaki mirasının nasıl yaşatıldığını gösteriyor.

Genel olarak eser, bir köy hocasının sıradan gibi görünen ancak derin izler bırakan hayatını, dönemin toplumsal dinamikleriyle birlikte ele alarak önemli bir tarihsel belge niteliği taşıyor. Kutuz Hoca'nın hatıraları, bireysel anlatının ötesine geçerek, dini eğitim, imamlık kurumu, medrese geleneği ve taşradaki ilmi yaşam gibi konularda da okuyucuya önemli ipuçları sunuyor. Farklı yazarların değerlendirmeleriyle zenginleşen bu eser, kişisel tarih anlatılarının geniş bir perspektifle nasıl ele alınabileceğini gösteren başarılı bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Kutuz Hoca'nın Hatıraları, Cumhuriyet'in dinî yapılar üzerindeki etkisini, dinî eğitimin gayriresmî yollarla nasıl sürdüğünü ve bir köy hocasının hayat mücadelesini belgeleyen önemli bir eserdir. Kitap, akademik tarihçiliğin ve sosyolojik analizlerin genellikle ihmal ettiği yerel dinî figürleri, onların eğitimi, toplumsal rolleri ve devletle ilişkileri bağlamında ele alarak büyük bir boşluğu doldurmaktadır.

Hatıratın en dikkat çekici yönlerinden biri, anlatının sadece bireysel bir yaşam öyküsüyle sınırlı kalmaması, aynı zamanda Cumhuriyet dönemi dinî çevrelerinin genel tutumlarına dair ipuçları sunmasıdır. Tek parti rejimi karşısında hocaların tavırları farklılık göstermiş, kimi devlete muhalif olmuş, kimi mağdur edilmiş, kimi ise suskun kalmayı tercih etmiştir. Kutuz Hoca gibi figürlerin hayatı, bu dönemin karmaşıklığını anlamak için değerli bir kaynak sunmaktadır.

Metnin edebî ve tarihî yönü kuvvetlidir. Yazarın babasıyla olan ilişkisini içtenlikle anlatması, hatırata samimi bir ton kazandırmaktadır. Aynı zamanda belgeler, görseller ve dipnotlarla desteklenen metin, tarih yazımı açısından da güçlü bir çalışma sunmaktadır.

Ancak yazar, özel hayata dair bazı unsurları paylaşmamayı tercih ettiğini belirtmekte ve köyün gündelik yaşamına dair eksiklikleri başka bir çalışmaya bırakmaktadır. Bu, hatıratın daha kapsamlı bir toplumsal tarih perspektifine oturtulmasını bir nebze sınırlasa da, eserin ana hedefi olan bir hocanın eğitim ve irşad mücadelesini yansıtmaya amacına zarar vermemektedir.

Sonuç olarak, Kutuz Hoca'nın Hatıraları, Türkiye'de dinî eğitim tarihine, hocalık geleneğine ve Cumhuriyet dönemi din-devlet ilişkilerine ışık tutan değerli bir çalışma olup, ileride benzer hatıratların kaleme alınması için önemli bir teşvik niteliği taşımaktadır.¹³⁹

1.5.20. İsmail Kara, Rize Müftülerinden Yusuf Karali Hoca (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, 80 s.)

Yazar, tarihsel bir dönemi biyografik bir şekilde ele alma biçimiyle ön plana çıkmaktadır. Kitap, Sunuş, İçindekiler, Kaynakça ve ekler bölümleriyle beraber üç ana bölümden ve on bir alt başlıktan oluşmaktadır. İsmail Kara, Rize Müftülerinden Yusuf Karali Hoca adlı kitabının Sunuş bölümünde, babasının hocalarının hayatı ve hatıralarını düzenleme sürecini ele almaktadır.

Zor şartlarda yaşamını sürdüren, bilgi ve ahlaki değerleri nesilden nesile aktaran bu hocalar, Cumhuriyet döneminde çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Yusuf Hoca'nın hayatı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin oluşturduğu değişimlerin ve dönüşümlerin etkisini göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Medreselerin kapatılması, statü kaybı, zor ekonomik ve yaşam koşullarına rağmen, Yusuf Hoca'nın kararlılığı ve çabası vurgulanır.

Kitabın diğer bölümleri ve alt başlıkları aşağıdaki şekildedir:

- İlk İntibalar
- Yusuf Hoc'nın Hayatı, Vazifeleri, Dersleri
- Bir Âlim Kendi Hal Tercümesini Nasıl Yazar?
- Hayatına Dair Tamamlayıcı Malumat,
- Bereketli İki Ders Halkası,
- Meşrebine Dair Bir İki Not,
- Ebulula Mardin'in Huzur Dersleri Kitabı İçin Yazdığı Hal Tercümeleri,
- Rizeli Hafız Ahmed Efendi,
- Rizeli Hacı İbrahim Hilmi Efendi,
- Rizeli İshak Nuri Efendi,
- Rizeli Hacı Muhammed Ali Efendi,

¹³⁹İsmail Kara, Kutuz Hoca'nın Hatıraları (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019, 350 s.)

- Rizeli Hacı Muhammed Ferhad Efendi,
- Rizeli Musa Kâzım Efendi,
- Rizeli Osman İlmî Efendi.

Yazar, İlk İntibalar bölümünde çocuk yaşlarda babasının hocaları arasında Yusuf Hoca'nın adını duyduğunu belirtmiştir. Yusuf Hoca'yı ise 16 Ekim 1967 tarihinde Rize İmam-Hatip Okulu'nun açılışında bizzat gördüğünü ifade etmektedir. Hocanın törene vali arabasıyla katıldığını vurgulayan yazar, halkın Yusuf Hoca'ya büyük bir sevgi ve övgüyle yaklaştığını aktarmaktadır. Ayrıca hocanın ilmine, verdiği derslerin ve fetvaların doğruluğu ile etkili oluşuna dikkat çekmektedir bu bağlamda Yusuf Karali Hoca'nın dersleri ve ziyaret ettiği yer anlatılmaktadır.

Ramazan ve Kurban bayramlarında öğrenciler ve hocalar, köylerden Yusuf Hoca'yı ziyarete gelir. Geniş bir salonda kitaplarla dolu bir ortamda kişilerin kafasına takılan dini sorular Yusuf Hoca'ya sorulur. Hoca, gelen soruları sadece cevaplamakla kalmaz, aynı zamanda soran kişinin bilgi birikimini de ölçmek için sık sık sorular sorar, hatta bazen onların kaynaklarını sorgular.

Bir bayram ziyaretinde, dış görünüşlerinden Oflu oldukları anlaşılan bir grup Yusuf Hoca'yı ziyarete gelir. Sohbet sırasında gruptan bir hoca, süt akrabalığının nikâh üzerindeki etkisiyle ilgili bir fetva sorar. Bu sırada Yusuf Karali Hoca, soruya derin açıklamalar yaparak ve durumu herkesin anlayacağı bir şekilde kaynaklarla berber çözümlemeye çalışır. Nitekim gösterdiği kaynaklarla verdiği fetvanın hak olduğunu da cemaate gösterir. Bu bölümde ki ana tema, hocanın bilgi ve öğretim tarzını, sorular karşısındaki tutumunu ve muhataplarının seviyesini inceliklerle ölçtüğünü yansıtmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü olan “Yusuf Hoca'nın Hayatı, Vazifeleri, Dersleri” başlıklı bölüm, Bir Alim Kendi Hal Tercümesini Nasıl Yazar?, Hayatına Dair Tamamlayıcı Malumat, Bereketli İki Ders Halkası, Meşrebine Dair Bir İki Not alt başlıklarıyla beraber hem kişisel biyografi hem de toplumsal ve tarihsel bir arka plan sunmaktadır.

Yazar, Yusuf Hoca'nın hayatına değinerek, öğrenim gördüğü yerlerden, eğitim aldığı hocalardan ve Arapça ile Farsçaya olan ilgisinden bahseder. Yusuf Hoca'nın lisan konusundaki başarısına özellikle vurgu yapılır. Medreselerin kapatılmasıyla birlikte birçok hocanın emekli edildiğini, bir kısmının ise Diyanet

İşleri Başkanlığı'nda görevlendirildiğini belirtir. Yusuf Hoca da emekli edilenler arasında yer alır ve memleketi Rize'ye dönerek köyünde bir süre kaldıktan sonra aile mesleği olan demirciliğe devam eder. Daha sonra köyünün camisinde vaizlik ve hatiplik görevini üstlenir.

Tek parti döneminde birçok soruşturmayla uğraşmak zorunda kalsa da, Demokrat Parti (DP) döneminde Rize milletvekillerinden ve aynı zamanda Hüseyin Hoca'nın talebesi olan İzzet Akçal'ın ısrarlarıyla 16 Şubat 1951 tarihinde Rize müftülüğüne atanır. Bu görevi sırasında talebe okutmaya da devam eder. Yusuf Hoca, 3 Mart 1969 Pazartesi günü, sabah namazı vaktinde vefat eder. 4 Mart tarihinde Rize Orta Camii'ne getirilerek son yolculuğuna uğurlanır.

Hal tercümesi gibi otobiyografik bir kaynak, kişisel tarihin birinci elden aktarımı bakımından son derece değerlidir.

Eserin üçüncü bölümü olan, Ebûlula Mardin'in Huzur Dersleri Kitabı için Yusuf Hoca'nın yazdığı hal tercümeleri aktarılmaktadır. Bu, dönemin eğitim ve ilmi çevrelerinin bir yansıması olup, özellikle Rize kökenli âlimlerin faaliyetlerini detaylandırması bakımından önemli bir belge niteliği taşır. Kitapta yer alan:

- Rizeli Hafız Ahmed Efendi,
- Rizeli Hacı İbrahim Hilmi Efendi,
- Rizeli İshak Nuri Efendi,
- Rizeli Hacı Muhammed Ali Efendi,
- Rizeli Hacı Muhammed Ferhad Efendi,
- Rizeli Musa Kâzım Efendi,
- Rizeli Osman İlmî Efendi gibi isimlere yer verilmesi, dönemin dini ve kültürel hayatını zengin bir şekilde sunmaktadır.

Kitabın sonunda yer alan EK 1 ve EK 2, araştırmaya dayalı akademik eserler için önemli bir referans noktası oluşturmaktadır.

- “Risaleler Hakkında Rapor” ve
- “Rize Müftüsü Fatih Dersiamlarından Muhterem Hocamız Yusuf Karalioğlu'na” başlıklı ekler, dönemin ilmi ve dini çalışmalarına ışık tutmaktadır.

Sonuç olarak İsmail Kara'nın bu eseri, bireysel bir yaşam öyküsü üzerinden dönemin tarihsel, siyasi ve sosyal şartlarını yansıtmaları açısından oldukça önemlidir.

Kara, Yusuf Hoca ile ilgili çalışmasını titizlikle yazmıştır; hoca hakkında gerekli belge taraması yapıp, eş, dost, yakınları ve talebeleriyle görüşmüş, hoca tarafından kaleme alınan hal tercümelerini¹⁴⁰ kitaplaştırmıştır.

Yusuf Hoca'nın hayatı, Cumhuriyet'in ilk döneminde dinî ve eğitim alanında yapılan atılımların somut bir örneğini teşkil etmektedir. Yazarın, gerekli belgeleri toplama, sözlü tarih ve hatırat derlemelerini yaparak, titizlikle oluşturduğu çalışma, yakın tarihimizin göz ardı edilen yüzüne ışık tutmaktadır. Ayrıca, bu eser sadece akademik bir eser değil, yazarın babasına duyduğu saygının ve bağlılığın bir göstergesidir. İsmail Kara, kitabında sözlü tarih yöntemi, belge tarama ve hatırat gibi birden fazla araştırma biçimini bir arada kullanmıştır. Ayrıca, Yusuf Hoca'nın biyografisi üzerinden Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin dönüşümü detaylı bir şekilde analiz edilmektedir.

Bu eser, araştırmacılar, tarihçiler ve akademisyenler için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Yusuf Hoca'nın hayatı üzerinden dönemin zorlukları, dini ve sosyal yaşamı belgelendirilmiş; aynı zamanda o dönemin öncülerinin, o neslin azmi ve eğitim, ilmi faaliyetleri açık bir şekilde ortaya konmuştur. Ekler ve belgelerle desteklenmiş bu çalışma, yakın tarihimizin ihmal edilen bir alanını aydınlatan değerli bir çalışmadır.¹⁴¹

1.5.21. Murat Ümit Hiçyılmaz, Çamlıhemşin Seyahatnamesi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, 467 s.)

Bu eser, Çamlıhemşin ilçesine dair yapılan bir seyahatname olmanın yanı sıra, bölgenin doğal ve kültürel dokusunu detaylı bir şekilde ele alan bir inceleme niteliği taşımaktadır. Yazar, Doğu Karadeniz'in en dikkat çekici yerlerinden biri olan Çamlıhemşin'in, özellikle Hemşin ve Laz kültürlerinin iç içe geçtiği yapısıyla benzersiz bir gezi rotası oluşturulmuştur. Bu doğrultuda gerçekleştirilen saha çalışması yaklaşık yirmi gün sürmüş ve bölgedeki tüm köyler titizlikle ziyaret edilmiştir.

¹⁴⁰Hal tercümeleri: Osmanlı döneminde bir kimsenin hayatını ve eserlerini anlatan yazı veya eser, öz geçmiş, yaşam öyküsü, biyografi örneklerine verilen isimdir.

¹⁴¹İsmail Kara, Rize Müftülerinden Yusuf Karalı Hoca (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, 80 s.)

Araştırma sürecinde belirli bir ekip yerine, her gün farklı kişilerle yola çıkılmış, yerel halktan muhtarlar ve gönüllüler de sürece dahil olmuştur. Böylece gezinin her aşamasında bölge halkının doğrudan katkısı alınarak çok yönlü bir bakış açısı sağlanmıştır. Yazar, köyleri sistematik bir şekilde gezmeye özen göstermiş ve elde edilen bilgilerin tarihî ve kültürel değerini koruyabilmek adına, köy ve mahallelerin eski adlarını kullanmayı tercih etmiştir. Yazar, Seyahatname türündeki bu çalışmanın büyük ölçüde yerel halkla yapılan sohbetlere dayandığına değinilmiştir.

Eser İçindekiler, Ön Söz, Teşekkür ve Giriş diziniyle başlamaktadır. Yazar, kitabın birinci bölümü sayılan gezinin ilk günü olan 28 Ekim 2014 salı günü, Çamlıhemşin'e doğru yola çıkarak gezisine başlamıştır. Çamlıhemşin gezisinin ilk durağı, ilçenin idari merkezi olan belediye binası olmuştur. Sabahın erken saatlerinde belediyeye varan yazar, binanın genel atmosferini ve başkanın çalışma ortamını gözlemleyerek geziye dair ilk izlenimlerini edinmiştir. Belediye başkanı Osman Haşimoğlu, bölgenin tanınmış iş insanlarından biri olup, Laz kültüründen gelen bir başkan olmasıyla dikkat çekmektedir. Ancak, daha önce de Laz kökenli başkanlar olduğu için bu durum ilçe halkı açısından şaşırtıcı değildir. Son yıllarda Laz ve Hemşinli topluluklar arasındaki kültürel sınırların giderek silikleşmesi, bu çeşitliliğin doğal bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Yazar, gezi boyunca belediye başkanından ziyade Yusuf Arısoy ile daha yakın temas halinde olacaktır. Yusuf Arısoy, gezinin fikir aşamasında önemli rol oynayan Ömer Arısoy'un ağabeyi olup, aynı zamanda il encümeni üyesidir. Bu nedenle projeye dair kapsamlı bilgi sahibidir ve lojistik destek sağlayacaktır. Onun varlığı, yazarın çalışmaya daha güvenle başlamasına katkı sunmuştur.

Başlangıç planına göre, ilk ziyaret edilecek yerler ilçenin en yüksek konumda yer alan yayla köyleri olacaktır. Ancak planlanan rehberlerin müsait olmaması nedeniyle rota değiştirilmiş ve ilk durak olarak Laz köylerinden biri olan Topluca (Çano) seçilmiştir. Bu noktada yazar, Çamlıhemşin'de Laz köylerinin bulunmasının yöreyi tanımayanlar için şaşırtıcı olabileceğini belirtmekte ve ilçenin tarihçesine kısa bir giriş yapmaktadır. Osmanlı döneminde Hemşin olarak anılan bölge, Cumhuriyet döneminde idari düzenlemelere tabi tutulmuş ve 1953 yılında Ardeşen'in ilçe olmasıyla Çamlıca adıyla buraya bağlanmıştır. Ancak, 1960 yılında tekrar ilçe statüsü

kazanarak amlıhemşin adını almıştır. İlçenin yeterli nüfus seviyesine ulaşabilmesi için beş Laz köyü de ilçe sınırlarına dahil edilmiştir.

Belediyede kısa bir sohbet ve ikramdan sonra, gezinin ilk durağı olan Topluca Köyü'ne doğru yola çıkmıştır. Köy muhtarı, işleri nedeniyle geziye eşlik edemeyeceğini belirterek yerine Köy Kalkındırma ve Kültür Derneği Başkanı Ahmet amkerten'i yönlendirmiştir. Yazar ve beraberindekiler, farklı araçlarla köye doğru hareket etmişlerdir. Yolculuk esnasında, Yusuf Arısoy'un ısrarla Maselevat Vadisi'ni ziyaret etmelerini önermesi, buranın önemli bir nokta olduğunu düşündürmektedir.

Gezinin ilk günü, amlıhemşin'in Laz köylerinden biri olan Topluca (ano) köyüne yapılan ziyaretle başlamıştır. Ustalar Diyarı ano başlığında, köyün zanaatkarlık geleneğine ve el işçiliğinde yetişmiş ustalarına değinerek, buranın kültürel kimliğini ortaya koymaktadır.

Tarihi ano Mezarlığı, köyün geçmişine ışık tutan önemli bir nokta olarak öne çıkmakta, mezar taşları ve kitabeler aracılığıyla bölgenin tarihine dair izler sunmaktadır. Burada yapılan Köylülerle Sohbet, köy halkının günlük yaşamı, gelenekleri ve tarihi üzerine yapılan sohbetleri içermektedir. Yerel halkın anlatıları, bölgenin geçmişine dair yeni bakış açıları kazandırmaktadır.

ano köyü, geçmişte önemli şahsiyetler yetiştirmiştir. Bunlardan biri olan anolu Müderris Ahmet Hilmi Efendi, köyün eğitim geleneğini ve dini ilimlerdeki etkisini simgelemektedir. Benzer şekilde amkerten Ailesi, köyün toplumsal yapısında önemli bir yere sahip olan bir sülale olarak ele alınmaktadır. Bölgenin müzik kültürü de dikkat çekicidir. Tulumu Konuşturan Adam: anolu Ali, tulum çalgısı ile tanınan önemli bir ismi merkeze alarak, köyün müzikal mirasını vurgulamaktadır.

Coğrafi keşiflere ayrılan bölümler arasında İsina Dağı ve Merselevat, Mezra mı, Köy mü? yer almaktadır. Bu başlıklar, bölgenin dağlık yapısı ve yerleşimlerin statüsü hakkında bilgi sunmaktadır. Maselevat Kemer Köprüleri, bölgedeki tarihi taş köprülerin ele alındığı bir bölümdür. Doğal güzellikler arasında opuni Şelalesi öne çıkmaktadır. Bu bölümde, bölgenin su kaynakları ve doğasının seyahatnameye yansıyan yönleri anlatılmaktadır.

Bölge halkına katkılarıyla öne çıkan kişilerden biri olan Teşekkürü Hak Eden Adam: Ziya Aydın, bölgedeki çalışmalar ve katkılarıyla anılmaktadır. Son olarak,

Çano'nun Tek Eski Konağı, köyde geçmişin izlerini taşıyan ender yapılardan biri olarak incelenmektedir. Gezinin ilk günü, tarih, kültür, doğa ve insan hikâyeleriyle zenginleşen bir keşif süreciyle başlamış ve bölgenin çok yönlü yapısını yansıtan önemli duraklarla tamamlanmıştır.

Yazar, gezinin ikinci günü olan 29 Ekim 2014Çarşamba günü, Gezinin ikinci günü, tarihi ve kültürel açıdan önemli bir Laz köyü olan Mekaleskirit ile başlıyor. Antik Bir Köy: Mekaleskirit başlığı, köyün eski yerleşim yapısını ve tarihi dokusunu vurguluyor.

Hamdi Günpa ile Hasbihal, bölgenin yerel figürlerinden biriyle yapılan sohbeti içeriyor. Bu tür görüşmeler, köyün geçmişi ve kültürel mirasına dair değerli bilgiler sunmaktadır. Arşiv Defterlerinde Mekaleskirit ise köyün Osmanlı dönemine ait belgelerde nasıl geçtiğini ve tarihî kayıtlarını inceleyen bir bölüm olarak değerlendirilmiştir. Bölgenin doğal yapısı da ele alınmış. Çevresine Hayat Veren Dağ: Han Dağı, köyün yaşamını şekillendiren önemli bir coğrafi unsur olarak anlatılmış. Aynı şekilde Nahra'da Antik Sit Alanı, bölgedeki arkeolojik kalıntılar veya tarihî eserler hakkında bilgi veren bir bölüm olabilir.

Toplumsal ve bireysel hikâyeler de önemli yer tutuyor. Bir Laz Aktivist: Klemurushi Ramazan, Laz kimliği ve kültürel haklar konusunda mücadele etmiş önemli bir şahsiyeti tanıtıyor. Köylüye İlaç Olan Mezar Taşı, belki de bir halk inancı ya da köydeki tarihi bir mezar taşının ilginç hikâyesini ele alıyor. Mimari miras da dikkate alınmış. Kurkuzoğlu Konakları, köydeki geleneksel konakları ve eski yapı mirasını anlatıyor.

Günün sonunda ise Mekaleskirit'te Son Sohbet, köy halkıyla yapılan son görüşmelere yer verirken, “Behice'ye İniş” başlığı ise rotalarını Behice köyüne yöneldiği ve oranın Rus İşgali dönemine dair hasbihaller yapılmıştır. Genel olarak ikinci gün, tarihî, doğal ve kültürel unsurların harmanlandığı, hem belgelerle hem de yerel anlatılarla zenginleştirilen bir keşif süreci olmuştur.

Yazar, gezinin üçüncü günü olan 30 Ekim 2014Perşembe günü genel olarak tarihî köyler, geleneksel meslekler, bölgenin önemli şahsiyetleri ve kültürel miras üzerine zengin bir keşif sürecini içeriyor. Yerel halkın anlatılarıyla şekillenen bu bölüm, Çamlıhemşin'in sosyal yapısını daha yakından anlamaya katkı sağlıyor. Bu bölüm aşağıdaki on alt başlıktan oluşmaktadır. Geçmişini Arayan Köy: Komilo,

Kırk Yıllık Yaylacı: Abdullah Kesimal, Köprübaşı (Abişho) Köyü, Tarihi Abişho Camii, Şadiye Hala ile Sohbet, Kadı'nın Köyü: Örenkit, Çamlıhemşin'in Başöğretmeni: Ali Kemal Kaboğlu, Eski Bir Mezra: Boğaziçi Köyü, Tumaslı, Ovaklı, Pogina, Tornacılıktan Fotoğrafçılığa: Hasan Gülas.

Gezinin dördüncü günü 8 Kasım 2014, Cumartesi günü yapılan gezide; Aşağı Vice köyünün tarihi, kültürel, sosyal ve mimari zenginliklerini birbirine bağlı bir şekilde sunuyor. Köyün geçmişi, sosyal dayanışma, kültürel üretim, tarihî yapılar ve semboller ile birlikte ele alınarak bir bütün olarak köyün kimliği hakkında derinlemesine bilgi veriliyor. Gezi rotası, birbiriyle etkileşim içinde ve birbirini tamamlar şekilde çizilmiş; böylece köyün yaşamına dair zengin bir panoramik görünüm elde edilmiştir. Bu bölüm, köyün sadece tarihsel mirasını değil, aynı zamanda bu mirası nasıl yaşattığını ve geleceğe nasıl aktarılacağını da gözler önüne sermektedir.

Bu bölüm, Aşağı Vice köyünün kültürel ve tarihi zenginliğini kapsamlı bir şekilde ortaya koyuyor. Her başlık, köyün geçmişine, sosyal yapısına, geleneklerine ve kültürel kimliğine dair değerli bilgiler sunuyor ve köyün bu unsurlarının nasıl birbirine bağlı olduğunu gösteriyor. Bu bölüm sıralayacağımız alt başlıklardan oluşmaktadır; Sosyal Bir Köy: Aşağı Vice, Tarihi Aşağı Vice Camii ve Haziresi, Aşağı Vice'nin Ahşap Evleri, Salap Dergisi, Faik Reyhan'ın Evine Çıkış, Piperinç Mahallesi: Konak, Çeşme, Kütüphane, Koç Heykeli, Eskinin Aile Hekimi: Vehbi Birgül.

Yazar, gezinin beşinci günü 9 Kasım 2014, Pazar günü Çamlıhemşin'in eski ve yeni adı da Sırt olan bir mahalleye gelerek çalışmaya koyuluyor. Bu bölüm, Çamlıhemşin bölgesinin sosyal yapısını, köylerin tarihi geçmişini ve bu topraklardaki ailelerin kültürel etkilerini derinlemesine bilgiler içermektedir. Her bir başlık, bölgedeki geleneklerin, sosyal yapının ve kültürel mirasın ne kadar zengin olduğunu ortaya koyuyor. Çamlıhemşin'in kültürel ve sosyal yapısını anlamak için çok değerli bilgiler sunuyor. Köylerin kurucularından, dini yapılarından, önemli şahsiyetlerinden aile ilişkilerine kadar her başlık, bölgenin derin tarihini ve zengin kültürünü keşfetmek için önemli bir adım atıyor. Her bir başlık, Çamlıhemşin'in geçmişiyle bugünü arasındaki bağlantıyı kurarak, bölgedeki yaşamı ve bu yaşamı şekillendiren güçleri anlamamıza olanak tanıyor.

Bu bölüm, köylerin sosyal yapısının, kültürünün ve tarihinin ne kadar güçlü bir şekilde birbirine bağlı olduğunu ortaya koyuyor. Bu bölüm aşağıdaki alt başlıklardan oluşmaktadır; Çamlıhemşin Sırt'larında Bir Mahalle, Köyun Kurucuları: Bosigler, Gencahmetoğlu Gâvur Ali, Şinoforların Atası İbrahim Paşa, Şinofor Mustafa Ağa Konağı, Çalıkoğulları, Tarihi Sırt Camii, Zararsızoğlu Hüseyin Dede, Muhtarla Şelale Kafe'de Sohbet.

Gezinin altıncı günü, 10 Kasım 2014, Pazartesi günü, bölgenin kültürel, tarihsel ve mimari zenginliklerini derinlemesine inceleyen bir gezi günü olmuştur. Bu günün gezisi, Mikron köyünün tanıtımıyla başlıyor ve köyün yaşam tarzını, tarihi dokusunu, mimari özelliklerini anlamamıza olanak tanıyor. Köyün küçük bir yerleşim yeri olması, halkının günlük yaşamını daha yakından gözlemlememize imkân sağlıyor.

Köydeki ahşap evler, geleneksel mimariyi yansıtmakla birlikte köy yaşamının derin izlerini taşıyor. Ayrıca, Pelitoğlu Konağı gibi önemli yapılar, bölgenin tarihine dair daha fazla bilgi edinmemizi sağlıyor. Gün boyunca gezilen diğer yerleşim yerleri, Mikron ve Kavak köyleri, bölgenin kültürel ve sosyal yapısına dair kapsamlı bir anlayış oluşturuyor. Mikron'daki geleneksel yaşam, taş döşemeli patikalar ve ahşap yapılar gibi detaylar, köyün tarihini ve mimarisini zenginleştiriyor. Kavak'a geçiş ve Kavak'ın taş döşemeli patikaları ise bölgenin diğer köylerinin günlük yaşantısına dair önemli ipuçları sunuyor.

Bu günkü gezi, sadece bir köy turu değil, aynı zamanda bölgedeki tarihsel, kültürel ve toplumsal yapıyı anlamamıza yönelik bir keşif gezisi olarak ön plana çıkıyor. Mikron'un ahşap evlerinden Pelitoğlu Konağı'na kadar her detay, köylerin geçmişini ve bugünü harmanlayarak, bölgenin zengin kültürel dokusuna dair derin bir bakış açısı sunuyor.

Gezinin bu bölümü aşağıdaki başlıklardan oluşuyor: Bir Küçük Köy: Mikron, Mikron'da Bayan Refakatçi, Bozacıoğlu: Konak ve Çeşme, Mikron'un Ahşap Evleri, Gerçek Bir Şaheser: Pelitoğlu Konağı, Mikron Camii ve Haziresi, Kavak'a Geçiş, Kavak'ın Taş Döşemeli Patikaları.

Bu günkü gezi, köylerin tarihine, kültürüne ve sosyal yapısına dair çok yönlü bir inceleme sunuyor. Mikron ve Kavak köyleri gibi yerleşim yerlerinin geçmişini ve bugünü harmanlayarak, bölgenin zengin kültürel dokusuna dair kapsamlı bir anlayış

oluşturuyor. Gezi, yerel halkın yaşam tarzını ve geleneklerini derinlemesine ele alarak, okuyucuya bir yerleşim yerinin kültürel haritasını sunuyor.

11 Kasım 2014, Salı Gezinin yedinci günü, tarihsel ve kültürel anlamda zengin bir keşif yapmayı sürdürüyor. Bu gün, bölgedeki konaklar, camiler, mahalleler ve geleneksel yaşam biçimlerinin derinlemesine irdelendiği bir geziden oluşuyor. Gezi boyunca, her bir mekânın, özellikle konakların, bölgenin sosyal yapısı, ekonomik durumu ve kültürel mirası ile olan bağlantısı ortaya koyuluyor.

Yedinci gün, bölgenin tarihi, kültürel ve sosyal yapısını zengin bir biçimde keşfetmeye devam ediyor. Her bir başlık, köylerin geçmişi ve bu geçmişin günümüzdeki izleri hakkında derinlemesine bilgi veriyor. Konaklar, camiler, mahalleler ve tarihsel yapılar, bölgenin sosyo-ekonomik yapısını ve kültürel mirasını anlamamızda önemli bir rol oynuyor. Yerel halkın yaşam tarzı, geçmişle olan bağlarını koruyarak, bu zengin mirası geleceğe taşıma çabalarını gözler önüne seriyor.

Gezi, köylerin tarihine, mimarisine ve sosyal yapısına dair kapsamlı bir bakış açısı sunarak, her detayda bölgenin kültürel dokusunu anlamamıza yardımcı oluyor. Gezinin bu bölümü şu başlıklardan oluşmaktadır. Tab Mahallesi, Halilefendi Konağı, Konağa Adı Verilen Halil Efendi, Topaloğlu ve Aliefendioğlu Konakları, Cami Avlusunda Vice Sohbetleri, Tarihi Yukarı Vice Camii, Ofluoğlu Konağı, Tundus Mahallesi Evleri, Reyhanoğlu Ailesi Hakkında Birkaç Söz, Şeref Reyhan Konağı, Reyhanzade Hurşit Ağa Konağı, Geçmişin Soğuk Hava Deposu.

12 Kasım 2014, Çarşamba günü, gezinin sekizinci günü, bölgedeki tarihi, kültürel ve sosyal unsurları derinlemesine ele alarak, ziyaretçiye çeşitli köyler, konaklar ve kişiliklerle ilgili geniş bir perspektif sunuyor. Bu başlıklar, Çamlıhemşin Merkezin Tarihçesi, Hala Vadisi, Holco'ya Çıkış, Tarihi Holco Camii, Köyün Hafızası: Şahsene Uzun, Hala Medresesi ve Gobuhzade Ahmet Edip Efendi, Gözlerinde “Elif” Görünen Gizemli Çocuk, Veziroğlu Konağı, Avedikoğlu Evi, Polatoğlu İbrahim Hakkı, Ayder'e Çıkış, Hodoç ve Vartevor, Vartevor Üzerine Birkaç Söz, ve Film Gibi Bir Hayat: Meryem Çolak başlıkları altında bir yandan yerel tarih ve kültüre ışık tutarken, diğer yandan kişisel hikayeler ve bölgenin tarihi gelişimini detaylandırıyor.

Bütün olarak bakıldığında, 8. Gün bölgesi, hem doğanın hem de kültürün iç içe geçtiği, geçmişin izlerinin halen yaşamda yer bulduğu bir yapıyı gözler önüne seriyor. Gezi, kişisel hikayelerle bölgenin tarihini, kültürünü ve yaşam biçimlerini anlamamıza olanak sağlıyor.

13 Kasım 2014, Perşembe gezinin dokuzuncu günü, bölgenin derin tarihi ve kültürel mirasını gözler önüne seriyor. Hala'nın Merkezi: Çuklanut, Balıoğlu Mehmet Usta, Çolakoğlu'ndan Atatürk'e Mektup, Rusya'da Tren Durduran Hemşinli, Balıoğlu Hafız Sabit Efendi, Çakıslı'den Livik'e, Yangını Bilen Gizemli Kadın, Muçoyoğlu Musa Ağa, Tumanoglu Kasım Ağa Konağı, Kısmen-Melivor Köyü, Gerçek Bir Tarih: Muti Dede Evi, Melivor Gezisi, Harpuzlu Mahallesi ve Kasım Ağa'nın Üçüncü Konağı, ve Çamlı Mezarlık başlıkları altında, hem yerel kişiliklerin yaşamlarına dair ilginç hikayeler hem de bölgenin tarihsel derinliklerine dair ipuçları sunuluyor.

Bu günkü gezi, hem kişisel öyküler hem de mekânlar üzerinden bölgenin kültürel ve tarihsel dokusunu incelememize olanak tanıyor. Aynı zamanda, köylerin, ailelerin ve bireylerin yaşamlarının birbirine nasıl bağlı olduğunu ve zamanla nasıl şekillendiğini keşfetmemizi sağlıyor.

29 Kasım 2014, Cumartesi gezinin onuncu günü, bölgedeki tarihi ve kültürel mirası daha da derinlemesine keşfetmemizi sağlıyor. Bahçeli Konaklar: Habak, Okumuşzade Müftü Ömer Efendi Konağı, Sarıyer'de Bir Hayırsever: Abbas Okumuşoğlu, Ahmetoğlu Hurşit Ağa'nın Hikâyesi, Estetik Harikası: Sarıoğlu Konağı, Aşağı Habak'a İniş, Garipoğlu Mustafa Taşer, Canot'a Geçiş, Kaptanoğlu Evleri, Tarihi Aşağı Şimşirli Camii, Tobira Mahallesi'ne Çıkış, Demirci Ağalar Konağı, ve Hemşinli Kabadayı: Apeloğlu Enver başlıkları, köylerin kültürel yapılarının, önemli şahsiyetlerin ve günlük yaşamlarının derinlemesine bir incelemesini sunuyor.

Bu başlıklar, bölgenin mimari zenginliklerinden bireysel hikayelere kadar geniş bir yelpazeyi kapsayarak, gezinin en kapsamlı ve detaylı günlerinden birini oluşturuyor. Yerel insanların yaşantılarına dair zengin bir bakış açısı sunan bu gezi, hem köylerin tarihine ışık tutuyor hem de mekânların, konakların ve camilerin içindeki izleri takip ederek, geçmişin bugüne nasıl yansıdığını gözler önüne seriyor.

6 Aralık 2014, Cumartesi gezinin on birinci günü, bölgedeki geleneksel yaşamı, kültürel mirası ve halkın önemli figürlerini keşfetmemize olanak sağlıyor. Çayırüzü nâm-ı diğer Ğvant, İlhami Özdoğan ile Sohbet, Ğvant Sülaleleri, Halk Şairi Tevfik Akatin, Mustafa Özkurt nâm-ı diğer Zeybek, Helesa-Yelesa Geleneği, Rus İşgal Yılları, Değirmenler ve Köyün Tek Mezar Taşı, Oğvame Alanı ve Oğvamu Ayinleri, Yeni Bir Mahalle: Yağmurlu, Tulumculuktan Hocalığa ve Kara Kovan Arıcılığı başlıkları, bölgenin halk kültürünü, geleneklerini ve önemli tarihsel anekdotları derinlemesine inceliyor.

Bu başlıklar, köylerin sadece mimari ve doğal zenginliklerini değil, aynı zamanda halkının kültürel pratiklerini, geleneklerini ve yerel efsanelerini de gözler önüne seriyor. Gezi, bireylerin yaşamlarına ve halk geleneklerine dair çok katmanlı bir bakış sunarak, bölgenin sosyal yapısını ve tarihsel arka planını anlamamıza yardımcı oluyor.

17 Aralık 2014, Çarşamba gezinin on ikinci günü, Konaklar Cenneti Makrevis, Yapılamayan Bir Okulun Hikâyesi, Köylünün Gurur Eseri: Taş Mektep, Tarihi Makrevis Camii, Çelinalı Konfor İbrahim, Çamlıhemşin'in Prestij Eseri: Tarakçıoğlu Konağı, Tarakçıoğlu Recep Ağa nâm-ı diğer Dudi Ana Konağı, Şato Kıvamında Bir Ev: Melikoğlu Konağı, Hacaloğlu ve Deliomet Konakları ve Bir Osmanlı Hekimi: Hacaloğlu Yunus Vasfi Efendi başlıklarıyla, bölgenin kültürel mirasını, eğitim tarihini ve yerel aristokrasisinin yaşam tarzını derinlemesine ele alıyor.

Bu başlıklar, tarihi konaklar ve dini yapılar üzerinden, bölgedeki yaşamın estetik ve sosyo-kültürel yönlerini inceliyor. Gezi, köylerin mimari zenginliklerini ve tarihî figürlerin bu yerleşim yerlerine kattığı kültürel mirası vurguluyor. Özellikle konakların hikâyeleri, bölge halkının geçmişteki sosyal yapısını ve değerlerini gözler önüne seriyor.

18 Aralık 2014, Perşembe gezinin on üçüncü günü, vegar Duman ile Yol Arkadaşlığı, Eskinin Nahiyesi Küşüvñ Kóyo, Üst Mahalle de Gezinti, Kitapçıoğlu Konağı, Küşüve Camii, İran Şahına Posta Yapan Aile: Kuyumcuoğulları, Kazizoğlu Konağı, Mazikoğlu Konağı, İkinci Kazizoğlu Konağı, Koboş, Kartpostallık Bir Koy: Ortan, Demircioğlu Konakları, Ahşap İşlemenin Doruğa Çıktığı Oda, Cami, Mezar Taşı, Çeşme, Bir Başarı Hikâyesi İdris Yamantürk, Gülapoğlu Konağı, Gülapoğulları,

G l p zade Şerif Efendi ve Metin Gültan'la Ankara Sohbetleri başlıklarıyla, bölgenin zengin tarihini, kültürel yapısını ve yerel kişiliklerini daha derinlemesine keşfetmeyi amaçlıyor.

Bu başlıklar, sadece mekânları ve yapıları değil, aynı zamanda yerel halkın yaşam öykülerini, başarılarını ve ailelerinin tarihini de gözler önüne seriyor. Hem bireysel başarı hikâyeleri hem de köylerin geçmişi, bölgenin toplumsal dokusunu anlamamıza olanak sağlıyor. Konaklar ve camiler gibi tarihi yapılar, bir zamanlar bölgedeki sosyal hayatı Şekillendiren önemli unsurları yansıtıyor. Ayrıca, aŐŐap işçiliği ve el sanatlarının nasıl bir kültür mirasına dönüştüğü de detaylı bir Şekilde ele alınıyor.

16 Mayıs 2015, Cumartesi gezinin on dördüncü günü, Hukukçular Diyarı  in iva,  in iva RüŐdiyesi, Hemşin Terakki ve Teğli Cemiyeti,  in iva'nın Merkezi Köprü ve Kahvehane, Halil Karayalçın ile Sohbet,  in iva'da Mahalleler ve Sülaleler, Sirt to Bir Kale: Hunanoğlu Konağı, Tunkli Konakları, Meğdesoğulları, Pacağian Camii, Dover'e  ıkıŐ, Lazistan Mebusu Mehmet Necati MemiŐoėlu, Amla kur Kanakları, Bir Taş Yapıt. Lazaloğlu Konağı ve İlginç Bir Portre. VatandaŐ Mustafa başlıkları ile  in iva ve çevresinin kültürel ve tarihi mirasını derinlemesine keşfetmeyi amaçlıyor.

Bu başlıklar, bölgedeki sosyal yapıyı, mahalleleri ve önemli Şahsiyetleri ele alıyor.  in iva'nın tarihi, özellikle eğitim ve terakki hareketleriyle Şekillenmiş. Rüşdiye okulunun önemi, yerel toplulukların sosyal, kültürel ve siyasi katılımını vurguluyor. Ayrıca, konaklar ve camiler gibi mimari yapılar, köylerin geçmişine dair çok değerli bilgiler sunuyor. Mahalleler ve sülaleler ise yerel halkın tarihini ve kültürel mirasını aydınlatıyor. Bireysel portreler, bölgedeki insanların yaşam öykülerini daha derinlemesine anlamamıza olanak sağlıyor. Bu gezi, bölgenin zengin kültürel geçmişi ve yerel halkıyla olan güçlü bağlarını gözler önüne seriyor.

17 Mayıs 2015, Pazar gezinin on beşinci günü, Eski İsmi Geri Alan Köy: Mollaveyis, Belsu Mevkiinde Han ve Medrese, Mecmun'a  ıkıŐ, Vekillikten Darağacına Ziya Hurşit, Ahmet Faik Günday, Kasparoğlu Mevkii,  Ők rt Dağı, Mehmet Demirci ile Tulum  zerine Sohbet, Hemşinli Komünist: Laz İsmail, Belenoğlu Şair Hafız Yusuf Efendi, Vank Mahallesi, Gerçek Bir Halk Şairi: Şükrü Duman, Mollaveyis Camii ve Haziresi, Firiloğlu Konağı ve Mollaveyis'te

Sıçanoğulları başlıkları altında bölgenin sosyal, kültürel ve siyasi tarihine ışık tutuyor.

Bu bölümde, Mollaveyis'in tarihi ve kültürel kimliği ön plana çıkarken, köyün eski ismini geri alması, kimlik ve aidiyet bağlamında önemli bir vurgu olarak karşımıza çıkıyor. Medrese ve han gibi eğitim ve ticaret merkezleri, bölgenin geçmişteki entelektüel ve ekonomik hareketliliğini yansıtıyor. Ziya Hurşit gibi siyasi figürlerin yanı sıra, Ahmet Faik Günday ve Laz İsmail gibi farklı dünya görüşlerine sahip kişiliklerin yer alması, bölgedeki ideolojik çeşitliliği gözler önüne seriyor.

Mollaveyis'in fiziki ve kültürel coğrafyasını tanımlayan Kasparoğlu Mevkii, Üskürt Dağı ve Vank Mahallesi, doğa ile insan arasındaki ilişkiyi vurgularken; Mehmet Demirci ile yapılan tulum sohbeti ve Belenoğlu Şair Hafız Yusuf Efendi ile Şükrü Duman'ın halk şiirine katkıları, bölgedeki sanatsal ve müzikal mirasa dair ipuçları sunuyor.

Tarihî yapılar arasında Mollaveyis Camii ve Haziresi ile Firiloğlu Konağı, bölgenin mimari dokusuna işaret ederken; Sıçanoğulları sülalesi gibi yerel ailelerin anlatılması, toplumsal hafızanın korunmasına katkı sağlıyor. Bu başlıklar, Mollaveyis'in tarihî ve kültürel değerlerini kapsamlı bir şekilde ele alarak okuyucuya zengin bir perspektif sunuyor.

23 Mayıs 2015, Cumartesi gezinin sonlarına yaklaşırken Şenköy (nam-ı diğer Amukta Köyü) ve Koluna gibi tarihi ve kültürel açıdan zengin köylerin keşfini konu alıyor. Bu günkü gezi, Amukta'dan çıkan iki milletvekilinin hikâyeleriyle tarihi ve siyasi bir boyut kazanırken, Tarihi Ahşap Amukta Camii ve Tarihi Koluna Camii gibi yapılar sayesinde mimari ve dini mirasa dair önemli bilgiler sunuyor. Müftüoğlu Konağı ve Müftü Hafız Tevfik Efendi bölümü, bölgedeki dini liderlerin ve entelektüel figürlerin etkisini gözler önüne seriyor.

Doğal güzelliklerle iç içe geçen tarih, Kale-i Zir'den Zilkale'ye başlığı altında bölgedeki kale yapılarının incelenmesiyle ön plana çıkıyor. Masal Tadında Bir Köy: Koluna ve Koluna'da Gezinti gibi başlıklar ise bölgenin doğal dokusunu ve köy yaşamının detaylarını anlatıyor.

Genel olarak bu bölüm, hem siyasi hem dini hem de kültürel unsurların bir araya geldiği zengin bir anlatım sunarak, Karadeniz'in yerel tarihine ve doğal güzelliklerine dair bütünlüklü bir perspektif sağlıyor.

20 Haziran 2015, Cumartesi gezinin on yedinci günü gezinin en dikkat çekici bölümlerinden biri olarak, hem doğal hem de tarihi unsurları bir araya getiriyor. Kadim Bir Köy: Meydan başlığı, bölgenin köklü geçmişine işaret ederken, Yangında Doğan Profesör: Ali Ertuğrul gibi kişisel hikâyeler, bireylerin yaşam mücadelelerini anlatıyor. Meydan Camii gibi yapılar, bölgedeki dini mirası yansıtırken, Gaboca'da İbrahim Çetinkaya ile Sohbet ve Şair Gedikoğlu Enver gibi başlıklar, entelektüel ve edebi yönleri ön plana çıkarıyor.

Yok Olan Gizemli Köy: Onabat ve İlhan Aslan ile Hasan ve Aslan Kardeşlerin Hikâyesi, geçmişte var olmuş ancak zamanla unutulmuş köylerin izini sürerek, bölgenin değişen sosyolojik yapısını gözler önüne seriyor. Hem Yayla, Hem Köy: Elevit ve İşte Elevit'in Tarihi gibi başlıklar, Elevit'in hem doğal hem de tarihi yönünü incelerken, Hemşin'de Ermenilik Mevzusu, bölgenin etnik ve kültürel yapısına dair önemli tartışmaları gündeme getiriyor.

Elevit'in önemli şahsiyetleri, Şemik Harun Ağa, Elevit'te Son Yaprak: Oçin Mahmut ve Elevit'ten ODTÜ'ye Mustafa Parlar başlıklarında anlatılırken, Elevit'ten Son Göç ve Elevit'te Gezinti, köydeki yaşamın geçmişten bugüne nasıl şekillendiğini aktarıyor. Bu bölüm, bireysel hikâyeler, kaybolan köyler, etnik yapılar ve göç temalarıyla bölgenin tarihini, kültürel dokusunu ve değişim süreçlerini bütüncül bir bakış açısıyla ele alıyor.

21 Haziran 2015, Pazar gezinin on sekizinci günü, Derelerin Kavuştuğu Yer: Çat başlığıyla, doğanın şekillendirdiği coğrafi yapıyı ve bu bölgenin önemini vurguluyor. Nihat Sel'in Çat Kitabı ve Çat'ın Gizemli Geçmişi, bu bölgenin tarihine dair kapsamlı bilgiler sunarak, yerel hafızanın korunmasına katkı sağlıyor. Çılanç Köprüsü ve Çat Camii, bölgedeki mimari ve dini mirası tanıtarak, geleneksel yapılar hakkında bilgi veriyor.

Çat'tan Birkaç Zat, köyün önemli şahsiyetlerine yer vererek, bireysel hikâyeler üzerinden toplumsal hafızaya ışık tutuyor. Şair Mustafa Hilmi Dereci, bölgenin edebi yönünü temsil ederken, Hüseyin Torlak nâm-ı diğer Takoş Hüseyin ve Kaleli Nokta Hala'nın Yeğeni: Goro Rabiye, halk arasında bilinen karakterleri tanıtıyor. Derecizade Kara Reşit, bölgenin geçmişindeki güçlü figürlerden birini öne çıkararak, tarihi kişiliklere yönelik ilgi çekici bir anlatım sunuyor.

27 Haziran 2015, Cumartesi gezinin on dokuzuncu günü Varaş'a Yolculuk başlığıyla, bölgenin doğal ve tarihi güzelliklerine yapılan bir geziyi anlatıyor. Varaş'a Yolculuk, Kale'nin Karşısı: Dik Varoş, Şair Timaşoğlu Şükrü Efendi, Fatsa Müftüsü Timoşoğlu Hacı Hulusi Baba, Hemşin'e Adanmış Bir Yaşam: Orhan Bayramoğlu, Varaş'ta Kısa bir Gezinti, Kale Köyü, Kale-i Bôlô'nın Tarihi, Hızır Canbaz'la Atma Türkü Üzerine, Kale Göçü, Kaleli Nakta Hala Destanı, Yüreği Yanmış Bir Şair: Çaldur Sakine, Kaleli Vekil: Hasan Basri Albayrak ve Bir Taşlama Üstadı: Tertel Mehmet başlıklarıyla, bölgenin tarihini, kültürünü ve önemli şahsiyetleri keşfetmeyi sağlıyor. Bu başlıklar, hem sosyal yapıyı hem de bireysel hikayeleri aydınlatarak, bölgenin kültürel dokusunu gözler önüne seriyor.

28 Haziran 2015, Pazar gezinin yirminci günü, Hemşin Adının Kaynağı, Üçpare Hemşin, Hemşin Aşağıköy, Şair Mürvetun Şemun ve Tolar Nazım Destanı, Ortaköy ve Verçenik Vadisi, Zeki Kızıltan'la Ortaköy Sohbetleri, Ortaköy'den Dünyaya Uzanan Hikâye, Hemşin Başköy, Çalmasıroğullan, Çalmasıur Bektaş Ağa ve Eşkıya Mafrat Ali, Memiş Paşa Kanağı başlıklarıyla bölgenin tarihi, kültürel ve edebi zenginliklerini derinlemesine keşfetmeye odaklanıyor.

Bu başlıklar, Hemşin'in adının kaynağından köylerin sosyal yapısına, yerel şairlerin edebi katkılarından tarihî figürlere kadar geniş bir perspektif sunuyor. Hemşin Aşağıköy ve Başköy gibi yerleşim yerlerinin sosyo-kültürel yapıları, şairlerin eserleriyle zenginleşiyor. Zeki Kızıltan'la yapılan sohbetler ve Ortaköy'den dünya çapına yayılan hikâyeler, hem köyün hem de bölgenin kültürel mirasını daha anlaşılır kılıyor. Ayrıca, Çalmasıur'un tarihi ve efsanevi karakterleri, bölgedeki yerel kahramanlık öykülerine ışık tutuyor. Bu başlıklar, yerel halkın yaşadığı topraklarla olan derin bağlarını ve bölgedeki toplumsal yaşamı anlamamıza olanak tanıyor.

Sonuç olarak, Çamlıhemşin Seyahatnamesi, bölgenin benzersiz doğal güzelliklerini, köylerinin tarihi dokusunu ve kültürel çeşitliliğini derinlemesine ele alıyor. Kitap, Çamlıhemşin'in bozulmamış köy yapılarından, etkileyici konak kültürüne kadar pek çok yerel özelliği keşfederken, bu zenginliklerin nasıl korunmuş olduğuna dair önemli ipuçları sunuyor. Dağların arasına sıkışmış yaylalar ve konaklar, bölgenin geçmişine dair eşsiz bir pencere açıyor.

Çamlıhemşin, sadece mimari mirasıyla değil, aynı zamanda halk şairlerinin yetiştirdiği topraklar olarak da dikkat çekiyor. Düğünlerde ve günlük yaşamda önemli

bir yer tutan atma türkü geleneği, köylüler arasında büyük bir şairlik potansiyelini ortaya çıkarmış. Bu da gösteriyor ki, köylülerin yaşamını anlatan destanlar ve şiirler, sadece geleneksel bir sanat formu değil, aynı zamanda halkın duygularını dışa vurduğu güçlü bir iletişim aracı olmuş.

Bunun yanı sıra, Çamlıhemşin ilçesi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi boyunca yetiştirdiği önemli şahsiyetlerle de tanınan bir yer. Bu, bölgenin eğitim, hukuk ve kültür alanlarındaki katkılarını gözler önüne seriyor. Eserin detaylı bir şekilde bu önemli isimleri ele alması, Çamlıhemşin'in kültürel birikimini daha iyi anlamamıza yardımcı oluyor. Kitap, bölgeye dair büyük bir çaba ve titizlikle oluşturulmuş önemli bir kaynak olarak öne çıkıyor.¹⁴²

1.5.22. Murat Ümit Hiçyılmaz, Fındıklı Seyahatnamesi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014,187s.)

Fındıklı Seyahatnamesi, Rize'nin Fındıklı ilçesini ve çevresini keşfetmek üzere yapılan 10 günlük bir seyahatin detaylarını içeriyor. Bölümlerde vadiler, tarihi yapılar, köyler, mezarlıklar ve bölgeye dair kültürel unsurlar yer almakta. Kitap, okuyucuya hem coğrafi hem de tarihsel bir perspektif sunuyor.

Yazar, Fındıklı ve çevresindeki tarihi yapıları (köprüler, camiler, konaklar) ziyaret ederken bunların tarihini ve mimarisini anlatıyor. Özellikle vadiler ve kemer köprüler, kitabın odak noktalarından. Seyahat sırasında yerel halkla yapılan görüşmeler, yöreye özgü gelenekler ve tarihsel olaylar ele alınıyor. Bölgeye özgü hikayeler ve insanların hayatı kitaba canlılık katıyor. Fındıklı'nın doğal güzellikleri, özellikle vadiler ve nehirler, detaylı bir şekilde betimleniyor. Kitapta bölgenin doğal yapısına duyulan hayranlık ön planda. Kitapta, Rus işgali dönemine ve o dönemki askeri yapıların bölgedeki etkilerine de değiniliyor.

Yazar, kitabın birinci bölümü sayılan gezinin ilk günü olan 13 Şubat 2013 Perşembe günü, Pazar'dan Fındıklı'ya doğru yola çıkarak gezisine başlamıştır. Fındıklı'nın bir özelliği, saf Laz kültürünün günümüzde hâlâ korunuyor olmasıdır.

¹⁴² Murat Ümit Hiçyılmaz, Çamlıhemşin Seyahatnamesi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, 467 s.)

Aynı zamanda, Hemşinlilerin de yaşadığı birkaç köye sahiptir. Fındıklı'dan doğuya doğru yol alarak sırayla aşağıdaki başlıklı yerler incelenmiştir:

- Çağlayan Deresi,
- 1940 yıllarında yapılan Tarihi Aslandere Kemer Köprüsü,
- Çiftepoğar Çeşmesi,
- Paltosunun Düşmesinden Vurulan Meçhul Bir Şehit (Bu başlık altında, Ruslar tarafından şehit edilen bir Osmanlı askerinin mezarından bahsedilmiştir. Mezar, kaymakamlık tarafından onarılarak şehitliğe dönüştürülmüştür.

Yolculukları devam eden yazar ve arkadaşlarının yolu, Şimşir Kaşık Ustası Çeboğlu Osman Dayı'nın Konağına düşer ve bu bölüm, bu isim ile kaleme alınmıştır. Beraberinde:

- Aslan Ağa Konağı,
- Hemşin'den Aslandere'ye,
- Hemşin Camii Haziresi ziyaret edilmiştir.

Gezinin ilk günü, Fındıklı Merkeze gelinerek tamamlanmıştır.

Yazar, gezinin ikinci günü olan 15 Şubat 2013 Cumartesi günü, Çağlayan'a İkinci Ziyaret başlığıyla rotasına kaldığı yerden devam etmiştir. Çağlayan Köyü'nden başlayan yolculuk, Aslandere Köyü'ne doğru devam etmiş ve ardından Taşköprü Mahallesi Konaklarına ulaşmışlardır. Akabinde yolları şu başlıklı yerlere düşmüştür:

- Çağlayan Kemer Köprüsü,
- Salihoğlu Konağı,
- Sıra Sıra Konaklar,
- Şevketbey Konağı,
- Hurşit Bey Konağı,
- Şevketbey Aile Mezarlığı,
- Tarihi Çağlayan Merkez Camii,
- Çağlayan Köyü Yakup Efendi Mezarlığı,
- Düz Mahalle Konakları,
- Ahmet Şahinler ile Buluşma.

Bu başlıklar altında gezilerini sürdürmüşlerdir.

Yazar, gezinin üçüncü gününe 3. Gün'ü (22 Şubat 2013 Cumartesi) Dargın Minare ile başlamıştır. Bu günkü rota boyunca şu duraklara yer verilmiştir:

- Dargın Minare ve çevresindeki Süme Vadisi,
- Sümer Köyü Cafer Ağa Camii,
- Sümer Köyü Kemer Köprüsü,
- Derbent Camii Haziresi,
- İşgal Yıllarında Rusların Komuta Merkezi,
- Arılı nâm-ı diğer Pishala Vadisi,
- Pishala Mezarlığı,
- Tarihi Pishala Camisi,
- Gürsu Köyü'ne Kısa Bir Gezi.

Bu duraklarda, tarihî yapılar, mezarlıklar ve köylerin kültürel dokusu detaylı şekilde ele alınmıştır.

- Gezinin dördüncü gününde (23 Şubat 2013 Pazar) rota şu duraklar üzerinden şekillenmiştir:
- Dargın Minare Mezarlığı,
- Muhtarla HES'ler Üzerine Söyleşi,
- Tarihi Meyvalı Köyü Camii.

Bu duraklar boyunca yerel halkla etkileşim ve tarihî yapılar ön plana çıkarılmıştır.

Beşinci gün (15 Mart 2013 Cuma), Fındıklı'da Bir Ardeşenli başlığı ile başlamış ve şu durakları kapsamıştır:

- Sümer Vadisi'ne İkinci Çıkış,
- Birinci Çekmisoğlu Konağı,
- Saat Köyü Camii,
- İkinci Çekmisoğlu Konağı,
- Hazare Mahallesi,
- Hemşinlilerin Köyü: Beydere,
- Balaban Mahallesi,
- Esat Hacıoğlu Konağı,
- İncoğlu Konağı,

- Uzunhasanoğlu Konağı,
- Son Bir Hacıoğlu Konağı,
- Şeyh Ali Baba,
- Kontove ve Moçhore yani Kıyıcık Köyü.

Bugün, hem tarihî konaklar hem de doğa ile iç içe bir rota sunmuştur.

Altıncı gün (16 Mart 2013 Cumartesi) rotasında yer alan duraklar:

- Zuğu Vadisi,
- Yenişehirlik Köyü Ortabayır Sırtı,
- Şehit Tabura Ait Tarihi Bayrak,
- Bir Türlü Kırılmayan Mucize Kaya,
- Yenişehirlik Köyünde Tarihi Değirmenler,
- Armana Mahallesi,
- Tahiroğlu Camii Avlusu.

Bugün doğa ve tarihî olayların işlendiği detaylı bir inceleme sunmuştur.

Gezinin yedinci gününde (22 Mart 2013 Cuma) şu noktalar ziyaret edilmiştir:

- Yeni Yol Arkadaşımız: Ümit Şişman,
- Cennet Köyü,
- Doğanay Köyü,
- Zeni Kayası ve Zaimoğlu Efsanesi,
- Karalioğlu Sülalesine Ait Karali Köyü,
- Kitabeli Serender,
- Meyvalı Köyü Köprübaşı Mahallesi,
- Meyvalı Köyü Cevizlik Mahallesi,
- Belediye'nin Deposundaki Mezar Taşı,
- Hemşinlilerin Kayıp Mezar Taşları,
- Yeniköy Köyünde Hemşin Mahallesi.

Doğa ile kültürel hikâyelerin birleştiği önemli bir gün olmuştur.

Kitabın, sekizinci bölümü olan sekizinci gün rotasında (30 Mart 2013 Cumartesi):

- Arılı Vadisi'ne İkinci Çıkış,
- Yaylacılar nâm-ı diğer Hemşilat Köyü,

- Gürsu Köyü ziyaret edilmiştir.

Dokuzuncu gün (6 Nisan 2013 Cumartesi), doğa ve tarih iç içe işlenmiştir.

Rotadaki duraklar:

- Yeniköy nâm-ı diğer Gurubit,
- Acarlar nâm-ı diğer Andırvat Köyü,
- Andırvat Mescidi,
- Çınarlı Köyündeki Değirmenler,
- Hürriyet Mahallesi'nde Bir Vekil Konağı,
- Çolakoglu Konağı ve Serender,
- Oğuz Okman Konağı,
- Fındıklı Merkez Camii,
- Aksu Mahallesi,
- Tatlısu nâm-ı diğer Gesiye Mahallesi,
- Yeni Mahalle,
- Sahil Mahallesi nâm-ı diğer Mekiskir.

Gezinin son günü (30 Haziran 2013 Pazar) şu duraklarla tamamlanmıştır:

- Aslandere Muhtarı ile İkinci Buluşma,
- 104 Yaşındaki Fatma Hala,
- Gürcü Düzü'ne Çıkış.

Son gün, kültürel değerlerin ve yerel halkın önemini vurgulayan anlamlı bir kapanış sunmuştur.

Sonuç olarak, “Fındıklı Seyahatnamesi,” Rize ve çevresine ilgi duyanlar için kapsamlı bir kaynak niteliğinde. Bölgenin kültürel mirasını anlamak ve tarihi yapılarını keşfetmek isteyenlere hitap ediyor. Kitap, yörenin geçmişine ve doğal güzelliklerine ışık tutarak bir rehber görevi üstleniyor. Bölgenin tarihi ve coğrafi zenginlikleri üzerine detaylı bilgi veriyor. Yerel kültürün aktarılması, okuyucunun bölgeyi daha yakından tanımasını sağlıyor. Seyahatname tarzı, okuyucuya bir keşif duygusu yaşıyor.¹⁴³

¹⁴³Murat Ümit Hiçyılmaz, Fındıklı Seyahatnamesi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014,187s.)

1.5.23. Murat Ümit Hiçyılmaz, Güneysu'dan Potomya'ya Yolculuk: Güneysu Seyahatnamesi (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 272 s.)

Bu çalışma, Güneysu ilçesinin tarihi ve kültürel dokusunu seyahatname tarzında aktarmayı amaçlamaktadır. Yedi gün süren saha gezisinde tüm köy ve mahalleler ziyaret edilmiş, yaklaşık yüz kişiyle görüşülmüş ve ayakta kalan tarihî yapılar yerinde incelenmiştir. Eser, yerel tarih açısından önemli bir sözlü ve görsel belge niteliğindedir.

Güneysu, Rize'nin güneydoğusunda yer alan ve 107 km² yüzölçümüne sahip bir ilçedir. Tarihsel olarak Potomya adıyla tek köyken, zamanla yeni yerleşimlerin oluşmasıyla büyümüş; 1944'te nahiye, 1969'da belediye, 1987'de ise ilçe statüsüne kavuşmuştur. Bugün 7 mahalle ve 22 köyü bulunmaktadır.

Güneysu'nun idari gelişimi, yerleşim yoğunluğunun artışına paralel olarak ilerlemiş; coğrafi yapısı ve tarihsel süreciyle Rize'nin dikkat çeken ilçelerinden biri olmuştur.

20 Aralık 2014 cumartesi Seyahatin ilk günü, Muhammet Erdoğan ile yapılan buluşmanın ardından Arap Düzü ve şelalesine yapılan ziyaretle başlamıştır. Doğal güzelliklerin yanı sıra Yılan Yokuşu Efsanesi gibi halk anlatıları da bölgeye dair kültürel bilgiler sunmuştur.

Şeremet ve Handüzü yaylaları, Karadeniz'in geleneksel yaylacılık kültürünü yansıtırken, Kıbledağı (Ayane Dağı) ise hem doğası hem de halkın manevi önderleri olan Meşula Mehmet Efendi ve Kuş Mehmet Efendi ile öne çıkmıştır. Buradaki camiler ve Ayane Dergisi, bölgenin dini ve kültürel önemini vurgulamaktadır.

Günün sonuna doğru Ortaköy, Mamuş Ailesi ve Zongo Mevkii ziyaret edilerek hem coğrafi hem de sosyal yapıya dair gözlemler yapılmıştır. Genel olarak, gün hem doğal hem kültürel anlamda zengin bir rota izlenerek tamamlanmıştır.

21 Aralık 2014 Pazar Seyahatin ikinci günü, Ortaköy (Setoz) merkezli olarak dini, kültürel ve ailevi miras üzerine yoğunlaşmıştır. Cami, medrese ve hazireler ziyaret edilerek bölge alimleri tanıtılmış; Aliefendizade ve Mollamehmetzade gibi ailelerin izleri sürülmüştür.

Kâzım Alev gibi halk hekimleri ve Çavuşoğlu Ayşe Destanı gibi sözlü tarih örnekleri ile yaşayan kültür kayda geçirilmiştir. Muhammet Mamuş'un koleksiyonu ve Enişte Sofrası gibi detaylar maddi kültüre ışık tutmuştur.

Kıbledağı, Holçe, Çamlıca gibi köyler gezilmiş; aile hikâyeleri, göçler ve yerel yapılar üzerinden bölgenin tarihi ve toplumsal dokusu belgelenmiştir. Gün genel olarak, yerinden ve yaşayan kaynaklardan beslenen kapsamlı bir saha çalışması şeklinde ilerlemiştir.

23 Aralık 2014 Salı Üçüncü gün, Gürgen Vadisi'nde yer alan çeşitli köylerin ve yerleşimlerin derinlemesine keşfiyle şekillenmiştir. Başköy, Gürgen, Güneli, Yeniköy, Paravol gibi köyler sırasıyla ziyaret edilmiştir. Horçinos (Altinkaya) ve Kangel Köprüsü gibi önemli mekânlar, tarihsel ve kültürel bağlamda belgelenmiştir.

Özellikle Ahmet Kâtip'in muhtarlık dönemi, Hasan Efendi'nin kutsal emanetleri gibi dini ve yerel yönetim figürleri ile ilgili anlatılar ele alınmıştır. Çepnioğulları ve Bıyık-Peçe-Koliva efsanesi gibi halk kültürünü yansıtan mitler ve efsaneler gün yüzüne çıkarılmıştır.

Ayrıca, köylerdeki camiler ve hazireler, Paravol Konakları ve Fuşika Camii gibi yapıların mimarisi ile birlikte, İstifoğlu ve Alihocaoglu ailelerinin tarım faaliyetleri gibi yerel hayat detayları belgelenmiştir. Günün geneli, bölgenin tarihini, efsanelerini ve kültürel yapısını derinlemesine incelemeye dayalı bir saha çalışması olarak öne çıkmıştır.

24 Aralık 2014 Çarşamba Dördüncü gün, Veröz bölgesinin tekrar ziyaret edilmesinin ardından, Selamet Köyü ve çevresindeki yerleşimlerle devam edilmiştir. Kanboz bölgesinin ilginç mekânları, Selamet Camii, Kanboz Çeşmesi gibi yapılar detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Şükrü Topçu'nun bağışları ve Karaosman Konağı gibi yerel yapılar, köylerin sosyal ve kültürel yapısına dair bilgi sunmuştur. Ayrıca, Halpuzoğulları ve Kumbasaroğulları ailelerinin yaşadığı yaylalar, Başçayır ve Handüzü gibi alanlarda yaşam pratikleri üzerinde durulmuştur.

Kanbozlu Bakan Ali Topuz ve Hüseyin Kandemir Hoca gibi önemli şahsiyetler hakkında bilgiler verilmiştir. Naci Bayraktar ile yapılan Potamya Sohbeti, bölgenin geçmişine dair derinlemesine bir tartışma sağlamıştır. Ayrıca, köylerdeki değirmenler, konaklar ve kanallar gibi tarihi altyapı öğeleri belgelenmiştir.

Gün, köylerin fiziksel yapısının ve kültürel zenginliklerinin etrafında şekillenmiş, bölgeye özgü pek çok efsane, yapı ve yaşam biçimi vurgulanmıştır.

25 Aralık 2014 Perşembe Beşinci gün, Aşağı Kiremit Mahallesi ve Kiremit (Kaluharaf) Köyü gibi köylerle başlanmış, Potamya Camiinin Minaresi ve Kiremitçilik gibi yerel meslekler üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Yılgı Mezarlığı ve Devran Köprüsü gibi tarihi yapılar incelenmiştir. Besim Kutlu, Atma Türkü ustası olarak anılmış, Asmalırmak Köyü ve Ahşap Minareli Cami gibi kültürel zenginlikler vurgulanmıştır. Gün, Ballıdere Köyü, Yüksekköy (Zevenceni), Yeşilköy (Kaskatoz) gibi köylerde gezintilerle devam etmiştir.

Bölgedeki önemli şahsiyetlerden, eski Rize Müftüsü Yusuf Karali ve Yusuf Karali Konağı ziyaret edilmiştir. Ayrıca, Gürcüahmetoğulları ve Dumankaya (Pulihöz Köyü) gibi aileler ve köyler üzerine de bilgiler verilmiştir. Sultan II. Abdülhamit'in Mabeyn Kâtibi, Pulihozlu Holo Dede ve Bakatoğulları gibi tarihe damgasını vuran şahsiyetlere de değinilmiştir. Recep Tayyip Erdoğan'ın aile tarihçesi başlıklı yazı ayrıntılarıyla işlenmiştir. Ayrıca, Tepebaşı Köyü ve Sırt Mahallesi gibi yerler de gezilerek, Alibaşlar'ın Yeşilyurt Köyü'ne varılmıştır. Gün, köylerin tarihi ve sosyal yapısına dair zengin bir içerik sunmuştur.

26 Aralık 2014 Cuma Altıncı gün, Katarakte Gölü ve tarihi ırmak gibi doğal alanlarla başladı. Potamya merkezine geçilerek cami, medrese ve tahrir kayıtları üzerinden bölgenin dini ve eğitim geçmişi ele alındı. Güneysu'nun nahiye ve ilçe oluş süreci, ilk belediye başkanı ve eski çarşı gibi detaylarla anlatıldı. Merkez (Vonit) ve Ulucami (Ğazavit) mahalleleri ziyaret edilerek aile tarihleri ve hazireler üzerinden yerel belleğe odaklanıldı. Gün, Güneysu'nun merkezî yapısını ve tarihsel kimliğini yansıtan duraklarla tamamlandı.

27 Aralık 2014 cumartesi Yedinci gün, Adacami (Kurloz) mahallesinde Kanburoğulları ailesinin tarihi ve derebeyliği üzerine yoğunlaşıldı. Arşiv belgeleri eşliğinde ailenin son temsilcisi Kadir Ağa'dan ve bölgedeki cami, medrese gibi yapılar üzerinden yerel hafızadan söz edildi. Zavendikli Mustafa Efendi'nin izinden Zavendik (Başaran Köyü) ziyaret edilerek dini ve kültürel miras ele alındı. Gün, Mustafa Yazıcı (İba Hoca) gibi önemli isimlerin anılmasıyla ve Yenicami (Kurloz) bölgesinin incelenmesiyle tamamlandı.

Eser, Güneysu ilçesinin Rize'nin kültürel mozaïği içindeki özgün yerini ortaya koyan gözlem ve değerlendirmelerle doludur. Rize'nin genelinde üç ana kültürün –Laz, Hemşinli ve yerel Rize kültürü– etkili olduğu vurgulanırken,

Güneysu'nun bu gruplardan farklı, kendine has bir kültürel kimlik taşıdığı ifade edilmektedir. Araştırmacı, daha önceki çalışmalarını Laz ve Hemşinli bölgelerde yürüttüğünü belirterek, Güneysu'nun kendisi için yeni ve farklı bir saha olduğunu vurgulamaktadır.

Güneysu'nun coğrafi yapısı tipik Rize özellikleri gösterse de, düzgün yolları ve etkileyici doğa harikası Kibledağı gibi ayırt edici unsurlarıyla öne çıktığı belirtilmektedir. Ayrıca köylerdeki dağınık yerleşim biçimi, yaylacılık geleneğinin kısmen sürmesi ve çay tarımının ekonomik hayattaki baskın rolü dikkat çekmektedir.

Tarihi mirasın korunması konusunda zayıf bir profil çizen Güneysu, buna karşın güçlü dini yapısıyla farklı bir kimlik ortaya koyar. Cami sayısının fazlalığı, taş namazgâhların yaygınlığı ve din adamlarının yoğunluğu, bölgenin dindarlığını gözler önüne serer.

Ayrıca misafirperverlik ve dışa açık yaklaşım, araştırmacı tarafından olumlu şekilde değerlendirilmiş; yerel halkın desteği, Hemşinli ve Laz bölgelerine kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Güneysu halkının Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a duyduğu sevgi ve sadakatin, sadece siyasi değil, manevi bir bağlılık şeklinde yaşandığı da dikkat çekici bir gözlem olarak aktarılmıştır.

Bu seyahatname tarzındaki saha çalışması, Güneysu ilçesinin kültürel çeşitliliğini, dînî yapılanmasını, sosyal ilişkilerini ve tarihî yapısını yerinden gözlemlerle ortaya koymuştur. Güneysu, Laz ve Hemşin bölgelerinden ayrılan özgün bir kültürel kimliğe sahiptir. Dînî yapıların yoğunluğu, halkın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a duyduğu manevi bağlılık, misafirperverlik kültürü ve halk anlatıları bu özgünlüğün temel yapı taşlarını oluşturur. Yerel belleğin kayda geçirilmesi ve sözlü tarihin belgeye dönüştürülmesi açısından çalışma önemli bir katkı sunmaktadır. Sonuç olarak metin, Güneysu'nun hem kültürel çeşitliliğini hem de sosyal yapısını samimi ve gözleme dayalı bir yaklaşımla sunmakta; bu özgün yapının kayıt altına alınarak geleceğe aktarılmasının önemini vurgulamaktadır.¹⁴⁴

1.5.24. Mümin Yıldıztaş, İpsiz Recep Emice (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2009, 147 s.)

¹⁴⁴Murat Ümit Hiçyılmaz, Güneysu'dan Potomya'ya Yolculuk: GüneysuSeyahatnamesi (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 272 s.)

Eser kısaltmalar, içindekiler, sunuş ve giriş diziniyle başlamaktadır. Her milletin, toplumsal değerlerini kuşaktan kuşağa aktarmada önemli rol oynayan halk kahramanları vardır. Bu kahramanlar, toplumun adalet, cesaret, merhamet, vatan sevgisi gibi değerlerini temsil eder. Türk milletinin de zengin bir halk kahramanı geleneği bulunmaktadır. Köroğlu, Dadaloğlu, Hekimoğlu gibi isimlerin yanında, İpsiz Recep de yakın dönemin önemli halk kahramanlarından.

Rize doğumlu olan İpsiz Recep, asıl mücadelesini İstanbul ile Zonguldak arasında yürütmüş ve işgal kuvvetlerine karşı büyük bir direniş göstermiştir. Sakarya Sahil Kumandanı Milis Yüzbaşı unvanıyla Milli Mücadele'nin birçok cephesinde aktif rol almıştır. Disiplinli, cesur, halktan yana olan bu lider; yolsuzluğa, ahlaki zaafılara asla izin vermemiştir. İpsiz Recep'in hayatı çeşitli kaynaklardan derlenen bilgilerle ortaya konmuştur. En önemli kaynaklardan biri Murat Sertoğlu'nun 1970-71 yıllarında Tercüman gazetesinde yayımladığı Karadeniz Fırtınası İpsiz Recep adlı tefrikadır. Ancak bu tefrikanın ilk bölümleri çoğunlukla kurgusal ve doğruluğu şüpheli bilgiler içerirken, son bölümleri tanıklıklara dayandığı için daha güvenilir. Ayrıca, 1927'de "Haftalık Mecmua"da Ereğli Liman Reisi Nazmi Bey'in hatıralarına dayanan bir başka tefrika da önemli bir kaynaktır. İpsiz Recep'in bu yazıya bizzat teşekkür mektubu göndermesi dikkat çekicidir.

İpsiz Recep'in halk kahramanı kimliği, içinde yaşadığı Doğu Karadeniz insanının tabiatıyla da ilişkilidir. Bölgenin coğrafi ve iklimsel özellikleri, halkın sert mizaçlı, mücadeleci ve dayanıklı karakterini beslemiştir. Bu özellikler, İpsiz Recep gibi halk kahramanlarının ortaya çıkışını da mümkün kılmıştır.

İpsiz Recep, resmi kayıtlara göre 1862 yılında Rize'nin Portakallık Mahallesi'nde doğmuş olup, asıl adı Hüseyin'dir ve Emiralioğullarından gelmektedir. Küçük yaşta haylazlığı nedeniyle annesi tarafından "İpsiz" lakabıyla anılmış, lakabı zamanla çevresi tarafından da benimsenmiştir. Gençliğinde fırıncılık yaptığı Tiflis ve Batum'da, özellikle 1905 yılında Ermenilerle yaşanan çatışmalara karışmış, ardından 1909'da Kefken'e geçerek eşkıyalık faaliyetlerine başlamıştır. Osmanlı arşivlerinde, Kefken'de korsanlık yaptığına dair belgeler bulunmaktadır. Daha sonra Rusya'ya geçip burada mahkûm olmuş, Bolşevik İhtilali sonrası cezası ömür boyu hapse çevrilmiş, Sibirya'daki taş ocaklarında çalıştırılmış, bir Azeri'nin yardımıyla firar ederek memleketine dönmüştür. 1917 yılında Rize'nin Rus

işgalinden kurtarılmasında rol almış, ardından 37. Tümen'e katılarak Batum Harekatı'na iştirak etmiş, Örek Tabyaları'nın alınmasında kahramanca savaşmıştır. Batum sonrası Rize'ye dönen İpsiz Recep, ticari girişimlerde bulunmuş fakat başarısız olmuştur. Sarıyer'de geçirdiği günlerde Milli Mücadele'nin gizli örgütlerinden Karakol Cemiyeti'nin teklifiyle yeniden silaha sarılarak Kocaeli Yarımadası'nda bir milis müfrezesi kurmuş ve Mondros sonrası Anadolu direnişinin öncülerinden biri olmuştur.

Bu kitap, İpsiz Recep'in hayatını ve Milli Mücadele sürecindeki rolünü kronolojik ve olay merkezli bir yaklaşımla ele alan kapsamlı bir tarih anlatısı sunmaktadır. Eser, İpsiz Recep'in 1905'teki Tiflis olaylarından başlayarak Rusya'daki mahkûmiyet süreci, 1917'de Rize ve Batum çevresindeki faaliyetleri, Karakol Cemiyeti ile ilişkisi ve Alaşehir Kongresi gibi önemli siyasal gelişmelere temaslarını ayrıntılı biçimde ele alır.

İpsiz Recep Müfrezesi'nin kuruluşu, Rus, Yunan, Amerikan ve Fransız gemilerine yönelik deniz operasyonları, Kefken, Alaplı, Karasu ve Ereğli gibi bölgelerdeki gerilla savaşları detaylı şekilde aktarılır. Sakarya sahil kumandanı olarak atanması, düzenli orduya katılması ve iç isyanlara karşı yürüttüğü mücadele, onun yalnızca yerel bir eşkiya değil, aynı zamanda örgütlü ve stratejik bir direniş lideri olduğunu gösterir. Kitap, İpsiz Recep'in şahsında hem Karadeniz bölgesindeki halk kahramanlığını hem de Milli Mücadele'nin yerel boyutlarını güçlü biçimde ortaya koymakta, çetecilikten düzenli orduya uzanan bir direnişin hikâyesini ayrıntılarıyla belgelemektedir.¹⁴⁵

1.5.25. Nazmi Arıcı, Altaylar'dan Kaçkarlar'a Hemşin (İstanbul: Elif Yayınları, 2004, 157 s.)

Eser içindekiler önsöz ve giriş diziniyle başlamaktadır. İki bölüm ve sonuç başlından meydana gelmektedir. Altaylar'dan Kaçkarlara Hemşin adlı eser, yazarın kişisel merak ve köy hasretiyle başladığı tarihsel bir araştırmanın ürünüdür. Kitap, Orta Asya'nın Altay Dağları'ndan başlayarak 7. yüzyıllarda Kaçkar Dağları'na kadar uzanan Türkmen Oğuzlarının, yani Hemşin halkının göç yolculuğunu ve bu halkın

¹⁴⁵Mümin Yıldıztaş, İpsiz Recep Emice (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2009, 147 s.)

Rize çevresinde kurduğu köyleri anlatır. Araştırma, yerli ve yabancı kaynaklara, kütüphane çalışmalarına ve saha incelemelerine dayanmaktadır. Eser iki ana bölümden oluşur: birinci bölümde Hemşin'in kuruluşu ve tarihsel süreci; ikinci bölümde ise bölgedeki yaşam tarzı, kültür ve yerleşim yapısı ele alınır.

Kitabın birinci bölümü, Türklerin anayurdu olan Altaylardan başlayarak Hemşin bölgesine uzanan tarihsel göç sürecini konu edinmektedir. “Türk adı”nın kökeni, Türkmen kimliği ve Hemşin'in kuruluşu gibi başlıklarla tarihsel ve etnolojik bir çerçeve çizilmiştir. Rize ve çevresine yerleşen Türk boylarının izleri, Hemşin halkının İslamlaşma süreci ve bölgedeki dil kullanımı gibi konular üzerinden bölgenin kültürel dönüşümü aktarılmıştır. Ayrıca Hemşin halkının yurtseverliği, gelenekleri, inançları ve eski tedavi yöntemleri gibi başlıklarla halk kültürü zengin bir şekilde yansıtılmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde, Hemşin bölgesindeki yaşam ve yerleşim düzeni anlatılmıştır. Yazar, halkın geçim kaynaklarına, özellikle yaylacılık faaliyetlerine ve yayla isimlerine yer vermiştir. Hemşin'de sabahların nasıl başladığı, aile içinde işlerin nasıl paylaşıldığı, kışa nasıl hazırlık yapıldığı gibi günlük yaşama dair bilgiler sade bir dille aktarılmıştır. Ev yapımı ve yerleşim şekilleri üzerinde durulmuş, gelenekler, görenekler, halk oyunları ve Hemşince kelimelerle kültürel yapı gösterilmiştir. Misafir ağırlama geleneği, 1940'tan sonraki ekonomik değişimler, eğitim durumu ve inanç sistemi de ele alınmıştır. Göç eden insanların neden göç ettikleri ve gittikleri yerlerdeki yaşam koşulları da anlatılmıştır. Son olarak bazı köy ve mahallelerle ilgili kısa bilgiler verilerek bölüm tamamlanmıştır.

Sonuç bölümünde yazar, kitabın Hemşin/Oğuzlu bölgesinin tarihi ve kültürel yapısını anlatan önemli bir kaynak olma amacı taşıdığını belirtmiştir. Daha önce bu konuda yeterli yazılı çalışmanın yapılmadığına dikkat çekilmiş, bu nedenle kitabın sonraki araştırmalara ışık tutacağı vurgulanmıştır. 620 yılında Kaçkarlar'a gelen Türkmen Oğuzlarının, yüzyıllar boyunca kimliklerinden ödün vermeden varlıklarını sürdürmeleri, yazar tarafından tarihsel bir gurur vesilesi olarak sunulmuştur. Bölüm, vatan sevgisi ve toplumsal bilinç mesajı ile sonlandırılmıştır. Bu ifadeler, hem bölgeye duyulan bağlılığı hem de kültürel mirasın korunmasına verilen önemi yansıtmaktadır.

Kitap, Hemşin halkının kökenlerini merak edenler için önemli bir başvuru kaynağıdır. Yazarın sahaya dayalı anlatımı, eseri hem samimi hem de tarihsel anlamda değerli kılmaktadır. Yerel tarihin izini süren bu çalışma, bölge kimliğini ve aidiyet duygusunu güçlendirmesi açısından da dikkate değerdir.¹⁴⁶

1.5.26. Orhan Naci Ak, Rize Güneysu Tarihi (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 123 s.)

Eser, İçindekiler, Ön Söz ve Giriş bölümleriyle başlamaktadır. Yazar, kitabını on ana başlık altında ele almıştır. Eserin sonunda, yazarın hayatına dair bilgiler yer almakta ve kitap kaynakça ile sonlanmaktadır.

Giriş bölümüne geçmeden önce yazar, Güneysu'nun konumu başlığı altında bölge hakkında kısa bilgiler sunmaktadır. Güneysu, coğrafi yapısı, tarihi isimleri ve doğal kaynaklarıyla bölgenin özgün bir yerleşim alanıdır. İlçeyi şekillendiren dereler ve bu derelerin oluşturduğu vadiler, hem yaşamın hem de kültürün temel taşlarını oluşturur. Köyler ve mahalleler, bu doğal dokunun bir parçası olarak konumlanmıştır. Yaz ve kış mevsimlerinde su kaynaklarının istikrarlı akışı, bölgedeki yaşamın sürekliliğine katkıda bulunmaktadır. Güneysu'nun eşsiz doğası, onu Rize'nin diğer ilçelerinden ayıran önemli bir zenginliktir.

Rize ilinin 12 ilçesinden biri olan Güneysu, iç kesimlerde yer almakta ve merkeze 15,3 km uzaklıktadır. İlçe, Güneysu Deresi ve bu dereyi besleyen çok sayıda akarsuların şekillendirdiği dar vadiler üzerinde kuruludur. Güneysu'nun arazisi, engebeli yapısıyla dikkat çeker ve köyler genellikle yamaçlarda yer almaktadır.

Eskiden Potomya Deresi olarak bilinen Güneysu Deresi, Rize'de denize dökülen Taşlıdere'nin bir koludur. Güneysu Deresi'ni besleyen dört büyük akarsu, güneyden kuzeye akarak ilçe merkezinde birleşir. İlçe genelinde “dere” büyük akarsuları, “ırmak” ise küçük kolları ifade eder. Akarsular yıl boyunca dolu akar ve çevredeki değirmenleri çalıştıracak kadar su taşır.

Güneysu, toplamda 89 ila 107 km² arasında bir alanı kaplamakta ve sekiz mahalleden oluşmaktadır. İlçedeki başlıca derelerden biri olan İslahiye Deresi ve

¹⁴⁶Nazmi Arıcı, Altaylar'dan Kaçkarlar'a Hemşin (İstanbul: Elif Yayınları, 2004, 157 s.)

kolları çevresinde İslahiye, Selamet ve Dumankaya gibi köyler yer alır. İlçenin güneyindeki dağlık alanlar 1800 metreyi aşan yüksekliğe sahiptir ve dört mevsim farklı renk tonlarıyla görsel bir şölen sunar.

Yazar Bölge Tarihi ve Güneysu Başlığı ile giriş yapmaktadır. Yazar, Güneysu'nun tarihini, bölgenin genel tarihinden ve çevrede etkili olan medeniyetlerden bağımsız düşünmenin zorluğuna vurgu yapmaktadır. Herodot ve Ksenofon gibi antik tarihçilerin aktardıkları, bölge halklarının kültürel özelliklerini ve coğrafi konumun önemini anlamak için değerli bilgiler sunmaktadır. Güneysu, Rize gibi Doğu Karadeniz'in genel tarihine uyumlu bir şekilde, geleneklerini ve yerel özelliklerini muhafaza etmiş, ancak büyük medeniyetlerin merkezinde yer almamıştır. Buna rağmen, bölgenin coğrafi ve kültürel özellikleri, tarihsel bağlamda önemli bir çeşitlilik ve zenginlik sunmaktadır.

Bölge tarihi, Güneysu gibi bir medeniyet merkezi olmayan ve yazılı kaynaklara sahip olmayan yerleşim yerleri için daha zorlukla ele alınır. Bu durum, Güneysu'nun tarihini yazarken çevresindeki medeniyetlerden yola çıkmayı zorunlu kılar. Karadeniz bölgesinde, özellikle de Güneysu çevresinde, tarihi başlangıç noktası Amazon kadınları gibi mitolojik figürlere dayandırılabilir. Herodot'un aktarımlarına göre, bu bölgede yaşayan halkların gelenekleri, Med ve Pers İmparatorluklarının etkisiyle şekillenmiş olsa da yerel dillerini ve kültürlerini korudukları görülmektedir.

Doğu Karadeniz, özellikle M.Ö. 16. yüzyıldan itibaren önemli ticaret ve savaş yollarının geçtiği bir bölge olmuştur. Herodot, bölgenin yerel halklarının, Medler döneminde mızrak, kalkan ve kılıç gibi savaş araçlarını üretecek bir medeniyete sahip olduğunu belirtir. Persler ve Medler, bölge halkını yönetimlerine dâhil etmiştir. Trabzon ise o dönemde deniz ticareti ve gemi yapımıyla tanınan canlı bir limandı. Rize ve Güneysu'nun isimleri bu dönemlerde açıkça anılmasa da, çevredeki kültür ve geleneklerden izler taşır.

Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu, Askoroz Deresi ismine dayanarak Güneysu'nun M.Ö. Askur Türkleri tarafından iskan edilmiş olabileceğini belirtir. Ancak, yazılı kaynak ve arkeolojik bulguların eksikliği nedeniyle bu bilgiler daha çok yorumlara dayanmaktadır.

Yazar, Perslerin Hâkimiyetinin Sona Ermesi ve Bölgede Yeni Devletlerin Hâkimiyeti alt başlığında konunun temel bilgilerini kronolojik sırayla ve önemli

detayları vurgulayarak aktarmış. Kronolojik Akış bağlamında Persler, Pontus, Roma, Bizans ve Türkler dönemine ait bilgiler sırayla incelenmiş. Bu, olayların zaman içindeki gelişimini anlamayı kolaylaştırmış. Strabon gibi tarihçilerin gözlemlerine değinilmesi, kitabın akademik bir temel üzerine kurulu olduğunu ortaya koymaktadır.

Pers İmparatorluğu'nun yıkılması (M.Ö. 330), Doğu Karadeniz'de yeni siyasi oluşumlara zemin hazırladı. Büyük İskender'in fetihleriyle dağılan Pers hâkimiyetinin ardından bölge, Pontus Krallığı (M.Ö. 301-M.Ö. 64) gibi yerel devletlerin kontrolüne girdi. Rize, bu dönemde bağımsız kalsa da M.Ö. 180'de Pontus Krallığı'na bağlandı. Pontus Krallığı, güçlü donanmasıyla Roma İmparatorluğu'na karşı mücadele etti ancak M.Ö. 64'te VI. Mithridates'in ölümüyle sona erdi. Bölgedeki kalıntılardan, Rize Kalesi'nin bu dönemde ticari ve askeri amaçlarla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Roma İmparatorluğu dönemi (M.Ö. 64-M.S. 395), bölgede ticaret ve yerleşim faaliyetlerini artırdı. Strabon, Doğu Karadeniz'de yaşayan halkların geleneklerini, yaşam biçimlerini ve dağlık coğrafyanın etkilerini detaylı bir şekilde aktarır. Bu dönemde Rize'nin güneyinde Sanniler (Tzanlar) ve doğusunda Moschiler yer alıyordu. "Potomya" isminin Güneysu'ya verilmesi de Roma dönemine dayandırılır.

395 yılında kurulan Bizans İmparatorluğu, bölgede din birliği sağlamak amacıyla Hristiyanlığı yaydı. Çanlar ve Lazlar gibi yerel halkların bir kısmı Hristiyanlaştırıldı ve Bizans etkisine girdi. Bizans döneminde Rize Kalesi onarıldı ve genişletildi. Ancak Lazlar, bağımsız bir devlet kurarak 689 yılına kadar varlıklarını sürdürdüler.

VI. yüzyıldan sonra bölge sakin bir dönem geçirdi. Bizans İmparatorluğu, idari işleri kilise yetkililerine devretti. Sasani İmparatorluğu ile Bizans arasında Doğu Karadeniz üzerindeki hakimiyet savaşları uzun sürdü ve Laz Krallığı Bizans'ın himayesi altına alındı.

Türklerin bölgeye ilk gelişi Büyük Selçuklular döneminde 1075 yılına rastlar. Çepni Türklerinin Trabzon'un batısında yerleştiği ve zamanla Rize'nin köylerine kadar yayıldığı bilinmektedir. Rize ve Güneysu'daki bazı aileler, Çepni Türklerinin torunları olarak kabul edilir.

Kitabın ikinci ana başlığı Trabzon Devleti başlığını taşımaktadır. Trabzon Devleti'nin kuruluşu, Osmanlı fethi ve bölgedeki sosyal yapıyı detaylı bir şekilde ele

alıyor. Trabzon'un yıkılmasından önceki ekonomik ve sosyal yapısı iyi aktarılmıştır. Özellikle Rize'nin Osmanlı idaresindeki durumu ve tımar sistemine değinilmiştir. Trabzon Devleti, 1204'te Gürcü Kraliçesi Tamara'nın desteğiyle Aleksios ve Davit Komnanos tarafından kurulmuş, 1461'de Fatih Sultan Mehmet tarafından yıkılmıştır. Trabzon Devleti döneminde Nefs-i Rize, kale, kilise ve zengin mahalleleriyle küçük bir kasabaydı. Bölgedeki halkın çoğu Ortodoks, dağlık kesimlerde ise Gregoryan mezhebiniendi. Çevrede 30'dan fazla kilise bulunuyordu.

1461'de Trabzon'un fethiyle Rize ve çevresi Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı idaresinde Rize, bir kaza olarak düzenlendi, tımar sistemiyle yönetildi ve kale muhafızları görevlendirildi. Bölge, korsanlara karşı önemli bir savunma ve ticaret merkezi haline geldi.

Kitabın bir diğer ana başlığı, "Potomya (Güneysu) Tarihi" olarak adlandırılmakta ve asıl konuya giriş yapılmaktadır. Bu bölüm, kitabın gelişme kısmı olarak değerlendirilebilir. Burada, Güneysu'nun tarihi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Potomya (Güneysu) Tarihi üzerine yapılan bu incelemede, 1486 tarihli Tapu Tahrir Defteri, 1530 tarihli Muhasebe Defterleri ve 1583 tarihli Tapu Tahrir Defteri gibi önemli belgeler analiz edilmiştir.

1486 tarihli Tapu Tahrir Defteri'ne göre Güneysu (eski adıyla Potomya) karyesinin vergi düzeni ve gelir dağılımını detaylandırıyor. Tapu Tahrir Defterleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda fethedilen toprakların gelirlerini, vergi mükelleflerini ve yerleşim düzenini kaydeden önemli belgelerdir. Potomya karyesi de bu kapsamda, vergi gelirlerinin Trabzon Sancak Beyine ve devlet ileri gelenlerine tahsis edildiği bir bölge olarak kaydedilmiştir.

Öne çıkan vergiler arasında hane başı vergi, hububat ürünlerinin ölçüyle vergilendirilmesi ve çeşitli tarımsal ürünlerin öşrü yer alır. Ayrıca bölgedeki çeşitli vergiler arasında, şarap ve domuz vergisi gibi ilginç detaylar da bulunur. Potomya'da üretilen keten ve kendir gibi ürünlerin varlığı, bölgenin ticari ve tarımsal yapısını ortaya koymaktadır. Defterde, mülk sahiplerinin vergi yükümlülükleri ve değirmenlerin varlığı da belirtilmiştir, bu da bölgedeki ekonomik yapıyı yansıtmaktadır.

Bu başlık, Tapu Tahrir Defterlerinin vergi sistemi ve bölgesel yönetim hakkında önemli bilgiler sunduğunu gösteriyor. Ancak, potansiyel olarak daha

ayrıntılı bir inceleme ve karşılaştırma yaparak, bu dönemin sosyal ve ekonomik yapısını daha derinlemesine anlamak mümkündür. Özetle, defterler, Osmanlı dönemindeki yerleşimlerin ekonomik ve sosyal yapısını araştırmak için değerli kaynaklardır.

1530 tarihli Muhasebe Defteri, Güneysu tarihiyle ilgili önemli bir kaynaktır. 1486 tarihli Tapu Tahrir Defteri'ne kıyasla, 1515 defteri fazla yeni bilgi sunmazken, 1530 tarihli icmal defteri, Anadolu genelinde özet bilgiler sunar. Bu defterde, Potomya karyesindeki haneler, Müslüman, dul, bekar haneler, değirmenler ve özel mülk sahipleri gibi detaylar yer almaktadır. Potomya'dan Trabzon Sancak Beyi, tımar sahipleri ve Rize Kalesi muhafızlarına tahsis edilen gelirlerin kaynakları belirtilmiştir. Toplamda Potomya'da 287 vergi mükellefi, bunlardan 225 Hristiyan, 28 Müslümandır. Değirmen sayısı ise 10'dan 13'e çıkmıştır.

Potomya'nın toplam geliri 21.523 akçe olup, bunun büyük kısmı Trabzon Sancak Beyi'ne tahsis edilmiştir. Ayrıca, 28 baştine (özel mülk sahipleri) de yer almaktadır, ancak bunların hane sahiplerinden mi yoksa bağımsız mülk sahiplerinden mi olduğu net değildir.

Trabzon, fethedildikten sonra bağımsız bir sancak merkezi haline gelmiş ve Rize bir kaza merkezi olmuştur. Trabzon'un eyalet merkezi olma tarihi ise kesin olarak belirlenememekle birlikte, bazı kaynaklar 1520, bazıları ise 1581 tarihini öne sürmektedir. Bu tarihler arasında Trabzon eyalet merkezi olduğunda, iki sancak bulunuyordu: Trabzon ve Batum (Gönye). 1583 tarihli Tapu Tahrir Defteri, sadece Trabzon Sancağı'na ait kazaları içermektedir.

1583 tarihli Tapu Tahrir Defteri'nde Potomya bölgesiyle ilgili çeşitli köy isimleri ve bu köylerdeki hane sayıları, baştine (özel mülk sahipleri), değirmenler ve diğer detaylar yer almaktadır. Potomya'da 112 hane, 4 baştine, 2 değirmen bulunurken, diğer köylerde de benzer şekilde haneler, baştine ve değirmenler kayıt altına alınmıştır. Bu dönemde Güneysu'nun nüfusu çoğunlukla Müslümandır.

Güneysu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi alt başlığı içerisinde Rize ve çevresinin, 1461'deki Trabzon fetih öncesinde Hristiyan bir nüfusa sahip olduğuna değinilmiştir. Ancak 16. yüzyıl ortalarından itibaren Güneysu'da İslamlaşma hızlanmış ve 1583'te Müslüman nüfus çoğunluğu oluşturmuştur. Türkleşme süreci de 16. yüzyılda başlamış olup, özellikle Türkçe ana dil konuşan göçmenler tarafından

yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Bölgeye gelen Türkler, kültür ve dil açısından önemli bir dönüşüm yaratmıştır.

17 ve 18. yüzyıllara dair kaynaklar sınırlıdır. Bu dönemde Güneysu ve Rize sakin bir dönem geçirmiştir. Ancak 1603-1617 yıllarına ait İcmal Defteri'nde tımar sahiplerinin Gürcistan seferine katılanlardan seçildiği ve 1742-1876 yıllarını kapsayan Trabzon Ahkâm Defterleri'nde Güneysu'nun büyük ölçüde göz ardı edildiği görülmektedir.

17.yüzyılda Güneysu Merkez Camii'sinin inşası, 1797 yılına tarihlenmiştir. Ayrıca, 18. yüzyıldan kalma bir mezar taşı, Selamet Köyü Camii'sinin imamlarından Hacı Muhammed Efendi Zade'ye aittir. Bu dönemde cami yapıları ve diğer dini kurumlar yerel halk tarafından inşa edilmiştir.

Selamet Köyü'nde bulunan çeşme, üzerinde herhangi bir tarih olmamakla birlikte oldukça eski bir yapıdır. Bazı kaynaklar bunun Rumlardan kalma olduğunu öne sürse de, tahminen 18. yüzyıl ortalarına kadar uzandığı düşünülmektedir. Selamet Camii'nin 1813 yılına ait yapılış tarihi göz önüne alındığında, bu çeşmenin 1793'te ölen İmam Mustafa Efendi'ye ait olan camiyle ilişkili olması muhtemeldir. Bu da çeşmenin 1750'li yıllara tarihlenebileceğini gösterir. Benzer bir çeşme de Güneysu Eskicami Mahallesi'nde bulunmakta, bu çeşme de benzer tarihlere ait olabilir ancak daha bakımsız durumdadır.

Güneysu'nun tarihî süreci, 16. yüzyıldan itibaren İslamlaşma ve Türkleşme hareketleriyle şekillenmiş ve 18. yüzyıl sonunda dini yapılar inşa edilmiştir. 17 ve 18. yüzyılda Güneysu'nun nüfus yapısı büyük ölçüde değişmiş ve yerleşik hayatın izleri çoğalmıştır.

Bu bölüm 19. Yüzyılın İlk Yarısında Güneysu başlığını taşımaktadır. 19. yüzyılda Güneysu bölgesiyle ilgili pek çok tarihi kaynak mevcuttur. Bu dönemde yaşanan önemli olaylar arasında, 1810'daki şiddetli veba salgını öne çıkar. Cevdet Paşa'nın kaydına göre, salgın nedeniyle halk büyük kayıplar verdi ve bazı köyler terk edildi. Güneysu'ya sonradan gelen göçlerle bölge nüfusu yeniden şekillendi. Ayrıca, 1819 yılında inşa edilen Aşağı Kiremitköy Camisi, bu dönemin önemli yapılarından biridir.

Ermeni seyyah Bijiskyan, 1817'de Güneysu ile ilgili gözlemlerini paylaşarak, Ada Dağı'ndaki taşlara eski gemilerin bağlandığını ve burada bir kilisenin camiye

dönüştüğünü belirtmiştir. Ayrıca, 1816-1834 yılları arasında Tuzcuoğlu İsyanları sırasında Güneysuluların yerel ağalarla birlikte hareket etmiş olmaları muhtemeldir. 1835 nüfus sayımı, o dönemdeki yerleşim yerleri ve nüfus yapısı hakkında bilgiler sunmakta, ancak bazı köylerde imam ya da muhtar bulunmadığı görülmektedir.

Ayrıca, 1835-1842 yılları arasında yapılan bazı nüfus kayıtları, Güneysu'nun demografik yapısına dair veriler sunar ve bu dönemdeki ölümlerin yüksek olduğunu gösterir. 19. yüzyılın sonlarına doğru ise Ahkâm Defterleri'nde Güneysu'dan bahsedilen bazı davalar yer alır. Bu dönemde yerel yönetimle ilgili çeşitli hukuki meseleler, özellikle arazi ve mal mülkiyeti üzerine ihtilaflar yaşanmıştır.

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Güneysu başlığında, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda yapılan yenilikler, taşra yönetiminde önemli değişikliklere yol açtığına değinilmiştir. Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856) ile bireylerin hakları genişletildi, batılılaşma hareketleri hız kazandı. 1864'te taşra yönetimlerinde yeni düzenlemeler yapılarak belediye teşkilatları kuruldu ve nahiye birimleri oluşturuldu. 1876'da ise meşrutiyet ilan edilerek halkın seçtiği bir meclis kuruldu, ancak padişah meclisi feshetti.

Bu yenilikler Güneysu'da belirgin etkiler yaratmadı çünkü bölgedeki idari teşkilat henüz gelişmemiştir. Ancak köylüler, tımar sisteminin kaldırılmasının ardından tapulu arazi sahibi olmaya başladılar. 1870'lerde arazilerin sınırları belirlenip mecburi askerlik uygulaması getirildi. Ayanlık müessesesi kaldırıldı ve köylerde medreseler yaygınlaşmaya başladı.

Güneysu'dan bahseden bazı belgeler ve alandan bazı eserler başlığında; Rize Tarihî Öşür Defterleri, Çamlıca Köyü Camii, Trabzon Salnameleri, Güneysu'nun İtibarlı Kişileri, Güneysu'da Bulunan Mezar Taşları, 93 Harbi ve Lazistan Sancağı Merkezinin Rize'ye Taşınması, Kadı Sicil Defterleri ve Güneysu'daki Medreseler detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Bu başlıkta Güneysu'nun 20. yüzyılın ilk yarısındaki tarihî süreci, özellikle Yemen Savaşı, Rus işgali, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin kuruluşuyla şekillendiğine vurgu yapılmıştır. Yemen Savaşı, Rize'nin serhat şehri olmasının etkisiyle bu bölgeyi de etkilemiş; birçok Güneysulu asker, Yemen'deki savaşa katılmış ve çoğu geri dönmemiştir. Bunun yanı sıra, Güneysu'da 1911 yılında

asayişsizlik nedeniyle kurulan karakollar, özellikle I. Dünya Savaşı döneminde halkın güvenliği için önemli bir adım olmuştur.

Rize'deki ve Güneysu'daki köy isimlerinin Türkçeleştirilmesi 1913'te gerçekleşmiş, bu değişikliklerle köylere yeni isimler verilmiştir. Güneysu'daki köy isimlerinin değişimi, halkın istekleri ve yerel özelliklere göre yapılmıştır. Örneğin, Kuriloz köyüne Adacami, Hazavit köyüne Ulucami ismi verilmiştir. Bu isim değişiklikleri, halkın sosyal yapısının ve kültürel özelliklerinin bir yansımasıdır.

Birinci Dünya Savaşı ve Rus işgali, Güneysu ve çevresindeki köylerde büyük acılara yol açmış, bölge halkı savaşların getirdiği yoksulluk, hastalık ve ölümlerle mücadele etmiştir. Rus işgali sırasında Rize 1916 yılında işgal edilse de 1918'de kurtulmuştur. Güneysu halkı, bu süreçte büyük kahramanlıklar göstermiş, Kurtuluş Savaşı'na katılmıştır. Rize'nin ve Güneysu'nun bu mücadelesi, millî bilincin güçlenmesine ve Kurtuluş Savaşı'na katılımın hızlanmasına zemin hazırlamıştır.

1925'te yürürlüğe giren Şapka Kanunu'na karşı Güneysu'da çıkan isyan, bu dönemin bir başka önemli olayıdır. Ulucami önünde toplanan isyancılar, şapka giymek zorunluluğunu reddetmiş ve karakol işgaliyle isyanı büyümüşlerdir. Ancak hükümet kuvvetlerinin müdahalesiyle isyan bastırılmış, birçok kişi yargılanıp cezalandırılmıştır.

Güneysu'da, 20. yüzyılın ilk yarısında esnaf hayatı ve zanaatlar da önemli bir yer tutmuştur. Çarşı, 1940'larda bakkallar, manifaturacılar, terziler gibi esnaf dükkanlarıyla oldukça canlıydı. Çeşitli zanaatkarlar, dönemin ihtiyaçlarını karşılamış, bu esnafılık hayatı zamanla modernleşmiş ve bazı meslekler ortadan kalkmıştır. Örneğin, demirciler zamanın aletlerini yaparken, bakırcılar da bakır eşyaları üretip kalaylamışlardır.

Güneysu'da ayrıca kendir yetiştiriciliği ve dokumacılığı uzun bir geçmişe sahiptir. Bu geleneksel zanaat, halkın ekonomik yaşantısında önemli bir yer tutmuş, özellikle kendir liflerinin işlenmesi için su tokmakları kullanılmıştır. Ayrıca, Güneysu'nun Kiremitköy köyü, kiremit üretimiyle tanınmış, ancak zamanla modern kiremit türlerinin yaygınlaşmasıyla bu zanaat da azalmıştır. 20. yüzyılın başından itibaren bu bölge, sadece savaşlar ve isyanlarla değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel değişimlerle de şekillenmiştir. Güneysu, hem ekonomik faaliyetleriyle hem de halkının kahramanlıklarıyla tarihte önemli bir yer edinmiştir.

Bu başlık oldukça kapsamlı ve detaylı bir şekilde Güneysu'nun 20. yüzyılın ilk yarısındaki tarihî gelişim sürecini ele almış. Başlık, Güneysu'nun tarihi gelişim sürecine dair çok sayıda önemli olayı ele alıyor ve bu olayların yerel halk üzerindeki etkilerine dair derinlemesine bir bakış sunuyor. Özellikle köy isimlerinin değiştirilmesi, ekonomik durum, savaşlar ve sosyal yapıya dair verdiğiniz bilgiler, esere çok yönlü bir perspektif kazandırıyor. Başlık, Güneysu'nun tarihî gelişim sürecini çok yönlü bir şekilde ele alıyor ve önemli bir derinlik katmıştır.

Güneysu Nahiyesinin Kurulması başlığı, Güneysu'nun nahiye olarak kurulması, 1941'de kabul edilen bir hükümet kararnamesi ile gerçekleşmiş olsa da resmi olarak faaliyete geçmesi 1944 yılına kadar sürdüğüne değinilmiştir. İlk Nahiye Müdürü Ali Okan olup, katiplik ve bekçilik görevleri ise Tula Mustafa Karslı ve Mamçı Mustafa Aydın tarafından yürütülmüştür. Güneysu, zaman içinde önemli idari değişikliklere sahne olmuştur. 1966'da Zincirliköprü ve Pazarköy, 1974'te ise Yenidoğan köyü Güneysu'dan ayrılarak merkez ilçeye bağlanmıştır. Diğer bazı köyler ise birleşerek belediye olmuştur.

Güneysu'daki nüfus yapısı, 1945'te yapılan sayımda erkek nüfusunun az olduğunu göstermektedir; bunun sebepleri arasında erkeklerin gurbette çalışması ve 1. Dünya Savaşı'ndaki kayıplar yer almaktadır. 1950'ye kadar halkın geçimi zor olsa da çay tarımına yönelik teşvikler sayesinde bir değişim başlamıştır. Yol yapım çalışmaları 1948'de motorlu taşıma araçlarının gelmesiyle hız kazanmış, Güneysu'ya ulaşım daha kolay hale gelmiştir. Savaş sonrası dönemde ise siyaset daha çok konuşulmaya başlanmış, yönetim daha demokratik bir tutum benimsemiştir.

Nahiye teşkilatları, 1970'lerin sonlarına kadar aktif olarak varlığını sürdürmüş ve 2014'te ise yasal olarak sona erdirilmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısında Güneysu başlığında ilçenin ekonomisi, çay tarımının yayılmasıyla önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Başlangıçta mısır tarlalarına bağlılık devam etse de köylüler, hükümetin ucuz buğday temin etmesiyle çaya yönelmeye başlamış ve zamanla çay üretimi artmıştır. 1960'larda elektrik, telefon ve su gibi hizmetlerin köylere ulaşması, yaşam standartlarını iyileştirmiş; briket evler inşa edilmeye başlanmış, köylüler eski alışkanlıkları terk ederek pazardan alışveriş yapmaya yönelmiştir. İmece usulü yardımlaşma ise giderek azalmıştır.

Güneysu'daki dini yapılar da 20. yüzyıl ortalarında yenilenmiştir. 1950'de Aşağı Asmalırnak Camii yapılmış, ardından 1957'de Yukarı Asmalırnak Camii inşa edilmiştir. 1960'lardan sonra, eski taş ve ahşap camiler yıkılarak modern kiremit örtülü camiler yapılmış, bu süreçte eski yapıların izleri silinmiştir.

Eğitim ve sağlık hizmetleri de önemli bir gelişim göstermiştir. 1960'ta ilk çay fabrikası kurulmuş, 1972'de Ziraat Bankası ve Ulucami Çay Fabrikası açılmıştır. Eğitim alanında, 1968'de Ortaokul, 1987'de Yavuz Selim Lisesi ve 1991'de İmam Hatip Lisesi açılmış, köyde eğitim olanakları artmıştır. Ayrıca, 1968'de Sağlık Ocağı hizmete girmiş ve 1978'de İlim Öğrenenlere Yardım Vakfı kurularak öğrencilere destek verilmiştir.

Eserin son başlığında Güneysu'da belediyesinin 1969 yılında kurulduğu ve ilk belediye başkanının Yusuf Hazavitligil olduğu belirtilmiştir. Diğer belediye başkanlarının dönemlerine de değinilerek, Güneysu'nun ilçe olma süreci ele alınmıştır. Özellikle 2000 yılından itibaren ilçede nüfus, eğitim, doğal afetler, sosyo-kültürel durum, basın ve inşa edilen mimari yapılar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu dönemde Güneysu'ya yaklaşık on altı mimari yapı kazandırılmıştır. Ayrıca Güneysulu önemli şahsiyetlerden, başta Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere, yaklaşık altmış kişi hakkında bilgi verilmiştir.

Güneysu'nun gelişim süreci, yerel yönetimlerin ve önemli şahsiyetlerin katkılarıyla şekillenmiş, sosyal, kültürel ve mimari alanlarda kayda değer bir ilerleme kaydetmiştir. İlçe statüsüne geçişle birlikte yaşanan idari değişimlerin yanı sıra, özellikle 2000 sonrası dönemde eğitimden nüfus yapısına, doğal afetlerden inşa edilen yapılara kadar geniş bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu süreçte, ilçenin kimliğini ve geleceğini şekillendiren bireylerin etkisi dikkat çekicidir. Bölgeye kazandırılan mimari eserler, hem kültürel mirası yansıtan hem de modern yaşam ihtiyaçlarını karşılayan bir yapıya sahiptir. Güneysu'nun bu çok yönlü gelişimi, hem bölgesel hem de ulusal ölçekte bir başarı hikâyesi olarak değerlendirilebilir.¹⁴⁷

¹⁴⁷Orhan Naci Ak, Rize Güneysu Tarihi (İstanbul: Revak Yayınları, 2019, 123 s.)

1.5.27. Osman Coşkun, Her Yönüyle İkizdere (Kocaeli: Gebze Eğitim Matbaa, 2005, 240 s.)

Eser ilk söz ve içindekiler diziniyle başlamaktadır. Kitap, İkizdere'nin zengin kültürel mirasını ve tarihi yapısını oldukça kapsamlı bir şekilde ele alıyor. Özellikle yerel halkın yaşam biçimlerini, geleneklerini ve batıl inançlarını incelemesi, bölgenin kültürel zenginliğini gözler önüne seriyor. Yerel köyler ve yer isimlerinin tarihî ve kültürel bağlamda ele alınması, okuyucunun bölgeyi daha derinlemesine anlamasını sağlıyor.

Kitapta, halkın günlük yaşamına dair pek çok farklı tema işlenmiş. Bu temalar, hem tarihî hem de sosyal yapıyı anlamak adına önemli bilgiler sunuyor. Bunun yanı sıra, Türklerin tarihî süreçteki yerini ve İkizdere'deki etkilerini tartışan bölümler, Türk tarihi üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlıyor.

Kitabın ilk başlığı Türk Tarihine kısa bir bakış başlığı altında, Türk tarihine eleştirel bir perspektifle bakarak, Türklerin İslamiyet'le tanışma süreciyle birlikte eski milli geleneklerinden uzaklaştığını, tarih yazımı, ahlaki değerler ve kadın-erkek eşitliği gibi birçok konuda gerileme yaşandığını ileri sürmektedir. Orhun Yazıtları'ndan itibaren halkına hesap veren, yüksek ahlaklı ve toplumsal sorumluluğa sahip bir Türk kimliği övülürken; İslamiyet sonrasında Arap kültürünün ve saray hayatının etkisiyle Türklerin bu kimlikten uzaklaştığı, Arap ulemasının Türklere yönelik küçümseyici tutumunun Osmanlı medreselerinde de sorgulanmadan tekrarlandığı ifade edilmektedir.

Osmanlı döneminde yönetici kadroların çoğunun Türk olmayışı, sarayda sefahat ve yozlaşmanın artışı, yerli halkın ekonomik ve sosyal bakımdan geri bırakılması gibi örneklerle bir medeniyetin çöküş süreci anlatılır. Yazar, Türklerin İslamiyet öncesindeki yüksek kültür ve ahlak seviyesinden, Osmanlı'daki yozlaşmaya uzanan tarihsel süreci eleştirerek, milli kimlik ve değerlerin yeniden hatırlanması gerektiğini savunur.

Kısaca Bölgemizin Tarihi başlığında, Karadeniz Bölgesi'nin tarihini Türk kimliği üzerinden ele alırken, yerleşik tarih anlatılarına eleştirel bir bakış sunmaktadır. Yazar, Osmanlı'nın halkları asimile etmeye çalışmadığını; farklı kültürleri koruduğunu, bu nedenle bazı halkların zamanla Hristiyanlaştığını ya da

kimlik değiştirdiğini savunur. Buna karşılık Yunan, Roma ve Bizans'ın zorlayıcı asimilasyon politikaları eleştirilir.

Bölgedeki halkların Yunanca konuşmadığı, Rumca'nın tutarlı bir dil olmadığı belirtilerek, bu insanların Yunan değil yerli veya Türk kökenli olduğu öne sürülür. Azınlıkların eğitim ve ticarete öne çıkması, Türk halkının savaşlarla yıpranmasına bağlanır. Ayrıca Sümerlerden Kumanlara uzanan tarihsel süreçte bölgede kesintisiz bir Türk varlığı olduğu ileri sürülür. Yunan göçünün hiçbir çağda Doğu Karadeniz'e gerçekteşmediği de iddialar arasındadır. Başlık, Karadeniz tarihine Türk kimliği merkezli ve milliyetçi bir bakış sunarken, Yunan kökenli anlatılara karşı eleştirel bir tutum alır.

İkizdere başlığı altında İkizdere, Rize'nin iç kesimlerinde yer alır ve tarih boyunca pek çok farklı topluluğa ev sahipliği yaptığına değinilmiştir. Bu topluluklardan biri de Orta Asya kökenli Türk boylarından olan Kıpçaklardır. 11. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzeyinden Anadolu'ya kadar yayılan Kıpçaklar, izlerini İkizdere gibi iç bölgelere kadar taşımıştır.

Bölgedeki Kıpçak izlerini sürmek için yer adları, mezar taşları, Osmanlı kayıtları ve halk anlatıları önemli kaynaklardır. Örneğin bazı köy isimleri ve eski mezar taşlarındaki yazılar, bu topluluğun izlerini taşıyor olabilir. Tahrir defterlerinde geçen bazı kişi adları da Kıpçaklara ait olabilir.

Ayrıca halk arasında hâlâ yaşatılan bazı gelenekler, kıyafetler ve sözlü anlatılar bu kültürel bağları günümüze taşımaktadır. Dağlık yapısı sayesinde İkizdere, göçebe ya da yarı göçebe yaşayan toplulukların uzun süre kimliklerini koruyabildiği bir bölge olmuştur.

Sonuç olarak, İkizdere'deki Kıpçak izleri hem yazılı belgelerde hem de kültürel yaşamda görölmeye devam etmektedir. Bu izler, bölgenin tarihine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Sonuç olarak İkizdere'nin tarihi, kültürel yapısı ve geleneksel yaşamını kapsamlı bir şekilde ele alıyor. Türk tarihine genel bir bakışla başlayan eser, İkizdere'nin tarihî sürecini, yerel idari yapılanmayı ve Osmanlı belgeleriyle bölgenin geçmişini inceliyor. Kitap, bölgedeki köylerin tarihleri, yer isimleri ve bu isimlerin anlamları üzerine de derinlemesine bir araştırma sunuyor.

Kültürel miras açısından Tulum, Kemeçe ve Horon gibi geleneksel müzik ve dansların yanı sıra, evlilik, doğum, ölüm gibi sosyal ritüellerle halk inançları da detaylı olarak ele alınıyor. Ayrıca, halk edebiyatı, türküler, deyimler ve atasözleri gibi geleneksel öğeler de kitapta önemli bir yer tutuyor. İkizdere'nin sosyal yapısını, günlük yaşamını ve yerel geleneklerini aktaran eser, bölgeyi anlamak isteyenlere değerli bir kaynak sunuyor. Hem akademik hem de halk kültürüne dair zengin bir içerik barındıran bu kitap, bölgenin tarihî ve kültürel mirasını gün yüzüne çıkarıyor.¹⁴⁸

1.5.28. Öznur Demirkıran, Çayırüzünden Ėvandi'ye: Rize'de Bir Köyün Halk Bilimi Monografisi (İstanbul: Revak Yayınları, 2023, 768 s.)

Eser içindekiler, takdim, önsöz ve giriş diziniyle başlamaktadır. Dört uzun bölüm ve sonuç kısımlarından meydana gelmektedir. Bu çalışma, Rize'nin Çamlıhemşin ilçesine bağlı Çayırüzü köyünün halk edebiyatı, halk bilimi ve gündelik yaşam ürünlerini derleyerek kültürün yaşatılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Araştırmada köyün tarihçesi, halk edebiyatı ürünleri, yaşam ritüelleri ve gündelik hayatı ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Derleme sürecinde gözlem, görüşme ve kaynak kişi kullanımı gibi halk bilimi teknikleri uygulanmış; yaklaşık 106 kaynak kişiyle görüşülmüştür. Derlemelerde ses ve görüntü kayıtları da kullanılmıştır. Çalışmada, Lazca bilmeyiş gibi bazı zorluklar yaşansa da kültürel ürünlerin doğru şekilde kayda geçirilmesi için titizlik gösterilmiştir.

Sonuç olarak, bu monografi, kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılması ve kültürel mirasın yok olmasını engellemek amacıyla hazırlanmıştır.Çayırüzü köyünde yapılan görüşmeler ve ses kayıtları titizlikle bilgisayar ortamına aktarılmış, toplamda 160 saati aşan 250'den fazla kayıt çözümlenerek 1200 sayfalık derleme malzemesi oluşturulmuştur. Bu çalışmalar sonucunda halk edebiyatı ve halk bilimi açısından zengin bir kültürel birikim ortaya konmuş, köyün tarihî, coğrafi ve demografik bilgileri arşiv belgeleriyle desteklenmiştir.

¹⁴⁸Osman Coşkun, Her Yönüyle İkizdere (Kocaeli: Gebze Eğitim Matbaa, 2005, 240 s.)

Köyün eski adı Ğvandi olup, halen halk arasında yaygın olarak kullanılmaktadır ve köyün nüfusu ağırlıklı olarak Lazlardan oluşmaktadır. Lazca dilinin özellikleri ve köydeki yer adları detaylı şekilde incelenmiş, yaklaşık 200’den fazla yer adı derlenmiştir. Halk edebiyatı ürünleri arasında masallar, efsaneler, destanlar, türküler, atışmalar, ağıtlar gibi çeşitli türler yer almakla birlikte, Lazca metinlerin Türkçeye çevrilmesinde anlam kaybı yaşanmaması için özel çaba harcanmıştır. Köy halkı edebi ürünleri kendi kültürel terimleriyle adlandırmakta olup, anlatıların başlangıçlarında genellikle eski zamanlara dair ifadeler kullanılmaktadır.

Ayrıca köyde şairlik geleneği canlı olup, birçok kişi türkü ve şiirler üretmektedir. Çalışmanın diğer bölümlerinde doğum, evlilik ve diğer hayat geçiş törenleri ile ilgili gelenekler, yayla göçleri, halkın günlük yaşamı, eski yılbaşı kutlamaları, dini bayramlar, halk oyunları ve inanışlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Sonuçta, “Çayırüzü’nden Ğvandi’ye” çalışması, köyün kültürel mirasını belgeleyerek gelecek nesillere aktarmayı amaçlayan kapsamlı bir kaynak olarak tamamlanmıştır.

Birinci bölüm, Rize ili ve Çamlıhemşin ilçesinin tarihî, coğrafi ve fiziki özelliklerinden başlayarak bölgenin nüfusu, ekonomik yapısı ve eğitim durumu hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Bölgenin tarih öncesi ve sonrası dönemlerine, özellikle Lazların tarihi ve kültürel mirasına, Bizans ve Trabzon Rum İmparatorluğu dönemlerine değinilirken, Çayırüzü köyünün Osmanlı dönemindeki konumu ve gelişimi detaylandırılmaktadır. Ayrıca köyün coğrafi özellikleri, nüfus yapısı, ekonomisi özellikle çay tarımı bağlamında incelenmiş, eğitim olanakları değerlendirilmiştir. Bölümde önemli bir yer tutan yer adları kısmında ise köydeki toponomik çeşitlilik, semantik açıdan çok sayıda alt başlıkta ayrıntılı olarak ele alınmakta; ayrıca köydeki ailelerin lakapları gibi kültürel unsurlar da incelenmektedir. Böylece bölgenin hem tarihî hem de sosyo-kültürel yapısı bütüncül bir şekilde ortaya konmaktadır.

İkinci bölüm, halk edebiyatı ürünlerini kapsamlı şekilde ele alır ve masallar, efsaneler, destanlar, türküler, maniler, ağıtlar, ninniler ve fıkralar gibi türlere ayrılmıştır. Her bir tür için önce incelenme bölümü yer almakta, ardından özgün metin örnekleri sunulmaktadır. Masallar bölümünde hem genel masal metinleri hem de hayvan masalları incelenir ve örnekleri verilir. Efsaneler kısmında dünyanın

yaratılışı, tarihsel olaylar, doğaüstü varlıklar, dinsel efsaneler ve diğer temalar ayrıntılı olarak işlenirken, memoratlar da iletişim biçimleri ve yaşanan olaylar üzerinden incelenir. Destanlar, özellikle kahramanlık ve tarihsel temalarla örülmüş metinlerle aktarılır. Türküler bölümünde ise bölgesel ve tematik çeşitlilik gözetilir, atışmalar ve karşılama türküleri de detaylandırılır. Mani ve ağıtlar duygusal ve ritmik yapılarıyla analiz edilirken, ninniler bebelere yönelik halk ürünleri olarak sunulur. Son olarak fıkralar günlük yaşamdan mizahi kesitler içerir. Bu bölüm halkın sözlü kültür zenginliğini ve çeşitliliğini yansıtan zengin bir kaynak niteliğindedir.

Üçüncü Bölüm: Halk Bilimi Ürünleri, özellikle hayatın geçiş dönemlerine ait törenler bağlamında önemli ritüel ve gelenekleri içerir. Bu bölümde doğumdan ölüme kadar yaşam döngüsündeki kritik aşamalar ve bunlara bağlı halk uygulamaları ayrıntılı olarak incelenir.

Doğum süreci, hayatın başlangıcı olarak çeşitli aşamalara ayrılır. Doğum öncesinde, gebe kalmak için hem dini ve büyüsel nitelikli uygulamalar hem de halk tababetine dayalı tedavi yöntemleri kullanılmıştır. Gebeliğin anlaşılması ve takibi ise çeşitli inanç ve uygulamalarla desteklenmiş; cinsiyet tayiniyle ilgili pratikler de kültür içinde yer bulmuştur. Doğum esnasında uygulanan ritüeller ve doğum sonrası yapılan törenler ise toplumun yeni bireye yönelik sevinç ve koruma reflekslerini yansıtır. Doğum sonrası, müjde götürme, göbek bağıyla ilgili özel uygulamalar, bebeğin yıkanması ve kundaklanması gibi işlemler geleneksel biçimde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ilk anne sütü, loğusa ve loğusalık süresiyle ilgili inançlar, kırlama törenleri, cazilerle ilgili inanışlar ve bu tür zararlı varlıklardan korunma yolları halk kültüründe önemli yer tutar. Nazar inancı ve nazardan korunmak için alınan önlemler, geç yürüyen çocuklar için uygulanan pratikler de doğum sonrası ritüellerin kapsamındadır. Son olarak, çocuğun adının konulması ile ilgili gelenek ve inançlar, doğum sürecinin tamamlayıcı bir unsuru olarak görülür.

Sünnet, askerlik, evlenme ve ölüm hayatın diğer önemli geçiş dönemlerindendir. Evlenme törenleri, çeşitli biçimlerde gerçekleşir; görücü usulü evlenme en yaygın yöntemlerden biridir. Bunun yanında erkeğin gurbetteyken evlendirilmesi, akraba evliliği, beşik kertmesi usulü veya kız kaçırma/kaçma yoluyla evlilikler de kültürel çeşitlilik gösterir. Evlenme yaşı, kız beğenme, haber salma, kız isteme, söz kesimi ve başlık parası gibi aşamalar evlilik sürecinin temel adımlarını

oluşturur. Nişan ve nişanlılık dönemi gelenekleri, resmî ve dinî nikâh uygulamalarıyla devam eder. Kına gecesi ve çeyiz hazırlıkları ise düğünün önemli ön hazırlıklarıdır. Düğün törenleri ise birçok ritüel ve sembol barındırır; gelinlik, damatlık gibi giysiler, ağız-burun bağlama gibi uygulamalar bunlardan sadece birkaçıdır. Düğün safhaları, düğün alayı, gelin alma, karşılama ve mangali geleneği gibi unsurlarla zenginleşir. Ayrıca düğün yemekleri, geleneksel oyunlar (örneğin yüzük-kamçı oyunu, tek mi çift mi oyunu, tulum horonu) törenlerin renkli ve neşeli bölümlerini oluşturur. Düğünden sonraki ilişkilerde, gelin, kaynana ve kayınpeder arasındaki etkileşimler ve ağız-burun açma törenleri kültürel normları yansıtır.

Ölüm, hayat döngüsünün son geçiş dönemidir ve kendine özgü ritüelleri vardır. Ölümün yaklaştığını düşündüren ön belirtiler psikolojik, fizyolojik ve dinsel inanışlar açısından değerlendirilir. Ölüm olayı duyurulduktan sonra, ölü gömme sürecine kadar olan çeşitli hazırlıklar yapılır. Ölü yıkanması, kefenlenmesi, cenaze evinde ses verme, helallik alınması ve cenaze namazı gibi işlemler bu süreçte yerine getirilir. Cenazenin mezara konuluşu, telkin, devir ve iskat uygulamalarıyla devam eder. Ölünün belirli günleri ve toprağa verildikten sonra yapılan törenler, yas süreci ve yas giyimiyle birlikte toplumsal yas davranışlarını şekillendirir. Mezarlık ziyaretleri ise hem anma hem de kültürel süreklilik açısından önem taşır.

Dördüncü Bölüm, günlük hayat ve halk bilgisi çerçevesinde yöresel yaşamın çeşitli yönlerini ele alır. Bölümün önemli bir kısmını oluşturan yayla göçleri, köylülerin yaz aylarında serin yaylalara çıkış süreçlerini ve buna bağlı hazırlıkları, yayla ittifakları ile yayladaki sosyal etkinlikleri kapsar. Yaylaya çıkış öncesi yapılan hazırlıklar, aşağı ve yukarı yayla arasında gerçekleşen hareketlilik ve yayla eğlenceleri bu dönemin önemli kültürel yansımalarını oluşturur. Yaylacıların köye dönüşü ise mevsimsel yaşam döngüsünü tamamlar. Çayırüzü Köyü'nün değirmenleri, yerel üretim ve tarımsal faaliyetlerin merkezi unsurlarındandır. Halk takvimi ise yılbaşı, nakıs günleri ve takarya hesabı gibi özel zaman dilimleriyle toplumun zaman algısını ve ritüellerini yansıtır. Dini bayramlar ise bölge halkının inanç ve toplumsal hayatındaki önemli kırılma noktalarıdır.

Halk mutfağı, yöresel beslenme alışkanlıkları ve kültürel kimliğin en somut göstergelerindendir. Mısır ekmeği (Lazuti Cari), mısır unlu muhallebi (Korkoti), laz böreği, muhlama (Celağaneri), pekmezli fasulye yemeği (Ekşaşı), sütlü kabak

(Mcavloni), fasulyeli kabak (Kakaloni) gibi özgün yemekler, bölgenin zengin mutfak çeşitliliğini temsil eder. Mayasız ekmekler, lahana ezmesi, çeşitli turşular ve hamsili pilav gibi yemekler de günlük beslenmenin vazgeçilmezleri arasındadır. Çayırüzü Köyü çocuk oyunları ise bölgenin kültürel devamlılığını sağlayan eğlenceli ve sosyal etkinliklerdir; serender, beş taş, çelik çomak, yüzme, tahta araba, mendil gibi oyunlar çocukların sosyal gelişiminde önemli rol oynar.

Halk inanışları bölümü, cinler, periler, çika inancı ve Oxvame gibi yerel doğaüstü inanışları detaylandırır. Bu inançlar, köy yaşamının manevi dünyasını ve günlük davranış kalıplarını şekillendirir. Anılar ve anlatılar ise bireysel ve toplumsal hafızayı koruyan sözlü kültür örnekleridir. Zülfiye Ahmetoğlu ve Havva Ahmetoğlu gibi isimlerin yaşanmışlıkları, loğusa kadınların iş yükü, nazar inancı, efsaneler ve yayla davaları gibi olaylar, bölgenin kültürel ve sosyal dokusunu zenginleştirir. Ayrıca günlük hayatta karşılaşılan pratik sorunlar, mesela “Bir Tava Yemek İçin” yaşananlar veya “İneklerin Yolu” gibi yerel olgular da anlatılar aracılığıyla aktarılır.

Sonuç olarak Ğvandi/Çayırüzü köyü, Rize’nin Çamlıhemşin ilçesinde yer alan, denize kıyısı olmayan ve engebeli arazi yapısıyla uzun yıllar kendi içinde yaşayan bir köydür. Son yıllarda okulların kapanması, taşınmalı eğitimin yaygınlaşması ve iş imkanları nedeniyle birçok ailenin Ardeşen’e taşınmasıyla köy kültüründe hızlı bir yozlaşma gözlemlenmektedir. Köy halkı genellikle Lazca ve Türkçe ağız özellikleriyle konuşmakta olup, gençler daha çok Türkçeyi tercih etmektedir.

Osmanlı döneminde Ğvandi olarak kayıtlara geçen köyün tarihi, ekonomi ve nüfusuna dair arşiv belgeleri henüz tam olarak incelenmemiştir. Günümüzde geçim kaynağı çay tarımı olan köyde, bu ekonomik yönelim diğer geleneksel zanaat ve mesleklerin zayıflamasına neden olmuştur. Yer adları ve lâkaplar köy kültürünün önemli unsurları olarak korunmaya çalışılmakla birlikte, gelecek kuşaklarda unutulma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Halk edebiyatı ürünleri bakımından zengin olan köyde masal, efsane, memorat, türkü, atışma, mâni, ağıt, ninni, fıkra, atasözü, deyim ve bilmece halen yaşatılmakta, ancak bazı geleneksel uygulamalar ve törenler zamanla azalmaktadır. Özellikle ağıt yakma ve sayma geleneği, atma türkü ve atışma kültürü büyük oranda yaşlı nesil tarafından sürdürülmekte, gençlerin ilgisi

azalmaktadır. Düğünler ve evlilik törenlerinde geçmişe göre önemli değişiklikler yaşanmış, gelenekler modernleşme ve dış etkileşimlerle dönüşmüştür.

Ölüm törenlerinde ise ‘ses vermeye gitme’ gibi özgün ifadeler ve uygulamalar devam etmekle birlikte, törenlere katılan erkeklerin davranışları sosyal açıdan ilginç bir tezat oluşturmaktadır. Yayla kültürü geçmişte önemliken, çay tarımının ön plana çıkmasıyla hayvancılık ve yayla göçleri azalmış, birçok gelenek geri planda kalmıştır. Çayır düzü köyü, halk edebiyatı ürünlerini halk bilimi ürünlerinden daha iyi korurken, özellikle Lazca ve kültürel mirasın yaşatılması için kapsamlı bilimsel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁴⁹

1.5. 29. Prof. Karl Koch, 1843–44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü, çev. Tahir Deveci (Ankara: Yayla Yayınları, 1995, 81 s.)

Prof. Karl Koch’un 1843-44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü, Karl Koch’un 1840’lı yıllarda Rize’de yaptığı seyahatin bir kısmını anlatan ve Rize üzerine yoğunlaşan seyahatname örneğinde bir çalışmadır. Kitap, Alman bilim insanı ve gezgin Prof. Dr. Karl Koch’un 1843-1844 yıllarında gerçekleştirdiği seyahatler sırasında Rize’de yaptığı gözlemleri konu almaktadır.

Muzaffer Arıcı ve Veysel Atacan, bu kitabın bulunmasını ve Rize tarihi çalışmalarına kaynaklık edebilecek bir eser hâline gelmesini sağlamışlardır. Kaynaklarda böyle bir kitabın varlığına dair bilgiler bulunmasına rağmen, eserin aslına ulaşmak oldukça zor olmuştur. Kitap, Almanya’da yapılan uzun uğraşlar ve kurulan bağlantılar sonucunda bulunmuş, ardından Tahir Deveci tarafından Türkçeye tercüme edilerek literatüre kazandırılmıştır.

Kitap, Karl Koch’un başkanlığında Almanya’dan gelen bir sağlık ekibinin, dönemin padişahı Sultan Abdülmecid Han’dan aldıkları izin ve destekle gerçekleştirdikleri Rize ziyaretini konu almaktadır. Bu ekip, Almanya Kralı IV. Friedrich Wilhelm’in sağlığını iyileştirmek amacıyla Rize’de yetişen şifalı bitkileri toplamak üzere bölgeye gelmiştir. Kitap, Koch ve ekibinin Rize’de geçirdiği günleri, bu süreçte yaptıkları gözlemleri ve şehrin doğal, kültürel ve sosyal yapısını detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Gezi ve gözlemlerine dayanarak Rize’nin coğrafi yapısını,

¹⁴⁹Öznur Demirkıran, Çayır düzünden Ğvandi’ye: Rize’de Bir Köyün Halk Bilimi Monografisi (İstanbul: Revak Yayınları, 2023, 768 s.)

sosyal ve ekonomik durumunu, yaşam tarzını ve bölge halkının kültürel yapısının özelliklerini bütüncül bir şekilde ele alır.

Koch, Rize'nin o dönemdeki doğal güzelliklerini, tarım faaliyetlerini, halkın geçim kaynaklarını ve bölgenin stratejik önemini ele almıştır. Eserde, özellikle Karadeniz'in kıyı yapısı, çay tarımı öncesi dönemin tarımsal faaliyetleri ve sosyal yaşamı detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Aynı zamanda Koch'un, bölge halkının geleneksel yapısı ve yaşam koşulları hakkında yaptığı değerlendirmeler, Rize'nin tarihi dokusunu anlamak için önemli bilgiler sunmaktadır.

Kitap, hem tarihi hem de kültürel açıdan Rize'yi ve Karadeniz Bölgesi'ni anlamak isteyenler için birincil kaynak niteliği taşır. Karl Koch'un bir yabancı gezgin olarak yaptığı tarafsız gözlemler, dönemin sosyal ve ekonomik yapısını daha iyi anlamamıza katkı sağlamaktadır. Bu eser, özellikle 19. yüzyılın ortalarındaki Rize'nin coğrafi, ekonomik ve kültürel durumuna ışık tutmaktadır. Koch'un analitik yaklaşımı ve detaylı betimlemeleri, eseri sadece tarih meraklıları için değil, aynı zamanda coğrafya ve sosyoloji gibi alanlarla ilgilenenler için de değerli kılar.

Genel olarak, eser Rize'nin geçmişine dair önemli bilgiler sunarken, bölgenin gelişimine ve değişimine dair de ipuçları vermektedir. Özenli bir şekilde çevrilmiş ve düzenlenmiş bu çalışma, Rize'nin tarihini daha yakından tanımak isteyen okuyucular için vazgeçilmez bir kaynaktır.¹⁵⁰

1.5.30. Remzi Yılmaz, Hemşin'in Tarihi Köklerine Doğru (İstanbul: Kum Saati Yayıncılık, 2003, 216 s.)

Kitap içindekiler, önsöz ve giriş diziniyle başlayıp dokuz ana bölüm, ek ve sonuç kısımlarından oluşuyor. Hemşinliler, tarihsel olarak Ermeni kökenli bir halk topluluğu olarak kabul edilmekte olup, MS 8. yüzyılda Bizans baskısından kaçarak bölgeye göç eden Ermeni grupların torunları olarak görülmektedir. Zamanla İslamlaşma ve Türkleşme süreçlerinden geçen bu topluluk, günümüzde üç ana gruba ayrılır: Batı Hemşinliler (Çamlıhemşin civarı) Türkçe konuşur ve Müslümandır; Doğu Hemşinliler (Hopa ve çevresi) Hemşince (Batı Ermenicesi'nin bir lehçesi) konuşur ve Müslümandır; diaspora Hemşinlileri ise Ermenistan ve Rusya gibi

¹⁵⁰Prof. Karl Koch, 1843–44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü, çev. Tahir Deveci (Ankara: Yayla Yayınları, 1995, 81 s.)

lkelerde yaşar, Ermeni kimliğiyle tanınır ve Hristiyandır. Bu çeşitlilik, Hemşinli kimliğini din, dil ve etnik aidiyet aısından çok katmanlı ve değişken kılar.

Kültürel olarak Hemşinliler hem Ermeni hem de Karadeniz geleneklerini bir arada yaşatır; müzik, halk dansları, mimari ve ağıtlar gibi alanlarda bu sentez açıkça görülür. Günümüzde Türkiye’deki Hemşinlilerin çoğu kendini Müslüman Türk olarak tanımlasa da, bazı bireylerde Ermeni geçmişe dair bir bilinç devam etmektedir. Kimlik algısı, tarihsel süreçler, devlet politikaları ve sosyal bağlamlara göre şekillenmekte; akademik çalışmalar ise bu çok yönlü yapıyı ortaya koymak için dilbilim, tarih ve kültürel antropoloji gibi disiplinlerde yoğunlaşmaktadır.

Bu kitabın bölümleri ve başlıkları dikkate alındığında, alışma; Hemşinlilerin etnik kökeni, kültürü, dili, yaşam biçimi ve komşu topluluklarla ilişkilerini bütüncül ve yerel bir perspektifle ele alan kapsamlı bir halkbilimi incelemesi olarak değerlendirilebilir. Kitap hem akademik hem de yerel bilgi birikimini birleştiren, sahaya dayalı izlenimler içeren etnografik bir yaklaşım sergilemektedir.

Birinci bölüm, Hemşinli kimliğinin kökenine dair tartışmalarla başlamakta, Hemşin/Homşetzi adının etimolojisiyle birlikte g yolları, tarihsel yerleşim alanları ve coğrafi koşullar çerçevesinde kimlik oluşumunu incelemektedir. Bu bölüm aynı zamanda Hopa ve çevresindeki yer adlarını anlamlarıyla birlikte ele alarak, kültürel hafızanın coğrafya üzerinden nasıl taşındığını göstermektedir. Bu yaklaşım, dilsel ve yerel verilerin kültürel kimliğe nasıl katkı sunduğunu gözler önüne serer.

İkinci bölüm, slleler, soy adları, özel isimler ve hayvanlara verilen adlar gibi mikro ölçekte kültürel unsurlar aracılığıyla Hemşin toplum yapısını çözümlemeye çalışır. Bu isimlendirmeler, kültürel aidiyetin ve değer dünyasının izlerini taşır.

nc bölüm, Hemşince (ya da yerel ağız) zerine ayrılmış olup, sözlük ve ağız özellikleriyle dilin canlı bir toplumsal miras olarak nasıl yaşatıldığını ve dönüşüme uğradığını analiz eder. Bu kısım, özellikle sözlük ve ağız zmlmeleriyle dilbilimsel çalışmalara kaynaklık edebilecek niteliktedir.

Dördüncü bölüm, atasözleri ve rüya yorumları gibi sözlü kültür unsurlarına yer vererek, Hemşinlilerin düşünce dünyasını ve değer yargılarını anlamaya çalışır. Bu tür sözlü gelenekler, kolektif bilinçaltının kültürel yansımalarını içerir.

Beşinci bölüm, Hemşin halkının dinî yaşamını tarihsel süreklilik içinde ele alırken, İslam öncesi inanç sistemine de değinerek kültürel senkretizmi açığa çıkarmaktadır. Bu, Hemşinlilerin İslamlaşma süreci öncesindeki kimliğini de anlamaya yönelik değerli bir katkıdır.

Altıncı bölüm, soy-ırk tartışmalarına girmesiyle daha antropolojik veya biyopolitik bir tartışmayı çağrıştırmakla birlikte, bu tarz başlıklar günümüz etnoloji ve sosyal bilim anlayışları açısından tartışmalı olabilir. Ancak yerel anlatıların bu kavramlar üzerinden kurulması da dikkate değerdir.

Yedinci bölüm, kültürel öğelere (renk, yemek, müzik, horon) ayrılmış olup, Hemşinlilerin gündelik yaşamlarını ve estetik dünyalarını detaylı biçimde aktarmaktadır. Bu alanlar, kimliğin en somut ve halkla iç içe yaşanan yönlerini temsil eder.

Sekizinci bölüm, aile yapısı ve giyim-kuşam gibi sosyolojik temaları işlerken, toplumsal cinsiyet rolleri, kuşaklar arası ilişkiler gibi analizlere de olanak sağlayabilir.

Dokuzuncu bölüm ve Ek Bölümler, yazarın sahada edindiği gözlemler ve diğer halklarla ilişkiler (özellikle Lazlarla) üzerine düşüncelerini içermektedir. Bu kısımlar, hem kişisel tanıklık hem de topluluklar arası ilişkiler bağlamında önemli bir kaynak sunar. Ancak özellikle eklerdeki “bölücü yıkıcı oyunlar” gibi başlıkta, Almanya’nın tarihsel olarak Kafkasya ve Ortadoğu’daki ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda yürüttüğü politikalar anlatılmakta; bu politikaların geçmişte olduğu gibi günümüzde de sürdüğü ileri sürülmektedir.

Özellikle Almanya’nın, Doğu Karadeniz bölgesinde turist, akademisyen ya da gazeteci kılığında ajanlar aracılığıyla Lazlar üzerinde bölücü faaliyetler yürüttüğü iddia edilmekte; ancak Laz halkının bu girişimlere rağmen Türkiye’nin bütünlüğüne bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, küreselleşme ve AB politikalarının da benzer çatışma alanları yaratma amacı güttüğü ifade edilerek, toplumun bu tür oyunlara karşı bilinçli ve uyanık olması gerektiği belirtilmektedir.

Batı’nın tarih boyunca Türkler ve Türkiye üzerine yürüttüğü etnisite politikalarının bir parçası olarak, Türk varlığını zayıflatmaya yönelik planlarını eleştirmektedir. “Şark Meselesi” kavramı çerçevesinde Türklerin Avrupa’da bir tehdit olarak görüldüğü, Batı’nın ekonomik çıkarları için özellikle Doğu’nun yer altı

kaynaklarına göz diktiği ifade edilmektedir. Sovyetler'in yıkılmasının ardından Türkiye'nin küresel dengelerde önemli bir rol üstlenme fırsatı yakaladığı belirtilmekte; ancak Batı'nın medya ve iletişim araçları aracılığıyla Türkiye'de etnik ayrılıkçılığı körüklediği savunulmaktadır. Yazar, bu tür bölücü faaliyetlerin ardındaki güçlerin iyi analiz edilmesi ve toplumun bilinçlendirilmesi gerektiğini vurgularken, Türkiye'nin güçlü bir şekilde varlık göstermesi halinde sadece bölgesel değil, küresel barışa da katkı sağlayacağını ileri sürmektedir.

Son olarak, yöneticilerin bu tarihî sorumluluğun farkında olması gerektiği belirtilerek, birlik ve beraberlik çağrısı yapılmaktadır. Kitap, bir halkın kimliğini tarihsel, dilsel, kültürel ve toplumsal yönleriyle anlamaya çalışan derinlikli bir halkbilimi çalışmasıdır. Sahaya dayalı veri birikimi, yerel terminoloji açısından önemlidir.¹⁵¹

1.5.31. Süleyman Kazmaz, Milli Mücadele'de İpsiz Recep ve Rizeli Gönüllüler (Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtım Vakfı Yayınları, 2008, 196 s.)

Eser, içindikiler ve önsöz kısmıyla başlayarak on yedi başlık altında şekillenmiş; halk kültürü ile tarih arasındaki ilişkiyi konu edinmiştir. Rize ve Karasu yöresinden Kuvayı Milliye'ye katılan gönüllüler üzerine yapılan bu derleme, sadece edebî ürünlere değil; gelenek, görenek, halk hekimliği, oyunlar ve maddi yaşam unsurlarına da yer vererek halk kültürünü geniş bir çerçevede ele almaktadır. Bu kapsamda halkın anlattığı savaş hikâyeleri ve kahramanlık hatıraları, toplumsal hafızayı canlı tutarak milli kimliği pekiştirmektedir. İstiklal Savaşı, halkın iradesiyle yürütülen bir mücadele olduğu için, halk kültürünün doğal bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Kitapta Recep ve arkadaşlarının başını çektiği direniş hareketi; sözlü anlatımlar, resmi belgeler ve gözlemlerle aktarılmıştır. Kahramanların anılarını yazılı hale getirmemesi nedeniyle bu bilgiler araştırmacılar tarafından doğrudan derlenmiş, farklı anlatımlar ise “Bir başka anlatıma göre” başlığıyla sunulmuştur. Kitap, Osmanlı'nın Batı'nın sömürgeci politikalarına karşı yalnızca askerî değil, aynı

¹⁵¹Remzi Yılmaz, Hemşin'in Tarihi Köklerine Doğru (İstanbul: Kum Saati Yayıncılık, 2003, 216 s.)

zamanda insanî ve medeniyet temelli bir duruş sergilediğini vurgular. Osmanlı'nın yıkılmasının ardından Anadolu'nun işgali, Türk milletini Kuvayı Milliye hareketine yöneltmiş; Çanakkale ve İstiklal Savaşları ile bu direniş taçlanmış. Bu süreç, Batı'ya duyulan hayranlığı sarsmış ve ulusal bir özgüven oluşturmuştur.

Rize'nin doğusundaki Portakallık Mahallesi, eskiden “Haloz” adıyla anılırken iki bölüme ayrılmıştır: “Bağdatlı” ve “Diğer Haloz (Portakallık)”. Mahalle, portakal bahçeleri, yüksek bahçe duvarları ve 500 yıllık tarihi çınarıyla dikkat çeker. Bu çınar, denizciler için “gündüz feneri” işlevi görmüştür. Mahallenin kıyı kesimi; Kulübenin Önü, Büyükliman ve Taşlıdere olmak üzere üçe ayrılır. Bu özellikler, Portakallık'ı hem deniz ulaşımı hem de ticaret açısından önemli kılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus işgali nedeniyle halk göç etmiş; gelen muhacirler burada kısa süre konaklamıştır. Mahalledeki yüksek duvarlar ise, Batum'dan kaçak getirilen malların saklanması amacıyla yapılmıştır. Bu faaliyetler 1928'e kadar sürmüştür.

Portakallık Mahallesi'nde yer alan ve “İpsiz Recep'in evi” olarak bilinen yapı, Recep'in doğup büyüdüğü, çatma tarzında inşa edilmiş iki katlı bir evdir. Zamanla yıkılan bu evin arsası bugün ağaçlarla çevrili boş bir alandır. Recep'in ailesi ve mahallede birlikte yaşadığı kişiler arasında Şuşo Aba, Kara Emin ve Ispirli Arif gibi isimler bulunur. Recep'in annesi Çayeli Perkam köyünden Cemile, babası ise Hüseyin'dir. Kardeşi Abdullah dışında küçük yaşta ölen kardeşleri olduğu da anlatılmaktadır. İki evlilik yapan Recep'in çocuğu olmamıştır; bu durum çocukken geçirdiği kabakulak hastalığına bağlanır. Aileye dair çeşitli soyadları farklı belgelerde geçse de, aile kökeni Adacami (Potomya), hatta Kafkasya veya Kırım'a kadar dayandırılmaktadır.

İpsiz Recep'in fiziksel özellikleri, değer yargıları, savaşçı kişiliği ve halkla ilişkileri kitapta ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Denizci kimliğiyle “Recep Reis” ya da “Recep Kaptan” olarak anılan Recep, cesareti, yardımseverliği ve adalet anlayışıyla öne çıkar. Özellikle kadınlara yönelik hassasiyeti, haksızlığa karşı tavizsiz duruşu ve toplumsal otoritesi dikkat çekicidir. Yerel halk tarafından “kurşun işlemez” kahraman olarak görülen Recep, çevresini korumuş, Ruslardan ele geçirdiği malları halka dağıtmıştır. Ancak otoriter yapısı nedeniyle eleştirilere de açıktır. Yeğeni Kara Emin ile yaşadığı bir olay, onun da insani yönlerini gösterir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Rize’den birçok kişi gibi Rusya’ya çalışmaya giden Mahmut Agun’un hikâyesi de kitapta yer alır. Sürgüne gönderilmesine ve zorlu koşullara rağmen hayatta kalması, Türk kimliğine dair uluslararası bir farkındalıkla ilişkilendirilmiştir. Recep de aynı dönemde Rusya’da bankerlik ve ticaret yapmış, Ermeni suikastçılara tepki gösterince iflas etmiştir. Bu olay, halk ile aydın kesim arasında devlete bakıştaki farkı da göstermektedir.

Recep, Türkiye ile Batum arasında yelkenli ile taşımacılık yaparken, Kefken’de gemisinin batması sonucu yeğeni Kara Emin’i kaybetmiştir. Bu olay da onun yaşamındaki trajik anlardan biridir. Portakallık Mahallesi’nde güvenlik, Recep ve arkadaşları tarafından sağlanmış; parola ve nöbet sistemleriyle mahalle korunmuştur. Eşkıya saldırıları bu gönüllü milisler sayesinde püskürtülmüş; mahalle halkı da bu çabaları karşılıksız bırakmayarak onlara destek olmuştur. Recep’in düşmanları da olmuştur; ancak tehditleri soğukkanlılıkla bertaraf edebilmiştir.

Kitap, yerel anlatılardan derlenmiş bilgilerle İpsiz Recep ve çevresindekilerin mücadelesini, halkın işgale karşı tutumunu ve savaşın günlük hayattaki etkilerini detaylı biçimde ortaya koymaktadır. Kahramanlık, direniş ve halk hafızası iç içe geçmiş; farklı anlatımlar zengin bir bakış açısı sunarken, anlatım bütünlüğü açısından kimi zaman çelişkiler oluşmuştur. Buna rağmen, eser yerel tarih bilinci oluşturmak isteyenler için değerli bir kaynak niteliğindedir.¹⁵²

1.5.32. Yusuf Kenan Karaalioğlu, Yakup Şevki Karaalioğlu: Erken Göçmüş Rizeli Bir Tabip (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016, 72 s.)

Eser, önsöz, içindekiler bölümleriyle başlamaktadır. Ardından iki ana başlık altında yapılan inceleme ve sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır. Çalışma, bir bibliyografya niteliği taşımakta olup; Yusuf beyin hayatı, özellikle doğumu, ailesi, tahsili, vefatı ve son başlıkta eserleri üzerine odaklanmaktadır.

Yakup Şevki Karaalioğlu, hem Osmanlı’nın son dönemine hem de Cumhuriyet’in ilk yarım yüzyılına tanıklık etmiş; edebiyat, hat sanatı ve dini ilimlerle meşgul olmuş çok yönlü bir şahsiyettir. Bu çalışmada, onun hayatına dair

¹⁵²Süleyman Kazmaz, Milli Mücadele’de İpsiz Recep ve Rizeli Gönüllüler (Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtım Vakfı Yayınları, 2008, 196 s.)

gerek aile fertlerinin hafızalarında yaşamış hatıralar, gerekse dağınık yazılı kaynaklarda yer alan bilgiler bir araya getirilmiş, düzenli ve kronolojik bir bütünlük içinde sunulmuştur.

Yakup Şevki, 15 Temmuz 1910 tarihinde Rize'nin Güneysu nahiyesine bağlı Dumankaya köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Abdurrahman Efendi demircilik mesleğini icra ederken, annesi Hatice Hanım, dönemin önemli dini ilim insanlarından Molla Bilal Efendi'nin ailesindendir. Ailesi, Rize'nin dinî ve entelektüel çevreleriyle sıkı bağlara sahiptir.

Genç yaşta evlenen Yakup Şevki, Yusuf Ziya, Muhammet Emin, Ahmet Şevket ve Mustafa Sabri adlı dört çocuk sahibi olmuş; bunlardan biri küçük yaşta vefat etmiştir. Kalan çocukları babasız büyümüştür.

İlk eğitimini köyünde, dinî eğitimini ailesinin önemli fertlerinden almıştır. Arapça ve Farsçaya vukufiyeti ileri düzeydedir. Çocukluğunda Kur'an-ı Kerim ve klasik Farsça metinleri ezberleyebilmesi olağanüstü bir hafıza ve zekâyâ sahip olduğunu göstermektedir.

Ortaokulu Rize'de tamamlamış, bu sırada hem ticaretle meşgul olmuş hem de sanatla ilgilenmiştir. Özellikle hat ve kara kalem alanlarında büyük kabiliyet göstermiştir. Resim hocası Niyazi Agun'un teşvikiyle cami süslemeleri ve şiir yazıları yapmıştır. Hat meşkleri çevresinde çok beğenilmiştir.

Hat sanatı ve kara kalem alanında erken yaşta yetenekleriyle dikkat çekmiştir. Evdeki kapı başlarına yazdığı Besmeleler, cami süslemeleri ve çeşitli hat meşkleri; dönemin hattatlarının ve hocalarının takdirini kazanmıştır. Çalışmalarını çerçeveletip saklayan esnaf ve tanıdıklarının olması onun eserlerinin halk arasında ne kadar kıymet gördüğünü gösterir.

Bir arkadaşının küçümseyici tavrı sonrası lise tahsiline devam etme kararı alan Yakup Şevki, İstanbul'a giderek hem ticaret yapmış hem de İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun olmuştur. Daha sonra 1939'da vatani görevine başlamış, Selimiye Kışlası'nda kısa sürede hafız olmuştur.

Askerlik sırasında hafızlığını tamamlamış, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemesiyle ailesinin ve hocalarının büyük takdirini kazanmıştır. Ezber kabiliyeti o derece yüksektir ki bir sahifeyi yedi dakikada ezberlediği için o sahifeyi okurken bile içsel bir tereddüt yaşamıştır.

1940 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girmiş, aynı zamanda FKB sertifikası almıştır. Fakirlik mazbatasını ile kayıt yaptırmış, geçimini “muhtaçlık maaşı” ve terzilikten kazandığı parayla sağlamıştır. Ders kitaplarını ödünç alarak çalışmış, bu süreçte azim ve gayretiyle dikkat çekmiştir. Fetih Yurdu'nda kalarak öğrenci başkanlığı görevini yürütmüştür.

İstanbul'daki yıllarında Ahmet Erdoğan gibi dönemin önde gelen isimleriyle yakın dostluklar kurmuştur. Gemilerde çalışan Ahmet Bey, İstanbul'a geldiğinde ilk olarak Yakup Şevki'yi ziyaret ederdi. Bu dostluklar onun hem kişisel itibarı hem de sosyal yönünü ortaya koymaktadır.

Yakup Şevki Karaalioğlu, yalnızca yaşadığı dönemin şartları içinde okuyup yazan bir insan değil, aynı zamanda sanata, ilme ve edebiyata gönül vermiş bir şahsiyettir. Hafızasında birden fazla dili barındırabilen, yokluk içinde büyük tahsil basamaklarını aşabilmiş, sanatla toplumu bir araya getirebilmiş nadir şahsiyetlerden biridir. Yakup Şevki Karaalioğlu, Rize'de yaklaşık on ay doktorluk yaptıktan sonra verem hastalığının ağırlaşması üzerine İstanbul'a gitmiş, burada çeşitli hastanelerde tedavi aramıştır. Hastalığına çare bulamayınca, o dönem Fransa'da verem tedavisi üzerine yapılan araştırmalarla ilgilenmiş ve bilgi almak için Fransa'ya mektup yazmıştır. Ancak mektubuna cevap gelmeden, henüz 36 yaşında iken, 13 Eylül 1946'da İstanbul'da vefat etmiştir. Ulaşım zorlukları nedeniyle cenazesi Rize'ye nakledilememiş, Edirnekapı Şehitliği'ne sade bir törenle defnedilmiştir.¹⁵³

1.5.33. İlker Şevketbeyoğlu, Doğu Karadeniz'de Bir Aile: Hacılibeyzadeler (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, 200 s.)

Bu eser, yazarın ailesine ve köklerine duyduğu derin ilgiyle kaleme alınmış, kişisel bir geçmiş arayışını tarihsel bir anlatıya dönüştüren özgün bir çalışmadır. Yazar, çocukluk yıllarından itibaren işittiği “Ben Tavad oğlu Tavad'ım!” ifadesinin izini sürerek ailesinin Gürcistan'ın Çürüksu (Kobuleti) kasabasına ve oradan Tavdgiridze adlı soylu bir hanedana dayandığını keşfeder. Bu keşif, onu hem ailesinin kökenlerini araştırmaya hem de Doğu Karadeniz tarihine katkıda bulunmaya yönlendirir.

¹⁵³Yusuf Kenan Karaalioğlu, Yakup Şevki Karaalioğlu: Erken Göçmüş Rizeli Bir Tabip (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016, 72 s.)

Kitapta, Hacıalibeyzadeler ailesinin Gürcistan'dan Rize'nin Fındıklı ilçesine uzanan göç hikâyesi, Osmanlı arşiv belgeleri ve sözlü tarih unsurları eşliğinde ayrıntılı biçimde aktarılır. Eserin ilk bölümünde Çürüksu'dan Lavaşa'ya uzanan yolculuk anlatılırken, ikinci bölümde aile fertlerinin biyografileri aracılığıyla Osmanlı idari yapısıyla iç içe geçmiş bir soyluluk hikâyesi sunulur. Üçüncü bölümde ise babaanneden aktarılan anılar, köy yaşantısı, türküler ve tarihi yapılar aracılığıyla kültürel hafıza canlı tutulur. Dördüncü bölümde Tavdgiridze Hanedanı'na dair bilgiler derinleştirilir, son bölümde ise belgeler, mezar taşları ve fotoğraflarla anlatı görsel olarak desteklenir. Aynı zamanda, Yavuz Sultan Selim'e atfedilen bir rivayetle başlayan bölümde, Çağlayan (Abu) köyünün tarihî süreci 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar nüfus kayıtlarıyla belgelenir. Köyün zamanla Aşağı (Süfla) ve Yukarı (Ulya) olarak ikiye ayrılması, göç hareketleri, sosyal yapısı, dini ve mimari gelişmeleriyle birlikte detaylandırılır. Hacıalibeyzadelerin cami, konak ve vakıf faaliyetleriyle bölgedeki etkisi anlatılırken, Kibâr Mustafa Ağa gibi figürler üzerinden ailenin sosyal konumu ve Osmanlı bürokrasisindeki yeri belgelenir.

Genel olarak bu eser, yalnızca bir ailenin şeceresini ortaya koymakla kalmayıp, Doğu Karadeniz'in Osmanlı dönemine ait demografik, sosyal ve kültürel yapısına ışık tutan önemli bir yerel tarih çalışması niteliği taşır. Sözlü anlatılar, arşiv belgeleri ve görsel unsurların bir araya getirildiği bu çalışma, hem bireysel hafızayı hem de bölgesel belleği canlı tutarak gelecek kuşaklara değerli bir miras bırakmaktadır.

Bu kitap, yazarın ailesine duyduğu ilgiden yola çıkarak kaleme alınmış bir yerel tarih çalışmasıdır. Çocuklukta duyulan “Ben Tavad oğlu Tavad'ım” sözüyle başlayan bu yolculuk, Gürcistan'ın Kobuleti (Çürüksu) kasabasından Rize'nin Fındıklı ilçesine uzanan bir göç ve yerleşim hikâyesine dönüşmüştür. Yazar, ailesinin Tavdgiridze adlı Gürcü soylu bir hanedana dayandığını keşfettikçe, hem kendi köklerini araştırır hem de bölge tarihine ışık tutar.

Kitapta sadece aile üyeleri ve soy kütüğü anlatılmakla kalmaz; aynı zamanda Abu (Çağlayan) köyünün tarihî gelişimi, nüfus yapısı, konakları, camileri ve mezar taşları gibi kültürel öğeler de ele alınır. Tapu Tahrir Defterleri ve nüfus kayıtları gibi belgelere dayanması, anlatıya güvenilirlik kazandırır.

Anlatım dili sade ve akıcıdır. Hem tarihî bilgi sunar hem de aile anılarıyla okuyucuyu içine çeker. Eser, sadece bir ailenin hikâyesi değil, Doğu Karadeniz’in geçmişine dair önemli bilgiler sunan bir kaynak niteliğindedir.

Sonuç olarak, kitap hem kişisel hem de toplumsal hafızayı bir araya getiren başarılı ve anlamlı bir çalışmadır. Özellikle köklerini araştırmak isteyenler ve bölge tarihine ilgi duyanlar için sade ve öğretici bir eserdir.¹⁵⁴

¹⁵⁴ İlker Şevketbeyoğlu, Doğu Karadeniz’de Bir Aile: Hacılibeyzadeler (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, 200 s.)

2. RİZE TARİHİ ÜZERİNE YAYINLANMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLER

Bu bölümde, Rize'nin tarihi, kültürel ve toplumsal yapısını anlamaya yönelik yapılan lisansüstü tez çalışmaları sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Yapılan literatür taramaları sonucunda Rize tarihi üzerine hazırlanmış toplam 22 lisansüstü tez tespit edilmiştir. Bu tezlerin her biri açıklamalı kaynakça formatında değerlendirilerek, konuları, yöntemleri ve temel bulguları özetlenmiş ve yerel tarih yazıcılığına katkı sağlayacak şekilde derlenmiştir. Böylece, dağınık halde bulunan literatür bir araya getirilerek, araştırmacılar için zengin bir kaynak sunulmuştur.

Bu tezlerin incelenmesinde, yerel tarih çalışmaları bakımından Rize'nin idari yapısı, siyasi hayatı, sosyal ve ekonomik dokusu, kültürel yapısı ile özellikle şer'iyye sicilleri gibi birincil kaynakların kullanıldığı belgeler ışığında yapılan araştırmalar dikkate alınmıştır. Tezlerin konularına ve metodolojik yaklaşımlarına göre, üç ana başlık altında toplanması uygun bulunmuştur:

İdari ve Siyasi Tarih Konulu Çalışmalar başlığı altında, Rize'nin idari yapılanması, siyasi süreçleri, seçimler ve asayiş gibi konuları ele alan tezler yer almaktadır. Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e uzanan dönemdeki idari ve siyasi gelişmelerin incelendiği bu çalışmalar, yerel tarih çalışmalarına önemli katkılar sunmaktadır.

Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Alan Çalışmaları başlığı Rize'nin kültürel yapısı, sosyal dokusu, ekonomik faaliyetleri ve kültürel mirasının izleri gibi konuları ele alan tezler bu başlık altında yer almaktadır. Bölgede yaşayan toplulukların sosyal yaşam biçimleri, kültürel pratikleri ve ekonomik yapıları gibi zengin içerikler, bu tezler aracılığıyla aydınlatılmaktadır.

Yerel Tarih ve Şer'iyye Sicilleri Çalışmaları başlığı Rize'de tutulan şer'iyye sicilleri ve nüfus defterleri gibi arşiv belgelerinin transkripsiyon ve değerlendirmesine odaklanan tezler bu başlık altında sınıflandırılmıştır. Bu belgeler, yerel tarih araştırmaları için önemli birer birincil kaynak olup, bölgenin demografik ve sosyal yapısını yansıtan değerli bilgiler sunmaktadır.

Bu şekilde yapılan sınıflandırma, hem literatürün düzenli bir biçimde sunulmasını hem de Rize tarihi üzerine çalışan araştırmacıların ilgilendikleri konulara göre çalışmaları kolayca takip edebilmelerini sağlamaktadır. Aşağıda her bir

başlık altında yer alan tezler, açıklamalı bir şekilde özetlenerek okuyucunun bilgisine sunulacaktır.

2.1. İdari ve Siyasi Tarih Konulu Çalışmalar

Bu başlık altında, Rize'nin idari ve siyasi tarihine odaklanan altı lisansüstü tez incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Tezlerin kapsamı, Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine kadar uzanan geniş bir zaman dilimini içermekte; idari yapılanma, asayiş, siyasi süreçler ve seçimler gibi temalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çalışmaların sayfa sayıları 90 ile 250 arasında değişmekte olup, hem yerel idari yapının evrimini hem de bölgesel siyasi hareketliliği aydınlatmaya yönelik önemli veriler sunmaktadır. Bu bölümde, her bir tez ayrı ayrı özetlenerek konuları, yöntemleri ve bulguları bakımından açıklamalı bir şekilde değerlendirilecektir. Böylelikle, Rize'nin idari ve siyasi tarihine dair yapılmış akademik çalışmalar bir arada sunulurken, yerel tarih yazıcılığına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

2.1.1. Bilge Fırat, “Rize’de Sosyal Hayat Ve Asayiş Sorunları (1683-1774)” (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2024, 179 s.)

Bu yüksek lisans tezi, önsöz, içindekiler, özet ve giriş bölümleriyle başlayarak, 1683–1774 yılları arasında günümüz Rize ili sınırları içinde kalan bölgenin sosyal yapısını Osmanlı arşiv belgeleri doğrultusunda incelemeyi amaçlamaktadır. II. Viyana Kuşatması (1683) ve Osmanlı-Rus Savaşı (1768–1774) gibi dönemin önemli siyasal ve askerî gelişmeleri, yalnızca merkezi otoriteyi değil, taşradaki toplumsal düzeni de derinden etkilemiş; bu bağlamda Rize’de kamu güvenliğini tehdit eden olaylar artış göstermiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde, Rize’nin coğrafi yapısının sosyal hayat üzerindeki etkileri ele alınmakta; yaylacılık, tarım, su kaynaklarının kullanımı, değirmencilik ve kassârcılık gibi geçim faaliyetlerinin yanında, kadınların ekonomik ve sosyal hayattaki rolleri değerlendirilmektedir. Kadınların mülk sahibi olmaları, aile içindeki etkin konumları ve zaman zaman sıradışı toplumsal rollerde yer almaları, bu dönemin dikkat çeken unsurlarındandır.

İkinci bölümde ise, arşiv belgelerine dayanarak döneme özgü asayiş problemleri –yol kesme, gasp, cinayet, vergi direnci gibi olaylar– detaylandırılmış; bu olaylara karışan eşkıya grupları, yerel güç odaklarının faaliyetleri ve halk üzerindeki baskılar çok yönlü olarak ele alınmıştır. Rize Kalesi’nin sadece askerî bir merkez değil, aynı zamanda suçluların cezalandırıldığı bir alan olarak kullanılması da güvenlik politikalarının işleyişine dair önemli bir örnek sunmaktadır.

Genel olarak bu tez, 18. yüzyılda Rize’nin toplumsal yapısını, coğrafi koşullar, geçim biçimleri, kadınların konumu ve güvenlik sorunları çerçevesinde çok boyutlu bir şekilde analiz ederek, bölgenin sosyal tarihine ışık tutmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda Osmanlı taşrasında yaşanan değişimlerin ve aksaklıkların yerel düzeydeki yansımalarını ortaya koyarak, ileride yapılacak çalışmalara sağlam bir zemin sunmaktadır.¹⁵⁵

2.1.2. Burak Sinan, “Rize’de Seçimler Ve Siyasi Hayat 1938 – 1960” (Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi, 2022, 206 s.)

Bu tez, Türk siyasi hayatının erken dönemlerinden başlayarak, 1923-1946 yılları arasında Rize ilindeki siyasi gelişmeleri ve seçim süreçlerini incelemektedir. 1878 Kanuni Esası’nın ilanıyla Türk siyasi hayatında seçim kavramı ortaya çıkmış, 2. Meşrutiyet döneminde ise siyasi parti kavramı gelişmiştir. Ancak, 1920’de kurulan ve Milli Mücadele’yi başarıyla yürüten Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde siyasi partiler bulunmamaktaydı. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, 1923 yılında kurulan Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1950’ye kadar iktidarda kalmasıyla, Türk siyasi hayatında tek parti dönemi başlamıştır. 1946’da ise çok partili hayata geçiş süreci, kurulan Milli Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti ile mümkün olmuştur.

Tez, bu geçiş sürecini iki ana bölümde ele almaktadır. Birinci bölüm, Rize’deki siyasi partilerin kuruluşlarını ve bu partiler arasındaki ilişkileri incelemekte, çok partili hayata geçişin Rize’deki yansımalarını değerlendirmektedir. İkinci bölümde ise, Rize’deki genel ve yerel seçimler analiz edilmekte ve Rize’nin siyasi simalarının özgeçmişleri hakkında bilgi verilmektedir.

¹⁵⁵Bilge Fırat, “Rize’de Sosyal Hayat Ve Asayiş Sorunları (1683-1774)” (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2024, 179 s.)

Tezde kullanılan ana kaynaklar, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı, TBMM Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve Milli Kütüphane'den temin edilen dönemin Rize yerel gazeteleri, Türkiye İstatistik Kurumu kayıtları ve ilgili araştırma eserlerinden oluşmaktadır. Bu kaynaklar, tezin kapsamlı ve derinlemesine bir inceleme sunduğunu ve Rize'deki siyasi hayatın dönemiyle ilgili önemli veriler sağladığını göstermektedir.

Bu yüksek lisans tezi özet, önsöz, içindekiler ve giriş diziniyle başlamaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde yazar, çalışmanın temel amacı, kaynaklar ve Türklerde demokrasi konularını ele alan bir çerçeve sunar. İlk olarak, Konunun Amacı ve Önemi kısmı, araştırmanın hedeflerini ve bu hedeflerin toplumsal ya da akademik açıdan neden değerli olduğunu vurgular. Ardından, Kaynak Değerlendirmesi bölümü, kullanılan kaynakların çeşitliliği ve güvenilirliği hakkında bilgi verir. Bu, çalışmanın bilimsel geçerliliğini artıran önemli bir unsurdur. Son olarak, Türklerde Demokrasi başlığı, Türk siyasi yaşamının tarihsel gelişimini ve demokrasiye bakış açısını kısaca tanıtarak, çalışmanın kapsamını genişletir. Giriş kısmı, çalışmanın temel konularını özetleyerek okuyucuya sağlam bir temel oluşturur.

Tezin birinci bölümü Çok Partili Hayat'a Geçiş Ve Rize'de Siyasi Hayat başlığına sahiptir. Bu bölümde Rize'de çok partili siyasi hayata geçiş sürecini tarihsel bir bağlam içinde ele alarak, siyasi partilerin teşkilatlanmasını ve seçim süreçlerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Birinci Bölüm, Türkiye'de çok partili hayata geçişin iç ve dış etkenlerini ele almakta, ardından siyasi partilerin kuruluş sürecini değerlendirerek Rize'deki teşkilatlanmalarını detaylandırmaktadır.

Çok partili sisteme geçiş süreci, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tek parti iktidarından Demokrat Parti (DP) ve diğer muhalefet partilerinin ortaya çıkışına kadar uzanan bir çerçevede ele alınmaktadır. CHP, MP, DP ve daha sonra kurulan partilerin Rize'deki teşkilatlanma süreçleri, karşılaştıkları sorunlar ve liderlerin bölgeye yönelik ziyaretleri üzerinden incelenmiştir. İsmet İnönü ve Adnan Menderes'in Rize ziyaretleri, parti teşkilatlanmasının gelişimine etkisi bağlamında değerlendirilmiştir.

Rize'de siyasi partiler arasındaki ilişkiler de ele alınarak, partiler arası rekabetin ve işbirliklerinin bölgedeki siyasi atmosferi nasıl şekillendirdiği ortaya

konulmuştur. Bu bağlamda, 1946-1950 yılları arasında kurulan diğer siyasi partilere de yer verilmiş, bunların Rize’de nasıl bir etki yarattığı incelenmiştir.

Bölümün son kısmında, 1920-1938 yılları arasında Rize’de yapılan genel seçimler değerlendirilmiştir. Birinci TBMM döneminde Lazistan Sancağı’nda gerçekleştirilen seçimler ve ardından gelen seçim süreçleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. 1923’ten 1943’e kadar Türkiye’de ve Rize’de yapılan seçimler karşılaştırmalı olarak incelenerek, bölgenin siyasi eğilimleri ve değişimleri ortaya konulmuştur.

Genel olarak bu bölüm, Rize’nin siyasi hayatını tarihsel süreç içinde analiz ederek, çok partili hayata geçişte yerel dinamiklerin nasıl şekillendiğini göstermektedir. Bölgeye özgü siyasi gelişmeler, parti teşkilatlanmaları, seçim süreçleri ve siyasi figürlerin etkileri bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Bu tezin ikinci bölümü, “Çok Partili Dönemde Rize’de Seçimler ve Milletvekilleri” başlığı altında Rize’deki seçim süreçlerini ve milletvekillerini içermektedir. Bölüm, genel seçimler, yerel seçimler, Rize Belediyesi’ndeki olumsuzluklar ve 1920-1960 yılları arasında Rize’yi temsil eden milletvekilleri olmak üzere dört ana başlık altında incelenmiştir.

Bölümün ilk kısmı, 1946-1960 yılları arasındaki genel seçimleri ele almakta, Türkiye’deki genel seçim süreçleri ile Rize’de gerçekleşen seçimleri karşılaştırmalı olarak değerlendirmektedir. 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimleri bağlamında Rize’nin siyasal eğilimleri ve seçim sonuçları analiz edilmiştir.

İkinci kısım, Rize’deki yerel seçimleri konu almakta, 1930’dan 1955’e kadar olan süreçte belediye seçimlerini incelemektedir. 1930, 1939, 1942, 1946, 1950 ve 1955 yıllarındaki seçimler üzerinden yerel yönetimdeki değişimler değerlendirilmiş, halkın belediye seçimlerine ilgisi ve belediye başkanlığı süreçleri irdelenmiştir.

Üçüncü kısım, Rize Belediyesi’ndeki olumsuzlukları ele almakta ve belediye yönetiminde yaşanan sorunlara değinmektedir. Bu bölüm, Rize’nin yerel yönetiminde karşılaşılan idari ve ekonomik sıkıntıları tartışarak, dönemin belediye politikalarına ışık tutmaktadır.

Son olarak, dördüncü kısım, 1920-1960 yılları arasında Rize’yi temsil eden milletvekillerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Esat Özoğuz’dan Zeki Rıza Sporel’e kadar geniş bir liste içinde yer alan milletvekillerinin siyasi kariyerleri,

meclisteki faaliyetleri ve Rize'ye katkıları değerlendirilmektedir. Bu başlık, Rize'nin siyasi temsilcilerinin profillerini sunarak, bölgenin siyasal yapısını anlamaya katkı sağlamaktadır.

Genel olarak bu bölüm, Rize'de seçimlerin nasıl şekillendiğini ve bölge halkının siyasi eğilimlerini ortaya koyarken, aynı zamanda milletvekillerinin bölgesel ve ulusal siyasetteki rollerini analiz etmektedir. Bölüm, çok partili sisteme geçiş sürecinde Rize'nin politik dinamiklerini ve yerel yönetim anlayışını detaylı bir şekilde inceleyerek, siyasi tarihe önemli bir katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, Rize'nin çok partili hayata geçiş süreci, Demokrat Parti (DP) iktidarının bölgede nasıl karşılandığı ve seçim sonuçlarına etkileri üzerine odaklanmaktadır.

Türk siyasi hayatı, seçim kavramıyla I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi ile tanışırken, II. Meşrutiyet döneminde siyasi parti kavramı ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilanı sonrası siyasi partiler kurulmuş, ancak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi erken dönem muhalefet partileri uzun ömürlü olmamıştır. Çok partili hayata geçiş süreci, II. Dünya Savaşı sonrasında hız kazanmış ve Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasıyla Türkiye'de yeni bir siyasal dönem başlamıştır.

DP'nin 1950 seçimlerinde Rize'de büyük bir zafer kazanması, bölgedeki sosyo-ekonomik ve siyasi koşullarla doğrudan ilişkilidir. İşsizlik, ulaşım sorunları ve dini hassasiyetler, Rize'de DP'ye yönelimi artıran başlıca etkenler arasında gösterilmektedir. DP'nin seçim kampanyasında CHP'nin özellikle dini politikalarını eleştiren bir söylem benimsemesi, Rize'deki desteğini pekiştirmiştir.

Rize'de DP'nin oy oranı 1950 seçimlerinde zirveye ulaşmış, ancak 1954 ve 1957 seçimlerinde bu orana tekrar erişememiştir. Genel seçimlerde DP'ye büyük destek veren Rize halkı, 1955 yerel seçimlerinde ise belediye'deki olumsuzluklar nedeniyle bağımsız adaylara yönelmiştir. Bu durum, Rize halkının iktidardan hizmet beklediğini ve beklentileri karşılanmadığında farklı tercihler yapabileceğini göstermektedir.

DP'nin Rize'deki siyasi başarısı, parti içi çekişmelere ve ilginç olaylara rağmen devam etmiştir. Özellikle Çayeli ilçesinde aynı anda iki ilçe teşkilatının kurulması, DP'nin teşkilatlanma sürecinde yaşadığı ilginç durumlardan biri olarak

öne çıkmaktadır. 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne kadar DP, Rize'de güçlü bir tabanını korumuş, ancak bu süreçte yerel siyasetin daha derinlemesine araştırılmaya ihtiyacı olduğu belirtilmiştir.

Bu çalışma, Rize'deki seçim süreçlerini, siyasi partilerin bölgedeki etkisini ve halkın siyasal tercihlerinin nasıl şekillendiğini yerel basın ve arşiv belgeleri ışığında ele almaktadır. Bununla birlikte, dönemin yerel siyasetçileri açısından daha fazla inceleme yapılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.¹⁵⁶

2.1.3. Makbule Sarıkaya, “Milli Mücadele Döneminde Rize” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2000, 294 s.)

Bu çalışma, Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'nun işgale uğramasıyla başlayan Milli Mücadele sürecinde Rize'nin rolünü ele almaktadır. Osmanlı'nın parçalanma sürecinde, Türk milletinin varoluş mücadelesi verdiği bu dönemde, Rize ve çevresinin işgallere karşı gösterdiği tepki, kurulan direniş cemiyetleri ve halkın katkıları incelenmiştir.

Araştırmada, öncelikle Rize tarihi ve Lazistan bölgesi hakkında bilgi verilmiş, dış güçlerin ortaya attığı etnik iddiaların bilimsel temele dayanmadığı açıklanmıştır. Mondros Mütarekesi sonrası yaşanan gelişmeler, azınlık faaliyetleri ve Rizelilerin Milli Mücadele'ye katkıları ele alınmıştır. Erzurum ve Sivas Kongreleri, Meclis-i Mebusan'ın durumu ve TBMM'nin açılmasıyla birlikte Rize'nin siyasi ve toplumsal süreçteki rolü değerlendirilmiştir.

Çalışmada, hatıralar, TBMM zabıtları, dönemin gazeteleri ve arşiv belgeleri gibi birçok kaynak kullanılmıştır. Rize'deki direniş hareketlerinin detaylıca incelendiği bu araştırma, Milli Mücadele döneminde Rizelilerin oynadığı önemli rolü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, yazarın yüksek lisans tezidir ve içindekiler, ön söz, özet ve giriş bölümleriyle başlayıp dört ana bölüm halinde düzenlenmiştir. Tezin giriş bölümü, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte Rize'nin yaşadığı zorlu süreci tarihsel bir bağlam içinde ele almaktadır. Çalışma, Rize'nin 1914'ten itibaren Rus saldırılarına maruz kalmasını, 1916'da gerçekleşen işgalin bölgeye etkilerini ve

¹⁵⁶Burak Sinan, “Rize’de Seçimler Ve Siyasi Hayat 1938 – 1960” (Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi, 2022, 206 s.)

halkın yaşadığı sıkıntıları ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. İşgalin sadece askeri boyutuyla değil, aynı zamanda sosyal ve demografik sonuçlarıyla da değerlendirildiği görülmektedir.

Giriş bölümünde, savaşın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanmasının ardından imzalanan Mondros Mütarekesi ile birlikte bölgedeki işgallerin hız kazandığına dikkat çekilmektedir. Rize'nin sadece Rus işgaliyle değil, aynı zamanda Ermeni, Rum ve Gürcü grupların faaliyetleriyle de karşı karşıya kaldığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, bölge halkının yalnızca askeri mücadeleyle değil, aynı zamanda milli teşkilatlanmalar ve kongreler aracılığıyla bağımsızlık mücadelesine katkı sunduğu belirtilmektedir.

Giriş kısmı, Rize'nin Milli Mücadele'de üstlendiği rolü ve halkının vatan sevgisini ön plana çıkaran bir anlatımla şekillendirilmiştir. Şehrin yaşadığı yıkım ve zorunlu göç gibi olumsuzluklara rağmen, halkın direniş azmi ve milli bütünlüğü koruma çabası vurgulanmaktadır. Bu bölüm, hem bölgesel hem de ulusal ölçekte Rize'nin Milli Mücadele içindeki önemini ortaya koyarak, çalışmanın ilerleyen bölümlerine sağlam bir zemin hazırlamaktadır.

Tezin birinci bölümü, Rize ilinin adının anlamı, İlkçağlarda Rize, Türkler döneminde Rize ve Lazistan ile Lazcılık faaliyetleri başlıkları altında, bölgenin tarihsel gelişimini, idari yapısını ve etnik kimliğini ele almaktadır.

Öncelikle, Rize adının kökeni incelenerek, tarih boyunca nasıl bir değişim geçirdiği ve hangi kaynaklarda nasıl geçtiği araştırılmıştır. Ardından, İlkçağlarda Rize başlığı altında, bölgenin antik dönemlerdeki yerleşim yapısı, ticari ve stratejik önemi, çevredeki uygarlıklarla olan ilişkileri ele alınmış, Rize'nin tarihsel süreçte nasıl bir rol oynadığı değerlendirilmiştir. Türkler döneminde Rize başlığında ise, Türklerin Anadolu'ya gelişiyle birlikte bölgenin geçirdiği dönüşümler, Selçuklu ve Osmanlı yönetimindeki idari yapısı, sosyal ve ekonomik gelişmeleri incelenmiştir.

Bölümün son kısmında, Lazistan ve Lazcılık faaliyetleri başlığı altında, Osmanlı döneminde Rize'nin bağlı olduğu Lazistan Sancağı ve bu sancak içindeki idari konumu ile nüfus yapısı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Burada, bölgedeki halkın etnik ve sosyal yapısı Osmanlı kayıtlarına dayanarak incelenmiş, Laz kimliği ile ilgili tarihi ve etnografik tartışmalara yer verilmiştir. Ayrıca, Laz/Lezgi konusu ve Lazcılık faaliyetleri çerçevesinde, Laz kimliğiyle ilgili yürütülen çalışmaların

bilimsel temelleri sorgulanmış, özellikle yabancı devletlerin bu konuya müdahil olarak nasıl bir politik yönlendirme yaptığı değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın ikinci bölümü, I. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi sonrasında Doğu Karadeniz ve Rize’de meydana gelen gelişmeleri, bölgedeki idari, askeri ve sosyal dönüşümleri kapsamlı bir şekilde ele alıyor. Bölümün genel çerçevesi, savaşın bölgeye etkilerini, büyük güçlerin ve azınlıkların faaliyetlerini, yerel halkın tepkisini ve milli mücadele sürecindeki rolünü detaylandırıyor.

I. Dünya Savaşı ve Doğu Karadeniz Bölgesi başlığı altında, savaş öncesinde Rize’nin idari ve askeri yapısı analiz edilerek Osmanlı Devleti’nin bölgedeki yönetim anlayışı ve güvenlik politikaları değerlendiriliyor. Savaş sırasında Rize’de yaşanan olaylar ve Rus işgalinin etkileri incelenirken, Brest-Litovsk Antlaşması sürecinde bölgedeki gelişmelere de yer veriliyor. Rize’nin düşman işgalinden kurtuluş süreci, halkın direnişi ve bu süreçte düzenlenen konferanslarla bölgenin geleceğinin nasıl şekillendiği anlatılıyor.

Mondros Mütarekesi ve Sonrasında Doğu Karadeniz Bölgesi ve Rize başlığı, Osmanlı Devleti’nin savaştan çekilmesinin ardından bölgede oluşan otorite boşluğuna ve bunun yarattığı siyasi, sosyal ve askeri değişimlere odaklanıyor. Mondros Mütarekesi’nin uygulanış süreci, Rize ve çevresinde yaşanan gelişmeler bağlamında ele alınarak, bölgedeki güç dengeleri ve halkın bu duruma karşı tutumu analiz ediliyor.

Azınlıkların Devlet Kurma Çabaları bölümü, özellikle Pontus-Rum Devleti’nin kurulması için yürütülen faaliyetleri, Rum nüfusun artırılmasına yönelik stratejileri ve bu süreçte bölge halkının tepkisini detaylandırıyor. Pontus meselesi bağlamında basın faaliyetleri, Trabzon Metropolit Hrisantos’un etkisi ve Türk halkının bu gelişmelere karşı direnişi inceleniyor. Bunun yanı sıra, Ermeni ve Gürcülerin bölgedeki siyasi emelleri ve bu çerçevede yürüttükleri girişimler, uluslararası boyutta ele alınarak Rize’nin bu süreçteki konumu vurgulanıyor.

Son olarak, Karadenizli denizcilerin silah sevkiyatı ve Rizelilerin bu süreçteki katkıları ele alınarak, milli mücadeleye lojistik destek sağlanması sürecinde Rize halkının oynadığı kritik rol açıklanıyor. İstanbul’daki silah ve cephane depolarından Anadolu’ya yapılan sevkiyatın nasıl gerçekleştirildiği, bu süreçte Rizeli gönüllülerin faaliyetleri ve Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı’nın çalışmaları anlatılıyor.

Genel olarak, bu bölüm, bölgenin savaş ve işgal sürecindeki durumunu detaylandırırken, Rize'nin tarihsel süreç içindeki stratejik önemini ve halkının gösterdiği direnci vurguluyor. Azınlık faaliyetleri ve büyük güçlerin bölge üzerindeki emelleri, yerel halkın tepkisiyle birlikte ele alınarak dönemin sosyal ve siyasi dinamikleri kapsamlı bir şekilde incelenmiş. Tezinizin bu bölümü, yalnızca olayların kronolojik bir dökümünü sunmakla kalmayıp, aynı zamanda bölgesel mücadelelerin ve halk hareketlerinin tarihsel bağlamını da güçlü bir şekilde ortaya koyuyor.

Bu bölüm, I. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi sonrası Doğu Karadeniz ve Rize'de yaşanan askeri, siyasi ve toplumsal gelişmeleri ele almaktadır. Savaş öncesi Rize'nin idari ve askeri yapısı, savaş sürecinde yaşananlar, Rus işgalinden kurtuluş ve sonrasındaki gelişmeler detaylandırılmıştır. Mondros Mütarekesi'nin uygulanışı ve bölgedeki etkileri incelenirken, Pontusçu Rumlar, Ermeniler ve Gürcülerin devlet kurma faaliyetleri ile bu girişimlere karşı bölge halkının direnişi vurgulanmıştır. Son olarak, Karadenizli denizcilerin İstanbul'daki silahları Anadolu'ya sevk süreci ve Rizelilerin milli mücadeleye katkıları ele alınarak, Rize'nin stratejik rolü ortaya konmuştur.

Rize'nin tarihsel sürecini ve kimlik tartışmalarını anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bölgenin İlkçağlardan Osmanlı dönemine kadar geçirdiği evrim, hem idari hem de demografik açıdan detaylandırılmış, özellikle Laz kimliği üzerinden yürütülen etnik ve siyasi tartışmalara eleştirel bir bakış getirilmiştir. Böylece, Rize'nin tarihi, kültürel ve sosyo-politik bağlamda nasıl şekillendiği kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü, Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına kadar Rize'de milli uyanış sürecini, kurulan teşkilatları ve bölgenin Milli Mücadele'deki rolünü ele almaktadır. Öncelikle, “Milli Mücadele Döneminde Rize'de Milli Uyanış ve Kurulan Teşkilatlar” başlığı altında, bölgedeki halk hareketlerinin temelleri, Osmanlı sonrası oluşan siyasi belirsizlik ve Rize'deki milli bilinçlenme süreci ele alınmaktadır.

Bu süreçte, “Rize'de Kurulan Cemiyetler ve Faaliyetleri” bölümü, yerel direnişi örgütleyen yapıların gelişimini incelemektedir. Özellikle, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Laz Tekâmül-ü Milliye

Cemiyet-i Hayriyesi ve Trabzon-Rize Cemiyet-i Hayriyesi gibi teşkilatların faaliyetleri, bölgedeki siyasal ve toplumsal hareketliliği anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır.

Bölümün ilerleyen kısımlarında, “İzmir’in İşgali ve İşgal Sonrası Trabzon Vilayetindeki Tepkiler ve Gelişmeler” başlığı altında, işgale karşı Rize ve çevresinde yapılan protestolar ve halkın gösterdiği tepki ele alınmaktadır. İzmir’in işgalinin yıl dönümlerinde düzenlenen mitingler, Rize’deki milli ruhun güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Bu bağlamda, “Erzurum ve Sivas Kongreleri Döneminde Rize” bölümü, kongrelerde Rizeli delegelerin rolünü, Erzurum’daki hazırlık sürecini ve kongre kararlarının Rize’ye etkilerini detaylandırmaktadır. Sivas Kongresi öncesinde Trabzon Vilayeti’ne gönderilen tahkik heyeti ve Sivas Kongresi sonrası Rize’deki gelişmeler de bu kapsamda ele alınmıştır.

Son olarak, “Meclis-i Mebusan’ın Toplanması ve Rize’deki Seçimler” başlığında, Rize’nin Osmanlı parlamentosu içindeki temsili, bölgedeki seçim süreci ve İstanbul’un işgali karşısında gösterilen tepki incelenmektedir. Bu süreç, Rize’de milli mücadelenin örgütlenmesi açısından kritik bir dönemi temsil etmektedir.

Genel olarak bu bölüm, Rize’nin Milli Mücadele’deki aktif rolünü, halkın işgallere ve tehditlere karşı örgütlenmesini, cemiyetler aracılığıyla gelişen milli bilinci ve kongre süreçlerinde bölgenin etkisini gözler önüne sermektedir. Rize’nin, hem yerel düzeyde hem de ulusal mücadelede nasıl bir yer edindiği, tarihsel süreç içinde somut örneklerle ortaya konmaktadır.

Çalışmanın dördüncü bölümü, Büyük Millet Meclisi’nin açılmasından itibaren Rize’nin askeri, siyasi ve toplumsal gelişmeler içindeki yerini ele almaktadır. Bu süreçte, BMM’nin açılışı, Sevr Anlaşması’na tepkiler ve Batı Anadolu’daki savaşlar sırasında Rize’nin katkıları detaylandırılmaktadır.

İlk olarak, “Büyük Millet Meclisi’nin Açılması ve Bu Tarihlerde Rize” başlığı altında, Meclis’in açılmasından önce Rize’deki siyasi ve askeri durum değerlendirilmiştir. Üçüncü Kafkas Tümeni ve kontrol subaylarının Doğu Karadeniz’deki faaliyetleri, bölgenin güvenliği açısından kritik bir yere sahiptir. Ardından, BMM seçimleri ve Rizeli delegelerin katılımı ele alınarak, bölgenin ulusal

mücadeledeki temsili vurgulanmıştır. Meclis'in açılmasından sonra ise Rize'nin genel durumu ve Meclis ile olan ilişkileri incelenmektedir.

Bölümün devamında, “Sevr Anlaşması ve Sonrasında Rize” başlığı altında, Osmanlı Devleti'nin Sevr'i imzalaması karşısında Rize'de oluşan tepki ortaya konmaktadır. Sevr'in Doğu Karadeniz ile ilgili maddeleri, bölgenin geleceği açısından büyük önem taşıdığı için bu konudaki toplumsal ve siyasi refleksler detaylandırılmıştır.

Daha sonra, “Batı Anadolu'daki Savaşlar (İnönü Savaşları, Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruz) Sırasında Rize” başlığı altında, Rize'den Batı Cephesi'ne verilen destek ele alınmaktadır. Birinci ve İkinci İnönü Savaşları'nda Rizeli gönüllülerin faaliyetleri, bölgenin ulusal mücadeleye katkısını göstermektedir. Ardından, Sakarya Savaşı sürecinde Rizelilerin mücadelesi ve savaş sonrası gelişmeler irdelenerek, bölgenin moral ve lojistik desteği vurgulanmaktadır. Son olarak, Büyük Taarruz döneminde Rize'nin tutumu ve Rizelilerin faaliyetleri değerlendirilmiş, Anadolu'daki zaferlerin Rize'de nasıl karşılandığı ortaya konmuştur.

Genel olarak, bu bölüm Rize'nin Büyük Millet Meclisi'ne entegrasyonu, Sevr Anlaşması karşısındaki tepkisi ve Batı Anadolu'daki savaşlara katkısını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Rize'nin, sadece Karadeniz Bölgesi içinde değil, ulusal mücadelede de aktif bir rol oynadığı, yerel teşkilatlanma, gönüllü birliklerin desteklenmesi ve siyasi katılım bağlamında somut örneklerle ortaya konmuştur.

Sonuç olarak bu çalışma, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Rize'nin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısını ele alarak, bölgenin I. Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi ve Milli Mücadele sürecindeki rolünü ortaya koymaktadır. Rize, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Karadeniz'in stratejik noktalarından biri olmuş, savaşlar ve işgaller karşısında hem askeri hem de sivil direnişin önemli bir merkezi haline gelmiştir.

Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Rus işgali, Brest-Litovsk görüşmeleri ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Rize'nin sosyo-ekonomik yapısını doğrudan etkilemiştir. Mondros Mütarekesi sonrasında bölgedeki Rum, Ermeni ve Gürcü azınlıkların devlet kurma faaliyetleri, Karadeniz'in geleceğini tehdit etmiş, ancak Rize halkı bu girişimlere karşı direnerek bölgenin bütünlüğünü koruma çabası içinde olmuştur.

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte, Rize hem siyasi hem de askeri açıdan Milli Mücadele'nin önemli bir parçası olmuş, bölgedeki direniş cemiyetleri ve gönüllü birlikler Anadolu'daki mücadeleye destek vermiştir. Özellikle Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve diğer yerel teşkilatlar, halkın örgütlenmesinde kritik rol oynamıştır. Batı Anadolu'daki savaşlar sırasında ise Rizeliler, lojistik destek sağlamış, gönüllü birlikler oluşturmuş ve ulusal bağımsızlık için yürütülen mücadeleye katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak, Rize sadece Karadeniz'deki yerel bir aktör değil, Milli Mücadele sürecinin önemli bileşenlerinden biri olmuştur. Bölge halkının direnişi, örgütlenme yeteneği ve ulusal mücadeleye verdiği destek, Cumhuriyet'in temellerinin atılmasında etkili olmuştur. Bu çalışma, Rize'nin tarihsel süreçteki önemini vurgulayarak, bölgenin Milli Mücadele içindeki yerine ve katkılarını ortaya koymuştur.¹⁵⁷

2.1.4. Sümeyye Topçu, “Rize Kazasında Asayiş (1900-1922)” (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, 2025, 94 s.)

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıl sonlarından itibaren yaşadığı askerî ve idarî zayıflıkların yerel düzeydeki etkilerini incelemektedir. Savaşlardaki başarısızlıklar ve ekonomik krizin derinleşmesiyle birlikte, devletin merkezi otoritesi sarsılmış ve bu durum asayişin bozulmasına yol açmıştır. Celali isyanları, tımar sisteminin çöküşü ve yeniçerilerin disiplinsizliğiyle birlikte 17. yüzyılda yaşanan huzursuzluk, 18. yüzyılda ayanların güç kazanmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Yerel eşrafın silahlanarak kendi bölgelerinde otorite kurması, merkezi yapının işleyişini ciddi biçimde aksatmıştır. Bu süreçte, taşrada yaşayan halk da güvenlik sorunlarıyla doğrudan karşı karşıya kalmıştır.

Bu tez çalışması, 1900–1922 yılları arasında Rize kazasında yaşanan asayiş olaylarını Osmanlı arşiv belgeleri ışığında ele almakta ve bu döneme dair literatürdeki eksikliği gidermeyi hedeflemektedir.

Tezin birinci bölümünde, Rize kazasının kısa tarihçesiyle birlikte bölgenin tarihî ve siyasî coğrafyası ele alınmaktadır.

¹⁵⁷Makbule Sarıkaya, “Milli Mücadele Döneminde Rize” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2000, 294 s.)

İkinci bölüm, asayiş sorunlarının ortaya çıkış nedenlerini incelemekte; özellikle idarî zafiyetler ve ekonomik sıkıntılar gibi temel faktörler üzerinde durulmaktadır.

Üçüncü bölümde ise 1900–1922 yılları arasında Rize kazasında vuku bulan cinayet, eşkıyalık, yaralama, toprak anlaşmazlıkları, kaçakçılık, dağa kaldırma ve hırsızlık gibi asayiş problemleri ana başlıklar altında belgeler ışığında incelenmektedir.

Genel olarak bu tez, geç Osmanlı döneminde taşra birimi olan Rize’deki toplumsal güvenlik meselelerini tarihî belgelerle ortaya koymakta ve Osmanlı’nın çözülme sürecinde yerel düzeyde yaşanan gelişmeleri anlamaya katkı sunmaktadır.¹⁵⁸

2.1.5. Tuba Dalardıç, “Trabzon, Gümüşhane Ve Rize’de Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri” (Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2024, 117 s.)

Araştırma önsöz, özet, içindekiler ve giriş diziniyle başlamaktadır. Beş ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. 30 Ekim 1918’de Limni Adası’nda imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti açısından yalnızca I. Dünya Savaşı’nın değil, aynı zamanda siyasi egemenliğin de sonu anlamına gelmiştir. Ateşkesin ardından Osmanlı toprakları İtilaf Devletleri tarafından sistematik biçimde işgal edilmeye başlanmış, bu süreçte ülkede güvenlik kaygısı artmış ve siyasi belirsizlik derinleşmiştir. Özellikle İttihat ve Terakki yöneticilerinin yurt dışına kaçması, yönetimde bir otorite boşluğu yaratmıştır.

Bu kaotik ortamda Padişah Vahdettin, 21 Aralık 1919’da Meclis-i Mebusan’ı feshederek gücü merkezileştirme yoluna gitmiştir. Ancak bu girişimler, Anadolu’da yükselen Milli Mücadele ruhunu durduramamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkarak başlattığı bağımsızlık hareketi, kısa sürede halkın desteğini arkasına almış ve direniş örgütlerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Sivas Kongresi sonrasında, İstanbul hükümetiyle bağların koparılması ve Damat Ferit Paşa kabinesinin istifası istenmiştir. Bu baskılar sonucunda Damat Ferit 1 Ekim 1919’da görevden ayrılmış ve yerine Milli Mücadele’ye daha ılımlı yaklaşan Ali Rıza Paşa

¹⁵⁸Sümeyye Topçu, “Rize Kazasında Asayiş (1900-1922)” (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, 2025, 94 s.)

getirilmiştir. Yeni kabine 7 Ekim’de seçim kararı almış, ardından 12 Ocak 1920’de Son Osmanlı Mebusan Meclisi açılmıştır.

Bu çalışmada, Trabzon, Rize ve Gümüşhane şehirlerinde yapılan 1919 seçimleri incelenmektedir. Araştırma, sadece seçim sonuçlarını değil; aynı zamanda bölgedeki siyasi atmosferi, adayların belirlenme süreçlerini ve halkın seçimlere katılımını da ele almaktadır. Çalışma boyunca tarihî belgelerden ve arşiv kayıtlarından faydalanılmıştır.

Osmanlı’da Müslüman halkın siyasi katılımı, ilk kez 1840’ta Muhassıllık Meclisleri ile başlamış, 1876’daki Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan’ın ilanıyla sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Ancak uzun yıllar boyunca seçimler kesintiye uğramış, özellikle II. Abdülhamit döneminde meclisin feshedilmesiyle siyasi katılım askıya alınmıştır. II. Meşrutiyet sonrası (1908) yeniden seçimler yapılmış, 1912’deki “Sopalı Seçimler” ve 1914 seçimleri İttihat ve Terakki’nin etkisiyle şekillenmiştir.

1919 seçimleri ise Osmanlı’nın son, Milli Mücadele’nin başlangıç noktalarından biri olarak değerlendirilmelidir. İzmir’in işgali gibi gelişmeler Anadolu’da büyük bir tepkiye yol açarken, Karadeniz bölgesinde de Pontusçuluk faaliyetlerine karşı yerel direniş örgütleri kurulmuştur. Bu bağlamda Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, halkın haklarına sahip çıkma bilincinin örgütlü bir örneğini temsil etmektedir.

Bu araştırma, yalnızca Osmanlı’daki son seçimleri değil, aynı zamanda bir imparatorluğun çözülüşü ve bir milletin yeniden dirilişini anlatan bir döneme ışık tutmaktadır. Seçimlerin detaylı biçimde incelenmesi, halkın siyasi iradesinin nasıl şekillendiğini anlamamıza olanak sağlar. Ayrıca çalışmada, seçim sistemleri, yönetsel yapılar ve halkın siyasi sürece katılımı gibi konular tarihsel bağlamda güçlü bir şekilde ortaya konmuştur. Mondros sonrasında yaşanan gelişmelerin, sadece askeri değil, siyasi direnişin de temellerini attığı görülmektedir. Özellikle Doğu Karadeniz’in, Milli Mücadele sürecindeki stratejik ve ideolojik rolü bu çalışmada net bir şekilde ortaya konmuştur.

Çalışmanın birinci bölümü 1. Dünya Harbi’nde Osmanlı Devleti başlığı altında Mondros Mütarekesi ve Sonrası, Osmanlı Devleti’nin savaş öncesi konumu ve savaşa giriş sürecinden başlayarak, savaşın bitimiyle ortaya çıkan siyasi çöküşe kadar olan dönemi kapsamlı biçimde ele alır. Birinci Dünya Harbi’nin Başlaması ve

Birinci Dünya Harbi Öncesi Osmanlı Devleti başlıkları, hem uluslararası hem de Osmanlı özelinde dönemin siyasal zeminini açıklamaya yöneliktir. Ardından gelen Osmanlı Devleti'nin Savaşa Katılması başlığı, İttihatçıların karar süreçlerini ve Osmanlı'nın savaşa girişinin iç ve dış dinamiklerini ele alırken, Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması ve Meclisin Feshedilmesi başlığı, savaş sonrası yaşanan çözülmenin siyasi boyutunu ve Meclis-i Mebusan'ın kapatılması gibi rejimsel sonuçlarını ortaya koymaktadır.

Araştırmanın ikinci bölümü Milli Birlik ve İstiklal Hareketinin Temelleri başlığı, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yürütülen kurtuluş mücadelesinin düşünsel ve örgütsel temellerini vurgulamaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a Gelmesi ve Samsun'a Çıkışı başlıklarıyla başlayan bu bölüm, onun siyasi vizyonunu ve fiilen mücadeleyi başlatma+iradesini ortaya koymuştur. Devamında gelen Erzurum Kongresi'nin Toplanması ve Sivas Kongresi'nin Düzenlenmesi başlıkları, bölgesel direnişlerin nasıl birleşik ve kurumsal bir yapıya dönüştüğünü açıkça ortaya koyar. Bu kongreler, halkın iradesini esas alan milli egemenlik anlayışının temel taşları olarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü Bölüm Doğu Karadeniz'in Savaş Yılları ise tezin yerel odaklı bölümüdür ve Trabzon, Rize ile Gümüşhane gibi Doğu Karadeniz şehirlerinin savaş ve mütareke döneminde yaşadıkları askeri ve siyasi gelişmeleri kapsamaktadır. Doğu Karadeniz'in Stratejik Önemi başlığı, bölgenin jeopolitik konumunu vurgularken, Doğu Karadeniz Bölgesinin İşgali ve Mütareke Döneminde Doğu Karadeniz'in Durumu başlıkları, bu süreçte bölgenin yaşadığı tehditleri ve halkın tepkilerini değerlendirmektedir. Genel olarak araştırma savaşın ulusal düzeydeki etkileriyle bölgesel yansımaları arasında sistemli bir bağ kurmakta ve hem merkez hem taşra perspektifinden 1914-1920 dönemine dair bütüncül bir tarihsel anlatı ortaya koymuştur.

Araştırmanın dördüncü bölümü Millî Direnişin Yükselişi, Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası siyasi çalkantılarında halkın ve yeni hükümet kadrolarının direniş ve kurtuluş fikrine yönelik sürecini ele almaktadır. Bu bölümde, Seçime Giden Süreç başlığıyla Mondros Mütarekesi sonrası ülke genelinde yaşanan otorite boşluğuna karşı Anadolu'da doğmaya başlayan direnişin, siyasi temsil arayışıyla nasıl bir seçim ortamına evrildiği anlatılmaktadır.

Ardından gelen Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Kurulması başlığı, Damat Ferit Paşa'nın istifasından sonra göreve gelen yeni hükümetin, Milli Mücadele ile uzlaşmacı tutumunu ortaya koyarken, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Seçim Kararı Alması kısmı ise Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması için atılan adımları ve halk iradesini temsil edecek bir yasama meclisinin oluşturulmasına yönelik gelişmeleri vurgulamaktadır. Bu bölüm, seçime yönelik hazırlık sürecini siyasi gelişmeler ışığında değerlendirerek Millî Mücadele'nin meşruiyet zeminini nasıl kurduğunu göstermektedir.

Araştırmanın beşinci bölümü Doğu Karadeniz Bölgesinde Seçim Süreci, 1919'da yapılan Son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimlerinin Doğu Karadeniz'deki yansımalarını detaylı biçimde ele almaktadır. 1919 Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri başlığı genel çerçevede seçim sürecinin yasal, toplumsal ve siyasal yönlerine değinirken; Trabzon Sancağında 1919 Seçimleri ve onun alt başlığı olan Trabzon Mebusları kısmı, Trabzon'da yürütülen seçim çalışmalarını ve seçilen milletvekillerinin kimliklerini, toplumsal meşruiyetlerini ve siyasal konumlarını incelemektedir. Aynı yapıyı Gümüşhane Sancağında 1919 Seçimleri ve Gümüşhane Mebusları başlıklarında da görmek mümkündür. Lazistan Sancağında 1919 Seçimleri ile Lazistan Mebusları başlıklarında ise bölgenin etnik ve kültürel yapısı içinde gerçekleşen seçim süreci değerlendirilirken, bölgedeki siyasi beklentilere ve seçilen mebusların kimliklerine odaklanılmıştır.

Seçimlerde Gayrimüslimler başlığı, o dönemde gayrimüslim unsurların seçim sistemindeki yerini ve etkilerini ele alarak, dönemin siyasi yapısının ne derece kapsayıcı olduğunu sorgularken; Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Açılması kısmı ise tüm bu seçim sürecinin ardından oluşan meclisin çalışmalarına başlamasını ve bunun Millî Mücadele bağlamındaki anlamını ortaya koymaktadır. Bu bölüm, Doğu Karadeniz özelinde yerel dinamiklerin nasıl ulusal bir siyasi oluşuma katkı sunduğunu belgelemektedir.

Sonuç olarak bu çalışma Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal çalkantılarla birlikte Millî Mücadele'ye giden süreci ve özellikle 1919 seçimlerinin Doğu Karadeniz'deki yansımalarını kapsamlı biçimde ele almaktadır. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasının ardından 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni

imzalamış; bu gelişme İtilaf Devletleri'nin Anadolu'da işgale başlamasına zemin hazırlamıştır. Meclis-i Mebusan'ın 21 Aralık 1918'de padişah tarafından feshedilmesi ve ardından Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kurulmasıyla birlikte ülke yönetiminde büyük bir otorite boşluğu oluşmuştur. Bu karmaşa ortamında İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları, çözümün Anadolu'ya geçerek halkı örgütlemek olduğuna kanaat getirerek ilk adımı atmışlardır. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı, Millî Mücadele'nin fiili başlangıcı olmuştur.

Bu süreçte Anadolu'da direniş hareketleri şekillenmeye başlamış, Doğu Karadeniz'de Rum çeteleri Pontus Devleti kurma hedefiyle silahlı faaliyetlerde bulunmuştur. İzmir'in işgali bu hareketleri daha da artırmış; buna karşılık Trabzon ve Erzurum'da kurulan cemiyetlerin öncülüğünde Erzurum ve Sivas Kongreleri düzenlenmiştir. Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal, milletin kurtuluşunun kendi iradesiyle gerçekleşeceğini vurgulamış, İstanbul Hükümeti'nin pasif tutumuna karşı alternatif bir direniş hattı oluşturulmuştur. Bu gelişmeler sonucunda Damat Ferit Paşa istifa etmiş ve yerine 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. Aynı ay içerisinde yeni bir seçim sürecinin başlatılmasına karar verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, seçimlerde Millî Mücadele'ye destek verecek isimlerin meclise girmesi gerektiğini düşünerek aday belirleme sürecine bizzat müdahil olmuştur. Trabzon Vilayeti'nde, Trabzon, Gümüşhane ve Rize sancaklarında yürütülen seçimler, halkın zor koşullar altında iradesini ortaya koyduğu bir süreci yansıtmaktadır. Seçimler, sadece mebus belirlemekten öte halkın ulusal bağımsızlık konusundaki kararlılığını ve Milli Mücadele'ye verdiği desteği gözler önüne sermiştir.

12 Ocak 1920'de açılan Son Osmanlı Mebusan Meclisi, kısa sürede Misak-ı Millî kararlarını ilan ederek Türk milletinin ulusal sınırlarını ve bağımsızlık hedeflerini ortaya koymuştur. Ancak bu karar, İtilaf Devletleri'nin baskısıyla meclisin 16 Mart 1920'de kapatılmasıyla karşılık bulmuş ve bu durum, halk direnişinin daha da güçlenmesine neden olmuştur. Sonuç olarak, 1919 seçimleri Millî Mücadele'nin meşruiyet zeminini oluşturarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin

açılmasına giden yolu aydınlatmış ve Türk milletinin egemenliğe dayalı yeni bir yönetim biçimine geçişindeki temel dönüm noktalarından biri olmuştur.¹⁵⁹

2.1.6. Özay Yıldırım, “Rize’de Asayiş (1806-1876)” (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2022, 247 s.)

Bu çalışma, Osmanlı Devleti’nde asayiş kavramını ve Rize kazasındaki güvenlik meselelerini ele alan bir doktora tezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Giriş, üç ana bölüm ve Sonuç kısımlarından oluşan tez, Osmanlı yönetiminde asayişin sağlanma mekanizmalarından başlayarak, dönemin toplumsal ve hukuki dinamiklerini ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.

Giriş bölümü, çalışmanın kuramsal çerçevesini belirleyerek, metodolojik unsurları ve araştırma sürecinin temel dinamiklerini açıklamaktadır. Tezin ana omurgasını oluşturan üç ana bölümde ise, Osmanlı Devleti’nde asayişin sağlayan unsurlar, asayişin bozulmasına yol açan faktörler ve Rize kazasındaki güvenlik sorunları detaylı biçimde ele alınmaktadır.

Bu bölüm, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmanın yanı sıra, araştırmanın yöntemini, kapsamını ve önemini sistematik bir şekilde ele almaktadır. Başlıklar doğrultusunda değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti’nde asayiş kavramının tanımlanması ve asayişin sağlayan unsurların incelenmesi, çalışmanın temelini oluşturacak bir arka plan sunmaktadır.

Asayiş Kavramı ve Osmanlı’da Asayişin Sağlayanlar başlığı Osmanlı Devleti’nde asayişin nasıl sağlandığını, hukuki, idari ve askeri yapılar çerçevesinde ele almaktadır. Devletin güvenliği tesis etmek için kullandığı mekanizmalar, kadı, subaşı, zaptiye teşkilatı ve merkezden gönderilen valiler gibi asayişin sağlayan unsurlar üzerinden detaylandırılmıştır. Aynı zamanda, taşrada güvenliği sağlamaktan sorumlu olan yerel güçler ve toplum içindeki otokontrol mekanizmalarının da burada ele alınması beklenmektedir.

Osmanlı Devleti’nde Asayişin Bozulmasının Sebepleri başlığında, Osmanlı Devleti’nde güvenlik yapısının ne gibi sosyal, ekonomik ve siyasi etmenler sonucunda zayıfladığını analiz etmektedir. Merkezi otoritenin zayıflaması, ekonomik

¹⁵⁹Tuba Dalardıç, “Trabzon, Gümüşhane Ve Rize’de Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri” (Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2024, 117 s.)

krizler, ayanların güç kazanması, isyanlar, eşkıyalık olayları ve savaşların asayiş üzerindeki etkileri gibi konular, Osmanlı Devleti'nde güvenlik yapısının neden bozulduğunu anlamak için önemli başlıklar olarak değerlendirilebilir.

Rize Kazasında Asayiş Etkileyen Faktörler başlığında ise, tezin temel odak noktasını oluşturan Rize kazasındaki asayiş sorunlarını incelemektedir. Rize'nin coğrafi yapısı, demografik özellikleri, ekonomik yapısı ve toplumsal dengeleri, bölgedeki güvenlik sorunlarını anlamak açısından kritik unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle isyan hareketleri, eşkıyalık faaliyetleri ve bireysel suçların nedenleri, bölgesel dinamikler çerçevesinde değerlendirilerek asayiş etkileyen ana faktörler olarak ele alınmaktadır.

Bu genel çerçeveye ek olarak, bölümün alt başlıkları çalışmanın bilimsel niteliğini destekleyici unsurlar içermektedir bu başlıklar; Araştırmanın Konusu ve Yöntemi, Amacı, Sınırlılıkları ve Kaynakları başlıkları çalışmanın bilimsel yönünü ortaya koymaktadır.

Genel olarak tezin giriş bölümü, çalışmanın kuramsal altyapısını güçlendirerek, okuyucuya tezin genel çerçevesini sunmaktadır. Osmanlı'da asayişin nasıl sağlandığı ve neden bozulduğu gibi temel meselelerin açıklanması, Rize kazasındaki özel durumu daha iyi anlamak için sağlam bir temel oluşturmaktadır. Ayrıca, araştırmanın amacı, yöntemi ve sınırlılıkları gibi unsurların detaylandırılması, çalışmanın bilimsel geçerliliğini artırarak, konunun nasıl ele alındığını daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın birinci bölümü, çalışmanın kapsamını, yöntemini ve tarihî bağlamını sistematik bir şekilde sunarak, sonraki bölümlerde yapılacak analizler için sağlam bir temel oluşturmaktadır. Birinci bölümde, Rize'de yaşanan çeşitli isyan hareketleri ele alınmış ve her bir isyanın toplumsal, siyasal ve ekonomik bağlamdaki yeri ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu bağlamda, isyanların yalnızca dönemin genel asayiş yapısıyla değil, aynı zamanda yerel halkın yaşadığı huzursuzluk, adaletsizlik ve eşitsizlikle de doğrudan ilişkili olduğu vurgulanmıştır.

Bu bölüm, sosyal yapıyı ve yerel yönetim ilişkilerini derinlemesine inceleyerek, isyanların kökenlerinin ve toplumsal gerginliklerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Her bir isyan, dönemin sosyal ve ekonomik yapısındaki gerilimlerin bir yansıması olarak ele alınırken, yerel yönetim ile halk arasındaki

etkileşimi de gözler önüne sermektedir. Bu isyanların, sadece yerel toplumsal yapıyı değil, aynı zamanda geniş anlamda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki güç dengelerini ve otoriteyi nasıl etkilediği üzerine de önemli bilgiler sunulmaktadır.

Rize'deki isyanların sebeplerini, gelişim süreçlerini ve sonuçlarını çok yönlü bir biçimde ele alarak, yerel yönetim, halk ve merkezi otorite arasındaki karmaşık ilişkileri anlamamıza katkı sağlamakta, böylece dönemin toplumsal yapısına dair kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümü, Rize'deki eşkıyalık faaliyetlerine dair çeşitli başlıkları kapsamaktadır ve bu başlıklar, sırasıyla, Ekşioğulları'nın Faaliyetleri, Rize, Kurayiseba ve Baltacıdere EşkİYaları ile Reisleri Evliyaoğulları, Tersane-i Amirede Kürege Konan Rizelilerin Yeniden Mahkeme Olunmaları ve Fitzoğlu Deli Mehmet olarak belirlenmiştir.

Bu başlıklar, Rize'deki eşkıyalık hareketlerinin çeşitli yönlerini ele almaktadır. İlk başlık, Ekşioğulları ailesinin faaliyetlerini, yerel eşkıyalık üzerindeki etkilerini ve bölgedeki güvenlik dinamiklerini incelerken, ikinci başlık, Kurayiseba ve Baltacıdere gibi bölgelerdeki eşkıyalık hareketlerinin detaylarına ve bu hareketlerin liderleri olan Evliyaoğulları'na odaklanmaktadır.

Üçüncü başlık, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi yönetimi tarafından cezalandırılan Rizeli eşkıyaların, Tersane-i Amire'deki yeniden yargılanmalarını ele alarak, merkezi otoritenin yerel isyanlara müdahale biçimlerini inceler.

Dördüncü başlık ise Fitzoğlu Deli Mehmet gibi yerel figürlerin etkinliklerine odaklanarak, bu figürlerin toplumsal ve hukuki bağlamdaki etkilerini araştırır. Genel olarak bu başlıklar, Rize'deki eşkıyalık faaliyetlerinin nedenlerini, gelişim süreçlerini ve bu hareketlerin yerel toplumsal yapıya olan etkilerini çok boyutlu bir şekilde incelemektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümü, Rize'de şahsa karşı işlenen suçları kapsamaktadır ve bu başlıklar sırasıyla, Adam Öldürme, Darp ve Yaralama, Hırsızlık, Gasp, Zina ve Tecavüz, Hane Basma ve Küfür ve Hakaret olarak belirlenmiştir.

Bu başlıklar, Rize'deki suç tipolojisinin çeşitliliğini ve bu suçların toplumsal yapıya olan etkilerini derinlemesine ele almaktadır. İlk başlık, adam öldürme suçlarını ve bu suçların toplumsal sonuçlarını incelerken, darp ve yaralama başlığı, şiddet içeren suçların yerel halk üzerindeki etkilerini tartışmaktadır.

Hırsızlık ve gasp başlıkları, bölgedeki ekonomik dengesizliklerin ve toplum içindeki güvenlik problemlerinin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Zina ve tecavüz, toplumsal cinsiyet normları ve bireysel ahlaki değerlerle ilişkili olarak ele alınırken, hane basma suçları, aile içindeki huzursuzlukların ve yerel yönetimle olan ilişkilerin bir göstergesi olarak ortaya konmaktadır.

Son olarak, küfür ve hakaret başlığı, sözlü saldırıların toplumsal normlar ve hukuk düzeniyle olan bağlantısını irdelemektedir. Bu başlıklar, Rize'deki suçların sadece bireysel suçlar olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapının ve dönemin hukuki anlayışının birer yansıması olarak ele alındığı çok yönlü bir inceleme sunmaktadır.

Çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölüm de, Rize'deki diğer asayiş sorunlarını ele almaktadır ve başlıklar şu şekilde sıralanmıştır: Tarımla İlgili Anlaşmazlıklar, Yol Anlaşmazlığı, Alacak Verecek Meseleleri, Aile İçi Anlaşmazlıklar (Miras, Evlilik ve Boşanma), Yöneticiler ve Memurların İşlediği Suçlar, Asker Kaçaklarının Suça Bulaşması ve Ahaliye Fesat Karıştırma ve Kalpazanlık Suçları. Bu başlıklar, bölgedeki sosyal ve ekonomik sorunların asayişini nasıl etkilediğini göstermektedir. Tarım, ulaşım, ailevi anlaşmazlıklar, ekonomik çekişmeler ve kamu görevlilerinin rolü, yerel düzenin bozulmasına yol açan faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmanın sonuç bölümünde Rize kazasında görülen asayiş sorunları, genellikle bireysel anlaşmazlıklardan kaynaklanmış ve bu tür vakalarda cezalar daha hafif tutulmuştur. Ancak kitlesel çapta meydana gelen eşkıyalık gibi suçlar ciddi cezalarla karşılık bulmuş ve bu durumlar çoğunlukla arabuluculuk yoluyla çözüme kavuşturulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun adli sistemi, suçluları cezalandırmaktan çok, toplumsal huzuru bozmayan suçlar için daha fazla rehabilitasyon ve topluma kazandırma yöntemini benimsemiştir.

Rize'deki asayiş sorunlarına yol açan güçler, özellikle II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde uygulanan reformlarla etkilerini kaybetmişlerdir. Devletin zayıf olduğu dönemlerde, eşkıyalar fırsatçılık yaparak toplumsal ve ekonomik kazanımlar sağlamaya çalışmışlardır. Örneğin, Tuzcuzade Memiş Ağa gibi figürler, devlete karşı zayıf anlardan faydalanarak kendilerini valilik gibi yüksek makamlara getirmeye çalışmışlardır. Tanzimat sonrasında ise, eşkıyaların daha çok küçük çaplı

hedeflerle karışıklık çıkardığı ve devletin zor zamanlarını fırsata çevirmeye çalıştığı görülmüştür. II. Mahmut ve Tanzimat reformları, bu güçleri idam, sürgün ve kürek cezalarıyla disipline etmeyi başarmıştır.

1876 sonrası dönemde, özellikle 93 Harbi'nin ardından Batum'un Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle, Rize'nin stratejik önemi artmış ve burası Lazistan sancağının merkezi olmuştur. Bu yeni durum, Rize'nin ve dolayısıyla asayişin korunmasının daha da kritik hale gelmesine neden olmuştur. Rusya'ya karşı bir sınır bölgesi haline gelen Rize, asayişin sürekli ve etkin bir şekilde sağlanması gereken bir yerleşim olmuştur.

Genel olarak bu tez, Rize'deki asayiş sorunlarının toplumsal ve siyasi bağlamda nasıl şekillendiğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sorunlarla nasıl başa çıkmaya çalıştığını özgün bir şekilde ortaya koymaktadır. Rize kazasında görülen asayiş sorunlarına Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl müdahale ettiğini ve toplumda huzurun sağlanmasına yönelik stratejilerini ele almaktadır. Osmanlı, büyük suçlar ve eşkıyalık gibi durumlarda toplumu kazandırmaya yönelik bir yaklaşım benimsemiş, cezalandırmanın ötesinde daha ılımlı çözümler aramıştır.

Eşkıyaların, özellikle devletin zayıf olduğu dönemlerde güç kazanmaya çalışmaları, siyasi yapının zayıflığını gösterirken, Tanzimat reformları bu durumu engellemeye yönelik başarılı olmuştur. 1876 sonrası dönemde Rize'nin stratejik önemi artmış, asayişin korunması sadece yerel değil, ulusal güvenlik meselesi haline gelmiştir. Bu çalışma, Osmanlı adalet sisteminin toplumu ve bireyleri iyileştirme amacını güttüğünü ortaya koymaktadır.¹⁶⁰

2.2. Sosyo- Kültürel ve Ekonomik Konulu Çalışmalar

Bu başlık altında, Rize'nin sosyo-kültürel yapısı ve ekonomik yaşamına dair yapılmış lisansüstü tezler değerlendirilmiştir. Toplamda 6 lisansüstü tez, açıklamalı kaynakça türünde özetlenerek bu bölümde sunulmaktadır. Tezler, bölgede yaşayan toplulukların sosyal yaşam biçimleri, kültürel pratikleri, geçim kaynakları ve geleneksel yaşam tarzlarını aydınlatmaya yönelik çalışmaları içermektedir. Rize'nin kültürel mirasının korunmasına ve ekonomik gelişiminin tarihsel süreçteki izlerini

¹⁶⁰Özay Yıldırım, "Rize'de Asayiş (1806-1876)" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2022, 247 s.)

ortaya çıkarmaya katkı sunan bu çalışmalar, yerel tarih araştırmalarının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu bölümde, her bir tez, kapsamı, yöntemi ve temel bulguları bakımından açıklamalı bir şekilde değerlendirilecektir.

2.2.1. Ayşe Ayçiçek, “Rize’de Kıpçak İzleri” (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016, 115 s.)

Türkistan’dan Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlara göç eden Kuman-Kıpçaklar, yaklaşık 200 yıl boyunca bu bölgede hâkimiyet kurmuş ve Deşt-i Kıpçak olarak anılan geniş bir coğrafyada etkili olmuşlardır. Savaşçı yapıları ve teşkilatlanma becerileri sayesinde Doğu Avrupa’da iz bırakan bu topluluk, bölgedeki Türk varlığının devamlılığında önemli bir rol oynamıştır.

Bu çalışma, Kuman-Kıpçakların tarihsel sürecini, kültürel mirasını ve Rize ile olan bağlantılarını inceleyen yüksek lisans tezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma özet, önsöz, içindekiler ve giriş diziniyle başlamaktadır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Kıpçakların siyasi tarihi ve yayıldıkları coğrafya ele alınarak, göç hareketleri ve etkileşim içinde oldukları milletler değerlendirilmiştir. İkinci bölüm, Kıpçak kültürü ve medeniyetine odaklanarak, toplumsal yapıları, yaşam tarzları ve kültürel mirasları üzerine yoğunlaşmaktadır. Son bölümde ise Rize’nin sosyo-ekonomik ve siyasi tarihi çerçevesinde, Tunca (Dutha) Köyü monografisi incelenerek bölgede Kıpçak izleri aranmıştır.

Çalışma sürecinde konuyla ilgili kaynaklar, kitaplar, makaleler ve tercüme eserler tarafsız bir şekilde değerlendirilmiş, Kuman-Kıpçak ismi farklı bağlamlarda Kıpçak, Kuman veya Kuman-Kıpçak şeklinde kullanılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda, Rize ve özellikle Tunca Köyü’nde Kıpçak izlerine rastlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tezin giriş bölümünde, Kuman-Kıpçakların Doğu Avrupa’ya göçleri, bu göçlerin siyasi, ekonomik ve kültürel etkileri ele alınmıştır. Türk boylarının tarih boyunca Doğu Avrupa’da oynadığı rol vurgulanarak, Kuman-Kıpçakların bölgedeki varlığının önemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Kıpçakların savaşçı ve teşkilatçı yapılarıyla Karadeniz’in kuzeyinde kalıcı izler bıraktıkları, bu bölgelerin uzun süre Deşt-i Kıpçak olarak anıldığı belirtilmiştir.

Bu bölümde, çalışmanın kapsamı ve yöntemi açıklanmış, Kıpçakların sosyal, ekonomik ve dini yapıları ile Rize'deki izlerinin araştırıldığı vurgulanmıştır. Özellikle Tunca (Dutha) Köyü monografisi üzerinden yürütülen saha çalışmasının amacı ve yöntemi tanıtılmıştır. Çalışmada kullanılan temel kaynaklar arasında Divanü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Câmiü't-Tevârih, Oğuz Kağan Destanı gibi eserler ile Niketas Khoniates, Stephannos Orbelian, İbn-i Batuta gibi tarihçilerin eserlerine yer verilmiştir. Ayrıca, yazılı kaynakların yanı sıra sözlü tarih çalışmalarına da başvurulduğu belirtilmiştir.

Sonuç olarak, tezin giriş kısmında Kuman-Kıpçakların tarihsel süreç içindeki yeri, çalışmanın temel dayanakları ve Rize'deki Kıpçak izlerini araştırma yöntemleri kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümü, Kıpçakların siyasi tarihini ve etnik yapısını detaylı bir şekilde incelemektedir. İlk olarak, Kuman-Kıpçak adlarının kökeni ve anlamı üzerinde durulmuş, bu isimlerin tarihsel süreçte nasıl şekillendiği ve farklı kültürler tarafından nasıl kullanıldıkları ele alınmıştır. Ardından, Kıpçakların etnik kökeni hakkındaki tartışmalara yer verilmiş, bu topluluğun kökeni ile ilgili çeşitli görüşler incelenmiştir.

Bölümde, Kıpçakların ortaya çıkışları ve Orta Asya'dan Karadeniz'in kuzeyine kadar uzanan yayılma süreçleri açıklanmış, bu halkın tarihsel gelişimi üzerinden bölgedeki etkileri incelenmiştir. Kıpçak göçleri ve yayıldıkları alanlar konusu, Kıpçakların geniş coğrafi alanlarda nasıl varlık gösterdiklerini anlatan detaylı alt başlıklarla ele alınmıştır.

Özellikle Karadeniz'in kuzeyi, Doğu Avrupa ve Balkanlara yapılan göçler vurgulanarak, Kıpçakların bu bölgelere ne zaman ve nasıl yerleştikleri, coğrafi etkileri açıklanmıştır. Aynı şekilde, Kafkaslar ve diğer bölgelere yapılan göçler de tartışılmış, Kıpçakların bu alanlardaki kültürel ve siyasi etkileri üzerine bilgiler sunulmuştur.

Son olarak, günümüzde Kıpçakların bulundukları yerler başlığında, Türkistan, İdil-Ural bölgesi, Doğu ve Güneydoğu Avrupa, Kafkaslar ve Anadolu'daki Kıpçak varlığına dair bilgiler aktarılmıştır. Her bölgenin Kıpçakların tarihsel mirası açısından taşıdığı önemi değerlendiren bu bölüm, Kıpçakların coğrafi ve kültürel dağılımını kapsamlı bir şekilde ortaya koymuştur.

Bölüm, Kıpçakların tarihsel sürecini ve coğrafi yayılımını farklı açılardan ele alarak, bu topluluğun tarihi üzerindeki etkilerini analiz etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümü, Kıpçakların kültürel ve medeniyet yapılarını ele almaktadır. Kıpçaklarda yönetim anlayışı başlığı, Kıpçakların siyasi örgütlenmesini ve yönetim biçimlerini detaylandırırken, Kıpçaklarda askeri teşkilat kısmı, Kıpçakların askeri yapısını ve savaşçı kültürlerini incelemektedir. Bu bölüm, Kıpçakların askeri strateji ve organizasyonlarının, toplumsal yapılarını nasıl şekillendirdiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Kıpçaklarda sosyo-kültürel, ekonomik ve dini yapı kısmı, Kıpçakların günlük yaşamlarına, toplumsal düzenlerine ve inanç sistemlerine dair geniş bir perspektif sunar. Sosyal hayat başlığı, Kıpçakların aile yapıları, toplumsal ilişkileri ve geleneksel yaşam biçimlerini irdeler. Ekonomik yapı ise, Kıpçakların tarım, hayvancılık ve ticaret gibi alanlardaki faaliyetlerini ve bunların toplumları üzerindeki etkilerini ele almaktadır. İnanç sistemi ise, Kıpçakların dini inançlarını, İslamiyet ve eski Türk inançlarının toplumda nasıl bir arada var olduğunu ve kültürel yaşamlarına nasıl yansıdığını araştırır. Bu bölüm, Kıpçakların kültür, ekonomi ve din konularındaki anlayışlarının, bölgesel ve tarihsel bağlamda nasıl şekillendiğine dair kapsamlı bir inceleme sunmaktadır.

Üçüncü bölüm, Rize Kıpçakları üzerine odaklanır. İlk olarak, Rize'nin tarihsel gelişimi ve kültürel evrimi ele alınır. Ardından, Kıpçakların Rize'ye yerleşmesi ve yerel halkla etkileşimleri incelenir. Son olarak, Tunca (Dutha) Köyü üzerine yapılan monografik çalışma, köydeki Kıpçak izlerini somut örneklerle sunar.

Kaynakça kısmında, tezde kullanılan ana kaynaklar ve araştırmalar sıralanmış, geniş bir çerçeve sunulmuştur. Ekler kısmında ise haritalar ve fotoğraflar, Kıpçakların Rize'ye göç yolları ve kültürel izlerini görsel olarak destekler. Tez sonunda, özgeçmiş kısmı, yazarın akademik geçmişi ve deneyimlerine dair bilgilerde yer almaktadır.

Bu tez, Rize'deki Kıpçak izlerini derinlemesine ele alarak, bölgedeki Kıpçak kültürünün kökenlerini, göç süreçlerini ve yerleşim alanlarını detaylı bir şekilde incelemektedir. Kıpçakların Rize'ye nasıl yerleştiği, yerel halkla nasıl etkileşimde bulunduğu ve bu etkileşimlerin günümüze nasıl yansıdığına dair elde edilen bulgular, çalışmanın odak noktalarını oluşturmaktadır. Ayrıca, Tunca (Dutha) Köyü üzerinden

yapılan monografik çalışma, Kıpçakların somut kültürel izlerinin köy yaşamındaki yansımalarını gözler önüne sermektedir.

Tez, sadece tarihsel bir araştırma sunmakla kalmayıp, aynı zamanda Kıpçakların toplumsal yapısı, ekonomik faaliyetleri ve dini inançları gibi kültürel yönlerini de kapsamlı bir biçimde ele almaktadır. Bu çok boyutlu yaklaşım, Kıpçakların Anadolu'daki etkisini ve Rize'deki izlerinin şekillendiği toplumsal bağlamı anlamamıza olanak tanımaktadır.

Sonuç olarak, bu tez, Kıpçakların tarihsel geçmişinin Rize'de nasıl şekillendiğine dair önemli veriler sunarken, bölgedeki kültürel mirası yeniden değerlendirmemize katkıda bulunmaktadır. Elde edilen bulgular, Kıpçakların yerleşim süreçlerinden günümüze kadar süren etkilerini somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca, tezde kullanılan haritalar, fotoğraflar ve diğer görsel materyaller, çalışmanın bulgularını pekiştiren önemli kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, Rize'nin yerel tarihine ışık tutan ve Kıpçak kültürünün Anadolu'daki izlerini anlamak için değerli bir kaynak oluşturmıştır.

Genel olarak, bu araştırma Kuman-Kıpçakların tarihsel ve kültürel etkilerini açıklarken, Rize'nin tarihî kökenleriyle bağlantı kurarak bölgedeki Kıpçak izlerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Kıpçakların, yalnızca savaşçı bir topluluk olmanın ötesinde, bulundukları bölgelerde kültürel ve sosyo-ekonomik yapı üzerinde kalıcı etkiler bıraktığı bu çalışmada vurgulanmıştır.¹⁶¹

2.2.2. Elif Yormaz, “Rize Gazetesi’ne Göre Rize’de Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Hayat” (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2016, 115 s.)

Bu tez, Önsöz, İçindekiler, Özet ve Giriş diziniyle başlamaktadır. Giriş bölümünde, Tezin giriş bölümünde, hem ön söz niteliği taşıyan açıklamalar hem de tezin konusunun belirlenmesinden nihai haline ulaşmasına kadar geçen süreç ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Rize'nin tarihine ve adının kökenine dair detaylı bilgilere yer verilmiş, tarihî ve etimolojik konular derinlemesine ele alınmıştır. Yazar, Rize adının

¹⁶¹Ayşe Ayçiçek, “Rize’de Kıpçak İzleri” (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016, 115 s.)

kökenine dair üç temel görüşü sistematik ve açıklayıcı bir şekilde sıralamış; bu görüşler üzerinden bölgenin kültürel geçmişine dair önemli çıkarımlar yapmıştır.

Araştırmacı, Rize'nin tarihî süreçlerini mantıklı bir kronolojiyle ele almış ve Pontus Devleti'nin yıkılmasından sonra Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girişinden başlayarak bölgenin siyasi dönüşümünü ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Roma'nın ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma (Bizans) sınırlarına dahil olan Rize'nin, Halife Osman döneminde kısa süreliğine Arapların vergi kontrolü altına girdiği belirtilmiştir. Ancak 1071 Malazgirt Zaferi sonrası Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından fethedilerek Selçuklu topraklarına katıldığını, Selçuklu egemenliğinin zayıflamasıyla 1143 yılında yeniden Bizans kontrolüne geçtiği vurgulanmıştır.

Yazar, bölgenin 1204 yılında Trabzon Rum Devleti'nin kurulmasıyla bu devletin egemenliğine girdiğini ve Trabzon Rum Devleti'nin çevresindeki güçlü devletlere vergi ödeyerek varlığını bir süre devam ettirdiğini açıklamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in 1461'de Trabzon'u fethetmesiyle Rize'nin Osmanlı topraklarına katıldığına dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra, I. Dünya Savaşı sırasında Rus işgaline uğrayan bölgenin, 1918 yılında işgalden kurtarıldığı belirtilmiştir. Rize halkının Millî Mücadele döneminde Kuvay-i Milliye'ye destek vererek, İstiklal Mücadelesine maddi ve manevi katkılarda bulunduğu da tezin önemli vurgularından biridir.

Tezin giriş bölümü, Rize'nin tarih boyunca farklı devletlerin egemenliğine nasıl geçtiğini ve bu süreçteki kritik olayları kronolojik bir sırayla açıkça ele almıştır. Özellikle Bizans ve Osmanlı dönemlerindeki dönüşümler, bölgenin tarihsel önemini anlamak açısından dikkat çekici şekilde sunulmuştur. Ayrıca, Rize halkının İstiklal Savaşı'ndaki aktif rolüne yer verilmesi, bölgenin millî mücadeledeki önemini vurgulamaktadır.

Tez, olayları düzenli ve anlaşılır bir sırayla aktararak tarihî bağlamın takibini kolaylaştırmaktadır. Rize'nin hem yerel hem de geniş çaplı tarihî gelişmelere etkisi detaylı şekilde işlenmiştir. Özellikle Osmanlı ve Bizans dönemleri üzerine odaklanma, bölgenin stratejik önemini açıkça göstermektedir. Rize halkının Millî Mücadele dönemindeki rolü, bölgenin modern Türkiye tarihindeki önemini vurgulamaktadır.

Çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır:

1. Basın Hayatı: Bu bölümde, Rize’de basın faaliyetlerinin başlangıcı, ilk matbaanın kurulması ve Rize Gazetesi’nin yayına başlaması ele alınmıştır. Ayrıca, gazetede yazılarıyla öne çıkan isimler tanıtılmıştır.

2. Sağlık, Sosyal ve Ekonomik Hayat: Bölgedeki salgın hastalıklar, Memleket Hastanesi’nin kuruluşu ve hastanede görev yapan doktorlar anlatılmıştır. Bunun yanı sıra, sosyal yardım faaliyetleri ve bölgenin ekonomik koşulları gazetede yer alan haberler ışığında incelenmiştir.

3. Eğitim ve Kültür: Gazetede yer alan haberler üzerinden Rize’nin eğitim ve kültür yaşamı değerlendirilmiş, bölgedeki eğitim kurumları ve kültürel etkinliklere dair bilgiler sunulmuştur.

Bu çalışma, 1931-1942 yılları arasında yayımlanan Rize Gazetesi üzerinden Rize’nin sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamını incelemektedir. Araştırma kapsamında gazetenin mevcut nüshaları değerlendirilmiş, haberler konularına göre sınıflandırılarak başlıklandırılmıştır. Haberler gerektiğinde dipnotlarla detaylandırılmış, yazar adları ise dönemin koşullarına uygun şekilde ele alınmıştır.

Çalışma, yerel bir gazete üzerinden dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel hayatını anlamak için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Haberlerin konularına göre tasnif edilmesi ve başlıklara ayrılması, çalışmayı daha anlaşılır ve takip edilebilir hale getirmiştir. Soyadı Kanunu’nun etkileri gibi döneme özgü ayrıntılara yer verilmesi, tarihi ve toplumsal bağlamı derinleştirmiştir. Sağlık, sosyal yardımlar, eğitim ve kültür gibi farklı alanlara değinilmesi, çalışmayı çok yönlü bir inceleme haline getirmiştir.

1931-1942 yılları arasında yayımlanan Rize Gazetesi, dönemin ekonomik, sosyal, kültürel ve sağlık alanlarındaki gelişmelerine ışık tutmuştur. Özellikle sağlık (sıtma, kuduz gibi salgın hastalıklar) ve tarım (çay ve narenciye üretimi) konularına yoğunlaşan gazete, bölge halkının sorunlarını ve mutluluklarını paylaşmıştır. Çay tarımının ekonomiye katkısı, Rize-İspir yolunun yapımı ve II. Dünya Savaşı’na dair haberler gazetede öne çıkmıştır. Atatürk’ün inkılapları ve yaşamı hakkında bilgilendirici içerikler de yer almıştır.

Gazete, Rize’nin ilk uzun soluklu yayın organı olarak halkı bilinçlendirme ve bilgilendirme görevini başarıyla yerine getirmiştir. Hem yerel hem ulusal konulara

değınmesi önemli bir avantajdır. Gazete, Rize'nin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını anlamak için değerli bir kaynaktır.¹⁶²

2.2.3. Emine Türkay Demircioğlu, “Türk Kültüründe Ocak: Karadeniz Bölgesinin Şıfacı Kadınları: Rize İli Uma Köyü Örneğı” (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2023, 92 s.)

Bu tez özet, önsöz, içindekiler ve giriş diziniyle başlamaktadır ve dört bölümden oluşmaktadır. Bu çalışma, Rize ili Uma Köyü Rüstem'in Sırtı mevkinde ocak, ateşlik, aşhane etrafında gerçekleştirilen şıfacı uygulamalarını incelemektedir. Kadim Türk kültüründe ailenin ve barınağın toplumsal yapıyı şekillendiren temel unsurlar olduğu vurgulanarak, otağ ve ocak merkezli şıfacı geleneklerin günümüze nasıl yansıdığı araştırılmıştır.

Araştırma kapsamında yerel şıfacı kadınlarla yapılan derinlemesine görüşmeler ve literatür analizi kullanılmış, elde edilen veriler kadim Türk inanışlarıyla bağ kurularak değerlendirilmiştir. Şamanist kökenli ateş ve ocak ritüellerinin, Uma Köyü'nde halen yaşatıldığı ancak giderek kaybolma riski taşıdığı görülmüştür. Çalışma, bu uygulamaların belgelenecek kültürel mirasın korunmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bunun yanı sıra, kadınların Türk toplumundaki aktif konumu, Şamanist gelenekteki şıfacı rollerle ilişkilendirilerek incelenmiştir. Uma Köyü'ndeki şıfacı kadınların konumu, onların kadim kültürle olan bağlantılarını ortaya koymaktadır. Genel olarak, Türk toplumunda ailenin, barınağın ve geleneksel ritüellerin sosyokültürel yapıyı nasıl etkilediğı ele alınmış, şıfacı uygulamaların kültürel devamlılık içindeki yeri değerlendirilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümü, kadim Türk toplumunda ailenin ve ocak kültürünün önemini vurgulayarak başlıyor. Orhun Yazıtları'ndan örnekler verilerek ailenin birlik ve devamlılık açısından taşıdığı anlam aktarılmış, ardından ocağın sadece bir aşhane olmadığı, aynı zamanda soyun ve kültürel devamlılığın sembolü olduğu belirtilmiş. Bu bağlamda, ocağın sürekliliğinin dar anlamda bir ailenin, geniş anlamda ise toplumun ve devletin devamlılığını temsil ettiğı ifade edilmiştir.

¹⁶²Elif Yormaz, “Rize Gazetesi'ne Göre Rize'de Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Hayat” (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2016, 115 s.)

Çalışmada, Türk mesken kültürünün konar-göçer yaşam biçimiyle şekillenen otağ/çadır sistemine dayandığı belirtilmiş, Sir Gerard Clauson'un tanımlamaları referans gösterilerek Türk çadırlarının diğer kültürlerden ayrılan özellikleri üzerinde durulmuştur. Çadırın merkezindeki ocağın, aileyi bir arada tutan manevi bir unsur olduğu ve bu kültürel kodların şifacı uygulamalarla bağlantılı hale geldiği anlatılmıştır.

Çalışmanın Rize ili Uma köyü Rüstem'in Sırtı mevkinde gerçekleştirildiği, burada yaşayan gönüllü görüşmecilerle derinlemesine görüşmeler yapıldığı belirtilmiş. Bölgenin kapalı ve dağınık yerleşim yapısının, kültürel devamlılığa etkisi incelenmiş ve bu tür kapalı toplulukların geleneksel pratikleri ne ölçüde sürdürdüğü sorgulanmıştır. Özellikle modernleşme ve teknolojik gelişmelerin şifacı uygulamalar üzerindeki etkisi ele alınarak, bölgenin bu tür ritüelleri günümüz koşullarında nasıl sürdürdüğü irdelenmiştir.

Çalışmada kadınların şifacı pratiklerdeki rolü vurgulanmış ve bu bağlamda Uma köyünde yaşayan şifacı kadınların kimler olduğu, hangi uygulamaları gerçekleştirdiği ve bu uygulamaların geleneksel Türk kültürü ile bağlarının nasıl sürdürdüğü sorgulanmıştır. Umay kavramı ile kadın şifacıların bağlantısı, Şamanizm ile ilişkilendirilerek yöre halkının bu kavramları nasıl algıladığı incelenmiştir. Aynı zamanda, şifa amaçlı uygulamaların yanı sıra kötü niyetli uygulamalara dair kaynak kişilerden bilgi toplanmış ve şifacı ritüellerin gerçekleştiği mekânların (özellikle ocak etrafının) taşıdığı anlamlar araştırılmıştır.

Giriş bölümünde, kadim Türk kültüründe ailenin oluşumu, evlilik kavramı ve mesken yapısı üzerinde durularak Uma köyündeki barınma kültürüyle geleneksel Türk çadır yaşantısı arasında bağlantılar aranmıştır. Ocak kültürü ve şifacı uygulamalarla ilişkisi, görüşmecilerin aktarımlarıyla desteklenmiş, kadınların toplumdaki konumu ve sosyal statüsü üzerine veriler elde edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma, kadim Türk kültürünün izlerini taşımaya devam eden bu bölgedeki şifacı geleneklerin ne ölçüde yaşatıldığını ve modern dünyada nasıl bir dönüşüm geçirdiğini anlamayı hedeflemektedir.

Giriş bölümü, konunun teorik çerçevesini sağlam temellere oturtturarak başlıyor ve Türk kültüründe ailenin, ocağın ve şifacı uygulamaların önemini kapsamlı bir şekilde ele alıyor. Konunun tarihsel bağlamı ve modern dünyadaki değişimi bir arada

ele alması, çalışmanın kapsamlı ve derinlikli bir bakış açısına sahip olduğunu gösteriyor.

Genel olarak, giriş bölümü çalışmanın temel kavramlarını ve amacını başarılı bir şekilde ortaya koyuyor ve okuyucuya kadim Türk kültürü ile Uma köyü arasındaki bağı anlama konusunda iyi bir zemin sunuyor.

Bu çalışma, kadim Türk kültüründe aile yapısı, mesken özellikleri, ocak kültürü ve şifacı uygulamalar ekseninde şekillenen, disiplinler arası bir çalışmaya işaret ediyor. Çalışma, tarih, sosyoloji, antropoloji ve etnografi gibi alanlardan beslenerek geleneksel kültür unsurlarının günümüzde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini anlamaya yönelik kapsamlı bir inceleme sunuyor.

Özellikle Rize'nin Uma köyü bağlamında yapılan saha çalışması, teorik çerçevenin somut verilere dayanarak desteklendiğini gösteriyor. Uma kavramının Umay ile olan bağlantısının sorgulanması, tezin özgünlüğünü artıran önemli bir nokta. Aile ve ocak ilişkisinin kültürel kodlar bağlamında ele alınması, Karadeniz bölgesinde geleneklerin ne ölçüde korunduğunu ve değişime nasıl direndiğini anlamak açısından değerli bir perspektif sunuyor.

Çalışmanın birinci bölümü Türk Kültüründe Aile Kavramı Ve Özellikleri başlığına sahiptir. Bu bölüm, Türk toplumunda ailenin tanımını, türlerini, aile içindeki görev dağılımını ve evlilik kavramını ele alıyor. Ailenin tarihsel süreçteki değişimi ve farklı toplum tipleri içerisindeki yeri de incelenirse, daha güçlü bir teorik altyapı sağlanabilir.

Evlenmek başlığı altında, sadece biyolojik ve toplumsal bir birliktelik olarak değil, mesken sahibi olma anlamı da taşıyan geleneksel Türk evlilik anlayışının işlenmesi, çalışmanın mesken ve ocak kavramıyla bağlantısını güçlendiren önemli bir nokta.

Aile türleri başlığında, geleneksel Türk ailesinin ataerkil yapısı, ancak bunun yanında kadının sosyal statüsü ve özellikle şifacı kadınlar bağlamında sahip olduğu roller detaylandırılabilir.

Çalışmanın ikinci bölümü Türk Meskeni: Otağ/Çadır başlığına sahiptir. Bu bölüm, Türklerin konargöçer yaşam tarzı içinde geliştirdiği mesken tiplerini ele alarak, çadır kültürünün hem fiziksel hem de kültürel yönlerini inceliyor. Özellikle

Çadırın merkezinde yer alan ocak kültürüne yapılan vurgu, çalışmanın ana temasına güçlü bir bağ sağlıyor.

Türk çadırını oluşturan ana unsurlar başlığı, çadırın hem yapısal hem de simgesel önemini açıklıyor.Ocak ve ocak kültürü, aile kavramı ile doğrudan bağlantılı olduğu için, bu bölümde yapılacak detaylı inceleme, şıfacı uygulamalar bağlamında ocak kültürünün önemini kavramak açısından değerli olacaktır.

Çalışmanın   nc  bölümü Türk Kültüründe Yer Alan şıfacı Uygulamalarda Ocak Ve Ateş Kullanımı başlığına sahiptir. Bu bölüm, ateşin mitolojik, dini ve kültürel boyutlarını ele alarak, Türk toplumunda şıfacı uygulamalar ile ocak arasındaki bağı kurmaya çalışıyor. Özellikle “Bir Ocak Türü: Sağaltma Ocakları” başlığı, doğrudan tezin ana konularından biri olduğu için dikkat çekici bir alt başlık.

Çalışmanın son bölümü Karadeniz Bölgesi Rize İli Uma Köyü Tarihi, Sosyo-Kültürel  zellikleri, Karadeniz’de Ocak Kavramı Ve şıfacı Uygulamalar başlığıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu bölüm, tezin en özgün kısmını oluşturuyor. Teorik çerçevede ele alınan kavramlar, Uma köyü üzerinden saha verileriyle desteklenerek somut bir inceleme sunuluyor.

Uma köyünün tarihi ve sosyo-kültürel yapısı, bölgenin etnografik yapısını anlamak açısından oldukça önemli. Karadeniz bölgesinin kapalı toplumsal yapısı nedeniyle geleneklerin nasıl korunduğu veya dönüştüğüne değinilmiştir. “Uma Kavramı, Kökeni ve Umay Sözcüğü ile Olan Bağlantısı” başlığı, oldukça  zg n bir konuya değiniyor.

“Saha Verileri Işığında Uma Köyü şıfacı Kadınları ve Uygulamaları” başlığı, saha araştırmasının en önemli kısımlarından biri. Diğer şıfacı Uygulamalar başlığında, su ve kırk figürlü uygulamaların ele alınması, şıfacılık pratiklerinin geniş bir yelpazede değerlendirilmiştir. “Uma Köyü Halkı Kültür Kodlarında Aile-Ocak Birleşimi” başlığı, çalışmanın sonuç bölümüne zemin hazırlayan önemli bir nokta.

Bu tez, Türk kültüründe ocak, aile ve şıfacı uygulamalar arasındaki bağı Karadeniz bölgesine özgü bir örnekle açıklayan, teorik ve saha çalışmasını birleştiren değerli bir araştırma örneğidir.

Genel olarak, başlıklar iyi seçilmiş ve çalışmanın amacına uygun bir sistematik içinde ilerlediği görülüyor. Özellikle şifacı kadınlar, ocak kültürü ve Uma köyü üzerine yapılan saha çalışması, tezi değerli kılan unsurlar.¹⁶³

2.2.4. Fatma Yılmaz, “Osmanlı Öncesi Dönemde Rize Ve Çevresinde Türklük İzleri” (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2010, 142 s.)

Bu çalışma araştırmacının yüksek lisans tezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma önsöz, içindekiler, özet ve giriş diziniyle başlayıp; iki bölüm ve sonuç bölümlerinden meydana gelmektedir. Bu çalışma, Türklerin Malazgirt Zaferi’nden çok önce Rize ve çevresine yerleştiğini çeşitli kanıtlarla ortaya koymaktadır.

Tarihi kaynakların yanı sıra arkeolojik buluntular, yer adları, ağız özellikleri, mimari ve el sanatları gibi unsurlar, bölgedeki erken Türk varlığını destekleyen önemli göstergeler olarak ele alınmaktadır. Ayrıca, geçmişte bölgeye yerleşen Türk topluluklarının gelenek ve göreneklerinin günümüzde de Rize ve çevresinde yaşatıldığı vurgulanmaktadır.

Çalışmada, eski Türk kültürünün Rize halkının yaşamındaki izleri incelenerek, özellikle doğum, evlilik ve ölüm gibi önemli geçiş ritüellerinde eski Türk inançlarının etkisinin sürdüğü gösterilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, Doğu Karadeniz’in, özellikle de Rize’nin, Türklerin tarihsel göç yollarından biri olduğu ve bu kültürel mirasın günümüze kadar ulaştığı düşüncesi savunulmaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünde Rize’nin coğrafi konumu, iklimi ve fiziki yapısı detaylandırılarak bölgenin neden tarih boyunca büyük göç ve savaş hareketlerinden nispeten uzak kaldığı açıklanmaktadır. Engelibeli arazi yapısı ve bol yağışlı iklimin, bölgenin iskân edilmesini zorlaştırdığı, bu nedenle Rize tarihine dair kapsamlı kaynakların bulunmadığı ifade edilmektedir.

Bununla birlikte, Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yapılan arkeolojik araştırmalar, özellikle Kılıç Kökten’in yüzey çalışmalarının, bölgedeki en eski yerleşimlerin Alt Paleolitik döneme kadar uzandığını gösterdiği belirtilmektedir.

¹⁶³Emine Türkay Demircioğlu, “Türk Kültüründe Ocak: Karadeniz Bölgesinin Şifacı Kadınları: Rize İli Uma Köyü Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2023, 92 s.)

Ancak Rize özelinde tarih öncesi dönemlere dair somut bulguların sınırlı olduğu vurgulanmaktadır.

Giriş bölümünde ayrıca, Rize adının kökenine dair farklı görüşlere yer verilmekte ve şehrin isminin Yunanca, Lazca veya eski Türk boylarına ait köklerden türemiş olabileceği yönündeki iddialar karşılaştırılmaktadır. Bu tartışmalar, Rize'nin tarih boyunca çeşitli kültürlerin etkisi altında kaldığını ve isminin kökenine dair kesin bir sonuca varmanın zor olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, Rize'ye Osmanlı öncesinde yerleşen Türk topluluklarını ele alan birinci bölümüyle, bölgenin erken dönemlerde nasıl bir göç hareketine sahne olduğunu incelemektedir. Bu bölüm, İlkçağ ve Ortaçağ'da Türk göçleri başlıkları altında çeşitli Türk boylarının Rize ve çevresine olan etkisini ortaya koymaktadır.

İlkçağ'da Türk Göçleri başlığı altında, Kimmerler, İskitler (Sakalar), Kıpçaklar, Bunturkiler, Halaçlar, Afşarlar, Yazgurlar, Makronlar ve Kolkhlr gibi toplulukların bölgeye göç ettikleri ve kültürel izler bıraktıkları ele alınmaktadır. Bu topluluklar arasında özellikle İskitler ve Kıpçaklar, Karadeniz'in kuzeyinden güneye doğru inerek Doğu Karadeniz'de etkili olmuş ve bölgenin etnik yapısında önemli bir yer edinmiştir.

Ortaçağ'da Türk Göçleri başlığı altında ise Hazarlar, Bulgarlar, Kıpçaklar (Kumanlar) ve Oğuzlar gibi Türk boylarının Rize ve çevresindeki varlığı incelenmektedir. Ortaçağ boyunca Karadeniz sahilinde hareketlilik gösteren bu topluluklar, hem Bizans hem de yerel halklarla etkileşim içinde olmuş, yerleşik hayata geçerek bölgenin kültürel yapısına katkı sağlamıştır. Özellikle Kıpçaklar ve Oğuzlar, Rize ve Doğu Karadeniz'in Türkleşme sürecinde büyük rol oynamıştır.

Bu bölüm, tarihsel süreç içinde Rize'ye yerleşen Türk topluluklarını detaylı bir şekilde ele alarak, bölgenin etnik yapısının oluşumuna dair önemli veriler sunmaktadır. Bölgedeki Türk varlığının, yalnızca Selçuklu ve Osmanlı ile başlamadığı, çok daha eski dönemlere dayandığı bu başlıklar çerçevesinde ortaya konulmaktadır.

Bu çalışmanın ikinci bölümü ise eski Türk inançlarının Rize ve çevresindeki izlerini ele almakta ve bölgedeki geleneklerin eski Türk kültürüyle bağlantılarını ortaya koymaktadır. Bölüm, doğum, evlenme, ölüm ve diğer inanışlar başlıkları altında incelenmektedir.

Doğumla İlgili İnanç ve Adetler başlığı altında, doğum sürecinin farklı aşamalarında uygulanan gelenek ve inanışlar ele alınmaktadır. Doğum öncesi dönemde, özellikle kısırlığın giderilmesi, cinsiyet tayini ve gebe kadınların kaçındığı durumlar gibi konulara değinilmektedir. Doğum ve sonrası kısmında ise ad verme, Alkarısı (Albasması), kırkbasması ve kırklama gibi ritüellerin eski Türk inançlarıyla benzerliği incelenmektedir. Bu inanışlar, doğumun kutsallığına ve anne-bebek sağlığını korumaya yönelik eski Türk geleneklerinin Rize’de de sürdüğünü göstermektedir.

Evlenme ile İlgili İnanç ve Adetler başlığı altında evlenme çağı, eş seçme yöntemleri, söz kesme, nişan ve düğün gelenekleri gibi konulara odaklanmaktadır. Özellikle kına gecesi ve gelin alma/indirme/getirme gibi düğün ritüelleri, eski Türk topluluklarında da görülen geleneklerin Rize’de nasıl yaşatıldığına dair örnekler sunmaktadır.

Ölüm ve Yasla İlgili İnanç ve Adetler başlığı altında ölüm süreciyle ilgili inanışlar, ölüm öncesi işaretler, cenaze törenleri, ölü aşı ve yas tutma adetleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Eski Türklerde ölüm sonrası yapılan uygulamaların, Rize ve çevresinde benzer şekilde devam ettiği ve toplumun yas sürecinde ortak ritüelleri benimsediği vurgulanmaktadır.

Diğer İnanışlar başlığı altında, doğum, evlenme ve ölüm dışında kalan çeşitli geleneksel inanışlar incelenmektedir. Rize halkının günlük yaşamında sürdürülen bu inanışların, eski Türk inançlarıyla bağlantıları ortaya konulmaktadır.

Bu bölüm, Rize ve çevresindeki halk inanışlarının kökenlerini inceleyerek, eski Türk kültüründen günümüze taşınan unsurları göstermeyi amaçlamaktadır. Özellikle geçiş ritüelleri olarak kabul edilen doğum, evlenme ve ölüm süreçlerinde eski Türk inançlarının etkisinin sürdüğü, bölgedeki kültürel yapının tarihsel bir süreklilik arz ettiği ortaya konmaktadır.

Sonuç olarak bu yüksek lisans çalışması, Rize ve çevresinin Osmanlı’dan çok önce Türk toplulukları tarafından iskân edildiğini ve bölgenin kültürel yapısında eski Türk inanışlarının önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Yapılan incelemeler, Rize’nin tarih sahnesine çıkışının yalnızca Bizans ve Osmanlı dönemleriyle sınırlı olmadığını, aksine İlkçağ ve Ortaçağ boyunca çeşitli Türk topluluklarının bölgeye göç ederek burada iz bıraktığını göstermektedir. Kimmerler, İskitler, Kıpçaklar,

Oğuzlar ve diğer Türk boylarının Rize'deki varlığı, hem tarihi kaynaklarla hem de dil, gelenek ve kültürel öğelerle desteklenmektedir.

Öte yandan, Rize ve çevresinde halen yaşatılan doğum, evlenme ve ölümle ilgili adetler, eski Türk inanışlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Orta Asya kökenli olduğu bilinen kısırlık giderme ritüelleri, alkarısı inancı, kırklama, kına gecesi, gelin alma ve ölü aşı gibi uygulamalar, Rize halkının kadim Türk geleneklerini günümüze kadar taşıdığını göstermektedir. Bu durum, bölgenin kültürel sürekliliğinin ve tarihî derinliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Rize'nin Türkleşme sürecinin yalnızca Osmanlı ve Selçuklu dönemleriyle sınırlı olmadığını, bölgenin çok daha eski tarihlerden itibaren Türk kültürünün etkisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Rize'nin tarihi ve kültürel yapısının daha kapsamlı araştırmalarla desteklenmesi, bölgenin geçmişine dair yeni bulguların ortaya konması açısından önem taşımaktadır.¹⁶⁴

2.2.5. Özlem Topçu, “Rize Atina (Pazar) Nikah Kayıtlarına Göre Osmanlı'da Nikâh Ve Evlilik (1890-1915)” (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2024, 595 s.)

Bu çalışma, yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Tez; önsöz, içindekiler, özet ve giriş bölümleriyle başlamaktadır. Ardından yazar, konuyu dört ana başlık altında sistematik bir biçimde ele almaktadır. Bu çalışma, Osmanlı taşra teşkilatında aile kurumu ve evlilik müessesesini anlamaya yönelik olarak Rize'nin Pazar kazasına ait kadı sicilleri içerisindeki nikâh kayıtlarının transkripsiyonuna ve değerlendirilmesine dayanmaktadır. Hicrî 1306–1333 (Miladî 1890–1915) yılları arasını kapsayan 8279, 8280, 8281 ve 8285 numaralı sicil defterlerinden elde edilen veriler ışığında, bölgede gerçekleşen evliliklerin sosyal ve kültürel yapıya dair işaret ettiği unsurlar analiz edilmiştir.

Araştırmada evlenme yaş aralıkları ve yaş farkları, akraba evliliği oranları, köy–şehir evlilik oranları, bekar–dul evlilikleri, aynı sülaleden evlenen çiftlerin oranı, kadın–erkek isimleri, meslek grupları, soyad veya aile unvanları, vekil tayin edilen şahıslar, mehir miktarları ve mehir davaları, boşanma oranları ve boşanma

¹⁶⁴Fatma Yılmaz, “Osmanlı Öncesi Dönemde Rize Ve Çevresinde Türklük İzleri” (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2010, 142 s.)

türleri gibi çok sayıda başlık ele alınmıştır. Bu veriler doğrultusunda aile yapısı, ekonomik durumlar, toplumsal roller ve geleneksel evlilik biçimleri hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur.

Çalışmada yalnızca sicil defterleri değil, aynı zamanda Osmanlı aile hukuku literatürü, kadıların görev ve yetkilerine ilişkin kaynaklar, döneme dair harita ve arşiv belgeleri de kullanılmıştır. Eser, Rize şer'iyye sicilleri üzerine daha önce yapılan sınırlı sayıdaki çalışmaları tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

Kapsam dâhilinde karşılaştırmalı olarak Ayhan Yüksel'in Görele Kazası Nikâh Kayıtları (2021) ve Tirebolu Kazası Nikâh Kayıtları (2008) adlı eserleri de değerlendirilmiş; bu çalışmaların metodolojileri, içeriksel sınırlılıkları ve katkıları analiz edilmiştir. Özellikle Tirebolu çalışmasının bölge sosyolojisine dair sunduğu ayrıntılar ve yerel geleneklerin aktarımı bakımından daha kapsamlı olduğu vurgulanmıştır. Bu tez, bölge özelinde Osmanlı aile yapısının tarihî ve kültürel katmanlarını ortaya koymakla kalmayıp, aynı zamanda taşra kadı sicillerinin sosyal tarih yazımındaki önemine işaret eden bir kaynak olmayı hedeflemektedir.

Bu tez araştırması, Osmanlı aile hukukunu teorik temelleriyle birlikte yerel uygulamalar bağlamında inceleyen kapsamlı ve disiplinlerarası bir çalışma olduğunu göstermektedir. Tezin ilk bölümünde, Osmanlı hukuk sisteminde aile yapısının temelini oluşturan nikâh akdi, nişanlılık, icab ve kabul, evliliğe engel durumlar, ehliyet, kefâet, mehir, düğün gibi unsurlar sistematik biçimde ele alınmakta; ardından boşanma türleri (talak, hul', tefrik), boşanmanın sonuçları (iddet, nafaka, velayet) gibi konularla birlikte aile kurumunun çözülme süreçleri değerlendirilmektedir. Özellikle bu teorik çerçevenin Rize özelinde evlilik öncesi hazırlıklar, nikâh ve boşanma uygulamaları gibi başlıklarla taşra pratiğine uyarlanması, çalışmayı özgün kılmakta; hukukî metinlerin sahadaki yansımalarını inceleme imkânı sunmaktadır.

İkinci bölümde yer alan izinname ve nikâh ilmühaberi (şahadetnâme) gibi belgeler üzerinden Osmanlı hukuk bürokrasisinin aile hukukundaki rolü ortaya konmaktadır. Üçüncü bölümde, 8279, 8280, 8281 ve 8285 no'lu Pazar Şer'iyye Sicili Defterleri üzerinden yapılan analizlerle, bölgesel aile yapısına dair mikro tarihsel bir okuma gerçekleştirilmiştir. Bu defterlerdeki yer adları, sülale isimleri, bakire-seyyibe durumu, mehir miktarları, evlilik yaşı, meslekler, vekil tayinleri ve boşanma kayıtları

gibi veriler, hem dönemin toplumsal yapısını hem de hukuki işleyişini istatistiksel ve içerik analiz yöntemleriyle değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Dördüncü bölümde yer alan şer‘iyye sicillerinin transkripsiyonu ise hem kaynak şeffaflığı hem de bilimsel doğruluk açısından çok değerlidir. Özellikle 8285 no’lu defterin birebir transkripsiyonu, araştırmacılara doğrudan arşiv verisi üzerinden değerlendirme yapma fırsatı tanırken, bu çalışmayı hem kaynak bakımından zengin hem de metodolojik olarak güvenilir kılmaktadır. Genel olarak tez, Osmanlı aile hukukunun hem merkezî hem de taşra uygulamalarını tarihsel belgelerle birleştiren, hukuk, tarih ve sosyoloji disiplinlerini sentezleyen örnek bir akademik çalışmadır.¹⁶⁵

2.2.6. Züleyha Hanedar, “XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Rize Ve Çevresinde Haberleşme, Ulaşım Ve Bayındırlık” (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2023, 119 s.)

Bu çalışma, Rize’nin sosyo-ekonomik ve idari gelişimini Tanzimat reformları çerçevesinde ele alarak önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Osmanlı’nın merkeziyetçi yapısının taşrada nasıl işlediğini anlamak açısından değerli bir katkı sunmuştur. Bununla birlikte, ulaşım ve haberleşmenin yalnızca fiziksel gelişimi değil, bölge halkının sosyal yapısına etkileri de incelenirse çalışma daha kapsamlı hale gelebilir. Ayrıca, Osmanlı arşiv belgeleri ve dönemin seyahatnameleri gibi birincil kaynaklarla desteklenmesi, çalışmanın akademik derinliğini artıracaktır.

Tezin içeriğine baktığımızda XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Rize ve çevresinde ulaşım, haberleşme ve bayındırlık faaliyetlerinin gelişimini incelemektedir. Osmanlı Devleti’nin Tanzimat Dönemi ile başlattığı reform hareketlerinin Rize’ye etkisini ele alan çalışma, bölgenin idari yapısındaki değişimlere de değinmektedir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Lazistan Sancağı’nın merkezi olan Rize’nin, Trabzon ve Batum gibi önemli merkezler arasındaki konumu nedeniyle nasıl bir ulaşım ve ticaret ağına sahip olduğu incelenmektedir. Çalışma, coğrafi koşulların ulaşım ve haberleşme üzerindeki etkisini vurgularken, Osmanlı’nın bayındırlık faaliyetlerini de ele alarak kapsamlı bir çalışma oluşturmayı hedeflendiği vurgulanmaktadır.

¹⁶⁵Özlem Topçu, “Rize Atina (Pazar) Nikah Kayıtlarına Göre Osmanlı’da Nikâh Ve Evlilik (1890-1915)” (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2024, 595 s.)

Çalışma önsöz, içindekiler, özet ve giriş diziniyle başlayıp üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde Rize, 19. yüzyılın ortalarına kadar Trabzon Sancağı'na bağlı bir kaza olarak yönetildiği, 1864'te sancak içinde altı kaymakamlıktan biri olduğuna değinilmiştir. Lazistan adı bu dönemde idari yapıya dahil edilmiş ve 1869'dan itibaren Lazistan Sancağı olarak anılmaya başlanmıştır. 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Batum'un Rusya'ya bırakılmasıyla Rize, Lazistan Sancağı'nın merkezi olmuştur. Rize'nin sancak merkezi olmasıyla yeni bir idari yapı oluşturulmuş, Atina ve Hopa kazalarının yanı sıra Mapavri, Karadere, Kura-i Seba ve Of da bu yapıya dahil edilmiştir. Ancak Of kazası 1889'da yeniden Trabzon'a bağlanmıştır.

Sancak yönetimi mutasarrıf başkanlığında yürütülmüş, idari ve hukuki işlerin düzenlenmesi için çeşitli meclisler kurulmuştur. Tanzimat reformlarıyla belediye teşkilatları yaygınlaşmış ve 1869'da Rize'de de belediye yapılanması ortaya çıkmıştır. Rize'nin sancak merkezi olmasıyla birlikte kamu hizmetleri için yeni yapılar inşa edilmiş, kışla, hükümet konağı, hapishane, hastane ve telgrafhane gibi binalar şehre kazandırılmıştır. 20. yüzyılda idari yapı gelişmeye devam etmiş ve 1936'da Rize il statüsüne kavuştuğu vurgulanmıştır.

Genel olarak giriş bölümünde Rize'nin idari yapısı, Osmanlı Devleti'nin genel reform politikalarına paralel olarak gelişmiş ve özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında önemli değişimler geçirdiği üzerinde durulmuştur. 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası sancak merkezi olması, şehrin hem yönetsel hem de sosyal yapısında belirleyici bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreçte yerel yönetimler güçlendirilmiş, belediye teşkilatları oluşturulmuş ve kamu hizmetlerine yönelik çeşitli adımlar atılmıştır. Rize'nin bu dönüşümü, Osmanlı'nın merkezileşme politikaları ve taşra idaresindeki modernleşme çabalarının somut bir örneğini oluşturduğuna değinilmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde bu gelişmeler hız kazanmış ve nihayetinde Rize, 1936 yılında il olarak Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan idari yapısını tamamladığı vurgulanmıştır.

Tezin birinci bölümü "Ulaşım" başlığını taşımakta olup, Osmanlı Devleti'nde kara, demir ve deniz yolları olmak üzere üç temel ulaşım türüne odaklanmaktadır. Bölüm, Rize özelinde de bu ulaşım türlerinin gelişimini ve etkilerini ele alarak detaylandırılmıştır.

Alt başlıklar şu şekildedir:

- Osmanlı Devleti’nde Kara Yolu
- Rize’de Kara Yolu Ulaşımı
- Rize’de Yollar ve Güzergâhlar
- Osmanlı Devleti’nde Demir Yolu
- Rize’de Demir Yolu Projeleri
- Osmanlı Devleti’nde Deniz Yolu
- Karadeniz’deki Başlıca Hatlar
- Rize’de Taşımacılık Yapan Şirketler

Bu bölümde Osmanlı Devleti’nin genel ulaşım politikaları ile Rize’nin ulaşım ağları arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Öncelikle kara yolu ulaşımı bağlamında Rize’deki yol ağının Osmanlı taşra teşkilatındaki rolü ve bölgenin coğrafi yapısının yol inşaatına etkileri değerlendirilmektedir. Mevcut yollar, güzergâhlar ve bunların ticaret ile sosyal hayata katkıları incelenmektedir.

Demir yolu başlığı altında Osmanlı genelinde yürütülen demir yolu projeleri anlatılırken, “Rize’de Demir Yolu Projeleri” başlığıyla bölgenin demir yolu ulaşımıyla bağlantısı veya bu alandaki eksiklikler ve projelendirme çalışmaları ele alınmaktadır.

Deniz yolu ise, özellikle Karadeniz kıyı kentleri için hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda “Karadeniz’deki Başlıca Hatlar” başlığı altında bölgenin Osmanlı’daki deniz ticaret ağı içindeki konumu ele alınırken, “Rize’de Taşımacılık Yapan Şirketler” alt başlığıyla Rize’nin liman altyapısı, bu alanda faaliyet gösteren yerel veya yabancı taşımacılık şirketleri incelenmektedir.

Bu bölüm, Osmanlı’nın ulaşım politikalarını ve altyapısını geniş bir perspektiften değerlendirirken, Rize’nin bu sistem içindeki konumunu ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir. Özellikle bölgenin ulaşımında karşılaştığı zorluklar, ticaret ve yerel ekonomiye etkileri açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Tezin ikinci bölümü “Haberleşme” başlığını taşımakta olup, Osmanlı Devleti’nde haberleşme sisteminin gelişimi ve Rize’deki yansımaları ele alınmaktadır. Bu bağlamda, menzil ve posta teşkilatları ile telgraf sistemi incelenerek bölgenin haberleşme altyapısı detaylandırılmıştır.

Alt başlıklar şu şekildedir:

- Osmanlı Devleti’nde Menzil ve Posta
- Rize’de Menzil ve Posta
- Osmanlı Devleti’nde Telgraf
- Rize’de Telgraf

Bu bölümde Osmanlı Devleti’nin haberleşme sisteminin nasıl işlediği ve Rize özelindeki gelişimi ele alınmaktadır. “Osmanlı Devleti’nde Menzil ve Posta” başlığı altında, Osmanlı’da haberleşme sisteminin en temel unsurlarından biri olan menzil teşkilatının yapısı, posta taşımacılığının işleyişi ve devletin haberleşmeyi düzenlemek için aldığı önlemler incelenmektedir. “Rize’de Menzil ve Posta” başlığı ise bu sistemin Rize’ye ne zaman ve nasıl ulaştığını, bölgedeki haberleşme noktalarını ve halkın bu sistemi kullanımını ele almaktadır.

Telgraf, Osmanlı Devleti’nde haberleşme açısından devrim niteliğinde bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. “Osmanlı Devleti’nde Telgraf” başlığı altında devletin telgraf altyapısına yaptığı yatırımlar, telgrafın yaygınlaşması ve idarî mekanizmalardaki etkileri anlatılmaktadır. “Rize’de Telgraf” alt başlığında ise Rize’de telgraf sisteminin ne zaman kurulduğu, hangi bölgelerde istasyonlar bulunduğu ve bölgenin haberleşme ağına nasıl entegre olduğu ele alınmaktadır.

Bu bölüm, Osmanlı Devleti’nin haberleşme ağlarını ve bu ağların taşra teşkilatındaki işleyişini detaylandırırken, Rize’nin haberleşme sistemindeki konumunu da gözler önüne sermektedir. Bölgedeki menzil teşkilatının kapasitesi, posta hizmetlerinin etkinliği ve telgraf sisteminin Rize’ye ne derece ulaşabildiği gibi unsurlar değerlendirilmektedir.

Tezin üçüncü bölümü “Bayındırlık” başlığını taşımakta olup, Osmanlı Devleti döneminde Rize’deki kamu yapılarının inşası, altyapı yatırımları ve şehirleşme süreci ele alınmaktadır. Bu kapsamda, Rize Hükümet Konağı, Belediye Binası, kazalardaki hükümet konakları, hapishaneler, liman, iskele, deniz fenerleri, karantinahaneler, eğitim binaları, hastaneler ve muvakkithane gibi yapılar incelenmektedir.

Bu bölümde, Osmanlı Devleti’nin taşra yönetim merkezlerinden biri haline gelen Rize’de, idari ve sosyal hayatın gelişimine katkı sağlayan bayındırlık faaliyetleri ele alınmaktadır. Rize Hükümet Konağı, belediye binası ve kazalardaki hükümet konakları, Osmanlı’nın Rize’deki idarî yapısını güçlendirme çabasını

yansıtırken, hapishaneler, asayiş sağlamaya yönelik altyapının bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Şehirleşmenin önemli unsurlarından biri olan ticaret ve ulaşım altyapısı, liman ve iskeleler başlığı altında incelenmiş, deniz taşımacılığına yönelik bir diğer önemli yapı olan deniz fenerleri de bu bağlamda ele alınmıştır. Salgın hastalıklarla mücadelede kritik rol oynayan karantinahaneler, bölgedeki halk sağlığı uygulamalarını yansıtırken, eğitim ve sağlık alanındaki gelişmeler ise eğitim binaları ve hastaneler başlıklarında detaylandırılmıştır. Osmanlı şehirlerinde zaman ölçümünün ve namaz vakitlerinin belirlenmesi açısından önemli bir işlevi olan muvakkithane, Rize'deki bayındırlık faaliyetlerinin dinsel ve kültürel boyutunu da ortaya koymaktadır.

Bu bölüm genel olarak Rize'nin XIX. yüzyılda kazandığı idarî merkez olma statüsünün bir sonucu olarak kentte gerçekleştirilen bayındırlık faaliyetlerini değerlendirmekte, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetimindeki modernleşme sürecinin Rize'ye yansımalarını ele almaktadır.

Sonuç olarak da XIX. yüzyılda sanayileşmenin hız kazanmasıyla ulaşım ve haberleşme alanlarında köklü değişimler yaşanmış, Osmanlı Devleti de bu dönüşüme ayak uydurmaya çalışmıştır. Ancak Doğu Karadeniz'in engebeli coğrafyası ve sert iklim koşulları, özellikle Rize'de bu yeniliklerin uygulanmasını zorlaştırmıştır. Şehir, Trabzon ve Batum gibi önemli ticaret merkezleri arasında bir geçiş noktası olmasına rağmen, ulaşım projeleri çoğunlukla yüksek maliyetler ve teknik engeller nedeniyle tamamlanamamıştır. Kara yoluyla erişim sınırlı kalmış, Rize-Erzurum hattı gibi büyük ölçekli projeler hayata geçirilememiştir. Deniz yolu da benzer zorluklarla karşılaşmış, limanın elverişsiz olması nedeniyle gemiler kıyıya yanaşmakta zorlanmış, yük ve yolcular kayıklarla taşınmak zorunda kalmıştır. Yeni iskele inşa edilmesi yönündeki girişimler de planlama aşamasında kalmış, bu durum bölgenin ticari potansiyelini kısıtlamıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında Ruslar tarafından Rize'ye demiryolu inşa etme girişimi olmuş, ancak savaş koşulları bu projenin de gerçekleşmesine imkân tanımamıştır. Ulaşım alanındaki aksaklıklara rağmen haberleşme konusunda daha somut adımlar atılmış, posta vapurları sayesinde deniz yoluyla iletişim sağlanmışır. Ayrıca, Trabzon-Rize-Batum telgraf hattı döşenmiş, halkın desteğiyle bu proje

başarıyla tamamlanmıştır. Böylece Rize, ulaşımında yaşadığı sıkıntılara rağmen haberleşme konusunda daha hızlı bir gelişim göstermiştir.

Rize'nin Lazistan Sancağı'nın merkezi olması, şehirde bayındırlık faaliyetlerini de canlandırmıştır. Uzun yıllar kiralık binalarda hizmet veren devlet kurumları için yeni kamu yapılarının inşası gündeme gelmiş, özellikle hükümet konağı, belediye binası ve hapishane gibi yapılar öncelik kazanmıştır. Halkın bağışlarıyla arsalar temin edilmiş, eğitim yapıları da bu süreçten payını almıştır. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen Rize'deki bayındırlık faaliyetlerinin büyük ölçüde devletin ekonomik gücüne ve halkın katkılarına bağlı olduğu görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Rize'nin coğrafi ve ekonomik koşulları, ulaşım projelerini sekteye uğratmış, haberleşme alanında ise daha hızlı ilerlemeler kaydedilmiş, bayındırlık çalışmaları ise sancak merkezi olduktan sonra ivme kazanmıştır.¹⁶⁶

2.3. Yerel Tarih Ve Şer'iyye Sicilleri Konulu Çalışmalar

Bu başlık altında, Rize'nin sosyal ve demografik yapısını doğrudan yansıtan şer'iyye sicilleri ve nüfus defterleri gibi birincil kaynaklar üzerine odaklanan on lisansüstü tez değerlendirilmiştir. Şer'iyye sicilleri, mahkeme kararları, nüfus kayıtları, nikah belgeleri gibi ayrıntılı veriler sunarak, dönemin toplumsal düzenine ve günlük yaşama dair eşsiz bilgiler sağlamaktadır. İncelenen tezler, bu kaynakların transkripsiyon ve yorumlanmasına dayanmakta; Rize'nin sosyal dokusu, aile yapısı, ekonomik ilişkileri ve yerel idari uygulamaları gibi yönleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu çalışmalar, bölgenin mikro tarihine ışık tutarak, yerel tarih yazıcılığına önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu bölümde, her bir tez ayrı ayrı açıklamalı olarak tanıtılacak ve değerlendirilerek, araştırmacıların ve yerel tarih çalışmalarına katkı sunacaktır.

¹⁶⁶Züleyha Hanedar, "XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Rize Ve Çevresinde Haberleşme, Ulaşım Ve Bayındırlık" (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2023, 119 s.)

2.3.1. Arif Gülbay, “7198 Numaralı Rize Şer‘iyye Sicili (1854-1857) Metin Ve Değerlendirme” (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2020, 609 s.)

Bu çalışma özet, önsöz, içindekiler ve giriş diziniyle başlamaktadır. Çalışma üç ana bölümden meydana gelmektedir. Bu tez, Osmanlı toplumunun yapısal ve toplumsal birikimini yansıtan önemli kaynaklardan biri olan şer‘iyye sicilleri üzerinden Rize’nin 19. yüzyıl ortalarındaki içtimâî, iktisâdî ve dinî yapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kaynak olarak, Hicrî 1270-1273 (Miladî 1854-1857) yıllarını kapsayan ve 7198 numarayla kayıtlı Rize Şer‘iyye Sicili Defteri esas alınmıştır. Söz konusu defterde yer alan 552 hüküm, Rize toplumunun aile hayatından şehirleşme biçimine, ekonomik ilişkilerinden dinî yaşantısına kadar geniş bir yelpazede bilgi sunmaktadır.

Çalışma, şer‘iyye sicillerinin Osmanlı pratiğindeki yansımalarını ve toplum hafızasındaki yerini değerlendirirken, aynı zamanda bu belgelerin Tanzimat ve Islahat Fermanı gibi dönemin reform hareketleriyle kesiştiği kritik bir dönemi belgelediğine dikkat çekmektedir. Ayrıca bu sicil, Kırım Harbi gibi Osmanlı Devleti’nin siyasî ve askerî anlamda önemli bir dönemine ışık tutması açısından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Osmanlı’da mahkemelerin yapısı, kadıların görevleri ve şer‘iyye sicillerinin genel özellikleri özetlenmiştir. Birinci bölümde, Rize’nin tarihi gelişimi ve Osmanlı dönemi siyasî durumuna kısaca yer verilmiştir. İkinci bölüm, doğrudan sicil kayıtlarına dayanarak yapılan analizlerden oluşur; bu analizler belirli temalar altında sınıflandırılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise, sicilin hangi esaslara göre transkribe edildiği açıklanmış ve bu esaslara göre hazırlanmış transkripsiyon metnine yer verilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma sınırlı bir zaman dilimini kapsasa da, 1850’li yıllarda Rize’nin sosyal, ekonomik ve dinî dokusunu genel hatlarıyla anlamaya imkân veren önemli bir katkı niteliğindedir. Aynı zamanda ileride yapılacak kapsamlı araştırmalar için hem yöntemsel bir örnek, hem de veri kaynağı olma potansiyeli taşımaktadır.¹⁶⁷

¹⁶⁷Arif Gülbay, “7198 Numaralı Rize Şer‘iyye Sicili (1854-1857) Metin Ve Değerlendirme” (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2020, 609 s.)

2.3.2. Arzu Pehlivan, “1495 Numaralı Şer‘iyye Sicili Defterine Göre Rize’nin Ekonomik Ve Sosyal Hayatı” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008, 664 s.)

Bu yüksek lisans tezi, Rize’nin 1869-1871 yıllarına ait şer’iyye sicilinin incelendiği bir çalışmadır. Şer’iyye sicilleri, Osmanlı Devleti’nin kültürel mirası olarak, şehir tarihleri ve yerel yaşam hakkında çok değerli bilgiler sunmaktadır. Çalışma, 1495 numaralı Rize Şer’iyye Sicili’ni kullanarak, Rize’nin sosyal, ekonomik ve dini yapısını anlamayı hedeflemiştir.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Rize’nin tarihi ve Osmanlı’daki şer’iyye mahkemelerinin işleyişi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, sicil kayıtları üzerinden Rize’nin 1869-1871 yıllarındaki sosyal, ekonomik ve dini durumu incelenmiştir. İkinci bölümde ise, sicilin transkribe edilmiş hali sunulmuştur.

Çalışma, şer’iyye sicillerinin Osmanlı şehirlerinin tarihi ve toplumsal yapısını anlamadaki önemini vurgulamaktadır. Yazar, sicil kayıtlarını detaylı bir şekilde tasnif ederek, Rize’nin sosyal, ekonomik ve dini yapısına dair önemli veriler elde etmiştir. Bu çalışma, sadece Osmanlı Rize’sini değil, aynı zamanda dönemin toplumsal yapısını daha iyi kavrayabilmek adına değerli bir kaynak oluşturmuştur.

Çalışmaya baktığımızda önsöz, içindekiler, özet ve giriş diziniyle başlamaktadır. Araştırmacı giriş bölümünde, Rize’nin genel tarihi ve Osmanlı’daki şer’iyye mahkemeleri hakkında bilgi verilmiş; şer’iyye sicillerinin önemi, içeriği ve belge çeşitleri açıklanmıştır. Rize Tarihine Genel Bakış başlığı altında Rize ilinin yeri, komşuları, “Rize” adının menşei ve ilin aldığı adlar incelenmiştir. Rize’nin tarihçesi, koloni öncesi dönemden başlayarak kolonileşme dönemi, Medler ve Persler dönemi, Pontos Devleti dönemi, Roma ve Bizans dönemi, Trabzon Rum İmparatorluğu dönemi, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere çeşitli dönemlerle ele alınmıştır.

Osmanlı Şer’iyye Mahkemeleri ve Şer’iyye Sicillerine Genel Bakış başlığında ise Osmanlı şer’iyye mahkemeleri, şer’iyye sicillerinin belgeleri ve bu belgelerin içeriği detaylı olarak incelenmiştir. Şer’iyye mahkemelerindeki görevliler, kadılar ve adlî görevlilerle birlikte mahkeme binaları ve yargılama usûlü ele alınmıştır. Ayrıca şer’iyye sicillerindeki belgeler, kadılar tarafından kaleme alınan

hüccetler, ilâmlar, ma'rûzlar ve mürâselelere dair örnekler verilmiş, başka makamlarca gönderilen belgeler de irdelenmiştir. Şer'îye sicillerinin muhtevası ve önemi vurgulanarak, günümüzdeki durumu üzerinde de durulmuştur.

Birinci bölümde, sicilden elde edilen dava zabıtları üzerinden Rize'nin sosyal, ekonomik ve dini yapısı ele alınmıştır. Aile yapısından, Rize'nin fiziksel yapısına, halkın kullandığı eşyalardan, toplumdaki Müslim ve gayr-i Müslim ilişkilerine kadar geniş bir yelpazede incelemeler yapılmıştır. Ayrıca, Rize halkının geçim kaynakları, miras işlemleri ve vakıf müessesesinin işleyişine de değinilmiştir.

Tezin birinci bölümü, Rize'nin sosyal, ekonomik ve dini hayatını çok yönlü bir şekilde ele alıyor ve her bir başlık altında çeşitli alt konulara değiniyor. Bu yapı, Rize'nin günlük yaşamını ve toplum yapısını kapsamlı bir şekilde anlamaya yönelik oldukça derin bir analiz sunuyor.

Bu kısım, Rize'deki aile yapısını, günlük yaşamı ve toplumsal ilişkileri detaylı bir şekilde incelemektedir. Aile hayatı, evlenme, evlenme engelleri, evlilik sonrası sonuçlar, çok eşlilik, akraba evliliği gibi konularla ele alınmış. Ayrıca fiziksel ve mimari yapı da tartışılmış, nüfus yapısı, mahalleler ve sosyal, dini, ticari müesseseler incelenmiş. Günlük hayatta kullanılan elbise ve eşya başlığı altında, kıyafetler, ev eşyası, silahlar gibi önemli unsurlar vurgulanmış.

Toplum ahlakı kısmı ise işlenen suçlar ve güzel ahlaka dair davranışlar ile desteklenmiş, Rize toplumunun sosyal yapısının temel taşları sunulmuş. Son olarak, isim, ünvan ve lakaplar üzerine bir inceleme de yapılmış, sosyal kimlikler ve toplumsal hiyerarşi hakkında bilgi verilmiş.

Ekonomik faaliyetler ve geçim kaynakları üzerinde yoğunlaşan bu bölüm, Rize'nin ticari yapısı ve halkının ekonomik yaşamını ortaya koymaktadır. Borç-alacak ilişkileri, mübâya'a, hibe, vekâlet gibi ticari işlemler detaylıca ele alınmış. Ayrıca geçim kaynakları olarak tarım, hayvancılık ve ticaret gibi önemli sektörler irdelenmiş. Meslekler kısmında idarî, askerî, adlî, dini görevliler ve esnaf-sanatkârlar gibi çeşitli iş kolları üzerinde durulmuş. Miras işlemleri ise terekeler üzerindeki haklar, vasiyetler ve vergi işlemleri gibi önemli yasal konuları kapsamaktadır.

Bu bölümde, Rize'deki dini yapının temel unsurları ele alınmış. Vakıflar ve vakıf yönetimi, vakıf görevlileri, gelir kaynakları ve vakıf eserleri gibi başlıklar altında Rize'nin dini hayatı detaylandırılmış. Bu başlıklar, Rize'deki dini kurumların

nasıl işlediği ve toplumun dini yaşamına nasıl katkı sağladığı konusunda derinlemesine bir bakış açısı sunmaktadır.

Genel olarak, birinci bölüm, Rize'nin sosyal, ekonomik ve dini yapısını kapsamlı bir şekilde ele almakta ve her başlık altında dönemin günlük yaşamını, toplumsal düzenini ve dinî anlayışını detaylı bir biçimde ortaya koymaktadır. Tezin bu bölümünde, özellikle sosyal yapının çok katmanlı bir biçimde analiz edilmesi, Rize'nin tarihi ve kültürel yapısının anlaşılması açısından önemli bir katkı sağlamaktadır. Bölüm, toplumsal düzeni ve ekonomik faaliyetleri inceleyerek, dönemin sosyal yapısının nasıl şekillendiği ve dinî hayatın bu yapıyı nasıl etkilediği üzerine kapsamlı bir çerçeve sunuyor. İkinci bölümde ise, 1495 numaralı Şer'iyye sicilinin transkripsiyonu sunulmuştur.

Sonuç olarak butez, 1495 Numaralı Şer'iyye Sicili üzerinden Rize'nin sosyal ve ekonomik yapısına dair sağlam bilgilere ulaşmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, giriş kısmında, Rize ilinin tarihi süreci ve Osmanlı Devleti'ndeki yargı sistemine dair genel bilgiler verilmektedir. Şer'iyye mahkemeleri, mahkeme görevlileri ve yargılama usûlleri de bu çerçevede ele alınmış, Şer'iyye sicillerinin içeriği ve bu sicillerde yer alan belge türleri hakkında bilgi sunulmuştur.

İlk bölümde, Şer'iyye sicilindeki dava zabıtlarından yola çıkılarak Rize'nin sosyal, ekonomik ve dini hayatı ele alınmıştır. Aile yapısı, Rize'nin fiziksel ve mimari yapısı, halkın günlük yaşamda kullandığı eşyalar, Müslim-gayr-i Müslim ilişkileri, kullanılan isim ve lakaplar gibi toplumsal unsurlar detaylandırılmıştır. Ayrıca, Rize halkının geçim kaynakları, ekonomik faaliyetler, miras işlemleri ve vakıf müessesesinin işleyişi gibi başlıklar altında dönemin sosyal yapısı derinlemesine incelenmiştir.

İkinci bölümde ise, 1495 numaralı Rize Şer'iyye Sicili'nin transkripsiyonu verilerek, orijinal belgelerin günümüz Türkçesine çevrilmesi sağlanmıştır. Bu çeviri, sicilin içeriğini doğru bir şekilde anlamayı ve değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Bu tez çalışması, Rize'nin sosyal ve ekonomik yapısına dair derinlemesine bilgiler edinilmesini sağlayan önemli bir kaynak sunmaktadır. Şer'iyye sicilleri, yalnızca Osmanlı'daki yargı sistemini değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı, aile ilişkilerini, ekonomik faaliyetleri ve dini hayatı da yansıtmaktadır. Bu çalışmaların günümüz Türkçesine çevrilmesi, hem tarihsel belgelerin anlaşılmasını kolaylaştırır

hem de geçmişten günümüze sosyal ve ekonomik yapının evrimini anlamamıza yardımcı olur. Sonuç olarak, bu tez, Rize'nin tarihi ve toplumsal yapısının incelenmesi açısından önemli bir katkı sağlamaktadır ve bu tür çalışmalara olan ihtiyacı vurgulamaktadır.¹⁶⁸

2.3.3. Arzu Yıldız, “Şer‘İyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Aile Hayatı” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017, 577 s.)

Bu çalışma araştırmacının doktora tezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma özet, önsöz, içindekiler ve giriş diziniyle başlayıp iki ana bölüm ve sonuç kısımlarından meydana gelmektedir. Bu çalışma, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rize’deki aile hayatını şer‘iyye sicilleri temelinde incelemektedir. Osmanlı mahkemelerinde tutulan bu siciller, evlenme, boşanma, nafaka, miras gibi konuların yanı sıra, sosyal, ekonomik, dînî ve kültürel hayat hakkında önemli veriler sunmaktadır. Çalışma, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, Rize’nin tarihine ve Osmanlı Devleti’nde şer‘iyye mahkemelerinin işleyişine dair genel bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde, Rize’deki aile yapısı ele alınmış, evlilik, boşanma ve ölüm olayları, boşanma ve vefat sonrası çocukların korunmasına yönelik uygulamalar incelenmiştir. Ayrıca, ailelerin refah durumu, geçim kaynakları ve ekonomik faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bu bölüm, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rize’deki aile hayatını sosyal ve ekonomik yönleriyle ele almakta ve şer‘iyye sicillerinden elde edilen veriler doğrultusunda detaylı bir analiz sunmaktadır.

Sosyal yönüyle aile hayatı başlığı altında, evliliğin aşamaları, ailenin yapısı, ilişkileri ve toplum içindeki konumu incelenmiştir. Ailenin teşekkülü kısmında, evlenme süreci ve nikah akdinin nasıl gerçekleştiği ele alınırken, evlenme engelleri, mehir uygulamaları, nafaka ve eşlerin birbirine karşı sorumlulukları gibi konulara da yer verilmiştir. Rize’de evlenme yaşı, akraba evliliği ve boşanma sonrası yapılan evlilikler gibi demografik yapıyı belirleyen unsurlar da analiz edilmiştir.

¹⁶⁸Arzu Pehlivan, “1495 Numaralı Şer‘İyye Sicili Defterine Göre Rize’nin Ekonomik Ve Sosyal Hayatı” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008, 664 s.)

Rize'nin aile yapısı başlığı altında çok eşlilik, çocuk sayısı, geniş aile yapısı ve aile nüfusu gibi konular ele alınarak, ebeveynler, evlatlıklar, köle ve cariyeler, hizmetçiler gibi aile fertlerinin statüsü değerlendirilmiştir. Kadının aile ve toplumdaki yeri ile ilgili tespitler, o dönemin toplumsal yapısını anlamak açısından önemlidir. Rize'nin önde gelen aileleri kısmı ise bölgedeki sosyal hiyerarşiye ışık tutmaktadır.

Aile ilişkileri ve sosyal hareketlilik, komşuluk ilişkileri, şehir içi ve şehir dışına yapılan seyahatler bağlamında değerlendirilmiş, Rizelilerin göç sebepleri (çalışma, ilim tahsili, askerlik vb.) incelenmiştir. Ailenin eğitim durumu ile ilgili kısımda, bölgedeki eğitim kurumları, Rize'de yetişen müderrisler ve ilim tahsil etmek için başka bölgelere gidenler hakkında bilgiler verilmiştir.

Aile içindeki kayıplar ve bu kayıpların sosyal etkileri ölüm olayları, boşanma ve yetim çocukların korunmasına yönelik uygulamalar üzerinden ele alınmış, vasilik ve yetim sandıkları gibi hukuki düzenlemeler değerlendirilmiştir. Ailenin dağılması bölümünde boşanma sebepleri, boşanma türleri ve boşanmanın hukuki sonuçları incelenmiştir.

Ekonomik yönüyle aile hayatı başlığı altında ise ailelerin refah durumu, servet yapısı, geçim kaynakları ve meslekler ele alınmıştır. Serveti oluşturan gayrimenkuller, nakit para, ticari mallar ve hayvan varlığı gibi unsurlar, ailelerin ekonomik durumunu belirleyen başlıca faktörler olarak değerlendirilmiştir.

Aile fertlerinin temel geçim kaynakları arasında tarım, hayvancılık, balıkçılık, arıcılık ve ticaret gibi sektörler öne çıkmaktadır. Tarımsal üretim alanları ve yetiştirilen ürünlerin çeşitliliği, Rize'nin ekonomik yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Aile fertlerinin meslekleri kısmında resmi görevlerde bulunanlar (adli, askeri, idari, dini ve ilmi görevliler), esnaf ve tüccarlar, hizmet sektörü çalışanları ve denizcilikle ilgili meslek sahipleri detaylı biçimde ele alınmıştır. Gurbetçilerin çalışma koşulları ve ailelerin borç-alacak ilişkileri de ekonomik yapıyı anlamak açısından önemli bir yere sahiptir.

Son olarak, Rize'deki beslenme alışkanlıkları incelenmiş, hububat, bakliyat, et ürünleri, sebze-meyve tüketimi, baharatlar ve içecekler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca, keyif verici maddeler başlığı altında tütün, kahve gibi tüketim alışkanlıkları ele alınmıştır.

Bu bölüm, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rize'deki aile hayatının sosyal ve ekonomik boyutlarını kapsamlı şekilde ortaya koymaktadır. Evlenme ve boşanma süreçleri, aile içi ilişkiler, sosyal hareketlilik, eğitim, ölüm ve yetim çocukların korunması gibi konular, sosyal yapının işleyişine dair önemli veriler sunmaktadır. Ekonomik açıdan ise Rize'deki üretim faaliyetleri, geçim kaynakları, meslekler ve beslenme alışkanlıkları detaylı biçimde ele alınarak, bölgenin ekonomik yapısına dair güçlü bir çerçeve çizilmiştir.

İkinci bölümde, Rize ailesinin dinî ve kültürel yapısı ele alınmış, ibadet mekânları, hayırsever şahsiyetler ve dinî hayatın önemli isimleri değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, gayr-i dinî ve ahlaki davranışlara dair tespitler, Rize'de kullanılan şahıs ve sülale adları, unvan ve lakaplar gibi konulara yer verilmiştir. Rize'deki evlerin yapısı, günlük hayatta kullanılan eşyalar ve giyim-kuşam kültürü de incelenmiştir. Bu bölüm, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rize'deki aile hayatını dini ve kültürel açılardan ele almakta ve şer'iyeye sicilleri gibi kaynaklardan elde edilen veriler doğrultusunda detaylı bir analiz sunmaktadır.

Dinî Yönüyle Rize'de Aile Hayatı başlığı altında hayırseverlik, dini şahsiyetler ve dine aykırı davranışlar ele alınmaktadır. Hayırsever Rizeliler başlığı altında vakıf tesis edenler ve vasiyette bulunanlar incelenmiştir. Osmanlı toplumunda vakıflar, sosyal hayatın önemli bir parçası olduğundan, para ve emlak vakıfları ile vakfedilen yerler üzerinden Rize'nin sosyal dayanışma yapısı ortaya konmaktadır. Vasiyette bulunanlar kısmında ise bireylerin mal varlıklarını nasıl yönlendirdiği, sosyal sorumluluk anlayışları ve dini hassasiyetleri değerlendirilmiştir.

Rize'nin dini hayatında önemli şahsiyetler kısmında müftüler ve tarikat şeyhleri ele alınmıştır. Müftüler, Osmanlı taşrasında dini ve hukuki otoriteyi temsil eden önemli figürlerdir. Meşâyih ise tasavvufî hayatın ve dini geleneklerin şekillenmesinde önemli rol oynayan tarikat büyükleridir. Bu şahsiyetler, Rize'nin dini kimliğini şekillendiren önde gelen isimler olarak değerlendirilmektedir.

Dine ve ahlaka aykırı davranışlar başlığı, hukuki kayıtlar ve şer'iyeye sicilleri üzerinden incelenmiş ve darb u cerh (yaralama), katl (adam öldürme), sirkat (hırsızlık), eşkıyalık, zina, kız kaçırma, rüşvet ve sahtekârlık gibi suçlar detaylı şekilde ele alınmıştır. Bu suçların kayıtlara geçmesi, dönemin sosyal düzenini ve hukuk sisteminin nasıl işlediğini anlamak açısından önemlidir.

Kültürel Yönüyle Rize’de Aile Hayatı başlığı altında isimlendirme gelenekleri, mesken ve eşyalar ile giyim-kuşam gibi konular ele alınmıştır.

Rize’de kullanılan adlar, lakaplar ve unvanlar başlığı, XIX. yüzyıl Rize toplumunda isimlendirme pratiklerini ve sosyal aidiyeti yansıtan unsurları ortaya koymaktadır. Şahıs adları kısmında erkek ve kadın isimleri, Allah’ın isimleri, peygamber ve sahabe adları, mübarek gün ve aylarla ilgili adlar gibi kategorilere ayrılmıştır. Bu durum, Rizelilerin dini hassasiyetleri ve toplumsal değerleri ile isimlendirme geleneği arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Aile adları başlığı altında baba-dede adları, fiziksel ve kişilik özelliklerine dayalı adlar, meslek ve menşe ile ilgili adlar, unvanlarla bağlantılı adlar gibi çeşitli kategoriler incelenmiştir. Soyadı kanunu öncesindeki aile adlarının, günümüzdeki soyadları ile karşılaştırılması, geleneksel aile adlarının modern dönemde nasıl şekillendiğini görmek açısından önemlidir.

Lakaplar ve unvanlar başlığı altında, bireylerin fiziksel veya kişilik özelliklerine, memleketlerine, mesleklerine veya hayvan isimlerine dayalı lakaplar değerlendirilmiştir. Bu lakaplar, Osmanlı toplumundaki sosyal yapı ve kimlik algısını anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

Ailede mesken, eşya ve giyim-kuşam başlığı, XIX. yüzyılda Rize’de aile yaşamının fiziksel koşullarını detaylandırmaktadır.

Rize ailesinin evi kısmında, evlerin mimari özellikleri, köy ve mahallelere göre konumları ve ev fiyatları incelenmiştir. Bu kısım, bölgedeki yerleşim dokusunun ve konut yapısının sosyal statü ile nasıl ilişkilendiğini anlamak açısından değerlidir.

Kullanılan eşyalar başlığı, ev eşyaları, mutfak eşyaları, kitaplar, yazı malzemeleri, silahlar, tarım aletleri, inşaat malzemeleri ve dini eşyalar gibi kategorilere ayrılmıştır. Bu bölüm, hane içi yaşamı, günlük kullanım eşyalarının çeşitliliğini ve sosyal sınıflara göre farklılıkları anlamak açısından önemlidir.

Kitapların içeriği, sahipleri ve fiyatları incelenerek XIX. yüzyıl Rize’inde okuma kültürü ve ilmi faaliyetlerin yaygınlık durumu değerlendirilmiştir. Silahlar ve tarım aletleri gibi unsurlar, hem güvenlik hem de ekonomik faaliyetler açısından hanenin işleyişine dair ipuçları sunmaktadır.

Rize ailesinin giyim-kuşamı başlığında kumaş çeşitleri, iç ve dış giysiler, başa ve ayağa giyilen eşyalar ile aksesuarlar ve ziynet eşyaları detaylandırılmıştır. Pamuklu, ipekli ve yünlü kumaşların kullanımı, bölgedeki tekstil ekonomisi ve halkın refah düzeyi hakkında bilgi vermektedir. Giyilecek kıyafetlerin başa giyilenlerden ayakkabılara kadar ayrıntılı şekilde ele alınması, dönemin moda anlayışını, sosyal statü göstergelerini ve ekonomik durumu ortaya koymaktadır. Aksesuar ve ziynet eşyaları, kadın ve erkeklerin sosyal statülerine dair bilgiler sunmaktadır.

Bu bölüm, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rize'deki aile hayatını dini ve kültürel yönleriyle kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

Dini hayat, vakıflar, müftüler ve meşâyihler ile suç kayıtları üzerinden değerlendirilmiştir. Vakıf faaliyetleri, bölgedeki sosyal dayanışma mekanizmalarını gösterirken, suç kayıtları toplumsal düzenin bozulmasına neden olan unsurları ortaya koymaktadır.

Kültürel hayat, isimlendirme gelenekleri, mesken yapıları, eşyalar ve giyim-kuşam gibi unsurlar üzerinden incelenmiştir. İsimler, lakaplar ve unvanlar, Osmanlı toplumsal yapısındaki kimlik algısını anlamak için önemli bir veri sunmaktadır. Ev yapıları ve kullanılan eşyalar, dönemin sosyo-ekonomik koşullarına ve hane içi yaşama dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. Giyim-kuşam, bölgenin ticari ilişkileri, toplumsal statü göstergeleri ve estetik anlayışı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Genel olarak, bu bölüm XIX. yüzyıl Rize'sinin dini ve kültürel yapısını derinlemesine analiz etmekte ve dönemin sosyal yapısını anlamak için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Çalışma, Osmanlı döneminde Rize'deki aile hayatına dair kapsamlı bir çerçeve sunarak, bölgenin sosyal ve kültürel yapısını detaylı şekilde ortaya koymaktadır. Şer'iyye sicillerinin sunduğu bilgiler, Osmanlı toplumunda ailenin ekonomik, sosyal ve dînî işleyişine ışık tutmakta ve bölgenin tarihine dair önemli ipuçları vermektedir. Özellikle, Rize'de aile kurumunun yapısı, aile içi ilişkiler, ekonomik faaliyetler ve dînî hayat gibi unsurların birincil kaynaklar üzerinden incelenmesi, çalışmanın akademik değerini artırmaktadır.

Bu araştırma, Osmanlı şehir tarihi ve sosyal hayatı üzerine yapılan çalışmalara önemli bir katkı sağlamakta ve Rize'nin XIX. yüzyıldaki toplumsal yapısının daha iyi anlaşılmasına imkân tanımaktadır. Ayrıca, benzer çalışmalara

zemin hazırlayarak, bölgesel tarih araştırmalarının geliştirilmesine katkıda bulunması bakımından da büyük önem taşımaktadır.¹⁶⁹

2.3.4. Erkan Ümit, “Rize Şer’iyye Sicilleri I 1509 No’lu Sicil: Metin ve Tahlil” (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, 121 s.)

Osmanlı Devleti’nde hukuk sistemi İslâm hukukuna dayanmakta olup, yargı organı olarak şer’î mahkemeler görev yapmıştır. Kadılar yalnızca yargısal görevler üstlenmekle kalmayıp, aynı zamanda idari sorumluluklar da taşımışlardır. Devletin eyalet, sancak ve kazalara gönderdiği emirler kadılar aracılığıyla yürütüldüğü için bu yazışmalar şer’iyye sicillerine kaydedilmiştir. Şer’iyye sicilleri, Osmanlı’nın tarihî, hukukî, ekonomik ve sosyal yapısını aydınlatan önemli kaynaklar arasında yer almakta olup, ait oldukları bölgenin adeta bir yerel gazetesi niteliğindedir.

Bu çalışmada, eski Lazistan Sancağı’na bağlı olan ve günümüzde Rize ilini kapsayan 1509 numaralı Rize Şer’iyye Sicili incelenmiştir. 1911-1913 yılları arasına ait olan bu defterde toplam 608 belge yer almakta olup, kayıtlar kronolojik bir düzen izlenmediği vurgulanmıştır. Çalışma kapsamında, öncelikle şer’î mahkemelerin yapısı ve sicillerin önemi ele alınmış, ardından Rize’nin kısa tarihi aktarılmış ve defterdeki belgeler analiz edilerek şehrin sosyo-ekonomik, idari, kültürel ve adli yapısı değerlendirilmiştir.

Osmanlı’da Tanzimat öncesinde tek kadılı bir yargı sistemi bulunurken, Tanzimat sonrası reformlarla şer’î mahkemelerin yetkileri daraltılmış ve ticaret ile ceza davaları Nizamiye mahkemelerine devredilmiştir. Buna rağmen, şer’iyye sicilleri halkın yaşam koşulları, toplumsal ilişkileri, nüfus yapısı, geçim kaynakları ve devlet hizmetleri hakkında geniş bilgiler sunan birinci elden kaynaklardır.

1509 numaralı sicilde yer alan belgeler, tereke kayıtları, vasî tayinleri, vekâletnameler, vakfiye belgeleri, rehin senetleri, borç-alacak davaları, boşanma ilamları, nafaka talepleri, Ramazan ve Kurban bayramlarının ilanı gibi konuları içermektedir. Çalışma, bu belgeler ışığında Rize’nin XX. yüzyıl başındaki sosyal ve ekonomik yapısını analiz ederek, bölgenin tarihine dair önemli bir katkı sunmaktadır.

¹⁶⁹Arzu Yıldız, “Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Aile Hayatı” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017, 577 s.)

Çalışma; sunuş, önsöz, içindekiler, özet ve giriş bölümleriyle başlayıp, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde, Osmanlı hukuk sistemi, şer'iyye mahkemeleri ve şer'iyye sicilleri üzerine odaklanmaktadır. Osmanlı'da hukukun şer'i ve örfî hukuk olmak üzere iki temel kaynağa dayandığı belirtilmiştir. Şer'i hukukun İslam esaslarına dayandığı, örfî hukukun ise padişah emirleri ve geleneklerden oluştuğu açıklanmıştır.

Osmanlı hukuk sisteminde önemli bir yere sahip olan şer'iyye mahkemelerinin yapısı, işleyişi ve görevleri ele alınmıştır. Bu mahkemelerde kadıların yetki alanları ve davalara nasıl baktıkları üzerinde durulmuştur. Kadıların sadece hukuki değil, aynı zamanda idari ve sosyal meselelerde de yetkili olduğu vurgulanmıştır.

Şer'iyye Sicilleri: Mahkemelerde alınan kararların kaydedildiği şer'iyye sicilleri, Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik yapısını anlamada önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Bu sicillerde miras, evlilik, boşanma, vakıf, borç ilişkileri gibi konulara dair kayıtların yer aldığı ifade edilmiştir.

Çalışmada özellikle Rize'ye ait 1509 numaralı şer'iyye sicilinin içeriği ele alınmış ve bu sicilde hangi tür davalara yer verildiği açıklanmıştır. Rize'deki toplumsal yapı, ekonomik ilişkiler ve hukuki süreçlerin nasıl işlediği üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümü genel olarak, Osmanlı hukuk sistemini tanıttıktan sonra, şer'iyye sicillerinin tarihsel önemine ve özellikle Rize'ye ait belgelerin içeriğine odaklanmıştır. Çalışma, Osmanlı hukukunu anlamak ve Rize'nin 19. yüzyıldaki sosyal yapısını incelemek açısından önemli kavramları açıklamaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü, Rize'nin tarihî gelişimini ele almakta ve kentin geçmişine dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu bölümde, öncelikle "Rize" kelimesinin kökeni incelenmekte, ardından bölgenin Türkler öncesi durumu ele alınmaktadır. Doğu Karadeniz'de kolonileşme süreci, Pontus Dönemi ve Selçuklu hakimiyeti gibi konulara değinilerek, Rize'nin farklı dönemlerdeki tarihi gelişimi aktarılmaktadır. Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet dönemlerinde Rize'nin geçirdiği değişimler de bu bölümde değerlendirilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümü, 1509 numaralı Rize Şer'iyye Sicili'nin kapsamlı bir değerlendirmesini içermektedir. Bu bölümde öncelikle sicilin genel içeriği ele

alınarak, belgelerde geçen köy, mahalle ve sülâle isimleri tespit edilmiştir. Aile hayatına dair incelemelerde ailenin oluşumu, boşanma sebepleri ve süt haramlığı gibi konular ele alınmış, ayrıca koruyucu aile müesseseleri üzerinde durulmuştur.

Müslüman ve Gayrimüslim topluluklar arasındaki ilişkiler ile dönemin ticarî hayatı da bu bölümde değerlendirilmiştir. Ayrıca, eşkıyalık ve madencilik faaliyetleri gibi sosyal ve ekonomik yapıyı etkileyen unsurlar incelenmiştir. Şer‘iyye mahkemelerinin işleyişi, kadıların görev ve yetkileri ile vakıflar ve imam-hatip atamaları gibi konular da bu bölümde yer almaktadır.

Son olarak, sicilde kayıtlı meslekler ve mahkemeye yansıyan davalar incelenerek, dönemin toplumsal ve hukuki yapısına dair genel bir çerçeve sunulmuştur.

Sonuç olarak bu çalışma, 1509 numaralı Rize Şer‘iyye Sicili, 20. yüzyılın başında Rize’nin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Sicilde sosyal ve hukukî meselelerin öne çıktığı, buna karşın ekonomik, siyasî ve kültürel konuların daha sınırlı olduğuna değinilmiştir. Mahkemelerde davaların kısa sürede sonuçlandığı, davalı ve davacıların dinî kimliklerinin davaların işleyişinde belirleyici olmadığı vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti, halkını din veya milliyet farkına dayalı bir ayrıma tabi tutmamış, “Osmanlı teb‘ası” kavramını benimsendiğine değinilmiştir.

Aile yapısı açısından incelendiğinde, nikâhın her iki tarafa belirli haklar ve sorumluluklar yüklediği, kadınların şahsî mülkiyet hakkına sahip olduğu, ekonomik faaliyetlere katılabildiği görülmektedir. Kadınlar ticari işlerde yer almış, borç vererek ya da ortak olarak ekonomik hayata dahil olmuştur. Ancak bu durumun, sanayi toplumu olmayan ve İslâmî değerlerin hâkim olduğu bir toplum çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çok eşlilik ise sanıldığından aksine yaygın olmayıp, daha çok yöneticiler ve ekonomik durumu iyi olanlar arasında görülmüştür.

Aileyi koruyucu müesseseler, dul ve yetimlerin himayesini sağlamış, nafaka, mehir ve vasilik gibi uygulamalarla aile bireyleri korunmuştur. Ekonomik yapı incelendiğinde, tarım arazilerinin kısıtlı olması nedeniyle halkın geçim için hayvancılık, balıkçılık gibi işlere yöneldiği ve iş bulamayanların göç ettiği görülmüştür. Ticaret hayatında Osmanlı akçesinin kullanılmaya devam ettiği, farklı dinlerden bireyler arasında borç ilişkilerinin bulunduğu belirlenmiştir. Vakıflar,

ihtiyaç sahiplerine kredi sağlama ve sosyal düzeni ayakta tutma işlevini sürdürmüştür.

Genel olarak, sicil kayıtları Rize'nin sosyal ve hukukî yapısını detaylı bir şekilde yansıtırken, ekonomik ve ticarî hayata dair bilgilerin daha sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Siciller, Osmanlı'nın toplumsal düzenini ve hukuk sisteminin işleyişini anlamak açısından önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.¹⁷⁰

2.3.5. Mehmet Kazdal, “1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri'nin Değerlendirmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2014, 528 s.)

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıldan itibaren nüfus sayımları, hem mali düzenlemeler yapmak hem de devletin insan gücünü belirlemek amacıyla büyük bir önem kazanmıştır. Bu kapsamda hazırlanan 1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri, dönemin Rize kazasına dair kapsamlı veriler içermektedir. Defterde mahalleler ve köylerde yaşayan erkek nüfusun isimleri, fiziksel özellikleri, yöneticileri, göç hareketleri ve doğum-ölüm kayıtları gibi bilgiler bulunmaktadır. Fakat zaman içinde yapılan eklemeler nedeniyle bazı bölümler okunması zor bir hale gelmiş, özellikle siyakat yazısıyla kaydedilen kısımlar araştırmacılar için güçlük yaratmıştır.

Çalışma, Osmanlı'daki nüfus sayımlarının genel çerçevesini çizerek başlamış, ardından Rize'ye ait bu özel defterin tanıtımına yer verilmiştir. İkinci bölümde defterin sunduğu veriler detaylıca analiz edilmiş, üçüncü bölümde ise transkripsiyonu yapılmıştır. Sonuç kısmında, elde edilen bulgular ışığında Rize'nin demografik yapısı yorumlanmıştır. Bu defter, sadece Osmanlı idari sistemine ışık tutmakla kalmayıp, yerel tarih araştırmalarına ve bireysel soy araştırmalarına da katkı sunan değerli bir araştırmadır.

Çalışma önsöz, içindikiler ve giriş diziniyle başlamaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda gerçekleştirdiği nüfus sayımlarına odaklanarak, çalışmanın temel amacını ve yöntemini ortaya koymaktadır. İnsan doğasının merak duygusuyla geçmişe yöneldiği, bireylerin köklerini keşfetme

¹⁷⁰Erkan Ümit, “Rize Şer'iyye Sicilleri I 1509 No'lu Sicil: Metin ve Tahlil” (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, 121 s.)

isteğinin tarihsel araştırmalara olan ilgiyi artırdığı vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, Osmanlı arşiv belgeleri özellikle de nüfus defterleri, bireysel ve toplumsal hafızanın izini sürmede kritik kaynaklar olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmada, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan itibaren yaşadığı mali ve idari sorunlara dikkat çekilmiş, II. Mahmud'un reformları çerçevesinde gerçekleştirilen 1831 nüfus sayımının, sadece vergi ve askerî düzenlemeler için değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı tespit etmek açısından da önemli olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın temel inceleme nesnesi olan 1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri, dönemin Rize kazasına dair detaylı bilgiler sunarak, nüfus hareketleri ve sosyal yapı üzerine kapsamlı veriler içermektedir. Özellikle göç eden ailelerin kökenlerini araştırmaları açısından da bu defterin önemli bir kaynak olduğu ifade edilmektedir.

Araştırmada kullanılan yönteme değinilirken, defterin önce günümüz alfabesine çevrildiği, ardından verilerin analiz edilerek yorumlandığı belirtilmiştir. Bu süreçte arşiv belgeleri, kitaplar ve akademik makaleler gibi ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır. Giriş bölümü, hem çalışmanın içeriğine dair genel bir çerçeve sunmakta hem de araştırmanın neden önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü şu başlıklardan oluşmaktadır: Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları, 1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri'nin Tasvifi, Defterde Adı Geçen Mahallelerin, Köylerin ve Nahiyelerin Eski ve Yeni İsimleri. Bu son başlık altında ise Mahalleler, Köyler, Mapavri Nahiyesi (Çayeli), Karadere Nahiyesi (Kalkandere) alt başlıklarına yer verilmiştir.

Bu bölümde, Osmanlı Devleti'nin nüfus politikalarının tarihsel süreçte nasıl şekillendiği ele alınarak, XIX. yüzyıldaki nüfus sayımlarının devletin yönetim mekanizması içindeki işlevi üzerinde durulmuştur. Nüfus sayımları, Osmanlı Devleti'nin askerî ve mali yapısını düzenlemek amacıyla gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, aynı zamanda toplumun demografik yapısını anlama açısından da önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Çalışmanın ana kaynağını oluşturan 1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri, bu bağlamda detaylı bir şekilde incelenmiş, defterin içerdiği veriler, yazım özellikleri ve kayıt sistematığı değerlendirilmiştir. Osmanlı arşivlerinde yer alan bu tür defterler, sadece sayımsal veriler sunmakla kalmayıp, aynı zamanda bölgenin

toplumsal yapısını, aile ilişkilerini, göç hareketlerini ve fiziksel özellikler gibi bireysel bilgileri de içermesi bakımından tarih araştırmalarına önemli katkılar sunmaktadır.

Bölümün son kısmında, defterde adı geçen mahalleler, köyler ve nahiyelerin eski ve yeni isimleri ele alınarak, bölgenin idari yapısındaki değişimler gözler önüne serilmiştir. Osmanlı döneminde kullanılan yerleşim birimi adlarının günümüzde hangi isimlerle anıldığı karşılaştırmalı olarak incelenmiş, özellikle Mapavri (Çayeli) ve Karadere (Kalkandere) nahiyelerinin tarihî süreçteki dönüşümü üzerinde durulmuştur.

Genel olarak bu bölüm, Osmanlı'daki nüfus sayımlarının tarihî bağlamını ortaya koyarken, çalışmanın temel veri kaynağını oluşturan defterin içeriğini detaylandırmakta ve bölgesel değişimleri tespit etmeye yönelik önemli bilgiler sunmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümü, 1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri'nin Değerlendirilmesi başlığı altında detaylı bir inceleme sunmaktadır. Bu bölümde nüfus yapısı, kullanılan isimler, fiziksel özellikler, yöneticiler, askerî durum, sosyal sınıflar ve nüfus hareketleri gibi çeşitli konular ele alınmıştır.

Öncelikle Nüfus başlığı altında, yaş gruplarına göre nüfus dağılımı incelenmiş, mahalle, köy ve nahiyelerdeki nüfus değişimleri tespit edilmiştir. Göçebelerin sayısına da ayrıca yer verilerek bölgenin demografik dinamikleri analiz edilmiştir. 1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri'nde Kullanılan İsimler başlığı altında ise mahalle, köy ve nahiyelerde en çok tercih edilen isimler belirlenerek kültürel eğilimler ortaya konmuştur.

Bölgedeki erkek nüfusun Fiziksel Özellikleri başlığında, bıyık ve sakal tipleri, boy uzunluğu gibi bireysel nitelikler değerlendirilmiştir. İdareciler başlığı altında Rize kazasının yönetim yapısı incelenmiş, mütesellim ve maiyetindeki görevliler, mahalle ve köy imamları ile muhtarlar sıralanmıştır.

Askerlikle İlgili Veriler başlığında, mahalle ve köylerde askerlik görevinde olanlar, şâbb-ı emred (askerlik çağındaki gençler), tüvana (askerliğe uygun gençler) ve müsin (yaşlılar) gibi kategoriler üzerinden bölgenin askerî yapısına ışık tutulmuştur. Sosyal Sınıflar başlığı altında, toplumdaki statü belirten sınıflar, engelliler, köleler ve oğulluk gibi özel statüye sahip gruplar incelenmiştir.

Son olarak, Nüfus Hareketleri başlığı altında göç olgusu ele alınmış, mahalle ve köylerdeki göçebe nüfusun durumu, doğum ve ölüm oranları ile bölgedeki nüfus değişiklikleri detaylandırılmıştır. Özellikle köylerden gidilen ve köylere gelen yerlerin tespiti, Osmanlı dönemindeki iç göç dinamiklerini anlamak açısından önemli bir veri sunmaktadır.

Genel olarak bu bölüm, 1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri aracılığıyla bölgenin sosyo-demografik yapısını çok yönlü bir perspektiften ele almakta, nüfus hareketliliği ve toplumsal yapıya ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümü, “1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri’nin Tıpkı Çevrimi”, defterin Osmanlı Türkçesinden Latin alfabesine birebir aktarımını içermektedir. Bu bölüm, kayıtlardaki bilgilerin korunarak araştırmacılar için erişilebilir hale getirilmesini sağlamaktadır. Böylece, defterin sunduğu veriler doğrudan incelenebilir ve tarihî analizler için sağlam bir kaynak oluşturur.

Sonuç olarak, Çalışma, 1835-1846 yılları arasındaki 1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defterini incelemektedir. Defterde sadece erkek nüfus kaydedilmiş olup, ilk yılda 23.073, son kayıta ise 22.180 erkek nüfus bulunmuştur. Nüfusun büyük kısmı 0-20 yaş aralığındaki bireylerden oluşmaktadır. Askerlik durumu, isimler, sosyal sınıflar (engelliler, köleler, evlatlıklar) ve göç hareketleri de detaylandırılmıştır. En çok göç İstanbul’a yapılmış, göçlerin ekonomik nedenlere dayandığı düşünülmektedir. Çalışma, Osmanlı toplumunun sosyal yapısına ışık tutan önemli veriler sunmaktadır.¹⁷¹

2.3.6. Memiş Murat Atar, “1486 Numaralı Rize/Pazar Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2017, 248 s.)

Bu çalışmada, 1486 numaralı Rize/Pazar (Atina) şer’iyye sicili, 1909-1911 yıllarına ait dönemi kapsayacak şekilde incelenmiş ve sicildeki kayıtlar transkribe edilerek konularına göre sınıflandırılmıştır. Şer’iyye sicilleri, özellikle yerel tarih, sosyal yaşam ve halkın günlük mücadeleleri hakkında önemli bilgiler sunan değerli

¹⁷¹Mehmet Kazdal, “1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri’nin Değerlendirmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2014, 528 s.)

kaynaklardır. Bu çalışmada da, mahkeme kayıtlarından yola çıkılarak dönemin bölgesel durumu sosyal, idari ve hukuki açıdan ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, 1909-1912 yılları arasında Lazistan Sancağı'na bağlı Atina Kazası'nın şer'iyye sicilini ele alarak, bölgenin sosyal, ekonomik ve idari yapısına dair önemli veriler sunmaktadır. 1486 numaralı şer'iyye sicili, yerel tarih açısından büyük bir öneme sahiptir çünkü bu belgeler, aile yapısı, sosyal ilişkiler, ekonomik faaliyetler ve hukuki düzenlemeler gibi pek çok yönü detaylandırarak, Rize/Pazar bölgesinin yaşamına dair derinlemesine bir analiz imkânı sağlamaktadır.

Sicil, toplamda 89 varak ve 176 sayfa olup, metnin transkripsiyonu sırasında orijinal sayfa numaraları ve belge numaraları esas alınarak bir sıralama yapılmıştır. Okunamayan kelimeler (...) ile, şüpheli okunanlar ise (?) işaretiyle belirtilmiştir. İncelenen sicildeki en yaygın belge türü ise hüccetlerdir. Bu sicil, hem hukukî hem de toplumsal yapıyı anlamak adına önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Bu çalışma özet, içindekiler ve giriş diziniyle başlamaktadır ve dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölüm, Osmanlı hukuk sisteminin temel yapı taşlarını ve şer'iyye mahkemelerinin işleyişini derinlemesine incelemektedir. Şer'iyye sicilleri, Osmanlı toplumu ve yerel tarih üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir kaynak sunar. Bölümdeki başlıklar, hem Osmanlı hukuku hakkında genel bilgi sunmakta hem de şer'iyye mahkemelerinin ve sicillerinin detaylı bir şekilde açıklanmasını yapmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde bulunan Osmanlı hukuku başlığı, şer'i (İslam hukuku) ve kanunî (saray hukuku) olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Bu başlık altında, Osmanlı Devleti'nin hukuk sisteminin temelleri ve işleyişi ele alınmıştır. Hukukun her alanında, özellikle yerel mahkemelerde şer'i kurallarının nasıl uygulandığına değinilmiştir.

Bölümün ikinci başlığı Şer'iyye Mahkemeleri ve Mahkeme Görevlileri ismine sahiptir. Bu başlık altında, şer'iyye mahkemelerinin yapısı, işlevi ve bu mahkemelerde görevli kadılar ve diğer görevliler hakkında bilgi verilmektedir. Osmanlı'da şer'iyye mahkemeleri, İslam hukuku çerçevesinde özel bir yargılama sistemine sahipti ve bu mahkemelerin sosyal hayatı düzenlemede önemli bir rolü vardı. Ayrıca, mahkeme görevlilerinin hangi görevleri üstlendiği ve bu görevlerin nasıl yerine getirildiği açıklanmaktadır.

Bir alt başlık ise Kadılar, şer'iyye mahkemelerinde başlıca yargı yetkisine sahip olan kişilerdir. Bu başlık, kadıların yargı gücünü, görevlerini, yetkilerini ve toplumdaki rolünü ele almaktadır. Kadılar, aynı zamanda sosyal düzenin sağlanmasında ve yerel hukukun uygulanmasında kritik bir öneme sahiptir.

Diğer bir alt başlığa baktığımızda İkinci derecedeki adli görevliler, şer'iyye mahkemelerindeki yardımcı unsurlar olup, kadılara bağlı olarak görev yaparlar. Bu görevliler hakkında yapılan açıklamalar, şer'iyye mahkemelerinin işleyişini daha ayrıntılı bir şekilde anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yardımcı görevlilerin, şer'iyye sicillerindeki kararların uygulanmasındaki rolü de vurgulanmıştır.

Bu başlık altında, şer'iyye sicillerinin ne olduğu, ne amaçla tutuldukları ve nasıl işlediği anlatılacaktır. Şer'iyye sicilleri, Osmanlı dönemi yerel mahkemelerinde alınan kararları, dava süreçlerini, sosyal ve hukuki uygulamaları kaydeden önemli belgelerdir. Bu bölümde, sicillerin tarihsel öneminin yanı sıra, şer'iyye sicillerinin sosyal tarih yazımındaki kritik rolü de ele alınmıştır.

Şer'iyye sicillerinin fiziksel özellikleri, nasıl ve ne şekilde tutuldukları, içerik bakımından hangi bilgileri barındırdıkları bu başlık altında açıklanmıştır. Ayrıca, bu sicillerin ne kadar güvenilir bir kaynak olduğu ve nasıl kullanılması gerektiği hakkında da bilgi verilmektedir.

Şer'iyye sicillerinde yer alan belgeler, hukuki işlemler, dava kayıtları, evlilik, boşanma, miras gibi aile hukuku meseleleri ve ticaret anlaşmaları gibi pek çok önemli bilgiyi içermektedir. Bu başlık, şer'iyye sicillerindeki belgelerin türlerini sınıflandırarak, bunların tarihsel araştırmalardaki yerini ve değerini ortaya koyar.

Bu bölüm, Osmanlı hukuk sisteminin işleyişini ve şer'iyye mahkemelerinin yerel yaşamın ve hukuk sisteminin bir yansıması olarak nasıl önemli bir yer tuttuğunu gözler önüne seriyor. Şer'iyye sicilleri, hem yargı işleyişi hem de sosyal hayatla ilgili önemli ipuçları sunar. Özellikle kadılar ve diğer adli görevliler üzerine yapılan açıklamalar, Osmanlı'nın yerel yönetim yapısını ve hukukun pratikteki işleyişini anlamak için hayati önem taşır. Bu başlıklar altında, şer'iyye sicillerinin sadece hukukî değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan da önemli veriler sunduğu vurgulanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümü, Pazar (Atina) Tarihi üzerine odaklanmaktadır. Bu bölümün başlıkları şunlardır:

- Atina Adının Menşei
- Antik Çağlarda Doğu Karadeniz ve Yerel Halklar
- Osmanlı Fethinden Önce Pazar (Atina) Tarihi
- Osmanlı Fethinden Sonra Pazar (Atina) Tarihi

Bu bölüm, Pazar (Atina) kasabasının tarihî sürecini anlamak adına önemli bir yer tutmaktadır. İlk başlık olan Atina Adının Menşei, kasabanın isminin kökenine dair bilgi verir. Bu başlık, hem bölgenin etimolojik geçmişini ortaya koyar hem de adın antik dönemle olan bağlantılarını inceleyerek kasabanın tarihsel kimliğine dair ipuçları sunar. Ardından, Antik Çağlarda Doğu Karadeniz ve Yerel Halklar başlığı, bölgenin antik çağdaki halkları ve medeniyetleri üzerine yoğunlaşır. Bu başlık, bölgenin tarihî geçmişinin izlerini ararken, şer'iyye sicillerinde yer alan yerel halkların sosyo-kültürel yapılarını anlamak açısından da faydalıdır.

Osmanlı Fethinden Önce Pazar (Atina) Tarihi başlığı, bölgenin Osmanlılar tarafından fethedilmeden önceki durumunu ele alır. Bizans dönemi, Trabzon Rum İmparatorluğu ve diğer yerel güçlerin etkisiyle şekillenen tarihi sürecin irdelenmesi, bölgenin sosyal yapısı ve demografik yapısına dair önemli veriler sunar. Bu başlık, şer'iyye sicillerindeki sosyal ve hukuki verilerin temellendirilebilmesi için gereklidir.

Son olarak, Osmanlı Fethinden Sonra Pazar (Atina) Tarihi başlığı, Osmanlılar'ın fetih sonrası dönemde bölgedeki idari, kültürel ve sosyo-ekonomik değişimleri ele alır. Osmanlı yönetiminin bölgedeki etkileri, yerel halkla olan ilişkileri ve Osmanlı'nın yerel yapıyı nasıl şekillendirdiği bu başlıkta tartışılır. Bu başlık, şer'iyye sicillerindeki bilgilerle doğrudan ilişkilidir, çünkü Osmanlı yönetiminin sağladığı düzenin yansımaları sicillere kaydedilmiştir.

Genel olarak, ikinci bölüm, Pazar (Atina) kasabasının tarihini çok yönlü bir şekilde ele almakta ve bölgenin tarihsel sürecini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu başlıklar, bölgenin Osmanlı dönemi öncesi ve sonrası durumu arasında bir köprü kurmakta ve şer'iyye sicillerindeki bilgilerin kökenine dair değerli veriler sunmaktadır. Bu bölümdeki tüm başlıklar, çalışmanın genel yapısına katkı sağlamakta ve şer'iyye sicillerinin daha iyi anlaşılmasını temin etmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümü, 1486 Numaralı Rize/Pazar Şer'iyye Sicilinin Değerlendirilmesi üzerine odaklanmaktadır. Bu bölüm, şer'iyye sicilinin detaylı bir

şekilde incelenmesini sunarak, Rize/Pazar bölgesinin sosyal, hukuki ve iktisadi yapısını ortaya koymaktadır. Bölümün başlıkları şu şekildedir:

- 1486 Numaralı Rize/Pazar Şer'iyye Sicilinin Genel İçeriği
- 1486 Numaralı Rize/Pazar Sicilinde Geçen Lazistan Sancağı'ndaki Yer Adları
- 1486 Numaralı Rize/Pazar Sicilinde Geçen Sülale İsimleri
- 1486 Numaralı Rize/Pazar Şer'iyye Sicilinde Yer Alan Aile Yapısı ile İlgili Hükümler
- Evlenme Akdi
- Evlenmenin Sonuçları
- Nafaka
- Evliliğin Sonlanması
- Evliliğin Sona Ermesinin Neticeleri
- 1486 Numaralı Rize/Pazar Şer'iyye Sicilinde Yer Alan Tereke ve Miras Konusuyla İlgili Hükümler
- 1486 Numaralı Rize/Pazar Şer'iyye Sicilindeki Atina Kazası ve Kazaya Ait Sosyal ve İktisadi Hayatla İlgili Hükümler

Bu bölüm, 1486 numaralı şer'iyye sicilinin içeriğini analiz eder ve bu sicildeki önemli hukuki, sosyal ve iktisadi meseleleri derinlemesine inceler. Sicilin genel içeriği ele alındıktan sonra, bölgedeki yer adları ve sülale isimleri gibi etnik ve kültürel unsurlar incelenmiştir. Aile yapısı üzerine yapılan analiz, evlenme, nafaka, boşanma ve miras konularındaki hükümlerin detaylı bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanır. Ayrıca, Atina Kazası'na dair sosyal ve ekonomik hayatla ilgili yapılan değerlendirmeler, bölgenin genel yapısını anlamamıza yardımcı olur.

Bu bölüm, şer'iyye sicilinin toplumsal yapı ve hukuk üzerine sağladığı verilerin derinlemesine ele alındığı önemli bir kısımdır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, 1486 Numaralı Rize/Pazar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, ilgili şer'iyye sicilinin tamamının transkripsiyonuna yer verilmiştir. Yani, sicildeki yazılı kayıtların okunabilir hale getirilmesi ve metne aktarılması işlemi yapılmıştır. Bu transkripsiyon, orijinal belgelerdeki bilgilerin doğru ve detaylı bir şekilde kayda geçirilmesini sağlar,

böylece şer'iyye sicilinin içeriği üzerinde yapılacak analizler için temel bir kaynak oluşturmuştur.¹⁷²

2.3.7. Mustafa Doğuş Güner, “1497 Numaralı Rize Şeri'Yye Siciline Göre Rize'de Sosyal ve Ekonomik Hayat (1292/1875-1293/1876)” (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2020, 417 s.)

Bu çalışma, 1497 numaralı Rize Şer'iyye Sicili'ni esas alarak Osmanlı Dönemi'nde Rize'nin sosyal ve ekonomik yapısını incelemektedir. Tez, akademik bir sadelikle düzenlenmiş olup önsöz, özet, içindekiler ve giriş diziniyle başlamaktadır, Üç ana bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Çalışmanın giriş bölümü, hem çalışmanın amacını ve önemini ortaya koymakta hem de tez sürecine dair bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, çalışmanın hangi aşamalardan geçerek şekillendiği anlatılmaktadır. Bu yapı, çalışmanın akademik bir bütünlük içinde, doğrudan konusuna odaklanmaktadır.

Bu bölüm, Osmanlı şeer'iyye sicillerinde bulunan belge türlerini incelemekte ve kadı tarafından düzenlenen belgeleri (hüccetler, i'lamlar, ma'ruzlar, mürâseler) sınıflandırarak değerlendirmektedir. Osmanlı mahkemelerindeki yazılı kayıtların işlevselliği ve hukuki süreçteki rolleri detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

Tezin birinci bölümü 1497 Numaralı Rize Şeri'yye Siciline Göre Rize'de Sosyal Hayat başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, 1497 numaralı Rize Şer'iyye Sicili temelinde Osmanlı hukuk sisteminin aile, vekâlet, vasî tayini, vakıflar ve diğer sosyal konular üzerindeki etkileri incelenmiştir.

- Aile Hukuku: Nikâh, boşanma, nafaka ve aile yapısı üzerine hukuki düzenlemeler değerlendirilmiştir.
- Vekâlet ve Vasî Tayini: Yetimlerin korunması, miras işlemleri ve dava vekâletleri ele alınmıştır.
- Vakıflar: Rize'deki vakıfların tanımı, işleyişi ve sicillerdeki vakıf kayıtları incelenmiştir.
- Diğer Sosyal Konular: Kamu görevlisi atamaları, metruk arazi kullanımı ve besleme (evlatlık) uygulamaları analiz edilmiştir.

¹⁷²Memiş Murat Atar, “1486 Numaralı Rize/Pazar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2017, 248 s.)

Tezin ikinci bölümü 1497 Numaralı Rize Şer'iyye Siciline Göre Rize'nin Ekonomik Hayatı başlığına sahiptir. Bu bölümde, borç-alacak ilişkileri, ticaret, geçim kaynakları, miras kayıtları ve ekonomik hukuk uygulamaları ele alınmıştır.

- Borç ve Alacak: Osmanlı toplumundaki mali işlemler üzerinde durulmuştur.
- Ticaret ve Mülkiyet: Taşınmaz malların satışı, cariye ticareti ve alım-satım süreçleri incelenmiştir.
- Geçim Kaynakları: Rize'deki tarım ve hayvancılık faaliyetleri belgeler ışığında değerlendirilmiştir.
- Tereke Kâyıtları: Bireylerin mal varlıkları, vergi yükümlülükleri ve yaşam tarzları üzerine detaylı analizler yapılmıştır.
- Ekonomik Hukuk: Sulh, ibra, hibe ve şüf'a davaları gibi ekonomik ihtilafların hukuki boyutları incelenmiştir.

Tezin son bölümü olan üçüncü bölüm, Transkripsiyon ve Belge Özetleri başlığına sahiptir. Bu bölüm, 1497 numaralı Rize Şer'iyye Sicili'nde bulunan belgelerin modern Türkçeye aktarılmasını ve analiz edilmesini içermektedir. 1497 numaralı Rize şer'iyye sicili'nde transkripsiyonunda kullanılan usûle değinilmiş ve akabinde belge özetlerinin transkript edilerek özet hallerine yer verilmiştir.

Sonuç olarak bu tez, 1497 numaralı Rize Şer'iyye Sicili'ni inceleyerek 1875-1876 yıllarında Rize'nin sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymaktadır. Bu dönemde Rize, Trabzon'a bağlı bir kaza olup, Osmanlı Devleti'nin kuzeydoğudaki en uç sınırlarından biridir. Aile yapısı geniş olup, çocuk sayısı fazladır. Erken yaşta evlilikler hukuki sorunlara yol açmış, nafaka davalarının çokluğu ekonomik sıkıntıları yansıtmıştır. Babalarını kaybeden çocukların malları genellikle anneleri tarafından korunmuş, miras ve vekâlet işlemleri yaygın şekilde yürütülmüştür.

Adam öldürme olayları, arazi ve hayvan otlatma anlaşmazlıkları mahkemeye taşınmıştır. Ekonomik hayatta borç davaları sık görülmüş, ancak borçlular genel olarak borçlarını kabul etmiştir. Cariyelik hâlâ devam etmekte olup, kayıtlarda cariye satışlarına rastlanmıştır. Tarım ve hayvancılık temel geçim kaynağıdır, fidanlık fiyatları yüksek, keten bezi üretimi önemlidir.

Tereke kayıtları, halkın mal varlığının genel olarak düşük olduğunu göstermektedir. Miras davalarında kadınlar genellikle haklarını erkek akrabalarına devretmiştir. Çalışma, yalnızca bir yılın kayıtlarını içerdiğinden, daha genel

sonuçlara ulaşabilmek için diğer sicillerin de incelenmesi gerekmektedir. Bu tez, Osmanlı döneminde Rize'nin toplumsal ve ekonomik yapısını anlamada gelecekte yapılacak araştırmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Tez, Osmanlı hukuk sisteminde şer'iyeye sicillerinin belge türleri ve hukuki işlevleri açısından taşıdığı önemi ortaya koymaktadır. 1497 numaralı Rize Şer'iyeye Sicili üzerinden yürütülen analizler, Osmanlı taşra toplumunda sosyal ve ekonomik hayatın hukuki yansımalarını ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Bu çalışma, Osmanlı dönemi taşra hayatını anlamak isteyen araştırmacılar için değerli bir kaynak sunmakta, sosyal ve hukuk tarihi disiplinlerine önemli katkılar sağlamaktadır. Belgelerin doğrudan incelenmesi ve transkribe edilerek sunulması, hem akademik geçerliliğini artırmakta hem de Osmanlı hukuku ve toplumu üzerine yapılan çalışmalar için güvenilir bir temel oluşturmaktadır.¹⁷³

2.3.8. Seher Başaran, “1498 Numaralı Rize Şer'iyeye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (101-200 Arası Sayfalar)” (Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2012, 213 s.)

Bu yüksek lisans tezinde, 1498 numaralı Rize Şer'iyeye Sicil Defteri'nin 101-200. sayfaları ele alınmış, belgeler günümüz Türkçesine aktarılmış ve Rize'nin 19. yüzyılın son çeyreğindeki sosyal ve ekonomik yapısı değerlendirilmiştir. Tez; giriş, üç ana bölüm ve transkripsiyonlardan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, Osmanlı hukuk sistemi, Şer'iyeye Mahkemeleri ve sicil kayıtlarının yapısı ile birlikte dönemin Rize'sinin idari örgütlenmesine yer verilmiştir.

Birinci bölümde, söz konusu sicillerde yer alan belgeler ışığında Rize'nin sosyal ve ekonomik hayatı analiz edilmiş; yer ve sülale adları tespit edilmiştir.

İkinci bölümde, belgelerin içerikleri özetlenmiş; üçüncü bölümde ise kayıtların Osmanlı Türkçesinden transkripsiyonları yapılmıştır. Kayıtlarda çoğunlukla miras taksimi, vasi tayini ve alacak davaları gibi konular öne çıkarken, boşanma, nafaka talebi ve naib atamaları gibi çeşitli sosyal meseleler de yer almaktadır.

¹⁷³Mustafa Doğuş Güner, “1497 Numaralı Rize Şeri'Yye Siciline Göre Rize'de Sosyal ve Ekonomik Hayat (1292/1875-1293/1876)” (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2020, 417 s.)

Tez, yeni bir bulgu sunmaktan ziyade, döneme dair mevcut bilgileri desteklemekte; 1876-1879 yılları arasına tarihlenen belgeler aracılığıyla Osmanlı taşrasında, özellikle Rize'deki toplumsal yapının anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Osmanlı hukuk sistemi şer'î (İslami kaynaklara dayalı) ve örfî (padişah iradesine dayalı) olmak üzere ikiye ayrılırdı. Mahkemelerde uygulanan şer'î hukukun merkezinde kadılar yer alırdı. Kadılar, medrese mezunu, Müslüman, hür ve güvenilir kişilerden seçilirdi. Kadıların görev alanı geniş olduğunda naib adı verilen vekiller görevlendirilirdi. Mahkemelerde kadı ve naibin yanı sıra subaşı, kassam, kâtip gibi görevliler bulunurdu. Ayrıca, halk içinden seçilen şühûdu'l-hâl isimli heyetler de karar süreçlerine görüş bildirirdi.

Şer'îyye Mahkemeleri, miras, boşanma, borç, vasi tayini gibi davaların yanı sıra noterlik görevlerini de üstlenirdi. Ancak Tanzimat sonrası yetkileri daraltılmış, 1870 sonrası Nizamiye Mahkemeleri'nin kurulmasıyla işlevi azalmış ve 1924'te tamamen kaldırılmıştır.

Mahkeme kayıtları şer'îyye sicilleri adıyla defterlerde toplanırdı. En eski örneği 1455 tarihli Bursa sicilidir. Bu siciller hem Türkçe hem Arapça yazılmış, XVI. yüzyıl sonrasında yalnızca Türkçe kullanılmıştır. Bugün bu defterlerin bir kısmı Türkiye dışında, bir kısmı da Milli Kütüphane ve Osmanlı Arşivlerinde bulunmaktadır.

Rize, 1461 yılında Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra kaza statüsünü korumuş; çeşitli yerlerden gelen Türkmenlerle iskân edilmiştir. 1860'lı yıllarda Trabzon vilayetine bağlı bir kaza olan Rize'nin, 1870'lerde nahiye sayısı üçe çıkmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Batum'un kaybıyla Lazistan Sancağı'nın merkezi Rize olmuş, 1881'den itibaren ise Rize kalıcı olarak sancak haline gelmiştir. 1924'te vilayet statüsü kazanmış ve günümüzde 11 ilçeye sahiptir.

Rize'ye ait toplam 23 şer'îyye sicil defteri bulunmaktadır. Bu defterler üzerine çeşitli yüksek lisans çalışmaları yapılmıştır. 1498 No'lu sicilin ilk 100 sayfası daha önce Sinan Başaran tarafından çalışılmış, bu tez ise aynı defterin 101-200. sayfalarını ele alarak literatüre katkı sağlamıştır.¹⁷⁴

¹⁷⁴Seher Başaran, "1498 Numaralı Rize Şer'îyye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (101-200 Arası Sayfalar)" (Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2012, 213 s.)

2.3.9. Sinan Başaran, “1948 Numaralı Rize Şer’iye Sicil Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2011, 230 s.)

Bu yüksek lisans çalışması; özet, önsöz, içindekiler ve giriş bölümleriyle başlayıp, üç ana bölüm ve sonuç kısmıyla tamamlanmaktadır. Çalışma, Osmanlı Devleti’nin önemli tarihî kaynaklarından biri olan şer’iye sicillerine dayanarak, 1498 numaralı Rize Şer’iye Sicili’nin belirli bir kısmını incelemektedir. Araştırma, Hicri 1293-1296 (Miladi 1876-1879) yıllarını kapsayan sicil defterinin ilk 100 sayfasındaki kayıtları ele alarak, dönemin Rize’sinin sosyal, ekonomik, idari, adli ve kültürel yapısını aydınlatmayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında incelenen 107 kaydın bir kısmı, belgelerdeki orijinal numaralandırmada eksiklikler bulunduğundan, araştırmacı tarafından düzenlenmiştir.

Tez, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Osmanlı hukuk sisteminin temel taşlarından biri olan şer’iye mahkemeleri, bu mahkemelerin tuttuğu kayıtların niteliği ve Rize’nin tarihi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, incelenen belgeler detaylı şekilde analiz edilerek, Rize’nin sosyo-ekonomik yapısı, yerleşik aileler ve mahalle isimleri gibi konular üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm, belgelerin özetlerini içermekte, üçüncü bölüm ise belgelerin transkripsiyonlarına yer vermektedir.

Çalışma kapsamında en çok karşılaşılan konular tereke paylaşımları, vasi ve karyum tayinleri, borç-alacak ilişkileri olurken; boşanma, nikâh feshi, naib ve mütevellî atamaları, vakıf meseleleri ve nafaka talepleri gibi hukuki süreçler de belgelerde kendine yer bulmaktadır. Şer’iye sicillerinin, Osmanlı tarih araştırmalarında temel başvuru kaynaklarından biri olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışma, Rize özelinde yeni araştırmalara katkı sunabilecek önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Genel olarak bu çalışma, 1498 numaralı Rize Şer’iye Sicili’nin ilk 100 sayfasını inceleyerek, 1876-1877 yıllarında Rize’nin sosyal, ekonomik ve hukuki yapısını ele almaktadır. Tanzimat sonrası şer’iye sicillerinde belge çeşitliliği azalmış olsa da, bu sicil döneme dair önemli veriler içermektedir.

Çalışmada, Rize’de tek eşliliğin yaygın olduğu, boşanmaların ise genellikle erkeklerin talebiyle gerçekleştiği tespit edilmiştir. Miras paylaşımında kız

çocuklarının haklarının korunduğu görülmektedir. Sicildeki borç-alacak davalarında borç verenlerin çoğunlukla kadın olması, onların ekonomik hayattaki rolünü göstermektedir. Müslümanlar ve Gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı anlaşılmakla birlikte, aralarındaki ekonomik ilişkiler hakkında sınırlı bilgiye ulaşılmıştır. Sicil, Rize’de kullanılan kişi ve aile isimleri ile yerleşim birimlerinin tarihsel değişimini de yansıtmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, tez, belirli bir zaman dilimi içinde Rize’nin sosyal ve hukuki yapısını ortaya koyarken, Osmanlı yargı sisteminin işleyişini de gözler önüne sermektedir. Sicillerin içerdiği veriler, sadece hukuki süreçleri değil, aynı zamanda bölgedeki ekonomik dinamikleri ve toplumsal ilişkileri de anlamamıza olanak sağlamaktadır. Çalışmanın, Osmanlı adli yapısını ve Rize tarihini derinlemesine inceleyen araştırmacılar için kıymetli bir kaynak olacağı söylenebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, 19. yüzyılın sonlarında Rize’nin toplumsal yapısını anlamaya katkı sağlayan önemli bir kaynaktır. Kadınların ekonomik hayattaki konumu, miras hukuku ve yerleşim yapıları gibi konulara dair sunduğu verilerle, Osmanlı taşrasındaki sosyal ve ekonomik ilişkileri aydınlatan kıymetli bir araştırmadır.¹⁷⁵

2.3.10. Şengül Karaloğlu, “Şer’iye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Rize (H. 1295-1296)” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007, 281 s.)

Bu çalışma, Osmanlı döneminin yerel hayatını derinlemesine anlamak için önemli bir kaynak sunuyor. Şer’iye sicillerine dayalı yapılan bu analiz, sadece dönemin sosyal, ekonomik ve hukuki yapısını aydınlatmakla kalmayıp, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nun yerel yönetim ve halk ilişkileri üzerine de kıymetli bilgiler sunmaktadır. Rize’yi özel olarak ele alması, bu tür yerel çalışmaların önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Bu tez, 1878-1879 yıllarına ait Rize şer’î mahkeme kayıtlarını inceleyerek, o dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını anlamayı amaçlamaktadır. Çalışma, Rize’deki aile yapıları, evlenme ve boşanma gelenekleri, mal varlıkları, yerel

¹⁷⁵Sinan Başaran, “1948 Numaralı Rize Şer’iye Sicil Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2011, 230 s.)

yöneticiler, ekonomik durum, arazi problemleri ve halkın günlük yaşamına dair pek çok veriyi ortaya koymaktadır. Şer‘iyye sicilleri, Osmanlı dönemi hakkında hukuki, sosyal ve ekonomik veriler sunarak, şehir tarihleriyle ilgili net bilgiler edinmemizi sağlar. Bu tez, Rize’nin sosyo-ekonomik yapısını ayrıntılı bir şekilde ele alarak, Osmanlı tarihine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmanın sonunda, sicillerin transkripsiyonları da yer almaktadır.

Çalışma, özet, önsöz, içindekiler ve giriş bölümleriyle başlayıp, ardından üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde, Çalışma, Rize’ye ait H. 1295-1296 (M. 1878-1879) tarihli şer‘iyye sicillerinin içerdiği çeşitli kayıtlara dayanarak, Osmanlı dönemindeki sosyal, ekonomik ve hukuki yapıyı incelemektedir. Rize’ye ait 22 defterden biri olan bu sicil, toplamda 289 kayıttan oluşmaktadır ve pek çok konuyu kapsamaktadır. Kayıtlar, boşanma, evlilik feshi, nafaka talepleri, vâsi tayinleri, vekil tayini, borçlar, arazi sorunları ve vakıf işleri gibi farklı hukuki meseleleri içermektedir. Ayrıca, birkaç kayıt, gayrimüslimlere ait olup, bazıları da özellikle kadınların nafaka talepleri ve çocukların vâsileri ile ilgili çeşitli düzenlemelere odaklandığı vurgulanmıştır.

Sicillerdeki kayıtlarda, belirli hukuki süreçlerin nasıl işlediği ve sosyal ilişkilerin nasıl şekillendiği hakkında değerli bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, vâsi tayinleri, boşanma nedenleri ve evlilikle ilgili sorunlar, dönemin toplumsal normlarını ve hukuk sistemini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ayrıca, arazi anlaşmazlıkları ve vakıf yönetimiyle ilgili bilgiler, yerel yönetimin ve toplumun ekonomik yapısına dair ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışma, Osmanlı’daki yerel hukuk uygulamaları ve toplumsal yapının anlaşılmasında önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Sicillerin içerdiği detaylar, dönemin hukuki ve sosyal dinamiklerini derinlemesine inceleme fırsatı sunmakta ve Osmanlı şehirlerinin tarihine dair yeni veriler sağlamaktadır. Bu bağlamda, şer‘iyye sicilleri, Türk tarihinin çeşitli alanlarında araştırmalar yapmak isteyenler için temel bir kaynak olmaya devam etmektedir.

Birinci bölümde, şer‘iyye sicilleri ve Osmanlı devletindeki kadılık kurumu detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. İlk olarak, Şer‘iyye Sicilleri başlığı altında, şer‘iyye sicillerindeki belge çeşitleri iki ana başlıkta incelenmektedir: Kadılar Tarafından Kaleme Alınan Belgeler ve Başka Makamlar Tarafından Sâdır Olan

Belgeler. Bu kısımlar, şer'iyye sicillerindeki belgelerin nasıl düzenlendiğini ve kimler tarafından oluşturulduğunu açıklamaktadır.

Devamında, Osmanlı Devleti'nde Kadılık başlığı altında kadılık kurumunun tarihi ve işlevi üzerinde durulmaktadır. Kadılar ve Şer'iyye Mahkemeleri, Kadının Görevleri, Kadıda Aranan Nitelikler, Kadıların Eğitimi, Tayinleri ve Görev Süreleri, Kadılığın Dereceleri gibi konular detaylı bir şekilde açıklanır. Ayrıca, Kadıların Yardımcıları başlığı altında kadıların çalışma sistemindeki yardımcı personel de ele alınmaktadır.

Son olarak, birinci bölüm, Rize'nin Kısa Tarihçesi başlığı ile sona ermektedir. Bu kısımda, Rize'nin tarihi gelişimi ve sosyal yapısı hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca, Rize'de Yer Adlarının Değiştirilmesi Çalışmaları başlığı, Rize'deki yer adlarının değişim sürecini incelemektedir. Bu başlıklar, şer'iyye sicillerinin işlevi ve Osmanlı'daki kadılık sistemini anlamamıza olanak tanırken, aynı zamanda yerel tarih ve sosyo-ekonomik yapı hakkında derinlemesine bilgiler sunmaktadır.

İkinci bölümde, Rize'nin sosyo-ekonomik yapısını ele alan başlıklar sırasıyla incelenmiştir. Sicilde Geçen Rize'deki Yer İsimleri ve Sicilde Geçen Sûla-le İsimleri ile yerleşim yerleri ve aile yapısı üzerine bilgiler sunulmaktadır. Evlilik kısmında, İslam'daki evlilik kuralları, Rize'deki evlilik yapıları, kocanın ve kadının karşılıklı hak ve sorumlulukları ele alınmaktadır.

Boşanma başlığı, boşanma sebeplerine dair veriler içerirken, Çocukların Sayıları ve Cinsiyetleri kısmında ailelerdeki çocuk yapıları incelenmektedir. Tereke ve Tereke Üzerindeki Haklar konusu, miras ve mal paylaşımıyla ilgili kayıtları içermektedir. Ekonomik Durum başlığı, dönemin ekonomik yapısını özetlerken, Kayıtlarda Geçen Emtia ve Meslek Grupları ticaret ve iş gücü çeşitliliğine dair veriler sunmaktadır. Bölümün sonunda, Gurbetçi Rizeliler başlığı, yurt dışına göç eden Rizelilerin durumunu ele almaktadır.

Üçüncü bölüm, Transkripsiyon kısmında, Rize'ye ait şer'iyye sicillerindeki verilerin detaylı bir şekilde transkribe edildiği ve yazıya döküldüğü alandır. Bu bölümde, belgelerin doğru bir şekilde aktarılması sağlanmış ve araştırmanın temel verileri sunulmuştur.

Sonuç olarak çalışmanın değerlendirmesini yapacak olursak, Rize'nin XIX. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik yapısını aydınlatan önemli bir kaynak sunduğu

ortadadır. Şer‘iyye sicillerinin, dönemin günlük yaşamını, toplumsal ilişkilerini ve hukuki yapılarını anlamamıza olanak tanıyan birincil kaynaklar olduğu açıktır. Kadınların ve çocukların hukuki haklarını kullanabilmesi, boşanma süreçlerinin varlığı ve mülkiyet ile arazi davalarına dair bilgiler, dönemin toplumsal yapısının nasıl işlediği hakkında kıymetli veriler sunmaktadır.

Sicillerde geçen yer adları, sülale isimleri ve günlük yaşam pratikleri, Rize’nin hem yerel kültürünü hem de genel Osmanlı toplumsal yapısını ortaya koymaktadır. Bunun yanında ticaret, tarım ve balıkçılık gibi ana geçim kaynakları, dönemin ekonomik durumunu yansıtarak bölgenin kalkınma ve ekonomik faaliyetlerine dair kapsamlı bir tablo çizmektedir. Arazi anlaşmazlıkları, yerel yönetimlerin rolü ve hukuk uygulamalarına dair kayıtlar, Osmanlı İmparatorluğu’nun yerel yönetim yapısının nasıl işlediği konusunda da önemli bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte, Rize’ye ait şer‘iyye sicillerinin incelenmesi, sadece bölgenin değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nun yerel düzeydeki hukuk, ekonomi ve sosyal yapısını anlamak açısından da büyük bir katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Osmanlı şehirlerinin toplumsal yapısına dair daha derinlemesine çalışmalar için bir temel sunmakta ve şer‘iyye sicillerinin önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir.¹⁷⁶

¹⁷⁶Şengül Karaloğlu, “Şer‘iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Rize (H. 1295-1296)” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007, 281 s.)

3. SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye’de yerel tarih araştırmalarının gelişim seyrine Rize ili özelinde katkı sunmayı amaçlayan açıklamalı bir bibliyografya çalışmasıdır. Son yıllarda akademik çevrelerde yerel tarih yazımına artan ilgi, mikro düzeyde yürütülen tarihsel araştırmalara yeni bir yön vermiştir. Ancak bu ilginin artmasına karşın, araştırmacıların ihtiyaç duyduğu sistemli, açıklayıcı ve akademik niteliği yüksek bibliyografik kaynakların eksikliği, hem çalışma süreçlerini yavaşlatmakta hem de sahada derinlikli analizlerin yapılmasını zorlaştırmaktadır.

Rize gibi tarihî, kültürel ve sosyal yönden zengin bir ilin yazılı kaynakları dağınık biçimde yayımlanmış; çoğu zaman herhangi bir tasnife, açıklamaya ya da eleştirel değerlendirmeye tabi tutulmadan kamuoyuna sunulmuştur. Bu tez çalışması, tam da bu noktada devreye girerek, Rize hakkında yazılmış tarih içerikli kitaplar ve lisansüstü tezleri sistemli bir şekilde taramış, içeriklerine dair açıklamalarla birlikte onları akademik bir envanter hâline getirmiştir.

Yürütülen bu araştırma kapsamında, 1985–2024 yılları arasında yayımlanmış 102 kitap ve 22 lisansüstü tez detaylı bir şekilde incelenmiş; yalnızca tarih alanına doğrudan katkı sunan ve akademik ölçütleri karşılayan eserler değerlendirmeye alınmıştır. Bu eserler içeriklerine, yöntemlerine ve konularına göre belirli kategorilere ayrılarak sınıflandırılmış; böylece araştırmacıların doğrudan ilgi alanlarına hitap eden çalışmalara kolaylıkla ulaşabilecekleri sistematik bir çerçeve oluşturulmuştur.

Kitaplar beş ana başlık altında, tezler ise üç temel gruba ayrılmış ve her bir eser, yalnızca künyesiyle değil; içeriği, kapsamı, yöntemi ve katkısı açısından açıklamalı olarak tanıtılmıştır. Bu yönüyle çalışma, klasik anlamda bir kaynak künyesi derlemesinden çok daha ötesine geçerek, akademik nitelikli bir açıklamalı bibliyografya örneği sunmuştur.

Araştırma bulguları, Rize tarihi üzerine yapılan çalışmaların belirli temalarda yoğunlaştığını, buna karşılık bazı alanların ise büyük ölçüde ihmal edildiğini ortaya koymuştur. Özellikle Cumhuriyet dönemi, sosyal ve kültürel tarih, kentleşme süreci, yerel yöneticiler ve siyasal yapılar üzerine yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir.

Ancak kırsal yaşam, aile yapıları, kadın tarihi, Osmanlı dönemi mikro tarih araştırmaları, eğitim tarihi, sağlık politikaları, çevresel dönüşümler ve dini hayat gibi temalar yeterince işlenmemiştir. Bu durum, hem tarih yazımı açısından hem de Rize'nin geçmişine dair daha bütüncül bir tablo oluşturmak açısından önemli bir eksikliktir. Gelecek çalışmalarda bu boşlukların doldurulması, bölge tarihinin daha dengeli ve çok boyutlu bir şekilde ele alınmasına katkı sağlayacaktır.

İncelenen eserlerin büyük bölümünün Rizeli yazarlar tarafından kaleme alınmış olması ise son derece dikkat çekici bir bulgudur. Bu durum, yerel halkın tarihine ve kültürel mirasına duyduğu ilgiyi, yerel tarih bilincinin geliştiğini ve toplumsal belleğin yazılı kültür aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarılmasında aktif bir rol üstlenildiğini göstermektedir. Orhan Naci Ak, İhsan Topaloğlu, İsmail Kara, İshak Güven Güvelioğlu ve Murat Ümit Hiçyılmaz gibi yazarlar, hem bireysel hem de ortak çalışmalarla bu alana çok sayıda eser kazandırmış; Rize'nin tarih yazımına öncülük etmiştir. Bu isimlerin eserleri, yalnızca bilgi aktarımı açısından değil, aynı zamanda bir yerel kimlik inşası açısından da önemli birer kaynak niteliği taşımaktadır.

Akademik camianın katkısı da göz ardı edilemez düzeydedir. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi ve diğer bazı üniversitelerin tarih bölümlerinde hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri, çoğunlukla mikro tarih ve arşiv temelli çalışmalardan oluşmaktadır. Osmanlı dönemine dair belgeler, şer'iyye sicilleri, tahrir ve nüfus defterleri gibi birincil kaynaklar kullanılarak köy, mahalle, aile ve birey ölçeğinde tarihsel çözümlemeler yapılmış; bölgenin idari, ekonomik ve sosyal yapısı ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Bu çalışmalar, hem yerel tarih literatürüne katkı sağlamakta hem de Osmanlı sonrası modernleşme sürecini Rize özelinde değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte ise özellikle siyasi yapı, yerel yönetimlerin dönüşümü, çok partili hayata geçiş ve bölgesel kalkınma gibi temalar etrafında yapılan araştırmalar öne çıkmaktadır. Bu süreçte yaşanan toplumsal değişimlerin etkileri, kaynakların sunduğu veriler doğrultusunda ortaya konmuştur. Bunun yanında, Rize'nin işgal dönemleri, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası Rus işgali ve ardından gelen yeniden yapılanma süreçleri, bazı eserlerde derinlikli bir şekilde incelenmiş; bu tarihsel kesitler üzerinden yerel belleğin şekillenışı analiz edilmiştir.

Kültürel mirasa ilişkin çalışmalar da kayda değerdir. Rize'nin halk edebiyatı, folkloru, geleneksel ritüelleri ve sözlü kültür unsurları, pek çok çalışmanın ana konularını oluşturmuştur. Düğün, cenaze, bayram, ağıt, mani, türkü ve halk oyunları gibi unsurlar, hem sosyal hayatın dinamiklerini hem de kimlik oluşumunu anlamada önemli bir zemin sunmaktadır. Ayrıca camiler, türbeler, mezar taşları, köprüler gibi tarihî yapılar üzerine yapılan çalışmalar da mimari miras açısından önemli bir birikim ortaya koymuştur.

Bu çalışma, içerik ve yöntem bakımından yalnızca bibliyografik bir katkı sunmakla kalmamış; aynı zamanda Rize üzerine yapılacak yeni çalışmalara yön verecek eleştirel ve yapısal bir çerçeve de geliştirmiştir. Sunulan açıklamalı kaynaklar, araştırmacılara hem zamandan kazandırmakta hem de çalışacakları alana dair ön bilgi edinme imkânı sağlamaktadır. Böylece hem akademik çalışmaların kalitesinin artırılması hem de yerel tarihin daha etkin biçimde ele alınması hedeflenmiştir.

Sonuç olarak, bu açıklamalı kaynakça çalışması, yerel tarihin yazımına katkı sunma misyonunu başarıyla yerine getirmiş; Rize özelinde tarihsel ve kültürel belleğin korunmasına, sistematize edilmesine ve erişilebilir hâle gelmesine katkı sağlamıştır. Tez boyunca elde edilen bulgular, hem mevcut literatürün güçlü yanlarını hem de eksik alanlarını gözler önüne sermiştir.

Gelecek çalışmalarda kadınların toplumsal konumları, göç süreçleri, eğitim politikaları, tarım ve üretim ilişkileri, çevresel dönüşüm gibi başlıkların derinlemesine işlenmesi, Rize tarih yazımının daha bütüncül bir biçimde inşa edilmesini mümkün kılacaktır. Ayrıca, Osmanlı arşiv belgeleri, şer'iyye sicilleri ve tapu tahrir defterleri gibi birincil kaynaklara dayalı mikro tarih araştırmalarının teşvik edilmesi, yalnızca akademik literatürü değil, aynı zamanda yerel hafızanın canlı tutulmasını da destekleyecektir. Bu yönüyle çalışma, hem tarih bilimine hem de Rize'nin geçmişine duyulan ilginin kurumsallaşmasına katkı sağlayacak nitelikte özgün bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Arıcı, Muzaffer. Her Yönüyle Rize. Rize: Yayla Yayıncılığı, 1993.
- Arıcı, Muzaffer. Her Yönüyle Rize Şiveleri. İstanbul: Elma Basım Matbaacılık, 1993.
- Arıcı, Nazmi. Altaylar'dan Kaçkarlar'a Hemşin. İstanbul: Elif Yayınları, 2004.
- Ak, Orhan Naci. Rize Güneysu Tarihi. İstanbul: Revak Yayınları, 2019.
- Ak, Orhan Naci. Rize Medreseleri ve Medrese Alimleri. Rize: Rize Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü, 1994.
- Ak, Orhan Naci. Rize Tarihi. Rize: Rize Halk Eğitim Müdürlüğü, 2000.
- Ak, Orhan Naci. Rize'nin Yönetim Tarihi. Rize: Çınar Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, 2008.
- Ak, Orhan Naci. Rize Kültür Derlemeleri. Rize: Rize Halk Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 2011.
- Ak, Orhan Naci. Akmehemetogulları Soyağacı. İstanbul: Yaymat Matbaacılık, 2013.
- Aksoy, Turan. Rize El Sanatları. Rize: Ofset Matbaacılık, 1995.
- Albayrak, Hüseyin. Trabzon ve Doğu Karadeniz İlleri Milli Mücadele Basını (1918-1923): Trabzon - Artvin - Rize - Gümüşhane - Bayburt - Giresun - Ordu - Samsun - Amasya - Tokat - Çorum. Trabzon: Ortahisar Belediyesi, 2019.
- Aslan, Zehra, and Mustafa Arıkan. Cumhuriyet Döneminde Rize-I (1923–1950). Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Aslan, Zehra, and Mustafa Arıkan. Cumhuriyet Döneminde Rize-II (1950–1980) Siyasî Temeller. Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Aslan, Zehra, and Sinan Başaran. Cumhuriyet Döneminde Rize-III (1950–1980) Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Temeller. Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Balcı, İbrahim. Rizeli Milis Yüzbaşı İpsiz Recep Reis. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2011.
- Başaran, Sinan. Cumhuriyet Döneminde Rize'de Siyasal Hayat (1923–1950). İstanbul: REVAK Yayınları, 2021.
- Başaran, Sinan. Rize'de Şapka Hadisesi ve İstiklal Mahkemesi Duruşması. İstanbul: REVAK Yayınları, 2023.
- Başkan, Seyfi. Rize. Ankara: Ofset Yayıncılık, 1997.

- Bay, Abdullah. 19. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Rize. Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Bay, Abdullah. Bir Sahil Kasabasının Kentleşme Süreci. İstanbul: REVAK Yayınları, 2023.
- Biber, Tuğba Eray. Savaşın Gölgesinde: II. Dünya Savaşı Yıllarında Giresun, Trabzon ve Rize'nin Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumu. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.
- Bostan, M. Hanefi. Rize'nin Sosyal Tarihi. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2020.
- Coşkun, Osman. Her Yönüyle İkizdere. Kocaeli: Gebze Eğitim Matbaa, 2005.
- Coşkun, Osman. Doğu Karadeniz Yer Adları ve Söz Varlığı (Artvin – Rize – Trabzon). İstanbul: Çatı Kitapları, 2013.
- Çavuş, Ahmet. Rize İlinde Sanayi. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2016.
- Demirkıran, Öznur. Çayırduzünden Ğvandi'ye (Rize'de Bir Köyün Halk Bilimi Monografisi). İstanbul: Revak Yayınları, 2023.
- Demirci, Elif Şebnem, Gülşah Şişman ve Gül Yılmaz Çal. Rize Halk Kültürü Derlemeleri. Rize: RTEÜ Yayınları, 2019.
- Erol, Burak Gani, Ali Güveloğlu ve Eyüp Kul. Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarihi. Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Ekici, Cevat. Osmanlı Arşivlerinde Rize Belgeleri: Fermanlar, Salnameler, Belgeler, Fotoğraflar. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
- Güvelioğlu, İshak Güven. Hüseyin Efendi ve Karadere / Rize Medresesi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Güvelioğlu, İshak Güven. İpsiz Recep. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010.
- Güvelioğlu, İshak Güven. İyidere Tarihi. İstanbul: İyidere Kaymakamlığı Kültür Yayınları, 2012.
- Güvelioğlu, İshak Güven. Osmanlı Belgeleri'nde Rize Sütölçe Köyü. Rize: Çınar Yardımlaşma Derneği, 2009.
- Güvelioğlu, İshak Güven. Rize Bibliyografyası. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Güvelioğlu, İshak Güven. Rize-Kalkandere Hüseyinhoca Köyü ve Hüseyin Efendi. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Güvelioğlu, İshak Güven. Rize'nin Tarihe Gömülen Vakıf Eserleri. İstanbul: Rize Araştırmaları Vakfı, 2017.

- Güvelioğlu, İshak Güven ve Baki Yasemin. Rize’de Tasavvuf Kültürü: Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Güvelioğlu, İshak Güven. Kalkandere Karadere’den Kalkandere’ye: Tarih, Halkiyat ve Şahsiyetler. İstanbul: Revak Yayınları, 2023.
- Gündüz, Ali. Hemşinliler: Dil, Tarih, Kültür. Ankara: Ardanuç Kültür Yardımlaşma Derneği, 2002.
- Haberal, Hikmet. Rize Pazar (Athena) Tarih-Kültür-Turizm. Ankara: Elma Basım Matbaacılık, 2019.
- Hanoğlu, Canan ve Recep Koyuncu. Rize Çayeli Mezar Taşları. İstanbul: Yıkılmazlar Basın, 2019.
- Hiçyılmaz, Ergün. İpsiz Recep Kaldırım Silahları Şafak Boyu. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2005.
- Hiçyılmaz, Murat Ümit. Çamlıhemşin Seyahatnamesi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Hiçyılmaz, Murat Ümit. Çayeli’den Oyani 1835: Arhavi, Hopa, Fındıklı Nüfus Kayıtları. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Hiçyılmaz, Murat Ümit. Fındıklı Seyahatnamesi: Fındıklı’dan Viçe’ye Yolculuk. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Hiçyılmaz, Murat Ümit. Güneysu’dan Potomya’ya Yolculuk: Güneysu Seyahatnamesi. İstanbul: Revak Yayınları, 2019.
- Hiçyılmaz, Murat Ümit. Rize - Çamlıhemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitâbeleri. Ankara: Çamlıhemşin Eğitim ve Kültür Derneği, 2021. (İshak Güven Güvelioğlu ile birlikte)
- Hiçyılmaz, Murat Ümit; Burhan Atıf Okutan; ve Özcan Baştopçu. Rize Ardeşen İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri. İstanbul: Marmara Reklam ve Pazarlama, 2012.
- Hiçyılmaz, Murat Ümit ve Burhan Okutan. Ardeşen’in İnsanları: 1835 Nüfus Kayıtlarına Göre Ardeşen Sülale Envanteri. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- İrfanoğlu, Ahmet Rıza. Çayeli Beyazsu Köyünden İrfanoğlu İsmail Efendi’nin Hatıraları: Sarıkamış, Esaret ve Sonrası. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Karaalioğlu, Yusuf Kenan. Karaalioğlu Yakup Şevki Erken Göçmüş Rizeli Bir Tabip. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Kandemir, Azmi. Ekrem Orhon. ?, Kendi Yayınları, 1985.
- Kara, Fatih Sultan. Bir Zamanlar Rize. Rize: Karali Yapım, 2020.

- Kara, Fatih Sultan. Rize'nin Yüzü. İstanbul: Rize Dernekler Federasyonu, 2014.
- Kara, İsmail. Güneyce/Rize Sözlüğü: Bir Doğu Karadeniz Köyünün Hafızası ve Nâtikası. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Kara, İsmail. Gümüşhanevî Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce-Rize'deki Tekkesi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Kara, İsmail. İlk Rize Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi: Rize Hadisesi Hac Hatıraları. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- Kara, İsmail. Kutuz Hoca'nın Hatıraları: Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Kara, İsmail. Rize Defteri 1: Tarih, Folklor, Hatırat. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Kara, İsmail. Rize Defteri 2: Tarih, Folklor, Hatırat. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Kara, İsmail. Rize Defteri 3: Tarih, Folklor, Hatırat. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Kara, İsmail. Rize Müftülerinden Yusuf Karali Hoca. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Karaca, İbrahim. Bir Avuç Hemşin: Dil/Tarih/Kültür. İstanbul: Su Yayınları, 2019.
- Karpuz, Haşim. Geleneksel Rize Mimarisi Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Revak Yayınları, 2019.
- Karpuz, Haşim. Rize. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Karşlıoğlu, Yusuf. Doğu Karadeniz Tarihi: Otokton Halkları ve Etnik Yapısı. İstanbul: The Universal Yayınları, 2009.
- Kasap, İsmail. Rize Defteri 4: Tarih, Edebiyat, Folklor, Hatırat. İstanbul: Revak Yayınları, 2019.
- Kasap, İsmail. Rize Defteri 5: Tarih, Folklor, Hatırat. İstanbul: Revak Yayınları, 2021.
- Kasap, İsmail. Rize Defteri 6: Tarih, Folklor, Hatırat. İstanbul: Revak Yayınları, 2022.
- Kazmaz, Süleyman. Çayeli Geçmiş Günler ve Halk Kültürü. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1994.
- Kazmaz, Süleyman. Milli Mücadele'de İpsiz Recep ve Rizeli Gönüllüler. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtım Vakfı Yayınları, 2008.
- Kesici, Adem İmdat. Mapavri'den Çayeli'ne Tarihi Araştırmalar. Ankara: Vova Yayınevi, 2024.

- Kesici, Adem İmdat. Çayeli'nin Seferberlik Şehitleri ve İstiklal Kahramanları. İstanbul: Beyan Yayınları, 2022.
- Kesici, Adem İmdat. Tarihi Olaylar ve Halk Edebiyatıyla Çayeli. Trabzon: Gündüz Ofset Yayıncılık, 2015.
- Koyuncu, Recep, ve Canan Hanoğlu. Rize Derepazarı İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri. İstanbul: Akbulut Baskı, 2011.
- Koyuncu, Recep, Ankara İstiklâl mahkemesinin Rize Duruşmaları. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2021.
- Koch, Prof. Karl. 1843-44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü. Çev. Tahir Deveci. Ankara: Yayla Yayınları, 1995.
- Kul, Eyüp. Osmanlı Döneminde Rize: (Fetihten 19. Yüzyıla). İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2020.
- Okutan, Burhan. Ardeşen Kültür-Toplum Yapısı- Şahsiyetler. İstanbul: Revak Yayınları, 2022.
- Özyurt, Hasan. Türkiye'de Çay Tarımının Yarattığı Sosyo-Ekonomik Etkilerin Ölçümü. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Basım Evi, 1989.
- Saraç, Hüseyin. Osmanlı İdaresinde Atina (Pazar) Kazası (1875-1920). Ankara: Pazar Kaymakamlığı, 2015.
- Saraç, Hüseyin. Osmanlı'nın Son Devri'nde Rizeli Devlet Adamları. İstanbul: Revak Yayınları, 2019.
- Solak, Adnan. Gelenek ve Görenekleriyle Pazar. Yer yok: Kent Basım, yıl yok.
- Sözer, Fikri. Yaşanılan Son Asırda Çayeli'ne İz Bırakanlar. İstanbul: Yer yok, 2011.
- Şevketbeyoğlu, İlker Doğu Karadeniz'de Bir Aile: Hacıalibeyzadeler. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Taşpınar, Ali. Rize Tarihi. İstanbul: Şan Matbaacılık, 2004.
- Topaloğlu, İhsan. Bölge Tarihinde Rize. Trabzon: Topaloğulları Kültür-Dayanışma ve Çevre Koruma Derneği, 1998.
- Topaloğlu, İhsan. Rize Folklorunda Tulum, Horon ve Düğünler. Rize: Ofset Matbaacılık, 2005.
- Topaloğlu, İhsan. Rize'nin Kurtuluşu. Trabzon: Trabzon Haber Gazetesi, 2003.
- Topaloğlu, İhsan. Rize-Pazar Suçatı (Apso) Köyü. Trabzon: Ofset Matbaacılık, 2008.
- Topaloğlu, İhsan. Rus İşgalinde Rize. Trabzon: Karadeniz Yazarlar Birliği, 1997.

- Topaloğlu, İhsan. Yöresel Folklor Araştırması: Rize’de Eski Köy Düğünleri. Rize: Ofset Matbaacılık, 2006.
- Tütün, Hasan. Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize. Ankara: Yayla Yayınları, 1998.
- Yavuz, Salih Sabri, ve Erkan Ümit. Güneysu’da Dini- Sosyal- Kültürel ve Sanatsal Hayat. Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Yıldıztaş, Mümin. İpsiz Recep Emice. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2009.
- Yılmaz, Remzi. Hemşin’in Tarihi Köklerine Doğru. İstanbul: Kum Saati Yayıncılık, 2003.
- Yılmaz, Sümeyra Sinoğlu. Rize’de Halk Hekimliği. İstanbul: Revak Yayınları, 2023.
- Ayçiçek, Ayşe. “Rize’de Kıpçak İzleri.” Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016.
- Atar, Memiş Murat. “1486 Numaralı Rize/Pazar Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi.” Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2017.
- Başaran, Seher. “1498 Numaralı Rize Şer’iyye Sicil Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (101-200 Arası Sayfalar).” Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2012.
- Başaran, Sinan. “1948 Numaralı Rize Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi.” Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2011.
- Bilge, Fırat. “Rize’de Sosyal Hayat ve Asayiş Sorunları (1683-1774).” Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2024.
- Demircioğlu, Emine Türkay. “Türk Kültüründe Ocak: Karadeniz Bölgesinin Şifacı Kadınları: Rize İli Uma Köyü Örneği.” Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2023.
- Fırat, Bilge. “Rize’de Sosyal Hayat ve Asayiş Sorunları (1683-1774).” Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2024.
- Güner, Mustafa Doğuş. “1497 Numaralı Rize Şeri’yye Siciline Göre Rize’de Sosyal ve Ekonomik Hayat (1292/1875-1293/1876).” Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2020.
- Gülbay, Arif. “7198 Numaralı Rize Şer’iyye Sicili (1854-1857) Metin ve Değerlendirme.” Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2020.
- Hanedar, Züleyha. “XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Rize ve Çevresinde Haberleşme, Ulaşım ve Bayındırlık.” Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2023.

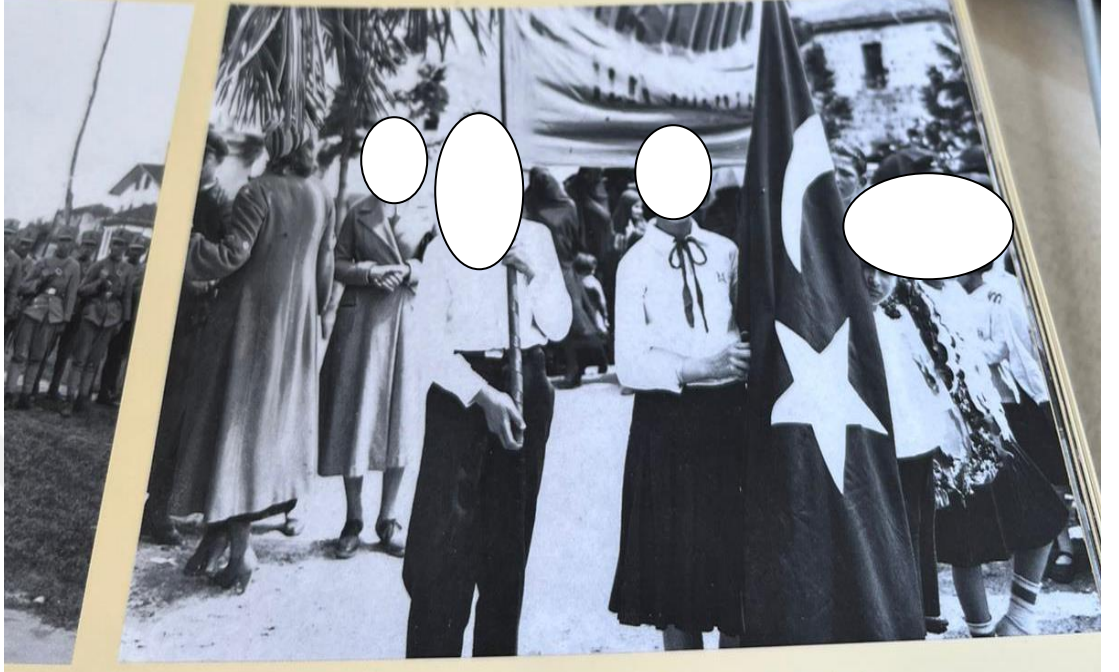
- Karaloğlu, Şengül. “Şer‘iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Rize (H. 1295-1296).” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Karakaş Özür, Nazan. “Rize Şehri’nin Kuruluş ve Gelişmesi.” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Kazdal, Mehmet. “1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defteri’nin Değerlendirmesi.” Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2014.
- Pehlivan, Arzu. “1495 Numaralı Şer‘iyye Sicili Defterine Göre Rize’nin Ekonomik ve Sosyal Hayatı.” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- Sarıkaya, Makbule. “Milli Mücadele Döneminde Rize.” Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2000.
- Sinan, Burak. “Rize’de Seçimler ve Siyasi Hayat 1938–1960.” Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi, 2022.
- Topçu, Özlem. “Rize Atina (Pazar) Nikah Kayıtlarına Göre Osmanlı’da Nikâh ve Evlilik (1890-1915).” Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2024.
- Topçu, Sümeyye. “Rize Kazasında Asayiş (1900-1922).” Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, 2025.
- Ümit, Erkan. Rize Şer‘iyye Sicilleri I 1509 No’lu Sicil: Metin ve Tahlil. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- Yıldırım, Özay. “Rize’de Asayiş (1806-1876).” Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2022.
- Yıldız, Arzu. “Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Aile Hayatı.” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017.
- Yılmaz, Fatma. “Osmanlı Öncesi Dönemde Rize ve Çevresinde Türklük İzleri.” Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2010.
- Yormaz, Elif. “Rize Gazetesi’ne Göre Rize’de Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat.” Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2016.
- Dalardıç, Tuba. “Trabzon, Gümüşhane ve Rize’de Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri.” Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2024.
- Ayçiçek, Ayşe, “Ortaçağda Rize ve Çevresinin Tarihi Gelişimi” (2019), erişim 7 Temmuz 2025, https://www.academia.edu/41480852/ORTAÇAĞDA_RİZE_VE_ÇEVRESİNİN_TARİHİ_GELİŞİMİ.

- Bostan, İdris. “Rize.” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 35: 14.
- Emir, Osman. “M.Ö. VI. Yüzyıllarda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri.” In Samsun Sempozyumu 13-16 Ekim 2011, ed. Mahmut Aydın, Bekir Şişman vd., Samsun: Ceylan Ofset Yayını, 2012.
- Karakaş Özür, Nazan “Rize Şehri’nin Kuruluş ve Gelişmesi”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004)
- Köse, Bayram Arif. “Ortaçağda Rize ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bir Değerlendirme.” History Studies International Journal of History 6, no. 4 (2014).

EKLER

Ek-1. Bir zamanlar Rize kitabından.

*Kurtuluş İlk Mektebi öğrencileri Cumhuriyet Bayramı töreninde.
(İlhan Doğanay Arşivi)*

Ek-2. 8.Çay ve turizm festivali 1987 e ait .

PROGRAM:

26 Haziran 1987 Cuma:

- Saat: 08.30 Atatürk Anıtına çelenk koyma töreni
Saat: 09.30 Uluslararası Çay Simpozyumunun açılışı (Çay-Kur'da)
Saat: 14.00 Kortej geçidi
Saat: 17.00 Fotoğraf (EMİNE KART) ve elsanatları sergisi (Kültür Salonunda)
Saat: 21.00 Sümerbank'ın Defilesi (Kapalı Spor Salonunda)
NOT: Defile Ailelidir.

27 Haziran 1987 Cumartesi:

- Saat: 09.00 Çay Simpozyumu
Saat: 11.00 Rize Kalesi ve şehirde folklor gösterileri (Polonya, Yugoslavya ve K.Kıbrıs Türk ekipleri)
Saat: 13.30 Rize Anıtının açılışı (100. Yıl Parkında)
Saat: 14.00 Şehrin çeşitli yerlerinde folklor ekiplerinin gösterileri (Yerli ekipler)
Saat: 19.00 Sümerbank özel eğlence programı (Sunucu:Ayşe Egesoy)
Yerel Sanatçılar ve Folklor gösterileri (Kemençe:Rıza Demirci) (Atatürk Stadyumu)
★ Yüksel Uzel
★ Sibel Egemen
★ Komedi dans Üçlüsü

28 Haziran 1987 Pazar:

- Saat: 09.00 Çay Simpozyumu
Saat: 11.00 Folklor gösterileri
Saat: 13.00 Gençlik Çayı (Turist Otel'de)
Saat: 19.00 Gençlik Gecesi (Aileli) (Sunucu: Ayşe Egesoy)

- ★ Yüksel Uzel
★ Hülya Işıl
★ Cengiz Kurtoğlu
★ Halk Müziği Amatör Ses Yarışması
★ Güzellik Yarışması

29 Haziran 1987 Pazartesi:

- Saat: 10.00 İlçelerde yerli ve yabancı Folklor ve Halkoyunları gösterileri
Saat: 19.00 Millî Piyango Özel Çekilişi
Saat: 19.30 Yerel Sanatçılar ve Folklor (Atatürk Stadyumu)
★ Ayşe Mine
★ Belkıs Akkale
★ Kâmil Sönmez
★ Hülya Işıl ve
★ Sibel Egemen

Ek-3.

Ek-4.

